

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ทุนวิจัย
กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงานวิจัย

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการปรับเปลี่ยน
บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

สถาบันวิทยบริการ
โดย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พินิจ ลาภานานนท์

ตุลาคม 2549

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทุนวิจัย
กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงานผลการวิจัย

**กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
กับการปรับเปลี่ยนบทบาทการพัฒนา
ของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน**

สถาบันวิทยบริการ
โดย
ดร.พินิจ ลาภานานนท์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตุลาคม 2549

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการปรับเปลี่ยนบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน” นี้ ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ข้อมูลที่นำเสนอนี้เป็นรายงานผลการวิจัยที่ผู้ศึกษาเก็บรวบรวมจากพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานในช่วงปี 2546-2547 ทั้งนี้ผลการวิจัยได้นำไปวิเคราะห์ร่วมกับงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ซึ่งผู้วิจัยเคยดำเนินการมาก่อนแล้ว 2 ครั้ง คือในช่วงปี 2526-2527 และระหว่างปี 2532-2535 รวมทั้งได้นำข้อมูลทั้งหมดไปสังเคราะห์ร่วมกับผลการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การปรับเปลี่ยนบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน” เมื่อวันที่ 2-4 กุมภาพันธ์ 2548 ณ วัดป่าธรรมดา อำเภอบัวลาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งได้ร่วมกันจัดกับเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนา 2 สถาบัน คือสถาบันสังฆพัฒนาโคราช จังหวัดนครราชสีมา และองค์กรพระผู้นำพัฒนาแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการจากสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดังนั้นผู้วิจัยจึงใคร่ขอขอบคุณอย่างสูงต่อ กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ช่วยสนับสนุนด้านงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมการวิจัยตลอดทั้งโครงการ จนกระทั่งสามารถดำเนินการวิจัยได้สำเร็จลุล่วง

งานวิจัยนี้แม้จะมีอุปสรรคหลายประการ โดยเฉพาะจากเงื่อนไขเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล ที่ต้องสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนมาก ซึ่งทุกท่านล้วนแต่มีภารกิจทั้งด้านการศาสนาและการพัฒนามากมาย แต่ก็ได้รับความอนุเคราะห์จากพระสงฆ์นักพัฒนาทุกรูปและชาวบ้าน ที่ยินดีสนับสนุนข้อมูลและให้สัมภาษณ์ในประเด็นต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ จนกระทั่งสามารถดำเนินการสัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูลได้ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คณะผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณพระสงฆ์นักพัฒนา ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และทุกองค์กรทางศาสนาและการพัฒนาที่ได้มีส่วนร่วมและช่วยเหลือในการดำเนินโครงการวิจัยนี้มาโดยตลอดเวลา 2 ปี นอกจากนี้ต้องขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัยทั้ง 2 ท่านคือ นางสาวกิงกาญจน์ จงสุขไกล และนางสาวกันต์ชนิต แก้วบุญส่ง ที่มีความมุ่งมั่นและตั้งใจทำงานช่วยเหลือการเก็บรวบรวมข้อมูล การพิมพ์ และตรวจสอบข้อมูล จนกระทั่งงานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี แม้ว่าจะต้องพบอุปสรรคในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในหลายๆด้าน แต่ก็อดทนและพยายามทำงานที่ได้รับมอบหมายจนเสร็จสิ้นทุกประการ

ดร.พินิจ ลาภธนานนท์

ตุลาคม 2549

ชื่อโครงการวิจัย	กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการปรับเปลี่ยนบทบาท การพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน
ชื่อผู้วิจัย	ดร.พินิจ ลาภชนานนท์
เดือนและปีที่ทำวิจัยเสร็จ	ตุลาคม 2549

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ ต้องการวิเคราะห์และสังเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ซึ่งนับเป็นบทบาทที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสังคมไทย ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยนี้ประกอบด้วยข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึกพระสงฆ์นักพัฒนา ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำและชาวบ้านในชุมชนที่พระสงฆ์นักพัฒนาทำงานอยู่ และข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เคยมีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับพระสงฆ์นักพัฒนาด้วย

ผลการศึกษาวิจัยนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระสงฆ์นักพัฒนาไม่ใช่ผลผลิตทั้งของโครงการและนโยบายของรัฐ หรือของกิจกรรมและการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์เป็นรูปแบบหนึ่งของวิถีปฏิบัติแบบพุทธศาสนาชาวบ้านระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้านในท้องถิ่น ปัจจัยภายในท้องถิ่นมีอิทธิพลที่เด่นชัดต่อแรงจูงใจและการตัดสินใจแสดงบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ โดยปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนคือแรงจูงใจสำคัญ อย่างไรก็ตามก็ตามศักยภาพและความสามารถของพระสงฆ์ที่จะส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางศาสนาและสังคมระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้านในชุมชน ถ้าพระสงฆ์ไม่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านและได้รับความศรัทธาจากชาวบ้าน พระสงฆ์ก็จะไม่สามารถส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆในชุมชนได้ และหลังจากที่ได้ทำงานพัฒนาแล้วถ้าพระสงฆ์ไม่สามารถรักษาความสัมพันธ์ที่ดีและศรัทธาที่ได้รับจากชาวบ้านไว้ได้ พระสงฆ์ก็จะไม่สามารถสานต่อกิจกรรมการพัฒนาได้ ทั้งนี้ธรรมชาติของกิจกรรมสังคมพัฒนานั้นมีส่วนสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับความต้องการจำเป็นของชาวบ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายแท้จริงของงานสังคมพัฒนา

Project Title	Social Change and the Change of Development Monks' Roles in Northeastern Thailand
Name of the investigators	Pinit Lapthananon, PhD.
Year	October 2006

Abstract

This study aims to analyze and synthesize roles of Isan 'development monks' which have changed along with social change in Thai society. The data used here is obtained from intensive in-depth interviews with 'development monks' and extensive interviews with community leaders and villagers in the community which the monks implemented their development projects. The officers of some governmental and non-governmental organizations (NGOs) which have had experiences to cooperate with the 'development monks' were also investigated.

The study clarifies that 'development monks' are not either outputs of the government programs and policies or products of NGOs' activities and supports. The monks' development role is a pattern of local Buddhist practice between local monks and local people. The local factors are obviously having influence on their motives and decision to play development role. Community problems are their main motives. However, the potential and ability for them to promote their development activities are due to their religious and social relations between the monks and local people. If the monks do not have good relations with local people and receive little respect from local people, they will not be able to promote any development activities in their community. And also, after their successful development promotion if they cannot keep those good relations and respects, they will not be able to continue their development activities. The nature of the monks' development activities is sensitively related to the needs of local people whom they are designed to benefit.

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหาการวิจัย	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	4
กรอบแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
ขอบเขตการวิจัยและการคัดเลือกกลุ่มประชากรเป้าหมาย	12
การเก็บรวบรวมข้อมูล	14
การวิเคราะห์ข้อมูล	18
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	18
บทที่ 2 พุทธศาสนา พระสงฆ์ และสังคมไทย	20
ความสำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทย	20
ก. หลักธรรมของพุทธศาสนา	25
ข. พระสงฆ์และวัด	28
พุทธศาสนาและพระสงฆ์ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยปัจจุบัน	31
การปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์โดยเน้นบทบาทการพัฒนาสังคม	39
บทที่ 3 พระสงฆ์กับงานสังฆพัฒนาชนบทในภาคอีสาน	50
ภาคอีสาน : ผลกระทบการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม	50
พระสงฆ์และวิถีชีวิตของคนอีสานในกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคม	58
พระสงฆ์กับงานพัฒนาชนบทในภาคอีสาน	64
ทรรศนะต่อการมีบทบาทพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน	71
บทที่ 4 แรงจูงใจในการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน และแนวโน้มการปรับเปลี่ยนแนวคิด	79
พระสงฆ์นักพัฒนา: บทบาทการพัฒนาของคนท้องถิ่น	80
สถานะและภูมิหลังของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน	97
ก. ภูมิหลังและประวัติของพระสงฆ์นักพัฒนา	97
ข. การศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม	100
ค. ตำแหน่งพระสังฆาธิการ	102
ง. อายุและอายุพรรษา	104

การก่อตัวของขบวนการพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน	108
ก. ช่วงก่อนปี 2504	109
ข. ช่วงระหว่างปี 2504-2513	110
ค. ช่วงระหว่างปี 2514-2523	112
ง. ระหว่างปี 2524-2533	117
จ. ภายหลังปี 2533	120
แรงจูงใจในการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน	123
ก. แรงจูงใจภายนอก	124
1. การได้เห็นสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้าน	125
2. ความต้องการปรับแก้วิถีชีวิตชุมชนให้ดีขึ้น	127
3. พื้นฟูและรักษาสถานะของสถาบันสงฆ์และพุทธศาสนา	129
4. เห็นแบบอย่างจากพระสงฆ์นักพัฒนารูปอื่นๆ	130
ข. แรงจูงใจภายใน	131
1. เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องตอบแทนประชาชน	132
2. ใช้ความรู้ความสามารถเพื่อช่วยเหลือสังคม	134
3. รักการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม	136
บทที่ 5 แนวทาง เป้าหมาย ปัญหาและอุปสรรค ในกิจกรรมสังฆพัฒนาในภาคอีสาน	139
แนวทางและเป้าหมายการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน	140
1. การพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาวัตถุ	140
2. แนวทางการพึ่งตนเอง	146
3. แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน	148
4. แนวทางการการพัฒนาแบบบูรณาการและการมีส่วนร่วมของชุมชน	150
5. แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง	154
กิจกรรมสังฆพัฒนาในภาคอีสาน	165
1. ช่วงก่อนปี 2513	165
2. ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2514-2523	167
3. ช่วงระหว่างปี 2524-2533	171
ปัญหาและอุปสรรคในงานสังฆพัฒนา	177

บทที่ 6	กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา: การเปลี่ยนแปลงบทบาทและกิจกรรมการพัฒนา	189
	กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน	190
	1. พระครูพิพิธประชานาถ	190
	2. พระครูศีลวราภรณ์	201
	3. พระครูโพธิ์วิรุณ	213
	การเปรียบเทียบบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา	219
	เปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน	237
บทที่ 7	สรุปบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต	244
	งานสังฆพัฒนา: กระบวนการพัฒนาแนวพุทธ	244
	บทบาทพระสงฆ์นักพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงสังคม	251
	บทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในอนาคต	256
	สรุปบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคมในภาคอีสาน	261
	ข้อเสนอแนะการวิจัยบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในอนาคต	273
	บรรณานุกรม	275
	ภาคผนวก	290
	ภาคผนวก ก. แบบสอบถามปลายเปิด	290
	ภาคผนวก ข. รายนามพระสงฆ์นักพัฒนาที่สัมภาษณ์ระหว่างปี 2546-2547	296

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
4-1	ภูมิฐานะของพระสงฆ์นักพัฒนา	98
4-2	ระดับการศึกษาทางโลกของพระสงฆ์นักพัฒนา	100
4-3	ระดับการศึกษาทางธรรมของพระสงฆ์นักพัฒนา	101
4-4	ตำแหน่งพระสังฆาธิการของพระสงฆ์นักพัฒนา	103

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพ	หน้า	
1	การกระจายของตัวอย่างพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน	17
2	ผลการสำรวจพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน	17
4-1	กลุ่มอายุของพระสงฆ์นักพัฒนา	105
4-2	อายุพรรษาของพระสงฆ์นักพัฒนา	106
4-3	อายุพรรษาที่พระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มทำงาน	107
4-4	ช่วงเวลาที่เริ่มกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนา	109
4-5	แรงจูงใจในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา	124

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหาการวิจัย

พุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธอย่างใกล้ชิด และสถาบันสงฆ์มีสถานะเป็นสถาบันหลักสถาบันหนึ่งของสังคมไทยที่มีความสำคัญ มีความหมาย และเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อและอยู่รอดของสังคมไทย โดยพระสงฆ์เป็นผู้มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาแต่อดีต (พินิจ ลาภานานนท์, 2535: 127) อย่างไรก็ตามในปัจจุบันสภาพสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก และการดำเนินชีวิตของประชาชนก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน ทั้งปัจเจกบุคคลและครอบครัวต่างมีวิถีชีวิตที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนมากขึ้น เพราะเหตุปัจจัยต่างๆทางเศรษฐกิจและสังคมมีความสลับซับซ้อนขึ้นและมีความเป็นพลวัต ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมดังกล่าว วัดและพระสงฆ์ที่เคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนในอดีต สูญเสียบทบาทสำคัญให้กับหลายองค์กรสังคมที่เข้ามาเป็นสื่อกลางการพัฒนา ทำให้ดูเหมือนว่าบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมเปลี่ยนไปในทิศทางที่ลดหรือด้อยความสำคัญลง ไม่ว่าจะเป็นบทบาทในการเป็นผู้นำทางจิตใจหรือผู้นำด้านสติปัญญา นอกจากนี้ยังมีข่าวการปฏิบัติตนของพระสงฆ์จำนวนไม่น้อย ที่ไม่ได้ดำรงตนเป็นพุทธสาวกที่แท้จริง ไม่ว่าจะเป็นพระหมอดู พระใบ้หวย พระทำเสน่ห์ยาแฝด หรือพระผลิตและขายเครื่องรางของขลัง รวมไปถึงพระสงฆ์และสามเณรที่มีพฤติกรรมอันอาจไม่เหมาะสมกับสมณเพศ เช่น ทะเลาะวิวาท เสพสุรา เสพยาบ้า หรือเสพยาเสพติด เป็นต้น จนกระทั่งหลายฝ่ายกังวลถึงความเสื่อมศรัทธาของพุทธศาสนิกชน อย่างไรก็ตามโดยภาพรวมแล้วยังกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ที่มีการประพฤติปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมเป็นเพียงพระสงฆ์ส่วนน้อย ในขณะที่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังคงประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบพระธรรมวินัย ที่สามารถเป็นที่พึ่งพิงทั้งทางโลกและทางธรรมแก่ประชาชนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองโดยไม่เพียงแต่มุ่งเผยแผ่คำสอนของพุทธศาสนาและครองตนอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ยังได้พยายามแสดงบทบาทในการพัฒนาสังคมด้วย ซึ่งในที่นี่ขอเรียกว่าเป็น “พระสงฆ์นักพัฒนา” พระสงฆ์กลุ่มนี้ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือประชาชน และให้ความสนับสนุนพัฒนาชุมชนเมืองและชนบทมานานกว่า 5 ทศวรรษแล้ว ดังนั้นบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์จึง

ไม่ใช่เรื่องใหม่ หากแต่เป็นบทบาทที่พระสงฆ์ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของภาวะสังคม และไปตามสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงสังคมในแต่ละช่วงเวลา

การแสดงบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ ถือได้ว่าเป็นอีกก้าวหนึ่งของความพยายามที่จะเสริมสร้างศรัทธาของสถาบันสงฆ์ในท่ามกลางกระแสสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามในระยะแรกที่เริ่มมีบทบาทการพัฒนาสังคมนั้น การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาต้องประสบปัญหาต่างๆมากมาย ทั้งในด้านการยอมรับจากประชาชนและจากคณะสงฆ์ด้วยกันเอง ประชาชนที่ไม่เห็นด้วยมักคิดว่ากิจกรรมการพัฒนาไม่ใช่กิจที่พระสงฆ์พึงปฏิบัติ ถือเป็นเรื่องทางโลกที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองเป็นผู้รับผิดชอบ (พินิจ ลาภานานนท์, 2529: 130-131) เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้พิจารณาโดยแยกเอาพุทธศาสนาออกจากสังคมในลักษณะที่ไม่สัมพันธ์กัน จึงเห็นว่าพระสงฆ์ไม่ควรแสดงบทบาทนี้ ขณะเดียวกันในกลุ่มพระสงฆ์ด้วยกันเองก็ยังมีความเห็นขัดแย้งกัน มีบางกลุ่มเห็นด้วยและร่วมดำเนินการ บางกลุ่มเห็นด้วยแต่ไม่พร้อมที่จะเข้าร่วมดำเนินการ เพียงแต่ให้การสนับสนุนอยู่วงนอกเท่านั้น บางกลุ่มเฉยๆ ทั้งไม่เห็นด้วยและไม่ขัดแย้ง และบางกลุ่มไม่เห็นด้วยและไม่ยอมรับ ทั้งนี้แม้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนายังเป็นชนกลุ่มน้อยในคณะสงฆ์เมื่อเปรียบเทียบกับพระสงฆ์ทั่วประเทศ (พินิจ ลาภานานนท์, 2535: คำนำ) แต่เป็นชนกลุ่มน้อยที่พยายามสร้างฐานศรัทธาที่มั่นคงในพุทธศาสนา ในขณะที่ต้องแสดงบทบาทในท่ามกลางกระแสการไม่ยอมรับหรือยังคงแคลงใจจากหลายๆฝ่าย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) ได้พิจารณาบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในปัจจุบันว่าเป็นบทบาทสำคัญที่เข้ามาช่วยแก้ปัญหาให้แก่สังคม อย่างเช่นพระสงฆ์ที่ทำงานช่วยเหลือผู้ป่วยโรคเอดส์ หรือการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด หรือการส่งเสริมอาชีพ หรือการสร้างเสริมพลังของชาวบ้านในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของชุมชน นอกจากนี้ยังได้วิพากษ์บทบาททางสังคมของพระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์ไทยในขณะนี้อยู่ในระหว่างการปรับบทบาทมาสนองตอบบริการแบบใหม่ซึ่งสังคมต้องการ ถ้าพระและวัดปรับบทบาทตรงนี้ได้ไม่สำเร็จ พระและวัดก็ให้บริการแก่สังคมได้น้อยลง จนกระทั่งวันหนึ่งใครๆก็ (อาจ) ลืมไปว่า (มี) วัดและพระอยู่ในสังคมด้วย” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543: 94)

จากแนวคิดดังกล่าวหากเราจะตั้งคำถามว่า “ปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ยังให้บริการสังคมตามที่สังคมต้องการอยู่หรือไม่?” คำตอบก็คือ “ใช่ พระสงฆ์ยังคงให้บริการที่สังคมต้องการอยู่” แต่บริการที่พระสงฆ์ส่วนใหญ่เน้น คือบริการในเชิงพิธีกรรม เช่น สวดศพ งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ พิธีกรรมเหล่านี้ถือเป็นองค์ประกอบของศาสนาอย่างหนึ่ง ที่ประชาชนให้ความสนใจและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด (อมรา พงศาพิชญ์, 2541: 55) และอาจถือเป็นการตอบสนองความต้องการทั่วไปของสังคม หรืออาจจะกล่าวไว้ชัดลงไปว่าเป็นความต้องการของพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ ซึ่งไม่

สนใจจะปฏิบัติธรรมและให้ความสนใจแต่ด้านพิธีกรรม (สมบุรณ์ สุขสำราญ, 2527: 23) ในขณะที่มีเพียงพระสงฆ์ส่วนน้อยที่พยายามปรับบทบาทมาสู่การพัฒนาสังคมมากขึ้น เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาหรือให้บริการในรูปแบบที่สังคมหรือชุมชนเห็นว่าจำเป็นและต้องการ การปรับบทบาทดังกล่าวนี้เป็นไปเพื่อตอบสนองสิ่งที่สังคมไทยในปัจจุบันกำลังขาดแคลนอย่างยิ่งก็คือ ทางเลือกที่จะสามารถตอบสนองแบบแผนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชนที่ดีกว่าวิถีชีวิต ที่ถูกระบบทุนนิยม วัตถุนิยม และบริโภคนิยมครอบงำ (พระไพศาล วิสาโล 2546) ตัวอย่างทางเลือกหนึ่งตามกลยุทธ์การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาก็คือ การปรับเปลี่ยนไปสู่การใช้ชีวิตในแนวทาง “เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ 2537) หรือ “พุทธเศรษฐศาสตร์” (อภิชัย พันธเสน 2544) โดยมุ่งเน้นการใช้หลักพุทธธรรมและทางสายกลาง ในการจัดการด้านเศรษฐกิจและวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคม

อย่างไรก็ตามโดยภาพรวมแล้วในปัจจุบันมีวัดและพระสงฆ์เพียงส่วนน้อยเท่านั้น ที่มีความพยายามและสามารถแสดงบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา ซึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังคงนำพาพุทธศาสนิกชนให้เดินตามกระแสทุนนิยม วัตถุนิยม และบริโภคนิยม ถ้าหากแนวโน้มในอนาคตยังคงดำเนินต่อไปเช่นนี้ ทั้งวัดและพระสงฆ์ก็จะถูกตีตราว่าเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญและคงอยู่ร่วมในสังคมไทย

บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม จึงเป็นประเด็นสำคัญที่น่าจะศึกษาวิจัย ทั้งในแง่กระบวนการและเหตุผลปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ รวมทั้งพระสงฆ์เองคิดว่าควรเข้ามามีบทบาทอย่างไร เพื่อให้งานสังคมพัฒนาสอดคล้องกับความต้องการจำเป็นของประชาชน และสามารถส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชนในทิศทางที่เหมาะสม อย่างเช่นสามารถพึ่งตนเองได้ หรือมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังน่าสนใจศึกษาเพื่อตรวจสอบว่ามีปัจจัยอะไร ที่เอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา และมีกิจกรรมการพัฒนาในลักษณะใดบ้าง ที่พระสงฆ์คิดว่าน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในอนาคต เหล่านี้เป็นประเด็นที่เป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามเก็บรวบรวมข้อมูลพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ด้วยหวังจะให้พื้นฐานความรู้ ที่จะเข้าใจเงื่อนไขและปัจจัยในการแสดงบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน และอาจจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานและในภูมิภาคอื่นๆ เพื่อให้ดำเนินไปอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับพลวัตของการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในปัจจุบันและในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาจำแนกบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน
- 2) เพื่อศึกษาแนวโน้มการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทิศทางการทำงานของพระสงฆ์ นักพัฒนานับตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นเข้ามามีบทบาทการพัฒนาสังคมจนกระทั่งปัจจุบัน
- 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวทางการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนากับกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคม และกับกระแสการพัฒนาที่เหมาะสมกับสังคมไทย
- 4) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการพัฒนาและเหตุปัจจัยสำคัญที่พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ตัดสินใจเข้ามามีบทบาทและพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าที่ยังคงดำเนินบทบาทการพัฒนาสังคมสืบต่อมา
- 5) เพื่อศึกษาปัจจัยที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนา ตลอดจนแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายเห็นว่าเหมาะสม

กรอบแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในสังคมไทย มีทั้งงานศึกษาวิจัยของนักวิชาการต่างชาติและนักวิชาการไทย ซึ่งภาพสะท้อนของผลงานวิจัยเหล่านี้ช่วยให้เห็นภาพความรู้ความเข้าใจที่มีต่อบทบาทการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไปของพระสงฆ์ในแต่ละยุคสมัย ได้ชัดเจน โดยเริ่มจากงานวิจัยของ Robert L. Mole (The Role of Buddhism in Contemporary Development in Thailand, 1968). ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์และบทบาทของพระสงฆ์กับชุมชนชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการพัฒนาชุมชนนั้น ในสายตาของชาวชนบทพระสงฆ์เป็นผู้ที่มีอำนาจบารมีในการชักจูงและโน้มน้าวชาวบ้านในการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และรัฐเองก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญอันนี้ จึงได้พยายามดึงให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนต่างๆ เพราะจะเป็นการเพิ่มความเข้มแข็งที่โครงการเหล่านั้นจะประสบความสำเร็จ เนื่องจากค่านิยมและทัศนคติของชาวชนบทเป็นสิ่งที่แยกไม่ได้จากความเชื่อต่างๆ ทางศาสนา ความพยายามของรัฐที่จะดึงพระสงฆ์ให้มามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม จึงเป็นกลไกที่รัฐมีความพยายามทำมานานแล้ว

Neils Mulder (Monk, Merit and Motivation, 1969). เสนอว่าบทบาททางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์นั้น เป็นอิทธิพลที่เกิดจากการผลักดันในหลายด้าน ทั้งจากพระสงฆ์ในระดับสูงของ

สถาบันสงฆ์เองและรัฐบาล โดยพยามผลักดันให้พระสงฆ์เป็นสื่อหรือเป็นผู้นำเอาโครงการพัฒนาชนบทต่างๆ ของรัฐบาลเข้าไปดำเนินการในชุมชนชนบทให้ประสบความสำเร็จ ดังที่มีการผลักดันให้เกิดโครงการพระธรรมทูตและโครงการพระธรรมจาริก แต่ Mulder เองไม่เห็นด้วยกับการที่พระสงฆ์จะเข้าไปมีบทบาททางการพัฒนาชนบท เพราะจะกลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองของรัฐบาล อาจทำให้ความศรัทธาของประชาชนต่อพระสงฆ์จะลดน้อยลง รัฐบาลไม่ควรนำสถาบันสงฆ์เข้ามาเป็นผู้นำในการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลผิดพลาดมากที่จะใช้พระสงฆ์จากส่วนกลางไปพัฒนาชนบท โดยพระสงฆ์เหล่านั้นไม่ได้มีความสัมพันธ์และได้รับการยอมรับ หรือการสนับสนุนจากพระสงฆ์ในท้องถิ่นและชาวบ้าน อย่างไรก็ตามรัฐอาจจะชักนำให้พระสงฆ์เข้าช่วยเหลือในการพัฒนาชนบทได้ โดยการให้พระสงฆ์ท้องถิ่นให้ความสนับสนุนช่วยเหลือแก่ผู้นำชุมชนโดยไม่ได้เป็นผู้นำการพัฒนาต่างๆ เอง

สมบุญ สุขสำราญ (Somboon Suksamran, *Political Buddhism in Southeast Asia: The Role of the Sangha in the Modernization of Thailand*, 1977). ได้เสนอบทวิเคราะห์ถึงบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในยุคสมัยรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้ชักนำพระสงฆ์เข้าร่วมโครงการของรัฐบาล 3 โครงการคือ โครงการอบรมพระสงฆ์ให้มีบทบาทช่วยการพัฒนาชนบท (เพื่อให้เข้าไปแนะนำประชาชนพัฒนาชุมชนทั้งในด้านการศึกษา อนามัยและความมั่นคงของชาติ) โครงการพระธรรมทูต (โดยการเข้าไปอบรมประชาชนให้เข้าใจและศรัทธาในศาสนาพุทธ พร้อมทั้งแนะนำแนวทางการพัฒนาด้านวัตถุ) และโครงการพระธรรมจาริก (เพื่อให้ไปสอนธรรมและช่วยพัฒนาชาวเขา) แต่ทั้ง 3 โครงการดังกล่าวมีเป้าหมายร่วมกัน คือ มุ่งสร้างเสริมความเจริญทางวัตถุให้แก่ประชาชน สร้างความศรัทธาให้ประชาชนยึดมั่นในศาสนาพุทธ ปลูกฝังความจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์ เพื่อป้องกันมิให้ประชาชนหันไปฝักใฝ่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ และร่วมกันต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วย ผู้เขียนบทความนี้มีความเห็นว่า พระสงฆ์ไม่ควรจะเข้าไปมีบทบาทพัฒนาชนบทโดยผ่านเงื่อนใยและกลไกของรัฐบาล หรือคณะสงฆ์ เพราะจะทำให้กลายเป็นเครื่องมือของรัฐบาล อีกทั้งกระบวนการพัฒนาของรัฐที่มุ่งสร้างความเจริญด้านวัตถุ ได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน ซึ่งทั้งสองประการนี้อาจจะทำให้ความศรัทธาที่ประชาชนมีต่อพระสงฆ์เสื่อมลง พระสงฆ์ควรจะแสดงบทบาทการพัฒนาชนบทของตนโดยอิสระจากความผูกพันกับกลไกของรัฐบาล

สุภาพร วานิช (แรงจูงใจที่ทำให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรร่วมมือในการพัฒนาชุมชน, 2516). ได้เสนอผลของการศึกษาวิจัยว่า แรงจูงใจในการร่วมงานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์และสามเณรนั้นเนื่องมาจากปัจจัยภายนอกเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้รับคำแนะนำหรือโดยการชักชวนของพัฒนากร มากกว่าที่จะเนื่องมาจากปัจจัยภายในหรือความริเริ่มของพระสงฆ์เอง ซึ่ง

อุปสรรคต่อการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์และสามเณรนั้น มีสาเหตุสำคัญๆมาจากปัญหาทางด้านกายภาพ ปัญหาด้านการขาดเงินทุน ปัญหาขาดความรู้ความชำนาญทางด้านวิชาการและเทคนิค ซึ่งผลงานวิจัยนี้มองการทำงานพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ว่า เป็นผลมาจากการผลักดันของภาคราชการมากกว่าที่จะมองถึงการแสดงบทบาทที่เกิดจากตัวพระสงฆ์และสามเณรเอง อันเป็นผลสรุปการวิจัยที่แตกต่างจากแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยนี้ ที่เห็นว่าปัจจัยภายนอกเป็นเพียงส่วนเสริมในการตัดสินใจทำกิจกรรมการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์และสามเณร ที่ส่วนมากเกิดจากความคิดริเริ่มของพระสงฆ์ร่วมกับชาวบ้านมากกว่าการผลักดันของราชการ

เสาวลักษณ์ ขำนิล (บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในหมู่บ้านวังไผ่และหมู่บ้านอุตะเถา จังหวัดชัยนาท, 2518). ได้เข้าไปศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบทในหมู่บ้านวังไผ่ และหมู่บ้านอุตะเถา จังหวัดชัยนาท ซึ่งผลการศึกษาปรากฏว่าพระสงฆ์ในชุมชนทั้งสองมีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชน แต่ในชุมชนอุตะเถาพระสงฆ์มีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชนมากกว่าในชุมชนวังไผ่ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากพระสงฆ์ในชุมชนอุตะเถาบวชและอยู่มานาน จึงเป็นผู้นำชาวบ้านในการพัฒนาต่างๆได้มาก ส่วนในชุมชนวังไผ่พระสงฆ์เพิ่งมาอยู่ แต่ชาวบ้านก็ศรัทธามาก เพราะเป็นผู้ทำงานจริงจัง จึงขอความร่วมมือชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ในการศึกษาชุมชนทั้งสองนี้ ปรากฏว่าพระสงฆ์มีวิธีการในการพัฒนาชุมชนแบบเดียวกัน คือ ถือเป็นการพัฒนาแบบเสรีที่ทางวัดและประชาชนร่วมมือกันในการดำเนินงาน ซึ่งงานต่างๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เพราะแรงศรัทธาและความร่วมมือจากประชาชนภายในชุมชน ที่ได้ช่วยกันสละแรงกายพร้อมทั้งความคิดและกำลังทรัพย์ มีความสามัคคีในการทำงาน ทุกคนมีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมายมา

อนันต์ วิริยะพินิจ (บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน, 2525). ได้ศึกษาพบว่า การที่พระสงฆ์จะเข้าไปมีบทบาททางการพัฒนาชนบทมิใช่เรื่องง่าย ในอดีตพระสงฆ์รูปเดียวก็อาจพัฒนาได้เพราะหน่วยสังคมเล็กและไม่ต้องใช้ความรู้อะไรลึกซึ้งนัก ในปัจจุบันสังคมได้ขยายตัวและเติบโตทั้งทางด้านเศรษฐกิจและประชากร ก่อให้เกิดปัญหาสังคมมากมาย อีกทั้งระบบศาสนธรรมที่เคยใช้ในการแก้ปัญหาสังคมก็เปลี่ยนมาเป็นระบบพัฒนา โดยอาศัยระบบเสรีนิยมเป็นสำคัญ จริงอยู่อาจมีพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งกำลังทำงานพัฒนาท้องถิ่นของท่าน ซึ่งมีผลงานเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป แต่ในที่สุดแล้วงานพัฒนาของท่านจะต้องประสบปัญหาติดขัดกับระบบที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นทั้งในส่วนขององค์กรในสถาบันสงฆ์เองหรือหน่วยงานของราชการ อีกทั้งปัญหาในการทำความเข้าใจกับประเด็นปัญหาเรื่องการพัฒนาที่ yak ต่อการคิดและปฏิบัติ ถึงแม้ว่าพระสงฆ์จำนวนมากจะรู้และเข้าใจถึงปัญหาต่างๆในสังคมเป็นอย่างดีก็ตาม แต่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ มักจะเลี่ยงการแก้ปัญหาเหล่านี้ในชุมชน โดยสนใจเพียงพิธีกรรมทางศาสนา ดังนั้นจึงมีพระสงฆ์เพียงส่วนน้อยที่มีบทบาทในการพัฒนาชนบทอย่างจริงจัง

พระประชา ปลัณนธัมโม (คำของพระกัษณะดากรรมของชนบท, 2526). เสนอบทความไว้ 2 บทความ คือ “อุปสรรคและความหวังของการพัฒนาที่ยกกระบัตร” และ “หลวงพ่อนานกับ บทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในสังคม” ในบทความแรกเป็นการศึกษางานของท่านพระครูสาครสังวร กิจ ซึ่งงานพัฒนาชนบทของท่านประสบผลสำเร็จอย่างสูง สามารถเปลี่ยนแปลงสภาพของชุมชนที่เป็นดงการพนัน ให้กลับกลายเป็นชุมชนที่ขยันทำมาหากินจนฐานะของประชาชนดีขึ้นเป็นลำดับ สามารถพึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ แต่ถ้ามาจนถึงบทบาททางการพัฒนาของประชาชนจะพบว่า ประชาชนยังเป็นเพียงผู้ตามที่ต้องพึ่งพิงการนำของพระครูสาครสังวร กิจ ชาวบ้านเพียงมีส่วนร่วม ในการปฏิบัติงานพัฒนา แต่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดและตัดสินใจในการเสนอโครงการพัฒนา ของตนเองเลย สำหรับในบทความที่สองเป็นการศึกษาถึงงานพัฒนาของพระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน) แห่งวัดสามัคคี งานพัฒนาของท่านนับว่าได้ผลสำเร็จเป็นอย่างดี ซึ่งมีใช้เฉพาะใน ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของวัดเท่านั้น ในชุมชนใกล้เคียงก็ได้นำไปปฏิบัติด้วย อย่างไรก็ตามลักษณะการ ทำงานของหลวงพ่อนานก็คล้ายๆ กับของพระครูสาครสังวร กิจ คือ มีลักษณะที่ท่านเองเป็นผู้นำใน การพัฒนาทั้งหมด โดยมีชาวบ้านเป็นผู้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติกับพระสงฆ์ จึงกล่าวได้ว่าขาดการมี ส่วนร่วมทางการพัฒนาของชาวบ้านในชุมชนตามทิศทางที่ควรจะเป็น

สุภาพรรณ ณ บางช้าง และคณะ (การประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาชาว ชนบท, 2527). งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงประยุกต์ เพื่อช่วยให้มีการศึกษา ประมวลข้อมูลและประเมินผลการศึกษา อันจะนำไปสู่การใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการแสวงหาแนว ทิศทางการผนวกรวมศาสนากับการพัฒนาชนบทที่กว้างขวางต่อไป งานวิจัยนี้กำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา หารลักษณะและเงื่อนไขของความเชื่อทางศาสนาและศีลธรรมของชาวชนบท แล้วทดลองหา แนวทางปรับปรุงแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมส่วนที่ดีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น ด้วยการนำหลักพุทธธรรมมา ใช้เป็นหลักในการดำเนินการ แล้วประเมินผลและอุปสรรคของการทดลอง เพื่อจะได้พิจารณาแนว ทิศทางการพัฒนาศีลธรรมในชนบทนั้น และในชนบทพื้นที่อื่นๆ ของประเทศต่อไป ซึ่งเป็นอีกงานวิจัย หนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจถึงระบบความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกัน ระหว่างพระสงฆ์และชาวชนบท ได้ชัดเจนมากขึ้น

ผลงานวิจัยเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ นักพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานมาตั้งแต่ปี 2526 โดยได้รับทุน จากสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อทำการศึกษารูปแบบบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาใน ภาคอีสาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท และต่อมาได้จัดพิมพ์เผยแพร่ ในปี 2529 หลังจากนั้นผู้วิจัยยังได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะกรรมการประสานงานศาสนา เพื่อสังคม (กศส.) ให้ทำการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบ “การเปลี่ยนแปลงบทบาท แนวคิด และกิจกรรม

การพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน และแนวโน้มนในอนาคต” ซึ่งได้ดำเนินการศึกษาในช่วงระหว่างปี 2532-2535

ผลการศึกษาวิจัยในครั้งแรกจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวน 38 รูปในพื้นที่ 9 จังหวัดในภาคอีสาน พบว่าเหตุปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบทตามหมู่บ้านต่างๆ คือการที่พระสงฆ์นักพัฒนาได้พบเห็นสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้านในชุมชนที่วัดตั้งอยู่จึงต้องการเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหามาให้ชาวบ้าน โดยโครงการและกิจกรรมที่พระสงฆ์นักพัฒนาดำเนินการในขณะนั้น มีหลักการและแนวทางการทำงานที่เน้นการพัฒนาในด้านจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านวัตถุ เพื่อให้เกิดการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของชาวบ้านและการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นสำคัญ การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ แม้ว่าส่วนมากจะเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนแต่การดำเนินการส่วนใหญ่ยังไม่สามารถสร้างเสริมการพึ่งตนเองของชาวบ้านให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ดังนั้นกิจกรรมการพัฒนาจึงยังคงขาดทิศทางที่ตอบสนองความต้องการและความจำเป็นพื้นฐานของชาวบ้านและชุมชน เพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้นได้อย่างที่ตั้งเป้าหมายไว้ (พินิจ ลาภธนานนท์, 2528)

อุปสรรคสำคัญที่งานพัฒนาของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวชนบทคือ พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากแสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้นำการพัฒนามากกว่าจะเป็นที่เล็งการพัฒนาให้แก่ชาวบ้าน ชาวบ้านขาดการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในระดับที่จะช่วยพัฒนาศักยภาพของตนเองไปสู่เงื่อนไขการพึ่งตนเองในการพัฒนาได้ ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของกิจกรรมการพัฒนาจึงมิได้ขึ้นอยู่กับตัวชาวบ้านเอง แต่กลับขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถของตัวพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปเป็นสำคัญ (พินิจ ลาภธนานนท์, 2529: 129-130) แนวทางการทำกิจกรรมการพัฒนาที่เหมาะสม จึงควรจะเป็นการสร้างเสริมให้ชาวชนบทสามารถพัฒนาตนเองได้มากกว่าที่จะเป็นเพียงผู้เข้าร่วมกิจกรรมหรือผู้รับผลของกิจกรรม การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานในช่วงพุทธทศวรรษ 2520 นั้นได้รับอิทธิพลอย่างสำคัญจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่นำเอาแนวคิดทางเลือกการพัฒนา (Alternative Development) ที่เน้นแนวคิดการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง (Self-reliance) การพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's participation) และการพัฒนาเพื่อการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน (Basic needs) การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงเวลานั้นจึงพยายามมุ่งไปตามกระแสแนวคิดดังกล่าว แต่ส่วนมากยังขาดแนวทางการดำเนินการที่จะสร้างเสริมให้ชาวบ้านสามารถเข้าใจและปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาดังกล่าวเหล่านั้นได้อย่างถูกต้องเหมาะสม นอกจากนี้การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในทศวรรษนั้นยังมีลักษณะ “เป็นผู้นำการพัฒนา” และมีความเป็นปัจเจกชนนิยมสูง จนกลายเป็นภาพต่างคนต่างทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา ขาดการประสานงานกันในเชิงเครือข่าย แม้จะมีการ

ประสานงานช่วยเหลือกิจกรรมการพัฒนาทั้งข้างแต่ก็เป็นที่ไปในลักษณะเฉพาะกลุ่มพระสงฆ์ที่รู้จักใกล้ชิดสนิทสนมกันมากกว่า

สำหรับในการวิจัยครั้งที่สองช่วงระหว่าง 2532-2535 นั้น ถึงแม้ว่าโดยภาพรวมแล้วพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากยังคงแสดงบทบาทเป็นผู้นำการพัฒนา แต่ก็มีผู้ที่ดำเนินกิจกรรมในลักษณะเป็นผู้ประสานงานพัฒนามากขึ้น รวมทั้งกิจกรรมการพัฒนาส่วนมากยังคงเป็นที่ไปในลักษณะเดียวกันคือเน้นการพัฒนาจิตใจ การสร้างความเจริญให้กับชุมชน การพัฒนาอาชีพ และการพัฒนาคุณภาพชีวิต แต่ก็พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนแปลงบทบาทและแนวทางการพัฒนาของตนไปตามกระแสการพัฒนาแนวใหม่ที่เน้นการส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งเน้นการพัฒนาควบคู่ไปกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นพระสงฆ์ในภาคอีสานกลุ่มนี้จึงมุ่งดำเนินกิจกรรมการพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้และการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน กระทั่งเกิดวลีเรียกขานพระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้ว่า “พระสงฆ์นักอนุรักษ์” ซึ่งมีกระจายอยู่ในหลายจังหวัดภาคอีสาน แต่กลุ่มใหญ่อยู่ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ตัวอย่างเช่น พระมหาจันทร์ คุณวุฑโฒ วัดบึงพระ ต.ท่าลาด อ.โชคชัย หรือพระครูถาวรกิจจารักษ์ วัดมะเกลือใหม่ ต.มะเกลือใหม่ อ.สูงเนิน เป็นต้น (พินิจ ลาภธนาภรณ์, 2535)

ผลการวิจัยทั้งสองครั้งดังกล่าว ยืนยันให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการปรับเปลี่ยนบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ มีส่วนกำหนดที่สำคัญมาจากกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมและแนวทางการพัฒนาที่ปรับเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลา นอกจากนี้กลยุทธ์การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานและกิจกรรมการพัฒนาที่ผลักดันไม่ได้ยึดติดกับแนวทางใดแนวทางหนึ่งหรือกิจกรรมใดโดยเฉพาะ แต่เป็นการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพปัญหาของชุมชนและความต้องการจำเป็นของชาวบ้านเป็นรากฐานสำคัญ แต่ข้อสรุปดังกล่าวนี้ยังไม่สามารถยืนยันได้อย่างชัดเจน เพราะผลการวิจัยครั้งที่สองมีข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของนโยบายภาครัฐและแนวคิดการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อพระสงฆ์นักพัฒนาที่เป็นตัวอย่างในการวิจัยมิให้เห็นชัดเจนพอสมควร จนกระทั่งเกิดความไม่มั่นใจว่า การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์เหล่านั้นเป็นกิจกรรมของพระสงฆ์และชุมชนเอง หรือว่าเป็นกิจกรรมที่เป็นของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนนำเข้าไปผลักดันให้พระสงฆ์ดำเนินการร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งถ้าเป็นประการหลังพระสงฆ์เหล่านั้นอาจจะไม่สมควรเรียกว่าเป็นพระสงฆ์นักพัฒนา

นอกจากงานวิจัยที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเองแล้ว ในระยะหลังนี้ได้มีผลงานวิจัยบทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาสังคมที่น่าสนใจอีกหลายเรื่อง เรื่องแรกเป็นงานวิจัยของ Masayo Urasaki นักศึกษาปริญญาโทของมหาวิทยาลัยวิวกิวในประเทศญี่ปุ่นและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เขาได้ศึกษาเรื่อง “The Role of Development Monk in Thailand : From the View of Their

Interaction with Laypersons” โดยงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาข้อมูลระหว่างปี 2538-2540 จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน 200 คนในหมู่บ้านรอบวัดป่าสุคโต ถึงบทบาทการพัฒนาของหลวงพ่อคำเขียน สุวันโณ ซึ่งทำกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนบ้านท่ามะไฟหวาน อ.แก่งคร้อ จ.ชัยภูมิ ผลการศึกษาสรุปว่าชาวบ้านยอมรับบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ โดยพระสงฆ์เป็นผู้นำการพัฒนาในเบื้องต้นเพื่อเตรียมความพร้อมของฆราวาสให้ไปทำหน้าที่พัฒนาชุมชน ซึ่งฆราวาสแต่ละคนจะมีศักยภาพแตกต่างกันไปตามจิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลงไปจากการอบรมสั่งสอนของพระสงฆ์ พระสงฆ์ที่วัดป่าสุคโตใช้เวลาส่วนใหญ่ในการสั่งสอนฆราวาสมากกว่าการแก้ไขปัญหาสังคม เพราะถือว่าการพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ที่ฆราวาสต้องนำไปปฏิบัติ ไม่ใช่กิจของพระสงฆ์โดยตรง (ชัยวัชน์ หน่อรัตน์ และคณะ, 2545: 14-17) งานวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์นักพัฒนา ซึ่งเป็นเสมือนภาพสะท้อนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา แต่ให้รายละเอียดที่ไม่ชัดเจนในประเด็นการทำงานของหลวงพ่อคำเขียนและพระสงฆ์ในวัดป่าสุคโต ซึ่งในระยะหลังปรากฏชัดว่าให้ความสำคัญกับปัญหาของชาวบ้านและชุมชนน้อยกว่าการอบรมสั่งสอนและการปฏิบัติธรรม

อีกเรื่องหนึ่งเป็นผลงานวิจัยเพื่อทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทเช่นเดียวกัน โดยพระมหาบุญมี อธิปญฺโญ (2544) ได้ศึกษาบทบาทในการพัฒนาสังคมของพระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน) ผลการศึกษาพบว่าบทบาทพื้นฐานการพัฒนาสังคมของพระธรรมวิสุทธิมงคลที่ท่านทำคือ ท่านจะสอนให้ทุกคนเป็นคนดี ประพฤติดี ละเว้นการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการสร้างสังคมให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและเป็นปึกแผ่น ในด้านจิตใจก็สามารถช่วยให้ประชาชนมีจิตใจสูง มีธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม และเกื้อกูลผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ แต่ท่านยังได้ส่งเสริมกิจกรรมสาธารณสงเคราะห์ ตัวอย่างเช่นการสร้างโรงพยาบาล การสร้างโรงเรียน การสร้างถนนและสะพาน และการช่วยเหลือสถานผู้ด้อยโอกาส เช่น สถานสงเคราะห์เด็กพิการทางสมองและปัญญาพิการ สถานสงเคราะห์บุคคลปัญญาอ่อนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และสถานสงเคราะห์เด็กหญิงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น รวมไปถึงบทบาทด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ และที่โด่งดังมากเป็นพิเศษคือการทอดผ้าป่าช่วยชาติในช่วงที่สังคมไทยต้องเผชิญกับวิกฤติเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามการทำกิจกรรมเพื่อสังคมของพระธรรมวิสุทธิมงคลเป็นการทำกิจกรรมระดับชาติที่ไม่ใช่กิจกรรมในระดับชุมชน และกิจกรรมที่ผลักดันเป็นแนวทางการสงเคราะห์มากกว่าการพัฒนา ทั้งนี้กิจกรรมในลักษณะเช่นนี้ถือว่ามีคุณลักษณะที่แตกต่างจากการทำกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนา ที่ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในระดับชุมชน อีกทั้งงานวิจัยนี้ให้ความสนใจเฉพาะเจาะจงกับกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ผลักดันกิจกรรมในระดับรากหญ้า คือการทำกิจกรรมพัฒนาร่วมกับ

ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง มิใช่เป็นกิจกรรมสงเคราะห์ที่ชาวบ้านเพียงแต่รอรับการช่วยเหลือจากพระสงฆ์ ซึ่งอาจจะสืบเนื่องด้วยเหตุผลเดียวกันนี้จึงพบว่าถึงแม้พระธรรมวิสุทธิมงคลได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆมาเป็นระยะเวลายาวนาน แต่ก็มิได้มีรายชื่อร่วมอยู่ในทำเนียบพระสงฆ์นักพัฒนาภาคอีสานที่มีการรวบรวมเอาไว้ในปี 2534 โดยนรเศรษฐ์ พิสิฐพันธ์ และศักดิ์ ประสานดี (2534)

โดยพื้นฐานข้อเท็จจริงแล้วพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานส่วนมากอาจจะมีเป้าหมายหรือต้องการจะทำกิจกรรมขนาดใหญ่อย่างที่พระธรรมวิสุทธิมงคลทำ แต่ติดขัดอยู่ที่มีศักยภาพจำกัด ไม่สามารถจะรวบรวมกำลังเงินหรือกำลังคนมาร่วมผลักดันกิจกรรมเหล่านั้นได้ พระสงฆ์เหล่านั้นจึงใช้กลยุทธ์การทำงานโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาว่าเป็นกลยุทธ์ที่เหมาะสมต่อการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน แม้ว่าหลายๆกิจกรรมเป็นเพียงการแก้ปัญหาท้องถิ่นเล็กๆ แต่กลับจะกลายเป็นพลังการพัฒนาที่สำคัญ เพราะเป็นการแก้ปัญหาที่มักจะเชื่อมโยงสัมพันธ์และกระทบต่อปัญหาเล็กๆอื่นๆอย่างเป็นองค์รวม (holistic) อีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์เป็นแนวทางการพัฒนาที่สามารถประยุกต์เอาหลักธรรมมาใช้ในกิจกรรมการพัฒนาก็แตกต่างออกไปจากแนวทางการพัฒนาของรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ

งานวิจัยนี้มองการพัฒนาสังคมในทัศนะของพุทธศาสนาว่า เป็นการทำให้สังคมมีภาวะที่เอื้อให้บุคคลมีชีวิตที่ดีงามและสามารถเข้าถึงความดีงามที่สูงยิ่งขึ้นไป ชีวิตที่ดีงามนั้นหมายถึงชีวิตที่ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความบีบคั้นทั้งจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน สามารถที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนด้วยสติปัญญาและความพากเพียรของตน การมีชีวิตดังกล่าวในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “อิสรภาพ” ซึ่งแปลว่าความเป็นใหญ่ในตนเอง ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับความหมาย “การพึ่งตนเอง” ในนิยามของการพัฒนา (พระไพศาล วิสาโล, 2533: 20) นอกจากนี้แนวทางการพัฒนาสังคมในทางพุทธธรรมนั้นมองสังคมกับวิถีชีวิตของบุคคลอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นเหตุปัจจัยอาศัยกัน (ปฏิจสุมุปาบท) ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วต้องพัฒนาสังคมให้มีภาวะที่เอื้อต่อความเป็นอยู่ที่ดีของบุคคล และความเป็นอยู่ที่ดีดังกล่าวมิได้หมายความว่าเฉพาะความเป็นอยู่ทางด้านวัตถุเท่านั้น หากยังรวมถึงความสัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม ตลอดจนการมีคุณภาพจิตและปัญญาที่อำนวยให้บุคคลอยู่ในภาวะไร้ทุกข์ไร้ปัญหา (พระไพศาล วิสาโล, 2533: 2-4) ดังนั้นการพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรมจะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่คนมีต่อสังคมและธรรมชาติ การพัฒนาวิถีชีวิตของคนนั้นแยกไม่ออกจากการพัฒนาสังคม เป้าหมายของการพัฒนาสังคมเป็นไปเพื่อการพัฒนาชีวิตและบุคคล และบุคคลเมื่อได้รับการพัฒนาแล้วย่อมจะเกื้อกูลสังคม ไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นเกณฑ์ และอุทิศตนแก่ส่วนรวม

นอกจากนี้การพัฒนาในแนวทางพุทธธรรมยังเน้นการยึดถือคนเป็นหลัก หาใช้วัตถุเป็นหลักไม่ โดยในทางปฏิบัติแล้วการพัฒนาจะต้องครอบคลุมสัมพันธ์ทั้งวัตถุ จิตใจ สังคม และธรรมชาติแวดล้อม หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าการพัฒนาสังคมเป็นการพัฒนาคนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในด้านจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาวัตถุและสิ่งแวดล้อม (นิคม พุทธา, 2536: 5) โดยการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากจะมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคน โดยใช้การพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาวัตถุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างเสริมให้คนสามารถพิจารณาและเข้าใจถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชน ในขณะที่พัฒนาด้านวัตถุและสิ่งแวดล้อมเป็นเพียงการพัฒนาส่วนเสริมที่จะช่วยยกฐานะความเป็นอยู่และระดับคุณภาพชีวิตของคนในสังคม

งานวิจัยนี้นอกจากพยายามวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับบูรณาการทางแนวคิดการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ภายใต้เงื่อนไขและรูปแบบการบูรณาการหลักธรรมของพุทธศาสนาเข้ากับแนวทางการพัฒนาสังคมแล้ว ยังพยายามจะนำเสนอรูปแบบและทิศทางการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนานับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อการวิเคราะห์ถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบและทิศทางการพัฒนาไปตามเงื่อนไขและภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น การที่เราสามารถจะเข้าใจการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะกลายเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ ให้เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชาวบ้านและชุมชน วัดและพระสงฆ์ควรจะดำรงบทบาทสำคัญในการช่วยแก้ไขปัญหาให้กับสังคม ซึ่งปัญหาเหล่านี้จะมีการปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้สังคมนรอบๆตัวและเข้าใจแนวทางการปรับเปลี่ยนบทบาทของตนไปตามพลวัตรของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น องค์ความรู้ที่จะได้จากการศึกษาวิจัยนี้น่าจะเป็นแบบอย่างหรือแนวทางให้พระสงฆ์ที่มุ่งหวังจะดำรงตนเป็นพุทธสาวกที่ดีและเป็นผู้สร้างประโยชน์สุขให้แก่สังคม จะได้นำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานและการแสดงบทบาทการพัฒนาอย่างเหมาะสม

ขอบเขตการวิจัยและการคัดเลือกกลุ่มประชากรเป้าหมาย

การวิจัยนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาบนเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ศึกษาเฉพาะพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน การกำหนดขอบเขตการวิจัยเฉพาะในภาคอีสานนั้น มีเหตุผลสำคัญที่ต้องการจะนำข้อมูลการวิจัยครั้งนี้ไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับการศึกษาที่ผู้วิจัยได้เคยดำเนินการไปแล้ว 2 ครั้ง กล่าวคือครั้งแรกสำรวจข้อมูลในปี 2526 และครั้งที่สองระหว่าง 2532-2535 การศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลการวิจัยทั้งสาม

ช่วงเวลาน่าจะมีส่วนช่วยให้สามารถศึกษาวิเคราะห์ได้อย่างลึกซึ้ง ถึงเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความแตกต่างในบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ ทั้งที่เป็นอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งยังสามารถช่วยให้เข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนบทบาทและแนวทางการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา ที่เชื่อว่าจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของสังคม และการเปลี่ยนแปลงแนวคิดหรือทฤษฎีด้านการศึกษการพัฒนา (Development Studies) ตัวอย่างเช่นแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน (Self-reliance Development) มาสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) และมาถึงในปัจจุบันที่เน้นการพัฒนาเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง (Community Empowerment) การฟื้นฟูเศรษฐกิจพอเพียง (Self-sufficient Economy) และกระบวนการประชาสังคม (Civil Society) เป็นต้น

2. ศึกษาเฉพาะพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในระดับชุมชน หรือร่วมทำงานพัฒนากับชาวบ้านและผู้นำชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยรูปแบบของกิจกรรมการพัฒนาจะต้องก่อให้เกิดมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งในด้านวัตถุ จิตใจ และสิ่งแวดล้อม แต่จะไม่รวมถึงกิจกรรมการสร้างถาวรวัตถุภายในวัด อย่างเช่น การสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ กำแพงวัด เจดีย์ หรือการบูรณะปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายในวัด
3. การศึกษาเพื่อเปรียบเทียบบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ ที่เพิ่งเข้ามามีบทบาทการพัฒนาสังคมในระยะเวลายังไม่นาน คือเพิ่งเริ่มต้นเข้ามามีบทบาทการพัฒนาในช่วงหลังปี 2535 หรือในช่วงไม่เกินกว่า 10 ปีที่ผ่านมา และพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าที่ดำเนินบทบาทการพัฒนาสังคมมานานกว่า 10 ปี (ก่อนปี 2535) และยังคงทำสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงบทบาทและแนวทางการพัฒนาของพระสงฆ์แต่ละรูปควรจะอยู่ในระยะเวลาที่ยาวนานกว่า 10 ปี จึงจะสามารถเปรียบเทียบได้อย่างชัดเจน แต่ทั้งนี้มิได้จำกัดว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่เป็นตัวอย่างใหม่ในการวิจัยครั้งนี้ทุกรูปจะเป็นพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ ถ้าหากพระสงฆ์รูปนั้นทำงานมาก่อนปี 2535 และก็มีได้หมายความว่า จะเป็นพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ ในขณะที่เดียวกันพระสงฆ์นักพัฒนาที่แม้จะมีอายุมากแต่เพิ่งเข้ามาทำกิจกรรมการพัฒนาภายหลังปี 2535 ก็มีได้หมายความว่า จะเป็นพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่า การเปรียบเทียบในส่วนนี้จะใช้ระยะเวลาในการเริ่มเข้ามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์แต่ละรูปเป็นฐานในการจำแนกและวิเคราะห์ข้อมูล

ทั้งนี้ ในการพิจารณาคัดเลือกตัวอย่างพระสงฆ์นักพัฒนาเพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลได้ใช้ 2 วิธีประกอบกัน กล่าวคือวิธีแรกรวบรวมรายชื่อพระสงฆ์นักพัฒนาจากการวิจัยเอกสาร ได้แก่ข้อมูล และรายชื่อพระสงฆ์นักพัฒนาที่ผู้วิจัยเคยเก็บรวบรวมข้อมูลในช่วงปี 2532-2535 ซึ่งมีจำนวน 96 รายชื่อ นอกจากนี้เป็นรายชื่อเพิ่มเติมจากข้อมูลทำเนียบพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานที่ นรเศรษฐ์ พิสิฐพันธ์ และศักดิ์ ประสานดี รวบรวมไว้ และข้อมูลจากเอกสารเผยแพร่การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา หรือเอกสารต่างๆ ขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและการพัฒนารวบรวมไว้ อีกจำนวน 26 รายชื่อ รวมเป็นรายชื่อเป้าหมายพระสงฆ์นักพัฒนาที่จะไปสัมภาษณ์ในเบื้องต้นจำนวน 122 รายชื่อ วิธีที่สองเป็นการรวบรวมรายชื่อแบบบุคคลอ้างอิง (Reference person) โดยการขอให้พระสงฆ์นักพัฒนาที่ให้สัมภาษณ์ช่วยแนะนำพระสงฆ์นักพัฒนารูปอื่นๆ ที่ท่านพิจารณาว่ามีบทบาทการพัฒนาที่เด่นชัดและควรจะไปขอสัมภาษณ์ ซึ่งได้รายชื่อพระสงฆ์นักพัฒนาจากการอ้างอิงมาอีกจำนวน 21 รูป รวมเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาที่เป็นเป้าหมายในการสัมภาษณ์ทั้งสิ้น 143 รูป

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งมี แบบนำสัมภาษณ์ (Interview Guides) และแบบสอบถามปลายเปิด (Open-ended Questionnaire) เป็นเครื่องมือสำคัญในการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนา (รายละเอียดในภาคผนวก ก.) รวมทั้งยังได้ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นเครื่องมือประกอบ เพื่อการตรวจสอบความสมบูรณ์และความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลมี 2 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

1) การรวบรวมข้อมูลเอกสาร เป็นการทบทวนเอกสารทั้งหมดที่เป็นการศึกษาวิจัยหรือการรวบรวมข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์นักพัฒนา ชีวประวัติและผลการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา ทั้งข้อมูลจากเอกสารที่จัดพิมพ์เป็นหนังสือ วารสาร และเอกสารเผยแพร่ของหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและการพัฒนา ตลอดจนข้อมูลที่เผยแพร่ผ่านอินเทอร์เน็ต ข้อมูลเหล่านี้ถูกนำมาสังเคราะห์ให้ประเด็นเกี่ยวกับ บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ความสอดคล้องหรือแตกต่างในแนวทางการทำงานและกิจกรรมการพัฒนาที่พระสงฆ์เหล่านั้นดำเนินการ ตลอดจนหลักพุทธธรรมและแนวคิดการพัฒนาต่างๆ ที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวทางในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา ยิ่งไปกว่านั้นการวิจัยเอกสารนี้ยังเป็นการรวบรวมรายชื่อและผลงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานจาก

ที่มีผู้ศึกษารายงานไว้ เพื่อมาพิจารณาเลือกเป็นกลุ่มประชากรเป้าหมายในการสัมภาษณ์ โดยได้รวบรวมข้อมูลจากหลายองค์กร ได้แก่

- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
- คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา
- เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคม
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
- มูลนิธิพิพิธประชานาถ จังหวัดสุรินทร์
- กรรมการเครือข่ายองค์กรพระผู้นำแผ่นดินธรรม-แผ่นดินทอง จังหวัดอุบลราชธานี และอำนาจเจริญ
- สถาบันพระสังฆพัฒนา จังหวัดนครราชสีมา

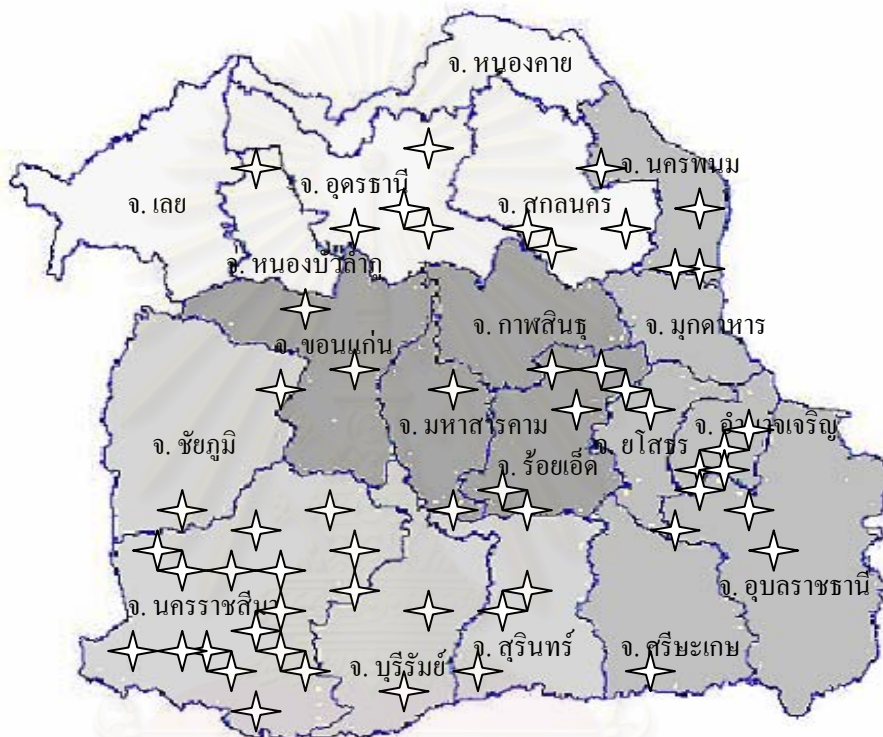
2) การสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนา (Field Research) เป็นการสำรวจข้อมูลการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน จากตัวอย่างที่คัดเลือกจากรายชื่อพระสงฆ์นักพัฒนาในการศึกษา และรวบรวมข้อมูลเอกสาร โดยมีจุดมุ่งหมายให้มีการกระจายตัวอย่างที่ศึกษาไปในทุกจังหวัดของภาคอีสาน ในการสำรวจข้อมูลจะใช้การสัมภาษณ์เจาะลึก เป็นเครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้มีประเด็นหลักๆในการศึกษาประกอบด้วย

- ข้อมูลส่วนบุคคลของพระสงฆ์นักพัฒนา ช่วงชีวิตปฐมวัย และประสบการณ์ในด้านการศึกษาและการฝึกอบรมปฏิบัติธรรม
- แรงจูงใจที่เข้ามาทำงานสังฆพัฒนา
- แนวคิดและแนวทางการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์
- การประยุกต์หลักพุทธธรรมในการทำงานสังฆพัฒนา
- กระบวนการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์นับตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน
- กิจกรรมการพัฒนา ที่พระสงฆ์ดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน
- แผนการทำงานสังฆพัฒนาในอนาคต
- การประเมินผลการทำงานโดยพระสงฆ์นักพัฒนาเอง ทั้งในส่วนที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ และสร้างผลกระทบ ทั้งทางบวกและลบต่อชาวบ้านและชุมชนที่ท่านร่วมทำกิจกรรมอยู่
- ความคิดเห็นต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิด บทบาท และแนวทางการทำงานพัฒนาในอนาคตของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน
- ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ต่อกิจกรรมและแนวทางการพัฒนาในชุมชนที่ท่านทำงาน

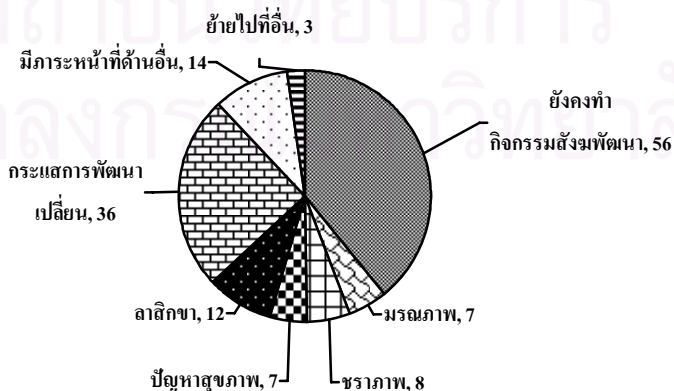
ในช่วงการเก็บรวบรวมข้อมูลพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามอย่างเข้มข้นในช่วงเดือนสิงหาคมถึงตุลาคม 2546 เนื่องจากเป็นช่วงเข้าพรรษาการเข้าพบและสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาทำได้ง่ายกว่าการเก็บข้อมูลในช่วงที่ออกพรรษาแล้ว ทั้งนี้ในช่วงเข้าพรรษาพระสงฆ์ต้องอยู่จำพรรษาที่วัด ไม่สามารถไปพักค้างแรมหรือไปทำกิจธุระที่อื่นได้เป็นเวลานาน ในการเก็บรวบรวมข้อมูลนอกจากการสัมภาษณ์และจดบันทึกข้อมูลแล้ว ยังได้บันทึกภาพกิจกรรมต่างๆของพระสงฆ์นักพัฒนาด้วย อย่างไรก็ตามการเก็บรวบรวมข้อมูลในช่วงเข้าพรรษาปี 2546 ไม่สามารถสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาได้ครบตามจำนวนตัวอย่างเป้าหมายและเมื่อพ้นช่วงเข้าพรรษาแล้วการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาทำได้ไม่คล่องตัวนัก พระสงฆ์ท่านมีภารกิจหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีตำแหน่งสังฆาธิการระดับสูง ซึ่งต้องรับผิดชอบทั้งงานบริหารคณะสงฆ์ การศึกษาของคณะสงฆ์ และกิจกรรมสังฆพัฒนาในชุมชนต่างๆ การสัมภาษณ์จึงต้องดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงช่วงเข้าพรรษาในปี 2547 การเก็บรวบรวมข้อมูลจึงเสร็จสมบูรณ์ ผลการสำรวจข้อมูลพระสงฆ์ที่เป็นเป้าหมายทั้งสิ้น 143 ตัวอย่าง พบว่ามีพระสงฆ์ ที่ยังคงทำกิจกรรมการพัฒนาอยู่ในช่วงเวลาที่ศึกษาวิจัยรวม 56 ตัวอย่าง (รายละเอียดในภาคผนวก ข.) โดยมีการกระจายตัวอย่างพระสงฆ์นักพัฒนาที่สัมภาษณ์ดังรายละเอียดในแผนภาพที่ 1 ขณะที่อีก 87 ตัวอย่าง ได้หยุดกิจกรรมการพัฒนาแล้วด้วยเหตุผลหลายประการ ได้แก่ มีพระสงฆ์ที่มรณภาพจำนวน 7 ตัวอย่าง ขราภาพ 8 ตัวอย่าง มีปัญหาด้านสุขภาพ 7 ตัวอย่าง ซึ่งเหตุผลทั้งสามประการนี้ถือเป็นเงื่อนไขของการเลิกกิจกรรมไปด้วยเหตุผลของสังขารและมรณา ที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ ส่วนที่เหลือเป็นเหตุผลส่วนบุคคล กล่าวคือมีพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวน 12 ตัวอย่าง ที่ลาสิกขา โดยส่วนมากเป็นการลาสิกขาออกไปแต่งงานและใช้ชีวิตทางโลก แต่มีพระสงฆ์นักพัฒนาบางรายที่ต้องลาสิกขาออกไป ด้วยเหตุผลการมีปัญหาด้านขัดแย้งกับญาติโยมในชุมชนที่เคยร่วมกันทำงานพัฒนามาก่อน ซึ่งนับเป็นสัญญาณที่ไม่ดีนักในกระบวนการทำงานสังฆพัฒนา ขณะเดียวกันยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาที่หยุดกิจกรรมการพัฒนาด้วยเหตุผลจากเงื่อนไขและข้อจำกัดในการทำงาน ได้แก่ จากการเปลี่ยนแปลงกระบวนการสังฆพัฒนา ทั้งในเงื่อนไขที่การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาโดยภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนต้องยุติลง หรือได้มีการปรับเปลี่ยนการสนับสนุนต่างไปจากแนวทางเดิม จึงส่งผลให้งานพัฒนาของพระสงฆ์เกิดภาวะสะดุดและต้องหยุดกิจกรรมไปโดยปริยาย ซึ่งมีพระสงฆ์นักพัฒนาที่อยู่ในเงื่อนไขนี้จำนวนมากถึง 36 ตัวอย่าง อีกส่วนหนึ่งเป็นพระสงฆ์ที่มีภาระหน้าที่ในด้านอื่นๆมากขึ้น จำนวน 14 ตัวอย่าง เช่น มีตำแหน่งสังฆาธิการสูงขึ้น จึงต้องรับผิดชอบงานด้านการบริหารคณะสงฆ์มากขึ้น หรือต้องรับภาระหน้าที่ด้านการเรียนการสอนตามแนวทางที่กำหนดไว้โดยมหาเถรสมาคม ทั้งการสอนในโรงเรียนมัธยม-บาลีและในโรงเรียนปริยัติสามัญ จึงต้องลดหรือหยุดกิจกรรมสังฆพัฒนา นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาที่

ย้ายไปอยู่ที่อื่นๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศอีกจำนวน 3 ตัวอย่าง ด้วยเหตุผลการไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาและการไปรับตำแหน่งพระสังฆาธิการ

แผนภาพที่ 1 การกระจายของตัวอย่างพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

แผนภาพที่ 2 ผลการสำรวจพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยนี้จำแนกเป็น 2 ส่วน

ส่วนแรก เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบบันทึกการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนา ในการวิเคราะห์จะแปลงข้อมูลเชิงคุณภาพส่วนหนึ่งในแบบสอบถามปลายเปิดให้เป็นรหัส เพื่อนำไปประมวลผลสถิติเบื้องต้น (ร้อยละ ความถี่ และค่าเฉลี่ย) เพื่อนำเสนอข้อมูลพื้นฐานของพระสงฆ์นักพัฒนา และกิจกรรมการพัฒนาที่ดำเนินการโดยพระสงฆ์ ข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้จะช่วยให้สามารถเข้าใจสถานภาพและบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา ตลอดจนลักษณะการทำงานของพระสงฆ์ร่วมกับชุมชนและองค์กรต่างๆ (ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน และองค์กรชุมชน) ในแต่ละพื้นที่ที่ได้เก็บรวบรวมข้อมูล และข้อมูลจากการประมวลผลนี้จะนำไปวิเคราะห์ภาพรวมการแสดงผลการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน

ส่วนที่สอง ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จะถูกนำมาจัดระบบและจำแนกประเภทข้อมูล อันจะนำไปสู่การเชื่อมโยงทำความเข้าใจและตอบปัญหาการวิจัย โดยในกระบวนการนี้จะเป็นทั้งการวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูล เพราะการวิเคราะห์หรือแยกแยะปรากฏการณ์ให้ละเอียดย่อยลงไปอย่างเดียว ไม่ทำให้สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้ชัดเจน และไม่สามารถสร้างแนวคิดสรุปภาพบทบาทการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานได้ จำเป็นต้องมีการสังเคราะห์หรือเชื่อมโยงองค์ประกอบที่ถูกแยกย่อยในงานวิจัยครั้งนี้เข้าด้วยกันกับข้อมูลการศึกษาวิจัยครั้งก่อนๆ ของผู้วิจัยร่วมกับงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง จึงจะเป็นภาพที่สมบูรณ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจถึงบทบาทและแนวทางการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานว่ามีลักษณะเช่นไร มีทิศทางการปรับเปลี่ยนมาจากในอดีตอย่างไร มีเหตุปัจจัยในการปรับเปลี่ยนอย่างไร
2. ทราบถึงปัจจัยสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการทำงานหรือการแสดงผลการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานเพื่อการบรรลุผลตามแนวคิดและอุดมการณ์การพัฒนาที่พระสงฆ์ยึดถือเป็นแนวการทำงาน ทั้งนี้เพื่อการวิเคราะห์และนำเสนอแนวทางในการปรับปรุงกิจกรรมการพัฒนาที่เหมาะสมของพระสงฆ์ต่อไป
3. ช่วยให้ทราบถึงเงื่อนไขและแนวทางที่รัฐหรือองค์กรเอกชนจะสามารถเข้าไปมีส่วนสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาที่จะก่อให้เกิดผลลัพธ์เชิงบวกต่อชาวบ้านและชุมชน โดยไม่กระทบต่อแนวคิดและอุดมการณ์การพัฒนาของพระสงฆ์

4. ช่วยให้นำเสนอรูปแบบและแนวทางการพัฒนาที่ชาวบ้านจะเข้ามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ได้อย่างกลมกลืนและเอื้อประโยชน์สูงสุดต่อชาวบ้านและชุมชนไม่ว่าจะเป็นการพึ่งตนเอง การพัฒนาที่ยั่งยืน เศรษฐกิจพอเพียง หรือชุมชนเข้มแข็ง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

พุทธศาสนา พระสงฆ์ และสังคมไทย

ความสำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทย

ศาสนาถือเป็นสถาบันหนึ่งที่ค้ำจุนสังคมมนุษย์ เพราะศาสนามีบทบาทในการจัดระเบียบสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม (สมภาร พรหมทา, 2547: 25) ศาสนาจึงเป็นสถาบันที่จำเป็นยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลและการคงอยู่ของสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งศาสนาที่จะดำรงอยู่สืบไปในสังคมจะต้องมีบทบาทและหน้าที่อำนวยประโยชน์ ช่วยชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมให้คนในสังคม สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคม และสร้างความมั่นคงทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงเงื่อนไขการคงอยู่ของสถาบันศาสนาในฐานะเป็นสถาบันสังคมว่า "ในฐานะที่ศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่ง ศาสนาจะมีความสำคัญ ได้รับความยอมรับนับถือจากหมู่มนุษย์เพียงไรก็อยู่ที่ว่า ศาสนายังมีประโยชน์ช่วยสนองความต้องการของมนุษย์ในการแก้ไขปัญหาของพวกเขาได้เพียงใด และมนุษย์ยังมองเห็นความจำเป็นของศาสนาอยู่เพียงใด ข้อนี้หมายความว่า การดำรงอยู่ เจริญขึ้น เสื่อมลง หรือสิ้นไปของศาสนา ขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่มีต่อสังคมเป็นสำคัญ" (สันติสุข โสภณศิริ, 2544) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าศาสนาทุกศาสนามีเป้าหมายหลักที่จะทำให้สังคมดีขึ้น โดยสอนให้ทุกคนมีความสำนึก รู้จักคิดชอบชั่วดี รู้จักทำในสิ่งที่ควรทำ และละเว้นในสิ่งที่ควรเว้น รวมทั้งยังสอนในเรื่องคุณธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เช่นสอนเรื่องเมตตา กรุณา ให้ทุกคนรักใคร่ สงสาร และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (สุรินทร์ พัฒนศิริ, มปป.: 79-80) เพราะฉะนั้นถ้าทุกคนประพฤติปฏิบัติชอบ คนในสังคมทุกคนเป็นคนดี การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและมีความมั่นคงในชีวิตก็จะเกิดขึ้น สังคมก็จะกลายเป็นสังคมที่ดีด้วย

จอห์น สโตน (อ้างใน รพีพรรณ สุวรรณโชติ, 2530: 135-136) อธิบายว่า ศาสนา คือระบบของความเชื่อและแนวทางในการปฏิบัติของกลุ่มบุคคล เพื่อสนองตอบความรู้สึกของกลุ่มบุคคลที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในแต่ละศาสนาล้วนมีนิยาม มีวิถีปฏิบัติ และพิธีกรรมแตกต่างกัน ผู้มีความเชื่อในศาสนาใดๆ ล้วนมีสิทธิที่จะปฏิบัติในหลักศาสนาของตนได้ トラบที่ไม่ได้ไปทำให้ใครเดือดร้อน หรือสร้างปัญหาระหว่างคนต่างศาสนากัน คนไทยในอดีตเรียนรู้ที่จะเคารพ ยอมรับ และจัดการกับความแตกต่างทางศาสนาได้อย่างกลมกลืน และสามารถอยู่

ร่วมกันกันอย่างสันติ มีหลายชุมชนที่เป็นตัวอย่างได้ดี เช่นที่บ้านตะโหมด จังหวัดพัทลุง พุทธศาสนิกชนและชาวมุสลิมต่างอยู่ร่วมชุมชน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมานานนับร้อยปี จนถึงวันนี้ก็อยู่ร่วมกันเสมือนเป็นพี่เป็นน้อง วันทำบุญของชุมชน พระสงฆ์ขึ้นธรรมาสน์เทศน์คู่กันไปกับโต๊ะอิหม่ามที่ขึ้นบรรยายธรรม สุสานบรรพบุรุษก็ตั้งเคียงกัน ทำกับข้าวใส่ปันโตมาล้อมวงกินด้วยกัน มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ศาสนิกทั้งสองศาสนารักใคร่กลมเกลียวใกล้ชิด พึ่งพาอาศัยกันและกันอย่างมีสันติสุข และที่สำคัญต่างถ่ายทอดความสามารถในการยอมรับความแตกต่างนี้แก่ลูกหลานต่อไป (สุภาวดี หาญเมธี, 2547: 7) ดังนั้นความแตกต่างในความเชื่อทางศาสนาแล้วไม่ส่งผลกระทบต่อความขัดแย้งระหว่างศาสนิกชนในแต่ละศาสนา ทุกศาสนาสอนให้คนเป็นคนดี รักความสุขสงบและสันติในการอยู่ร่วมกันในสังคม

ในอดีตพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญมากในสังคมไทย และมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งในทางประวัติศาสตร์และในทางวัฒนธรรม พุทธศาสนาช่วยสร้างความสามัคคีและความมั่นคงให้เกิดขึ้นในสังคมไทยมาโดยตลอด (พระธรรมปิฎก, 2539ก.) เพราะปรัชญาและหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาได้ช่วยตอบคำถาม ที่เกี่ยวกับเหตุและแนวทางแก้ไข ปัญหาของคนในสังคม บนพื้นฐานหลักธรรมอริยสัจ 4 (คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) นอกจากนี้ปรัชญาพุทธศาสนายังช่วยอธิบายถึงความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ ช่วยผ่อนคลายความตึงเครียด และสภาพจิตใจของคนที่ประสบปัญหาหรือความเศร้าเสียใจในด้านต่างๆ ขณะเดียวกันตัวแทนของพุทธศาสนาคือพระสงฆ์ ก็เป็นบุคคลที่ประชาชนให้ความเชื่อมั่นและศรัทธา ว่าเป็นผู้ที่จะสามารถช่วยแก้ไขปัญหาหรือสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ให้ได้ ความเชื่อมั่นและศรัทธาเช่นนี้เป็นสิ่งที่ช่วยให้พระสงฆ์ในอดีตมีสถานภาพในสังคมไทยสูงมาก (อมรา พงศาพิชญ์, 2541: 54-55) การที่ทั้งหลักธรรมของพุทธศาสนาและบทบาทของพระสงฆ์เป็นที่ยอมรับและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนมาเป็นเวลานาน จนกลายเป็นส่วนสำคัญที่กำหนดวิถีการอยู่ร่วมกันอย่างเหมาะสมและราบรื่นมั่นคงของคนในสังคม ถือว่าเป็นภาพสะท้อนของความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างสถาบันพุทธศาสนาและสังคมไทยด้วย อย่างไรก็ตามในแต่ละยุคสมัยการให้ความสำคัญแก่สถาบันพุทธศาสนาในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วย

ในปัจจุบันนี้แม้จะยังมีคนไทยมากกว่า 90% นับถือศาสนาพุทธ แต่เริ่มมีคำถามเกิดขึ้นว่าศาสนาพุทธจะดำรงอยู่คู่สังคมไทยสืบไปหรือไม่ เพราะถึงจะดูเสมือนว่าพุทธศาสนายังคงเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม มีประโยชน์ช่วยสนองความต้องการและช่วยแก้ไขปัญหาดังๆที่พวกเขาประสบอยู่ และคนในสังคมก็มองเห็นถึงความจำเป็นของการมีสถาบันพุทธศาสนาเช่นเดียวกับที่เคยเป็นมานับแต่อดีต แต่เกิดภาวะแห่งความไม่มั่นใจว่าพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้อย่างไรในขณะที่สังคมไทยมีแนวโน้มที่จะเสื่อมทรามลงเรื่อยๆ ไม่ว่าจะ

เป็นแนวโน้มการขยายตัวของปัญหาอบายมุข อาชญากรรม โสเภณี ยาเสพติด และปัญหาสังคมอื่นๆ ซึ่งเป็นภาพสะท้อนที่แสดงนัยว่าสถาบันพุทธศาสนาไม่สามารถทำหน้าที่ที่พึงกระทำได้อย่างเหมาะสม และอาจกลายเป็นเงื่อนไขให้สถาบันพุทธศาสนาเสื่อมสลายไปพร้อมๆ กับสังคมไทยที่กำลังล่มสลาย ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ ได้วิพากษ์บทบาทของพุทธศาสนาต่อสังคมไทยในปัจจุบันไว้ว่า “...พุทธศาสนา...จะมีความหมายอันใดเล่า หากมีโบสถ์ เจดีย์ วิหารใหญ่โต อยู่เต็มบ้านเต็มเมือง ในขณะที่เด็กไทยเป็นโรคขาดอาหารตายปีละหลายหมื่นคน จะมีประโยชน์อันใดเล่าหากมีพระ เณร อยู่กว่า 3 แสนรูป วัดกว่า 3 หมื่นแห่ง แต่จำนวนของหญิงโสเภณีและสถานบริการทางเพศมีมากพอๆ กัน นี่ยังไม่นับแหล่งอบายมุขอื่นๆ จำนวนคนติดยาบ้า ผู้ป่วยโรคจิต ตลอดจนผู้ป่วยโรคเอดส์ อีกนับล้านคน” (สันติสุข โสภณสิริ, 2544) ในแง่ความเป็นสถาบันสังคมที่สำคัญต่อสังคมไทยและวิถีชีวิตของคนไทย จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่พุทธศาสนาจะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ให้สอดคล้องกับสภาพที่เป็นอยู่หรือเปลี่ยนแปลงไปของสังคม

ประเด็นสำคัญพื้นฐานที่ต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนคือ พุทธศาสนาไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศจากภาวะความเป็นอยู่ของคนไทยและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสังคม การปฏิบัติกิจในพุทธศาสนาจะขึ้นอยู่กับและปรับเปลี่ยนไปตามฐานความคิดและวิถีชีวิตของคนไทยในแต่ละยุคสมัย โดยจะปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของอุดมการณ์ทางสังคม และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในสังคม จะเห็นได้จากเมื่อประเทศไทยพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม คนไทยและสถาบันสงฆ์ก็ย่อมได้รับผลกระทบจากระบบการพัฒนานั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น และถ้าสถาบันสงฆ์และพุทธศาสนาไม่สามารถปรับประยุกต์แนวทางปฏิบัติอย่างเหมาะสมกับภาวะความเปลี่ยนแปลง พุทธศาสนาก็อาจจะถูกลดทอนบทบาทหน้าที่ในสังคมไทยลง ในขณะที่เดียวกันถ้าหากพุทธศาสนาไม่สามารถดำรงความสำคัญในฐานะสถาบันสังคมไทยท่ามกลางวิถีชีวิตแบบบริโภคนิยมและทุนนิยม พุทธศาสนาอาจจะก้าวเข้าสู่ภาวะวิกฤตได้ ในประเด็นนี้นิธิเอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความเห็นในเชิงวิพากษ์ไว้ว่า

“ถ้ามองให้ลึกไปกว่าปรากฏการณ์ผิวเผินที่เห็นภายนอก...กล่าวได้ว่าพุทธธรรมจะเป็น ‘ส่วนเกิน’ ของวิถีชีวิตของชาวพุทธไทยและสังคมไทย... ในขณะที่คนไทยถือพุทธ แต่กลับมองโลกและชีวิตจากแง่มุมของวิทยาศาสตร์นิยมและบริโภคนิยม มากกว่าจะใช้หลักพุทธธรรมในการเข้าใจและสัมพันธ์กับโลกและชีวิตของตน... ฉะนั้นจึงปฏิเสธได้ยากว่าพระพุทธศาสนาไทยกำลังเผชิญวิกฤตที่หนักมากทั้งในปัจจุบันและในอนาคตที่พอจะมองเห็นได้” (พระไพศาล วิสาโล, 2546: (5))

สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยเวลานี้พอมองเห็นกันอยู่ว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมต่างๆ ได้ปรากฏออกมามากมาย ข้าวเสียหายต่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า แม้จะมีข้อโต้แย้งว่าพระพุทธศาสนาไม่เสื่อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธเจ้าและพระธรรมยังคงมีความบริสุทธิ์และทรงคุณค่าเช่นเดิม ที่เสื่อมนั้นเป็นความเสื่อมในหมู่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชน

ซึ่งความจริงก็เป็นเช่นนั้น แต่ที่น่าจะพิจารณาให้ลึกลงไปกว่านั้นก็คือพระสงฆ์คือผู้เผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อผู้เผยแผ่เสื่อมแล้วการนำพระธรรมไปเผยแผ่ให้พุทธศาสนิกชน จะมีความถูกต้องหรือความบริสุทธิ์เพียงไร พระธรรมคำสอนแม้จะยังคงเป็นความจริงที่เที่ยงแท้ แต่ถ้าถูกพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนนำไปตีความในทางที่ไม่ถูกต้อง ความจริงดังกล่าวแม้จะยังคงมีความเที่ยงแท้แต่จะยังคงมีความสำคัญเชิงหน้าที่อีกต่อไปหรือไม่ ในอนาคตพระธรรมและพระพุทธเจ้าในสายตาของพุทธศาสนิกชนจะเป็นเช่นไร ความเสื่อมของพุทธศาสนาจึงไม่ควรแยกว่าเป็นความเสื่อมเฉพาะของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน เพราะสัจจะหรือความจริงที่ไม่สามารถประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนได้ ก็อาจจะไม่ทรงคุณค่าเพียงพอสำหรับคนในสังคม

ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีหลายเหตุการณ์ในพุทธศาสนาที่สร้างรอยต่าง และสะท้อนภาพความเสื่อมโทรมของวงการคณะสงฆ์ กรณีของพระยันตระและพระนิกรที่ก่อคดีฉาวคราวโลกีย์ เนรแอกอมขมังเวทย์ หรือกรณีอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นจับพระเมาสุรา จับพระเสพหรือค้ายาเสพติด ปราบฎกการณเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบในเชิงบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา แม้จะแก้ต่างว่าพระสงฆ์ที่สร้างรอยต่างในพุทธศาสนาเหล่านี้ถือเป็นเพียงส่วนน้อยจากจำนวนพระสงฆ์มากกว่า 3 แสนรูป ซึ่งก็เหมือนกับวงการอื่นๆ ที่ผู้คนหม่อมมากย่อมมีคนเลวแฝงปะปนอยู่ด้วยเสมอ แต่ในเรื่องของศาสนานี้ถือเป็นเรื่องที่อ่อนไหวที่กระทบกระเทือนต่อความเชื่อและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนอย่างมาก รวมทั้งยังเป็นภาพสะท้อนความอ่อนแอขององค์กรสงฆ์และระบบบริหารคณะสงฆ์ จึงส่งผลให้พระสงฆ์จำนวนหนึ่งพยายามกำหนดแนวทางการปฏิบัติทางศาสนาของตนเองและหมู่คณะ เพื่อเสริมสร้างศรัทธาในหมู่พุทธศาสนิกชน ซึ่งรวมถึงการเกิดขึ้นของหลายสำนัก อย่างเช่นกรณี วัดพระธรรมกาย สวนโมกขพลาราม หรือสันติอโศก เป็นต้น อันถือเป็นการพยายามที่จะปรับปรุงวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนาให้ดีขึ้นและเหมาะสมกับภาวะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การจะปรับปรุงให้ดีขึ้นได้นั้น จะต้องเริ่มจากการทบทวนบทบาทของคณะสงฆ์และงานพระพุทธศาสนา เพื่อปรับเปลี่ยนให้เกิดประโยชน์สุขกับประชาชนอย่างแท้จริงและยั่งยืน

เราต้องยอมรับความจริงว่า ภายใต้ง่อนไขหรือภาวะสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ศาสนาจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ด้วย ทั้งนี้ไม่ใช่เพียงเพื่อเหตุผลหลักในการอยู่รอดของศาสนาเท่านั้น แต่เพื่อรักษาบทบาทหน้าที่ที่จะอำนวยประโยชน์แก่มวลสมาชิกและความมั่นคงของสังคม โดยคณะสงฆ์ควรจะพิจารณาถึงข้อดีข้อด้อยในกิจกรรมของพระสงฆ์ในปัจจุบันว่าส่วนใดที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมก็ควรจะดำรงไว้ ในขณะที่ส่วนใดที่บ่อนทำลายศรัทธาของพุทธศาสนิกชนก็ควรละเลิกไป และส่วนใดที่ควรสร้างเสริมขึ้นมาใหม่เพื่อการรังสรรค์ประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่คนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่สังคมไทยปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความทันสมัยตามกระแสโลกาภิวัตน์ คนในสังคมให้ความสำคัญกับ

ศาสนาและความเชื่อในเชิงสัญลักษณ์น้อยลง แต่เชื่อในเชิงเหตุผลและการกระทำของปัจเจกชน ในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงมากกว่า ดังนั้นหลายพิธีกรรมทางศาสนาจึงถูกลดทอนความสำคัญ และมีความหมายต่อคนในสังคมน้อยลงไปจากเดิมอย่างเช่นกรณีความเชื่อเกี่ยวกับการบวชตามประเพณีของชายไทยก่อนการแต่งงานนั้น ในปัจจุบันไม่มีความสำคัญเท่ากับความสามารถในการหาเลี้ยงชีพที่เพียงพอต่อการเลี้ยงดูครอบครัว พ่อแม่จะเลือกยกลูกสาวให้แต่งงานกับชายใดไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเป็น “คนสุก” จากการบวช แต่ขึ้นอยู่กับอาชีพและฐานะเศรษฐกิจที่จะสามารถเลี้ยงดูครอบครัวให้มีความสุข และมีสิ่งอำนวยความสะดวกที่พร้อมมูลมากกว่าการบวชหรือไม่บวชพระ ความเชื่อทางศาสนาในลักษณะเช่นนี้จะค่อยๆถูกลดทอนความสำคัญลงไปเรื่อยๆ ดังนั้นถ้าศาสนาพุทธไม่พยายามปรับเปลี่ยนแนวคิดและการปฏิบัติให้ทันกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป อนาคตอาจจะมีคนบวชเพื่อศึกษาพุทธธรรมและสืบทอดพุทธศาสนาน้อยลง และศาสนาพุทธก็จะค่อยๆถูกลดบทบาทและความสำคัญในวิถีชีวิตของคนไทยลงไปเรื่อยๆ

ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาก็คือ ความเลื่อมและความเจริญของพุทธศาสนาและวัด ไม่ได้อยู่ที่จำนวนพระสงฆ์หรือจำนวนวัด และไม่ใช่ว่าการมีวัดใหญ่โตสวยงาม แต่อยู่ที่บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์และวัดว่ามีคุณค่าเป็นประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมแก่ชุมชนเพียงไร ถึงวัดจะใหญ่โตหรือสวยงามแต่ถ้าไม่เป็นแหล่งที่พึ่งพิงของชาวบ้านได้ ไม่พาชุมชนให้ดำเนินไปสู่การทำความดีมีวิถีชีวิตที่ดีได้ ความหรรษาใหญ่โตของวัดก็เป็นเพียงสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หรืออาจกลายเป็นอนุสาวรีย์ทางวัตถุ หรืออาจเป็นสุสานแห่งความเลื่อมโทรมของพุทธศาสนา ไม่ต่างจากคนที่แต่งกายหรรหามีเครื่องประดับมากมายแต่ขาดสติปัญญาไม่มีความรู้ความสามารถ แต่งตัวสวยงามโดยไม่ได้ทำประโยชน์อะไรแก่สังคม ก็เป็นเหมือนคนไร้ค่า (พระธรรมปิฎก, 2545: 95) ในส่วนของพระสงฆ์ก็เช่นเดียวกันถ้ายังหลงยึดติดกับวัตถุต่างๆ และการมีวิถีชีวิตสะดวกสบาย อย่างเช่นมีกุฏิโอ้อ่ออยู่อาศัย หรือมีพาหนะหรรษาใช้ ตลอดจนสะสมเงินทองไว้ใช้ส่วนตัว สิ่งเหล่านี้จะเป็นคล้ายตั้งงูพิษที่บั่นทอนการปฏิบัติธรรมไม่ให้ก้าวหน้า รวมทั้งยังเป็นเงื่อนไขดึงดูดผู้ที่ต้องการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์นั้นเข้ามาวุ่นวายในวัด แทนที่จะทำให้วัดเป็นสถานศึกษาและปฏิบัติธรรม และเป็นที่พักผ่อนทางจิตใจของผู้คนที่เป็นทุกข์มาสงบใจ มาทำบุญทำกุศล ฝึกสมาธิภาวนา หาทางคลายทุกข์ด้วยตนเอง แล้วกลับไปช่วยผู้อื่นต่อไป ถ้าเป็นเช่นแนวทางหลังนี้ วัดและพระสงฆ์ก็ถือได้ว่าทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ทีเดียว (มนสิกุล โอวาทเภสัชช์, 2546)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าในสังคมไทยปัจจุบันพุทธศาสนาจะถูกลดบทบาทลงไปหลายด้าน แต่ก็ยังคงมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนไทยอย่างมาก ในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการดำรงอยู่หรือการดำเนินไปของสังคมไทย เราควรพิจารณาถึงองค์ประกอบของพุทธศาสนา ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยอย่างสำคัญ 2

องค์ประกอบ องค์ประกอบแรกคือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งผสมผสานกลมกลืนอยู่ในค่านิยมและวัฒนธรรมไทยตลอดมา และอีกองค์ประกอบหนึ่งคือพระสงฆ์และวัดหรือเรียกรวมๆ ว่าสถาบันสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยอย่างใกล้ชิด

ก. หลักธรรมของพุทธศาสนา

หลักธรรมหรือคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา มุ่งที่จะอธิบายเกี่ยวกับสังคมในหลายๆ ประการ ดังนี้

1) อธิบายถึงสภาวะธรรมชาติของชีวิต เช่น สรรพสิ่งเกิดขึ้นมาได้อย่างไร คงอยู่ได้เพราะเหตุใด สาเหตุของความเสื่อมสลายเนื่องมาจากอะไร

2) อธิบายถึงวิธีการที่จะครองชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข และอย่างสอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ เช่น เรื่องความสันโดษ เป็นต้น

3) อธิบายถึงแนวทางการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม ตั้งแต่ปัจเจกบุคคลถึงปวงชนทั้งชาติและโลก เช่น หลักธรรมเรื่องความสามัคคี

4) อธิบายถึงแนวทางนำหลักธรรมคำสั่งสอนไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ให้สอดคล้องกับลักษณะของปัญหา ระดับสติปัญญา และความประสงค์ของแต่ละบุคคล (พระราชนิพนธ์, 2526: 11-12)

คำอธิบายดังกล่าวมีพื้นฐานจากหลักพุทธธรรมหลายประการ ที่เชื่อมโยงความจริงทั้งหลายมาสู่แนวทางการปฏิบัติของคนในสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่าต้องเข้าใจพระพุทธศาสนาในเชิงสังขธรรมและวิถีชีวิต อันได้แก่สังขธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้คือ "อริยสัจ 4" เนื้อหาของอริยสัจ 4 แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง "สังขธรรม" กับ "วิถีชีวิต" อย่างเป็นทางการเป็นผลต่อกัน ส่วนที่เป็นสังขธรรมก็คือ "ทุกข์ สมุทัย นิโรธ" ที่อธิบายให้เราเห็นความจริงของชีวิตว่าเป็นทุกข์อย่างไร สาเหตุของความทุกข์มาจากอะไร และจุดหมายของชีวิตคือความไม่มีทุกข์เป็นอย่างไร ส่วนที่เป็นวิถีชีวิตคือ "มรรค" หรือแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุจุดหมายคือความไม่มีทุกข์ มรรคมีองค์ 8 ที่มุ่งเน้นให้ชาวพุทธดำเนินชีวิตตามหลักการ "มัชฌิมาปฏิปทา" ที่แปลกันว่า "ทางสายกลาง" ย่อลงเป็นไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา นี่เองคือวิถีชีวิตที่พิสูจน์ความเป็นชาวพุทธที่แท้ (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2547ค: 7) เป็นวิถีชีวิตอย่างที่พระพรหมคุณาภรณ์เรียกว่าวิถีแห่งดุลยภาพในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม หรือวิถีพัฒนาชีวิตที่ครอบคลุมทั้งมิติทางกาย จิตใจ และปัญญา (พระธรรมปิฎก, 2536)

การจะเข้าใจถึงแก่นแท้ของสังขธรรมและวิถีปฏิบัติในพุทธศาสนาได้ดี กล่าวได้ว่าจะต้องพิจารณาส่วนสำคัญ 2 ส่วนประกอบกัน คือโลกุตรธรรมและโลกียธรรม จะให้ความสำคัญกับเฉพาะอันหนึ่งอันใดไม่ได้ โลกียธรรมหรือวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนนั้นถูกกำหนดโดยหลัก

ศีลธรรมและจริยธรรม ขณะที่โลกุตระธรรมเป็นจิตวิทยาระดับลึกที่เน้นถึงความเข้าใจในแก่นแท้ของพุทธศาสนา ที่สามารถนำเสนอวิธีการแก้ปัญหาแก่ทุกข์ให้แก่คนในสังคม ตัวอย่างเช่นการนำหลักอริยสัจ 4 มาใช้อธิบายถึงภาวะทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน ว่ามีสมุทัยอันมาจากความโลภ โกรธ หลง ที่อยากครอบครองโภคทรัพย์และเทคโนโลยีทันสมัย อยากรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน และเมื่อถูกลัทธิบริโภคนิยมและทุนนิยมสะกดให้เห็นเงินทองและโภคทรัพย์เป็นสรณะ แต่ละคนก็จะยิ่งขาดความยับยั้งชั่งใจคนในสังคมจึงมักจะมองแต่เพียงว่า “อะไรก็ตามที่จะอำนวยความสะดวกให้ตนและพวก ก็ได้รับความสำเร็จทางอำนาจและทรัพย์ศฤงคาร ตนย่อมทำทั้งนั้น แม้การกระทำนั้นๆจักเป็นการกดขี่แรงงานเอาเปรียบคนยากคนจน ทำลายวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือทำอันตรายทางธรรมชาติก็ตาม” (วิณา โดมพนานคร, 2546) ดังนั้นถ้าไม่เข้าใจทุกข์และสมุทัยทางสังคม ก็จะเดินทางตามพระอริยมรรคไปสู่การดับทุกข์ทางสังคมและของแต่ละสมาชิกในสังคมไม่ได้

ที่ผ่านมากล่าวได้ว่าความเข้าใจเรื่องโลกียธรรมในสังคมไทย ยังมีลักษณะค่อนข้างคลุมเครือ พุทธศาสนิกชนมักจะเห็นว่าศีลธรรมและจริยธรรมเป็นเรื่องนามธรรม ที่เกี่ยวข้องกับเฉพาะกับจิตสำนึกของแต่ละบุคคล บางคนก็คิดเลยไปว่าอาจเป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะปลูกฝังหรือพัฒนากันได้เลย ในทางพุทธศาสนาโลกียธรรม คือแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งหมายถึงชีวิตที่มีการพัฒนาแบบองค์รวมครบทุกมิติตามหลัก "ไตรสิกขา" หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา คือ

1) **ศีล** การพัฒนาชีวิตในมิติกายและวาจาให้สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคม ในชีวิตประจำวันเราต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เทคโนโลยี สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ รูปเสียงกลิ่น รส ตลอดจนสิ่งในธรรมชาติต่างๆ การเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นอย่างมีศีล ก็คือการเกี่ยวข้องกับอย่างสร้างสรรค์ เกิดประโยชน์ ไม่เกิดโทษแก่ตนเอง และไม่เข้าไปในทางทำลาย นอกจากนี้ชีวิตยังต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม การมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในทางที่ไม่เบียดเบียนกัน การเคารพศรัทธาวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของสังคม ก็คือการเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมอย่างมีศีล การใช้ชีวิตตามความพอใจของตนเองเป็นหลักโดยไม่สนใจความรู้สึกคนอื่น ขาดการคิดในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ก็ตัวอย่างการขาดการพัฒนาศีล หรือขาดการพัฒนาชีวิตในมิติกายสัมพันธ์ทางสังคม

2) **สมาธิ** การพัฒนาชีวิตในมิติทางจิตใจให้สามารถควบคุมอารมณ์ด้านลบ และสร้างอารมณ์ด้านบวกให้เข้มแข็ง การไม่รู้จักรักษาความต้องการเกินจำเป็นและความต้องการฝ่ายต่ำของตนเอง ไม่รู้จักรักษาคุณค่าชนหรือสิ่งไม่คิดต่างๆ เช่น ยาเสพติด สื่อลามก การนิยมใช้ความรุนแรง ตัดสินปัญหา กระทั่งการฆ่าคนอื่นหรือฆ่าตัวตาย เป็นตัวอย่างของการขาดการพัฒนาชีวิตในมิติทางจิตใจ หลักการของสมาธิคือ ต้องฝึกให้มีสติเท่าทันอารมณ์ของตนเอง รู้จักรักษาอารมณ์ด้านลบ

เช่น ความโกรธ ความเห็นแก่ตัว ความต้องการเกินพอดี พัฒนาอารมณ์ด้านบวกให้เข้มแข็ง เช่น ความอดทน ความรู้สึกเป็นมิตรไมตรีหรือเมตตากรุณา ความใฝ่ฝันอื่น ๆ

3) **ปัญญา** พัฒนาชีวิตในมิติทางปัญญา คือ รู้จักใช้ชีวิตเผชิญกับประสบการณ์ต่างๆ เพื่อเข้าใจความจริงและรู้จักใช้ประโยชน์จากความจริงนั้นๆ การมองเห็นความจริงและรู้จักใช้ประโยชน์จากความจริงคือตัวปัญญา ถ้าเด็กมีประสบการณ์หรือเข้าใจเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างมีจุดยืนชัดเจนว่า เพื่อเข้าใจความจริงและเอาประโยชน์จากความจริง เขาก็จะมีชีวิตแห่งการเรียนรู้ ที่สามารถเรียนรู้ตลอดเวลา และเรียนรู้จากทุกสิ่งทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี เพราะปัญญาทำให้สามารถแยกแยะถูกผิด ควรไม่ควร เป็นแสงสว่างนำไปสู่การแก้ปัญหาและการสร้างสรรค์พัฒนาทุกด้าน (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2547ง.: 5)

กล่าวโดยสรุปเรื่องของโลกียธรรมในพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวม คือ พัฒนาชีวิตครบทุกมิติ มิติทางกายเป็นเรื่องการมีความสัมพันธ์ที่ดีงามสร้างสรรค์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม มิติทางจิตใจ เป็นการสร้างวุฒิภาวะทางอารมณ์และคุณธรรมต่างๆ และมิติทางปัญญาเป็นการสร้างความสามารถในการเข้าใจความจริงและรับประโยชน์จากความจริง รู้จักเลือกรับหรือปฏิเสธสิ่งต่างๆ บนพื้นฐานของข้อเท็จจริง เหตุผล ความถูกต้อง และความดีงาม โดยมองเห็นคุณค่าของตนเอง เคารพคนอื่น และคำนึงถึงมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ในการปลูกฝังศีลธรรมและจริยธรรมแบบองค์รวมดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย ตัวอย่างเช่นครอบครัวและสถานศึกษาต้องสอนและเป็นตัวอย่างให้เด็ก ๆ รู้จักใช้วัตถุหรือเทคโนโลยีและสื่อต่างๆ ในทางแสวงหาความรู้มากกว่าเพื่อการบันเทิงหรือหมกมุ่นองค์การศาสนาต้องสอนแก่นแท้ของศาสนาเพื่อการประยุกต์ให้ตอบสนองปัญหาชีวิตและสังคมร่วมสมัย ภาครัฐต้องจัดระบบการบริหารให้เป็นธรรมาภิบาลอย่างแท้จริง มีนโยบายการพัฒนาจริยธรรมของเยาวชนที่ชัดเจน ส่งเสริมให้คนในสังคมสนใจศึกษาและปฏิบัติตามหลักศาสนา ถ้าทุกภาคส่วนของสังคมสนใจปัญหาศีลธรรมและจริยธรรมอย่างลึกซึ้ง และร่วมแรงร่วมใจกันอย่างจริงจัง ปัญหาสังคมโดยรวมก็มีทางจะแก้ไขได้

ทั้งนี้ยังมีหลักธรรมของพุทธศาสนาอีกมากมาย ที่มีความเหมาะสมและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนได้ในสังคมปัจจุบัน อย่างไรก็ตามไม่ว่าหลักธรรมใดๆ ในพุทธศาสนาจะมีแนวทางปฏิบัติหรือมีวิธีการอธิบายอย่างไร ก็ล้วนแต่แสดงถึงหัวใจของสังฆธรรมเดียวกันและเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน ก็คือเพื่อการรักษาสภาพสังคมให้คงอยู่ได้ และเพื่อการปรับระเบียบสังคมหรือแนวทางปฏิบัติของคนในสังคมเพื่อมิให้สังคมแตกสลายไป

ข. พระสงฆ์และวัด

ในส่วนของสถาบันสงฆ์ซึ่งได้แก่พระสงฆ์และวัดนั้น นับแต่อดีตมาพระสงฆ์มีฐานะทางสังคมที่สูงมากในสังคมไทย ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์เป็นภาพของผู้มีชีวิตสูงส่งกว่าฆราวาส ฆราวาสไม่ว่าจะมีฐานะหรือตำแหน่งหน้าที่เช่นใดในสังคม จำเป็นต้องแสดงการเคารพสักการะแก่พระสงฆ์ด้วยการไหว้หรือกราบ นับแต่อดีตพระสงฆ์ในสังคมไทยถือว่าเป็นผู้นำทางจิตใจ และมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับพุทธศาสนิกชนมาโดยตลอด เพราะทั้งพระสงฆ์และวัดกับพุทธศาสนิกชนต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์เช่นนี้ระหว่างพระสงฆ์และวัดกับพุทธศาสนิกชนนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่มีรากฐานมาแต่สมัยพุทธกาล โดยพุทธศาสนากำหนดให้พระสงฆ์ต้องฝากชีวิตไว้กับฆราวาสโดยการรับบิณฑบาตอาหารและปัจจัยสี่อื่นๆ ดังพุทธพจน์ตรัสสอนและเตือนสติพระสงฆ์ให้รำลึกในแนวทางการดำเนินชีวิตร่วมกับพุทธศาสนิกชนว่า "...บรรพชิตพึงพิจารณาเนืองๆว่า ชีวิตเราเนื่องด้วยผู้อื่น จงทำตัวให้เป็นผู้เลี้ยงง่าย ...การบวชนี้อาศัยข้าวที่ชาวบ้านใส่บาตรกินอยู่ เธอพึงทำความอดสาหะในข้อนี้ตลอดชีวิต" (พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ, 2532 : 19) ความผูกพันด้านความเป็นอยู่ซึ่งขึ้นกับฆราวาสนี้มีส่วนกำหนดหน้าที่ทางสังคมของพระสงฆ์ดังพุทธพจน์ที่ว่า "...ภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการคุณมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายอยู่ด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจัย แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศแบบครองชีวิตอันประเสริฐพร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พรหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด..." (คณิงนิตย จันทบุตร, 2532 : 11-12)

จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่สมัยพุทธกาลมานั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุสงฆ์และวัดกับชุมชนก็คือประชาชนอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัยสี่ อันเป็นการให้ทางวัตถุเพื่อความอยู่รอดของพระสงฆ์ และเพื่อสนับสนุนให้พระสงฆ์สามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ โดยไม่ต้องกังวลกับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน พระสงฆ์เองก็ตอบแทนประชาชนด้วยการให้ธรรม โดยแสดงธรรมและปฏิบัติธรรมให้ประชาชนได้เห็นเป็นตัวอย่างและสามารถนำไปเป็นแนวปฏิบัติเพื่อการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม ไม่อยู่บนความประมาทหรือความเลื่อมถอยในทางศีลธรรมและจริยธรรม แม้เมื่อพระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานนานแล้ว พระสงฆ์ผู้สืบพระศาสนาก็ยังคงยึดถือพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เป็นหลักสืบต่อมา ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนก็ยังคงเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนก็ได้ปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมของเงื่อนไขหรือกลไกทางสังคมและเศรษฐกิจด้วย วัดและพระสงฆ์มิได้มีบทบาทต่อชุมชนและประชาชนเพียงการให้ธรรมดังเช่นแต่ก่อน แต่ยังมีบทบาทใน

ด้านอื่นๆด้วย โดยเฉพาะกับบทบาทด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล และการไถ่เกี้ยข้อพิพาท หรือการตัดสินคดีความที่เกิดขึ้น (Tambiah 1968: 79; Kaufman, 1977: 113) และเมื่อสังคมได้พัฒนาเข้าสู่ความทันสมัยตามความก้าวหน้าทางวิทยาการตะวันตก รัฐได้เข้ามามีบทบาทแทนวัดในหลายๆด้าน ซึ่งแม้จะเป็นผลดีในด้านสร้างความเจริญให้แก่ประชาชน แต่ก็ได้แยกวัดและพระสงฆ์ออกจากชุมชนโดยเฉพาะกับคนในสังคมเมือง จนกระทั่งวัดและพระสงฆ์ถูกมองว่าเสื่อมโทรมในบทบาทหน้าที่ต่อสังคม ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วพระสงฆ์เองก็ต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม พุทธศาสนิกชนเองก็มีส่วนผลักดันให้วัดและพระสงฆ์ต้องปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนที่ขาดความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา ลุ่มหลงมกมายกับสิ่งที่เป็นพุทธเทียมและไม่สนใจจะปฏิบัติตนอย่างชาวพุทธแท้ๆ มีส่วนชักนำให้พระสงฆ์เข้าสู่วังวนของความเสื่อม ดังนั้นภาวะความเสื่อมที่เกิดขึ้นจึงควรจะเป็นการมองภาพร่วมกันทุกฝ่าย มิใช่เฉพาะฝ่ายวัดและพระสงฆ์เองเท่านั้น อันจะเป็นการมองภาพที่ผิดพลาดจากความเป็นจริง

สถาบันสงฆ์ ประกอบด้วย ศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนวัตถุ ศาสนพิธีกรรม หรือมีวัด ศาสนบุคคลมีพระสงฆ์ สามเณร และอุบาสกอุบาสิกา แต่คนทั่วไปมักจะคิดถึงเฉพาะพระสงฆ์และสามเณร และมักคาดหวังให้สถาบันสงฆ์มีบทบาทที่สำคัญต่อสังคมไทยอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1) สถาบันสงฆ์ควรส่งเสริมให้พระสงฆ์ สามเณร ศึกษาปฏิบัติตนให้น่าเลื่อมใส พร้อมทั้งส่งเสริมให้วัดมีความร่มรื่น สงบ จูงใจให้คนใฝ่ศึกษาธรรมมากขึ้น เป็นที่ที่เหมาะสมกับการมาศึกษาปฏิบัติธรรม และเป็นที่ประกอบพิธีกรรมสำหรับคนในชุมชน

2) สถาบันสงฆ์ควรมุ่งเน้นให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ ให้คนในชุมชนสามารถรอบรู้เท่าทันสังคมที่ซับซ้อนขึ้น โดยบทบาทที่ทำได้คือเป็นแหล่งรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น คือมีพิพิธภัณฑ์ในวัด มีห้องสมุดในวัด มีศูนย์การเรียนรู้ในวัด หรือบางวัดอาจมีส่วนสมุนไพรและการเรียนวิชาแพทย์แผนโบราณ

3) สถาบันสงฆ์กับชุมชน ส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลาง หรือมีส่วนสร้างชุมชนให้เข้มแข็งให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ในชุมชนเดิมคนรู้จักกันทั่วทั้งชุมชน มีความสนิทสนมกลมเกลียว และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ปัจจุบันชุมชนอ่อนแอลง การจะสร้างชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นสถาบันสงฆ์ต้องมีส่วนช่วยสนับสนุน ทั้งในทางโลกุตรและโลกียธรรม

ที่จริงแล้วพุทธศาสนิกชนมีความคาดหวังในสถาบันสงฆ์สูงมาก เนื่องจากมองพระสงฆ์ว่าเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ เสียสละ และบำเพ็ญประโยชน์เพื่อประชาชนโดยบริสุทธิ์ใจ นอกจากบทบาทด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้ว มักจะมีบทบาทช่วยเหลือสงเคราะห์ชุมชนเป็นอย่างดีเมื่อมีความจำเป็นหรือต้องการจากชุมชน จึงทำให้สถาบันสงฆ์กับชาวบ้านมีความใกล้ชิดกัน

ตลอดมา นอกจากนี้พระสงฆ์ยังได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีความรอบรู้วิชาการต่างๆ และสามารถให้คำแนะนำในการแก้ไขปัญหาต่างๆแก่คนในชุมชนได้ แม้จะถูกมองว่าไม่มีความรู้ทันสมัย เทียบเท่ากับบุคลากรในหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ในปัจจุบันพระสงฆ์ไม่ได้ถูกคาดหวังให้ มีบทบาทเพียงศาสนพิธีหรือศึกษาประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ต้องทำหน้าที่อบรมสั่งสอนธรรม ให้แก่ประชาชนเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดีงาม เป็นการพัฒนาด้านจิตใจ เพื่อให้ประชาชน มีธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลผู้ที่ไม่สามารถช่วยตนเองได้ และไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการสร้างสังคมให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และเป็นปึกแผ่น รวมทั้งยังถูกเรียกร้องให้ช่วยเหลือหรือบริการตามความจำเป็นแก่ประชาชนเสมอ จึงนับได้ว่าพระสงฆ์มีส่วนช่วยแก้ปัญหาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท ซึ่งเป็นที่รวมของคน ส่วนใหญ่ (พระมหานุกูญมิ อธิปัญญา, 2544: 115)

บทบาทพึงประสงค์ดังกล่าวของสถาบันสงฆ์ กล่าวโดยสรุปก็คือบทบาททั้งในการ พัฒนาด้านจิตใจและการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน บทบาทที่สำคัญมากในสังคม ปัจจุบัน คือสถาบันสงฆ์ควรส่งเสริมให้มีการเผยแผ่ธรรมอย่างจริงจัง กว้างขวาง และถือเป็นเรื่อง สำคัญอย่างยิ่ง เป็นเรื่องจำเป็นเพื่อให้คนเข้าใจธรรม รู้จักนำไปประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมใน ชีวิตประจำวัน ไม่ใช่หลงมกมายไปกับความสุขจอมปลอมตามแนวทางบริโภคนิยม พระพุทธศาสนาจึงเป็นเสมือนรากเหง้าของวิถีชีวิตชาวพุทธ โดยมีสถาบันสงฆ์เป็นสถาบันจารีตที่มีความ สำคัญยิ่ง ในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์และวัดหลายๆด้านยังคงมีความสำคัญอยู่มากใน สังคมชนบท เนื่องจากคนชนบทส่วนใหญ่ยังคงเห็นว่าพระสงฆ์เป็นผู้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา มีวิถี ชีวิตผูกพันอยู่กับหลักคำสอนทางศาสนาโดยตรง ความคิดและพฤติกรรมของพระสงฆ์จึงมีอิทธิพล อย่างสูงต่อความคิดทางพุทธศาสนาของคนชนบท พระสงฆ์ในปัจจุบันจึงยังคงมีความสัมพันธ์ ใกล้ชิดและมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวพุทธส่วนใหญ่ ทั้งด้านศีลธรรมจริยธรรมและ กิจกรรมทางโลก พระสงฆ์ยังคงได้รับการเคารพนับถืออย่างสูงและเป็นสถาบันสังคมที่มีบทบาท สำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทย สถาบันสงฆ์ยังคงมีส่วนสำคัญที่ช่วยสร้างบูรณาการทางสังคม วัฒนธรรมและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคมไทย โดยให้แนวทางการประพฤติปฏิบัติ และค่านิยมที่ส่งเสริมระเบียบสังคมที่เรียบร้อยผ่านทางคำสั่งสอนและตัวอย่างจากความประพฤติ ปฏิบัติของพระสงฆ์เอง จึงดูเหมือนว่าการดำรงอยู่ของสังคมไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันมี ความสัมพันธ์โดยตรงกับการดำรงอยู่ ความเจริญ และความเสื่อมของสถาบันสงฆ์

พุทธศาสนาและพระสงฆ์ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย

ปัจจุบัน

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมในปัจจุบัน พระสงฆ์ไม่สามารถแสดงบทบาทหน้าที่เฉพาะการสอนธรรมและวิถีปฏิบัติให้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย แต่พระสงฆ์ควรจะร่วมแสดงบทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์และพัฒนาสังคมด้วย ส่วนพุทธศาสนิกชนก็ไม่เพียงแต่ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนอย่างเคร่งครัด ยังควรจะร่วมมือกับสถาบันสงฆ์พัฒนาสังคมให้ดำเนินไปในทิศทางที่เหมาะสมตามแนวทางพุทธศาสนามากขึ้นด้วย แต่ในสังคมปัจจุบัน บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์และการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ทำได้ยากขึ้นกว่าในอดีต เพราะตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมามีกระแสการพัฒนาสังคมตามแนวทางทุนนิยมและบริโภคนิยม ได้ลดทอนบทบาทความเป็นผู้นำทั้งด้านสังคมและจิตวิญญาณของพระสงฆ์อย่างที่เคยมีมาลงไปมาก รวมทั้งบทบาทการเป็นผู้นำทางปัญญาของพระสงฆ์ในวิถีชีวิตของชาวบ้านก็เสื่อมสลายลงไปมาก ด้วย ความห่างเหินระหว่างชาวบ้านกับวัดและพระสงฆ์ก็ปรากฏเด่นชัดมากขึ้นเรื่อยๆ

การพัฒนาในสังคมไทยตลอดช่วงเวลากว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมาจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการพัฒนาบนพื้นฐานระบบทุนนิยม ที่ก่อให้เกิดการทำลายรากฐานการดำเนินชีวิตของคนไทย 4 อย่าง คือ รากฐานทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม/ทรัพยากรธรรมชาติ และจิตวิญญาณ อันเป็นต้นเหตุรากฐานแห่งความยากจนข้นแค้นของคนส่วนใหญ่ ทั้งนี้การพัฒนาบนพื้นฐานระบบทุนนิยม สืบทุกอย่างออกจากชนบทเข้าสู่เมือง ผ่านสิ่งที่รับรู้กันดีคือ “ความโลภ” และการแสวงหาเงินให้ได้มากๆ ที่ได้กลายมาเป็นคุณค่าทางสังคมใหม่ ซึ่งสวนทางกับคำสอนพุทธศาสนาที่สอนให้ลดละความโลภ เพราะทำให้ตนเองและทำให้คนอื่นเดือดร้อน การเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในปี 2540 ถือเป็นบทเรียนหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าภูมิปัญญาตะวันตก ซึ่งเน้นการดำเนินชีวิตตามระบบทุนนิยมนั้น ไม่ได้สร้างความมั่งคั่งที่ยั่งยืน แต่กลับสร้างความโลภให้เกิดแก่บุคคลที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก อันเป็นวิถีทางที่กระตุ้นให้สังคมไทยปัจจุบันเน้นการพัฒนาวัตถุมากกว่าการพัฒนาจิตใจ ทำให้สมาชิกในสังคมมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ไม่สนใจจะรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมเท่าที่ควร จนเกิดความเสื่อมสลายทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และจิตวิญญาณ เพียงเพื่อให้เกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจตามอัตราที่มุ่งหวังไว้

ที่จริงแล้วเศรษฐกิจเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ นอกจากการทำงานและหาเลี้ยงชีพ เรายังมีกิจกรรมอื่นๆ อีกมากมาย แต่เศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เงินเข้ามามีอิทธิพลในระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม เช่น ความสัมพันธ์ในฐานะครู-ศิษย์ หมอ-คนไข้ ที่กลายเป็นความสัมพันธ์แบบซื้อ-ขายโดยมีเงินเป็นสื่อกลาง เพราะเงินได้

กลายเป็นเป้าหมายของกิจกรรมทุกอย่างในชีวิต หรือเป็นสื่อกลางในความสัมพันธ์กับทุกคนและทุกสิ่ง จะเกี่ยวข้องกับใคร หรืออยากได้อะไร ก็ใช้เงินแลกเปลี่ยนหรือซื้อหามา ผลก็คือพ่อแม่ “ซื้อ” ความรักจากลูกด้วยการหาของมาปรนเปรอแทนที่จะให้เวลากับลูก อยากมีสุขภาพดีก็หาซื้ออาหารหรือหมั่นไปให้หมอตรวจ แทนที่จะดูแลรักษาตัวเองสม่ำเสมอ สิ่งต่างๆไม่ว่ารูปธรรมหรือนามธรรมจึงกลายเป็นเพียงสินค้าหรือสิ่งเสพที่เงินสามารถซื้อได้ และกลายมาเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมบริโภคนิยม (พระไพศาล วิสาโล, 2545) ซึ่งอิทธิพลของวัฒนธรรมบริโภคนิยมได้ก้าวล่วงเข้าไปสู่สถาบันสงฆ์ด้วย โดยเฉพาะวัดได้ถูกแปรสภาพกลายเป็นแหล่งหาผลประโยชน์ในอีกรูปลักษณะหนึ่งไป สิ่งที่น่ามาซื้อขายกันไม่ได้มีแต่เครื่องรางของขลังอย่างที่เห็นกันอยู่เท่านั้น แม้แต่บุญกุศลและพิธีกรรมก็กลายเป็นสินค้าอีกแบบหนึ่งซึ่งต้องใช้เงินซื้อหา คนที่ปรารถนาจะได้บุญไม่จำเป็นต้องสนใจการทำความดีอีกต่อไป เพียงแต่จ่ายเงินทำบุญเท่านั้น และแน่นอนว่าถวายเป็นเงินมากเท่าไร ก็เชื่อกันว่าบุญจะเพิ่มพูนมากเท่านั้น การเข้าหาพุทธศาสนาด้วยท่าทีแบบบริโภคนิยมนี้ เป็นการมองบุญกุศลและพิธีกรรมไม่ต่างจากสินค้า คือเชื่อว่าเงินจะช่วยให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้น การที่พุทธศาสนิกชนเข้าหาพุทธศาสนาเยี่ยงผู้บริโภคนิยม การที่วัดและพระสงฆ์เป็นฝ่ายเข้าหาเศรษฐกิจแบบเงินตราโดยการนำศาสนสมบัติและการปฏิบัติธรรมไปสร้างผลประโยชน์ที่ดี ล้วนมีผลทำให้วัดหรือพระสงฆ์พากันปรับเปลี่ยนตนเองเป็นผู้ขายบริการ จนกระทั่งพุทธศาสนาในเมืองไทยมีแนวโน้มที่จะกลมกลืนไปกับลัทธิบริโภคนิยมไปมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีลักษณะสำคัญดังนี้

1) เน้นคุณค่าแบบวัตถุนิยม มุ่งสนองความต้องการทางวัตถุ เช่น ทำมาค้าขึ้น ถูกหวย ร่ำรวย การอวยพรปลุกเสกให้ “บ้านนี้อยู่แล้วรวย” กลายเป็นเรื่องที่สำคัญกว่าการสอนให้ทำความดี หรือการสอนให้ผู้คนลดละกิเลสหรือความเห็นแก่ตัว

2) ใช้เงินเป็นอุปกรณ์สำคัญในวิถีปฏิบัติทางศาสนา บุญกุศล วัตถุมงคล ถูกทำให้กลายเป็นสินค้า ซึ่งสามารถหาได้ด้วยการใช้เงินซื้อ โดยไม่ต้องทำความดีหรือเพียรพยายาม เพราะเชื่อว่ายิงจ่ายเงินไปมากเท่าไรก็จะได้บุญมากเท่านั้น หลักกรรมหรือการพึงความเพียรของตนเองถูกลบเลือนหายไป

3) รวดเร็วทันใจ เนื่องจากบุญกุศลเป็นเรื่องที่ไม่ต้องใช้ความวิริยะอุตสาหะ เพียงแต่ใช้เงินเป็นใบเบิกทางเท่านั้น ทำให้เกิดผลทางใจอย่างรวดเร็ว เช่นเกิดความสุขสบายใจ นอกจากนั้นพิธีกรรมต่างๆ ก็จะถูกทอนให้สั้นลง (เช่นพิธีศพ) เช่นเดียวกับมีบริการและอุปกรณ์สำเร็จรูปซึ่งเอื้อให้ทำพิธีกรรมได้สะดวกรวดเร็วขึ้น เช่น ถังสังฆทาน อาหารบิณฑบาต บุคคลไม่ต้องเสียเวลาจัดเตรียมสิ่งของ เพียงแต่มีเงินมาจ่ายก็สามารถทำพิธีกรรมได้เลย

4) กระตุ้นความต้องการที่จะ “บริโภค” เช่นทำให้เกิดความอยากที่จะมีประสบการณ์การบวชอย่างน้อยก็ครั้งหนึ่งในชีวิต นอกจากนั้นยังพยายามสร้างความต้องการทำบุญให้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

โดยการจำแนกบุญออกเป็นหลายชนิด โดยพรรณานาอันสังข์ของบุญไว้ต่าง ๆ กัน เพื่อดึงดูดคนให้ทำบุญหลายรูปแบบ และเพื่อกระตุ้นให้อยากทำบุญมากๆ ดังจะเห็นได้จากวิธีการของวัดพระธรรมกาย

5) ลักษณะปัจเจกนิยม คือสนองความต้องการของปัจเจกบุคคล โดยมุ่งเฉพาะตัวเอง ไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือสังคมส่วนรวม เช่น การให้วัดอุ้มงคลเพื่อให้บุคคลประสบความสำเร็จ โดยไม่คำนึงว่าความสำเร็จนั้นจะยั่งยืนหรืออยู่บนพื้นฐานการพึ่งตนเอง และการสร้างประโยชน์ส่วนรวมเพียงใด (พระไพศาล วิสาโล, 2545ข)

การที่พุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงลักษณะไปตามวัฒนธรรมบริโภคนิยมมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนากลายเป็นเครื่องมือส่งเสริมโลกทัศน์และพฤติกรรมแบบบริโภคนิยม แม้รูปลักษณ์ที่ปรากฏจะยังเป็นพุทธอยู่ แต่เนื้อหาสาระไม่ได้เป็นไปเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ หรือเป็นอิสระจากความติดขัดหรือโลกหลงในวัตถุ (พระไพศาล วิสาโล, 2545ข) ยิ่งไปกว่านั้นผลกระทบส่วนหนึ่งของระบบบริโภคนิยมและทุนนิยม ได้ทำให้ในปัจจุบันวัดหลายแห่งในชนบทกลายเป็นวัดร้าง และนับวันจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในช่วงหลังออกพรรษา เพราะไม่มีพระสงฆ์อยู่ดูแลวัด ในทางตรงข้ามมักจะมากระจุกตัวอยู่ในเมืองใหญ่ๆ เพราะเป็นแหล่งที่มีโอกาสทั้งด้านเงินตรา การศึกษา และวิถีชีวิตที่ทันสมัย

พระไพศาล วิสาโล (2546) ได้กล่าวถึงบริโภคนิยมในสังคมไทยปัจจุบันว่า เป็นภาวะที่ตรงกันข้ามกันอย่างชัดเจนกับพุทธศาสนา คือ ฝ่ายหนึ่งยึดมั่นในความสำเร็จของวัตถุ ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งให้ความสำคัญกับเรื่องจิตใจ แต่ในปัจจุบันยังพัฒนาไประบบบริโภคนิยมที่ยังขยายล้าไปยิ่งเรื่องของจิตใจ และพุทธศาสนาก็ก้าวล่วงเข้าไปยังเรื่องของวัตถุมากขึ้นด้วย กระทั่งมาถึงจุดหนึ่ง บริโภคนิยมเข้ามาครอบคลุมไม่เฉพาะเรื่องวัตถุกับจิตใจเท่านั้น หากรวมถึงเรื่องสังคมด้วย บริโภคนิยมเริ่มต้นด้วยการให้มีความสุขสบายทางกายแต่ต่อมาได้ก้าวลึกลงไปถึงการกำหนดความเป็น “ตัวตน” ของแต่ละคนในสังคมด้วย วัตถุที่เคยมุ่งเน้นให้มีความสุขทางกายได้เปลี่ยนมาเป็นสัญลักษณ์ที่ตอบสนองความสุขทางใจและแสดงสถานภาพทางสังคม การเลือกซื้อหรือเปลี่ยนโทรศัพท์มือถืออยู่บ่อยๆ ไม่ได้ตอบสนองความต้องการใช้ประโยชน์ในการติดต่อสื่อสารเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องบ่งบอกสถานะทางเศรษฐกิจและเป็นเครื่องแสดงความเป็น “คนรุ่นใหม่” ในสังคมไทย ปัจจุบันพุทธศาสนาในประเทศไทยก็กำลังรับเอาอิทธิพลของกระแสบริโภคนิยมและวัตถุนิยมเข้ามาเป็นเครื่องบ่งบอกสัญลักษณ์บางอย่าง พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ให้ความสำคัญกับการมีโบสถ์วิหารสวยงามตระการตาเพื่อเป็นเครื่องแสดงศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนมักให้ความสำคัญกับการบริจาคเงินเพื่อสร้างศาสนวัตถุและศาสนสถานมากกว่า

ความสนใจที่จะเข้ามาปฏิบัติธรรมในวัด และต้องการจะบริจาคเงินให้กับพระสงฆ์และวัดมากกว่า ความพยายามจะรักษาศีลห้า

ทุกวันนี้พระสงฆ์และวัดส่วนใหญ่จำกัดบทบาทตนเองเหลือเพียงการประกอบพิธีกรรม ทางศาสนา ในขณะที่พระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งต่างพากันหมกมุ่นในการแสวงหาเงินทองและลาภยศ จากผู้ที่หลงเชื่อไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์ และการทำนายโชคชะตาราศี (สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์, 2545) ซึ่งพระสงฆ์กลุ่มนี้ได้เปลี่ยนแปลงวัดให้กลายเป็นหน่วยธุรกิจที่เรียกกันว่า “พุทธพาณิชย์” นำเอาไสยศาสตร์และโหราศาสตร์มามอมเมาประชาชนเพื่อผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ ด้วยการแสดงบทบาทเป็นเกจิอาจารย์ผลิตเครื่องรางของขลัง เป่าเสกเลขมนต์ ทำนายโชคชะตาราศี หรือเป็นพระสงฆ์นักใบ้หวย แทนที่จะเป็นพระสงฆ์ผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา และอบรมสั่งสอนประชาชนให้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ เอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และรู้คุณค่าของการพึ่งตนเองช่วยเหลือตนเอง ไม่หลงมัวเมากับการพึ่งพาหรือรอคอยความช่วยเหลือจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จที่ไม่ยั่งยืน และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือมีผลให้พุทธศาสนิกชนไทยไม่สามารถเรียนรู้วิถีชีวิตและวิถีปฏิบัติอย่างพุทธแท้ได้ แต่กลับลุ่มหลงมัวเมาในความเป็นพุทธเทียมจากพระสงฆ์ผู้ไม่เคร่งครัดในจารีตปฏิบัติตามแบบอย่างที่เหมาะสมของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

โดยภาพรวมแล้วกล่าวได้ว่าความศรัทธาและเชื่อมั่นในพุทธศาสนาของคนไทยลดลง คนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาบนพื้นฐานความศรัทธาตามประเพณีหรือตามทะเบียนบ้าน โดยขาดความรู้ความเข้าใจและไม่เห็นคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา เข้าใจแต่เพียงว่าเรื่องของศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรม หน้าที่สำคัญของพระภิกษุสงฆ์คือเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น สวดศพ ทำบุญบ้าน สะเดาะเคราะห์ รดน้ำมนต์ เจิมป้าย เจิมรด ฯลฯ (สุรินทร์ พัฒนศิริ, มปป.: 129-130) เมื่อเป็นเช่นนี้ศรัทธาของประชาชนต่อพุทธศาสนาจึงไม่มั่นคงและอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจที่ผิดพลาด ละเลยการศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่รู้จักวิถีปฏิบัติของชาวพุทธที่แท้จริง มีศรัทธายึดมั่นในพุทธศาสนา น้อยลง แต่กลับไปให้ความสำคัญกับพิธีกรรมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นภาพสะท้อนภาพหนึ่งของความเสื่อมในพุทธศาสนา ทั้งนี้จากสถานภาพของพุทธศาสนาที่กำลังเป็นอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเริ่มมีหน้าที่และประโยชน์แก่ประชาชนน้อยลง พระสงฆ์เองเริ่มเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว และไม่ความพยายามจะปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์แก่กุลเพื่อความสุขที่แท้จริงของประชาชน แต่กลับเสพสุขและหมกมุ่นมัวเมาในลาภยศ แข่งขันกันหาอยู่หากินในทางที่ไม่เหมาะสมแก่ความเป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนา บางวัดได้เปิดเป็นตลาดซื้อขายพระเครื่องและเครื่องรางของขลังในรูปลักษณะต่างๆ บางวัดเปิดใช้บริเวณวัดเป็นตลาดสดหรือเป็นที่จอดรถเพื่อหา

รายได้ จนแทบจะหาบรรยากาศของการเป็นแหล่งศึกษาและปฏิบัติธรรมไม่ได้ นี่คือการแสดงบทบาทของพระสงฆ์และสภาพของวัดจำนวนไม่น้อยในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์และวัดที่อยู่ในตัวเมืองใหญ่ๆอย่างกรุงเทพมหานคร

พระสงฆ์บางรูปมีชื่อเสียงมากในฐานะเป็นเกจิอาจารย์ชื่อดัง ผลิตรูปและเหรียญของตนเองออกขายทั้งภายในวัดและนอกวัด มุ่งสร้างแต่ความลุ่มหลงมกมายให้พุทธศาสนิกชนยึดติดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เพื่อความร่ำรวยของตนและหมู่พวก พระบางรูปสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ตนเอง จนสามารถเขกกบาล เป่าน้ำหมาก สาดน้ำมนต์ พ่นน้ำลาย ให้คนเชื่อว่าจะพ้นโรค พ้นภัย มีโชคลาภ และร่ำรวย แต่โดยความเป็นจริงแล้วใครคือบุคคลที่จะร่ำรวยก่อนย่อมมองเห็นกันได้ชัดเจน ทั้งรูป เหรียญ ฝ้ายันต์ ตะกรุด และอื่นๆอีกมากมายสามารถขายได้เงินเข้าพกเข้าห่อจำนวนมหาศาล สร้างความร่ำรวยให้แก่พระเกจิอาจารย์ และบรรดาลูกศิษย์ลูกหาและญาติมิตรคนใกล้ชิดก็พลอยร่ำรวยไปด้วย ในขณะที่ประชาชนที่มั่งคั่งต้องสูญเสียเงินทองและเสื่อมปัญญาเสื่อมสมรรถภาพในการพึ่งตนเอง มุ่งหวังและรอคอยความสำเร็จและความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่จะบันดาลให้ และกลายเป็นคนที่ขาดความเชื่อมั่นและไม่สามารถพึ่งตนเองได้อีกต่อไป

แต่โดยความเป็นธรรมแล้ว เราคงต้องยอมรับว่าการคบมือข้างเดียวมันย่อมไม่ดัง ปัญหาเรื่องนี้ย่อมจะตำหนิกลุ่มพระสงฆ์เหล่านี้ฝ่ายเดียวไม่ได้ เพราะความนิยมในวัดดุมงคลและผลประโยชน์จากความมกมายของบรรดาผู้ที่เรียกตนเองว่าชาวพุทธนั่นเอง ที่มีส่วนผลักดันอย่างสำคัญให้พระสงฆ์กลุ่มหนึ่งแสวงหาผลประโยชน์ด้วยการแสดงบทบาทเป็นเกจิอาจารย์ ผลิตและขายวัตถุมงคลแก่ผู้ที่หลงมกมาย เรื่องการผลิตวัตถุมงคลเป็นพุทธพาณิชย์นี้เป็นเรื่องหนึ่งที่องค์กรสงฆ์ให้ความสนใจเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2547 มีการประชุมมหาเถรสมาคม (มส.) ที่วัดบวรนิเวศวิหาร โดยมีวาระสำคัญคือ การพิจารณาเรื่องการโฆษณาพระพุทธรูป/พระเครื่องและวัตถุมงคลในสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อวิทยุโทรทัศน์ การประชุมครั้งนี้มีมติว่าให้นำมติที่เคยห้ามภิกษุสามเณรโฆษณาสรรพคุณพระบูชาและวัตถุมงคล รวมถึงการอ้างอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆที่เข้าข่ายเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ มอมเมาประชาชน อวดอุตริมนุสสรธรรม ฯลฯ มาปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และมีมติให้แจ้งเจ้าคณะจังหวัดทั่วประเทศ เพื่อสั่งการพระสังฆาธิการกวัดขันดูแลพระสงฆ์ที่อยู่ภายใต้การปกครองไม่ให้จัดสร้างวัตถุมงคล หากสั่งการไปแล้วมีการฝ่าฝืนให้ดำเนินการลงโทษทางการปกครองตามขั้นตอน ตั้งแต่ตักเตือนจนถึงให้ลาสิกขา ถ้าพระสงฆ์ที่ทำวัตถุมงคลนั้นเป็นเจ้าคณะจังหวัดให้เจ้าคณะภาคดำเนินการ อย่างไรก็ตามหากมีวัดใดหรือพระสงฆ์รูปใดต้องการจะสร้างพระหรือวัตถุมงคล ต้องทำเรื่องเสนอมายัง มส. เพื่อขออนุมัติเป็นกรณีไป (ไทยรัฐ 11 มีนาคม 2547) ที่จริงแล้วในกรณีนี้ถ้ามีข้อกำหนดหรือพิจารณาว่าการสร้างพระเครื่องวัตถุมงคลผิด ก็ควรตั้ง "ห้าม" สร้างในทุกกรณี ไม่เช่นนั้นอาจจะเกิดการเลือกปฏิบัติได้ และอาจจะ

ช่วยเปิดโอกาสในการเรียกเงินเพื่อให้สามารถสร้างได้ รวมทั้งควรห้ามมีการเช่าห้ามมีการซื้อขายด้วย และควรห้ามการทำขึ้นมาเพื่อแจกฟรีๆด้วย เพราะจะเป็นข้ออ้างในการสร้างพระเครื่องและวัตถุมงคลเพื่อโน้มน้าวพุทธศาสนิกชนมาทำบุญ เช่นร่วมทำบุญด้วยเงินจำนวนหนึ่งแล้วจะได้รับวัตถุมงคลเป็นการตอบแทน ซึ่งจะกลายเป็นช่องทางหลีกเลี่ยงอีกทางหนึ่งด้วย มส.ควรจะเอาจริงเอาจังในเรื่องนี้ทุกกรณีไม่มีการยกเว้น นอกจากนี้ในส่วนของฆราวาสก็ควรมีการห้ามผลิตด้วยเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะสร้างโดยองค์ราชการหรือเอกชน ก็ไม่สามารถจะดำเนินการได้ ยิ่งไปกว่านั้นการวางขายตามทางเท้าหรือข้างถนนหรือในห้างสรรพสินค้าก็ควรอยู่ในข่ายมีโทษด้วย เพราะการนำพระซึ่งเป็นเครื่องสักการะมาวางขายเป็นสินค้านั้นถือเป็นการไม่สมควร

ในอดีตนั้นการสร้างวัตถุมงคลมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบูชาพระพุทธรูป เพราะชาวพุทธในอดีตปรารถนาจะบูชาพระพุทธรูปเจ้า แต่ทรงปรินิพพานนานแล้ว จึงมีการสร้างพระพุทธรูปเปรียบเสมือนองค์แทน เพื่อไว้เป็นที่เคารพสักการะบูชา และถือว่าเป็น "อุทเทสิกเจดีย์" ในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีไว้ในรูปแบบพระเครื่องแต่เป็นพระพุทธรูปขนาดต่างๆกัน ตามความเชื่อและศรัทธาของชาวพุทธนั้น พระพุทธรูปแม้จะสร้างขึ้นภายหลังพระพุทธรูปเจ้าปรินิพพานไปแล้วประมาณ 500 ปี แต่ก็ถือเป็น "ปฏิมา" หรือ "สัญลักษณ์" ที่ทำให้ระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปคือ "พระพุทธศาสนาเชิงสัญลักษณ์" (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2547: 7) ต่อมาพระสงฆ์สมัยก่อนก็มีกุศโลบายต้องการให้คนทำความดี จึงนำดินผสมสิ่งต่างๆปั้นเป็นพระและแจกให้พุทธศาสนิกชนเก็บติดตัวไว้ เมื่อจะทำจะพูดหรือจะคิดอะไรก็ให้ดูพระที่อยู่กับตัวเอง และจะเป็นเครื่องเตือนใจตนเองไม่ให้ทำความชั่ว แม้ทหารออกรบนำพระที่ตนเองศรัทธาติดตัวไปก็มีความกล้าหาญไม่กลัวข้าศึก ด้วยคิดว่ามีพระอยู่กับตัว ดังเช่นชาวบางระจันที่ได้วัตถุมงคลจากหลวงพ่อธรรมโชติ แม้สิ่งนั้นจะป้องกันหอกคมดาบไม่ได้แต่อย่างน้อยก็เป็นกำลังใจที่ติดตัวไป (ไทยรัฐ 11 มีนาคม 2547) คนสมัยก่อนใช้วัตถุมงคลเหล่านี้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ไม่ได้ลุ่มหลงมกมายรอคอยความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวัตถุมงคลในทุกๆเรื่อง จนกระทั่งกลายเป็นลู่ทางการสร้างวัตถุมงคลเพื่อการทำมาหากินอย่างเช่นในปัจจุบัน ซึ่งพุทธศาสนิกชนส่วนมากไม่เข้าใจหลักการที่แท้จริงของการสร้างวัตถุมงคลในอดีต วัตถุมงคลจึงกลายเป็นพุทธพาณิชย์ที่ทำให้หลายวัดและพระสงฆ์หลายรูปร่ำรวยขึ้นมาได้

อย่างไรก็ตามมีพระสงฆ์ส่วนหนึ่งให้ความเห็นสนับสนุนการทำวัตถุมงคลเชิงพาณิชย์ว่า ถ้าหากได้ผลประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้แล้ว นำเงินรายได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา และสังคมส่วนรวมก็พอจะอนุโมทนาสาธุได้บ้าง ซึ่งก็เป็นประเด็นในทำนองเดียวกับที่รัฐบาลดำเนินการขายหวยบนดิน โดยอ้างการนำเงินรายได้ไปเป็นทุนการศึกษาให้เด็กนักเรียนยากจน ในมุมมองของวิถีปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนาต้องถือว่ายังคงเป็นการสร้างความลุ่มหลงมกมายอยู่ดี

โดยพระสงฆ์กลุ่มนี้มักสร้างวัดอุ้มงคมาเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวและพรรคพวกมากกว่า เมื่อมีส่วนเหลือจากการแบ่งปันจนมากพอแล้วจึงจะบริจาคเสมือนกับเป็นการสร้างภาพว่าได้ทำประโยชน์แก่ส่วนร่วม ดังนั้นจึงควรจะต้องบังคับใช้กฎหมายเพื่อควบคุมการสร้างและซื้อขายวัดอุ้มงคอย่างเคร่งครัด เพราะไม่ได้อยู่บนพื้นฐานการสร้างความเข้าใจในหลักธรรมพุทธศาสนาอย่างแท้จริงในหมู่พุทธศาสนิกชน

แต่ท่ามกลางอิทธิพลของกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยมที่รุกรานเข้ามาสู่วิถีสังคมและวิถีปฏิบัติของชาวพุทธในปัจจุบัน ยังมีพระสงฆ์บางส่วนที่พยายามปรับวิถีปฏิบัติของตนในลักษณะที่สวนกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยม อย่างเช่นกรณีสันตอโศกถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของกระบวนการปรับตัวในทางพระพุทธศาสนา เพื่อตอบโต้กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมต่อต้านวัตถุนิยมและบริโภคนิยมอย่างเต็มที่ด้วยการอยู่อย่างเรียบง่าย และสันตอโศกยังปฏิเสธความคิดแบบปัจเจกนิยม ด้วยการเน้นชีวิตรวมหมู่และให้บุคคลขึ้นตรงต่อหมู่คณะ ซึ่งรวมทั้งการใช้อิทธิพลของกลุ่มในการควบคุมพฤติกรรมของแต่ละคนด้วย ปฏิบัติศาสนกิจอย่างหนึ่งของสันตอโศกก็คือการต่อต้านไสยศาสตร์ในทุกรูปแบบไม่จำเพาะเครื่องรางของขลัง หากยังปฏิเสธกระทั่งการรดน้ำมนต์และการมีพระพุทธรูปสักการะด้วย (พระไพศาล วิสาโล, 2543: 7-8) นอกจากนี้สันตอโศกแล้วยังมีอีกกลุ่มหนึ่งที่พยายามปรับตัวให้สอดคล้องกับกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยม คือสำนักพระธรรมกาย จุดหมายแรกของวัดพระธรรมกายนั้น ต้องการให้พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนไทย แต่สำนักพระธรรมกายกลับเดินตามกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยม (พระไพศาล วิสาโล, 2543: 8) แม้วัดพระธรรมกายจะประสบความสำเร็จอย่างมากในการดึงคนเข้าวัดของตน แต่แนวคำสอนและวิถีปฏิบัติธรรมของวัดพระธรรมกายนั้น ยังส่งเสริมให้ผู้คนตั้งหน้าตั้งตาสะสมทรัพย์สมบัติ เพื่อสนับสนุนการสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุที่หรูหราโอ้อวดตระการตา

ต่อกรณีปัญหาบทบาทของพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้พยายามเสนอให้มีการจัดระเบียบพุทธศาสนาเพื่อให้งานศาสนาเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยเฉพาะการนำกฎหมายบ้านเมืองมาเสริมกับกฎหมายคณะสงฆ์ เพื่อลงโทษแก่พระสงฆ์ที่ทำผิดพระธรรมวินัยและทำผิดกฎหมายอย่างเียบขาด โดยเฉพาะในกรณีการก่อเหตุไม่เหมาะสมที่มักจะพบมากที่สุดในปัจจุบัน คือการมีเพศสัมพันธ์ หိုโงง ดิตยาเสพติด ทำร้ายร่างกายผู้อื่น และทำลายโบราณวัตถุโบราณสถาน ซึ่งหากเป็นความผิดชัดเจนให้ลงโทษตามกฎหมายบ้านเมือง ถ้าไม่ชัดเจนให้ถอดถอนออกจากการเป็นพระสังฆาธิการและถอดสมณศักดิ์พร้อมกับงดเงินนิตยภัต พร้อมกันนี้ได้สนับสนุนส่งเสริมบทบาทพระสงฆ์ในแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เช่น แก้ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหายาเสพติด การปลูกป่าและอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อม (มติชน 12 ธันวาคม 2546: 1) ซึ่งโดยภาพรวมก็คือ ความพยายามกำจัดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระสงฆ์ที่จะนำไปสู่ความเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา และส่งเสริมให้พระสงฆ์มีบทบาทในด้านการช่วยเหลือและพัฒนาสังคมด้านต่างๆ อันเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยลดวิกฤตศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่กำลังเป็นอยู่ได้ แต่มีข้อน่าสังเกตก็คือฝ่ายรัฐและคณะสงฆ์เองก็ยังไม่กล้าที่จะดำเนินการใดๆ กับบรรดาพระเกจิอาจารย์ชื่อดังที่ยังคงผลิตเครื่องรางของขลังออกสู่ตลาดอย่างไม่หยุดยั้ง

ในประเด็นเรื่องบทบาทช่วยเหลือและพัฒนาสังคมนี้ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีการกำหนดกรอบไว้กว้างๆ เพียงว่า ควรเป็นการสนับสนุนการพัฒนาให้ประชาชนมีเศรษฐกิจที่ดี บนพื้นฐานสังคมคุณธรรม หรือกล่าวโดยรวมก็คือการพัฒนาสังคมแนวพุทธบนพื้นฐานการสร้างสังคมที่มีศีลธรรมจริยธรรม เนื่องจากศีลธรรมและจริยธรรมคือทางเสื่อชีวิตที่ทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ไม่ใช่อย่างในสังคมปัจจุบันที่มีการเล่นหุ้น หวย และการพนันในรูปแบบต่างๆ ทั้งถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย เพราะแม้ว่าคนไทยจะมีเศรษฐกิจดีขึ้น แต่ในสังคมเต็มไปด้วยบ่อนไฟ บ่อนฟุตบอล และรูปแบบอื่นๆ สังคมก็คงจะขาดความมั่นคงบนพื้นฐานการมีคุณธรรมและจริยธรรมที่ดี ทั้งนี้ถ้ามองการพนันอย่างชาวพุทธ การพนันเป็นอบายมุข แม้จะเป็นการพนันแบบบนดินหรือใต้ดิน ถูกกฎหมายหรือผิดกฎหมาย ก็ล้วนเป็นความไม่เหมาะสมทางด้านศีลธรรม แต่เหตุผลที่ชาวพุทธเราไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการพนันไม่ใช่เพียงเพราะการพนันเป็น "อบายมุข" หรือ "ทางแห่งความฉิบหาย" ที่เป็นที่ยอมรับกันเท่านั้น แต่เป็นการมองถึงเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เอื้อให้เกิดการพนันด้วย และถ้าจะแก้ก็ต้องแก้ทุกเหตุปัจจัย เหตุปัจจัยที่สำคัญคือการใช้ชีวิตอยู่กับการเสี่ยง และเป็นหนทางการทำลายคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตของตนเองและอาจรวมถึงความสัมพันธ์ในครอบครัว สังคมที่ยอมให้มีการพนันอย่างเสรีก็คือสังคมที่ยอมให้มีการทำลายคุณค่าที่งดงามในตัวมนุษย์อย่างเสรี ในที่สุดก็จะเป็นสังคมที่พิกลพิการทางมโนธรรมสำนึก นี่คือเหตุผลสำคัญที่การพนันและอบายมุขต่างๆ ไม่ได้นำมาซึ่งสังคมที่มั่นคงและเป็นสุขอย่างแท้จริง

ทั้งนี้สังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา ในการพัฒนาสังคมจึงควรให้ความสนใจและนำเอาคำสอนของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม เพื่อเป็นทางเลือกของการพัฒนาให้เกิดความมั่นคงทางสังคม มากกว่าที่จะสนใจแต่เพียงความมั่นคงทางเศรษฐกิจเป็นหลัก สังคมที่พัฒนาบนพื้นฐานหลักธรรมทางศาสนาจะมุ่งเน้นให้เกิดความผาสุก เป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทร และเป็นสังคมที่อบอุ่นและเข้มแข็ง ไม่ใช่ในแนวทางที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจโดยไม่สนใจวิธีการว่าจะเหมาะสมทางด้านศีลธรรมและจริยธรรมเพียงไร ตัวอย่างเช่นกรณีที่รัฐบาลของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร สนับสนุนหวยใต้ดินที่เคยผิดกฎหมายให้ขึ้นมาขายบนดินอย่างถูกกฎหมาย โดยอ้างเงื่อนไขที่จะได้ประโยชน์จากการขายหวยบนดิน เพื่อนำเงินมาเป็นทุนการศึกษาให้แก่เด็ก

ยากจนหรือเด็กด้อยโอกาส นโยบายของรัฐในเรื่องนี้ อาจจะทำให้เด็กในปัจจุบันและอนาคตเกิดความรู้สึกสับสนในสิ่งถูกกับสิ่งผิด และในเรื่องของความดีและความชั่ว ต่อไปเด็กคงจะไม่คิดว่าการพนันเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ ในเมื่อเงินที่ทำให้พวกเขาได้เรียนสูงๆคือเงินที่รับรู้กันว่ามาจากการเล่น สิ่งเหล่านี้รัฐบาลควรจะพิจารณาให้รอบคอบเพราะหมิ่นเหม่ต่อจริยธรรม การสนับสนุนการเล่นของรัฐบาลจะทำให้ประชาชนเห็นว่าการเล่นการพนันเป็นสิ่งที่ปกติวิสัย และเมื่อเป็นปกติวิสัยความสับสนปรวนแปรของศีลธรรมจริยธรรมในสังคมไทยจะเกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต จึงกลายเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนาและพระสงฆ์ ที่จะผลักดันกระบวนการพัฒนาสังคมแนวพุทธ เพื่อให้เกิดค่านิยมทางสังคมที่ถูกต้อง

การปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์โดยเน้นบทบาทการพัฒนาสังคม

ในธรรมเนียมพุทธศาสนาเถรวาทของไทย วัดมีอยู่ 2 ประเภทคือ "คามวาสี" (วัดบ้าน) และ "อรัญญวาสี" (วัดป่า) วัดบ้านส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปที่การศึกษาพุทธธรรม (คันถะธุระ) ในขณะที่วัดป่าจะมุ่งเน้นไปที่การปฏิบัติสมาธิภาวนา (วิปัสสนาธุระ) โดย “พระป่า” ให้ความสำคัญกับการศึกษาธรรมด้วยการปฏิบัติธรรมให้ค้นพบสัจธรรมและแสวงหาหนิพพาน¹ ส่วน “พระบ้าน” มุ่งศึกษาศาสนธรรมจากตำรา โดยพำนักอยู่ที่วัดในเมืองหรือชุมชนที่มีภูมิลำเนาอันอำนวยความสะดวกในการศึกษาธรรม ซึ่งแตกต่างจากที่พำนักของพระป่าที่มักจะปลูกสร้างอย่างเรียบง่ายสมถะด้วยวัสดุพื้นๆ หรือสถานที่ธรรมชาติให้สวย อย่างเช่น ถ้ำ ป่า หรือสุสาน เป็นต้น เพราะเกรงว่าจะทำให้พระกัณกับความสะดวกสบายจน “ติดสุข” และไม่ยากออกไปเผชิญกับความลำบากในการออกธุดงค์ ซึ่งเป็นภารกิจที่สำคัญของพระป่า ภายในกุฏิของพระป่าโดยทั่วไปจะมีเพียงกลดพร้อมด้วยมุ้งกลด เสื่อ เครื่องอัฐบริวาร ผ้าห่มนอน จีวร ตะเกียง หรือเทียนไข และหนังสือ ส่วนของมีค่าและอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสบายนั้นท่านไม่สะสม (ทวิวัณน์ ปุณฺทริกวิวัณน์, 2547: 6)

ในอดีตบทบาทของพระสงฆ์ถูกคาดหวังจากสังคมให้เป็นผู้นำทางศาสนา ทั้งในด้านวิปัสสนาธุระและคันถะธุระ แต่เนื่องจากบริบทของสังคมเปลี่ยนแปลงไป พระสงฆ์ที่จะสามารถแสดงบทบาทเหล่านี้ได้อย่างบริสุทธิ์และสมบูรณ์ อาจจะต้องแยกตนเองออกจากสังคมซึ่งกำลังถูกรุกเร้าด้วยกิเลสที่ถูกระตุ้นและปรุงแต่งโดยระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ถ้าพระสงฆ์แยกตนเอง

¹ กิจวัตรของพระป่าคือตื่นนอนตั้งแต่สามหรือสี่เพื่อปฏิบัติภาวนา สวดมนต์ ทำวัตรเช้า ทำกิจส่วนตัว แล้วเตรียมตัวออกบิณฑบาต ซึ่งไม่ว่าจะได้ภัตตาหารมากน้อยเท่าใดต้องฉันแต่น้อย และต้องระวังไม่ให้คิดรสอาหาร โดยการหลีกเลี่ยงอาหารที่อร่อยและฉันรวมในภาชนะเดียวคือฉันในบาตร เมื่อฉันเสร็จและทำความสะอาดแล้วจะกลับกุฏิมาปฏิบัติภาวนา ส่วนมากมักจะเริ่มด้วยการเดินจงกรม บริกรรมภาวนา หรือพิจารณาเกี่ยวกับสังขาร เพื่อให้เกิดความสงบ เกิดสมาธิ หรือปัญญา (ดวงศักดิ์ ชื่นสินธุ และชมพูนุท นำภา, 2547: 17)

ออกจากสังคมก็เท่ากับว่าพระสงฆ์ไม่สามารถทำหน้าที่เป็นผู้นำทางสังคมได้ ไม่ได้ช่วยเหลือสรรพชีวิตที่มีความทุกข์ยาก จึงมีพระสงฆ์ส่วนหนึ่งที่มีความคิดในเชิงรุก ต้องการจะศึกษาและปฏิบัติธรรมควบคู่ไปกับการช่วยเหลือพุทธศาสนิกชนในปัญหาต่างๆ พระสงฆ์กลุ่มนี้ได้พยายามนำธรรมไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ในกิจกรรมของชุมชนและการพัฒนาสังคม ที่จริงการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในกิจกรรมของชุมชนไม่ใช่เรื่องใหม่ เพียงแต่ได้ห่างหายไปจากสังคมในระยะเวลาหนึ่ง เพราะมีสถาบันสังคมอื่นเข้ามารับหน้าที่แทน แต่เมื่อสถาบันหรือองค์กรเหล่านั้นไม่สามารถพัฒนาสังคมให้ดำเนินไปบนพื้นฐานการอยู่ร่วมกันอย่างมีศีลธรรมจริยธรรมได้ และคุณภาพชีวิตของคนในสังคมหลายกลุ่มด้อยลงมาก พระสงฆ์จึงได้รื้อฟื้นบทบาทผู้นำการพัฒนาสังคมขึ้นมาใหม่ “แม้ว่าคนในสังคมบางส่วนยังตั้งคำถามว่า การพัฒนาสังคมควรจะเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์หรือไม่?” แต่ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาได้มีพระสงฆ์หลายรูปแสดงตัวออกมาทำงานการพัฒนาสังคมต่างๆ ชัดเจนมากขึ้น อย่างเช่นการดูแลผู้ติดเชื้อเอดส์ การบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด การจัดการศึกษาให้ชุมชน และการพัฒนาชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ซึ่งถือเป็นการต่อยอดบทบาทของพระสงฆ์กับชุมชนว่าต้องร่วมมือกันพัฒนาสังคม

หากกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาสังคมของพุทธศาสนาและพระสงฆ์ คนส่วนใหญ่อาจจะคิดว่าการพัฒนาสังคมไม่ใช่บทบาทของพุทธศาสนาและไม่ใช่กิจของสงฆ์ แต่ถ้าวิเคราะห์ถึงการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า ที่มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อการดับทุกข์แก่มวลมนุษย เราคงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าทั้งพุทธศาสนาและพระสงฆ์ สมควรอย่างยิ่งที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม บทบาทหน้าที่หลักของพระสงฆ์ควรจะดำเนินการควบคู่กันไป ทั้งศึกษาเรียนรู้สังคัมของพุทธศาสนาและนำเอาศาสนธรรมไปเผยแผ่เพื่อการดับทุกข์ของคนในสังคม กล่าวคือพระสงฆ์ควรจะศึกษาธรรมเพื่อการบรรลุถึงความจริงทางศาสนา และในขณะเดียวกันก็ควรจะมีภารกิจเพื่อผู้ทุกข์ยากในสังคม ที่จริงแล้วความหมายของคำว่า “ทุกข์” สามารถขยายความให้ครอบคลุมความทุกข์ระดับสังคม ไม่ใช่เฉพาะทุกข์ของปัจเจกบุคคล โดยความทุกข์ของปัจเจกบุคคลก็รวมอยู่ในทุกข์ของสังคมด้วย ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์จึงควรจะคำนึงถึงการดำรงชีวิตของคนในสังคมด้วย ถ้าพระสงฆ์ปลื้มใจและห่างเหินจากคนในสังคมก็คงยากที่จะช่วยขจัดความทุกข์ยากให้คนในสังคม พระสงฆ์และวัดในฐานะสถาบันสังคม ควรจะตระหนักถึงพันธกิจของตนเองในการช่วยเหลือสังคมและพัฒนาสังคม และเพื่อจะให้พันธกิจนั้นสำเร็จ พระสงฆ์และวัดจำเป็นจะต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวทางปฏิบัติให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

การจะปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์ให้เหมาะสมกับการพัฒนาสังคมปัจจุบันนี้ สิ่งหนึ่งที่ต้องตระหนักก็คือ ธรรมที่พระสงฆ์จะนำมาเผยแผ่นั้นจะต้องสัมพันธ์กับชีวิตของคนในสังคม การเผยแผ่ธรรมตามใจนึกของผู้สอนนั้นได้ผลน้อยกว่าการเอาปัญหาของฆราวาสเป็นตัวตั้ง

ซึ่งกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมก็คือ ธรรมใดๆก็ตามจะมีความหมายต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันได้ ก็ต่อเมื่อช่วยให้พวกเขาได้เรียนรู้ที่จะกำหนดวิถีชีวิตที่ถูกต้อง หรือสามารถจัดการกับสถานะปัญหาที่เป็นอยู่ในสังคมปัจจุบันได้ด้วยดีและอย่างรู้เท่าทัน ประเด็นที่ต้องตระหนักคือปัญหาของฆราวาสในปัจจุบันนั้นแตกต่างจากอดีตมาก มีปัญหาใหม่ๆเกิดขึ้นมากมายและยังมีปัจจัยใหม่ๆเข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมมากขึ้น ทำให้ปัญหาเหล่านั้นมีความซับซ้อนมากกว่าในอดีต ดังนั้นพระสงฆ์ต้องเตรียมตัวให้พร้อม ก็ต้องรู้ว่ามีความรู้ใดบ้างที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาสังคมในแต่ละช่วงเวลา กล่าวคือนอกจากจะต้องมีความรู้กว้างขวางและลึกซึ้งในด้านพุทธธรรมแล้ว พระสงฆ์ยังต้องรู้อีกว่าอะไรคือความรู้ที่จำเป็นหรือเหมาะสมสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคมและจำเป็นสำหรับการช่วยดับทุกข์ให้คนในสังคม พระสงฆ์จะต้องศึกษาเพื่อทำความเข้าใจระบบความรู้เดิม การค้นคว้าแสวงหาประสบการณ์จริงในปัจจุบัน หรือการค้นคว้าเพิ่มเติมด้วยวิธีการใดๆ ซึ่งเป็นการจัดระบบความรู้ให้เหมาะแก่กาลสมัย เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่พระสงฆ์จะต้องทำ เพราะนอกจากจะสะท้อนถึงศักยภาพของพระสงฆ์ต่อความรู้ต่างๆทั้งทางโลกและทางธรรมแล้ว ยังแสดงถึงความมุ่งมั่นและตั้งใจจริงที่จะร่วมกันดำเนินกิจกรรมพัฒนาสังคม (อภิญาญญา เพื่อพุทธกุล, 2541: 7-10)

การที่รัฐบาลพยายามผลักดันนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย บนพื้นฐานระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ได้ส่งผลกระทบต่อการลดทอนบทบาทความเป็นผู้นำด้านสังคมและจิตวิญญาณของพระสงฆ์และวัดที่เคยมีมาแต่อดีตลงไปอย่างมาก ขณะเดียวกันพุทธศาสนิกชนทั้งหลายก็ไม่คาดหวังการเป็นผู้นำทางปัญญาจากพระสงฆ์ เพราะคิดว่าพระสงฆ์มีความรู้ทางโลกน้อยกว่า ส่วนมากจึงคาดหวังบทบาทของพระสงฆ์และวัดแต่เพียงด้านพิธีกรรมเท่านั้น ถ้าไม่มีความต้องการพึ่งพาพระสงฆ์ทางด้านพิธีกรรมทางศาสนา หรือไม่มีปัญหาทุกข์ใจอย่างรุนแรงที่ยากจะหาเหตุผลมาอธิบายได้ ชาวบ้านส่วนมากมักจะไม่เข้าวัด ไม่มาขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์

ในสถานการณ์ที่ดูเหมือนว่าพระสงฆ์จะถูกลดความสำคัญในสังคมไทยลงไปมาก แต่ในความเป็นจริงยังมีพระสงฆ์ที่เสียสละแลทำงานเพื่อส่วนรวม รวมทั้งวัดหลายๆแห่งยังคงเป็นที่พึ่งพิงทางกายทางใจของพุทธศาสนิกชน เป็นสถานที่ฝึกจิตภาวนา ปฏิบัติธรรม และเป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งวิชาการและวิชาชีพ สอนสัมมาอาชีวะและสัมมาสังกัปปะ สอนศีลธรรมให้รู้ความหมายของการดำเนินชีวิต (ภาวนีย์ เจริญยิ่ง, 2547) ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา เราได้พบข่าวของพระสงฆ์ที่ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาสังคมและสงเคราะห์ช่วยเหลือชุมชนเพิ่มขึ้น แทนที่จะจำกัดตัวเองอยู่กับการเทศน์การสอนและการสวดเท่านั้น พระสงฆ์เหล่านี้เข้ามาทำงานพัฒนาชุมชนด้วยความคิดริเริ่มของตนเอง และมีใช้เพราะการชักนำของหน่วยงานรัฐหรือเพื่อสนองนโยบายของรัฐ พระสงฆ์เหล่านี้ได้พบเห็นความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้านรอบวัด (พินิจ

ลาภานานท์, 2528 ,2529) หลายท่านได้เริ่มช่วยเหลือชาวบ้านด้วยกิจกรรมอื่นๆ เช่น การจัดตั้ง ศูนย์รับเลี้ยงดูเด็กเล็กในวัด การอบรมและสอนธรรมแก่เยาวชน ต่อมาก็ขยายไปสู่การช่วยเหลือ ด้านเศรษฐกิจหรือความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เช่น โครงการฝึกออาชีพ ธนาคารข้าว ธนาคารควาย สหกรณ์ร้านค้า สหกรณ์หรือกลุ่มสังฆะออมทรัพย์ บ้างก็สงเคราะห์ชาวบ้านทางด้านสุขภาพอนามัย เช่น ส่งเสริมการแพทย์พื้นบ้าน ยาสมุนไพร ให้คำแนะนำด้านสุขภาพอนามัย เช่น การดื่มน้ำดื่ม ใ้ รองเท้า ใช้ส้วมซึม ฯลฯ (พินิจ ลาภานานท์, 2529, 2535) หรือตัวอย่างล่าสุดคือการดูแลรักษา ผู้ป่วยเอดส์ การบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด ขณะที่หลายท่านส่งเสริมชาวบ้านในเรื่องเกษตร ผลิตผลสวน หรือเกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง พระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้ได้ทำให้สังคมไทย ตระหนักชัดว่า พระสงฆ์ไม่ได้มีบทบาทเฉพาะพิธีกรรม หรืออยู่ในกำแพงวัดอย่างที่เห็นกัน โดยทั่วไปเท่านั้น แต่ยังมีศักยภาพในการร่วมพัฒนาสังคม

อย่างไรก็ตามเมื่อพระสงฆ์หันมาจับงานพัฒนาสังคม ก็มีประเด็นคำถามตามมาคือ ขอบเขตที่เหมาะสมในบทบาทดังกล่าวของพระสงฆ์ควรอยู่ที่ใด ซึ่งการถกเถียงในเรื่องนี้คือการ ทบทวนเรื่องเส้นแบ่งระหว่างโลกุตรและโลกียะในบทบาทของพระสงฆ์และวัด เพื่อให้เป็นหลัก ปฏิบัติในการทำงานร่วมกับสังคมของพระภิกษุสงฆ์นั่นเอง โดยมีประเด็นหลักอยู่ที่การตีความว่า การยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมทางโลกนั้น ควรมีขอบเขตเพียงใดจึงจะเหมาะสมกับสมณสาธูปและพระ ธรรมวินัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีพระสงฆ์ที่เข้าไปมีบทบาททางสาธารณสุขแผนใหม่ ถูก วิพากษ์วิจารณ์ว่ามีบางกิจกรรมที่อาจจะขัดต่อพระธรรมวินัย อย่างเช่นการนิคยาหรือนิคยัคชิน ที่ พระสงฆ์ไม่ควรจะใช้เข็มทิ่มแทงคนให้เกิดความเจ็บปวด และยังอาจจะก่อให้เกิดการใกล้ชิดและ ถูกเนื้อต้องตัวกับสตรีเพศ ซึ่งเป็นข้อห้ามได้ หรือในกรณีกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตรที่ต้องมีการ ขุดดิน ซึ่งอาจเป็นเหตุให้สัตว์เล็กๆในดินถึงแก่ชีวิตได้ การตัดต้นไม้ก็เช่นเดียวกันพระสงฆ์จะตัด ต้นไม้ที่ยังมีชีวิตอยู่ไม่ได้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะปฏิบัติงานเหล่านี้ได้ ซึ่งอาจรวมไป ถึงการสร้างสิ่งต่างๆ เช่น ถนน บ่อน้ำ พระสงฆ์ควรจะเป็นผู้ให้คำแนะนำหรือทำงานในด้านการ วางแผนหรือควบคุมงาน แต่การปฏิบัติโดยตรงยังไม่เหมาะสมที่จะทำเองได้ แต่ทั้งนี้มักจะขึ้นอยู่กับ คณะสงฆ์ในท้องถิ่นและชาวบ้านในชุมชน ยังไม่มีการกำหนดเป็นกฎเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติเอาไว้ ชัดเจน

ที่จริงแล้วการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์เป็นบทบาทที่มีมานานแล้ว และที่เห็นเด่นชัด มากคือในชนบท ซึ่งในอดีตถือเป็นธรรมดามากที่พระสงฆ์จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของ หมู่บ้าน เช่น การขุดบ่อน้ำ ปรับปรุงและซ่อมแซมถนน พระสงฆ์เองมักจะเป็นผู้นำหรือชักชวน ชาวบ้านมาร่วมกันทำ มากกว่าที่จะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติเอง แต่บทบาทดังกล่าวค่อยๆเลือนหายไป ใน เวลาต่อมา เนื่องจากมีหน่วยงานของรัฐมาทำหน้าที่พัฒนาชุมชนแทน บทบาทของพระสงฆ์

นักพัฒนาในปัจจุบันจึงเสมือนเป็นการรื้อฟื้นบทบาททางสังคมของพระสงฆ์กลับมา แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานต่างไปจากเดิม (พระไพศาล วิสาโล 2545) การพิจารณาในประเด็นบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนานี้ จึงควรจะต้องเริ่มจากการทบทวนบทบาทการพัฒนาสังคมในอดีตของพระสงฆ์ ก่อนที่จะมาพิจารณาถึงบทบาทพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในปัจจุบัน

ในอดีตวัดและพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือและพัฒนาสังคม โดยในทางตรงมีบทบาทในการอบรมและสั่งสอนศีลธรรมจริยธรรมเพื่อกล่อมเกลาจิตใจและลักษณะนิสัยของคนในชุมชน รวมถึงการให้การศึกษาและวัฒนธรรม ส่วนในทางอ้อมเป็นบทบาทการให้บริการตามความจำเป็นและความต้องการของประชาชน บทบาทหลังนี้เด่นชัดมากในสังคมชนบทที่ไม่ได้รับบริการจากรัฐอย่างทั่วถึงและเพียงพอ แต่เมื่อวัฒนธรรมตะวันตกแพร่กระจายเข้าสู่สังคมไทยในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ผ่านระบบการศึกษาแผนใหม่ ความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ในชุมชนเริ่มลดลง โดยเฉพาะเมื่อสังคมไทยเข้าสู่ยุคการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา บทบาทการพัฒนาสังคมของวัดและพระสงฆ์ก็ถูกสถาบันใหม่ๆ เข้ามาทำหน้าที่แทนมากขึ้นๆ การพัฒนาประเทศในยุคนี้เป็นการพัฒนาที่เน้นวัตถุนิยมและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเด่นชัด ซึ่งผลที่ตามมาคือทำให้ค่านิยมและวัฒนธรรมของสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม เกิดปัญหาความยากจน เกิดความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ การแก่งแย่งทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชนที่เสื่อมโทรมลง ซึ่งรวมถึงการเสื่อมโทรมลงด้านจิตใจด้วย พระสงฆ์ส่วนหนึ่งได้เริ่มเห็นปัญหาเด็กร้อนและปัญหาคดียุติธรรมของประชาชน จึงได้ปรับเปลี่ยนบทบาทโดยเริ่มเป็นฝ่ายออกไปหาชาวบ้าน เพราะปัจจุบันกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนล้วนเกิดขึ้นนอกวัดเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่พระสงฆ์จำนวนมากยังติดอยู่กับภาพเดิมว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงรอให้ชาวบ้านเข้าวัดแต่ฝ่ายเดียว พระสงฆ์กลุ่มแรกนั้นก็กลับเป็นฝ่ายออกไปหาชาวบ้าน ไปร่วมพัฒนาและช่วยเหลือประชาชนที่ยากไร้ ทั้งโดยอาศัยกำลังของพระสงฆ์และองค์กรทางศาสนาเอง หรือโดยร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ซึ่งในระยะแรกๆ การทำงานของพระสงฆ์กลุ่มนี้เห็นได้ชัดเจนในชนบท การทำงานของพระสงฆ์กลุ่มนี้จึงถูกเรียกรวมว่า “งานสังฆพัฒนาชนบท”

งานสังฆพัฒนาชนบท หมายถึงกิจกรรมหรืองานพัฒนาชนบทที่พระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการ หรือมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ดำเนินการ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนในชนบทไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การผลักดันงานสังฆพัฒนาชนบทนั้น ถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์ในชนบท อันเป็นผลกระทบส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่ทั่วถึงและเป็นธรรม งานของพระสงฆ์

นักพัฒนาได้ช่วยแบ่งเบาภาระของเจ้าหน้าที่ของรัฐได้มากพอควร แม้ว่าในระยะแรกที่ทำกิจกรรม จะได้รับความสนใจและสนับสนุนจากฝ่ายรัฐไม่มากนัก แต่ที่สำคัญคืองานสังคมพัฒนาชนบท สามารถตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี และขณะเดียวกันการพัฒนาชุมชนของ พระสงฆ์ ยังช่วยสร้างและประสานให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างวัดและพระสงฆ์กับชาวบ้าน ในชุมชน

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาการเริ่มต้นเข้ามาแสดงบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ และพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ กล่าวได้ว่าเป็นผลส่วนหนึ่งมาจากการผลักดันของรัฐบาล ใน โครงการพระธรรมทูตและโครงการพระธรรมจาริกในปี 2508 แต่โครงการทั้งสองในช่วงแรกนั้นมี จุดมุ่งหมายเพื่อชนะจิตใจประชาชนในชนบทและชาวเขา โดยมีสมมติฐานที่ว่าเมื่อประชาชนมีพุทธ ศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจ และได้รับการสนองตอบทางวัตถุโดยการช่วยเหลือสนับสนุนจากรัฐบาล แล้ว ประชาชนจะจงรักภักดีและให้การสนับสนุนรัฐบาล ไม่ฝักใฝ่ลัทธิคอมมิวนิสต์ บทบาทการ พัฒนาของพระสงฆ์ตาม โครงการทั้งสองนี้ จึงเป็นการส่งเสริมให้นโยบายของรัฐบาลบรรลุ เป้าหมายทางการเมือง มากกว่าการคาดหวังผลการพัฒนาในชุมชนต่างๆอย่างแท้จริง แต่ผลการ ดำเนินโครงการพระธรรมทูตและโครงการพระธรรมจาริกนี้ ได้ส่งผลในทางเสริมกิจกรรมและการ ยอมรับขององค์กรสงฆ์และพระสงฆ์ในท้องถิ่นให้กับอีกโครงการหนึ่งที่เริ่มต้นในระยะเวลา ก่อน หน้าเล็กน้อย คือโครงการอบรมพระภิกษุสงฆ์เพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น ภายใต้การดูแลและ จัดการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง (คือมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรญาณและมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย) โครงการนี้ร่วมกันดำเนินการตั้งตั้งแต่ปี 2505 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547: 1) โดย ร่วมกันจัดส่งพระสงฆ์ที่ผ่านการอบรมเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการพัฒนาชุมชนให้ ออกไปปฏิบัติงานในชนบทห่างไกล พระสงฆ์ที่เข้ารับการอบรมในโครงการนี้มี 2 ประเภท คือ พระสงฆ์ที่คัดเลือกจากแต่ละจังหวัดโดยตรงจังหวัดละ 5 รูป (ประเภท ก.) และพระสงฆ์ที่สำเร็จ ปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ (ประเภท ข.) โดยมี หลักสูตรการอบรมแบ่งเป็น 2 ส่วน

1) วิชาการที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และความรู้ทั่วไปที่พระสงฆ์จำเป็นต้องทราบ เช่น หลักพระพุทธศาสนาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ การสอนศีลธรรมสำหรับชีวิตประจำวันของ ประชาชนและเยาวชนทั่วไป พิธีกรรมและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับ สังคมไทย รวมทั้งวัฒนธรรมและประเพณี เป็นต้น

2) วิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาโดยเฉพาะ เช่น การพัฒนาชนบท สุขาภิบาล สาธารณสุข คหกรรมศาสตร์ การส่งเสริมอาชีพ จิตวิทยา การสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาวัดและ การรักษาศิลปกรรมของชาติ เป็นต้น

เมื่อจบหลักสูตรแล้วพระสงฆ์ประเภท ก. ที่ได้รับการอบรมจะต้องกลับไปจังหวัดเดิม และใช้ความรู้ที่ได้รับการอบรมไปพัฒนาหมู่บ้านหรือชุมชนของคนต่อไป จึงกล่าวได้ว่าโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นนี้เป็นอีกโครงการหนึ่ง ที่พยายามสนับสนุนให้พระภิกษุที่เข้ารับการอบรมสามารถกลับไปพัฒนาท้องถิ่นของตนได้ ทั้งด้านศาสนาและการพัฒนาชุมชน (อมรา พงศาพิชญ์, 2541: 188) โครงการนี้ในช่วงเริ่มแรกได้รับเงินทุนสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการศึกษาทางสังคมและเศรษฐกิจระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกา จนถึงปี 2510 จึงได้ยุติลงด้วยเหตุผลว่าควรเป็นเรื่องของทางรัฐบาลไทยที่จะเป็นผู้สนับสนุน และต่อมาได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากกรมศาสนา มูลนิธิฟรีดิชเนามันน์ของเยอรมัน และโครงการพระธรรมทูต การอบรมของโครงการนี้จึงถูกดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการอบรมพระสงฆ์เพื่อส่งไปเป็นพระธรรมทูต² แต่โครงการนี้มาหยุดลงอย่างเป็นทางการในปี 2516 เพราะอุปสรรคด้านเงินทุนสนับสนุน อย่างไรก็ตามแม้ว่าโครงการอบรมนี้ต้องยุติไป แต่ในทางปฏิบัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ได้พยายามสานต่อกิจกรรมในลักษณะเดียวกันนี้ ด้วยการปรับเปลี่ยนไปเป็นโครงการปฏิบัติศาสนกิจของบัณฑิตสงฆ์ที่จะจบปริญญาตรี ภายใต้ข้อบังคับว่าด้วยการปฏิบัติศาสนกิจของมหาวิทยาลัยสงฆ์ นับตั้งแต่ปี 2522 เป็นต้นมา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547: 1)

ผลโดยภาพรวมของการอบรมในโครงการนี้ พบว่าสำหรับประเภท ข. นั้น มักจะออกไปทำงานเพียง 1-2 ปี ก็มักจะถูกเรียกตัวกลับเข้าสู่ส่วนกลางหรือลาสิกขาออกไป งานส่วนใหญ่จึงเป็นผลงานของพระสงฆ์ประเภท ก. ทั้งสิ้น ซึ่งมีผลงานสรุปในภาพรวมได้ดังนี้

1) การพัฒนาวัด สร้างและซ่อมแซมศาสนวัตถุและศาสนสถาน (โบสถ์ วิหาร กุฏิ ศาลา การเปรียญ) และการปรับปรุงบริเวณวัดให้สะอาดร่มรื่น

2) พัฒนาชุมชน ได้แก่การสร้างและซ่อมแซมถนน สะพาน บ่อน้ำ สระน้ำ บ่อบาดาล ถังเก็บน้ำฝน ประปาหมู่บ้าน อ่างเก็บน้ำ ฝาย ทำนบกั้นน้ำ รวมไปถึงการปรับปรุงสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และสร้างอาคารศูนย์พัฒนาประจำหมู่บ้าน นำประชาชนปลูกต้นไม้ เป็นต้น

3) งานด้านการศึกษา มีการสอนพระสงฆ์และสามเณรในโรงเรียนปริยัติธรรม การสอนและอบรมศีลธรรมแก่นักเรียนในโรงเรียน การตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆทางการศึกษา

² โครงการนี้จึงเป็นอีกโครงการหนึ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นโครงการที่ถูกดึงมาสนองความต้องการของรัฐบาลที่ต้องการใช้คณะสงฆ์เป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อลดกระแสการแทรกซึมของลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยดูจากวัตถุประสงค์สำคัญของโครงการคือ

- 1) เพื่ออวยความรู้ทางพระศาสนาและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทแก่พระสงฆ์และสามเณร
- 2) เพื่อให้พระสงฆ์และสามเณรมีส่วนช่วยพัฒนาชนบทให้ได้ผลดียิ่งขึ้น
- 3) เพื่อส่งเสริมสามัคคีธรรมในหมู่ประชาชน เพื่อความมั่นคงทางสังคมและการพัฒนาแก่ชาติและพระศาสนา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547)

4)งานด้านเผยแพร่และสังคมสงเคราะห์ มีการอบรมประชาชน อบรมผู้ต้องขังในเรือนจำ บรรยายธรรมทางวิทยุ แนะนำประชาชนเกี่ยวกับสุขภาพ อนามัย โภชนาการและการดำรงชีวิตตาม หลักพุทธศาสนา จัดตั้งกลุ่มเยาวชนประจำหมู่บ้าน เป็นต้น (Klausner 1998)

ทั้งนี้กล่าวสรุปโดยรวมได้ว่า แม้โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น นี้มีความพยายามเน้นการให้ความรู้และประสบการณ์ที่จะเป็นประโยชน์แก่การพัฒนาสังคมใน ชนบทแก่พระสงฆ์ที่เข้ารับการอบรม แต่กลับไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร สำหรับพระสงฆ์ใน ประเภท ข. นั้นมีอุปสรรคสำคัญคือไม่ใช่คนท้องถิ่น จึงไม่สามารถเข้าใจภาษาและความเป็นอยู่ของ ชาวบ้านได้ลึกซึ้งเท่ากับพระสงฆ์ท้องถิ่น และไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านเท่ากับพระสงฆ์ใน ท้องถิ่น นอกจากนี้พระสงฆ์เหล่านี้มักจะไม่ต้องการอยู่ประจำในท้องถิ่น เป็นเพียงการอาสาสมัคร ลงไปปฏิบัติงานชั่วคราวเพื่อหาประสบการณ์แล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น รวมทั้งอาจไปศึกษาต่อหรือลา ลึกษา จึงทำให้การดำเนินงานไม่สำเร็จเท่าที่ควร พระสงฆ์กลุ่มนี้ดำเนินงานไปได้เพียง 3 ปีก็ต้องยุติ ไป เหลือแต่ประเภท ก. ฝ่ายเดียวที่พยายามทำงานเรื่อยมา

การดำเนินงานของโครงการนี้ในส่วนที่ก่อให้เกิดผลต่อการทำงานของพระสงฆ์มากที่สุด คือการก่อตั้งศูนย์การศึกษาและเรียนรู้การพัฒนาของพระสงฆ์ขึ้น โดยพระบัณฑิตจำนวนหนึ่งจาก มหาวิทยาลัยสงฆ์ ภายใต้การสนับสนุนและเห็นชอบจากพระสังฆาธิการในท้องถิ่น ศูนย์นี้เปิดทำ การแห่งแรกที่วัดทุ่งศรีเมือง ในจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อปี 2508 และในต้นปี 2513 ศูนย์ดังกล่าวก็ ปรากฏอยู่ในทุกจังหวัดของภาคอีสาน ศูนย์เหล่านี้ได้จัดกิจกรรมผู้นำท้องถิ่นซึ่งรวมถึงเจ้าอาวาส และครูทั่วไปด้วย อันเป็นการอบรมด้านเทคนิคและเนื้อหาเกี่ยวกับโครงการพัฒนาท้องถิ่น เช่น ขุด บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ ส้วมซึม การรักษาสุขภาพทั่วไป โภชนาศาสตร์ สาธารณสุขและการใช้ยาต่างๆ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีความรู้และประสบการณ์ในสาขาวิชาต่างๆที่เกี่ยวข้อง ก็มีช่วยในการ ฝึกอบรมเช่นเดียวกับพระบัณฑิตที่จบมา ผลการฝึกอบรมจะเห็นได้จากที่มีพระสงฆ์จำนวนนับพัน ออกไปช่วยกันสร้างบ่อน้ำ ส้วม อ่างเก็บน้ำ ถนน โรงเรียน บ่อเลี้ยงปลา ฯลฯ ในชุมชนต่างๆ ซึ่งได้ ช่วยให้พระสงฆ์เหล่านั้นมีความมั่นใจในความสามารถของตนที่จะร่วมแก้ไขปัญหาและพัฒนา ท้องถิ่นมากขึ้น

อย่างไรก็ตามแม้ว่าโครงการนี้จะต้องยุติบทบาทไปนานกว่า 3 ทศวรรษที่แล้วก็ตาม แต่ โครงการนี้ได้ทิ้งมรดกที่ล้ำค่าไว้ให้ขบวนการพระสงฆ์นักพัฒนา³ กล่าวคือมีพระสงฆ์ที่ผ่านการ

³ โครงการนี้ได้เป็นต้นแบบให้เกิดการอบรมที่คล้ายคลึงกันออกไปอย่างกว้างขวาง โดยมีการเคลื่อนไหวในต่างจังหวัดทั้งใน ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมักจะเป็นการจัดอบรมหลักสูตรระยะสั้นๆ 7-15 วันหรือ 1 เดือน มุ่งให้พระสงฆ์ได้ ความรู้ทั้งในด้านพุทธศาสนาและความรู้ในด้านการพัฒนาสังคม หรือให้พระท้องถิ่นได้ปรับตัวให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่และพร้อม เป็นผู้นำชุมชน (Klausner 1998)

ฝึกอบรมส่วนหนึ่งทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังคงสานต่อการทำงานพัฒนาชนบทเรื่อยมา ด้วยการประสานกลมกลืนไปกับบทบาทผู้นำชุมชนที่พระสงฆ์ในชนบทได้ปฏิบัติอยู่แล้วเป็นปกติวิสัย อันเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยกระตุ้นความตื่นตัวในบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภูมิภาคทั้งสองมากขึ้นเรื่อยๆ และบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนต่างๆ เริ่มเป็นที่รู้จักกันในนาม “พระสงฆ์นักพัฒนา” (พินิจ ลาภานานนท์, 2528, 2529) และได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์และองค์กรพุทธศาสนามากขึ้น รวมทั้งต่อมายังได้รับการส่งเสริมจากหลายฝ่ายทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน (พินิจ ลาภานานนท์, 2535) ต่อมาการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาได้ขยายขอบเขตมากขึ้นเรื่อยๆ และมีการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น พระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชนบทนี้ส่วนใหญ่เป็นพระผู้นำท้องถิ่นในชนบท อย่างเช่น ในภาคกลางมีพระครูสาครสังวร กิจ ธรรมรงค์และส่งเสริมให้ประชาชนปลูกมะพร้าวและพืชเกษตรอื่นๆ จนกระทั่งชาวยกกระบัตร์มีรายได้ดีขึ้น ในภาคอีสานมีพระครูพิพิธประชานาถ (หรือหลวงพ่อนาน สุทธิสีโล) ที่จังหวัดสุรินทร์ เป็นผู้นำชาวบ้านก่อตั้งธนาคารข้าว โรงสีข้าว หรือที่จังหวัดตราดมี พระสุบิน ปณีโต นำชาวบ้านตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ หรือที่ภาคเหนือจังหวัดน่านมีพระครูพิทักษ์นันทคุณ ที่นำชาวบ้านรักษาป่า ทำพิธีสืบชะตาต้นน้ำและพิธีบวชป่า ทำเกษตรผสมผสาน รวมกลุ่มเยาวชนต่อต้านยาเสพติด และกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและต้นไม้ ซึ่งได้เป็นต้นแบบของวิธีการอนุรักษ์ในหลายๆจังหวัด (พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ, 2532: 37; มติชน, 5 กันยายน 2547: 9)

ทั้งนี้หากพิจารณาโดยตัดประเด็นเรื่องการเมือง ที่รัฐบาลพยายามใช้คณะสงฆ์เป็นเครื่องมือในการขัดขวางการแทรกซึมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เห็นเด่นชัดมากในกรณีของภาคอีสาน สามารถกล่าวได้ว่านับตั้งแต่ปี 2505 เป็นต้นมาคณะสงฆ์ไทยได้พยายามที่จะปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์ ในทิศทางที่มีบทบาทนำและร่วมพัฒนาสังคมกับฆราวาส โดยมีมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นกำลังสำคัญในการผลักดันและส่งเสริมบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ การสรวมบทบาทดังกล่าวเป็นความพยายามในการริเริ่มที่จะสร้างสรรค์สำนักทางสังคมของพระสงฆ์ไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการตอบสนองความต้องการของประชาชนในชนบทห่างไกลที่ค่อยโอกาสไม่ได้รับการพัฒนาหรือดูแลจากเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างทั่วถึง

อย่างไรก็ตามพระสงฆ์จะแสดงบทบาทพัฒนาสังคมมากน้อยเพียงใดนั้น ล้วนขึ้นอยู่กับตัวพระสงฆ์เอง ไม่ได้มีกรอบกำหนดบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน เราจึงมีโอกาสพบเห็นทั้งพระสงฆ์ที่ไม่สนใจกิจกรรมของชุมชนเลย และพระสงฆ์ที่สนใจและกระตือรือร้นที่จะทำงานต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขของชาวบ้านและชุมชน ความแตกต่างดังกล่าวอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขหรือปัจจัย

ภายในตัวพระองค์เอง คือระดับของการมีเมตตาธรรมที่พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ หรืออาจเกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอกคือสภาพปัญหาและความรุนแรงของปัญหาที่ชาวบ้านในชุมชนต้องประสบ เนื่องจากสภาพปัญหาในชุมชนหรือสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรมของพระองค์ ถ้าหากสังคมเกิดวิกฤตมีปัญหามากมาย ประชาชนประสบแต่ความทุกข์ยากเดือดร้อนอดอยาก พระสงฆ์ก็จะไม่สามารถบำเพ็ญภาวนาอย่างสุขสงบได้ อย่างน้อยต้องได้รับผลกระทบด้านปัจจัยสี่ หรือต้องอดอยากยากแค้นไปด้วย เพราะพระองค์ต้องอาศัยปัจจัยสี่จากชาวบ้าน ไม่ได้เป็นผู้ทำนาเอง และไม่สามารถหาปลาไปกินประกอบอาหารได้เอง เมื่อชาวบ้านทุกข์ยากเดือดร้อน พระสงฆ์ก็ต้องทุกข์ยากเดือดร้อนไปด้วย (พินิจ ลากษณานนท์, 2529, 2535) พระสงฆ์นักพัฒนาจึงได้พยายามกระตุ้นส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมของชุมชน บนพื้นฐานการประสานการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปกับกิจกรรมการพัฒนา พร้อมทั้งความพยายามประยุกต์หลักธรรมคำสอนมาใช้ในชุมชนให้สมกับยุคสมัย ลักษณะเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งของการปรับเปลี่ยนบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมาก ยังเป็นบทบาทในระดับปัจเจกบุคคล หากจะเทียบกับพระสงฆ์ทั้งประเทศแล้ว พระสงฆ์นักพัฒนาเป็นเพียงกลุ่มเล็กๆที่กระจัดกระจายอยู่ตามชนบทห่างไกล และยังไม่มีความพร้อมที่จะนำเสนอทางเลือกใหม่ให้แก่คณะสงฆ์และสังคมไทยได้ ทั้งนี้หากพระสงฆ์ส่วนใหญ่ก้าวเดินไปในทิศทางเดียวกันนี้ กลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาจะสามารถฟื้นฟูคณะสงฆ์ให้กลับมาเป็นพระสงฆ์เพื่อประชาชน และเป็นกลุ่มพลังทางการพัฒนาที่สำคัญของสังคมไทยในอนาคต ทิศทางหนึ่งที่จะทำให้พุทธศาสนาเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยสมัยใหม่ก็คือการให้ความสำคัญกับกิจกรรมสังคมพัฒนามากขึ้น พระสงฆ์ทั้งหลายมักจะปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแต่ไม่ใส่ใจนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม พระสงฆ์ที่เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยก็พยายามสร้างปัจจัยแวดล้อมและวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการเจริญภาวนา ในขณะที่พระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งที่ไม่เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย ก็สร้างเงื่อนไขของความเสื่อมศรัทธาให้เกิดขึ้นในพุทธศาสนา ด้วยการมอมเมาความเชื่อด้านไสยศาสตร์และโหราศาสตร์แก่ประชาชน ส่วนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาเป็นแนวทางของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่ไม่มุ่งเน้นการเจริญภาวนา แต่พยายามทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแนวทางที่เหมาะสม

การปรากฏขึ้นของพระสงฆ์นักพัฒนามีคุณูปการที่สำคัญคือ เป็นการชี้ให้เห็นว่าโลกกับธรรมไม่ได้แยกขาดจากกัน และธรรมก็ไม่ได้ถูกจำกัดขอบเขตอยู่แค่ในเขตวัดเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วยังสามารถปฏิบัติธรรมได้ท่ามกลางกิจกรรมทางโลก หรือใช้กิจกรรมทางโลกเป็นสื่อส่งเสริมธรรม และการใช้ธรรมมาเป็นสื่อส่งเสริมกิจกรรมทางโลก ดังที่พระสุบิน ปณีโต ผู้นำใน

การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ทั่วจังหวัดตราด ได้ชี้ให้ชาวบ้านเห็นว่า การนำเงินมารวมกันเพื่อให้สมาชิกที่กำลังเดือดร้อนมีโอกาสกู้เอาไปใช้ก่อนนั้นเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง มิใช่ว่าจะต้องทำบุญที่วัดหรือกับพระสงฆ์เท่านั้น ขณะเดียวกันการร่วมกิจกรรมดังกล่าวชาวบ้านยังได้มีโอกาสปฏิบัติธรรม โดยทุกคนที่ร่วมโครงการต้องถือเอาศีล 5 เป็นหลักในการปฏิบัติโดยเคร่งครัด และฝึกฝนตนเองในเรื่องของความซื่อสัตย์ อันเป็นธรรมที่สำคัญต่อชีวิตและชุมชน ในทำนองเดียวกันพระครูพิพัฒนโชติ ที่ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นผู้นำจัดตั้งธนาคารชีวิต ซึ่งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ในจังหวัดสงขลา ก็ได้ใช้ธรรมเป็นเครื่องประสานกลุ่ม โดยเฉพาะยึดถือธรรมในหมวดมงคล 38 มาเป็นวินัยและหลักการของกลุ่ม โดยมีการประชุมพบปะและทำกิจกรรมของกลุ่มรวมทั้งการกู้ยืมและฝากเงินกันในวันพระหลังจากการทำบุญและประกอบพิธีทางศาสนาแล้ว ทำให้วันพระมีความหมายทั้งทางโลกและทางธรรม เหล่านี้คือตัวอย่างของการประสานโลกุตรธรรมและโลกียธรรมในกระบวนการพัฒนาของกลุ่ม “พระสงฆ์นักพัฒนา”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

พระสงฆ์กับงานสังคมพัฒนาชนบท ในภาคอีสาน

ภาคอีสาน : ผลกระทบการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

ตลอดช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ได้รับการส่งเสริมการพัฒนา
มากกว่าภูมิภาคอื่นๆ เพราะถูกพิจารณาว่าเป็นภาคที่ล้าหลังในการพัฒนาและมีปัญหาความยากจน
มากที่สุด แต่จากผลการพัฒนาอย่างเข้มข้นที่รัฐนำสู่ภาคอีสาน ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทาง
สังคมและวัฒนธรรมในภาคอีสานอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับเอาระบบทุนนิยมและบริโศค
นิยมเข้ามาเป็นวิถีการดำเนินชีวิตใหม่ จากเดิมที่สังคมอีสานเป็นสังคมที่มีรากฐานเศรษฐกิจแบบยัง
ชีพ มีวิถีชีวิตทางสังคมที่เอื้ออาทรกัน มีวัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกิจกรรมต่างๆ ของ
ชุมชน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ก็เป็นเงื่อนไขหนึ่ง ที่กระตุ้นและผลักดันให้บทบาทพระสงฆ์
นักพัฒนาในภาคอีสานมีความโดดเด่นมากกว่าการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภูมิภาคอื่นๆ
ด้วย

ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ประมาณ 168,854 ตารางกิโลเมตร หรือ
ราว 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งประเทศ ตั้งอยู่บนที่ราบสูงโคราช ประกอบด้วย 19 จังหวัด มีประชากรรวม
21.267 ล้านคน ซึ่งนับว่าเป็นภูมิภาคที่มีประชากรมากที่สุดราว 1 ใน 3 ของประชากรทั้งประเทศที่มี
61.973 ล้านคน (กรมการปกครอง, 2548) ประชากรในภาคนี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว พูด
ภาษาไทยสำเนียงอีสาน แตกต่างไปจากสำเนียงไทยภาคกลาง ภาคอีสานเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรม
เก่าแก่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากโบราณสถานที่มีอยู่อย่างมากมาย เช่น พระ
ธาตุนม ปราสาทหินพนมรุ้ง และปราสาทหินพิมาย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการขุดพบโครงกระดูก
และเครื่องใช้ในยุคสำริดที่มีความเก่าแก่ตั้งแต่ 5,000–7,000 ปี เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ
โบราณคดีอีกด้วย

ภาคอีสานมีความสำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศมาก เพราะเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่ปลูก
ข้าวมากที่สุดและผลิตข้าวมากที่สุด ตลอดจนเป็นแหล่งแรงงานและผู้บริโภคที่ใหญ่ที่สุดด้วย (สุ
วิทย์ ชีรสาคัด, 2546: 23) ในขณะเดียวกันก็เป็นภูมิภาคที่มีปัญหาในด้านต่างๆ มากที่สุด เช่น ปัญหา

ความแห้งแล้ง ความยากจน และประชากรอพยพย้ายถิ่น อาชีพหลักของประชาชนในภาคอีสานคือ การเกษตร พืชที่สำคัญคือ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย และข้าวโพด อย่างไรก็ตามแม้จะมีพื้นที่ทำนามากกว่าภาคอื่นๆ แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคอีสานไม่เหมาะสำหรับปลูกข้าวและผลิตผลที่ได้ก็อยู่ในเกณฑ์ต่ำ เพราะการทำนาส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนซึ่งไม่ค่อยแน่นอน และมีปัญหาความแห้งแล้งเกิดขึ้นบ่อยๆ การเก็บกักน้ำฝนไว้ใช้เพื่อการเกษตรทำได้ยาก เพราะพื้นที่เป็นดินทรายไม่อุ้มน้ำ การขาดแคลนน้ำในภูมิภาคนี้ทำให้การปลูกพืชชนิดอื่นๆ ได้รับผลผลิตต่ำเช่นเดียวกัน และเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ประชากรในภูมิภาคนี้มีปัญหาความยากจน ทั้งนี้จากเงื่อนไขสภาพพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมในการทำนา ปัญหาสภาพภูมิอากาศ และปัญหาคุณภาพดิน ในอดีตคนอีสานจึงมีการอพยพย้ายถิ่นสูงเพื่อการบุกเบิกหาที่ทำกินใหม่เมื่อประสบปัญหาการทำนาไม่ได้ผลเพียงพอเลี้ยงครอบครัว ในลักษณะที่เรียกว่า “หานาคี” (Hayashi, 1993) แต่ในภายหลังการหานาคีก็ทำได้ยาก เพราะไม่มีพื้นที่จะให้บุกเบิกใหม่ การอพยพย้ายถิ่นในระยะหลังส่วนใหญ่จึงเป็นการออกไปเพื่อทำงานรับจ้างในเมืองใหญ่ รวมถึงการไปหางานทำในต่างประเทศ เช่น ประเทศไต้หวัน สิงคโปร์ บรูไน และในประเทศตะวันออกกลาง

ชุมชนอีสานในยุคก่อนการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก คือก่อนปี 2504 มีพื้นฐานเศรษฐกิจแบบยังชีพ ชุมชนเกือบทั้งหมดเป็นชนบทและชาวบ้านเกือบทั้งหมดมีอาชีพทำนาปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน ไม่ค่อยมีการซื้อขายกันแต่มีการแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดอื่นๆ ที่ไม่ได้ผลิตหรือหามาเองบ้าง สำหรับอาหารอื่นๆ นอกจากหาปลาหากบจากแม่น้ำลำคลองแล้ว ยังสามารถหาอาหารจากป่าได้อีกด้วย ป่าเป็นเสมือน “ซูเปอร์มาร์เก็ต” ของชาวบ้าน (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2546: 50) ชาวบ้านสามารถหาพืชผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ ยาสมุนไพร และไม้ปลูกสร้างบ้านเรือนได้จากป่าทั้งสิ้น ป่าที่อุดมสมบูรณ์ในขณะนั้นมีส่วนทำให้วิถีชีวิตของคนอีสานอยู่บนพื้นฐานเศรษฐกิจแบบยังชีพ พึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่าและธรรมชาติอย่างยั่งยืน ประกอบกับในช่วงเวลานั้นประชากรในภาคอีสานยังน้อยจึงไม่เกิดปัญหาด้านการผลิตและการบริโภค คนในชุมชนบริโภคในสิ่งที่ชุมชนผลิตหรือหาได้จากธรรมชาติ สังคมอีสานเป็นสังคมที่มีความอบอุ่น มีความใกล้ชิดสนิทสนมในเชิงเครือญาติ และมีการช่วยเหลือเอื้ออาทรระหว่างคนในชุมชนสูง

พ่อเต่าอายุ 72 ปี ชาวชนบทท่านหนึ่งในอำเภอโพนทอง จังหวัดร้อยเอ็ด เล่าให้ฟังว่า “ในอดีตผักปลาในหมู่บ้านเราต้องซื้อ บต้องขาย ขายกันไม่ได้ดอก ต่างคนต่างหากิน ถ้าหากินได้หลายเขาก็ปันกันกิน หรือเอาไปแลกข้าวแลกเกลือถ้าเราไม่มีพอ” อันเป็นภาพสะท้อนการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนว่าในอดีตภาคอีสานมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีการแบ่งปันกันกินไม่มีการซื้อขาย ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและสันโดษ อันเป็นวิถีชีวิตแบบ “หากินหาอยู่” มากกว่า “หากินหาขาย” ความสัมพันธ์และวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนอยู่บนพื้นฐานการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และเอื้อ

อาหารต่อกัน นอกจากนี้พ่อเฒ่ายังเล่าถึงความเชื่อและวิถีปฏิบัติทางศาสนาที่มีผลอย่างสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนอีสานในอดีตด้วยว่า “ชาวบ้านเรามีความเชื่อและนับถือผีปู่ตา บ่เฮ็ดในสิ่งทีผีผีดผีผิต ประเพณี บ่เฮ็ดในสิ่งทีทำให้ผีปู่ตาเคือง (ไม่ทำชั่ว) ฮักษาศีลฮักษาธรรม ไปวัดเฮ็ดบุญเฮ็ดทานทีวัดกันเป็นประจำ เขาอยู่ฮ่วมกันอย่างมีความสุข บ่แก่งแย่งชิงดี บ่เอาเปรียบกัน แต่เดี๋ยวนีมันเปลี่ยนไป บ่สงบสุขอย่างแต่ฟุ้น เพราะหนีสินมันหลาย ต้องแก่งแย่งเฮ็ดงานเฮ็ดเงิน บางปีได้มาก็ใช้หนี้เขาเม็ด...” ลูกสาวของพ่อเฒ่าที่ร่วมวงสนทนาอยู่ด้วยก็เสริมด้วยว่า “วัฒนธรรมประเพณีของบ้านเราคือการเกื้อกูลกัน ช่วยเหลือกัน ทำอย่างไรจึงจะกลับไปเหมือนเดิมได้ เหมือนทีเคยมีอยู่กัชุมชน ลูกหลานอยู่พร้อมหน้าพร้อมตา ไม่ต้องออกไปหาอยู่หากันในกรุงเทพฯอย่างเดี๋ยวนี”

ความเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจของชุมชนอีสานเริ่มเกิดขึ้นเมื่อมีการสร้างทางรถไฟสายแรกของประเทศไทย คือสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ซึ่งเปิดเมื่อปี 2443 และต่อมาก็ขยายไปถึงบุรีรัมย์ ในปี 2468 สุรินทร์ ปี 2469 ศรีสะเกษ ปี 2471 และอุบลราชธานีคือสถานีปลายทางทีวารินชำราบ 2473 ส่วนสายนครราชสีมา-หนองคาย สร้างทางรถไฟเสร็จทีหลังสายอีสานใต้ กล่าวคือเปิดเดินรถไฟถึงสถานีขอนแก่น ในปี 2476 อุตรธานี ปี 2484 และถึงปลายทางทีหนองคาย ปี 2499 (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2546: 156) เส้นทางรถไฟเหล่านี้มีส่วนผลักดันอย่างสำคัญให้ระบบทุนนิยมขยายตัวเข้าสู่ภาคอีสาน ผ่านกระบวนการค้าพาณิชย์ทีมีคนจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ และกระจายไปตามเมืองต่างๆอย่างรวดเร็วและกว้างขวางขึ้นเป็นลำดับๆ ผลกระทบทีเกิดขึ้นคือวิถีการผลิตของคนอีสานทีเคยทำกันแบบพออยู่พอกิน ก็เปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าพาณิชย์มากขึ้น ทั้งการขายพืชผลต่างๆ และการขายของป่า

สินค้าทีมีการค้าขายกันในระยะแรกๆนั้น เป็นการขายพืชผลทีผลิตได้หรือเก็บมาจากป่าหรือแหล่งธรรมชาติ ได้แก่ ข้าว ฝ้าย รังไหม เส้นไหม ผ้าไหม หมู หนังกวักควาย และของป่า เช่น ฝรั่ง น้ำมันยาง ผลเร่ว เป็นต้น โดยมีพ่อค้าจีนเข้ามารับซื้อ พร้อมกับขายสินค้าทีชาวบ้านต้องการ เช่น เสื้อผ้าจากโรงงาน เครื่องมือเครื่องใช้ทีทำจากเหล็ก (เช่น มีด จอบ) น้ำมันก๊าด เครื่องกระเบื้อง น้ำตาล ไม้ขีดไฟ เป็นต้น (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2546: 157-158) นอกจากนี้การแลกเปลี่ยนสินค้านี้ระหว่างคนอีสานด้วยกันเองก็มีการขายตัวออกไปนอกชุมชนด้วย โดยเฉพาะในปีทีมีปัญหาฝนแล้งหรือน้ำท่วมทำให้ไร่นาเสียหายการแลกเปลี่ยนจะมีมาก สิ่งของทีต้องการแลกเปลี่ยนมากที่สุดคือข้าว ชาวบ้านทีไร่นาเสียหายจะนำสินค้าอย่างอื่นทีตนเองมี เช่น เกลือ พริกแห้ง ยาสูบ ปลา ร้า ปลาเค็ม หมากพลู ถ่าน และของป่าต่างๆ ไปแลกข้าวในชุมชนทียังผลิตข้าวได้พอเพียง ซึ่งบางครั้งต้องเดินทางรอนแรมด้วยเกวียนไปชุมชนทีอยู่ห่างไกลนาน 3-6 คั้น หรือถ้าแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านใกล้เคียงก็จะหาบคอนไป สำหรับอัตราการแลกเปลี่ยนนั้นไม่แน่นอนขึ้นอยู่กัการตกลงกัน อย่งไรก็ตามในช่วงก่อนพุทธทศวรรษ 2500s การค้าขายในชุมชนอีสานยังไม่มากเท่ากัการ

แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน ชุมชนที่มีการค้าขายกันมากๆ คือชุมชนที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากสถานีรถไฟ

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการตลาดของชาวอีสาน เริ่มเกิดขึ้นอย่างเด่นชัดมากในช่วงต้นพุทธทศวรรษ 2500s โดยมีสาเหตุหลักคือ การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรและการรุกคืบของระบบทุนนิยมผ่านนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ที่มุ่งเน้นส่งเสริมการผลิตเพื่อการส่งออก ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ.2504-2510) ในสมัยรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่สนับสนุนการสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆในภาคอีสาน ทั้งถนน เขื่อนชลประทาน และไฟฟ้า ซึ่งมีผลในเชิงกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการผลิตพืชผลเกษตร เพื่อสนองนโยบายการส่งออกของรัฐบาล โดยพืชที่ได้รับการส่งเสริมมากในขณะนั้นคือ ข้าว ปอ ฝ้าย ข้าวโพด อ้อย และตะหุง เพราะเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ รวมทั้งยังเกิดโรงงานอุตสาหกรรมหลายประเภทขึ้นมารองรับการแปรรูปพืชผลต่างๆด้วย เช่น โรงงานทอผ้า โรงงานทอกระสอบ และโรงงานน้ำตาล เป็นต้น ผลของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนี้ ได้ทำให้พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายไปจำนวนมากและรวดเร็ว เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวและพืชไร่ชนิดต่างๆ

ในช่วงหลังที่รัฐผลักดันนโยบายส่งเสริมการส่งออก พื้นที่ป่าไม้ในภาคอีสานจำนวนมากถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่การเกษตร จากสถิติป่าไม้ในประเทศไทยพบว่า ในปี2495 ภาคอีสานมีพื้นที่ป่าไม้ครอบคลุมถึงร้อยละ 60.8 ของพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดภาค ปี 2504 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือร้อยละ 42.0 หลังจากนั้นพื้นที่ป่าไม้ในภูมิภาคนี้ลดลงอย่างรวดเร็วเหลือเพียงร้อยละ 16.0 ในปี 2525 และเหลือร้อยละ 12.4 ในปี 2541 (สุวิทย์ ชีรสาคัด, 2546: 388) โดยมีตัวเร่งสำคัญในการทำลายป่าอย่างรวดเร็ว คือการให้สัมปทานป่าไม้ของรัฐ นโยบายส่งเสริมการเพาะปลูกเพื่อการส่งออก และนโยบายการส่งเสริมเทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่เข้าสู่ภาคอีสาน ทั้งพันธุ์ข้าวเกษตรส่งเสริมที่ให้ผลผลิตสูงกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง และใช้ระยะเวลาในการปลูกสั้นกว่า การส่งเสริมให้มีการใช้รถแทรกเตอร์ (หรือที่ชาวบ้านเรียกว่ารถไถใหญ่) รถไถเดินตาม (หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าควายเหล็ก) ยาปราบศัตรูพืช ปุ๋ยเคมี และเครื่องสูบน้ำ ล้วนมีเป้าหมายเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงๆ สามารถส่งออกขายในตลาดได้ในปริมาณมากๆ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตในลักษณะเช่นนี้ นอกจากจะส่งผลต่อการบุกรุกทำลายป่าอย่างกว้างขวางแล้ว ยังได้ส่งผลกระทบต่อระบบการทำเกษตรแบบเงินกู้ คือมีการกู้เงินจากบรรดาพ่อค้าและนายทุนท้องถิ่นมาลงทุนทำการเกษตร ด้วยหวังรายได้สูงจากการปลูกพืชแผนใหม่

โดยสภาพที่เกิดขึ้นนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันได้ถึงผลงานของรัฐบาลที่พยายามนำเอาแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจมาใช้ในภูมิภาคนี้ ว่าได้ส่งผลโดยตรงให้วิถีชีวิตของคนอีสานเปลี่ยนไปเป็นมุ่งผลิตเพื่อการตลาดเป็นหลัก มีความพยายามเพิ่มผลผลิตเกษตร

ด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกตามความต้องการของตลาด จนเกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ที่เป็นรากฐานการดำเนินชีวิตแบบยังชีพของคนอีสานอย่างกว้างขวาง การพึ่งตนเองของชาวอีสานจึงลดน้อยลง อีกทั้งสถานการณ์อาชีพการเกษตรก็ไม่มีเสถียรภาพ ความต้องการผลผลิตและราคาผันผวนไปตามภาวะการตลาด รายได้เกษตรกรมีความไม่แน่นอน ปัญหาความยากจนและปัญหาหนี้สินก็ทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ และทำให้ช่องว่างทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้กว้างขึ้น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาชีพและเศรษฐกิจเช่นนี้เป็นปัจจัยผลักดันให้ชาวอีสานเริ่มทิ้งถิ่นฐาน อพยพออกไปหางานทำในเมืองในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยว บางหมู่บ้านเกือบจะร้างเพราะคนในวัยแรงงานต่างทิ้งบ้านไปทำงานในเมือง ปล่อยให้คนแก่และเด็กอยู่กันตามลำพังในหมู่บ้าน กระทั่งถึงหน้าทำนาของฤดูกาลต่อไปหากฝนตกต้องตามฤดูกาล พวกเขาก็จะกลับบ้านมาทำนาทำไร่ แต่พอเสร็จการเพาะปลูกก็จะออกหางานทำกันอีก ชีวิตของคนอีสานในช่วงเวลานี้จึงกลายเป็นชีวิตของคนที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ตามเมืองต่างๆ เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว

โดยภาพรวมกล่าวได้ว่า ผลกระทบทางบวกที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวันของคนอีสานคือมีความสะดวกสบายในชีวิตมากขึ้นและมีสุขอนามัยดีขึ้น อย่างเช่น การส่งเสริมการใช้น้ำสะอาดจากน้ำบาดาลและระบบประปาหมู่บ้าน การขยายไฟฟ้าสู่ชนบทที่เป็นไปอย่างรวดเร็วตั้งแต่ปี 2522 และผลบวกอีกด้านหนึ่งคือชาวบ้านมีรายได้สูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งรายได้จากการขายผลผลิตและการเป็นแรงงานรับจ้าง แต่ผลลบที่เกิดขึ้นตามมาชัดเจนมากคือรายจ่ายของเกษตรกรก็เพิ่มสูงขึ้น ทั้งที่เป็นรายจ่ายเพื่อการเกษตรและเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน สินค้าที่เคยไม่ต้องซื้อ เพราะผลิตหรือหาจากธรรมชาติมากินมาใช้เองหรือแลกเปลี่ยนกันกินกันใช้ในชุมชน ก็เปลี่ยนมาเป็นการซื้อขาย อันเป็นผลสืบเนื่องต่อมาให้เกษตรกรอีสานมีความต้องการใช้จ่ายเงินมากขึ้น เมื่อหารายได้ไม่เพียงพอก็ไปขอกู้ยืมจากเกษตรกรที่มีฐานะดีในชุมชน หรือจากพ่อค้าและนายทุนเงินกู้ในเมือง เกษตรกรจึงเริ่มถดถอยในวงจรหนี้สินและเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อีกทั้งหลังจากที่มีการใช้ยาปราบศัตรูพืชและปุ๋ยเคมีมากๆ ก็มีผลให้สภาพดินเสื่อมลง ส่งผลให้ผลผลิตการเกษตรไม่สูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตในภูมิภาคอื่นๆ เนื่องจากยังต้องพึ่งพาการผลิตแบบธรรมชาติ ไม่มีระบบชลประทานเพียงพอ ทั้งนี้ในปีที่มีปัญหาการผลิตทั้งฝนแล้งหรือน้ำท่วม เกษตรกรไม่มีรายได้เพียงพอต่อการจ่ายคืนเงินกู้ที่ยืมมาเพื่อลงทุนทำการผลิต ทั้งการซื้อเครื่องมือการเกษตร ปุ๋ยเคมี ค่าจ้างแรงงาน และเพื่อการใช้จ่ายในครัวเรือน ก็ยังเป็นตัวเร่งให้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรทับถมทวีมากขึ้นเรื่อยๆ จนมีชาวนาที่ต้องสูญเสียที่ทำกินให้แก่นายทุนไปจำนวนไม่น้อย (พิทยา ว่องกุล, 2531: 46-47) แม้ภายหลังเมื่อรัฐสนับสนุนให้มีการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรและธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพื่อเป็นแหล่งกู้เงินดอกเบี้ยต่ำให้แก่เกษตรกร ซึ่งช่วยลดปัญหาให้แก่เกษตรกร

อิสานได้บ้าง แต่ปัญหาหนี้สินก็ยังคงอยู่ ความยากจนจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นอยู่ทั่วไปในภาคอิสาน

วิถีชีวิตของคนอิสานต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ด้วยสาเหตุสำคัญมาจากความขัดแย้งระหว่างกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวตะวันตกกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนอิสาน เนื่องจากฝ่ายแรกยึดเอาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีเป็นสรณะ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งพยายามจะรักษาทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่ตนเองมีอยู่ เพื่อความอยู่รอดและการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกัน ปัญหาเด่นชัดที่เกิดขึ้นก็คือ แนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมได้นำสังคมอิสานไปสู่การสร้างมายาภาพให้คนในสังคมเห็นถึงชีวิตที่คิดว่าจะดีขึ้น สะดวกสบายขึ้น และเจริญขึ้นทางวัตถุ แต่ได้ซ่อนเร้นผลพวงของความเลวร้ายที่จะติดตามมากับกระบวนการพัฒนา (มณีมัย ทองอยู่, 2548) แม้ผลพวงดังกล่าวจะเผยตัวอย่างชัดเจนในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจนและปัญหาสังคมอื่นๆ เช่น ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหายาเสพติด แต่ก็มีมายาภาพอันใหม่ที่รัฐพยายามบรรเทาปัญหาต่างๆ ด้วยการหยิบยื่นผลประโยชน์เฉพาะหน้าให้แก่ผู้ที่เดือดร้อน เสมือนเป็นการช่วยเหลืออนุเคราะห์และช่วยแก้ไขปัญหาก็กับพวกเขา แต่ในความเป็นจริงนั้นยังคงเป็นการหยิบยื่นให้โดยไม่ได้รับการแก้ไขที่ต้นเหตุของปัญหา และยังเป็น การหยิบยื่นให้บนพื้นฐานความไม่เท่าเทียมกันในทางโอกาสทางสังคมอีกด้วย

ยิ่งไปกว่านั้นกระบวนการพัฒนาบนพื้นฐานระบบทุนนิยม กำลังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนชนบทอิสานมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ในลักษณะที่เดินตามสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม ตัวอย่างเช่นอัตลักษณ์ของความทันสมัยที่เน้นในเรื่องการแต่งกายและการใช้เทคโนโลยีต่างๆ อย่างเช่น โทรศัพท์มือถือ หรือไม่ก็ใช้เงินไปเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไปจากภาวะศีลธรรมจริยธรรม เช่นอัตลักษณ์ของความเป็นคนดีและเป็นผู้เสียสละด้วยการบริจาคเงินให้แก่วัดหรือกิจกรรมของส่วนรวม การสร้างอัตลักษณ์ใหม่เช่นนี้มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดีก็คือช่วยกระตุ้นสังคมให้รู้จักเสียสละแบ่งปันเพื่อส่วนรวม ขณะเดียวกันการสร้างอัตลักษณ์ใหม่นี้ก็เป็นข้ออ้างให้คนไม่สนใจศีลธรรมจริยธรรม จนทำให้สังคมเข้าใจผิดไปว่าเพียงแค่บริจาคเงินก็ได้ชื่อว่าเป็นคนดีเป็นคนเสียสละ โดยที่บุคคลคนนั้นไม่จำเป็นต้องช่วยเหลือใครด้วยความเต็มใจหรือด้วยความสำนึกเพื่อส่วนรวม ไม่จำเป็นต้องเมตตาสงสารปรารถนาดีต่อใครก็ได้ และผู้ที่จะสามารถเข้าถึงอัตลักษณ์เช่นนี้ได้มากที่สุดก็คือบุคคลที่มีเงินมากเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เงินจึงเป็นที่มาแทบทุกอย่างในสังคมชนบทอิสานปัจจุบัน และเป็นเงื่อนไขที่กำลังทำลายวัฒนธรรมชุมชนในสังคมอิสาน โดยเฉพาะฮัตติบสองคลองสิบสี่ ที่เคยเป็นวิถีปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของผู้คนและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม และเป็นวิถีสังคมที่ความสัมพันธ์ของคน

ในชุมชนให้ความสำคัญกับเรื่องของจิตวิญญาณมากกว่าเงินตรา อย่างเช่นในสภาวะความสัมพันธ์ทางสังคมในภาคอีสานที่เรารู้จักกันดีในรูปแบบของ “เฮ็ดหน้ากัน กินหน้ากัน”

ความแตกต่างของวัฒนธรรม 2 กระแสดังที่กล่าวมานี้ แม้จะมีแบบแผนวิถีปฏิบัติไปคนละทาง แต่ในที่สุดก็ต้องมาปรับเปลี่ยนไปด้วยกัน วัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นกระแสรองต้องปรับตัวเองให้เข้ากับวัฒนธรรมกระแสหลัก จนอาจจะกล่าวได้ว่าถูกกลืนเข้าสู่วัฒนธรรมทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ อย่างเช่นกรณีเฮ็ดหน้ากันกินหน้ากันในปัจจุบันก็หาได้ยากมาก ได้เปลี่ยนไปเป็น “แข่งกันเฮ็ด แข่งกันกิน” ทุกอย่างถูกตีค่าเป็นสินค้าและมีราคาซื้อขาย ไม่ค่อยมีสิ่งใดที่จะผลิตและแบ่งให้กันใช้แบ่งให้กันกินดังเช่นแต่ก่อน แม้แต่สิ่งที่เป็นของใช้พื้นบ้านที่เคยทำใช้กันเองหรือทำให้กันเป็นของขวัญ อย่างเช่น ตะกร้า หมอนจิด ผ้าขาวม้า ที่นอน ผ้าห่ม และอื่นๆ ถูกนำมาตีตราเป็นสินค้าหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลที่รัฐบาลพยายามยกขึ้นสู่ระดับสากลในขณะนี้ ซึ่งถือเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในกรณีที่วัฒนธรรมชุมชนถูกดูดกลืนเข้าสู่วัฒนธรรมทุนนิยม จากผลิตภัณฑ์ที่เคยเป็นเพียงงานหัตถกรรมพื้นบ้านผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนและชุมชน ก็เปลี่ยนเป็นการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อออกสู่ตลาด ทั้งการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตตามที่ตลาดต้องการ มีการจัดตั้งร้านค้าชุมชน จัดงานแสดงสินค้าชุมชน ตั้งโรงเรียนสอนภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งโดยคนจากภายในชุมชนและจากนอกชุมชน เป็นต้น เหล่านี้นับเป็นการปรับตัวของวัฒนธรรมชุมชนให้คล้อยตามวัฒนธรรมแบบอย่างทุนนิยมและบริโภคนิยม

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินการพัฒนาของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ยังมีแนวโน้มการสร้างเงื่อนไขให้คนอีสานยอมรับความไม่เป็นธรรมและความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมมากขึ้น ในลักษณะที่คนจนควรใช้ชีวิตอย่างคนจน และยอมรับสิ่งต่างๆ ที่รัฐหยิบยื่นให้ โดยรัฐบาลละเลยเงื่อนไขที่ว่าพัฒนาสังคมควรจะเน้นคนเป็นศูนย์กลาง ไม่ใช่การเอาเงินทุนเป็นตัวตั้ง ไม่ใช่การตั้งกองทุนหมู่บ้าน หรือกองทุนในรูปแบบต่างๆ โดยไม่พยายามอย่างจริงจังที่จะพัฒนาชุมชน เพื่อให้คนมีโอกาสบรรลุการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ได้รับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานที่สอดคล้องกับเงื่อนไขการดำเนินชีวิตและวิถีสังคมของแต่ละชุมชน ด้วยการสร้างเงื่อนไขการพึ่งตนเองบนพื้นฐานทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางสิ่งแวดล้อมของแต่ละชุมชน ไม่ใช่การพัฒนาที่เน้นวัตถุนิยม บริโภคนิยม และความทันสมัยที่ไม่ใช่วิถีชีวิตพื้นฐานของคนชนบทอีสาน แต่ควรเป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับรากฐานสังคมและวัฒนธรรมอันดีของแต่ละชุมชน เน้นการพึ่งตนเอง ไม่ส่งเสริมการพึ่งพาเงินเกินควร

กล่าวโดยสรุปได้ว่า นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลที่เน้นการผลิตเพื่อการส่งออกตั้งแต่ช่วงต้นพุทธทศวรรษที่ 2500s มีผลให้เกิดการขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชพาณิชย์ในพื้นที่ต่างๆ ทั่วภาคอีสาน และเป็นผลให้ระบบเศรษฐกิจพอเพียงและการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันที่เป็นวิถีชีวิต

ดั้งเดิมของคนอีสานค่อยๆเลื่อนหายไป ในขณะที่วิถีชีวิตตามระบบทุนนิยมเข้ามาแทนที่ นอกจากนี้ระบบแรงงานในชุมชน ที่เคยมีการแลกเปลี่ยนกันและช่วยเหลือกันแบบที่เรียกว่า “ลงแขก” มีน้อยลง และเปลี่ยนมาเป็นการจ้างแรงงานมากขึ้น รวมทั้งการออกไปรับจ้างนอกชุมชนก็มีการขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วด้วย ทั้งในลักษณะชั่วคราวและกึ่งถาวร (มณีมัย ทองอยู่, 2548: 233) เพราะมีความต้องการแรงงานของครอบครัวน้อยลง ในขณะที่มีความต้องการเงินเพื่อซื้อปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตต่างๆมากขึ้น วิถีชีวิตของชาวชนบทอีสานเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในช่วงพุทธทศวรรษที่ 2500s และ 2510s ชาวบ้านพึ่งพาระบบการค้าพาณิชย์ชัดเจนขึ้น มีร้านค้าเกิดขึ้นในหมู่บ้าน มีพ่อค้าเร่เข้ามาขายของกินของใช้ในหมู่บ้าน มีพ่อค้าคนกลางในเมืองที่เปิดร้านรับซื้อผลผลิต และขายปัจจัยการผลิต เทคโนโลยีการผลิต และสินค้าเพื่อการอุปโภคบริโภคต่างๆ รวมทั้งมีนายทุนให้กู้เงินแก่เกษตรกรที่ขาดเงินทุนในการพัฒนาการผลิตด้วย แต่เมื่อการเกษตรในภาคอีสานยังขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศเป็นสำคัญ ความไม่แน่นอนในการผลิตจึงเกิดขึ้นพร้อมกับความล้มเหลวในการผลิตและประสบกับการขาดทุน วิถีชีวิตของคนอีสานที่เคยอยู่กินกันตามสมควรแก่อัตภาพก็เปลี่ยนไปสู่ภาวะความผูกพันในการเป็นหนี้สิน เพราะถูกเอารัดเอาเปรียบจากบรรดาพ่อค่านายทุนเหล่านั้น

นอกจากนี้จากสภาวะการพัฒนาในปัจจุบัน สามารถกล่าวได้ว่าบริโศคนิยมกำลังมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของคนอีสานมากขึ้น โดยสร้างจุดมุ่งหมายชีวิตให้แก่ผู้คนด้วยความพยายามจัดหาสิ่งบริโภคให้มากที่สุด เพื่อชีวิตที่สุขสบายมากขึ้นอย่างเหมือนไม่มีที่สิ้นสุด จนดูเหมือนเป็นการกระตุ้นความโลภและความหลงของคนได้อย่างไม่สิ้นสุด และกลายเป็นความรู้สึกถึงความไม่พอในพื้นฐานการใช้ชีวิต และต้องแสวงหาสิ่งบริโภคต่างๆมาไว้ในครอบครองให้มากยิ่งขึ้น เพื่อชีวิตจะได้เติมเต็มและขจัดความรู้สึกดังกล่าว บริโศคนิยมนับวันแต่จะทำให้ผู้คนมีความทุกข์มากขึ้น เนื่องจากไม่รู้สึกรังเกียจกับสิ่งที่ตนเองมีอยู่ อันเป็นผลให้เกิดการแก่งแย่งเบียดเบียนกัน เพื่อให้ได้ในสิ่งที่แต่ละคนต้องการ ในขณะที่พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นรากฐานวัฒนธรรมของสังคมอีสานได้พยายามเสนอทางเลือกให้คนในสังคมบรรลุจุดมุ่งหมายพื้นฐานของชีวิต โดยปราศจากการทำลายทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสิ่งแวดล้อม แต่โดยความเป็นจริงในแต่ละสังคมนั้น ทางเลือกที่ดีไม่ได้หมายความว่าเส้นทางเลือกที่คนในสังคมต้องการเสมอไป สถานะของพุทธศาสนาในสังคมอีสานจึงได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและบริโศคนิยมไปด้วย

พระสงฆ์และวิถีชีวิตของชนอีสานในกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคม

ชุมชนอีสานในอดีตให้ความสำคัญและนับถือพุทธศาสนาอย่างมาก โดยถือว่าวัดเป็นทั้งแหล่งการศึกษาและเป็นศูนย์กลางของชุมชนในกิจกรรมต่างๆ ทั้งในด้านศาสนาและวัฒนธรรม รวมทั้งพระสงฆ์ก็มีบทบาทเป็นผู้นำของชุมชนในด้านธรรมและสติปัญญา พระสงฆ์เป็นผู้ให้ความรู้และเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ซึ่งบทบาทของวัดและพระสงฆ์เช่นนี้ได้ดำเนินมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งเมื่อการพัฒนาแนวใหม่เริ่มเข้ามาสู่ชุมชน บทบาททางสังคมของวัดจึงเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ห่างเหินกันมากขึ้น ชาวบ้านให้ความสำคัญกับพระสงฆ์และวัดน้อยลง เพราะคิดว่าพระสงฆ์ไม่มีความรู้ดังเช่นแต่ก่อน ไม่มีศักยภาพที่จะช่วยเหลือชุมชนได้อย่างที่ผู้นำชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น และข้าราชการสามารถทำได้ ดังนั้นการจะพิจารณาบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในชุมชนอีสานปัจจุบัน จึงต้องวิเคราะห์จากสภาพที่เป็นอยู่ในขณะนี้ให้ลึกซึ้งว่าพระสงฆ์และวัดยังมีบทบาทสำคัญ และมีความหมายต่อคนในชุมชนมากน้อยเพียงใด หรือความเลื่อมใสศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อวัดและพระสงฆ์นั้นเป็นอย่างไร

เมื่อพิจารณาจากปรากฏการณ์ในสังคมอีสานปัจจุบัน กล่าวได้ว่าทั้งวัดและพระสงฆ์กำลังสูญเสียบทบาท ฐานะ และความหมายออกไปจากชุมชนอีสานมากขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนเมืองที่มีความเจริญทางวัตถุและวิทยาการสมัยใหม่ ที่เข้ามามีบทบาทแทนที่วัดและพระสงฆ์ในเกือบทุกด้าน และความเปลี่ยนแปลงนี้ได้เริ่มขยายออกไปสู่ชนบทมากขึ้นตามลำดับ จนดูเหมือนว่าในปัจจุบันวัดส่วนใหญ่ไม่สามารถรักษาความเป็นศูนย์กลางของชุมชนอีสานได้เหมือนแต่ก่อน บทบาททั่วไปที่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังทำกันอยู่ คือการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แม้แต่หน้าที่หลักคือการเผยแผ่สั่งสอนธรรมแก่ประชาชน พระสงฆ์ก็มีบทบาทด้านนี้น้อยลง ซึ่งจะเห็นได้ว่าวันสำคัญทางศาสนาหรือวันพระไม่ค่อยมีคนที่จะไปเข้าวัดถือศีลปฏิบัติธรรม มีเพียงคนแก่แต่จำนวนน้อยเท่านั้นที่ยังเข้าวัดฟังธรรมอยู่เป็นประจำ ในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมก็มีความจริงจิ่งเข้มข้นน้อยลง การบวชพระส่วนมากก็เป็นเพียงการบวชชั่วคราว ตามโอกาสที่จำกัดจากการทำงานและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัว การบวชมักเป็นเพียงการบวชตามประเพณี ไม่ใช่การบวชเพื่อการเรียนรู้ ดังนั้นความเข้าใจในหลักธรรมทั้งของพระสงฆ์และประชาชนจึงน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต และส่วนมากไม่ค่อยยึดถือและสนใจศีลธรรมจริยธรรมกันมากนัก โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนไม่สนใจที่จะนำหลักธรรมของพุทธศาสนาไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต นอกจากจะไม่ยึดถือปฏิบัติศีลห้าแล้ว ยังมีพฤติกรรมหลงมัวเมาในอบายมุข ทั้งเล่นการพนัน ดื่มเหล้า และเสพยาเสพติด มีให้เห็นอยู่ทั่วไปในสังคมอีสาน เมื่อเยาวชนขาดแนวปฏิบัติและวิถีชีวิตที่เหมาะสม ในอนาคตเมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็ย่อมเป็นเรื่องน่าห่วงกังวลว่าจะ

นำพาครอบครัวไปสู่ทิศทางใด อาจจะเป็นผู้สร้างปัญหาให้กับชุมชนและสังคม มากกว่าที่จะเป็นผู้สร้างสรรค์ความสุขสงบและความมั่นคงทางสังคม

พระสงฆ์ในชนบทอีสานมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวบ้านและฝากชีวิตความเป็นอยู่ไว้กับชาวบ้าน พระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับชุมชนและชาวบ้านอย่างแนบแน่น โดยยึดถือแนวปฏิบัติและหน้าที่ที่พึงมีต่อสังคมไว้ 2 ด้าน คือ

1) หน้าที่สำหรับตนเอง พระสงฆ์มีหน้าที่ในการศึกษาธรรมให้รู้และเข้าใจคำสอนของพุทธศาสนาจนสำเร็จเป็นขั้นๆ เพื่อให้สามารถปฏิบัติและมีความประพฤติตามหลักธรรมเพื่อความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์และเพื่อสืบพระศาสนาต่อไป

2) หน้าที่สำหรับผู้อื่น จำแนกได้เป็น 3 ด้านใหญ่ ๆ คือ

2.1) การให้การศึกษา คือการอบรมสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดีตามหลักศีลธรรมจริยธรรม

2.2) การเผยแผ่ คือ การสนับสนุนให้มีการปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาแผ่ออกไปในสังคมอย่างกว้างขวาง โดยการประพฤติตนอย่างเคร่งครัดจนเป็นที่เลื่อมใสแก่ผู้ที่พบเห็น สามารถชักจูงให้ชาวบ้านเชื่อฟังคำสอนและปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมอย่างจริงจัง

2.3) การสงเคราะห์ คือ การให้ความอนุเคราะห์แก่ชาวบ้านด้วยความบริสุทธิ์ใจ เพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่สังคม โดยสงเคราะห์ทั้งทางด้านจิตใจคือการสร้างเงื่อนไขสังคมให้อยู่ในกรอบศีลธรรมจริยธรรมอันดีงาม เพื่อให้ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุข ไม่หลงคิดในอบายมุข และทำในสิ่งที่เอื้อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมและชุมชน และการสงเคราะห์ทางด้านอาชีพ เพื่อให้ชาวบ้านหลุดพ้นจากปัญหาและความทุกข์ยากทางเศรษฐกิจ และรู้จักการใช้จ่ายอย่างเหมาะสม

จึงกล่าวได้ว่า นับแต่อดีตพระสงฆ์ในภาคอีสานไม่ได้ตัดขาดตนเองจากชีวิตประจำวันของฆราวาสเลย ในทางตรงกันข้ามกลับคลุกคลีอยู่กับชาวบ้าน และใช้ทั้งความรู้ ความสามารถ ตลอดจนบารมีผ้าเหลืองของท่านช่วยแบ่งเบาปัญหาชีวิต และเสนอตนเข้ารับใช้ชุมชนที่ท่านเองก็ร่วมอยู่อาศัยด้วย ตามปกติแล้วพระสงฆ์ในชนบทอีสานจะเป็นธุระช่วยชาวบ้านแก้ปัญหามุมชนชุมชนทุกๆ เรื่อง ดังนั้นเรามักจะเห็นพระสงฆ์และสามเณรช่วยชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน นอกเหนือจากกิจกรรมทางศาสนาที่ท่านทำอยู่ในวัด เมื่อหมู่บ้านมีโครงการจะทำอะไรก็ตามชาวบ้านมักจะต้องมาปรึกษาหารือกับเจ้าอาวาส เพื่อขอความเห็นจากท่านเสียก่อน เมื่อได้รับความเห็นชอบจากเจ้าอาวาสแล้วจึงจะร่วมกันทำจนสำเร็จลุล่วง ซึ่งการเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนของ

พระสงฆ์เป็นการแก้ไขข้อจำกัดที่ชาวบ้านขาดความรู้หรือศักยภาพที่จะแก้ไขปัญหาของตนเองได้ และอีกส่วนหนึ่งพระสงฆ์ท่านได้ช่วยแบ่งเบาภาระบริการรับใช้ประชาชนของภาครัฐ ซึ่งมักจะอ้างอยู่เสมอว่ามีบุคลากรจำนวนน้อยให้บริการชาวบ้านไม่ทั่วถึง

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่าในอดีตคนอีสานส่วนมากมีความเห็นว่า พระสงฆ์คือผู้อุทิศตนให้แก่พุทธศาสนา ศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง ต้องละเว้นความสุขและความสะดวกสบายในการครองเรือน ชาวบ้านเห็นว่าพระสงฆ์เป็นผู้เสียสละมาก นำเคารพศรัทธา ต้องช่วยเหลือท่านให้ได้ปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ด้วยการถวายอาหารและปัจจัยต่างๆ อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิต นอกจากนี้ชาวบ้านเองก็ต้องพึ่งพระสงฆ์ในการศึกษาธรรมและการปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ให้มีความรู้และสามารถครองชีวิตได้อย่างถูกต้องกลมกลืนธรรม ยิ่งไปกว่านั้นชาวบ้านยังมีความเห็นว่าการบวชพระนอกจากจะทำให้พระสงฆ์หรือผู้ผ่านการบวชเรียน ได้รับการอบรมให้เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามแล้ว ยังทำให้บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีความคิดรอบคอบสุขุมขึ้น และเมื่อสึกออกมา ก็จะเป็นผู้ที่ครองชีวิตได้อย่างเหมาะสมและเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น เพราะนอกจากจะศึกษาธรรมและพิธีกรรมต่างๆ แล้ว ยังมีการศึกษาวิชาการอื่นๆ ด้วย อย่างเช่น วิชาโหราศาสตร์ กฎหมาย ยาแผนโบราณ ตลอดจนวิชาช่างและงานศิลปะต่างๆ อันเป็นวิชาการที่ส่งเสริมความรู้ให้แก่พระสงฆ์ จนกระทั่งเป็นที่ยอมรับและถือว่าวัดเป็นแหล่งความรู้และวิทยาการต่างๆ ของชุมชน ดังนั้นพระสงฆ์ในสายตาของชาวบ้านนอกจากจะเป็นพุทธบุตรที่อยู่ในกรอบความประพฤติที่ดีงามแล้ว ยังเป็นผู้มีภูมิปัญญาและความรู้ความสามารถในหลายด้านสูงกว่าชาวบ้าน และชาวบ้านส่วนมากเคารพนับถือพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำของพวกเขาทั้งทางโลกและทางธรรม ในอดีตพระสงฆ์จึงมีบทบาทเป็นผู้นำทางสังคมที่สำคัญและเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดีของชาวบ้าน นอกเหนือจากการเป็นผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรม

ในเรื่องการบวชนี้ ชาวบ้านจำแนกจุดมุ่งหมายของการบวชเป็น 4 ประการ คือ ประการแรกเป็นการบวชเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรม เพราะมีความศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ต้องการเป็นพุทธสาวก ปฏิบัติธรรม และเผยแผ่พุทธศาสนาสืบไป ทั้งนี้พระสงฆ์และสามเณรที่บวชด้วยจุดมุ่งหมายนี้มักจะบวชเป็นเวลานานและมีความตั้งใจที่จะบวชตลอดชีวิต ประการที่สอง เป็นการบวชเพื่อสร้างโอกาสทางการศึกษา ซึ่งส่วนมากครอบครัวที่ยากจนไม่มีเงินส่งลูกหลานเรียนในระดับการศึกษาสูงๆ แต่ลูกหลานมีความปรารถนาที่จะเรียนต่อ ก็จะอนุญาตให้ลูกหลานบวชเณรเพื่อศึกษาทั้งทางธรรมและทางสายสามัญ อันเป็นการยกภาระด้านการศึกษาของลูกหลานให้เป็นที่หน้าของวัดและผู้มีจิตศรัทธาที่จะสนับสนุนการศึกษาของพระเณรในวัด ซึ่งพระเณรที่บวชด้วยจุดมุ่งหมายนี้เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วส่วนมากจะลาสิกขาออกไปหางานทำ แต่ก็ยังมีบางส่วนที่ยังคง

บวชต่อเนื่องและนำความรู้ที่เล่าเรียนมาสร้างประโยชน์คืนให้แก่ชุมชน ประเภทที่สาม เป็นการบวชตามประเพณี ซึ่งส่วนมากเป็นการบวชเมื่อครบอายุบวชพระ และเป็นการบวชระยะสั้นเพียงสองสามวัน เจ็ดวัน สองสามสัปดาห์ หรือหนึ่งพรรษา จากนั้นก็จะลาสิกขาออกไปใช้ชีวิตตามปกติ เป็นการบวชเพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่ ซึ่งรวมถึงการบวชหน้าศพด้วย และประการสุดท้าย เป็นการบวชที่พ่อแม่มีความคาดหวังให้พระสงฆ์ใช้กระบวนการศึกษาและปฏิบัติธรรมช่วยคล่อมเกลานิสัยและความประพฤติกของบุตรหลาน ที่มีนิสัยเกรหรือมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม ดิตสุรา หรือติดยาเสพติด รวมทั้งการบวชด้วยความเชื่อบางประการ เช่น บวชแก้บนหรือบวชเพราะสุขภาพของบุตรหลานไม่ดี เป็นต้น การบวชในลักษณะเช่นนี้ส่วนมากเป็นการบวชเณร และเมื่อบรรลุดุจดหมายแล้ว อย่างเช่นบุตรหลานมีพฤติกรรมอยู่ในศีลในธรรมหรือมีสุขภาพดีขึ้นแล้ว ก็จะอนุญาตให้ลาสิกขาออกมาใช้ชีวิตอย่างฆราวาสได้

รูปแบบของการบวชเช่นนี้มีผลให้ชาวบ้านมีความเคารพศรัทธา และมีวิถีปฏิบัติต่อพระสงฆ์และสามเณรแต่ละรูปแตกต่างกัน โดยให้ความเคารพและศรัทธาต่อพระสงฆ์และสามเณรที่บวชด้วยวัตถุประสงค์แรกมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็คาดหวังให้พระสงฆ์ที่บวชด้วยจุดมุ่งหมายที่สอง สามารถนำเอาความรู้ความสามารถที่เล่าเรียนมาใช้ประโยชน์ในการบริการชุมชนและพัฒนาสังคม ส่วนพระสงฆ์และสามเณรที่บวชตามจุดมุ่งหมายที่สามและที่สี่นั้น ชาวบ้านคาดหวังแต่เพียงว่าเมื่อลาสิกขาออกมาแล้วสามารถประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี มีศีลธรรมจริยธรรมตามแบบแผนของพุทธศาสนิกชนที่ดี ไม่สร้างความสะดวกหรือให้แก่ครอบครัวและชุมชน

ในด้านการทำงานในชุมชนของพระสงฆ์นั้นชาวบ้านเห็นว่า ในอดีตพระสงฆ์ไม่เพียงแต่มีความรู้ความสามารถในหลายด้านสูงกว่าชาวบ้านเท่านั้นท่านยังมีเวลาว่างด้วย จึงควรจะอุทิศเวลาให้แก่การอยู่ดีกินดีของส่วนรวม เพราะชาวบ้านมีไร่นาและหน้าที่การงานอื่นๆที่ต้องทำอยู่มากมาย นอกจากนี้การทำงานของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ล้วนแต่ทำไปเพื่อประโยชน์สุขของชุมชน มีแนวทางเพื่อแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน และสนับสนุนส่งเสริมการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนให้เป็นไปในแนวทางที่เหมาะสม และช่วยแก้ไขปัญหาต่างๆในชุมชน

แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านมีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น และหน่วยงานรัฐบาลก็สามารถจะขยายบริการให้แก่ประชาชนได้กว้างขวางขึ้น จึงเป็นผลให้ชาวบ้านบางส่วนเห็นว่าพระสงฆ์มีความสำคัญลดน้อยลง ทั้งนี้เป็นผลเนื่องจากเห็นว่า พระสงฆ์จำนวนไม่น้อยได้สูญเสียบทบาททางสังคมและทางวิชาการอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต พระสงฆ์มีความรู้ไม่เท่าทันความเจริญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พระสงฆ์ที่มีความรู้สูงก็มักจะลาสิกขาออกมาหางานดีๆทำ ในขณะที่พระสงฆ์ที่ยังอยู่ในเพศบรรพชิตจำนวนไม่น้อยที่ขาดความกระตือรือร้นสนใจการศึกษาหาความรู้ อยู่ไปวันหนึ่งๆเหมือนที่ชาวบ้านเรียกว่าเป็นกาฝากของสังคม ไม่ได้ทำประโยชน์อะไรแก่พุทธศาสนาและ

ชุมชนมากนัก บางวัดมีพระหลวงตามากกว่าหลวงพ่อ พระหลวงตาที่ชาวบ้านเปรียบเปรยนี้ก็คือพระที่บวชในยามแก่ หลังจากเกษียณจากการทำงาน หรือไม่มีเรี่ยวแรงจะทำงานไหวแล้ว มาบวชเพื่อฟังฟังวัดและชาวบ้าน ดังนั้นจึงมีชาวบ้านส่วนหนึ่งเห็นว่าพระสงฆ์ไม่ควรจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องของชุมชนและไม่ควรจะไปยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆที่ชาวบ้านเห็นว่าไม่สมควร ในทางตรงกันข้ามชาวบ้านส่วนมากมักจะตำหนิพระสงฆ์ที่วางเฉย ไม่สนใจชีวิตความเป็นอยู่และปัญหาของชาวบ้าน

กล่าวโดยสรุปถึงมูลเหตุการเปลี่ยนแปลงในบทบาททางสังคมของพระสงฆ์ได้ 3 ประการคือ

1) ความเจริญแบบตะวันตกได้นำวิทยาการและสถาบันต่างๆแบบใหม่ เข้ามารับเอาบทบาทเดิมของวัดไปหมด เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล เป็นต้น

2) การปล่อยให้ประชาชนเข้าไปเกี่ยวข้องกับความเจริญทางวัตถุโดยลำพัง โดยที่พระสงฆ์ไม่เข้าไปร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชุมชนต้องแยกห่างจากกัน เพราะในขณะที่ประชาชนมีความเคลื่อนไหวและปรับตัวเข้าหาความเจริญแบบใหม่ พระสงฆ์กลับรับรู้ข้อเท็จจริงและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ในระดับที่น้อย ยังคงยึดถือหน้าที่ในการรักษาขนบธรรมเนียมเดิมเอาไว้ ทำให้พระสงฆ์ต้องโดดเดี่ยวจากสังคมมากขึ้น

3) การสูญเสียภาวะผู้นำทางปัญญาของพระสงฆ์ เนื่องจากความเจริญใหม่ๆ ที่หลั่งไหลเข้ามา คือวิชาการสาขาต่างๆ ที่ฆราวาสยอมรับว่าเป็นความรู้ที่สร้างเสริมสติปัญญาในสังคมปัจจุบันที่จะช่วยปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นและสะดวกสบายขึ้น ในขณะที่พระสงฆ์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับวิทยาการสมัยใหม่เหล่านี้เท่ากับธรรมดา ทำให้พระสงฆ์ขาดความรู้ความเข้าใจในสภาพสังคมและขาดความเป็นผู้นำทางปัญญา ซึ่งเดิมเคยได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้วิชาการต่างๆกว้างขวางกว่าชาวบ้าน เมื่อเวลาผ่านไปศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระสงฆ์ก็เสื่อมถอยลงและมองว่าพระสงฆ์คร่ำครึไม่รู้เท่าทันสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ในประเด็นความเสื่อมถอยในบทบาททางสังคมของพระสงฆ์นั้น จากการสัมภาษณ์พระสุทธิวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ) ซึ่งมีตำแหน่งเป็นรองอธิการบดีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์ในสถานะสังคมและเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนไป พบว่าในปัจจุบันมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้มีการเตรียมพระสงฆ์ที่กำลังจะจบออกไปเป็นบัณฑิตให้มีความรู้ความสามารถที่จะแสดงบทบาททางสังคมได้อย่างเหมาะสม โดยมีแนวทางในการดำเนินงาน ดังนี้

1) การส่งบัณฑิตไปปฏิบัติศาสนกิจในส่วนภูมิภาค เป็นรูปแบบหนึ่งของการให้ความรู้ และการฝึกฝนแก่พระนิสิตที่กำลังจะจบการศึกษาในระดับปริญญาตรี เป็นการเตรียมความพร้อมที่จะกลับไปอยู่ร่วมกับสังคมและทำงานรับใช้สังคม สร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนของตน เป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการพัฒนาสังคม

2) งานพระธรรมทูต โดยส่งพระสงฆ์ที่ผ่านการอบรม ออกไปเผยแผ่สั่งสอนธรรมและให้การสงเคราะห์ประชาชนในชุมชนชนบทต่างๆทั่วประเทศ โดยออกไปปฏิบัติงานเป็นระยะ ชั่วโมงประมาณ 3-4 เดือนทุกๆปี โดยงานพระธรรมทูตนั้นพระสงฆ์จะไปช่วยพัฒนาทั้งจิตใจและทางวัตถุให้แก่ชาวบ้านในชนบท

3) การส่งเสริมงานพัฒนาท้องถิ่น เพื่อการปรับปรุงและส่งเสริมให้สถานภาพของวัดและพระสงฆ์ในสังคมมีความเหมาะสมกับยุคสมัยและการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ให้การอบรมพระสงฆ์ระดับพระสังฆาธิการให้มีความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชนบท เพื่อให้ออกไปช่วยพัฒนาวัด หมู่บ้าน และสาธารณประโยชน์ (พระสุทธวิธาน, สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2548)

การสนับสนุนให้พระสงฆ์ในชนบทได้เรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่ และได้มีประสบการณ์ในการประกอบกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านในท้องถิ่นต่างๆ ด้วยการส่งพระบัณฑิตไปปฏิบัติศาสนกิจในชุมชนต่างๆ ก่อนที่จะได้รับปริญญารับรองการศึกษา นับเป็นแนวทางหลักที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งพยายามกระตุ้นส่งเสริมให้พระสงฆ์เข้าไปเรียนรู้และส่งเสริมการพัฒนาชนบท และฟื้นฟูสถานะของวัดและพระสงฆ์ในฐานะศูนย์กลางของชุมชน และการเป็นผู้นำของชุมชนทั้งในด้านภูมิปัญญาและการพัฒนาสังคม

การที่พระสงฆ์เข้ามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมและผลักดันกิจกรรมต่างๆในชุมชน ถูกมองว่าเป็นความพยายามฟื้นฟูบทบาททางสังคมของพระสงฆ์ และฟื้นฟูความสำคัญของวัดในฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชนให้กลับคืนสู่สังคมอีสาน พระสงฆ์เป็นผู้นำทางสังคมโดยประเพณีอยู่แล้ว และการมีส่วนช่วยเหลือในกิจกรรมต่างๆของชาวบ้านก็เป็นงานที่พระสงฆ์ได้กระทำอยู่แล้วในชนบท การจะเข้าไปมีบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ จึงไม่ใช่เรื่องที่ฝืนต่อวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์และการคาดหวังของชาวบ้าน แม้สังคมชนบทอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ทำให้ฐานะทางสังคมของพระสงฆ์โดยรวมลดความสำคัญลง แต่เมื่อชุมชนอยู่ในภาวะที่เดือดร้อนจำเป็นชาวบ้านส่วนใหญ่จะเข้าหาพระสงฆ์เพื่อขอคำปรึกษาและหาแนวทางแก้ไขปัญหา

อย่างไรก็ตามยิ่งนับวันการทำงานพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ก็ยังมีโอกาสน้อยลง เพราะชุมชนกับวัดมีความห่างเหินกันมากขึ้น วัดหลายแห่งสามารถแสวงหาการสนับสนุนด้านต่างๆจากภายนอกชุมชนได้ บางวัดมีเงินบริจาคและโรงครัวที่สามารถจัดหาอาหารเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องกังวลว่าอาหารจากการบิณฑบาตจะไม่เพียงพอ จึงไม่มีความจำเป็นต้องยึดติดกับการพึ่งพาคนใน

ชุมชน พระสงฆ์กับชาวบ้านในหลายชุมชนจึงแทบจะไม่ได้เกี่ยวข้องกัน แม้แต่พระสงฆ์ที่มาจำพรรษาในวัดก็อาจเป็นพระสงฆ์ที่มาจากที่อื่นๆ ไม่ใช่คนในชุมชน ขณะเดียวกันชาวบ้านเองก็สามารถหาทางออกหรือคำปรึกษาในด้านต่างๆจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรภายนอกชุมชนได้ โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพระสงฆ์เหมือนอย่างในอดีต พระสงฆ์ไม่ได้อยู่ในฐานะผู้นำทางปัญญาที่จะสามารถช่วยเหลือหรือให้คำปรึกษาในการทำงานอาชีพที่ทำรายได้มากมายให้แก่ชาวบ้าน ในหลายชุมชนชาวบ้านจึงมีความเห็นว่าพระสงฆ์ควรจำกัดขอบเขตและบทบาทไปในเรื่องศึกษาธรรมและเทศนาสั่งสอนเท่านั้น เรื่องการพัฒนาสังคมควรปล่อยให้เป็นการรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ของรัฐมากกว่า แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในปัจจุบันก็มีความคิดไปในแนวทางนี้เช่นกัน มีเพียงพระสงฆ์กลุ่มน้อยที่ต้องการจะรื้อฟื้นบทบาทในการพัฒนาสังคม ดังที่พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนหนึ่งในภาคอีสานพยายามผลักดันมานานกว่า 5 ทศวรรษแล้ว

พระสงฆ์กับงานพัฒนาชนบทในภาคอีสาน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนในสังคมอีสาน นับเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมาโดยตลอด พระสงฆ์มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆในวิถีชีวิตของชาวบ้าน รวมถึงกิจกรรมการพัฒนาสังคม ที่แต่เดิมดำเนินไปในลักษณะของความร่วมมือกันระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน และการให้ความเคารพศรัทธาพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางปัญญา ประกอบกับในอดีตภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ได้รับความสนใจจากผู้ปกครองในส่วนกลางน้อยมาก พระสงฆ์จึงเป็นที่พึ่งสำคัญของคนชนบทอีสาน คอยดูแลช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาดังๆในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การทำงานพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานจึงมีมานานแล้ว เพียงแต่ทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านในชนบทอีสานไม่ได้เรียกการทำงานร่วมกันในรูปแบบนั้นว่าเป็น “การพัฒนา” การทำงานของพระสงฆ์และการแก้ไขปัญหาดังๆให้แก่ชุมชน เริ่มถูกเรียกว่าเป็นการพัฒนาหลังจากที่รัฐบาลสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีโครงการจัดส่งพระธรรมทูตที่ได้รับการฝึกอบรมจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เข้าไปส่งเสริมให้พระสงฆ์ท้องถิ่นและชาวบ้านรู้จักคำว่าพัฒนาและเรียนรู้แนวทางการพัฒนาสมัยใหม่ในช่วงหลังปี 2508 หลังจากนั้นการชักนำพระสงฆ์ในภาคอีสานให้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาแผนใหม่ก็ค่อยๆเกิดขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นภาพได้ชัดเจน จากการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานจากงานวิจัยของ สมบูรณ์ สุขสำราญ ดังนี้

“บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนานั้นมีทั้งบทบาทที่เป็นทางการ ซึ่งหมายความว่าพระสงฆ์ที่มีส่วนในการพัฒนานั้นได้รับการร้องขอจากรัฐบาลหรือร่วมมือกับรัฐบาล จนกระทั่งการดำเนินกิจกรรมและบทบาทในการพัฒนาของพระสงฆ์ส่วนนั้นหรือคณะนั้น กลายเป็นส่วนหนึ่งใน

โครงสร้างการพัฒนาที่กำหนดและดำเนินการภายใต้การชี้แนวทางและการกำกับดูแลของรัฐบาล พระสงฆ์ที่เข้ามามีส่วนในกระบวนการพัฒนาเช่นนี้มีลักษณะการระดมสรรพกำลังโดยรัฐบาล หรือ มิฉะนั้นก็เป็นการแสวงหาการอุปถัมภ์จากรัฐบาลให้แก่โครงการพัฒนาที่ตนได้คิดริเริ่มขึ้น และได้ กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาของรัฐบาล นอกจากนี้ยังมีขบวนการพระสงฆ์นักพัฒนาที่ พยายามเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา แต่ชอบที่จะดำเนินการไปอย่างอิสระ มีแนวคิดและกล ยุทธ์ในการพัฒนาเป็นของตนเอง มีลักษณะการปรับตัวสูง เพื่อให้มีความสอดคล้องกับภูมิประเทศ ประชาชน วิถีชีวิตทางสังคม และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น” (สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2530: 33)

พระสงฆ์นักพัฒนาที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาในลักษณะหลังนี้ ถือเป็นการทำงานในรูปแบบของการอาสาพัฒนา ซึ่งดำเนินการพัฒนาอย่างอิสระทั้งแนวคิด รูปแบบ และกล ยุทธ์การพัฒนา การทำงานในลักษณะอาสาพัฒนาชนบทนี้เป็นการผลักดันกิจกรรมการพัฒนาบน พื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน ปัญหาของชุมชน และความต้องการจำเป็นของชาวบ้าน ไม่ได้ยึดถือเอา นโยบายของรัฐบาลเป็นหลักเหมือนกับพระสงฆ์ในลักษณะแรก อย่างไรก็ตามพระสงฆ์นักพัฒนาที่ ทำงานในลักษณะเช่นนี้ยังมีจำนวนน้อยมาก ในลักษณะที่เป็นบทบาทอาสาพัฒนา แม้จะยอมรับว่า บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในแนวทางอาสาพัฒนานี้ ไม่แตกต่างจากบทบาททางสังคมของ พระสงฆ์ในอดีตก็ตาม ดังนั้นจึงเป็นประเด็นน่าสนใจที่จะศึกษาถึงกระบวนการก่อตัวของพระสงฆ์ นักพัฒนาในรูปแบบอาสาพัฒนา ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในคณะสงฆ์ไทย และพระสงฆ์กลุ่มนี้เองที่ เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักของการศึกษาบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานครั้งนี้

บทบาทอาสาพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสาน มีกระบวนการพัฒนาที่ต่อเนื่องกัน มายาวนาน จากการศึกษาข้อมูลเอกสารต่างๆ กล่าวได้ว่าเหตุผลหลักที่พระสงฆ์ในภาคอีสานมีความ ตื่นตัวในการพัฒนาชนบทมากกว่าพระสงฆ์ในภูมิภาคอื่นๆ เป็นผลมาจากสภาพปัญหาชนบทอีสาน ที่สะสมกันมานานทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติ อันเนื่องมาจากกระบวนการ การพัฒนาของรัฐ ที่เน้นด้านเศรษฐกิจมากกว่าสังคมและวัฒนธรรม จนกระทั่งวิถีชีวิตของชาว ชนบทอีสานต้องอยู่ในภาวะที่ยากจนแร้นแค้น และมีปัญหาสังคมหลายประการ โดยชาวบ้านเอง พยายามต่อสู้ดิ้นรนกับปัญหาต่างๆมาเป็นเวลานาน และมีพระสงฆ์ที่มีภาวะเป็นผู้นำทางสังคมซึ่ง ชาวบ้านให้ความศรัทธาเชื่อถือเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆร่วมกับชาวบ้านเรื่อยมา ทั้ง ในภาวะที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทั้งในภาวะที่มีกิจกรรมการพัฒนาเด่นชัดและไม่เด่นชัด

การเริ่มต้นเข้ามามีบทบาทพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในภาคอีสานนั้น สามารถพิจารณา ย้อนหลังกลับไปในอดีต ตั้งแต่เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงสังคมในช่วงหลังจากที่รัฐได้รับเอาแนวทาง การศึกษาและการพัฒนาแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในประเทศไทย ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงลบ บทบาททางสังคมของพระสงฆ์ในสังคมไทยลง ในราวปี 2440 พระครูอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจัน

โทมหาเถระ) เจ้าคณะมณฑลอีสานรู้สึกห่วงใยในปัญหาต่างๆของประชาชน และศักยภาพของพระสงฆ์ในการใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านอย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จึงส่งบรรดาสาธุศิษย์เข้าไปศึกษาที่กรุงเทพฯ และหวังจะให้สามารถนำความรู้มาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสังคมอีสาน ช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่างๆของชุมชน โดยคำนึงถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา และมุ่งเน้นการสร้างศีลธรรมจริยธรรมเพื่อให้เป็นคนดีในสังคม ต่อมาบรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลายได้กลับมาทำงานในชุมชนอีสานทั้งในเมืองและชนบท ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการวางรากฐานการสร้างงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาจิตใจที่มุ่งนำเอาหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านอย่างเหมาะสม เพื่อลดผลกระทบของระบบทุนนิยมที่แพร่กระจายเข้าสู่ชนบทอีสาน ผ่านระบบการค้าพาณิชย์ที่เข้ามาพร้อมกับเส้นทางรถไฟสายต่างๆ และการเข้ามาของพ่อค้าชาวจีน

ต่อมาเมื่อรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ได้ใช้โครงการพระธรรมทูต มาระดมพระสงฆ์เข้าร่วมโครงการพัฒนาในพื้นที่ชนบทห่างไกล โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อการสร้างบูรณาการชาติให้รอดพ้นจากการรุกรานของลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ปรากฏว่าไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะให้ความสำคัญกับพระสงฆ์จากส่วนกลางมากกว่าพระสงฆ์ท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็มีผลช่วยกระตุ้นให้พระสงฆ์ในภาคอีสานอีกจำนวนหนึ่ง มีความตื่นตัวและสนใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาชนบทในหมู่บ้านที่ห่างไกลจากการบริการของภาครัฐ โดยมีได้อยู่ภายใต้การกำกับหรือสั่งการจากหน่วยงานรัฐบาลหรือคณะสงฆ์ การดำเนินงานของพระสงฆ์เหล่านี้เป็นไปในลักษณะที่ผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการพัฒนาเช่นนี้เป็นพระผู้นำท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านและชุมชน การทำงานของพระสงฆ์กลุ่มนี้จึงมีลักษณะที่แตกต่างจากบทบาทของพระธรรมทูตที่รัฐบาลส่งไปภาคอีสาน

อย่างไรก็ตามบทบาทของพระสงฆ์กลุ่มหลังนี้ส่วนใหญ่แล้ว ยังเป็นการทำงานในระดับปัจเจกบุคคล แม้จะมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายในบางพื้นที่ แต่ก็เป็นการรวมตัวกันของพระสงฆ์กลุ่มเล็กๆและแบบหลวมๆ ทั้งนี้ยังคงมีพระสงฆ์อีกจำนวนมากที่ทำตัวห่างเหินจากชุมชนไม่เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้หรือใส่ใจกับทุกข์สุขของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งกล่าวโดยรวมได้ว่าบทบาทการพัฒนานี้เป็นบทบาทที่พระสงฆ์ในภาคอีสานเองก็มีความเห็นที่แตกต่างกัน

นอกจากการทำงานพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสานระยะแรกๆ ถูกพระสงฆ์และชาวบ้านที่ไม่เข้าใจต่อต้านการทำงานในหลายรูปแบบ เช่นกล่าวหาว่าเป็นพระคอมมิวนิสต์บ้าง เป็นพระที่ทำงานเพื่อหวังเงินทองลาภยศบ้าง จนกระทั่งมีหลายรูปที่ท้อแท้และเลิกกิจกรรมการพัฒนาต่างๆไปในที่สุด อย่างไรก็ตามพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานส่วนใหญ่ได้พยายามปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การทำงานของตนไปตามสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน และพยายามสร้างผลงานเพื่อ

พิสูจน์ความตั้งใจจริงในการทำงานและสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความพยายามที่จะรวมกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนา เพื่อคอยสนับสนุนและให้กำลังใจการทำงานซึ่งกันและกัน อันเป็นผลให้เกิดการสร้างเครือข่ายการทำงานพัฒนาร่วมกันระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนาในพื้นที่ต่างๆ ในหลายจังหวัดภาคอีสาน

ผลการศึกษาวิจัยข้อมูลการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในการวิจัยครั้งแรก (ระหว่างปี 2525-2526) ยืนยันว่าพระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มทำงานมาก่อนที่รัฐบาลจะจัดส่งพระธรรมทูตเข้าไปผลักดันงานพัฒนาชนบทในภาคอีสาน โดยการศึกษาครั้งนี้พบว่าตัวอย่างพระสงฆ์ที่เริ่มทำงานพัฒนาในชนบทอีสานมานานที่สุด เริ่มต้นในปี 2496 (พินิจ ลาภานานนท์, 2528: 154) และจากการศึกษาวิจัยครั้งล่าสุดระหว่างปี 2546-2547 พบว่ายังคงมีพระสงฆ์นักพัฒนาในยุคแรกๆ ทำงานช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านอยู่ ท่านเริ่มทำงานสังฆพัฒนาชาวบ้านตั้งแต่ปี 2500 และท่านเป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยนี้มาตั้งแต่การวิจัยครั้งแรก แม้ว่าในปัจจุบันนี้ท่านจะลดทอนกิจกรรมหลายอย่างลงไป เพราะความชราภาพและปัญหาสุขภาพ แต่กล่าวได้ว่าท่านทำงานให้กับสังคมอีสานมานานกว่า 40 ปีแล้ว อย่างไรก็ตามการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในระยะแรกยังไม่เป็นที่รับรู้ของคนอีสานและสังคมไทย ซึ่งการทำงานพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในภาคอีสานเริ่มเป็นที่รับรู้ เมื่อมหาวิทยาลัสังฆทั้งสองได้มอบหมายให้บัณฑิตสงฆ์เดินทางไปช่วยเหลือพระสงฆ์ท้องถิ่นในการตั้งศูนย์การศึกษาและเรียนรู้การพัฒนาของพระสงฆ์ ซึ่งแห่งแรกตั้งขึ้นที่วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ในปี 2505 และเปิดครบทุกจังหวัดของภาคอีสานในปี 2513 โดยศูนย์เหล่านี้ได้ดำเนินการฝึกอบรมผู้นำสงฆ์ในด้านเทคนิคเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ให้มีความพร้อมในการจัดการปัญหาด้านการพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และเพิ่มขีดความสามารถที่จะดำเนินบทบาทการให้บริการทางสังคมตามประเพณีได้ด้วยความเชื่อมั่นมากยิ่งขึ้น ในช่วงปลายพุทธศตวรรษ 2510s คณะสงฆ์ที่ผ่านการฝึกอบรมได้ปรับแนวทางการทำงานพัฒนาให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น ด้วยการวางโครงการพัฒนาในด้านต่างๆ ในระดับหมู่บ้าน อาทิ การศึกษาวิชาอาชีพ (เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า วิชาช่างต่างๆ พัฒนาการเกษตร) การศึกษาผู้ใหญ่ การพัฒนาห้องสมุดหมู่บ้าน และโครงการด้านสุขอนามัย อันเป็นผลสนับสนุนอย่างสำคัญต่อการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์นักพัฒนาที่เกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษ 2520s ซึ่งถือว่าเป็นยุคที่ภาพพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานเริ่มเป็นที่รับรู้จากสังคมภายนอก และได้มีผลในเชิงการสนับสนุนและผลักดันการขยายโครงการสังฆพัฒนาชนบทให้กว้างขวางขึ้น พระสงฆ์เหล่านี้ได้พยายามผลักดันริเริ่มโครงการการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยเน้นการแก้ไขปัญหาของชุมชนบนพื้นฐานการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้าน การพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Klausner William J., 1998: 196-199) มีการจัดทำโครงการธนาคารข้าว ธนาคารกระป๋อง และศูนย์ดูแลเด็ก หลังจากนั้นขอขยายงานพระสงฆ์

นักพัฒนาในภาคอีสานก็ขยายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งได้กลายเป็นแนวทางการพัฒนาที่เรียกว่า “การพัฒนาแนวพุทธ” ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบสายกลางที่เน้นการพัฒนาด้านจิตใจควบคู่กับการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ เพื่อแก้ไขปัญหาให้แก่ชาวบ้านในชุมชนของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาขาดแคลนสิ่งจำเป็นในการดำเนินชีวิต

นอกจากนี้ความตื่นตัวของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ยังมีเงื่อนไขส่วนหนึ่งมาจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองด้วย โดยเฉพาะภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มีพระสงฆ์หัวก้าวหน้าในมหาวิทยาลัยสงฆ์บางส่วนกลับสู่บ้านเกิด และพยายามกระตุ้นส่งเสริมพระสงฆ์ท้องถิ่นและชาวชนบทอีสานให้มีความตื่นตัวในการพัฒนาชุมชนของตนเอง แต่ความพยายามนี้ต้องหยุดชะงักไปพร้อมๆ กับเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง 6 ตุลาคม 2519 จนกระทั่งกลับมาตื่นตัวอีกครั้งในช่วงหลังปี 2523 เมื่อรัฐบาลใช้นโยบายผ่อนปรน เพื่อโน้มน้าวให้บรรดาผู้เข้าร่วมอุดมการณ์กับ พทท. วางอาวุธ และกลับมาดำเนินชีวิตอย่างปกติ ซึ่งถือเป็นนโยบายที่ประสบความสำเร็จในการเอาชนะการดำเนินงานของ พทท.

ทั้งนี้ก็มีกลุ่มบุคคลที่เคยเข้าร่วมกับ พทท. ได้พลิกผันตนเองมาทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน (หรือ NGOs) เพราะเห็นว่าภาครัฐไม่สามารถช่วยพัฒนาและตอบสนองความต้องการจำเป็นของประชาชนในพื้นที่ด้อยโอกาสในการพัฒนาต่างๆ โดยเฉพาะในภาคอีสานได้อย่างครอบคลุมและทั่วถึง มีหลายกลุ่มสังคมที่มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดและแนวทางในการทำงานเพื่อสังคมมากขึ้น โดย NGOs ได้พยายามเผยแพร่แนวคิดและส่งเสริมการทำงานพัฒนาเข้าไปสู่กลุ่มสังคมต่างๆ ในชนบทอีสานซึ่งรวมถึงคณะสงฆ์ด้วย NGOs เหล่านี้เล็งเห็นว่าพระสงฆ์เป็นกลุ่มสังคมที่มีศักยภาพในการพัฒนาสูง เพราะได้รับศรัทธาจากชาวชนบทอีสานสูงมาก เมื่อพระสงฆ์ขอให้ชาวบ้านร่วมทำกิจกรรมใดๆ มักจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านด้วยดี ประกอบกับ NGOs บางองค์กรพบว่าในขณะนั้นได้มีพระสงฆ์ในภาคอีสานจำนวนหนึ่งที่ทำงานพัฒนาของท่านในชุมชนชนบทอีสานหลายพื้นที่อยู่แล้ว และมีผลงานเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์ในภาคอีสานจำนวนไม่น้อย อย่างเช่นพระครูพิพิธประชานาถ (หรือหลวงพ่อนาน สุทนต์โล) วัดสามัคคี จังหวัดสุรินทร์ (Seri Phongphit, 1988) จึงมี NGOs บางองค์กรได้พยายามเข้าไปประสานงาน และให้การสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้ พร้อมทั้งพยายามเสาะหาพระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนาในพื้นที่อื่นๆ อีก และยังให้การสนับสนุนแก่พระสงฆ์ที่เริ่มสนใจการทำงานพัฒนาชนบท หรือมีศักยภาพที่จะผลักดันการทำงานพัฒนาชนบทได้ ทั้งในด้านการงบประมาณการทำงาน หรือการถวายเป็นความรู้ด้านต่างๆ ในการพัฒนา ผ่านการจัดสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างพระสงฆ์และผู้ทรงคุณความรู้ในการพัฒนา จนกระทั่งการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้มีการขยายตัวมากขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็นที่ยอมรับและยอมรับจากทั้งประชาชนและคณะสงฆ์ในภาคอีสานมากขึ้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ผลักดันให้

ในช่วงพุทธทศวรรษ 2520s และ 2530s การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนามีการปรับเปลี่ยนแบบก้าวกระโดด จากที่เป็นไปในลักษณะธรรมชาติ ที่เกิดจากความร่วมมือและร่วมคิดระหว่างชาวบ้านและพระสงฆ์นักพัฒนาในท้องถิ่น มาเป็นการเข้ามาสนับสนุนผลักดันจากพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีชื่อเสียงที่อยู่ต่างถิ่น หน่วยงานของรัฐ และเจ้าหน้าที่ของ NGOs ต่างๆ การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงนี้จึงมีลักษณะที่เป็นไปตามกระแสการพัฒนาที่งานสังฆพัฒนาชนบทกำลังเป็นที่นิยมและได้รับความสำคัญสูง

จากการศึกษาวิจัยในครั้งที่สอง (พ.ศ. 2532-2535) พบข้อมูลยืนยันอย่างชัดเจนว่าในช่วงพุทธทศวรรษ 2520s และช่วงต้นพุทธทศวรรษ 2530s มีพระสงฆ์ในภาคอีสานจำนวนมากได้รับการกระตุ้นและสนับสนุนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสังฆพัฒนา ทั้งที่เกิดจากความสนใจส่วนบุคคล จากการชักชวนของทั้งพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำงานอยู่ก่อน และการสนับสนุนของ NGOs ด้านพุทธศาสนา ตลอดจนหลายหน่วยงานของภาครัฐก็เข้ามาสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์ อย่างเช่น โครงการอีสานเขียวและโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง เป็นต้น (พินิจ ลาภานานนท์, 2535) การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็วมาก เนื่องจาก NGOs ให้ความร่วมมือและสนับสนุน ทั้งด้านงบประมาณและเทคนิคการทำงานกับพระสงฆ์นักพัฒนาในโครงการพัฒนาต่างๆ และยังได้มีส่วนในการกระตุ้นการปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงาน ให้ขยายไปยังปัญหาต่างๆที่กว้างกว่าปัญหาของชุมชน อย่างเช่นปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาจึงเห็นพระสงฆ์ในภาคอีสานหลายรูปรวบรวมบทบาท “พระสงฆ์นักอนุรักษ์” ดำเนินกิจกรรมในด้านการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม

การเกิดขึ้นและขยายตัวของบรรดาพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน และความพยายามให้การสนับสนุนของบรรดา NGOs ต่างๆ เอื้ออำนวยให้พระสงฆ์ที่อยู่ในเมืองและชนบท สามารถสร้างโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และมีความเชื่อมั่นในความสามารถและความรู้ที่จะทำงานพัฒนาและช่วยเหลือชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตามในช่วงปลายของพุทธทศวรรษ 2530 เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆหมดงบประมาณ และถอนตัวออกไปจากพื้นที่ โดยค่อยๆลดการสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาร่วมกับพระสงฆ์ในพื้นที่ต่างๆ พระสงฆ์ที่เคยทำงานพัฒนาในหลายๆพื้นที่ต้องยุติบทบาทการพัฒนาดังกล่าว พระสงฆ์บางส่วนได้หันไปเน้นด้านการเรียนการสอนบาลีและปริยัติธรรมแก่พระสงฆ์และสามเณรทั้งในวัดและในพื้นที่ภายใต้การปกครองของตน หรือบางรูปหันไปเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นทั้งในมหาวิทยาลัยสงฆ์และมหาวิทยาลัยฆราวาส ซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้ต่างให้การยอมรับว่าภายหลังจากที่ NGOs ถอนตัวออกไปแล้วการทำงานพัฒนาในชุมชนก็ทำได้ลำบากมากขึ้น เพราะขาดงบประมาณ ชาวบ้านไม่สนใจที่จะร่วมกันสละแรงงานและเงินทองเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเอง องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานของรัฐเคยให้การสนับสนุนแก่

ชุมชนมากจนชาวบ้านเคยตัว และคาดหวังความช่วยเหลือจากองค์กรต่างๆมากกว่าจะคิดช่วยเหลือตนเอง พระสงฆ์จึงต้องปรับเปลี่ยนการทำงานของตนหรือเลิกทำกิจกรรมการพัฒนาไปโดยสิ้นเชิง ดังที่พระครูพัฒนกิจจานุยุต (เจ้าคณะตำบลห้วยบง อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา) สรุปปัญหาการทำงานในช่วงเวลานั้นไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ก่อนหน้านี้มี NGOs จำนวนมากเข้ามาช่วยเหลือพระสงฆ์ทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งก็ล้วนเป็นเรื่องที่ดี แต่ปรากฏว่าการทำงานที่ผ่านๆมา เรานั้นที่ผลสำเร็จของโครงการต่างๆ มากกว่าที่จะคิดถึงการพัฒนาคน พอพวกเขาออกไป เราก็มองไม่เห็นผลที่จะทำงานพัฒนาตัวเองได้ พระนักพัฒนาบางรูปถูกชาวบ้านกล่าวหาว่ามีบิณฑบาตเงินโครงการ หรือในบางหมู่บ้านพระเองก็กล่าวหากรรมการโครงการที่เป็นฆราวาสว่าคอร์รัปชัน กลายเป็นความขัดแย้งกันระหว่างพระกับชาวบ้าน จนถึงขั้นต้องเลิกสัมโครงการกันไป และที่ร้ายไปกว่านั้นบางหมู่บ้านชาวบ้านกดดันจนพระต้องย้ายหนีไปจำพรรษาอยู่ที่อื่น ช่วงนั้นอาจถือว่าเป็นจุดตกต่ำของขบวนการพระสงฆ์นักพัฒนา ที่เป็นมรดกภายหลังที่ NGOs ได้ถอนตัวออกไป อาตมาไม่ได้ตำหนิพวก NGOs แต่ตำหนิพระสงฆ์นักพัฒนาด้วยกันเองที่ไม่พยายามสร้างความเข้มแข็งในการทำงานของเราเอง เราขาดการร่วมมือกันอย่างจริงจัง ขาดการสร้างเครือข่ายการทำงาน ต่างคนต่างทำงานกันเป็นอิสระ จนเมื่อถึงจุดวิกฤตก็ขาดการสนับสนุนช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้แก่กัน กลายเป็นความอ่อนแอ ขณะนี้พวกเราที่ยังคงทำงานกันอยู่ก็กำลังพยายามฟื้นฟูสถานะเดิมที่เคยมีความอ่อนแอเหล่านั้น ด้วยการสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกัน เราถือว่าถ้าสามารถร่วมกันทำงานทุกปัญหาที่ไม่ได้อยู่เหนือขีดอำนาจที่คณะสงฆ์จะช่วยกันแก้ไขให้ลุกล่วงไปได้ด้วยดี” (พระครูพัฒนกิจจานุยุต, สัมภาษณ์ 8 สิงหาคม 2546)

หรืออีกกรณีหนึ่ง พระพระครูปัญญาสารโชติจากคำให้สัมภาษณ์ของพระสงฆ์นักพัฒนารูปหนึ่งที่ได้ทำงานในพื้นที่ชนบทห่างไกลในอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่นมานานกว่า 30 ปีแล้วได้เล่าให้ฟังว่า

“ในช่วงระหว่างปี 2530-2535 มีพวก NGOs ทั้งของไทยเองและจากต่างประเทศได้เข้ามาให้การสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน ทั้งนักวิชาการและ NGOs เข้ามาให้ความรู้ เสนอทางเลือกในการพัฒนา และเทคนิคการทำงานพัฒนาในด้านต่างๆ มากมาย เพื่อหาทางออกให้แก่ปัญหาที่คนชนบทอีสานประสบอยู่ในตอนนั้น พระสงฆ์ที่ไม่เคยทำงานพัฒนามาก่อนก็เริ่มให้ความสนใจและหันมาพูดถึงเรื่องการพัฒนาสังคมกันมากขึ้น อาตมาเองก็ได้เคยไปเข้าร่วมพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์การทำงานกับพวกเขาหลายครั้ง และเห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวสนับสนุนทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในพื้นที่ต่างๆทั่วภาคอีสาน ซึ่งถือเป็นความตื่นตัวและขยายตัวอย่างรวดเร็วมาก แต่สภาพแบบนั้นเกิดขึ้นเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่ง พอพวก NGOs เขาหมดงบประมาณ เขาก็ถอนตัวออกไป ทีนี้พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยที่ต้องคืนรนทำงานกันเอง บางรูปที่มีฐานการทำงานพัฒนาที่มั่นคงก็ยังคงทำงานกันต่อไปได้ ส่วนรูปที่ทำงานไปตามกระแสก็ต้องหยุดยั้งกันไป การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงนั้นกลายเป็นชบเซาไปมาก บางรูปใช้แนวทางเข้มแข็งเกินไปก็เกิดความขัดแย้งกับชาวบ้าน

บางรูปถึงกับต้องย้ายหนีปัญหาความขัดแย้ง หรือลาสิกขาไปเลยก็มี การเข้ามาของพวก NGOs จึงมีทั้งผลดีและผลเสียต่อกระบวนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงเวลานั้น”

จะเห็นได้ว่าปัญหาหลังจากที่บุคคลภายนอก ไม่ว่าจะ เป็น NGOs หรือหน่วยงานของรัฐบาลได้ยุติหรือลดความสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ ไม่ได้สร้างปัญหาเฉพาะการหยุดกิจกรรมของพระสงฆ์เท่านั้น แต่ได้สร้างเงื่อนไขความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนากับชาวบ้านในหลายๆกรณี เนื่องจากพระสงฆ์ละเลยรากฐานการพัฒนาตนเอง ไม่ได้คิดหรือริเริ่มการพัฒนาจากชุมชนเอง คล้อยตาม NGOs และหน่วยงานของรัฐมาก จนอยู่ในสภาวะเคັงกว้างเมื่อสายป่านการสนับสนุนการพัฒนาถูกตัดไป นับเป็นบทเรียนสำคัญที่พระสงฆ์นักพัฒนาควรจะตระหนักว่าต่อไปการทำงานพัฒนาควรจะเป็นการริเริ่มและดำเนินการจากภายในชุมชนเอง จึงจะมีโอกาสสำเร็จและสามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าทิศทางหนึ่ง ที่จะทำให้พุทธศาสนายังคงเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยในปัจจุบัน ก็คือการให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมมากขึ้น การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาถือเป็นแนวทางของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่พยายามทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม โดยมีได้จำกัดตัวเองอยู่กับการเจริญภาวนา การเทศน์ การสอน การสวด และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาถือเป็นการปรับบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่ง ที่ต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมเพื่อแก้ไขปัญหของชาวบ้านและชุมชน บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานจึงไม่ใช่บทบาทใหม่ แต่เป็นบทบาทที่พระสงฆ์ได้ดำเนินการมานานแล้ว เพียงแต่จะได้รับการยอมรับจากสังคม คณะสงฆ์ หรือภาครัฐอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสังคมและกระแสการพัฒนาในแต่ละช่วงเวลา ปัจจุบันการแสดงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนามีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น และมีลักษณะที่ประสานการทำงานร่วมกับหน่วยงานและองค์กรจากภายนอก ทั้งได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากองค์กรคณะสงฆ์และมหาวิทยาลัยสงฆ์ อันอาจจะมองอีกนัยหนึ่งได้ว่า สังคมได้เปิดโอกาสให้พระสงฆ์กลับเข้าไปมีบทบาทสำคัญในฐานะบทบาทผู้นำสังคมมากขึ้น แต่อาจจะไม่มากเหมือนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต

ทรรศนะต่อการมีบทบาทพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน

จากการศึกษาข้อมูลสนามของผู้วิจัยในการวิจัยครั้งแรก (พ.ศ. 2526-2527) และการวิจัยครั้งที่ 2 (พ.ศ.2532-2535) สามารถสรุปและนำเสนอทรรศนะที่หลากหลายของแต่ละกลุ่มบุคคล ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเข้ามามีบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน ซึ่งได้แก่ตัวพระสงฆ์

นักพัฒนาเอง ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง และองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีหรือเคยมีกิจกรรมการพัฒนา ร่วมกับพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

ผลการศึกษาข้อมูลสนามสามารถสรุปถึงทรงสนะของพระสงฆ์นักพัฒนา ต่อเหตุผลการเข้ามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ได้ 5 ประการ ดังนี้

1) พระสงฆ์สมควรเข้าร่วมในการพัฒนาลังคม เพราะถือเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยให้ชาวบ้านพ้นทุกข์จากปัญหาต่างๆ ไม่ใช่พระสงฆ์มุ่งแต่ปฏิบัติสมาธิภาวนาเพื่อการหลุดพ้นแต่เพียงลำพัง สถาบันสงฆ์จะไร้ประโยชน์และเสื่อมสลายไปในที่สุดถ้าพระสงฆ์ไม่ปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป การปรับตัวนี้หมายถึงการปรับตัวให้เข้าใจถึงทุกข์และปัญหาของชาวบ้านในสังคมปัจจุบัน ถ้าชาวบ้านยังเดือดร้อนเพราะปัญหาความยากจน ขาดความรู้ในการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม หรือหลงคิดในอบายมุขทั้งหลาย พระสงฆ์ก็ควรช่วยเหลือชาวบ้านด้วยการชี้ทางไปสู่สัมมาชีพและการดำเนินชีวิตที่ห่างไกลจากอบายมุข ตลอดจนการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ไม่ใช่การเทศน์สั่งสอนแต่เพียงอย่างเดียว หรือการนำพาชาวบ้านประกอบพิธีกรรมหรือความเชื่อที่ไม่เป็นผลดีต่อการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน

2) พระสงฆ์ต้องกระตุ้นให้ชาวบ้านร่วมกันพัฒนาและแก้ไขปัญหของตนเอง เพราะหากจะรอเฉพาะการพัฒนาโดยข้าราชการและรัฐบาลอย่างเดียว นอกจากจะไม่ทั่วถึงแล้วข้าราชการยังเป็นคนนอกที่ไม่สามารถเข้าใจปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้านและชุมชน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านเองต่างหากที่จะเข้าใจพื้นฐานปัญหาและเงื่อนไขการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับชุมชน และตามศักยภาพที่ชาวบ้านและชุมชนมีอยู่จริง

3) ทุกเรื่องในสังคมทั้งในด้านดีและไม่ดี ล้วนเป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องทางโลกและทางธรรม พระสงฆ์เองก็ไม่สามารถตัดขาดจากเรื่องทางโลกเพื่อมุ่งปฏิบัติธรรมเพียงอย่างเดียวได้ พระสงฆ์และชาวบ้านต้องอยู่ร่วมกัน ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ชาวบ้านบำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัยสี่และสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวัน พระสงฆ์ก็สั่งสอนและชี้แนะธรรมให้แก่ชาวบ้านสามารถเลือกใช้ชีวิตได้อย่างเหมาะสม การพัฒนาก็เป็นทางหนึ่งที่พระสงฆ์สามารถนำธรรมไปชี้แนะให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาตนเองไปสู่แนวทางการดำเนินชีวิตที่ดี ไม่หลงยึดติดกับบริโภคนิยมและสิ่งชั่วร้ายในทางอบายมุขทั้งหลายทั้งปวง ถ้าพระสงฆ์สามารถประยุกต์หลักพุทธธรรมให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาทั้งตนเองและชุมชนได้อย่างเหมาะสม ชาวบ้านก็จะพ้นทุกข์และสามารถช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือผู้อื่นได้ตามสมควร

4) พระสงฆ์ถือเป็นคนกลางที่ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝงในการพัฒนา ซึ่งแตกต่างจากผู้นำชุมชนและข้าราชการบางส่วนที่ทำงานเสมือนเป็นหน้าที่รับผิดชอบที่ถูกสั่งการลงมา หรือเป็น

การทำงานบนพื้นฐานเพื่อความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน หรือเพื่อผลประโยชน์แอบแฝงอื่นๆ เพราะพระสงฆ์ไม่ได้มีตำแหน่งในหน้าที่การงานเหล่านั้น พระสงฆ์ทำงานด้วยความสมัครใจ ไม่ได้ทำงานภายใต้ผลประโยชน์อย่างใด พระสงฆ์จึงเหมาะสมที่จะเป็นคนกลางในการผลักดันกิจกรรมส่วนรวมที่ชาวบ้านสามารถไว้วางใจและมั่นใจในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ

5) พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และเป็นลูกหลานของคนในชุมชน จึงควรเป็นความรับผิดชอบส่วนหนึ่งของพระสงฆ์ ที่จะทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งหรือสถาบันหนึ่งของชุมชนในการร่วมพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน พระสงฆ์จะปล่อยให้ชาวบ้านให้เผชิญกับปัญหาและความทุกข์ไปตามยถากรรมไม่ได้ เพราะทุกคนในชุมชนก็คือญาติพี่น้องกัน และยังไปกว่านั้นการช่วยเหลือชาวบ้านก็เหมือนกับการช่วยเหลือตนเอง เมื่อชาวบ้านยากจนแร้นแค้น พระสงฆ์ก็ไม่สามารถมีวิถีชีวิตที่พร้อมสมบูรณ์และสงบสุขได้ เมื่อไม่สงบสุขก็ไม่สามารถที่จะศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างสงบและเข้าใจอย่างลึกซึ้งได้

จากการสัมภาษณ์พระสังฆาธิการในระดับอำเภอและจังหวัด ในฐานะที่เป็นคณะสงฆ์ที่ต้องดูแลปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ภายในอำเภอและจังหวัด เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในชุมชนต่างๆ พบว่ามีแนวคิดที่คล้ายๆกัน ดังนี้

1) พระสงฆ์ควรเข้าร่วมในบทบาทการพัฒนาสังคม และถือเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ ถ้าพระสงฆ์ไม่ยอมปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานร่วมกับชุมชน หรือถ้าพระสงฆ์ตัดขาดตนเองจากชุมชน โดยไม่ใส่ใจถึงปัญหาและความเดือดร้อนของชาวบ้านและชุมชน ชาวบ้านจะลดความศรัทธาในพุทธศาสนาและพระสงฆ์ลง พระสงฆ์ควรช่วยเหลือชาวบ้านในการชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมบนพื้นฐานหลักพุทธธรรม ไม่หลงติดกับอบายมุขต่างๆ ซึ่งจะสามารถดำเนินการได้อย่างประสบผล ด้วยการลงมือปฏิบัติงานพัฒนาชนบทร่วมกับชาวบ้าน มิใช่การเทศน์แต่เพียงอย่างเดียว

2) พระสงฆ์ในชุมชนจำเป็นต้องเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาชนบท เพราะหากจะรอการพัฒนาโดยรัฐบาลคงยากที่จะทั่วถึง นอกจากนี้ข้าราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนจากภายนอกชุมชนยังไม่เข้าใจปัญหาและความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริง เมื่อเปรียบเทียบกับพระสงฆ์ที่อยู่ในชุมชนนั่นเอง

3) พระสงฆ์ควรจะใช้ธรรมช่วยชี้ทางในการพัฒนาให้แก่ชาวบ้านและชุมชน โดยความพยายามช่วยชาวบ้านให้พ้นจากความทุกข์ยาก ด้วยการช่วยให้ชาวบ้านมีวิชาชีพจะได้ช่วยเหลือตนเองและครอบครัว และให้ชาวบ้านรู้จักการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆของชุมชน

4) เมื่อภาครัฐไม่สามารถเข้าไปพัฒนาหรือช่วยเหลือชาวบ้านในบางท้องที่ได้ พระสงฆ์ควรจะไปช่วยพัฒนาชาวบ้าน เพราะถ้าไม่ไปช่วยเหลือก็มองไม่เห็นว่ใครจะไปช่วยเหลือ จะปล่อยทิ้งไว้ให้อยู่ตามยถากรรมก็ทำไม่ได้

5) การที่พระสงฆ์ออกไปพัฒนาสังคมไม่ถือว่าเป็นการผิดพระธรรมวินัย ตรงกันข้ามกับถูกต้องตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า แม้ว่าชาวบ้านไม่ยอมให้พระสงฆ์ทำอะไรเลย และถือว่างานพัฒนาไม่ใช่กิจธุระของพระสงฆ์ แต่พระสงฆ์ต้องช่วยเหลือชาวบ้านมิใช่แต่เพียงด้านจิตใจ แต่ต้องด้านวัตถุหรือเรื่องการครองชีพครองเรือนอีกด้วย อย่างไรก็ตามการทำงานของพระสงฆ์ควรอยู่ในกรอบที่เหมาะสมต่อพระธรรมวินัย พระสงฆ์ไม่ควรทำกิจกรรมที่ผิดหรือขัดต่อพระธรรมวินัย การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาจะต้องระมัดระวังในประเด็นนี้ให้มาก

ในส่วนของชาวบ้านนั้นมีความเห็นที่แตกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ กลุ่มแรกมีความคาดหวังสูงที่จะให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทส่วนหนึ่งในการนำชาวบ้านพัฒนาชุมชน เพราะคิดว่าพระสงฆ์เหมาะสมที่จะเป็นผู้นำในการพัฒนาที่ดี พระสงฆ์เป็นผู้สละทางโลกแล้ว ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อบำรุงบำเรอความสุขให้แก่ตนเองหรือเพื่อตำแหน่งหน้าที่ของตนเอง พระสงฆ์เป็นผู้พร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวม ยิ่งถ้าพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาด้วยแล้ว ก็จะสามารถนำชนบทไปสู่ความเจริญได้โดยวิถีทางที่เหมาะสมและมีหลักเกณฑ์ พระสงฆ์ที่จะดำรงสถานะเป็นผู้นำการพัฒนาที่ดีในความเห็นของชาวบ้านนั้นมีหลักยึดอยู่อย่างน้อย 3 ประการคือ ต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ มีความเสียสละ และมีความรู้ความสามารถ จึงจะเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาที่ดีสามารถนำพาชาวบ้านไปสู่การพัฒนาที่เหมาะสมได้อย่างแท้จริง และเป็นสังคมที่มีคุณธรรมและมีวิถีชีวิตที่เป็นสุขมีคุณภาพชีวิตที่ดี กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาถูกคาดหวังจากชาวบ้านในกลุ่มนี้ให้เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนา เพราะชาวบ้านเคารพนับถือและคาดหวังให้พระสงฆ์เป็นผู้นำทั้งทางโลกและทางธรรม ต้องการให้พระสงฆ์วางตนเป็นผู้นำที่สร้างประโยชน์ช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรมของชาวบ้าน และเป็นทั้งผู้ให้แนวทางความคิด คำปรึกษาและประสานกับฝ่ายต่างๆ เพื่อให้การพัฒนาชุมชนบรรลุผลสำเร็จตามความประสงค์ หากพระสงฆ์รูปใดวางเฉยไม่นำพาต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ก็จะทำให้ชาวบ้านเสื่อมความนับถือศรัทธา

สำหรับชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งมีความเห็นไปในทางตรงข้าม ซึ่งวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาไปในแง่ที่เป็นเครื่องมือของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และยังเป็นการเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลกมากเกินไป จนทำให้กระทบต่อความเคารพนับถือและยอมรับจากประชาชน อันเป็นการบั่นทอนชื่อเสียงของสถาบันสงฆ์ เพราะสถาบันสงฆ์ถูกคาดหวังให้เป็นแบบอย่างของสถาบันที่บริสุทธิ์ สูงส่ง อยู่เหนือกิจกรรมทางโลก เมื่อพระสงฆ์ผลัดกันหรือเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา หรือยอมรับกิจกรรมของหน่วยงานรัฐมาดำเนินการในชุมชน จึงทำให้พระสงฆ์ถูก

วิพากษ์วิจารณ์ไปในทางที่ไม่เหมาะสม เพราะการพัฒนาดังกล่าวแม้จะช่วยให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์โดยตรง แต่ชาวบ้านก็มองว่าไม่ใช่กิจที่พระสงฆ์พึงปฏิบัติ การแสดงบทบาทของพระสงฆ์ควรจะทำกัณฑ์ขอบเขตตามกรอบแห่งพระธรรมวินัย เพราะแม้ว่าทั้งคณะสงฆ์และชาวบ้านจะปรารถนาให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของชุมชน แต่ขณะเดียวกันพระสงฆ์ก็ยังคงถูกมองว่าต้องดำรงตนให้ถูกต้องตามครรลองแห่งบรรพชิต คือไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจการทางโลกมากเกินไปในลักษณะที่ไม่เหมาะสมกับสมณเพศ ทั้งนี้ในกรณีที่ถูกกล่าวหาว่าพระสงฆ์อาจจะละเมิดวินัยถ้าหากร่วมขุดดินขายหญ้า เพราะอาจผิดศีลในการทำลายชีวิตแก่สัตว์ที่อยู่ในดินโดยไม่ตั้งใจ ยังคงถูกยกมาเป็นประเด็นที่ถกเถียงถึงความเหมาะสมในการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำทางการ (ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล) และผู้นำธรรมชาติ สามารถสรุปได้ว่าผู้นำชุมชนส่วนมากเห็นด้วยกับการที่พระสงฆ์เข้ามาช่วยกันพัฒนาชุมชน โดยมีความเห็นโดยรวมว่าการที่พระสงฆ์ต้องเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบทสืบเนื่องมาจากพื้นฐานทางสังคม 2 ประการ ประการแรก พระสงฆ์กับชาวบ้านในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสถ้าไม่ใช่คนถิ่นฐานบ้านนั้นก็มาจากหมู่บ้านใกล้เคียง มักจะมีฐานความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในเชิงเครือญาติกับชาวบ้าน จึงได้เกิดความอนาทรต่อปัญหาที่ชาวบ้านซึ่งก็คือญาติพี่น้องของตนประสบอยู่ รวมทั้งพระสงฆ์เองเคยมีชีวิตลำบากอยู่ในชุมชนมาก่อนที่จะบวช ประสบการณ์ในส่วนนี้ได้หล่อหลอมให้พระสงฆ์ตัดสินใจเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาความยากจนของชาวบ้าน การช่วยชาวบ้านก็เป็นเหมือนกับการช่วยเหลือญาติพี่น้องของตนเอง อีกประการหนึ่งบรรพชิตฐานของชาวชนบทอีสานที่จะให้ความยกย่องนับถือแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง จะพิจารณาจากความสนใจและเต็มอกเต็มใจช่วยเหลือชุมชน พระสงฆ์ก็เช่นกัน ถ้าหากรูปใดไม่นำพาต่อความทุกข์ยากของชาวบ้าน ชาวบ้านมักจะเสื่อมความนับถือในตัวท่านลงไปมาก อาจจะทำให้การยอมรับในฐานะที่เป็นเพียงผู้มีหน้าที่ทางธรรมและผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

จากการสัมภาษณ์บุคลากรขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่เคยทำงานร่วมกับพระสงฆ์ นักพัฒนาในภาคอีสาน พบว่าส่วนมากสนับสนุนการปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์ ที่พยายามปรับตัวไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน โดยการนำเอาปัญหาของชุมชนและสังคมมาเป็นตัวนำในการแสดงบทบาทหน้าที่ อย่างเช่น พระสงฆ์ที่เอาปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นตัวนำก็พยายามจะเข้ามารักษาป่าอนุรักษ์ป่า พระสงฆ์ที่เอาปัญหาความยากจนเป็นตัวนำก็พยายามส่งเสริมอาชีพหรือส่งเสริมการเกษตร พระสงฆ์ที่เอาปัญหาโรคเอดส์หรือปัญหายาเสพติดเป็นตัวนำ ก็ปรับเปลี่ยนวัดให้เป็นศูนย์ดูแลรักษาผู้ติดเชื้อเอดส์ หรือเป็นศูนย์บำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด ทั้งนี้แล้วแต่ว่าพระสงฆ์ท่านนั้นเห็นความสำคัญของปัญหาใดและท่านมีความถนัดในด้านใด เพราะ

สังคมมีปัญหาต่างๆมากมายหลายด้าน พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปจึงทำงานกันในหลายๆด้านเพื่อช่วยแก้ไขปัญหของชุมชนและสังคมในแต่ละด้าน ตามที่ท่านและคนในชุมชนเห็นร่วมกันว่าเป็นปัญหาสำคัญ พร้อมทั้งยืนยันว่าพระสงฆ์นักพัฒนาแม้จะมีเพียงกลุ่มเล็กๆ แต่ก็มีพลังในการช่วยแก้ไขปัญหาสังคมอีสานได้มาก การที่พระสงฆ์นำเอาฐานของชุมชนเป็นหลักในการทำงานพัฒนาทำให้สามารถเข้าถึงแก่นของปัญหาในชุมชนได้ แต่ทั้งนี้พระสงฆ์นักพัฒนาเองอาจจะช่วยแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนได้เพียงส่วนเล็กๆเดียว เพราะพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาทุกอย่างแบบองค์รวมได้ พระสงฆ์ท่านจึงต้องพึ่งพาและร่วมมือกับญาติโยมและองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกด้วย ถ้าชาวบ้านไม่ร่วมมือและช่วยกันทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาคความ สำเร็จของการทำงานพัฒนาก็อาจจะมีเพียงส่วนหนึ่ง และที่สำคัญกว่านั้นคือจะไม่เป็นการแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืนถาวร รวมทั้งการช่วยสนับสนุนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนก็มีส่วนสำคัญให้การทำงานของพระสงฆ์สามารถทำงานได้คล่องตัวขึ้นและครอบคลุมในทุกปัญหามากขึ้นด้วย

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของรัฐหลายหน่วยงานในระดับภูมิภาค ทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายการปกครอง การพัฒนาชุมชน ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน และอื่นๆ สามารถสรุปเหตุผลที่หน่วยงานต่างๆของรัฐให้การสนับสนุนคณะสงฆ์ในกิจกรรมพัฒนาชุมชนได้เป็น 3 ประเด็นสำคัญคือ

1) พระสงฆ์เป็นผู้นำธรรมชาติที่ชนบทอีสานให้ความเคารพศรัทธาในระดับในระดับสูงมาก จึงสามารถมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือสนับสนุน ให้การดำเนินงานพัฒนาชนบทของรัฐสำเร็จได้เป็นอย่างดี กิจกรรมการพัฒนาทั้งหลายในชนบทอีสานถ้าหากมีพระสงฆ์เป็นแกนนำสำคัญ หรือเพียงแต่เข้าร่วมด้วย ความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชนจะสูง ในหลายๆชุมชนชาวบ้านถึงกับเชื่อฟังและทำตามพระสงฆ์มากกว่าผู้ใหญ่บ้านและกำนันของตน

2) สถาบันสงฆ์เป็นแหล่งรวมจิตใจและความสามัคคีของคนในชุมชน ที่ดีกว่าเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และเป็นสื่อกลางที่ดีในการประสานความสัมพันธ์ระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน ในหลายกิจกรรมการพัฒนาถ้าไม่มีพระสงฆ์เป็นสื่อกลาง ความร่วมมือของแต่ละฝ่ายอาจจะไม่ราบรื่น หรือหากเกิดความขัดแย้งกันในการทำงาน ถ้ามีพระสงฆ์เป็นสื่อกลางในการแก้ปัญหา ทุกฝ่ายจะยอมลดอคติและหันมาร่วมมือกันได้ง่ายขึ้น

3) พระสงฆ์ยังคงมีสถานะเป็นแหล่งภูมิปัญญาของชุมชน ที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือและศรัทธา กิจกรรมใดๆที่นำเสนอโดยหรือผ่านทางพระสงฆ์มักจะได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี และอาจเป็นเพราะชาวบ้านเห็นว่าพระสงฆ์มีความเป็นกลางไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับกระบวนการพัฒนาในโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ชาวบ้านจึงมีความมั่นใจในความบริสุทธิ์ยุติธรรมของพระสงฆ์มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มบุคคลจากหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ

ทั้งนี้เจ้าหน้าที่ของรัฐในภูมิภาคส่วนมาก มีความคาดหวังการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ ในฐานะผู้นำทางสังคมดังนี้

- 1) อบรมสั่งสอนประชาชนให้รู้จักการเสียสละเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวม
- 2) กระตุ้นประชาชนให้เกิดความรู้สึกร่วมกันและเชื่อมั่นในการให้ความร่วมมือกับภาครัฐ
- 3) นำประชาชนสละแรงงนร่วมกันทำงานต่างๆ เพื่อส่วนรวมและชุมชน
- 4) พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านสังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา ยังถูกวิพากษ์วิจารณ์จากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ทำงานด้านการพัฒนาว่า พระสงฆ์นักพัฒนาแม้จะเป็นที่พึ่งพิงของประชาชนในชนบทได้ตาม อรรถภาพ ตามฐานะ ความรู้ สติปัญญา ในหลายด้านและหลายรูปแบบ แต่ยังไม่ค่อยเป็นระบบ เพราะขาดแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจน ขาดการคิดแก้ไขปัญหาและเสนอแนะที่ถูกต้อง เป็นการทำ ไปตามวิจารณ์ของพระสงฆ์เอง หรือทำไปตามคำเรียกร้องต้องการของชาวบ้าน บางครั้งไม่ ประสานสอดคล้องกับการทำงานของภาครัฐ ชาวบ้านและชุมชนจึงไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร ซึ่ง ประเด็นนี้จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนา พระสงฆ์ส่วนหนึ่งก็ยอมรับว่ายังขาดความเข้าใจใน หลักแห่งการวิเคราะห์ปัญหาที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาสมัยใหม่ แต่ส่วนใหญ่เห็นว่าการทำงาน ของพระสงฆ์กับชาวบ้านเป็นการร่วมกันคิดร่วมกันทำ เพื่อแก้ปัญหาของชาวบ้านและชุมชน ที่ประสบอยู่ ดังนั้นอาจจะไม่เป็นไปตามที่เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องการ แต่คนในชุมชนยอมรับรู้และ เรียนรู้ปัญหาของชุมชนได้ดีกว่าคนนอก จึงเป็นการทำงานโดยชุมชนและเพื่อชุมชนบนพื้นฐานการ พัฒนาแนวพุทธ โดยการเลือกนำเอาหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน

สำหรับหน่วยงานที่มีหน้าที่โดยตรงในการดูแลองค์กรสงฆ์และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของพระสงฆ์ คือ กรมการศาสนา (ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนมาอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานพระพุทธ ศาสนาแห่งชาติ) ได้พิจารณาบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์เป็น 2 ส่วน ได้แก่

- 1) การพัฒนาวัด เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางรวมของประชาชน เป็นแบบอย่างการพัฒนาแก่ ประชาชน และเป็นแหล่งจัดกิจกรรมอำนวยการประโยชน์แก่สังคมและชุมชนหลายๆด้าน คือ
 - 1.1) ช่วยพัฒนาจิตใจของประชาชน โดยการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือทำงาน พัฒนา มีความสามัคคี และความคิดริเริ่มที่จะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวม
 - 1.2) หวังผลต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน โดยใช้การพัฒนาวัดพัฒนาตัวอย่างเป็นการ ถ่ายทอดวิธีการพัฒนาไปสู่ประชาชน
 - 1.3) เป็นประโยชน์ในด้านการสงเคราะห์แก่ชุมชนในด้านต่างๆ
 - 1.4) ช่วยแก้ไขปัญหาเยาวชน ทั้งในด้านการอบรมศีลธรรม จริยธรรม และกิจกรรม กลุ่มเยาวชนด้านต่างๆ

- 1.5) ช่วยรักษาศิลปกรรมของชาติ
- 1.6) การบริหารการปกครองของคณะสงฆ์ในวัดไปตามแนวทางที่เหมาะสมที่ควร
- 1.7) ให้มีวัดวาอารามเป็นระเบียบ เจริญหูเจริญตา

2) การพัฒนาหมู่บ้าน เพื่อช่วยปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยยึดแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านให้ประชาชนรู้จักช่วยตนเอง และมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองให้มากที่สุด ตั้งแต่ความคิดริเริ่ม วางแผน และดำเนินการ โดยพระสงฆ์เป็นผู้ประสานการร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนอย่างใกล้ชิด เพราะพระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือของประชาชน เป็นที่พึ่งพิง และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการรวมความเป็นหนึ่งเดียวของคนในชุมชน พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในการสร้างความพร้อมเพรียงของชาวบ้านในการเข้ามาร่วมกันทำกิจกรรมและร่วมกันรับผิดชอบงานพัฒนาต่างๆในชุมชนได้ดี (เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการ กรมการศาสนา, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2533)

กล่าวได้ว่าแนวทางการทำงานของกรมการศาสนาดูเหมือนจะสนับสนุนบทบาทการพัฒนาของคณะสงฆ์ แต่จากทิศทางการทำงานในอดีตของกรมการศาสนานั้นยึดถือการสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาของคณะสงฆ์ในลักษณะ “วัดพัฒนาตัวอย่าง” ซึ่งเน้นในด้านการพัฒนาวัตถุและความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในวัด มากกว่าความสนใจต่อบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในด้านวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยมีจุดมุ่งหมายหลักว่าถ้าวัดสวยงามและสงบร่มรื่น พุทธศาสนิกชนก็จะเข้าวัดฟังเทศน์ปฏิบัติธรรม พระสงฆ์เพียงแต่ปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบพระธรรมวินัยชาวบ้านก็จะศรัทธานับถือและเข้ามาพบมาราบไหว้ อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2547) ทราบว่าในปัจจุบันองค์กรคณะสงฆ์ได้ยอมรับมากขึ้นว่าพระสงฆ์ควรจะออกไปมีส่วนช่วยพัฒนาชุมชน และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นแกนกลางในการประสานการทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้านและหน่วยงานภาครัฐ เพราะพระสงฆ์ไม่มีงบประมาณและกำลังความสามารถที่จะทำโครงการพัฒนาได้เอง การมีบทบาทเป็นผู้ประสานงานหรือเป็นที่ปรึกษาให้กับชาวบ้านและหน่วยงานของรัฐจึงเป็นบทบาทที่พระสงฆ์สามารถทำได้

ทรรศนะต่อการมีบทบาทของพระสงฆ์ในภาคอีสาน มีแนวโน้มที่เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่มีผลอย่างสำคัญให้รูปแบบและแนวทางการทำงานสังฆพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสานต้องปรับเปลี่ยนไป ซึ่งประเด็นต่างๆเหล่านี้สามารถพบเห็นได้ชัดเจนจากผลการศึกษาวิจัยครั้งล่าสุด (พ.ศ. 2546-2547) โดยจะได้นำเสนอผลการศึกษางานสนามในบทต่อไป

บทที่ 4

แรงจูงใจในการทำงานพัฒนา ของพระสงฆ์ในภาคอีสาน และแนวโน้มการปรับเปลี่ยนแนวคิด

ที่ผ่านมาอาจกล่าวได้ว่ายังไม่มีงานวิชาการที่วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในสังคมไทยอย่างสมบูรณ์ ในลักษณะที่เป็นภาพรวมของภูมิภาค มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งศึกษาและถอดบทเรียนพระสงฆ์นักพัฒนาที่ประสบความสำเร็จด้านการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆ ทั้งในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคอีสาน อย่างเช่น Seri Phongphit (1988) ปรีดา เรื่องวิชาธร (2535) สุชาดา เสโธ (2542) หรือ Susan M. Darlington (1990, 2000) แต่การศึกษาข้อมูลพระสงฆ์นักพัฒนารายบุคคล หรือรายชุมชนนั้น ถึงแม้จะให้ข้อมูลรายละเอียดของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปที่ทำงานในแต่ละชุมชน แต่สิ่งที่ขาดไปก็คือการนำเสนอภาพที่ชัดเจนในระดับพื้นที่ที่กว้างกว่าชุมชน เพื่อความเข้าใจบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาพรวม และแม้ว่าจะมีนักวิชาการหลายท่านที่พยายามศึกษาบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในภาพรวมระดับภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน อย่างเช่น สมบูรณ์ สุขสำราญ (สมบูรณ์ 2530, Somboon 1994) หรือ Yoshihide Sakurai (1999, 2005) หรืองานวิจัยของผู้ศึกษาเอง (พินิจ 2528, 2529, 2535) แต่กล่าวได้ว่ายังไม่มีใครนำเสนอไว้ชัดเจนว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีความเป็นมาอย่างไร งานสังคมพัฒนามีกระบวนการพัฒนาที่แตกต่างจากการพัฒนาทั่วไปอย่างไร พระสงฆ์มีการปรับประยุกต์หลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้เป็นแนวคิดและกลยุทธ์ในการพัฒนาอย่างไร รวมทั้งในเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงสังคม พระสงฆ์มีการปรับเปลี่ยนแนวทางและกลยุทธ์การพัฒนาอย่างไรบ้าง เพื่อให้สามารถที่จะแสดงบทบาทการพัฒนาได้สอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชาวบ้านและชุมชน ที่มักจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคม ตลอดจนความต้องการและความคาดหวังของชาวบ้านและชุมชนต่อบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา และพระสงฆ์นักพัฒนาควรปรับเปลี่ยนบทบาทการพัฒนาไปอย่างไรบ้างในอนาคต เพื่อให้สามารถทำหน้าที่และแสดงบทบาทที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมได้ และรักษาสถานะความสำคัญของพุทธศาสนาต่อสังคมไทยสืบไป

การวิเคราะห์ข้อมูลนับจากบทที่ 4 เป็นต้นไป เป็นการวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาในการศึกษาวิจัยครั้งล่าสุดเมื่อปี 2546-2547 ซึ่งจะช่วยให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้ชัดเจนในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์นักพัฒนาภาคอีสานที่สอดคล้องกับสถานการณ์และความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอข้อมูลในบทที่ 4 นี้ เป็นการนำเสนอข้อมูลพื้นฐานที่จะช่วยให้สามารถเข้าใจถึงนิยามและคุณลักษณะของความเป็นพระสงฆ์นักพัฒนา อันจะเป็นพื้นฐานความเข้าใจถึงแรงจูงใจในการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ได้ชัดเจนขึ้น และยังเป็นพื้นฐานให้เข้าใจบทบาทและการดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาในปัจจุบันของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ที่จะกล่าวถึงในบทต่อไปด้วย

พระสงฆ์นักพัฒนา: บทบาทการพัฒนาของคนท้องถิ่น

ประเด็นหนึ่งที่จัดว่ายากในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา ก็คือการจำแนกว่าใครคือ “พระสงฆ์นักพัฒนา” และพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีความแตกต่างอย่างไรกับพระสงฆ์ทั่วไปในพุทธศาสนา ที่ผ่านมานงานวิชาการเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา ยังไม่สามารถนำเสนอข้อมูลที่จะตอบคำถามเหล่านี้ได้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศึกษาชีวิตประวัติและผลงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีชื่อเสียง ซึ่งเป็นการนำเสนอข้อมูลที่เน้นลักษณะเฉพาะบุคคลและพื้นที่ที่ยากที่จะนำข้อมูลมาวิเคราะห์ในภาพรวมของความเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาได้ นอกจากนี้พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปก็มีคุณสมบัติและเงื่อนไขการทำงานพัฒนาที่แตกต่างกัน อีกทั้งข้อมูลการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ประสบความสำเร็จเหล่านั้น ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่มักจะถูกนำมากล่าวอ้างว่าเป็นเพราะพระสงฆ์นักพัฒนาท่านมีความสามารถเฉพาะด้าน หรือชุมชนนั้นมีลักษณะพิเศษที่เอื้ออำนวยให้พระสงฆ์ทำงานได้ ในขณะที่พระสงฆ์ทั่วไปไม่สามารถดำเนินงานตามอย่างได้ คำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” จึงถูกมองว่าเป็นคำอธิบายพระสงฆ์ที่มีลักษณะเฉพาะ แม้แต่พระสงฆ์นักพัฒนาเองท่านก็มีความเห็นต่อความเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาแตกต่างกัน เพราะส่วนมากท่านทำงานโดยไม่สนใจว่าใครจะเรียกท่านว่าพระสงฆ์นักพัฒนาหรือไม่ และท่านก็ไม่สนใจว่าควรจะต้องทำอะไรจึงจะได้รับการยอมรับว่าเป็นพระสงฆ์นักพัฒนา ดังนั้นงานวิชาการที่ผ่านมามักจะเป็นการนิยามและกำหนดคุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนาโดยคนภายนอกที่ให้ความหมายและกำหนดขึ้น ไม่ใช่ความหมายที่พระสงฆ์หรือชาวบ้านเป็นผู้กำหนดหรือเข้าใจกัน จึงเกิดความสับสนในความเข้าใจถึงความหมายและคุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนา นักวิชาการหลายท่านนำกรอบแนวคิดแบบตะวันตกมาศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา โดยนำเอาข้อมูลและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพระสงฆ์นักพัฒนาอธิบายตามแนวคิดตะวันตก นักวิชาการบางท่านศึกษาข้อมูลจากทั้งพระสงฆ์นักพัฒนาและพระสงฆ์ทั่วไป ดังนั้นการวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูลพระสงฆ์นักพัฒนาจึงมี

ความสับสนและไม่ชัดเจน ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการกำหนดกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาไม่ชัดเจน หรืออาจเป็นเพราะพระสงฆ์บางรูปท่านเคยทำงานในลักษณะพระสงฆ์นักพัฒนา แต่ท่านได้ยุติบทบาทการพัฒนาไปแล้ว คนภายนอกอาจคิดว่าท่านยังคงทำงานสังคมพัฒนาอยู่ ทั้งนี้การศึกษาในประเด็นบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนานี้ ผู้ศึกษาควรจะต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นให้ชัดเจนว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” ไม่ใช่สถานภาพที่ติดตัวพระสงฆ์ตลอดไป เมื่อท่านหยุดทำกิจกรรมการพัฒนาท่านก็คือพระสงฆ์ธรรมดารูปหนึ่ง เจื่อนใจเหล่านี้ล้วนมีผลให้การศึกษาบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีความสับสน ผู้ศึกษาจึงพยายามที่จะนำเสนอนิยามและคุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนา จากข้อมูลระดับท้องถิ่นโดยกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานสังคมพัฒนา ทั้งตัวพระสงฆ์นักพัฒนาเอง ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เคยทำงานร่วมกับพระสงฆ์นักพัฒนา การนำเสนอข้อมูลเพื่อตอบคำถามว่าใครคือพระสงฆ์นักพัฒนาในการวิเคราะห์ส่วนนี้ จึงไม่ใช่มาจากการนิยามโดยผู้ศึกษาวิจัย แต่เป็นการประมวลจากคนท้องถิ่นและผู้ที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์นักพัฒนาโดยตรง โดยคาดหวังว่าจะช่วยให้สามารถเข้าใจพระสงฆ์นักพัฒนาได้ชัดเจนขึ้น รวมทั้งจะนำไปสู่ความเข้าใจที่ชัดเจนว่า บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์นั้นแตกต่างอย่างไรจากบทบาทพระสงฆ์ทั่วไป และมีกระบวนการทำงานที่แตกต่างจากการทำงานพัฒนาของนักพัฒนาฝ่ายอื่นๆ ทั้งผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และนักพัฒนาเอกชน อย่างไรบ้าง

ก่อนอื่นผู้ศึกษาขอแนะนำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจของนักวิชาการบางท่าน ที่มีต่อนิยามและความหมายของพระสงฆ์นักพัฒนา เริ่มจากงานของ Steven Piker ซึ่งเป็นนักวิชาการตะวันตกคนแรกซึ่งใช้คำว่า “development monks” หรือแปลตามตัวอักษรว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” ในการอธิบายถึงพระธรรมทูตที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ร่วมกับองค์กรคณะสงฆ์ส่งออกไปผลักดันกิจกรรมสังคมพัฒนาในชุมชนชนบทอีสาน แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ และมีรูปแบบการทำงานพัฒนาหรือส่งเสริมการพัฒนาดังกล่าวแตกต่างจากพระสงฆ์นักพัฒนา ที่เริ่มทำงานสังคมพัฒนากับชาวบ้านมาตั้งแต่ก่อนหน้านั้นแล้ว จึงกล่าวได้ว่ายังไม่ใช่นิยามที่ชัดเจนของ “พระสงฆ์นักพัฒนา” แต่ความหมายนี้ได้ถูกนำไปใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนา กับพระธรรมทูต โดยนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศหลายท่าน ตัวอย่างเช่น Yoshihide Sakurai (1999) พยายามเสนอความหมายและคุณลักษณะของพระสงฆ์นักพัฒนา โดยกล่าวถึง “พระสงฆ์นักพัฒนา” ว่ามาจากการประกาศตัวของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำงานพัฒนาชุมชนอยู่ในภาคอีสาน ในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1960s และ 1970s ซึ่งในขณะนั้นประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลเผด็จการทหาร ที่พยายามควบคุมสถานการณ์ทางการเมือง ไม่ให้พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยสามารถขยายฐานการทำงานไปสู่มวลชนระดับล่างได้อย่างกว้างขวาง ดังนั้นใครก็ตามที่มีกิจกรรมใดๆ ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวชนบทโดยไม่ได้ประกาศตนเองให้ชัดเจนว่าเป็นการทำงานภายใต้นโยบายของรัฐ จึง

มักจะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ฝักใฝ่ลัทธิคอมมิวนิสต์ แม้ว่าพระสงฆ์จะมีบทบาทพัฒนาสังคมในชนบทร่วมกับชาวบ้านอีสานอย่างเป็นทางการเป็นปกติมานานหลายทศวรรษแล้ว แต่เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับภาครัฐ พระสงฆ์บางส่วนที่ทำงานในเชิงรุกก็จะแก้ไขปัญหของชาวบ้าน จึงออกมายืนยันตนเองว่าเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำงานสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลและองค์กรคณะสงฆ์ จึงเริ่มมีคนรู้จักคำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” (Sakurai 1999: 108-109) อย่างไรก็ตามการศึกษาของ Sakurai ขาดหลักฐานที่ชัดเจนที่จะยืนยันการใช้คำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” กับพระสงฆ์ในกลุ่มที่เขากล่าวถึง นอกจากนี้ Sakurai ยังไม่ได้ให้ภาพที่ชัดเจนของความเป็นพระสงฆ์นักพัฒนา เพราะ Sakurai เลือกลักษณะข้อมูลจากพระสงฆ์ที่ทำงานอยู่ในชุมชนต่างๆ ซึ่งมีทั้งพระสงฆ์นักพัฒนาและพระสงฆ์ทั่วไป แม้ว่าจะสามารถนำเสนอความหลากหลายของข้อมูล แต่ได้ทำให้เกิดความสับสนในการอธิบายภาพพระสงฆ์นักพัฒนา เพราะเป็นการนำเสนอข้อมูลรวมกันไปทั้งที่เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาและไม่ใช่พระสงฆ์นักพัฒนา ทั้งนี้ถ้านักวิจัยมีการจำแนกคุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ชัดเจน น่าจะเป็นประโยชน์มากที่จะนำเสนอประเด็นความแตกต่างในการทำงานระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนาและพระสงฆ์ทั่วไป

Susan M. Darlington (1990, 2000) เป็นนักวิชาการท่านหนึ่งที่มองพระสงฆ์นักพัฒนาว่าเป็นผลพวงส่วนหนึ่งจากผลกระทบของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่ประเทศไทยนำเอาแนวทางพัฒนาแบบตะวันตกเข้ามาใช้ และมีผลให้วิถีชีวิตของคนในสังคมต้องเข้าไปผูกพันกับระบบทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น โดย Darlington ให้ความสำคัญต่อประเด็นการเกิดขึ้นและการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า มาจากการกระตุ้นและผลักดันขององค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาดำเนินไปตามแนวคิด “ทางเลือกการพัฒนา” ที่ต่อต้านการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลัก พระสงฆ์นักพัฒนาในทรรศนะของ Darlington จึงหมายถึงพระสงฆ์ที่เป็นสื่อการพัฒนา ที่พยายามจะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในชุมชนไปตามกระแสแนวคิดการพัฒนา ที่ได้รับอิทธิพลมาจากองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งนี้ Darlington ไม่ได้มองพระสงฆ์นักพัฒนาในบริบทของความเป็นคนท้องถิ่น ที่มีแนวคิดและการทำงานพัฒนาบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน แม้ว่า Darlington จะยอมรับว่าแรงจูงใจและประสบการณ์ส่วนตัวของพระสงฆ์นักพัฒนามีส่วนสำคัญที่ช่วยกระตุ้นให้เข้ามาทำงานพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่ได้อธิบายการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ไปตามแนวคิดการพัฒนาแบบตะวันตก และได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ว่าเป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามาทำงานพัฒนา มากกว่าจะมองในแง่กลไกสังคมภายในชุมชน

อีกท่านหนึ่งคือ สมบูรณ์ สุขสำราญ (สมบูรณ์ 2530, Somboon 1994) ได้ศึกษาบทบาทพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคเหนือและภาคอีสาน และกล่าวถึงการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า

ในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1960s พระสงฆ์นักพัฒนาเกิดจากการกระตุ้นและผลักดันของรัฐบาลและองค์กรคณะสงฆ์ ผ่านโครงการร่วมกันคือโครงการพระธรรมทูตและพระธรรมจาริก แต่หลังจากนั้นพระสงฆ์นักพัฒนามีทิศทางการทำงานในลักษณะของงานอาสาสมัคร ที่อิสระจากการควบคุมและชี้นำของรัฐบาลและองค์กรคณะสงฆ์ การเข้ามาทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา ก็เพราะได้เห็นปัญหาต่างๆที่ชาวบ้านประสบอยู่ จึงเข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านให้มีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นทั้งทางวัตถุและทางศีลธรรมจริยธรรม โดยแนวคิดและกลยุทธ์การพัฒนาของพระสงฆ์ให้ความสำคัญกับการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน ส่งเสริมการพึ่งตนเองในชุมชน และดำรงรักษาวัฒนธรรมของชุมชน พระสงฆ์นักพัฒนาไม่เพียงผลักดันการพัฒนาเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน ที่ไม่ได้รับการสนับสนุนดูแลจากหน่วยงานของรัฐอย่างทั่วถึงและเพียงพอ แต่ยังสามารถนำเสนอแนวทางที่เป็นทางเลือกการพัฒนาให้แก่ชาวบ้านในชุมชนชนบท พระสงฆ์นักพัฒนาจึงมีคุณสมบัติที่เป็นสื่อการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่สำคัญ นอกจากนี้สมบุรณ์ยังได้ให้ความสำคัญกับการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยดำรงและรักษาสถานะทางสังคมที่สำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทยอีกด้วย แม้งานวิจัยนี้จะนำเสนอข้อมูลที่ชัดเจนเกี่ยวกับการเข้ามาทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา รวมทั้งคุณสมบัติและแรงจูงใจในการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ แต่ยังคงขาดความชัดเจนในรายละเอียดของบริบทท้องถิ่นที่แตกต่างกันระหว่างภาคเหนือและภาคอีสาน รวมทั้งประเด็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทและการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งประเด็นหลังนี้ผู้เขียนอธิบายเฉพาะเงื่อนไขทางการเมือง ที่มีอิทธิพลต่อการแสดงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา แต่ไม่สนใจการเปลี่ยนแปลงสังคมของชุมชนที่พระสงฆ์นักพัฒนาทำงานอยู่ในขณะนั้น จึงทำให้ขาดความชัดเจนในประเด็นความเป็นมาและคุณลักษณะของพระสงฆ์นักพัฒนา

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาวิจัยของนักวิชาการเหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นประเด็นที่สำคัญประการหนึ่งคือ ความเข้าใจบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาไม่สามารถพิจารณาเฉพาะคุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูป และการทำงานพัฒนาภายในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งได้ แต่ควรพิจารณาครอบคลุมถึงความเป็นมาของพระสงฆ์นักพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงการทำงานตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาด้วย เพราะในแต่ละช่วงเวลาพระสงฆ์อาจมีเงื่อนไขในการเข้ามาทำงานพัฒนาที่แตกต่างกัน ทั้งแนวคิด กลยุทธ์ และกิจกรรม ซึ่งมักจะแตกต่างและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงสังคม ดังนั้นการให้นิยามของ “พระสงฆ์นักพัฒนา” ในแต่ละช่วงเวลาจึงอาจจะแตกต่างกันได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนาที่อาจมีการปรับเปลี่ยนแตกต่างกันไปด้วย นอกเหนือจากบทบาทการพัฒนาที่แตกต่างกันไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคม

ทั้งนี้หากพิจารณาโดยภาพรวมของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน งานศึกษานี้พบว่าที่จริงแล้วยังมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่ทำงานพัฒนาในชุมชนของท่านอยู่เจียบๆ โดยไม่มีคนภายนอก

รับรู้ หรือพระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนาโดยไม่คิดหรือสนใจว่าใครจะเรียกท่านว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” หรือไม่ และท่านก็ไม่เรียกตนเองว่าพระสงฆ์นักพัฒนา ในขณะที่มีพระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งชอบที่จะถูกเรียกขานว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” โดยอาจจะไม่มีกิจกรรมการพัฒนาอะไรที่เด่นชัด จึงทำให้การศึกษาบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาเกิดความสับสนได้ง่าย ดังนั้นผู้ที่ศึกษาวิจัยในเรื่องนี้จึงควร จะกำหนดนิยามหรือกรอบแนวคิดของคำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” ไว้ให้ชัดเจน แต่การกำหนด กรอบแนวคิดนี้ควรจะทำให้ความสัมพันธ์กับนิยามที่คนท้องถิ่นใช้เรียก “พระสงฆ์นักพัฒนา” ด้วย ทั้ง ในส่วนพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน จึงจะสามารถเข้าใจบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาได้ อย่างชัดเจน การวิเคราะห์นิยามและเงื่อนไขการเข้ามาทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ที่จะนำเสนอนี้ ผู้วิจัยจะเริ่มค้นจากข้อมูลสนามที่คนท้องถิ่นให้นิยามคำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา”

พระสงฆ์นักพัฒนาเองได้ให้ความหมายของคำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” ไว้หลายนัย นัยแรกมีความเห็นว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” คือพระสงฆ์ที่มุ่งเข้าหาชุมชนและลงไปร่วมทำงานกับ ชุมชน เพราะพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและพระสงฆ์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน พระสงฆ์นักพัฒนาจึงเข้าหาญาติโยม เข้าหาสังคม เข้าไปเรียนรู้และช่วยแนะนำในสิ่งที่ เป็น ประโยชน์แก่สังคม ดังเช่นที่พระครูสุวิมลพัฒนคุณ วัดเทพไพรวัลย์ อ.นาแก จ.นครพนม ให้ ความเห็นว่า “พระสงฆ์ต้องไม่ห่างเหินจากชุมชน ต้องอยู่ร่วมอย่างใกล้ชิดกับชุมชน วัดต้องพึ่งพา บ้าน บ้านต้องพึ่งพาวัด ...พระสงฆ์และชาวบ้านต้องร่วมกันทำงาน ทั้งวัดและบ้านจึงจะพัฒนาไป ได้” หรือที่พระครูประจักษ์สิทธิธรรม วัดป่าสันติธรรม อ.เมือง จ.สกลนครกล่าวว่า “พระสงฆ์จะทิ้ง ห่างจากชุมชนไม่ได้ ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าก็ลงชุมชน ลงไปสั่งสอนชุมชน แต่ในสมัยนี้ กลับกัน กลายเป็นพระสงฆ์มักจะรอให้ญาติโยมเข้าวัด ซึ่งอาจจะมีความจำเป็นในเงื่อนไขหนึ่ง ที่ ในปัจจุบันมีคนเยอะมาก การอบรมสั่งสอนจึงต้องหาจุดรวมคือใช้วัดเพื่อการอบรมสั่งสอน ประชาชน แต่ด้วยเงื่อนไขสภาพสังคมที่คนส่วนใหญ่ห่างเหินจากวัดมากกว่าสถานบันทาง พระสงฆ์ จะนั่งเฉยดูไม่ได้ จะต้องออกไปหาประชาชน ไปสร้างศรัทธา ไปอบรมสั่งสอนประชาชนนอก วัด จะมัวแต่นั่งรออยู่ในวัดไม่ได้แล้ว ต้องเข้าไปหาชุมชน เข้าไปช่วยชุมชนในส่วนที่พอจะช่วยให้ และจะต้องขยายผลออกมาไปเรื่อยๆ พระสงฆ์จะนั่งนอนใจอยู่แต่ในวัดไม่ได้ ต้องเข้าหมู่บ้านหา ญาติโยม” พระมหาพยนต์ สันตจิตโต วัดบูรพาปะอาวเหนือ อ.เมือง จ.อุบลราชธานีเสนอว่า “พระสงฆ์ควรจะเข้าหาสังคม เพื่อให้สังคมเข้าใจพระสงฆ์และพระสงฆ์เข้าใจสังคม ไม่ใช่อยู่แบบ ห่างเหินกับชาวบ้านและชุมชน ไม่สนใจเรื่องราวและความเป็นไปของชาวบ้านและชุมชน หรืออยู่ เป็นพระที่ต้องการแสวงหาลาภสักการะเพียงอย่างเดียว การที่พระสงฆ์ไม่สนใจและไม่สัมพันธ์กับ ชาวบ้านและชุมชน จะทำให้การพัฒนาวัดกับบ้านไม่สามารถทำได้เหมาะสม คล่องตัว พระสงฆ์ต้องเข้าหาสังคม เข้าหาชาวบ้าน รับรู้ปัญหาของชุมชน ไม่ใช่อยู่ห่างจากสังคม และไม่ใช้

จะรอให้ชาวบ้านเข้ามาหาพระสงฆ์ หรือเข้ามาวัดเพื่อทำบุญหรือประกอบพิธีกรรม” พระครูอุดมโพธิกิจ วัดโพธิ์ศิลา อ.ลืออำนาจ จ.อำนาจเจริญ กล่าวว่า “พระกับเรื่องทางโลกแยกกันไม่ออก ... ชาวบ้านส่วนมากรับรู้ว่าจะทำอะไรและการทำงานเหล่านั้นมีผลอะไรต่อชุมชน ...พระต้องทำให้ชาวบ้านเห็นว่า วัดกับพระมีความสำคัญมากกว่าการขอพึ่งข้าวชาวบ้านและพึ่งเงินในการสร้างโบสถ์วิหาร ...การทำงานร่วมกับชาวบ้านของพระสงฆ์ควรจะสานต่อและทำอย่างต่อเนื่อง” และพระครูพิพิธธรรมรส วัดป่าธรรมคา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา เสนอว่า “บ้านกับวัดทั้งกันไม่ได้ พระต้องทำงานร่วมกับชาวบ้าน ...พระต้องสอนคนให้รู้จักหน้าที่และมีธรรมะ เมื่อรู้หน้าที่ของตนแล้วจะทำอะไรปัญหาถ้าไม่มี ถ้าทุกข์กินหัว ชาวบ้านไม่มีสุข พระกับวัดก็อยู่ไม่มีความสุขเช่นกัน” จากความเห็นดังกล่าวนี้แสดงนัยถึงความเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาว่า คือกลุ่มพระสงฆ์ที่เข้าหาญาติโยมไปร่วมรับรู้และแก้ไขปัญหาของชุมชน และไปร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน อันเป็นลักษณะเด่นชัดที่แตกต่างจากพระสงฆ์ธรรมดาที่มักจะใช้ชีวิตอยู่ภายในวัด สนใจแต่การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และประกอบพิธีกรรมต่างๆ หรือพระสงฆ์ที่ปลีกวิเวกออกไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ โดยไม่สนใจปัญหาของชุมชน เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องทางโลกที่พระสงฆ์ไม่ควรจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยตรง

ในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับพระสงฆ์ทั่วไป พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนหนึ่งเน้นว่าบทบาทของพระสงฆ์ควรจะดำเนินการควบคู่กันไปทั้งทางโลกและทางธรรม ไม่ควรจะทำเฉพาะด้านหนึ่งแล้วทิ้งอีกด้านหนึ่ง ดังเช่นที่พระครูพัฒนกิจจานุยุต วัดห้วยบง อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา กล่าวว่า “พระสงฆ์ต้องมีบทบาทที่สามารถอำนวยความสะดวก ทั้งในโลภียธรรมและโลกุตรธรรม นั่นคือพระสงฆ์ต้องหันมารับผิดชอบต่อปัญหาของชุมชน และเอื้ออาทรต่อความทุกข์ยากของชาวบ้าน ไปพร้อมๆกับการศึกษาธรรม ...เมื่อพระสงฆ์ได้เรียนรู้หลักธรรมอย่างลึกซึ้งเพียงพอ ก็สามารถ “แนะ” คือพูดให้ทำ และ “นำ” คือทำให้ดู หน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ต่อชุมชนคือแนะนำแนวทางการใช้ชีวิตที่ถูกต้องให้แก่ชาวบ้าน งานพื้นฐานที่พระสงฆ์จะสามารถทำได้ดีคือการให้ธรรมะ อบรมสั่งสอนให้ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของศีลธรรมจริยธรรม เป็นการพัฒนาให้เขาเรียนรู้และสามารถที่จะใช้ธรรมะนำชีวิตไปในทางที่เหมาะสม... โดยเริ่มจากการตีความหมายของหลักธรรมต่างๆ และนำไปอธิบายในลักษณะที่ชาวบ้านสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างจริงจังในชีวิตประจำวัน รู้จักวิถีการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม และมีคุณภาพชีวิตที่ดี” และพระอาจารย์เอนกเดชวโร วัดโมกขวนาราม อ.เมือง จ.ขอนแก่น กล่าวสนับสนุนว่า “พระสงฆ์ต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนเป็นตัวนำ พระไม่มีเงินจะไปเกื้อกูลให้ชาวบ้าน ก็ต้องเอาธรรมะมาให้มาช่วยเหลือชาวบ้าน คนเราถ้ามีรากฐานจิตดีมีกุศลแล้ว สิ่งอื่นๆหรือปัญหาต่างๆก็จะสามารถดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงไปได้ และยังจะเป็นการเดินไปในทิศทางที่เหมาะสมอีกด้วย พระสงฆ์จึงควรจะเน้นบทบาทการ

พัฒนาด้านจิตใจ ...เพื่อให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ไม่หลงติดกับวัตถุนิยมจนเกินไป แต่พระสงฆ์เราก็ต้องให้ความสนใจกับการพัฒนาด้านอาชีพของชาวบ้านด้วย เพื่อให้ชาวบ้านสามารถกินอยู่อย่างเหมาะสม... ถ้าชาวบ้านยังอดอยาก ธรรมก็ช่วยอะไรชาวบ้านไม่ได้”

ในนัยความหมายเช่นนี้ “พระสงฆ์นักพัฒนา” จึงหมายรวมถึงพระสงฆ์ที่สามารถพัฒนาตนเองให้สามารถเป็นผู้นำทั้งทางโลกและทางธรรม สามารถนำหลักธรรมมาชี้แนะชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาและดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม เพื่อเป็นที่พึ่งและช่วยเหลือชาวบ้านให้สามารถตอบสนองความต้องการจำเป็นของตนเองได้ พร้อมๆไปกับการประพฤติปฏิบัติให้เป็นคนดีของสังคม พระสงฆ์นักพัฒนาในลักษณะนี้จึงมีศักยภาพทางการพัฒนาสูง สามารถนำความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมมาชี้แนะชาวบ้าน ให้ทำกิจกรรมต่างๆอย่างเหมาะสม อย่างไรก็ตามพระสงฆ์ที่ให้นิยามนี้เห็นว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” ต้องทำงานทั้งงานทางศาสนาและการพัฒนาชุมชน ต้องไม่ทิ้งงานหลักคือไม่ทิ้งหน้าที่ของสงฆ์ ต้องยึดถืองานเผยแผ่และงานสืบทอดพระพุทธศาสนาเป็นงานหลัก การทำงานสังคมพัฒนาเป็นงานเสริม ถึงแม้ว่าจะเป็นงานที่มีความสำคัญต่อสังคม แต่พระสงฆ์นักพัฒนาต้องตระหนักอยู่เสมอว่า จะต้องไม่บกพร่องในงานด้านพระศาสนา และจะทำกิจกรรมใดๆก็ไม่ควรขัดต่อพระธรรมวินัย

อีกนิยามความหมายหนึ่งที่มีพระสงฆ์นักพัฒนากล่าวถึงกันมากคือ “พระสงฆ์นักพัฒนา” เป็นคนท้องถิ่นที่รู้ปัญหาของชุมชนและความต้องการของชาวบ้าน พระสงฆ์จึงอยู่ในฐานะเป็นสื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่ดี เพราะส่วนมากเป็นลูกหลานของคนในชุมชน สามารถรับรู้ปัญหาต่างๆในชุมชนได้เช่นเดียวกับชาวบ้านทุกคน และอาจจะดีกว่าด้วยเพราะไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ไม่ใช่ข้าราชการ และไม่มีผลประโยชน์ทางการเมืองแอบแฝง สามารถเป็นผู้ประสานให้ทุกฝ่ายเข้าร่วมกันมาทำงานในชุมชนโดยไม่ขัดแย้งกัน ดังเช่นพระครูปริยัติยานุสิฐ วัดม่วงสามสิบ อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี กล่าวว่า “พระสงฆ์มักเป็นผู้ที่รู้ว่าชาวบ้านมีปัญหาและความต้องการอะไรร่วมกัน และที่สำคัญไม่มีพรรคมีพวก ...พระสงฆ์ส่วนมากมีความสัมพันธ์อันดีบนพื้นฐานเครือญาติใกล้ชิดกันกับชาวบ้าน พระสงฆ์เองก็เป็นลูกหลานในชุมชน การทำงานของพระสงฆ์จึงเหมือนกับการทำงานช่วยเหลือญาติโยมและพี่น้องของตนเองด้วย พระสงฆ์จึงมีบทบาทเป็นแกนกลางในการพัฒนาชุมชนได้ดี ที่ชาวบ้านและทุกฝ่ายสามารถไว้วางใจได้” และในกรณีพระครูมงคลวรวัฒน์ วัดเทพมงคล อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ เสนอว่า “พระสงฆ์ควรจะเป็นตัวกลางในการเชื่อมประสานระหว่างรัฐ ศาสนา ประชาชน ให้มีโอกาสมาร่วมกันทำงานพัฒนา พระสงฆ์เป็นตัวกลางที่สำคัญในการให้ความคิดที่ดีๆต่อชุมชน ช่วยให้ความรู้และแนวทางการทำงานที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน รวมทั้งช่วยแนะนำและชี้แนะด้วยการปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างที่ดี”

นิยามสุดท้ายที่กล่าวถึงกันมาก “พระสงฆ์นักพัฒนา” คือกลุ่มพระสงฆ์ท้องถิ่นที่พยายาม รื้อฟื้นบทบาททางสังคมที่เคยมีอยู่เดิมในอดีต อย่างเช่น พระครูวิโรจน์ธรรมภิกขุ วัดบ้านสะแก อ.เมือง จ.บุรีรัมย์ กล่าวไว้ว่า “บทบาทของพระสงฆ์อีสานในการพัฒนามีมานานแล้ว ทั้งในด้านการศึกษา สาธารณสุข การปรับปรุงสภาพชุมชน และอื่นๆ พระสงฆ์ในอดีตนั้นเป็นผู้นำทางสังคมที่เด่นชัดมาก แต่ปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทลดลง มีหน่วยงานอื่นเข้ามาทำแทน และพระสงฆ์ส่วนมากก็สนใจแต่บทบาทเฉพาะการเป็นผู้นำในการทำพิธีกรรมต่างๆเท่านั้น พระสงฆ์นักพัฒนา จึงคิดจะรื้อฟื้นบทบาททางสังคมที่มีอยู่เดิม โดยเน้นการทำงานร่วมกับชุมชนให้มากขึ้น ไม่ใช่มุ่งมัน ทำเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น...” หรือที่พระครูสุวัฒนวิริยธรรม วัดไทรทอง อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด กล่าวไว้ว่า “พระสงฆ์นักพัฒนาพยายามจะรื้อฟื้นการมีบทบาทในฐานะการเป็นผู้นำชุมชน และการให้คำแนะนำแก่ชาวบ้านในด้านต่างๆ ...และวัดก็ควรจะดำรงความเป็นสถาบันหลักของสังคม เมื่อก่อนพระสงฆ์มีคุณภาพมากกว่านี้ เดียวนี้ต่างคนต่างแข่งขันกันเขียนขอตำแหน่ง มากกว่าจะแข่งขันกันทำงานเพื่อชุมชนหรือสังคม ...พระสงฆ์นักพัฒนาคือกลุ่มพระสงฆ์ที่พยายามรักษาวัดให้ยังคงเป็นสถาบันหลักของคนในชุมชน”

โดยภาพรวมความคิดเห็นของพระสงฆ์นักพัฒนา กล่าวได้ว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” คือพระสงฆ์ท้องถิ่นที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นผู้คอยปลูกสร้างและดูแลสังคม เสมือนกับเป็นเกษตรกรที่คอยรดน้ำต้นไม้และตกแต่งต้นไม้ที่มีอยู่ในชุมชนในห้วงยามเจริญเติบโตอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขในชุมชน หรือเป็นเสมือนครูผู้บ่มเพาะภูมิปัญญาให้คนในชุมชนมีความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือสังคม และเนื่องจากความเป็นคนท้องถิ่นพระสงฆ์นักพัฒนาจึงสามารถจะดึงพลังศรัทธาของชาวบ้านให้มาช่วยกันพัฒนาและทำงานต่างๆเพื่อส่วนรวมได้ เพราะโดยพื้นฐานวัฒนธรรมอีสานพระสงฆ์ได้รับความเคารพ ศรัทธา และเชื่อถือจากชาวบ้านในชุมชนสูง พระสงฆ์นักพัฒนาจึงอาศัยศรัทธาของชาวบ้านเป็นฐานในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อปรับปรุงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศาสนา คือดำเนินกิจกรรมรวมไปหมดทั้งในด้านการเกษตร อาชีพที่สร้างรายได้ สุขภาพอนามัย หรือการศึกษาเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ในขณะที่เดียวกันก็สอดแทรกการพัฒนาจิตใจเพื่อให้ชาวบ้านเป็นคนดี มีความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน และเกิดความสำนึกในประโยชน์ของส่วนรวม แต่ที่ชัดเจนมากคือพระสงฆ์นักพัฒนาคือกลุ่มพระสงฆ์ท้องถิ่นที่มีความตระหนักรู้ ทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านอยู่ร่วมกันในชุมชนบนพื้นฐานระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน และพระสงฆ์ก็เป็นลูกหลานของคนในชุมชน การดำเนินชีวิตและวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์จึงผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน รวมทั้งแบบแผนการปฏิบัติของพระสงฆ์ก็อยู่ในสายตาของชาวบ้านตลอดเวลา และวิถีชีวิตของชาวบ้านและปัญหาของชุมชนก็ล้วนอยู่ในการรับรู้ของพระสงฆ์เช่นเดียวกัน เพียงแต่

พระสงฆ์จะตระหนักรู้ว่าควรจะมีบทบาทช่วยแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์จึงมักจะอยู่บนพื้นฐานมาจากแรงจูงใจของพระสงฆ์ท่านเองเป็นสำคัญ

สำหรับเงื่อนไขที่ผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนานั้นมี 3 เงื่อนไขสำคัญ คือ การเป็นผู้เสียสละ การเป็นผู้มีความรอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม และความคิดและพยายามที่จะทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ไม่เป็นภาระหรือกาฝากของสังคม เงื่อนไขแรกที่พระสงฆ์นักพัฒนากล่าวถึงกันมากคือ ต้องเป็นผู้เสียสละ อะไรที่ทำให้ชาวบ้านได้ต้องทำ และทำโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน พระครูวิมลสังวรคุณ วัดป่าเมตตาธรรม อ.โพธิ์ชัย จ.ร้อยเอ็ด กล่าวว่า “พระสงฆ์ต้องเป็นผู้เสียสละก่อน อย่าหวังอะไรตอบแทนจากการทำงาน พระที่เสียสละแล้วจะทำทุกอย่างได้หมด และจะมีความมุ่งมั่นในการทำงานอย่างสูง ก่อนที่จะเริ่มต้นทำงานพัฒนานั้นพระสงฆ์จึงควรตรวจสอบตนเองก่อน ว่าตนเองมีความพร้อมหรือไม่ และมีความเสียสละเพียงพอแล้วหรือไม่ ... พระสงฆ์ไม่ควรเห็นแก่ได้หรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว พระสงฆ์ควรจะต้องเสียสละทั้งความคิดและทุนเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านอย่างแท้จริง” พระครูศรีวิจิตร วัดธาตุประสิทธิ์ อ.นาหว้า จ.นครพนม แนะนำว่า “ตราบใดที่พระสงฆ์ยังมีชีวิตที่เนื่องด้วยชุมชน เนื่องด้วยประชาชน ดังนั้นพระสงฆ์จึงควรทำงานและเสียสละเพื่อชุมชนด้วย ...ถ้าพระสงฆ์เห็นว่าชาวบ้านและชุมชนยังคงประสบปัญหาใดๆอยู่ ก็ควรพยายามที่จะช่วยแก้ไขปัญหานั้นแก่ชาวบ้านและชุมชนด้วย” และพระมหาวิสารท กิตติโสภโณ วัดทัพป่าจิก อ.พยัคฆ์ภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม สรุปว่า “พระดีต้องมีความเสียสละ เน้นการทำงานเพื่อส่วนรวม ไม่แสวงหาผลประโยชน์และความร่ำรวยส่วนตัว”

เงื่อนไขประการที่สอง พระสงฆ์นักพัฒนาต้องมีความรู้และประสบการณ์เพียงพอที่จะสามารถช่วยเหลือชาวบ้านในลักษณะการเน้นเชิงรุก คือเข้าหาชาวบ้าน เข้าไปกระตุ้นชาวบ้าน ไปแนะนำให้ชาวบ้านพัฒนาตนเอง รู้จักเลือกวิธีการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม และถ้าประสบปัญหาหรือช่วยตนเองไม่ได้ในด้านต่างๆ พระสงฆ์จะพยายามแก้ไขปัญหานั้นและช่วยเหลือชาวบ้านให้อยู่รอดได้ตามสมควร พระครูโสภณบุญกิจ วัดอมรินทร์าราม อ.ปราสาท จ.สุรินทร์ กล่าวว่า “ในปัจจุบันนี้พระสงฆ์ต้องแนะนำความรู้ให้กับชาวบ้านได้ พระสงฆ์จึงต้องตื่นตัว กระตือรือร้น และใฝ่เรียนรู้ในสิ่งต่างๆรอบตัว ในความรู้ทางวิชาการและเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อที่จะได้รู้เท่าทันสังคม และสามารถสั่งสอนให้ความรู้ ให้คำแนะนำ และร่วมทำงานกับชาวบ้านๆได้” พระราชธีรจารย์ วัดมรุกขนคร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม สนับสนุนว่า “พระจะต้องพัฒนาตัวเองให้มีความรู้และสามารถพัฒนาสังคมได้ ...พระต้องเรียนรู้ทั้งเรื่องธรรมและทางโลก เพื่อให้รู้เท่าทันสังคม จึงจะสามารถชี้แนะสังคมได้ ...พระต้องเป็นผู้ให้ความรู้แก่ชาวบ้านทั้งทางโลกและทางธรรม อบรมทั้งการทำมาหากินและอบรมจิตใจ ...โดยเฉพาะในเรื่องงานอาชีพต่างๆ ถ้าพระสงฆ์มีความรู้ก็จะสามารถสอนให้เขาทำและขยายผลได้ เช่นการเรียนทำอิฐก็ขยายผลไปทำรั้วโรงเรียนเอง ชาวบ้านและนักเรียนก็

มาช่วยกันทำ ลงทุนน้อยแล้วได้คุณภาพดี ชาวบ้านและนักเรียนเมื่อทำเป็นก็อาจเอาไปทำเองที่บ้าน ทำแล้วเกิดประโยชน์ ทั้งอาจเป็นอาชีพและเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์” แต่ในเงื่อนงำนี้มี พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนหนึ่งเสนอข้อคิดในเชิงแนะนำการทำงานของพระสงฆ์ว่า “...พระสงฆ์ไม่ควรไปลงมือทำให้ทั้งหมด คือเมื่อสอนและให้แนวทางแล้วชาวบ้านจะทำหรือไม่ก็แล้วแต่ชาวบ้านเอง และต้องไม่ให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้านมากเกินไป จนชาวบ้านไม่รู้จักช่วยเหลือตนเอง การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาควรมีขอบเขตที่เหมาะสม ไม่ควรจะไปจัดการและดำเนินการทุกอย่างให้ชาวบ้าน พระสงฆ์ควรให้เพียงความรู้และแนวคิด การนำไปปฏิบัติเป็นเรื่องของชาวบ้านเอง พระสงฆ์ไม่ควรจะทำให้ เพราะชาวบ้านจะไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในอนาคต” (พระครูพิศาลศีลคุณ วัดมามตะ โทเอน อ.ครบุรี จ.นครราชสีมา)

อีกเงื่อนงำหนึ่ง คือพระสงฆ์ต้องไม่ทำตัวเองให้เป็นกาฝากของสังคม การพัฒนาคือวิถีทางหนึ่งที่พระสงฆ์จะสามารถแสดงให้ชาวบ้านเห็นว่า พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่และเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ไม่ได้อยู่นิ่งเฉย ดังเช่นที่พระครูประดิษฐ์กิตติคุณ วัดราษฎร์ประดิษฐ์ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร กล่าวว่า “...อย่าให้ชาวบ้านมองพระสงฆ์ว่าไร้ปัญญา เป็นอะไหล่สี่กหรือของสังคม หรือเป็นกาฝากของสังคม เพราะพระสงฆ์ในชนบทปัจจุบันส่วนมากจะเป็นพระแก่ๆ เป็นหลวงตาที่ไม่สามารถช่วยเหลืออะไรสังคมได้ และจะเป็นกำลังสำคัญในการทำงานพัฒนาไม่ได้มากนัก ในขณะที่พระหนุ่มๆก็มักจะเลือกไปเรียนหนังสือในเมืองหรือในกรุงเทพฯ การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาถือเป็นความพยายามของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่จะช่วยบรรเทาความลำบากเหล่านั้นได้” หรือที่พระครูวิบูลคุณากร วัดสว่างวาริ อ.จัตุรัส จ.ชัยภูมิ กล่าวเสริมว่า “พระในปัจจุบันส่วนมากยังนอนหลับอยู่ ยังอยู่นิ่งเฉยๆ ไม่คิดจะทำอะไรให้แก่สังคม ...แต่ก็ไม่ได้ดำเนินเขา เพราะบางที่ท่านอาจจะมิอุปสรรคบางประการ ...ในสภาวะสังคมปัจจุบันเป็นการสมควรที่พระสงฆ์จะแสดงบทบาทเป็นผู้นำพัฒนาชุมชน ...ถ้าพระสงฆ์ตื่นตัวและลงมือทำงาน ชาวบ้านก็จะทำตามเอง เพราะชาวบ้านศรัทธาพระสงฆ์ ถ้าพระสงฆ์นำไปทำกิจกรรมต่างๆ ก็มักจะได้รับความร่วมมืออย่างดีและด้วยความเต็มใจ ...พระสงฆ์จึงไม่ควรจะอยู่นิ่งเฉย” พระครูวิมลสารวิสุทธิ วัดหนองหัวแรด อ.หนองบุญนาค จ.นครราชสีมา กล่าวว่า “พระสงฆ์อยู่ในชุมชน ชุมชนเป็นคนสร้างพระสงฆ์ (มีบ้านที่ไหน มีวัดที่นั่น วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน) ดังนั้นพระสงฆ์จะนิ่งเฉยไม่ได้ ต้องทำตัวให้เป็นประโยชน์ และเป็นศูนย์กลางทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณประโยชน์ เพราะชาวบ้านเคารพศรัทธา และเชื่อว่าการมีพระสงฆ์เข้าร่วมทำให้การดำเนินงานโปร่งใส พระสงฆ์ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งไม่ดี จึงสามารถเป็นแบบอย่างให้ประชาชนได้...” และพระครูปราโมทย์ธรรมรส วัดท่าซื่อเหล็ก อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา ให้ความเห็นว่า “พระสงฆ์ไม่ควรอยู่นิ่งเฉย ควรมาช่วยเหลือชุมชนในเรื่องการพัฒนาพยายามเป็นตัวกลางให้ชาวบ้านมาร่วมกันทำงาน เพราะคนในชุมชนมีความเชื่อมั่นว่าพระสงฆ์อยู่

ตรงกลาง ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และมีศรัทธาว่ามีเป้าหมายการทำงานเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง ... ถ้าพระสงฆ์ไม่ทำอะไร ก็ไม่ต่างจากการเป็นกาฝากของสังคม”

ดังนั้นคุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานที่พบว่ามี การพูดถึงกันมากคือ ต้องเป็นผู้ที่มีความต้องการอุทิศตนเพื่อการพัฒนาชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ เพียงพอที่จะสามารถให้คำแนะนำและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง รวมทั้งยังต้องมีความใกล้ชิดกับประชาชน จึงจะสามารถเข้าใจถึงปัญหาและความต้องการของประชาชนได้อย่างชัดเจน และต้องไม่ย่อท้อที่จะแสวงหาวิธีแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านและชุมชน มีความตั้งใจจริงและแน่วแน่ที่จะช่วยเหลือชาวบ้านให้ได้รับประโยชน์สุขด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ มีเมตตาธรรม เสียสละ และทุ่มเททำงานเพื่อชาวบ้านในทุกวิถีทาง รวมทั้งต้องพร้อมที่จะสร้างความศรัทธาเชื่อถือจากชาวบ้าน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญให้ชาวบ้านพร้อมที่จะร่วมดำเนินกิจกรรมตามคำแนะนำของพระสงฆ์ และสนับสนุนงานพัฒนาด้วยความเต็มใจ งานพัฒนาต่างๆจึงจะลุล่วงไปด้วยดี เพราะถ้าขาดความเชื่อมั่นและสนับสนุนจากชาวบ้านแล้ว การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะเต็มไปด้วยความยากลำบากและอาจจะไม่บรรลุผล การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ร่วมกับชาวบ้านนี้ยังเป็นฐานรากที่จะสร้างเสริมศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อพระสงฆ์ให้เพิ่มมากขึ้นด้วย เพราะชาวบ้านจะตระหนักว่าพระสงฆ์ไม่ได้ทำตัวเป็นภาระของสังคมหรือเป็นกาฝากอยู่ในชุมชน แต่เป็นผู้ที่สร้างเสริมประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้ทั้งทางโลกและทางธรรม

ในส่วนความเห็นของพระสงฆ์ที่ไม่ได้ทำงานพัฒนานั้น ส่วนมากไม่เห็นด้วยกับการที่พระสงฆ์นักพัฒนาเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางโลกมากเกินไป โดยมักให้เหตุผลว่าการทำงานพัฒนาไม่ใช่กิจของสงฆ์ พระสงฆ์บางรูปเน้นการทำงานพัฒนามากเกินไป จนละเลยกิจของสงฆ์ที่พึงปฏิบัติ ตัวอย่างเช่นชาวบ้านนิมนต์พระสงฆ์นักพัฒนาให้ไปประกอบพิธีสวดศพที่บ้าน แต่ท่านไม่ยอมรับนิมนต์ด้วยเหตุผลที่ว่าในงานพิธีกรรมนั้นมีการดื่มเหล้าหรือมีการเล่นการพนัน ซึ่งพระสงฆ์ที่ไม่ทำงานพัฒนามองว่าเป็นการไม่สมควรที่ชาวบ้านจะถูกปฏิเสธ การไปประกอบพิธีกรรมให้แก่พุทธศาสนิกชนถือเป็นกิจของสงฆ์อย่างหนึ่งที่พระสงฆ์ควรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด นอกเหนือไปจากการศึกษาเล่าเรียนธรรม จึงมักมีคำวิจารณ์พระสงฆ์นักพัฒนาในประเด็นการละเลยไม่ปฏิบัติกิจของสงฆ์อย่างเหมาะสม อย่างเช่นพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะอำเภอท่านหนึ่งกล่าวว่า “พระสงฆ์ควรเคร่งครัดในหลักพุทธธรรม และประกอบกิจของสงฆ์อย่างเหมาะสม ดำรงตนเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ไม่ควรไปร่วมหรือนำชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆทางโลกจนเกินงาม ควรเน้นการพัฒนาคุณธรรมของคนในชุมชนมากกว่า... การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ก็ต้องระมัดระวังไม่ให้ผิดวิสัยของสมณะ และไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย หากทำได้เช่นนี้ใครจะทำงาน

พัฒนาหรือไม่ทำงานพัฒนาก็ไม่กระทบต่อพระพุทธศาสนา” พระสงฆ์ในระดับเจ้าคณะตำบลอีกท่านหนึ่งมองว่า พระสงฆ์นักพัฒนาควรจะทำกัณฑ์บทธาทำให้เหมาะสมตามกรอบพระธรรมวินัย และควรยึดถือตามแบบแผนประเพณีที่ว่า “พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการเผยแผ่ธรรม อบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน และศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเพื่อจรโลงพระพุทธศาสนาเท่านั้น การไปช่วยพัฒนาความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นเรื่องทางโลก ไม่ใช่กิจของสงฆ์ อาจทำให้ชาวบ้านหมดความเลื่อมใสศรัทธาได้”

แนวคิดเหล่านี้กลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้พระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปไม่อาจปฏิบัติงานได้อย่างราบรื่น เพราะถูกพระสังฆาธิการระดับสูงกว่าเพ่งเล็งการทำงาน ซึ่งถ้าหากทำอะไรผิดพลาดก็ จะไม่ได้รับการช่วยเหลือหรืออุทลงโทษอย่างหนัก และการที่พระสงฆ์ถูกควบคุมความประพฤติ และการดำเนินงานต่างๆผ่านกลไกการปกครองคณะสงฆ์ ได้ส่งผลให้พระสงฆ์นักพัฒนาไม่มีอิสระในการปฏิบัติงานอย่างแท้จริง เพราะต้องระมัดระวังทั้งไม่ให้ขัดต่อกรอบพระธรรมวินัยและการดำเนินงานตามนโยบายของคณะสงฆ์ทั้งจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปถึงกับพูดเชิงตลกว่า “ในปัจจุบันการทำงานทุกอย่างต้องพยายามไม่ขัดแย้งกับพระผู้ใหญ่... การทำงานพัฒนาส่วนใหญ่ก็ต้องเสนอหรือทำรายงานให้พระผู้ใหญ่ทราบ เพื่อจะได้ใช้เป็นยันต์กันผี...”

การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในสายตาของพระสงฆ์ทั่วไป มักถูกมองว่าไม่ใช่บทบาทตามหลักพระธรรมวินัย ทั้งยังมีความเสี่ยงต่อการทำผิดพระธรรมวินัยด้วย เพราะเป็นการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลกโดยตรง ในขณะที่พระสงฆ์นักพัฒนาโต้แย้งว่า การทำงานสังฆพัฒนาเป็นเหมือนการตอบแทนคุณที่ชาวบ้านให้อาหารและการสนับสนุนการศึกษาปฏิบัติธรรม ถ้าชาวบ้านยังทุกข์ยากเดือดร้อน พระสงฆ์ก็ไม่สามารถประกอบกิจของสงฆ์ได้อย่างปกติ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลก ทำกิจกรรมที่สามารถช่วยแก้ปัญหาให้แก่ชาวบ้านได้ การอบรมศีลธรรมอย่างเดียวไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหามาของชาวบ้านได้ ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับกิจกรรมทางธรรมและทางโลก

อย่างไรก็ตามยังมีพระสงฆ์ทั่วไปอีกส่วนหนึ่ง ที่ไม่มีความคิดเห็นเชิงขัดแย้งต่อการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา เพียงแต่เห็นว่าตนเองยังไม่พร้อมที่จะเข้าร่วมทำงานสังฆพัฒนา ซึ่งพระสงฆ์กลุ่มนี้ส่วนมากเป็นพระสงฆ์รุ่นหนุ่ม แม้จะเป็นเจ้าอาวาสแล้วแต่ก็ยังคงคิดว่าตนเองไม่พร้อม เพราะท่านมองว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” คือกลุ่มพระสงฆ์ที่มีบารมีหรือได้รับศรัทธาและเชื่อถือจากชาวบ้านสูง ประกอบกับมีความรู้ความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรมที่จะนำชาวบ้านพัฒนาได้ หากพระสงฆ์ขาดความพร้อมในสองส่วนนี้ก็ยากที่จะเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาได้ ดังเช่นที่เจ้าอาวาสท่านหนึ่งให้ความเห็นว่า “พระสงฆ์นักพัฒนาต้องมีอาวุโสสูง มีบารมีมากพอ และที่สำคัญจะต้องมี

ความรู้ในการพัฒนาที่จะนำชาวบ้านทำงานได้ ต้องพร้อมในสิ่งเหล่านี้จึงจะทำงานพัฒนาได้ดี พระ รุณหนุ่มยังมีบารมีไม่ถึง แม้จะมีความรู้จบปริญญาก็ไม่แน่ว่าจะทำงานพัฒนากับชาวบ้านได้ เพราะ ความรู้ไม่ใช่มาจากตำรา แต่เป็นความรู้ที่จะนำชาวบ้านทำงาน เป็นการปฏิบัติจริง ถ้ามีบารมีไม่ถึง และมีความรู้ไม่มากพอ หากฝืนทำงานไป อาจจะล้มเหลว แล้วต่อไปจะนำชาวบ้านทำงานไม่ได้ เพราะจะไม่ได้ได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้าน” หรือเจ้าอาวาสอีกรูปหนึ่งกล่าวว่า “...อาตมาอยาก ทำงานพัฒนาเหมือนกัน ก็ยังรอเวลาอยู่ ให้มีพรรษาและศรัทธาสูงกว่านี้อีกนิด ก็กำลังสนใจเรียนรู้ และหาโอกาสไปดูงานจากพระนักพัฒนาที่ทำงานอยู่ก่อน ที่วัดของหลวงพ่อนานก็เคยไป แต่คุณแล้ว คิดว่าจะทำงานอย่างท่านได้ยาก ต้องมีบารมีถึงจริงๆ จึงจะดันกิจกรรมเหล่านั้นออกมาได้สำเร็จ ... ตอนนี้ยังทำไม่ได้ แต่อนาคตก็คิดจะลองทำงานพัฒนาดูบ้าง”

ในส่วนของชาวบ้านนั้นมองพระสงฆ์เป็น “นาบุญ” ที่จะเป็นแหล่งให้ชาวบ้านสร้างบุญ สำหรับการมีชีวิตที่ดีในชาติหน้า การทำกิจกรรมใดๆร่วมกับพระสงฆ์และวัดที่จะช่วยสะสมบุญได้ ชาวบ้านล้วนยินดีร่วมทำกิจกรรมด้วยทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมการสร้างวัด การสร้างโบสถ์สร้าง เจดีย์ การสร้างธนาคารข้าว การสร้างถนนหนทางในหมู่บ้าน การไปร่วมขุดดินสร้างบ่อน้ำหรือสระ น้ำ หรือการไปร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่พระสงฆ์ท่านร้องขอมา ซึ่งหมายถึงว่าชาวบ้านยินดีเข้าร่วม กิจกรรมต่างๆทั้งทางศาสนาและการพัฒนา ถ้าหากทางวัดและพระสงฆ์เรียกร้องต้องการ เพราะมอง ว่าเป็นแบบอย่างหนึ่งของการทำบุญที่ชาวบ้านสามารถเข้าหาบุญได้ บุญจึงเป็นสื่อสำคัญประการ หนึ่งที่จะชักนำให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมสังฆพัฒนา นอกเหนือจากการมีความศรัทธาเชื่อถือ ในตัวพระสงฆ์นักพัฒนา

ในความเห็นของชาวบ้าน “พระสงฆ์นักพัฒนา” คือพระสงฆ์ผู้ที่มีความรอบรู้ในเรื่อง ต่างๆมากมาย สามารถให้คำปรึกษาต่างๆแก่ชาวบ้านได้ดี เมื่อชาวบ้านประสบปัญหาต่างๆ ก็มักจะ เข้าไปขอคำปรึกษา พระสงฆ์นักพัฒนาจึงมีฐานะเป็นผู้นำทางภูมิปัญญาของชาวบ้าน เป็นได้ทั้งผู้นำ ทั้งทางโลกและทางธรรม พระสงฆ์ที่ท่านทำหน้าที่เฉพาะทางธรรมมักจะได้รับความศรัทธาเชื่อถือน้อย กว่าพระสงฆ์ที่สามารถช่วยเหลือหรือสนับสนุนกิจกรรมทางโลกของชาวบ้านและชุมชนได้ด้วย ชาวบ้านท่านหนึ่งที่เข้าร่วมงานพัฒนากับพระสงฆ์เล่าว่า “ชาวบ้านจะรักและศรัทธาพระที่ทำงาน พัฒนามากกว่าพระทั่วไป เพราะท่านมีความรู้ที่จะแนะนำชาวบ้านให้ทำงานต่างๆของชุมชน ช่วย ให้คำปรึกษาแก้ปัญหาให้ชาวบ้านได้ ใครมีปัญหาอะไรก็ไปหาหลวงพ่ หลวงพ่แนะนำอะไร ชาวบ้านก็ทำตาม ...นอกจากช่วยงานของหมู่บ้านแล้ว เรายังได้บุญด้วย การช่วยพระทำงานก็เป็ นการทำบุญอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ต้องให้เงิน เราไม่มีเงินเราให้แรงงานเราก็ได้บุญ คนจนก็ช่วยงานหลวง พ่ได้ ท่านว่าก็ได้บุญเท่ากัน ทั้งช่วยแรงและตั้งใจทำงานจะยิ่งได้บุญสูงกว่าให้เงินแต่ไม่มาช่วยกัน ทำงาน ชาวบ้านก็ยิ่งมาช่วยกันพัฒนามากขึ้น” ชาวบ้านอีกท่านหนึ่งในหมู่บ้านที่ไม่มีพระสงฆ์

ทำงานพัฒนาแล้วว่า “พระนักพัฒนาไม่เหมือนกับพระทั่วไป ตรงที่เข้ามาพาชชาวบ้านทำโน่นทำนี่ แก้ปัญหาของหมู่บ้าน ท่านไม่ชอบอยู่นิ่ง คิดทำโครงการต่างๆอยู่เรื่อย บางคนก็ว่าท่านไม่น่าจะยุ่ง เกี่ยวเรื่องทางโลก แต่ถ้าให้เลือกก็คิดว่าชาวบ้านอยากให้มีพระนักพัฒนาอยู่ในหมู่บ้าน จะได้ช่วย ชาวบ้านคิด ช่วยชาวบ้านทำงานและแก้ปัญหาต่างๆ ถ้ามีพระมาทำโครงการ เราจะไม่กังวลว่าจะ มีการโกงกิน หรือทำงานไม่โปร่งใส ทุกคนกลัวบาป โกงพระ โกงเจ้าตกรอกแน่ๆ...”

อย่างไรก็ตาม ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการเข้ามาทำงานพัฒนาของ พระสงฆ์ ด้วยเหตุผลที่ว่างานพัฒนาควรเป็นเรื่องของผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพราะเป็น หน้าที่ของพวกเขาโดยตรง ไม่ใช่หน้าที่ของพระสงฆ์ ที่ควรจะศึกษาธรรมให้ลึกซึ้งจะได้สอน ชาวบ้านได้ ช่วยประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณีพื้นบ้านให้ชาวบ้านได้ ถ้าพระสงฆ์ทำสิ่ง เหล่านี้ไม่ได้ดีถึงแม้จะทำงานพัฒนาเก่ง ก็ถือว่ายังทำหน้าที่ของพระสงฆ์ไม่สมบูรณ์ พระสงฆ์ควร จะยึดถือหน้าที่หลักของความเป็นสงฆ์ก่อน ดังที่ชาวบ้านท่านหนึ่งให้เหตุผลว่า “พระมีหน้าที่ศึกษา ธรรมและสั่งสอนชาวบ้าน และพาชชาวบ้านทำพิธีกรรมต่างๆ ถ้าพระทำสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ ก็ถือว่าทำ หน้าที่ไม่สมบูรณ์ ชาวบ้านจะไม่ศรัทธา ยิ่งถ้าจะพาชชาวบ้านทำงานพัฒนาด้วย ก็คงไม่มีใครร่วมด้วย งานหลักของพระต้องไม่บกพร่อง งานพัฒนาไม่ใช่หน้าที่ของพระ ถ้าพระช่วยสนับสนุนได้ก็ดี แต่ ไม่ควรล้ำเส้น ไม่ก้าวท้าวเรื่องทางโลกมากไป อย่าทำผิดวินัยสงฆ์ ชาวบ้านเขาจะจับสึก” หรืออีก ท่านหนึ่งกล่าวว่า “พระไม่จำเป็นต้องมาช่วยพัฒนาหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. เขาทำหน้าที่ของเขา อยู่แล้ว ต่างก็มีหน้าที่ของตนเอง พระก็ต้องรู้ว่าควรจะทำอะไรแค่ไหน เรื่องบางเรื่องทำแล้วพระจะ ไม่บริสุทธิ์ อย่างมีคนเล่าว่ามีพระนักพัฒนาบางองค์เปิดร้านค้าสหกรณ์ในหมู่บ้าน แล้วท่านลงมา ดูแลจัดการเรื่องเงินๆทองๆด้วย คนในหมู่บ้านก็ระแวงว่าท่านจะเอาเงินนั้นไปใช้ เพราะชาวบ้านไม่ ค่อยได้เงินปันผล รู้แต่ตัวเลข ไม่เห็นกำไรออกเงยอะไร พอความระแวงเกิด ก็กระทบกับศรัทธา งาน ร้านค้าก็ล้มไป ชาวบ้านก็ไม่เชื่อใจ ไม่เข้าร่วมงานอื่นๆด้วย ถอยกันหมด มีแต่เฉพาะคนใกล้ชิดที่ยัง ทำงานอยู่กับพระ”

ความคิดเห็นของชาวบ้านที่น่าเสียดายนี้เป็นเพียงความเห็นเด่นๆ ที่มีประเด็นชัดเจน และมีนัยที่ให้อัปเดตที่ดีต่อกระบวนการทำงานสังฆพัฒนาในชนบทอีสาน และแสดงให้เห็นชัดเจน ว่าไม่ใช่ชาวบ้านอีสานทั้งหมดที่จะยอมรับในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา ศรัทธาคือสิ่ง สำคัญที่สุด ถ้าชาวบ้านไม่มีศรัทธาต่อพระสงฆ์แล้วกิจกรรมการพัฒนาใดๆก็ยากจะประสบ ความสำเร็จได้

จากการวิเคราะห์ความคิดเห็นทั้งของพระสงฆ์และชาวบ้านแล้วกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ นักพัฒนาและชาวบ้านมีทัศนคติที่สอดคล้องกันประการหนึ่งคือ โดยพื้นฐานแล้วการดำเนิน

กิจกรรมการพัฒนาในชนบทอีสานต้องอาศัยผู้นำท้องถิ่นมาร่วมกันพัฒนาชุมชน ผู้นำท้องถิ่นที่สำคัญนั้นประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ และพระสงฆ์ แต่กล่าวได้ว่าพระสงฆ์เป็นกลุ่มบุคคลที่มีฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะเป็นผู้นำการพัฒนาสังคมที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นผู้นำที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือมากที่สุด พระสงฆ์เป็นผู้ที่ชาวบ้านเคารพยกย่องในฐานะเป็นผู้ที่ประพฤติธรรมเคร่งครัด เป็นตัวอย่างที่ดีในด้านศีลธรรม เป็นผู้ให้คำแนะนำช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวันของชาวบ้านมาแต่อดีต เป็นที่ปรับทุกข์และเป็นที่พักทางใจ ใกล้เกลี่ยคดีความ ตลอดจนการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งแม้ว่าในปัจจุบันวัดและพระสงฆ์จะลดหย่อนบทบาทในการให้บริการสังคมลงไปจากอดีต แต่ในชุมชนชนบทอีสานพระสงฆ์ยังมีบทบาทเป็นผู้นำทางสังคมที่สำคัญอยู่มาก แต่ชาวบ้านก็ยังคิดว่าแม้พระสงฆ์จะเป็นผู้นำการพัฒนาที่ดี แต่การทำงานพัฒนาต่างๆต้องอยู่ภายในกรอบของพระธรรมวินัย ไม่ควรทำอะไรรที่ขัดต่อความเป็นสมณเพศ

ในส่วนของผู้นำชุมชนนั้น จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลสนามพบว่าส่วนมากผู้นำเห็นด้วยที่พระสงฆ์จะเข้าร่วมทำงานพัฒนาชุมชน เพราะพระสงฆ์กับวัดเป็นศูนย์กลางของชนบทอีสานมานาน ถ้าพระสงฆ์ให้ความสนใจและร่วมกับผู้นำทำงานพัฒนา ชาวบ้านก็จะร่วมมือในกิจกรรมการพัฒนาต่างๆสูงมาก ทั้งนี้เพราะชาวบ้านมักจะเชื่อถือพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์บอกกล่าวชาวบ้านก็จะมาร่วมงานด้วยดี เรียกให้มาประชุมชาวบ้านก็มา เรียกให้มาร่วมกันลงแรงทำงานชาวบ้านก็มา การทำงานพัฒนาจึงราบรื่นได้ ยิ่งไปกว่านั้นพระสงฆ์นักพัฒนายังเป็นผู้ที่ช่วยดึงให้เจ้าหน้าที่ของรัฐลงมาประสานงานได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะถ้าเป็นพระสังฆาธิการระดับสูงด้วยแล้ว เจ้าหน้าที่ของรัฐจะยินดีสนับสนุนเต็มที่ ดังเช่นที่ผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่งเล่าว่า “พระสงฆ์นักพัฒนาคือคนกลางที่ดีที่จะช่วยให้งานพัฒนาในหมู่บ้านสำเร็จได้ง่าย ทั้งเป็นคนกลางกับชาวบ้านและเป็นคนกลางกับเจ้าหน้าที่ ชาวบ้านให้ความศรัทธา เจ้าหน้าที่ให้การยอมรับ การทำงานพัฒนา ก็ไปได้ดี แต่ที่สำคัญคือพระกับผู้นำและชาวบ้านต้องทำงานร่วมกัน ไม่ใช่พระนำโดยไม่สนใจผู้นำ ไม่สนใจชาวบ้าน ความร่วมมืออาจจะมี แต่คงจะสำเร็จจริงๆได้ยาก” สมาชิก อบต. ท่านหนึ่งกล่าวว่า “พระนักพัฒนาที่เป็นผู้นำหมู่บ้านเหมือนกัน แต่มีความรู้ความสามารถไปคนละทาง ชาวบ้านนับถือพระ พระขอให้ทำอะไร ชาวบ้านก็ทำ พระพูดอะไรชาวบ้านก็ไม่ค่อยโต้แย้ง จะเชื่อหรือไม่เชื่อนั้นก็ว่ากันทีหลัง การพูดคุยหรือการประชุมจึงมักอาศัยวัดและให้พระท่านมาร่วมด้วย ถ้าพระกับผู้นำทำงานร่วมกันได้ดี งานพัฒนาต่างๆก็ทำได้ง่ายขึ้น บางอย่างถึงไม่มีงบประมาณลงมา ก็ทำสำเร็จได้”

อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิก อบต.) ส่วนมากจะยอมรับว่าพระสงฆ์นักพัฒนาสามารถช่วยแก้ไขปัญหาของชาวบ้านในชุมชนได้มาก แต่ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่แสดงความเห็นในเชิงสงสัยเช่นเดียวกันกับพระสงฆ์ที่ไม่ได้ทำงานพัฒนา ว่าพระสงฆ์สมควรจะเข้า

มาเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลกโดยตรงหรือไม่ จะขัดต่อพระธรรมวินัยหรือไม่ และจะกระทบกระเทือนต่อสถาบันสงฆ์และพุทธศาสนาหรือไม่ เพราะหน้าที่หลักของพระสงฆ์คือการรักษาศิลปปฏิบัติธรรม อำนาจความสะดวกในด้านพิธีกรรมทางศาสนา และอบรมสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน การทำกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์อาจทำให้พระสงฆ์ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับปัญหาและกิจกรรมทางโลก และอาจมีผลให้ต้องลดบทบาททางศาสนาลง แต่ผลจากงานวิจัยสนามพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานส่วนมากมักจะทำงานประสานกลมกลืนกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชนบทได้ดี สามารถช่วยแก้ไขปัญหามากมายของชาวบ้านได้ และไม่ค่อยถูกเพ่งเล็งสงสัยจากชาวบ้านและผู้นำชุมชนในเรื่องความบริสุทธิ์ของเจตนารมณ์ที่พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทด้านนี้

ในประเด็นความเหมาะสมในการแสดงบทบาทการพัฒนา มีพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปให้ความคิดเห็นในเชิงโต้แย้งว่า “...ถ้ามองด้วยความเป็นกลาง ระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนาที่มุ่งการบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่คนในชุมชนและสังคม กับพระสงฆ์ที่ฝึกฝนไสยศาสตร์และมุ่งผลิตเครื่องรางของขลัง ใครจะขัดต่อแนวทางบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ และมีวิถีปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับพระธรรมวินัยและคำสอนในพระพุทธศาสนา ...เรื่องนี้อีกครณะสงฆ์ควรจะหันมาทบทวนให้ชัดเจน เพราะที่ผ่านมาพระสังฆาธิการบางส่วนไม่ให้การสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา แต่กลับเห็นดีและยกย่องพระสงฆ์ที่มุ่งผลิตเครื่องรางของขลัง ที่ทำเพื่อหาผลประโยชน์ส่วนตัวและหมู่พวก ในขณะที่สร้างเงื่อนไขให้คนในสังคมหลงมกมาย และคาดหวังความสำเร็จจากสิ่งเหนือธรรมชาติ จนกระทั่งไร้ความสามารถและสำนึกที่จะพึ่งตนเอง ดังนั้นข้อสงสัยถึงความเหมาะสมว่าควรหรือไม่ที่พระสงฆ์นักพัฒนาจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลก ด้วยการช่วยเหลือสังคมและพัฒนาชุมชน จึงไม่ควรเป็นเรื่องที่ถูกนำมาถกเถียงกันอีกต่อไป...” (พระครูโพธิวิรุณ, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2548) หรืออีกความเห็นหนึ่งกล่าวว่า “...ถ้ามองจากสภาวะจริงในอดีตที่ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชุมชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ก็ไม่จำเป็นต้องหาเหตุผลว่าเป็นกิจของสงฆ์หรือไม่ เพราะเป็นการรื้อฟื้นบทบาทเก่าของพระสงฆ์ในอดีต แต่เนื่องจากในปัจจุบันหลายบทบาทเดิมของพระสงฆ์มีหน่วยงานรัฐเข้ามารับผิดชอบแทน การทำงานสังฆพัฒนาบางกิจกรรมจึงถูกชาวบ้านมองว่า เป็นกิจกรรมทางโลกที่พระสงฆ์ไม่ควรเข้ามายุ่ง เพราะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐทำอยู่แล้ว จนทำให้เกิดผลกระทบต่อความเคารพศรัทธาจากชาวบ้านบางกลุ่ม โดยเฉพาะถ้ากิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ไม่สนองความต้องการของชาวบ้าน หรือขัดแย้งกับผลประโยชน์ของชาวบ้านบางกลุ่ม การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ก็จะยิ่งถูกมองไปในทางลบมากขึ้น และทำให้การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในหลายพื้นที่ขาดความร่วมมือจากชาวบ้านและผู้นำชุมชน ...อย่างเช่นที่ในอดีตพระนักพัฒนาหลายรูปถูกชาวบ้านและเจ้าหน้าที่กล่าวหาว่าเป็นพระคอมมิวนิสต์” (พระครูพิพิธธรรมรส, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2548)

บทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาจึงอาจถือเป็นรูปแบบหนึ่งของ “พุทธศาสนาชาวบ้าน” หรือที่รู้จักกันในนิยามของ “Practical Buddhism” (Hayashi 2003) แต่เป็นวิถีปฏิบัติแบบพุทธศาสนาชาวบ้านร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้าน กิจกรรมสังคมพัฒนาไม่ใช่กิจที่กำหนดโดยองค์กรคณะสงฆ์ให้พระสงฆ์ทั่วไปปฏิบัติ แต่เป็นการปฏิบัติร่วมกันเองระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนาและชาวบ้านในชุมชน โดยที่พระสงฆ์นั้นมองการทำงานพัฒนาว่าเป็นความรับผิดชอบของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยเหลือชาวบ้านที่กำลังตกทุกข์ได้ยาก ประสบปัญหาในด้านต่างๆ เพราะพระสงฆ์และชาวบ้านต่างพึ่งพาอาศัยกัน นอกจากนี้ถ้าชาวบ้านไม่สามารถมีวิถีชีวิตอยู่ได้อย่างเหมาะสม ชาวบ้านก็จะห่างจากการเรียนรู้และปฏิบัติธรรม การอบรมและเผยแพร่ธรรมของพระสงฆ์ก็ทำไม่ได้ รวมทั้งเมื่อชาวบ้านอดอยากเดือดร้อนก็ไม่สามารถที่จะให้การสนับสนุนพระสงฆ์และวัดได้ตามสมควร ดังนั้นพระสงฆ์ก็จะไม่สามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ ในส่วนของชาวบ้านนั้นต่างมองการร่วมกิจกรรมสังคมพัฒนาว่าเป็นการร่วมทำบุญในทางหนึ่ง โดยเฉพาะในชุมชนที่พระสงฆ์นักพัฒนานั้นว่า การร่วมกิจกรรมการพัฒนานั้นไม่แตกต่างจากการทำบุญในลักษณะของการสร้างวัดหรือสร้างโบสถ์ ความร่วมมือของชาวบ้านในกิจกรรมการพัฒนาจึงมีมาก ทั้งในส่วนของชาวบ้านที่เดือดร้อนและชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูง เพราะถือเป็นการสะสมบุญไว้สำหรับชาติหน้าด้วย การทำงานสังคมพัฒนาจึงเป็นเสมือนแนวทางปฏิบัติหน้าที่ที่พระสงฆ์นักพัฒนามองว่าเป็นส่วนหนึ่งในวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์ และชาวบ้านก็มองการร่วมกิจกรรมสังคมพัฒนาเป็นวิถีแห่งบุญในพุทธศาสนา

อีกประการหนึ่ง การทำงานสังคมพัฒนาของพระสงฆ์มักจะเป็นการทำควบคู่กันไปทั้งทางธรรมและทางโลก ไม่ได้เน้นเฉพาะการทำกิจกรรมการพัฒนาโดยไม่สนใจการให้การศึกษาและอบรมธรรมแก่ชาวบ้าน ดังนั้นจึงยังเป็นวิถีปฏิบัติบนพื้นฐานแนวทางพุทธธรรม นอกจากนี้การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนานั้นไม่ใช่จะมีความรู้ด้านการพัฒนาแล้ว จะสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาได้ทั่วไป แต่จะต้องปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ที่เคยปฏิบัติกันมาในแต่ละชุมชน ดังนั้นจึงกลายเป็นเงื่อนไขที่ว่าความสำเร็จในชุมชนหนึ่งจะนำไปเป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาในอีกชุมชนหนึ่งนั้นอาจเป็นไปได้ยาก นอกจากพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปต่างก็มีความรู้และประสบการณ์แตกต่างกันแล้ว การทำงานสังคมพัฒนาไม่สามารถจะเรียนรู้จากตำราหรือจากท่านใดท่านหนึ่งได้โดยตรง เพราะแต่ละชุมชนต่างมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน จึงต้องเรียนรู้จากข้อเท็จจริงในชุมชนที่ตนเองอยู่อาศัย

อย่างไรก็ตาม ยังเป็นเรื่องยากที่จะแยกแยะความแตกต่างระหว่างพระสงฆ์ธรรมดากับพระสงฆ์นักพัฒนา ถ้าหากไม่กำหนดกรอบให้ชัดว่าพระสงฆ์นักพัฒนามีแบบแผนการทำงานร่วมกับชุมชนอย่างไร เพราะนับจากอดีตภาพพระสงฆ์ประกอบพิธีกรรมและสวดมนต์ ในลักษณะ

ที่ชาวพุทธส่วนใหญ่ไม่เข้าใจความหมาย แต่ถือเป็น "กิจของสงฆ์" ที่พระสงฆ์ทุกรูปต้องปฏิบัติ คือ สิ่งที่คุณเคยของเหล่าพุทธศาสนิกชนทั่วไป ตรงกันข้ามกับภาพของพระสงฆ์ออกไปช่วยชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ พุทธศาสนิกชนส่วนมากไม่รู้สิ่งที่คุณเคย ในขณะที่พุทธศาสนิกชนในชนบทอีสานหลายๆแห่งต่างคุ้นชินกับภาพเหล่านี้ จนในบางชุมชนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวบ้านไปแล้ว กิจกรรมสังฆพัฒนาในชุมชนเหล่านี้จึงถือเป็นกิจปฏิบัติของพระสงฆ์ได้เช่นเดียวกันกับการเผยแผ่พุทธธรรม เพราะเป็นกิจกรรมที่พระสงฆ์ดำเนินการเพื่อประโยชน์สุขของพุทธศาสนิกชนและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม และเป็นแนวทางที่พระสงฆ์ในภาคอีสานพยายามจะฟื้นฟูปรับปรุงบทบาทของพระสงฆ์ ให้มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อสังคมเหมือนที่เคยเป็นมาในอดีต และปล้ำคำกล่าวที่ชาวบ้านบางคนวิจารณ์พระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์อยู่สุขสบายและทำตนเป็นเสมือนการฝากของสังคมเป็นภาระของสังคม ไม่ค่อยทำอะไรที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคม”

สถานะและภูมิหลังของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

เพื่อให้เข้าใจถึงบทบาทและการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานได้ชัดเจน ควรจะศึกษาถึงประวัติ ภูมิหลัง ประสบการณ์ และสถานะปัจจุบันของพระสงฆ์นักพัฒนา เพื่อให้เข้าใจถึงรากฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และชุมชน ที่มีความสำคัญต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ ดังรายละเอียดที่จะนำเสนอเป็นลำดับๆ ดังนี้

ก. ภูมิหลังและประวัติของพระสงฆ์นักพัฒนา

ประเด็นแรกที่ต้องทำความเข้าใจคือภูมิหลังและประวัติของพระสงฆ์นักพัฒนา จากข้อมูลในตารางที่ 4-1 พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่กำลังทำงานอยู่ในปัจจุบันนี้มากกว่าครึ่งหนึ่งเป็นพระสงฆ์ที่เกิดและเติบโตในชุมชนที่วัดนั้นตั้งอยู่ ส่วนที่เหลือส่วนมากล้วนเป็นคนอีสาน โดยมีทั้งเป็นผู้ที่มาจากตำบลอื่นๆในอำเภอเดียวกัน มาจากอำเภออื่นๆในจังหวัดเดียวกัน และมาจากจังหวัดอื่นๆในภาคอีสาน มีเพียง 2 รูปเท่านั้นที่เป็นพระสงฆ์มาจากภาคอื่นๆ ได้แก่ พระถวิล สุบุญธาตุ มาจากจังหวัดนครสวรรค์ ปัจจุบันอยู่ที่สำนักสงฆ์ลาดคำวนาราม ต.บุง อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ และพระพุทธานันท์ภิกขุ มาจากจังหวัดแพร่ ปัจจุบันเป็นเจ้าของวัดชัยมงคล ต.บ้านแท่น อ.บ้านแท่น จ.ชัยภูมิ ทั้งสองรูปนี้ท่านเป็นพระนักวิปัสสนากรรมฐาน ท่านได้ตระเวนไปศึกษาและปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ ห่างไกลจากบ้านเกิดของตน ก่อนที่จะมาร่วมเผยแผ่ธรรมและปฏิบัติกิจอยู่ในภาคอีสาน และในที่สุดก็อยู่ร่วมทำงานพัฒนากับญาติโยมในภาคอีสานมานานกว่า 20 ปีและ 16 ปีตามลำดับ

ตารางที่ 4-1 ภูมิฐานะของพระสงฆ์นักพัฒนา

ภูมิฐานะ	ความถี่	ร้อยละ
ในชุมชนที่วัดตั้งอยู่	29	51.8
ในอำเภอเดียวกัน	7	12.5
ในจังหวัดเดียวกัน	8	14.3
จังหวัดอื่นในภาคอีสาน	10	17.8
มาจากภาคอื่น	2	3.6
รวม	56	100.0

จากการศึกษารายละเอียดประวัติของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูป พบประเด็นที่น่าสนใจหลายประการ ประการแรกพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากคือ 35 รูป หรือราวร้อยละ 62.5 มีพื้นฐานมาจากครอบครัวที่มีฐานะในระดับปานกลางในชุมชน คืออยู่ในระดับฐานะพอมือพอกินไม่ประสบปัญหาในการดำเนินชีวิต และการบวชของพระสงฆ์นักพัฒนาในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นการบวชตามประเพณีเพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่มากกว่าจะมีความใฝ่รู้ใฝ่ศึกษาทางธรรม ในช่วงแรกที่บวชส่วนมากไม่ได้ตั้งใจจะบวชนาน แต่เมื่อได้ศึกษาธรรมแล้วมีความซาบซึ้งและเห็นว่าเป็นเส้นทางแห่งความสงบสุข จึงอยู่ศึกษาธรรมต่อเนื่องเรื่อยมา ทั้งนี้มีพระสงฆ์นักพัฒนาในกลุ่มนี้จำนวนหนึ่งที่เข้ามาบวชด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เนื่องจากมีโอกาสใกล้ชิดกับพุทธศาสนา ตั้งแต่เด็ก อย่างเช่น ได้เคยติดตามโยมแม่หรือยายไปทำบุญที่วัดและรักษาศิลปปฏิบัติธรรมที่วัดในวันพระ บางรูปบ้านของท่านอยู่ใกล้วัดได้เข้าวัดช่วยงานบุญของวัดบ่อยๆ หรือมาเป็นเด็กวัดช่วยปรนนิบัติพระบ้าง เมื่อเรียนจบประถมแล้วส่วนมากจึงขอบวชเณรเพื่อศึกษาธรรม และส่วนมากจะบวชพระสืบต่อมาโดยไม่เคยสึก อย่างไรก็ตามมีบางรายที่บวชเพราะประสบความล้มเหลวในชีวิตทางโลก ไม่ประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน หรือผิดหวังกับวิถีชีวิตในทางโลก จึงตัดสินใจบวชเพื่อลองศึกษาธรรม และพบว่าธรรมสามารถให้คำตอบของชีวิตและเป็นหนทางแห่งการพ้นทุกข์อย่างแท้จริง จึงบวชเรื่อยมา

สำหรับพระสงฆ์นักพัฒนาอีกส่วนหนึ่งจำนวน 21 รูปหรือราวร้อยละ 37.5 มาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจน จากการศึกษารายละเอียดประวัติส่วนบุคคลพบว่ามากกว่าครึ่งหนึ่งของพระสงฆ์นักพัฒนาที่มาจากครอบครัวยากจนเข้ามาบวชตามประเพณีเพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่ โดยก่อนที่จะมาบวชส่วนมากเคยมีประสบการณ์การทำงานเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว ทั้งภายในชุมชนและออกไปทำงานในกรุงเทพฯ ซึ่งมีทั้งที่ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานและไม่ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน และส่วนมากไม่ได้คิดจะบวชนานๆ แต่เมื่อได้เรียนรู้ธรรมก็เริ่มมีจิตใจโอนเอียงและศรัทธาในพุทธศาสนา ยิ่งเมื่อเรียนรู้มากขึ้นและมีโอกาสร่วมทำงานสังคมพัฒนาก็

ยังไม่คิดอยากสึก และครองเพศบรรพชิตเรื่อยมา ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งนั้นเริ่มบวชเป็นเณรตั้งแต่เด็กๆ เนื่องจากมีความสนใจใฝ่เรียนแต่ครอบครัวมีฐานะยากจนไม่สามารถส่งให้เรียนสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับได้ บางรูปเมื่อจบ ป.4 แล้วก็บวชเณรทันที บางรูปออกมาช่วยงานในไร่นาของพ่อแม่ระยะหนึ่งแล้วก็ขอบวชเณร เมื่อบวชเณรแล้วก็ศึกษาทั้งในทางธรรมและเรียนศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญ โดยหวังว่าจะเป็นโอกาสในการที่จะเรียนสูงๆเพื่อการประกอบอาชีพที่ดีในอนาคต แต่ส่วนมากท่านจะเรียนจบเพียงแค่ระดับมัธยมศึกษา ไม่สามารถเรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัยได้ เพราะมีค่าใช้จ่ายสูงประการหนึ่ง (ทั้งด้านค่าเล่าเรียนและการเดินทางไปเรียนในเมืองใหญ่ที่มีสาขาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ตั้งอยู่) และอีกประการหนึ่งคือที่วัดไม่มีใครดูแล ถ้าไปเรียนต่อก็จะไม่มีพระที่มีพรรษาสูงๆคอยดูแลวัดและเป็นที่พักทางศาสนาแก่ญาติโยมในหมู่บ้าน จึงไม่ได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น ประกอบกับเห็นว่าวิถีชีวิตอย่างพระสงฆ์เป็นวิถีชีวิตที่ดีและสงบเหมาะสมที่จะเรียนรู้ธรรมให้ลึกซึ้งขึ้นไปอีก การลาสิกขาออกไปอยู่ในเพศฆราวาสมีแต่ความวุ่นวายไม่สงบสุข มีแต่จะห่างจากศีลธรรมจริยธรรม จึงบวชเพื่อศึกษาธรรมและอยู่ทำหน้าที่ของพระสงฆ์สืบไป

ประเด็นที่น่าสนใจจากการศึกษาภูมิหลังและประวัติของพระสงฆ์นักพัฒนาคือ พระสงฆ์นักพัฒนาไม่ว่าจะมาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจนหรือฐานะปานกลาง ส่วนมากเข้ามาบวชพระตามประเพณีเพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่หรือบวชเพื่อที่จะสึกออกไปแต่งงาน มากกว่าที่จะบวชเพราะมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นทุนเดิม แต่เมื่อได้เข้ามาสัมผัสธรรม ได้เรียนรู้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็เกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงบวชเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรมเรื่อยมา อีกส่วนหนึ่งเป็นการบวชตั้งแต่เป็นเณรเพื่อโอกาสในการศึกษาเล่าเรียนสายสามัญ เนื่องจากครอบครัวมีฐานะยากจนไม่สามารถส่งเรียนในระดับสูงได้ แต่เมื่อบวชแล้วก็ต้องเรียนทางธรรมด้วย หลังจากนั้นจึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและไม่อยากลาสิกขาออกมาใช้ชีวิตอย่างฆราวาสอีก ในขณะที่มีเพียงส่วนน้อยที่บวชเพราะมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นทุนเดิม ซึ่งพระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้มักมีโอกาสอยู่ใกล้ชิดกับพระสงฆ์และวัดมาตั้งแต่เด็ก บางรูปท่านมีญาติพี่น้องบวชอยู่ในขณะที่ท่านเป็นเด็ก หรือบ้านอยู่ใกล้วัด แต่ส่วนมากเป็นเพราะท่านมีโอกาสได้ติดตามโยมแม่และญาติผู้ใหญ่ไปทำบุญที่วัดเป็นประจำ และได้มีโอกาสเข้าถึงธรรมตั้งแต่เด็กๆ จึงมีความศรัทธาอยากเรียนรู้ธรรมให้ลึกซึ้งมากขึ้น โดยส่วนมากพระสงฆ์กลุ่มนี้จะบวชตั้งแต่เป็นเณรและศึกษาธรรมเรื่อยมาและส่วนมากจะจบนักธรรมเอกและเปรียญธรรมสูงๆ ข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากมีภูมิหลังที่ไม่ได้แตกต่างจากพระสงฆ์ธรรมดาทั่วไปที่ไม่ได้สนใจทำงานสังคมพัฒนา ส่วนมากบวชพระตามประเพณีเช่นเดียวกัน ไม่ได้มีรากฐานความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่ก่อนบวช และไม่ได้มีความคิดที่จะเข้ามาทำงานสังคมพัฒนาตั้งแต่ก่อนบวช จึงเกิดคำถามที่น่าสนใจว่า “มีอะไรที่เป็นแรงจูงใจหรือแรงบันดาลใจให้พระสงฆ์

นักพัฒนาเหล่านี้เข้ามาทำกิจกรรมสังคมพัฒนา?” ซึ่งจะได้ศึกษาวิเคราะห์ห้อย่างละเอียดตอนท้ายของบทนี้

ข. การศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม

ในประเด็นนี้ต้องการทบทวนดูว่า ปัจจัยด้านการศึกษาจะมีส่วนในการสนับสนุนการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์หรือไม่และเพียงไร จากข้อมูลในตารางที่ 4-2 พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากเรียนจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและประถมศึกษา ในขณะที่มีพระสงฆ์ที่จบการศึกษาในระดับปริญญาตรีและสูงกว่าเกือบร้อยละ 20 หรือประมาณ 1 ใน 5 ของพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งหมด สำหรับการศึกษาด้านธรรมในตารางที่ 4-3 นั้นพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่ (ร้อยละ 89.3) เรียนจบระดับนักธรรมเอก โดยมีเพียงร้อยละ 30.4 เท่านั้นที่ศึกษาเปรียญธรรมและประมาณ 1 ใน 3 ของผู้ที่เรียนด้านนี้สามารถสอบผ่านระดับเปรียญ 6-7 ประโยค ซึ่งจากการศึกษารายละเอียดประวัติและประสบการณ์ทางการศึกษาพบว่า พระสงฆ์นักพัฒนาที่ศึกษาเปรียญธรรมเกือบทั้งหมดเริ่มบวชตั้งแต่เป็นเณร หลังจากเรียนจนจบนักธรรมเอกแล้วจึงเรียนต่อเปรียญธรรม ซึ่งการเรียนเปรียญธรรมนั้นต้องไปเรียนในวัดที่มีสำนักเรียน ซึ่งส่วนมากเป็นวัดที่อยู่ในเมืองหรือในชุมชนขนาดใหญ่ ถ้าไม่ออกไปอยู่ที่วัดที่มีสำนักเรียนก็ต้องใช้วิธีเดินเรียน คือออกเดินทางไปเข้าเียนกลับ และในอดีตไม่มีรถโดยสารสะดวกเหมือนในปัจจุบัน บางรูปท่านต้องเดินข้ามทุ่งนาไปยังสำนักเรียน จึงต้องมีความอดทนและฝึเรียนมาก ส่วนพระสงฆ์ที่ออกไปอยู่ที่วัดที่มีสำนักเรียนก็ไม่ใช่ว่าหาที่พักที่เรียนได้ง่ายๆ โดยเฉพาะในระดับเปรียญธรรมสูงๆต้องไปเรียนในเมืองใหญ่ๆ อย่างเช่นที่ อุบลราชธานี อุตรธานี นครราชสีมา หรือที่กรุงเทพฯ ซึ่งถ้าไม่มีเครือข่ายทั้งพระสงฆ์และญาติโยมที่เกี่ยวข้องกับวัดนั้นๆ ก็ไม่สามารถจะขอเข้าพักหรือเข้าเรียนได้ง่ายๆ ดังนั้นพระสงฆ์ที่สามารถเรียนจนจบเปรียญธรรมสูงๆจึงได้รับความศรัทธาจากชาวบ้านมาก เพราะนอกจากจะสามารถศึกษาธรรมขั้นสูงแล้วยังต้องมีความมุ่งมั่นและมานะบากบั่นมากด้วย

ตารางที่ 4-2 ระดับการศึกษาทางโลกของพระสงฆ์นักพัฒนา

ระดับการศึกษา	ความถี่	ร้อยละ
ประถมศึกษา	12	21.4
มัธยมศึกษา	25	44.6
อนุปริญญา	8	14.3
ปริญญาตรี	9	16.1
สูงกว่าปริญญาตรี	2	3.6
รวม	56	100.0

ตารางที่ 4-3 ระดับการศึกษาทางธรรมของพระสงฆ์นักพัฒนา

ระดับการศึกษา	ความถี่	ร้อยละ
นักธรรมตรี	2	3.6
นักธรรมโท	4	7.1
นักธรรมตรี	50	89.3
ไม่เรียนเปรียญธรรม	39	69.6
จบเปรียญ 1-3	7	12.5
จบเปรียญ 4-5	4	7.2
จบเปรียญ 6-7	6	10.7
รวม	56	100.0

สำหรับกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาที่เรียนเฉพาะด้านนักธรรมนั้น ส่วนมากท่านจะเรียนด้านสายสามัญไปด้วย เมื่อสอบได้นักธรรมเอกแล้วจึงไม่เรียนต่อด้านเปรียญธรรม ให้ความสนใจการเรียนทางสายสามัญมากกว่า จนหลายรูปจบการศึกษาในระดับปริญญา นอกจากนี้ก็มีอีกหลายรูปที่เมื่อจบนักธรรมเอกแล้วก็หันมาสนใจศึกษาด้านวิปัสสนากรรมฐาน และออกตระเวนไปศึกษาตามสำนักต่างๆ ซึ่งพบว่ามีจำนวนไม่น้อยที่เคยไปศึกษาและปฏิบัติธรรมกับพุทธทาสที่สวนโมกข์ ตัวอย่างเช่นพระถวิล สุญฺญธาตุ และพระมหาจันทร์ คุณวุฑฺโฒ ที่เคยไปศึกษาและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ถึง 7 พรรษา ก่อนที่จะออกเดินทางไปร่วมเผยแผ่ธรรมในที่ต่างๆ และยังมีอีกหลายรูปที่ไปศึกษาธรรมที่สวนโมกข์ทั้งระยะสั้นและระยะยาว และคำสอนของหลวงพ่พุทธทาสนี่เองที่เป็นแรงบันดาลใจส่วนหนึ่งให้พระสงฆ์หลายรูปเข้าไปทำงานพัฒนาในชุมชนต่างๆ

ในเรื่องของการศึกษาสายสามัญนั้น กล่าวได้ว่าในอดีตนั้นพระสงฆ์มีแรงจูงใจในการเรียนสายสามัญ เพราะจะเป็นโอกาสและช่องทางให้ท่านสามารถสึกออกมาหางานทำได้ ถ้าสามารถเรียนจบในระดับสูงๆได้ แต่ส่วนมากท่านเรียนจบเพียงระดับมัธยมศึกษาเพราะสาเหตุหลายประการทั้งในเรื่องเงินทุนในการเรียนและการเดินทางที่ต้องเข้าไปเรียนในเมืองใหญ่ แต่ส่วนมากที่ท่านไม่เรียนต่อเพราะหันมาสนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมให้ลึกซึ้ง เพราะไม่คิดจะสึกออกไปเป็นฆราวาสแล้ว รวมทั้งบางรูปท่านต้องรับภาระทั้งในวัดและในชุมชนหลายประการ จึงไม่สามารถเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นไปได้ แต่จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีและปริญญาโทนั้น พบประเด็นที่น่าสนใจคือต้องการเรียนรู้เพื่อที่จะเข้าใจเรื่องราวทางพุทธศาสนาและเรื่องทางโลกในมุมมองที่หลากหลายและลึกซึ้งมากขึ้น แต่ก็มีพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีชื่อเสียงส่วนหนึ่งที่ได้รับปริญญาเกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยท้องถิ่น เพื่อเป็นเกียรติแก่พระสงฆ์นักพัฒนาที่มุ่งมั่นทำงานและเสียสละตนเองเพื่อการพัฒนาสังคมมาเป็นระยะเวลายาวนาน สำหรับ

กลุ่มพระสงฆ์อายุน้อยๆที่จบการศึกษาในระดับปริญญาโทนั้น ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่าในปัจจุบันการที่พระสงฆ์เรียนระดับปริญญาโทนั้น นอกจากจะเป็นการติดต่อหาทางความคิดสมัยใหม่แล้ว ใบปริญญายังเป็นใบเบิกทางให้ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมากขึ้น ทั้งชาวบ้าน ผู้นำชุมชน รวมทั้งข้าราชการที่เข้ามาประสานงานและทำงานในชุมชน การเป็นพระจบปริญญาโทนั้นช่วยให้ทำงานพัฒนาได้ง่ายขึ้น เมื่อจะพูดให้ความเห็นหรือทำงานร่วมกับทุกฝ่ายในชุมชนจะได้รับความสนใจ รั้งฟัง และยอมรับที่จะปฏิบัติตามมากขึ้น เพราะเห็นว่าเป็นพระสงฆ์ที่มีความรอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม พระสงฆ์กลุ่มนี้เชื่อว่าในอนาคตการเรียนในระดับปริญญาจะมีความสำคัญในสังคมสงฆ์มากขึ้นเรื่อยๆ เพราะจะเป็นส่วนหนึ่งในการพิจารณาตำแหน่งพระสังฆาธิการด้วย

ค. ตำแหน่งพระสังฆาธิการ

ประเด็นเรื่องตำแหน่งพระสังฆาธิการนี้เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการทำงานสังฆพัฒนา เพราะการเป็นพระลูกวัดธรรมดานั้น ถ้าไม่ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าอาวาสที่พำนักอยู่ด้วยก็ยากที่จะทำกิจกรรมการพัฒนาค่าๆได้ และยังยากไปกว่านั้นเมื่อการเป็นพระลูกวัดธรรมดาไม่สามารถที่จะชักจูงชาวบ้านมาร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆได้ เพราะชาวบ้านยังไม่เชื่อว่าพระลูกวัดจะมีวุฒิภาวะที่พร้อมจะนำชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆได้ ความเคารพศรัทธาและเชื่อถือที่ชาวบ้านมีให้กับเจ้าอาวาสของวัดในชุมชนนั้นมีมากกว่าพระลูกวัด และมากกว่าเจ้าอาวาสหรือพระสังฆาธิการระดับสูงที่อยู่ที่อื่นๆ การเป็นเจ้าอาวาสจึงเป็นเสมือนใบผ่านทางด่านสำคัญที่จะสามารถโน้มน้าวให้ชาวบ้านมาร่วมทำกิจกรรมต่างๆในชุมชนได้

จากข้อมูลในตารางที่ 4-4 พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาเกือบทั้งหมดมีตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับต่างๆทั้งสิ้น โดยส่วนมากมีตำแหน่งในระดับเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอ โดยมีพระสงฆ์นักพัฒนาราว 1 ใน 4 ที่เป็นเจ้าอาวาส ในขณะที่มี 2 รูปที่มีตำแหน่งในระดับสูงถึงเจ้าคณะจังหวัดและรองเจ้าคณะจังหวัด แต่มี 3 รูปที่เป็นเพียงพระลูกวัดธรรมดา ในกรณีพระสงฆ์นักพัฒนาที่ส่วนมากมีตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอนี้ เหตุผลหนึ่งเป็นเพราะตำแหน่งพระสังฆาธิการในระดับนี้มีศักยภาพสูงในการประสานงาน เพื่อจะถึงการสนับสนุนโครงการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนให้เข้ามาดำเนินการในชุมชน จึงมีกิจกรรมที่เด่นชัดและเป็นรูปธรรมมากกว่าพระสงฆ์นักพัฒนาระดับเจ้าอาวาสและพระลูกวัดธรรมดา ในขณะที่ระดับเจ้าคณะจังหวัดและรองเจ้าคณะจังหวัดนอกจากมีจำนวนน้อยแล้ว ยังมีภาระหน้าที่ทั้งในด้านการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์มากด้วย แม้จะเคยทำงานพัฒนามาก่อนหลายรูปต้องลดบทบาทด้านนี้ลง

ตารางที่ 4-4 ตำแหน่งพระสังฆาธิการของพระสงฆ์นักพัฒนา

ตำแหน่งสังฆาธิการ	ความถี่	ร้อยละ
พระลูกวัด	3	5.4
เจ้าอาวาส	14	25.0
เจ้าคณะตำบล/รอง	20	35.7
เจ้าคณะอำเภอ/รอง	17	30.4
เจ้าคณะจังหวัด/รอง	2	3.6
รวม	56	100.0

ในกรณีพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีตำแหน่งสังฆาธิการเป็นเจ้าคณะจังหวัดนั้น คือพระราชธีรชาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดนครพนม ส่วนอีกรูปหนึ่งเป็นรองเจ้าคณะจังหวัดนครพนมคือพระครูศรีวิชิรากร ก็ทำงานสังฆพัฒนาด้วย แต่ทำงานไปคนละด้าน ท่านเจ้าคณะจังหวัดนครพนมทำงานด้านการบำบัดฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติดและการพัฒนาอาชีพให้กลุ่มเยาวชนใน อ.ธาตุพนม ส่วนท่านรองเจ้าคณะจังหวัดนครพนม ท่านได้พาชาวบ้านพัฒนาอาชีพเสริมด้านหัตถกรรมและการสนับสนุนกิจกรรมอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ อ.นาหว้า ส่วนพระลูกวัด 3 รูปที่ทำงานสังฆพัฒนานั้น มี 2 รูปเป็นพระหนุ่มที่เน้นกิจกรรมการพัฒนาจิตใจให้กับกลุ่มเด็กและเยาวชนในพื้นที่ อ.ขุนหาญ จ.ศรีสะเกษ และในพื้นที่ อ.หนองบุญนาค จ.นครราชสีมา ส่วนอีกรูปหนึ่งท่านมีอายุสูงวัยทำงานด้านการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดในพื้นที่ อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ โดยทั้งสามรูปนี้ได้รับความเห็นชอบและสนับสนุนจากเจ้าอาวาสให้ทำกิจกรรมต่างๆได้ในนามของวัดที่เป็นต้นสังกัด

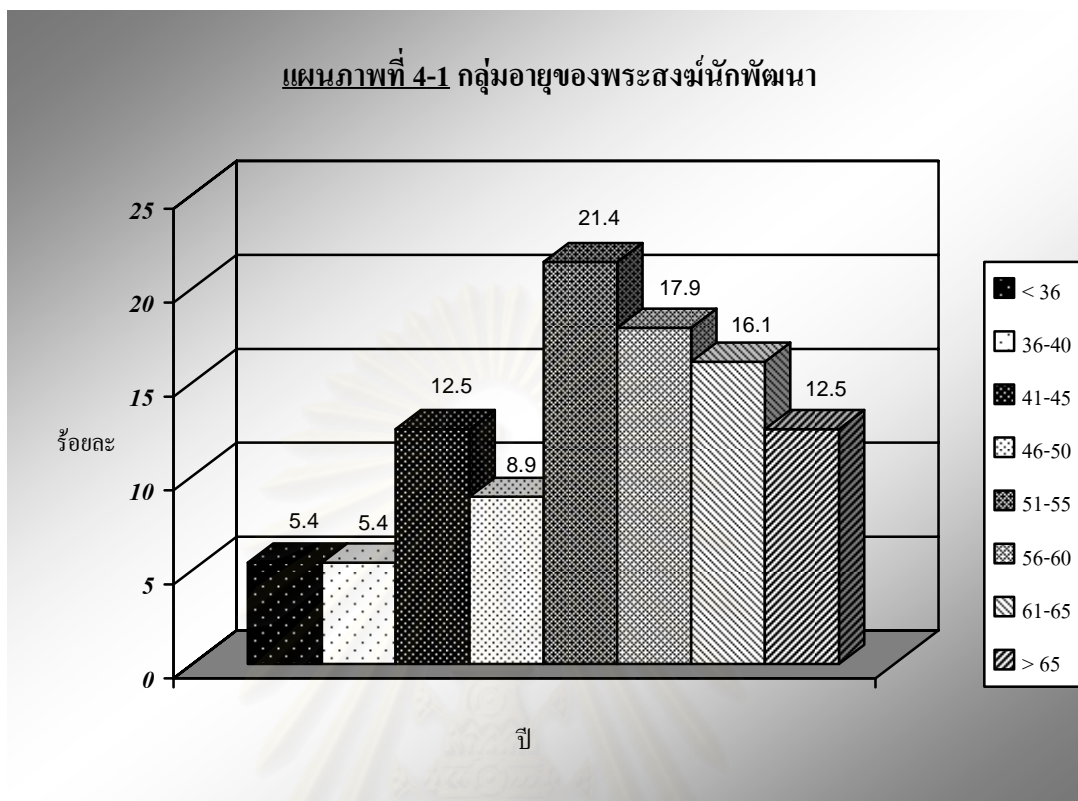
ชาวบ้านท่านหนึ่งให้ความเห็น เกี่ยวกับการมีตำแหน่งพระสังฆาธิการและการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า “ชาวบ้านส่วนมากให้ความเคารพศรัทธาพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่ทำงานช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชน แต่เรามากจะเชื่อฟังเจ้าอาวาสมากกว่าพระลูกวัด เพราะท่านได้รับการเลือกและยอมรับให้เป็นเจ้าอาวาสดูแลวัดของหมู่บ้าน ถ้าชาวบ้านไม่ยอมรับพระที่จะมาเป็นเจ้าอาวาส ท่านก็มาเป็นเจ้าอาวาสไม่ได้ ดังนั้นเมื่อเจ้าอาวาสขอความร่วมมือให้ชาวบ้านช่วยทำอะไร ชาวบ้านมักยินดีช่วยเหลือสนับสนุนทุกอย่างด้วยดี แต่การขอร้องหรือกิจกรรมนั้นๆ ก็ต้องไม่ขัดกับความคิดเห็นและประโยชน์ของหมู่บ้านด้วย ทุกเรื่องจึงจะทำงานผ่านไปได้ด้วยดี แต่ถ้าในกรณีที่เป็นพระลูกวัดแล้วต้องการทำกิจกรรมต่างๆในหมู่บ้าน ก็สามารถจะทำได้ แต่ต้องผ่านการยอมรับจากท่านเจ้าอาวาสก่อน ส่วนการร่วมมือที่ชาวบ้านจะให้นั้น จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ว่าพระลูกวัดนั้นท่านมีความสามารถพิเศษ หรือมีความโดดเด่นในเรื่องไหน เช่นท่านอาจจะเทศน์เก่ง อบรมธรรมเก่ง หรือท่านเป็นพระมีปริญา ชาวบ้านก็จะให้ความร่วมมือมากกว่าพระลูกวัดที่ไม่มี ความโดดเด่นอะไรเลย ยกเว้นว่าเป็นการทำงานที่ได้รับมอบหมายจากท่านเจ้าอาวาสหรือพระ

สังฆาธิการระดับสูงให้มาทำงานแทน แต่ในทางตรงข้ามพระที่แม้จะมีตำแหน่งสังฆาธิการระดับสูง เป็นเจ้าคณะตำบลหรือเจ้าคณะอำเภอ ถ้าไม่ใช่พระท้องถิ่นก็จะพาชาวบ้านทำงานพัฒนาต่างๆ ได้ยาก เพราะชาวบ้านอาจเกิดความเคลงใจว่า กิจกรรมเหล่านั้นอาจจะไม่ได้เกิดประโยชน์กับคนในหมู่บ้าน เราฟังพระในหมู่บ้านของเรามากกว่าพระจากที่อื่นๆ”

ง. อายุและอายุพรรษา

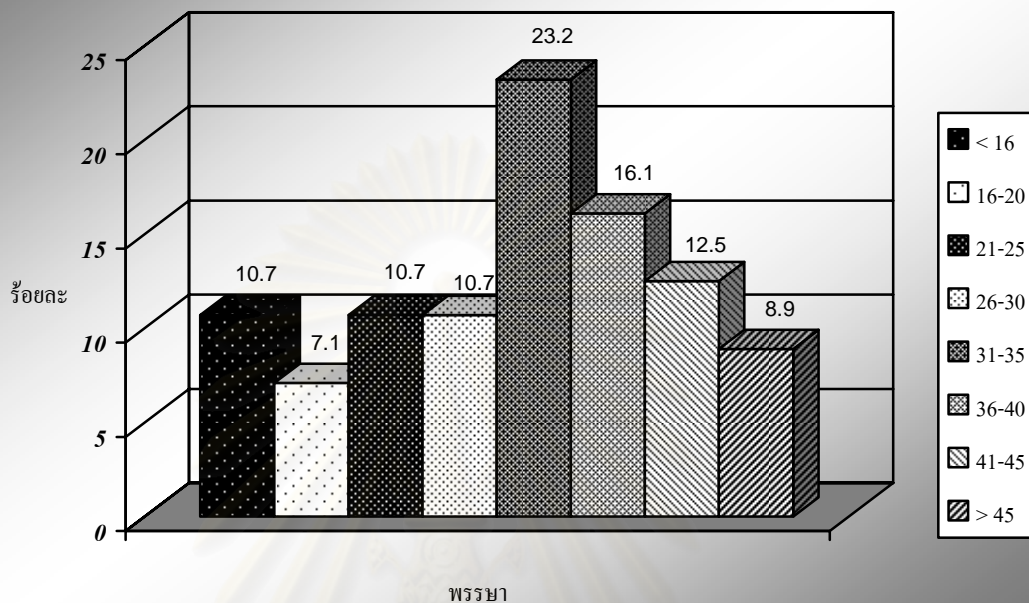
จากแผนภาพที่ 4-1 จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 50 ปีขึ้นไป โดยในกลุ่มอายุระหว่าง 51-55 ปีมีสัดส่วนร้อยละสูงที่สุด ทั้งนี้อายุเฉลี่ยของพระสงฆ์นักพัฒนาคือ 54.7 ปี พระสงฆ์นักพัฒนาที่มีอายุมากที่สุดคือ 74 ปี ขณะที่น้อยที่สุดเพียง 32 ปี ข้อมูลการกระจายตัวของพระสงฆ์นักพัฒนานี้แสดงนัยได้ 2 นัย คือ ประการแรกอาจกล่าวได้ว่าพระสงฆ์รุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสนใจที่จะทำงานสังฆพัฒนาเหมือนกับพระสงฆ์ที่อาวุโส ซึ่งโดยนัยนี้ได้มุ่งประเด็นไปที่ความตระหนักในปัญหาของชุมชน และความตระหนักในบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์ควรมีต่อการพัฒนาสังคม ซึ่งอาจจะแตกต่างกันระหว่างพระสงฆ์รุ่นหนุ่มกับพระสงฆ์อาวุโส อีกนัยหนึ่งอาจเป็นการสะท้อนให้เห็นเงื่อนไขความพร้อมของพระสงฆ์ที่จะเข้ามาทำงานพัฒนา ซึ่งหมายถึงการจะทำงานสังฆพัฒนาพระสงฆ์อาจต้องมีการเตรียมความพร้อมบางประการ จึงมีผลให้พระสงฆ์วัยหนุ่มยังไม่อยู่ในภาวะที่มีองค์ประกอบเหล่านั้นพร้อมที่จะเข้ามาทำงานพัฒนาสังคม อาจประกอบด้วยการเรียนรู้เพื่อเข้าใจถึงปัญหาของชุมชน การสร้างบารมีที่จะช่วยให้ชาวบ้านมีความศรัทธาและเคารพนับถือ เพื่อที่จะยินดีสนับสนุนและร่วมมือกับพระสงฆ์ในกิจกรรมการพัฒนา โดยนัยของบารมีที่กล่าวถึงนี้อาจรวมถึงการมีตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับสูง อย่างน้อยอาจต้องเป็นเจ้าอาวาสจึงจะพร้อมที่จะพาชาวบ้านทำงานสังฆพัฒนาได้ ทั้งนี้พระสงฆ์ที่มีอายุน้อยยากที่จะสร้างเสริมสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาได้ เพราะต้องมีอายุพรรษาสูงพอสมควรจึงสามารถสร้างสมบารมีและมีตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับสูงได้ จึงอาจกลายเป็นเงื่อนไขให้พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากมีอายุสูงวัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

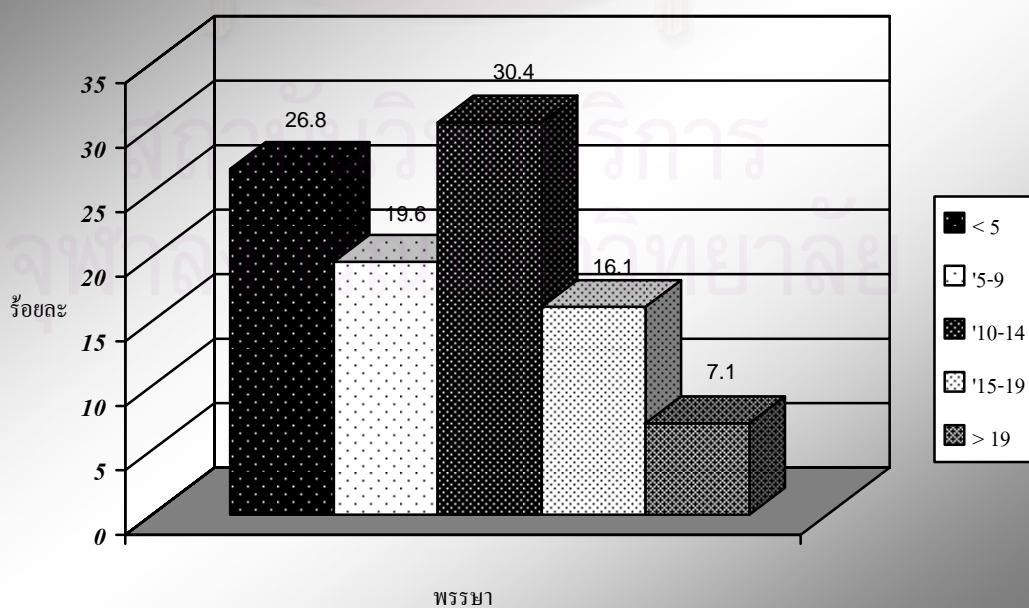

จากข้อมูลในแผนภาพที่ 4-2 พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากมีอายุพรรษาตั้งแต่ 30 พรรษาขึ้นไป โดยมีอายุพรรษาเฉลี่ย 31.9 พรรษา ผู้ที่มีอายุพรรษาสูงสุดคือ 57 พรรษา และต่ำสุดเพียง 8 พรรษา จากการวิเคราะห์อายุพรรษาเมื่อเริ่มทำงานสังฆพัฒนาของพระสงฆ์แต่ละรูป พบว่าโดยเฉลี่ยพระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มทำกิจกรรมการพัฒนาเมื่อมีอายุพรรษาเฉลี่ย 9.9 พรรษา โดยมีพระสงฆ์ที่เริ่มต้นทำงานพัฒนาเร็วที่สุดคือ 1 พรรษา ส่วนช้าที่สุดนั้นนานมากถึง 29 พรรษา ทั้งนี้จากแผนภาพที่ 4-3 แสดงให้เห็นว่ากลุ่มช่วงอายุพรรษาที่มีพระสงฆ์เริ่มต้นทำงานพัฒนามากที่สุดคือระหว่าง 11-14 พรรษา รองลงมาคือมีอายุพรรษาไม่ถึง 5 พรรษา ซึ่งมีความน่าสนใจว่ากลุ่มพระสงฆ์ที่มีอายุพรรษาไม่ถึง 5 พรรษานี้ถือว่าเป็นพระใหม่ ซึ่งโดยมากยากที่จะผลักดันกิจกรรมต่างๆ ได้ เพราะยังไม่สามารถจะรับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสได้ และยากที่จะมีผลงานเป็นที่ยอมรับและได้รับความศรัทธาจากชาวบ้านมากพอที่จะนำชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ

แผนภาพที่ 4-2 อายุพรรษาของพระสงฆ์นักพัฒนา

แผนภาพที่ 4-3 อายุพรรษาที่พระสงฆ์เริ่มทำงานพัฒนา

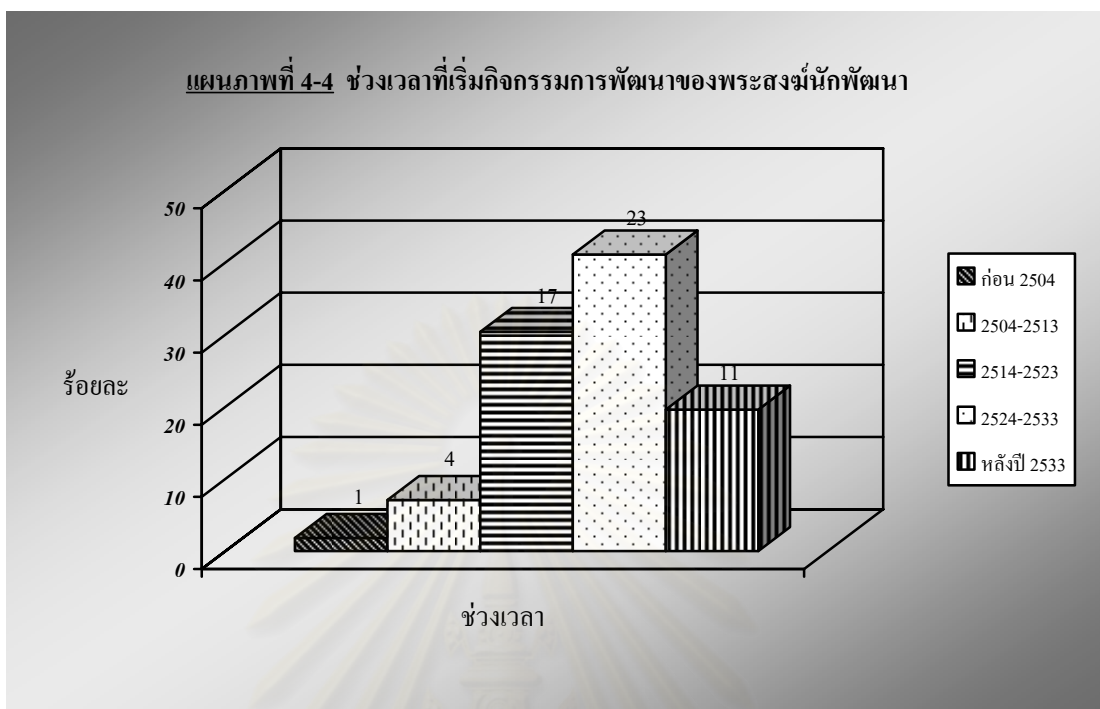

จากการศึกษาประวัติของพระใหม่ที่ทำงานสังฆพัฒนาในขณะที่บวชพระน้อยกว่า 5 พรรษา พบว่าส่วนมากเป็นพระที่ได้บวชเณรตั้งแต่เด็กหลังออกจากโรงเรียนประถมศึกษาแล้ว และส่วนมากประสบความสำเร็จทั้งการศึกษาทางโลกและทางธรรมมาก่อนที่จะได้บวชพระ เมื่อบวชพระแล้วจึงสามารถผลักดันกิจกรรมที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้ทันที โดยได้รับความไว้วางใจจากทั้งเจ้าอาวาสและชาวบ้านในชุมชน อย่างเช่นกรณี พระมหาสุวิน เขมรัตน์ วัดโนนสูงวราราม ต.โนนสูง อ.ขุนหาญ จ.ศรีสะเกษ ท่านเริ่มบวชเณรในปี 2525 หลังจากจบชั้น ป.6 แต่ได้ศึกษาเล่าเรียนจนจบปริญญาธรรม 6 ประโยค และจบการศึกษาระดับปริญญาตรีในสาขารัฐศาสตร์ ท่านบวชพระเมื่อปี 2534 และเริ่มงานพัฒนากลุ่มเยาวชนในปี 2535 เพื่อวางรากฐานให้เด็กและเยาวชนเป็นคนดีเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในชุมชน แต่มีรูปหนึ่งที่น่าสนใจคือ พระครูบรรพตปัญญาภรณ์ วัดเวินพระบาทภูกระแต ต.นาราชควาย อ.เมือง จ.นครพนม ท่านบวชเป็นพระในปี 2534 เมื่ออายุ 54 ปี เมื่อบวชได้พรรษาเดียวท่านก็เริ่มกิจกรรมประยุกต์พุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีอีสาน เพื่อการพัฒนาจิตใจให้แก่เด็กและเยาวชนในชุมชน ท่านทำงานได้เพราะท่านเป็นคนในชุมชนนั้น มีความเข้าใจปัญหาและวัฒนธรรมประเพณีของคนในชุมชนเป็นอย่างดี ประกอบกับท่านมีวิญญูสูง แม้ว่าจะยังเป็นพระลูกวัดท่านก็ได้รับความไว้วางใจจากเจ้าอาวาสและศรัทธาจากชาวบ้าน จนสามารถผลักดันกิจกรรมพัฒนาจิตใจให้แก่เด็กและเยาวชนได้

ในกรณีพระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มทำกิจกรรมสังฆพัฒนาเมื่อมีอายุพรรษาสูงนั้น ส่วนมากเป็นพระสงฆ์ที่ตระเวนออกไปศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม และออกไปเผยแผ่ธรรมในที่ต่างๆเป็นเวลานานหลายปีก่อนที่จะกลับมาอยู่ในชุมชน ซึ่งรวมถึงพระถวิล สุญญธาดา ที่ท่านมาเริ่มงานสังฆพัฒนาเมื่อบวชมานาน 29 พรรษา หลังจากบวชพระในปี 2499 ท่านได้ตระเวนไปศึกษาและปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆหลายแห่ง รวมทั้งที่สวนโมกข์ด้วย จากนั้นก็ตระเวนอบรมและเผยแผ่ธรรมในหลายจังหวัดทั้งภาคเหนือและภาคอีสาน จนกระทั่งในปี 2528 จึงมาจำพรรษาที่วัดเทพมงคล ต.บุง อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ และได้ร่วมงานโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในเครือข่ายของวัดเทพมงคล ก่อนที่จะทำงานด้านการฟื้นฟูและบำบัดผู้ติดยาเสพติดในปี 2539 หลวงพ่อถวิลท่านไม่ใช่คนท้องถิ่นอีสาน ท่านมาจากจังหวัดนครสวรรค์ จึงขาดฐานความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่น การทำงานสังฆพัฒนาของท่านเป็นการทำงานภายใต้เครือข่ายของวัดเทพมงคล และท่านเองก็ยังเป็นพระลูกวัดในสังกัดวัดเทพมงคล แต่ได้ไปจัดตั้งสำนักสงฆ์ลาดคำวรามภายใต้การสนับสนุนของวัดเทพมงคล เพื่อเป็นศูนย์บำบัดและฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติด รูปแบบการทำงานสังฆการของท่านจึงแตกต่างไปจากพระสงฆ์นักพัฒนาที่ส่วนมากเป็นพระท้องถิ่น

การก่อตัวของขบวนการพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

วิถีชีวิตของชาวอีสานและพระสงฆ์นั้นมีความผูกพันใกล้ชิดกันมาแต่อดีต ต่างฝ่ายต่างพึ่งพาอาศัยกันและกัน การทำงานช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชนโดยพระสงฆ์เป็นผู้นำชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาที่ชาวบ้านประสบไม่ใช่บทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในภาคอีสาน แต่เมื่อสังคมไทยเริ่มรับเอาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบตะวันตกเข้ามา ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการปรับปรุงระบบการบริหารการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ได้สูญเสียบทบาทการเป็นผู้นำชุมชนไปหลายๆด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการพัฒนาสังคม และยิ่งหมดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ เมื่อรัฐบาลส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ต่อมาในช่วงปลายพุทธทศวรรษ 2500 รัฐบาลกลับมาให้ความสำคัญในบทบาทด้านการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ และพยายามดึงพระสงฆ์ให้กลับมามีบทบาทในสังคมอีสานมากขึ้น ด้วยการสนับสนุนโครงการพระธรรมทูต ให้จัดส่งพระสงฆ์ที่ผ่านการอบรมออกไปช่วยกระตุ้นพระท้องถิ่นอีสานร่วมส่งเสริมการพัฒนาในชุมชนชนบทห่างไกล ทั้งนี้โดยภาพรวมแล้วโครงการพระธรรมทูตไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร แต่หลังจากนั้นบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในรูปแบบงานอาสาสมัคร ที่ไม่ได้ผูกพันอยู่กับการทำงานกับภาครัฐ กลับได้รับการยอมรับจากชาวอีสานในหลายพื้นที่ และมีบทบาทโดดเด่นมากขึ้นเรื่อยๆ เพียงแต่การขยายตัวของบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานยังอยู่ในวงจำกัด และมีการปรับเปลี่ยนการแสดงบทบาทการพัฒนาไปตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา การวิเคราะห์ในส่วนนี้เป็นความพยายามที่จะนำเสนอภาพความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยกับการริเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน ดังรายละเอียดในแผนภาพที่ 4-4 ทั้งนี้การจำแนกช่วงปีที่เริ่มทำกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปที่นำเสนอในแผนภาพเป็นการจำแนกเป็นช่วงเวลา 10 ปี เริ่มตั้งแต่ช่วงก่อนปี 2504 ซึ่งเป็นปีเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญๆในสังคมไทย คือการประกาศใช้นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่มีส่วนกระตุ้นหรือผลักดันทั้งทางตรงและทางอ้อมให้พระสงฆ์ในภาคอีสานเข้ามาทำงานพัฒนา โดยสามารถจำแนกช่วงเวลาที่พระสงฆ์ในภาคอีสานเริ่มกิจกรรมการพัฒนาได้เป็น 5 ช่วงระยะเวลาสำคัญๆ คือ

ก. ช่วงก่อนปี 2504

การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกของประเทศไทยเริ่มต้นอย่างเป็นทางการในปี 2504 เมื่อรัฐบาลที่มี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ.2501-2506) เป็นนายกรัฐมนตรีได้ประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2510) กำหนดให้ประเทศไทยใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางตะวันตก อันเป็นแนวทางที่เน้นการผลิตเพื่อการส่งออก ด้วยการส่งเสริมให้เกษตรกรขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดต่างๆทั่วประเทศ รวมทั้งเกษตรกรในภาคอีสานด้วย

จากข้อมูลในแผนภาพ 4-4 แสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มทำกิจกรรมสังคมพัฒนาก่อนปี 2504 มีเพียงรูปเดียว คือพระครูมหาวาปีคณารักษ์ (วัดป่าศรีสุราทิพย์ บ้านหนองเม็ก อ.หนองหาน จ.อุดรธานี) ซึ่งขณะนี้เป็นเจ้าคณะอำเภอหนองหาน ท่านเริ่มงานสังคมพัฒนาชนบทในปี 2500 ในการทำกิจกรรมการพัฒนาในช่วงแรกนั้น เป็นกิจกรรมที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ท่านเริ่มจากการพาชาวบ้านทำถนนระหว่างหมู่บ้านเพื่อให้การคมนาคมติดต่อกันระหว่างชาวบ้านในชุมชนต่างๆสะดวกสบายขึ้น แต่ยังเป็นแค่ทางเกวียนและทางเดินเท้า ตอนนั้นทางราชการยังไม่ได้เข้ามาบุกเบิกถนนหนทางให้ ท่านเริ่มจากการบอกกับชาวบ้านว่าถ้าจะเอาภูลุงมาทอดที่วัด ชาวบ้านก็ต้องช่วยกันเตรียมรับภูลุงด้วยการช่วยกันทำถนนหนทางให้สะดวกและพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเพื่อพร้อมรับภูลุง ท่านเริ่มทำเช่นนี้ที่บ้านหนองเม็กก่อน จากนั้นก็ไปทำต่อที่หมู่บ้านใกล้เคียง ทำเช่นนี้อยู่หลายปีเพื่อให้มีถนนที่สามารถติดต่อเชื่อมโยงกัน

ระหว่างหมู่บ้านได้ ส่วนอีกกิจกรรมหนึ่งที่ทำในช่วงเวลานั้นคือการปลูกพืชสมุนไพรเพื่อนำมาทำยาสมุนไพรไว้ใช้เองภายในวัดและแจกจ่ายให้ชาวบ้านในการรักษาโรค เป็นการให้เปล่าไม่ได้มีการซื้อขาย และได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านนำพันธุ์พืชสมุนไพรไปปลูกเองที่บ้านด้วย

ข. ช่วงระหว่างปี 2504-2513

ช่วงเวลานี้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นและสัมพันธ์กับการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา คือการเริ่มต้นใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี 2504 และการส่งพระธรรมทูตออกไปส่งเสริมการพัฒนาในภาคอีสานในปี 2508 พระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มทำกิจกรรมกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงเวลานี้มี 4 รูปหรือร้อยละ 7.1 เมื่อพิจารณาแยกย่อยพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มทำงานในช่วงระหว่างปี 2504-2507 ซึ่งเป็นช่วง 4 ปีแรกของการใช้แผนพัฒนาฉบับที่ 1 ก่อนที่รัฐบาลและมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจะร่วมกันผลักดันโครงการพระธรรมทูต ให้ออกไปสนับสนุนพระสงฆ์ในภาคอีสานให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชนบทในปี 2508 นั้น มีเพียงรายเดียวเช่นกัน คือพระครูพิพิธประชานาถ หรือที่รู้จักกันดีในนามหลวงพ่อนาน สุทนต์โล (วัดสามัคคี ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์) ซึ่งท่านได้เริ่มทำกิจกรรมสังคมพัฒนาในปี 2506 โดยในระยะแรกระหว่างปี 2506-2510 ท่านพาพระเณรในวัดและชาวบ้านช่วยกันสร้างถนน เพื่อให้ชาวบ้านมีเส้นทางสัญจรระหว่างหมู่บ้านและพื้นที่เพาะปลูกสะดวกขึ้น รวมทั้งการติดต่อกับหมู่บ้านอื่นด้วย และยังเป็นความช่วยเหลือให้ชาวบ้านสามารถเดินทางติดต่อเข้าสู่เมืองสุรินทร์ได้สะดวกมากขึ้นด้วย ซึ่งกิจกรรมการพัฒนาของท่านในช่วงนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจใดๆ ท่านมาเริ่มทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการเกษตรของชาวบ้านในปี 2517 การทำกิจกรรมสังคมพัฒนาของหลวงพ่อนานในช่วงแรกๆนั้น จึงเป็นการทำเพื่อการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของชาวบ้าน คือปัญหาการคมนาคมไม่สะดวก และปัญหาขาดการดูแลสุขภาพพยาบาลจากภาครัฐอย่างเพียงพอ กิจกรรมการพัฒนาของท่านมุ่งเน้นการมีการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของชาวบ้านที่ดีขึ้น ถนนหนทางที่ท่านนำชาวบ้านร่วมกันทำก็เพื่อเป้าหมายให้ชาวบ้านสามารถเดินทางไปมาหาสู่กันได้สะดวกในช่วงฤดูฝน ไม่ต้องเดินทางลำบากฝ่าสายฝนจนกระทั่งเจ็บป่วยไม่สบาย และเมื่อมีปัญหาเดือดร้อนก็สามารถขอความช่วยเหลือจากญาติสนิทมิตรสหายได้สะดวก หรือเมื่อเจ็บป่วยไม่สบายก็สามารถเดินทางไปขอยาสมุนไพรจากวัดได้สะดวกและรวดเร็ว

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าแม้รัฐบาลจะพยายามส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่อาจเป็นเพราะในช่วงเวลานั้นรัฐบาลยังเน้นการพัฒนาพื้นที่ทำนาและการส่งเสริมอุตสาหกรรมในภาคกลาง ภาคอีสานซึ่งมีศักยภาพทางเศรษฐกิจด้อยภาคกลางมาก จึงยังไม่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจจากภาครัฐเท่าที่ควรจะเป็น ในชนบทอีสานที่มีพระสงฆ์เป็นกำลังหลักในการพัฒนาขณะนั้น จึงไม่ได้เน้นการพัฒนาในเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชนแต่อย่างใด แต่เน้นที่การทำ

ถนนหนทางเพื่อให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่สะดวกสบายขึ้น ทั้งนี้จากผลการศึกษาวิจัยในครั้งแรก (พ.ศ. 2526-2527) และครั้งที่สอง (พ.ศ.2532-2535) เปรียบเทียบกันพบว่า มีพระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนา ในช่วงก่อนปี 2506 คือช่วงเวลาก่อนหลวงพ่อดานเริ่มกิจกรรมสังฆพัฒนามีอย่างน้อย 7 รูป (พินิจ 2535: 31) และพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นก่อนที่ทำงานในช่วงนี้ล้วนแต่เริ่มดำเนินการพัฒนาที่การทำ ถนนและการพัฒนาสาธารณูปโภคต่างๆ อย่างเช่นแหล่งน้ำกินน้ำใช้สะอาด ส่วนกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่งานด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาแพทย์แผนไทย และการสร้างเสริม สุขอนามัยของประชาชน ไม่มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการพัฒนาอาชีพ ซึ่งในปัจจุบัน พระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้ท่านได้มรณภาพไปหลายรูปแล้ว บางรูปที่ยังมีชีวิตอยู่ที่ชราภาพมากและมี สุขภาพไม่เอื้ออำนวยต่อการทำกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ได้อีก ยังคงมีเหลือหลวงพ่อดานและพระ ครุฑหาวปีศณารักษ์เท่านั้นที่ยังคงทำงานอยู่ แต่ความชราภาพและปัญหาสุขภาพก็เป็นอุปสรรคให้ พระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสองรูปไม่สามารถจะขยายกิจกรรมการพัฒนาได้มากอย่างในอดีต

สำหรับงานพระธรรมทูตเป็นกิจกรรมของคณะสงฆ์ที่เริ่มดำเนินงานตั้งแต่ปี 2508 โดยมี วัตถุประสงค์หลักเพื่อนำหลักธรรมไปเผยแผ่แก่ประชาชนในชนบทห่างไกล เป็นการปลูกฝังพัฒนา จิตใจของประชาชนให้ยึดมั่นในหลักพุทธธรรม โดยยึดหลักปฏิบัติตามพระดำรัสที่พระพุทธองค์ ทรงประทานแก่พระสาวก 60 รูป ก่อนที่จะทรงส่งไปประกาศพระศาสนาว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวตดา และมนุษย์ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าไป 2 รูป ในหนทางเดียวกัน จงแสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้นคือศีล อันมีความงามในท่ามกลางคือสมาธิ อันความงามในที่สุดคือ ปัญญา จงประกาศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง" จากพระดำรัสที่ทรงประทานไว้เนื้อนี้เป็นอุดมการณ์ หรือเป็นหัวใจของงานพระ ธรรมทูตที่คณะสงฆ์ไทยได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติมาโดยตลอด (พระสิริพัฒนภรณ์, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม 2546) ดังนั้นพระธรรมทูตจึงหมายถึงพระภิกษุสงฆ์ผู้เดินทางไปแสดงธรรมตามที่สถานที่ ต่างๆ เพื่อปลูกฝังจิตใจของประชาชนให้ยึดมั่นในหลักธรรม พระธรรมทูตนั้นเคลื่อนที่ไปแสดง ธรรมในที่ต่างๆ ซึ่งตรงกันข้ามกับพระธรรมกถึกที่เป็นพระสงฆ์ผู้แสดงธรรมอยู่ประจำวัดหรือ สำนักสงฆ์

โครงการพระธรรมทูตอุดรรัฐบาลในยุคที่มี จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ นำไปเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนนโยบายการต่อต้านพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยจัดส่งพระธรรมทูตที่ผ่านการอบรมจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เข้าไปเผยแผ่พุทธ ศาสนาในพื้นที่ชนบทห่างไกล โดยเฉพาะในภาคอีสานที่มีการแทรกซึมของ พคท. เข้มข้น โดย นอกจากพระธรรมทูตจะอบรมธรรมแก่ประชาชนในพื้นที่ต่างๆแล้ว ยังได้รับมอบหมายให้พยายาม เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาชนบทด้วย เพื่อโน้มน้าและชักจูงให้ชาวบ้านในถิ่นทุรกันดารไม่เข้า

ไปร่วมหรือให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวกอง พคท. โดยเริ่มส่งพระธรรมทูตเข้าไปปฏิบัติงานในชนบทอีสานตั้งแต่ปี 2508 ดังนั้นโครงการพระธรรมทูตจึงมักถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการหลายท่านว่าเป็นการดึงเอาคณะสงฆ์มาเป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อชักจูงให้ประชาชนที่สนับสนุน พคท. ให้กลับมาเป็นฝ่ายรัฐบาล ทั้งนี้เพราะรัฐบาลพบว่าเงื่อนไขการสนับสนุน พคท. ของประชาชนส่วนใหญ่ในภาคอีสานเป็นผลมาจากความยากจน และประชาชนส่วนใหญ่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มพ่อค่านายทุนท้องถิ่น ดังนั้นในการรณรงค์เพื่อหาการสนับสนุนจากชาวบ้าน พคท. ได้มุ่งประเด็นไปที่การขัดผลประโยชน์ระหว่างชาวบ้านยากจนกับรัฐบาล โดยวาดภาพให้เห็นว่ารัฐบาลไทยเป็นรัฐบาลของชนชั้นนายทุน ที่มุ่งตัดผลประโยชน์จากชนชั้นชาวบ้านผู้ยากจน การสูญเสียผลประโยชน์จากการถูกเอารัดเอาเปรียบของประชาชนในภาคอีสานจึงถูกตีความว่าเป็นผลจากการที่รัฐบาลทอดทิ้ง และความล้มเหลวในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของรัฐบาล ไม่ใช่เป็นสาเหตุมาจากความแห้งแล้งหรือภัยธรรมชาติอย่างที่เจ้าหน้าที่ของรัฐกล่าวอ้าง (สุเทพ 2548: 14-15) รัฐบาลในขณะนั้นจึงพยายามใช้โครงการพระธรรมทูตเข้าไปเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับชาวบ้าน เพื่อต้องการให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีต่อรัฐบาล ว่าไม่ได้ทอดทิ้งชาวบ้าน และหวังที่จะนำไปสู่การดึงชาวบ้านอีสานให้กลับมาสนับสนุนเจ้าหน้าที่ของรัฐในการต่อสู้กับการดำเนินงานทางการเมืองของ พคท.

จากข้อมูลสนามพบว่า พระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มทำงานในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2508-2513 มี 3 รูป (หรือร้อยละ 5.4) คือ พระครูอนุกูลสารคุณ เจ้าคณะอำเภอเมยวดี วัดสว่างอรุณ จ.ร้อยเอ็ด เริ่มปี 2509 พระราชธีราจารย์ เจ้าคณะจังหวัดนครพนม วัดมรุกขนคร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม เริ่มปี 2511 และพระครูพิพิธธรรมรส วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา เริ่มปี 2513 จากการศึกษาประวัติของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูป พบว่าทั้ง 3 รูปนั้นเริ่มทำงานพัฒนาของท่านโดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับใดๆกับโครงการพระธรรมทูต ทั้งนี้จึงกล่าวโดยภาพรวมได้ว่าโครงการพระธรรมทูต ไม่มีผลโดยตรงต่อการเข้ามาเริ่มทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่ในภาคอีสาน แต่โครงการอบรมพระธรรมทูตเพื่อส่งเสริมการพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นการอบรมในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ในช่วงระหว่างปี 2508-2515 นั้น ได้ส่งผลทางอ้อมต่อพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปที่เข้าที่เริ่มต้นทำกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงเวลาต่อมา

ค. ช่วงระหว่างปี 2514-2523

ในช่วงเวลานี้มีพระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มทำกิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆ ของภาคอีสานมากขึ้นคือมี 17 รูป หรือร้อยละ 30.4 ซึ่งเป็นผลส่วนหนึ่งที่สำคัญมาจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระหว่างปี 2516-2523 แต่อิทธิพลบางส่วนของโครงการพระธรรมทูตได้ปรากฏให้เห็นในพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปที่เริ่มต้นทำงานในช่วงเวลานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีพระครูสุภา

จารวัฒน์ วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร ซึ่งเริ่มนำกิจกรรมสังคมพัฒนาในปี 2515 และพระครูประจักษ์สิทธิธรรม วัดป่าสันติธรรม อ.เมือง จ.สกลนคร ที่เริ่มต้นทำงานสังคมพัฒนาในปี 2519

ในกรณีของพระครูสุภาจารวัฒน์ ท่านมีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการพระธรรมทูตก่อนเริ่มงานสังคมพัฒนาในบ้านท่าลาด โดยท่านได้ร่วมเป็นพระธรรมทูตในปี 2510 เพื่อทำหน้าที่เผยแผ่ศีลธรรมจริยธรรมไปสู่ประชาชน โดยนอกเหนือจากการอบรมธรรมให้แก่ชาวบ้านแล้ว ยังให้การอบรมครูและนักเรียนด้วย ในขณะที่ร่วมโครงการพระธรรมทูตนี้ท่านไม่ได้ทำกิจกรรมการพัฒนาใดๆ แต่โครงการพระธรรมทูตมีส่วนช่วยสร้างฐานศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ชาวบ้าน เนื่องจากหลังจากที่ท่านอุปสมบทในปี 2504 และอยู่ที่วัดท่าลาด 2 พรรษาแล้วท่านได้ออกไปศึกษาและปฏิบัติธรรมที่จังหวัดพิจิตรและเพชรบูรณ์นานถึง 5 พรรษา ก่อนจะกลับมาจำพรรษาที่วัดท่าลาดในปี 2510 ในตอนนั้นยังเป็นพระลูกวัดธรรมดา และไม่ได้รับความศรัทธาเชื่อถือจากชาวบ้านเท่าไรนัก การได้ทำงานพระธรรมทูตช่วยสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง หลังจากนั้นท่านได้พยายามเทศน์อบรมชาวบ้านด้วยการประยุกต์หลักธรรมในการอธิบายปัญหาในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านสามารถเข้าใจว่าสิ่งใดที่ควรทำและไม่ควรทำ อะไรคือการทำเพื่อประโยชน์ตนเองและเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ท่านได้เริ่มทำกิจกรรมการพัฒนาอย่างจริงจังเมื่อท่านได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดท่าลาดในปี 2515 ซึ่งกรณีพระครูสุภาจารวัฒน์นี้ถือว่าเป็นกรณีศึกษาหนึ่ง ที่ช่วยยืนยันถึงความสำคัญของการมีตำแหน่งสังฆาธิการของพระสงฆ์ที่จะทำงานพัฒนาได้อย่างชัดเจน

พระสงฆ์นักพัฒนาอีกรูปหนึ่งที่ทำงานพัฒนาในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับงานพระธรรมทูตคือพระครูประจักษ์สิทธิธรรม ท่านไม่ใช่พระท้องถิ่นแต่เป็นคน อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ท่านไปเริ่มงานพัฒนาในพื้นที่ จ.สกลนคร ในปี 2519 ในฐานะพระธรรมทูตที่หน่วยงานทหารนิมนต์ให้ไปร่วมการปฏิบัติงานจิตวิทยาร่วมกับทหารในพื้นที่สีแดงเขต อ.เต่างอย และ อ.ดงหลวง ในจังหวัดสกลนครหน้าที่ของท่านคือการไปอบรมธรรมแก่ประชาชนในพื้นที่ พร้อมกับพยายามพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อดึงคนออกจากป่า โน้มน้าวให้พวกเขาเข้าวัด ให้พระเป็นที่พึ่งทางใจและใช้ธรรมะเพื่อดึงมวลชนออกจากป่า ซึ่งก็ได้ผลเกินคาด สามารถชักจูงให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งออกมาเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ยุติการต่อสู้และการสนับสนุน พทท. จนกระทั่งสำเร็จสมบูรณ์ในปี 2523 จึงอาจกล่าวได้ว่ามีเพียงพระครูประจักษ์สิทธิธรรมรูปเดียวเท่านั้น ที่ได้เข้ามาทำงานพัฒนาตามแนวทางของพระธรรมทูตโดยตรง แต่ที่ประสบผลสำเร็จได้เพราะการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆจากทหารในพื้นที่

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาโดยภาพรวม กล่าวได้ว่าโครงการพระธรรมทูตเป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมโอกาสในการทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น โดยพระสงฆ์ที่มีส่วนร่วมในโครงการพระธรรมทูต นอกจากต้องปฏิบัติงานโดยเน้นการสอนธรรมและปฏิบัติธรรมแล้ว ยัง

ต้องพยายามเรียนรู้เรื่องการพัฒนาและสภาพปัญหาความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชน พร้อมๆกับพยายามใช้แนวทางการประยุกต์หลักธรรมในการอบรมสั่งสอนเพื่อให้ชาวบ้านเข้าใจ และสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ กระบวนการเรียนรู้เหล่านี้ได้มีส่วนกระตุ้นให้พระธรรมทูตมีความตระหนักในปัญหาของชาวบ้านและชุมชน ซึ่งถือเป็นการเริ่มเพาะเมล็ดพันธุ์นักพัฒนาให้เกิดขึ้นกับพระสงฆ์ส่วนหนึ่งในภาคอีสาน แม้ว่าเมล็ดพันธุ์นี้จะไม่เจริญงอกงามในใจของพระสงฆ์ทุกรูปที่เข้าร่วมเป็นพระธรรมทูต แต่ก็ส่งผลให้เจริญงอกงามดีในพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูป อย่างเช่นในกรณีพระครูสุภาภรณ์และพระครูประจักษ์สิทธิธรรม โดยพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสองรูปท่านยังคงทำงานพัฒนาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โครงการพระธรรมทูตจึงไม่ได้สูญเปล่าเสียทีเดียว แม้จะถูกมองว่าเป็นโครงการหนึ่ง ที่รัฐบาลพยายามใช้พระสงฆ์เป็นเครื่องมือทางการเมืองในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์

ที่จริงแล้วยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาอีกหลายรูป ที่ท่านมีโอกาสร่วมกิจกรรมกับงานพระธรรมทูตในช่วงระหว่างปี 2508-2515 แต่พระสงฆ์เหล่านั้นท่านไม่ได้คิดว่าโครงการพระธรรมทูตมีส่วนเสริมให้ท่านทำงานสังคมพัฒนา และส่วนมากมองว่าโครงการพระธรรมทูตประสบความสำเร็จในความพยายามที่จะส่งเสริมให้พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระธรรมทูตที่ถูกส่งไปจากส่วนกลาง ซึ่งนอกจากจะไม่สามารถเข้ากับพระสงฆ์ท้องถิ่นและชาวบ้านได้อย่างเหมาะสมแล้ว ยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาของท้องถิ่นได้อย่างลึกซึ้งและชัดเจนเพียงพอ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่ความล้มเหลว แม้ในปัจจุบันงานพระธรรมทูตยังคงมีอยู่ แต่ก็ไม่ได้เน้นในด้านการพัฒนาที่เด่นชัดมากนัก และได้เปลี่ยนรูปแบบการทำงานในลักษณะที่ร่วมงานกับหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล¹ (หรือ อปต.) ซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี 2518 มีความมุ่งหมายที่จะอบรมศีลธรรมจริยธรรมไปพร้อมๆกับการพัฒนาท้องถิ่นในระดับตำบลและหมู่บ้าน โดยให้พระสงฆ์ในชนบทได้มีบทบาทเป็นแกนนำในการส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้นๆ พร้อมกับให้การอบรม แนะนำ สั่งสอน และชี้แจงแก่ประชาชนในด้านต่างๆ ที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตโดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องกระตุ้น และโน้มน้าวให้ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติชอบ มีการประกอบสัมมาอาชีพ (พระสังฆพัฒนาโคราช 2545: 19) และมีความรู้และเข้าใจในชีวิตความเป็นอยู่และปัญหาการดำเนินชีวิตทั้งของตนเอง ครอบครัว และชุมชน การทำงานของ อปต. ยังเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างคณะสงฆ์ในท้องถิ่นกับข้าราชการในระดับอำเภอที่เรียกว่า “หน่วยอำเภอเคลื่อนที่” ซึ่งออกไปพร้อม

¹ ตามระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการจัดตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พ.ศ.2518 “หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล” หมายถึงหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลแห่งราชอาณาจักรซึ่งมีวัดตั้งอยู่

กิจกรรมกับพระสงฆ์ให้การศึกษาอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้านในชนบท และให้บริการด้านต่างๆ ทั้งในด้านการฝึกอาชีพ งานสาธารณสุข และงานสงเคราะห์ เป็นต้น

สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง ที่มีผลต่อการทำงานสังคมพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสานนั้น คือเหตุการณ์ “วันมหาวิปโยค” เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งเป็นกรเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ขบวนการนักเรียน นิสิตนักศึกษา และประชาชนรวมตัวกันประท้วงรัฐบาลเพื่อเรียกร้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตย และขับไล่รัฐบาลเผด็จการของจอมพลถนอม กิตติขจร ได้สำเร็จ และมีผลให้เกิดการตื่นตัวในการพัฒนาประชาธิปไตยของประชาชนกลุ่มต่างๆอย่างกว้างขวาง ผ่านการเคลื่อนไหวทางการเมืองในหลายรูปแบบ ก่อนที่ทหารจะกลับมาทำรัฐประหารและทำลายล้างขบวนการนักศึกษาเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งผลของการรัฐประหารนี้ถือว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อหนึ่งที่สำคัญของการเมืองไทย คือแทนที่การเคลื่อนไหวทางการเมืองของบรรดาผู้นำนักศึกษาและปัญญาชนจะจบลงด้วยการถูกจับขังคุก หรือลี้ภัยการเมืองไปอยู่ต่างประเทศ พวกเขา กลับเข้าไปร่วมกับขบวนการจรยุทธ์ในป่ากับ พคท. (Anderson 1977) และส่วนมากไปร่วมต่อสู้อยู่ในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งสองเหตุการณ์นี้ได้ส่งผลอย่างสำคัญ ต่อความเคลื่อนไหวในกระบวนการสังคมพัฒนาชนบทด้วย กล่าวคือในช่วงระหว่างปี 2516 และ 2519 นี้ พระสงฆ์ที่กำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งก็มีการตื่นตัวและสนใจทางการเมืองด้วยเช่นกัน มีพระนิสิตบางส่วนเข้าร่วมกับขบวนการนักศึกษาและประชาชน ในการวิพากษ์วิจารณ์ถึงความผิดพลาดในการบริหารและการพัฒนาประเทศของรัฐบาล และพระนิสิตเหล่านี้ก็เริ่มเคลื่อนไหวในหมู่พระสงฆ์เพื่อสร้างความตระหนักในบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ ให้เห็นความสำคัญของการเข้าร่วมพัฒนาชนบทในพื้นที่ยากจนทั้งหลาย จึงมีพระนิสิตและพระบัณฑิตที่จบการศึกษาแล้วออกไปทำงานและเป็นส่วนหนึ่งที่ร่วมผลักดันกิจกรรมสังคมพัฒนาในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน พร้อมทั้งได้ขยายแนวความคิดเหล่านี้ไปยังพระสงฆ์ท้องถิ่นในภาคอีสานด้วย ซึ่งในช่วงเวลานั้นเริ่มมีพระสงฆ์นักพัฒนากระจายตัวทำงานในพื้นที่ต่างๆของชนบทอีสานมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาบางส่วนได้ร่วมมือกับพระสงฆ์หัวก้าวหน้าอื่นๆ ที่ได้ผ่านการศึกษอบรมมาจากหลายสำนัก และสำนักหนึ่งที่มีบทบาทในการทำงานร่วมกับชุมชนอีสานในหลายพื้นที่ คือกลุ่มพระสงฆ์ที่เคยไปศึกษาและปฏิบัติธรรมกับหลวงพ่อบุญทาสที่สวนโมกข์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ดังจะเห็นได้จากการรวมตัวกันทำงานในภาคอีสานของมูลนิธิเผยแผ่ชีวิตประเสริฐ (ผชป.) ซึ่งตั้งขึ้นในปี 2518 โดยพระครูพิศาลธรรมภาณีและมีศูนย์กลางการทำงานที่วัดป่าเลไลยก์ บ้านเชียง อ.หนองหาน จ.อุดรธานี เน้นการทำงานด้านการเผยแผ่ การพัฒนาจิตใจ และสร้างเสริมวิถีชีวิตที่ดีให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งแล้วแต่ปัญหาความเดือดร้อนและความต้องการของชาวบ้าน

ในแต่ละชุมชน เช่น การรณรงค์ให้ชาวบ้านลดละเลิกอบายมุข ฝึกออาชีพให้ชาวบ้าน โครงการธรรมเกษตร งานอนุรักษ์ป่า เป็นต้น

โดยภาพรวมแล้วพระสงฆ์กลุ่มก้าวหน้าเหล่านี้ ได้ริเริ่มเปลี่ยนแปลงแนวการปฏิบัติจากแนวทางการเผยแผ่พุทธศาสนาแบบเดิม มาเป็นความพยายามนำเอาหลักพุทธธรรมและพิธีกรรมทางศาสนามาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ในด้านการพัฒนาชนบท แนวทางการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์เน้นในลักษณะการทำงานในรูปแบบอาสาสมัครเข้าไปทำงานให้แก่ชุมชนที่ประสบปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมุ่งเป้าหมายไปที่ชุมชนที่เป็นบ้านเกิดของตนเอง อย่างไรก็ตาม กระแสความคิดเช่นนี้จำเป็นต้องหยุดชะงักไประยะหนึ่งภายหลังจากเหตุการณ์รัฐประหารในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ที่ขบวนการนักศึกษาถูกทหารเข่นฆ่าที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนกระทั่งผู้นำนักศึกษาและกลุ่มนักศึกษาหัวก้าวหน้าต้องหลบหนีเข้าป่าไปพร้อมกับ พคท. กระแสการเคลื่อนไหวทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ก็เริ่มอ่อนตัวลงด้วยเช่นเดียวกัน เนื่องจากการทำงานในชุมชนและการเคลื่อนไหวใดๆที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางของรัฐบาลจะถูกเพ่งเล็งและกล่าวหาว่าเป็นผู้ฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งรวมถึงพระสงฆ์ด้วย ถ้าพระสงฆ์ออกเผยแผ่ธรรมพร้อมทั้งสอนให้ชาวบ้านเข้าใจปัญหาการดำเนินชีวิตที่พวกเขาต้องเผชิญอยู่ และชักชวนชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆโดยไม่ได้อิงอยู่กับผู้นำชุมชนและหน่วยงานของรัฐ อาจถูกตั้งข้อหาว่าเป็น “พระคอมมิวนิสต์” จนกระทั่งกลายเป็นวลีที่เรียกขานพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานที่พยายามทำงานเพื่อแก้ไขปัญหของชาวบ้านและชุมชนในช่วงเวลานั้น อย่างเช่นที่พระครูพิพิธธรรมรสหรือหลวงพ่อบัญญัติ อนุตตโร วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา เคยถูกกล่าวหาและต่อต้านการทำงานจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้นำชุมชนในขณะนั้น และยังเกิดกระแสการต่อต้านการทำงานของพระสงฆ์ว่า “การพัฒนาไม่ใช่กิจของสงฆ์ แต่เป็นหน้าที่ของรัฐที่จะมานำพาชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ” (พระครูพิพิธธรรมรส, สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2546)

ทั้งนี้แม้ว่าจะมีอุปสรรคในการทำงานดังกล่าว ในช่วงระหว่างปี 2520-2523 ซึ่งมีการต่อสู้ระหว่างรัฐบาลกับ พคท. ในพื้นที่ภาคอีสานอย่างเข้มข้น ยังมีพระสงฆ์บางรูปเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในงานสังคมพัฒนาในช่วงเวลานั้น โดยพยายามอาศัยบารมีและความศรัทธาที่ชาวบ้านให้เป็นฐานในการทำกิจกรรมสังคมพัฒนาต่างๆ รวมทั้งอาศัยความเป็นลูกหลานของชุมชนเป็นฐานในการสร้างความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ จึงยังคงทำงานสืบต่อกันมาได้ แต่ก็มีพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนหนึ่งต้องหยุดยั้งการทำงานพัฒนาไประยะเวลาหนึ่ง เพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเท่าที่ควร และได้รับการต่อต้านอย่างมากจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วนและบรรดานายทุนที่สูญเสียผลประโยชน์

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมาเกิดขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ.2523 เมื่อรัฐบาลที่มีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 เรื่องนโยบายต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้ที่เป็นแนวร่วมของ พคท. เข้ามอบตัวในฐานะ “ผู้เข้าร่วมพัฒนาชาติ” จะได้รับการอภัยโทษไม่ดำเนินคดีใดๆ เมื่อมีการนำนโยบายนี้ไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางจึงเป็นเหตุให้กองอาวุธของ พคท. พากันวางอาวุธและมอบตัวเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยกันมากมาย การต่อสู้ด้วยอาวุธของ พคท. ต้องพ่ายแพ้อย่างราบคาบ บรรดานิสิตนักศึกษาและประชาชนที่เคยเข้าร่วมกับ พคท. กลับมาใช้ชีวิตอย่างปกติในเมืองและในชนบท ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ในภายหลังได้เข้าร่วมและเป็นกำลังสำคัญในการผลักดันงานพัฒนาต่างๆผ่านองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรพัฒนาเหล่านี้เป็นรูปแบบหนึ่งของการแปรพลังของกลุ่มบุคคลที่มีความตื่นตัวทางการเมือง โดยเปลี่ยนแนวทางจากการเคลื่อนไหวทางการเมือง มาเป็นการสนับสนุนการพัฒนาในรูปแบบส่งเสริมการมีส่วนร่วมการพัฒนาตนเองของคนชนบทในพื้นที่ด้อยพัฒนา โดยไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐที่มักจะสนับสนุนการพัฒนาในชุมชนชนบทได้ไม่ทั่วถึง และมักจะมีลักษณะส่งเสริมให้เกิดการพึ่งพิงเศรษฐกิจการตลาดมากขึ้นเรื่อยๆ พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กร ทั้งที่เป็นองค์กรด้านพุทธศาสนาและองค์กรพัฒนาอื่นๆ อย่างเช่น กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม (หรือ กศส. ตั้งขึ้นในปี 2519) คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา (หรือ ศพพ. ตั้งขึ้นในปี 2523) มูลนิธิเด็ก (ตั้งขึ้นในปี 2523) และมูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก (หรือ มพด. ตั้งขึ้นในปี 2525) เป็นต้น

ง. ระหว่างปี 2524-2533

ช่วงหลังปี 2523 เป็นต้นมา มีองค์กรพัฒนาเอกชน² จำนวนมากเข้าไปสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาหลากหลายรูปแบบในภาคอีสาน และพระสงฆ์นักพัฒนาที่เป็นกลุ่มหนึ่งที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างกว้างขวาง ทั้งในด้านเงินทุนทำกิจกรรมต่างๆ ด้านความรู้และวิชาการ ด้านเทคนิคการบริหารและการจัดการโครงการพัฒนา ตลอดจนแนวคิดการพัฒนาที่นำเสนอทางเลือกการพัฒนาให้แก่พระสงฆ์และชาวบ้าน และอื่นๆ การสนับสนุนเหล่านี้มีส่วนอย่างสำคัญในการผลักดันให้พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทอย่างกว้างขวาง ซึ่งจะเห็นได้ว่าในช่วงระหว่างปี 2524-2533 มีพระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มทำกิจกรรมการ

² สำหรับในที่นี้ องค์กรพัฒนาเอกชน หมายถึง องค์กรที่เป็นอิสระจากหน่วยงานราชการ รวมตัวกันเป็นกลุ่มวิชาชีพ กลุ่มศึกษา กลุ่มสนใจ หรือกลุ่มที่มีเป้าหมายร่วมกัน เพื่อที่ดำเนินบทบาทในการคลี่คลายปัญหาสังคม รวมทั้งสร้างความมั่นคงทางสังคมโดยไม่แสวงหากำไรหรือผลประโยชน์ใดๆ ฉะนั้นในสังคมไทยองค์กรพัฒนาเอกชนคือ มูลนิธิหรือสมาคม รวมทั้งกลุ่มหรือคณะกรรมการหรือชมรม ซึ่งอาจจะไม่ได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิหรือสมาคมอย่างเป็นทางการ แต่ได้มีบทบาทในการดำเนินงานด้านต่างๆดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง(จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร, 2542)

พัฒนาต่างๆ ถึง 23 รูป หรือร้อยละ 41.1 และถือเป็นช่วงเวลาที่มีความตื่นตัวในขบวนการสังฆพัฒนาชนบทสูงมากที่สุด โดยความตื่นตัวนี้ยังขยายสืบต่อไปถึงปี 2535 แต่ภายหลังปี 2535 กระแสการเข้าร่วมกิจกรรมสังฆพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานก็เริ่มลดลงอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากองค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มลดการสนับสนุนกิจกรรมสังฆพัฒนาลง โดยเฉพาะในด้านงบประมาณสำหรับกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ

ที่จริงแล้วองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมไทยมีมาตั้งแต่ปี 2510 แล้ว คือ **โครงการบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์** ตั้งขึ้นโดย ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ (ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย) ดำเนินกิจกรรมโดยเน้น 4 ด้านหลัก คือ ด้านอาชีพ การศึกษา สาธารณสุข และการพัฒนา ซึ่งถือเป็นช่วงของการพัฒนาจาก “นักสังคมสงเคราะห์” มาสู่ “นักพัฒนา” แต่การทำงานขององค์กรนี้เน้นในพื้นที่ภาคกลางและภาคเหนือ ไม่ได้เข้าสู่ภาคอีสานต่อมาในช่วงปี 2516–2519 เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนทางการเมืองและเศรษฐกิจ องค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงนี้ให้ความสำคัญกับปัญหาเศรษฐกิจโดยภาพรวม และเริ่มโครงการพัฒนาแบบผสมผสาน องค์กรที่เกิดขึ้นในระยะนี้คือ **มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย (2517) มูลนิธิฟรีดิช เนมัน (2518)** และต่อมาหลังจากที่บรรยากาศการเมืองตึงเครียด เกิดองค์กรพัฒนาเอกชนเพิ่มขึ้นเพียงองค์กร **แคร่ร่นานาชาติ (2522)** ซึ่งในระยะแรกเน้นกิจกรรมด้านการบรรเทาทุกข์ผู้ลี้ภัย และได้ขยายกิจกรรมมาสู่กิจกรรมพัฒนาชุมชนในประเทศไทย หลังการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์แล้วในช่วง ปี 2523-2527 เกิดการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนชัดเจนมาก รวมทั้งเกิดการประสานงานระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนด้วยกันเป็นเครือข่าย เช่น **คณะกรรมการประสานงานพัฒนาเอกชนเพื่อการสาธารณสุขมูลฐาน (2526)** และเสริมสร้างฐานสนับสนุนการทำงานขององค์กรเอกชนที่ทำงานด้านงานพัฒนา ทั้งในด้านการผลิตบุคลากรการฝึกอบรมให้มีความเป็นมืออาชีพ เกิดองค์กรเพื่อสนับสนุนองค์กรเอกชนที่ทำงานพัฒนา เช่น **โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม (2523)** ซึ่งเป็นการเปลี่ยน “องค์กรอาสาสมัครเอกชน” เป็น “องค์กรพัฒนาเอกชน” (NGOs) ทำให้เกิดองค์กรเพื่อสิ่งแวดล้อมมากมาย เช่น **มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย (2526) สมาคมสร้างสรรค์ไทย (2527) โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ (2527)** เป็นต้น ยิ่งในช่วงปลายพุทธทศวรรษ 2520 และต้นพุทธทศวรรษ 2530 เป็นช่วงองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีบทบาทเป็นที่ยอมรับของสังคมมากขึ้น มีบทบาทในการพัฒนาทั่วประเทศ ประกอบกับเป็นช่วงเวลาที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมทวีความขัดแย้งในหลายพื้นที่ จึงเกิดการประสานงานเครือข่ายมากขึ้น ทั้งในแต่ละภูมิภาคและระหว่างภูมิภาค (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ 2538; กนกศักดิ์ แก้วเทพ และปราณี ขัติยศ 2542: 185)

องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในระยะแรกนั้น คือมูลนิธิโกมลคีมทอง ตั้งขึ้นในปี 2514 และ กศส. ซึ่งตั้งขึ้นในปี 2519 แต่เน้นกิจกรรมในด้านการศึกษาการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในพื้นที่ต่างๆ ที่ท่านทำกิจกรรมการพัฒนาด้วยตัวท่านเอง มีผลงานเป็นที่ยอมรับจากชาวบ้านในชุมชน และจัดพิมพ์หนังสือเผยแพร่ออกมาเป็นระยะๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษตั้งแต่ปี 2520 โดยยังไม่มี การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ที่ชัดเจน พระสงฆ์นักพัฒนาที่มีผลงานโดดเด่นและได้รับการเผยแพร่ในขณะนั้น ได้แก่ พระครูสาครสังวรกิจ วัดยกระบัตร์ อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร (มูลนิธิโกมลคีมทอง 2520) หลวงพ่อนาน สุธาสีโล วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์ หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ วัดป่าสุคโต อ.แก้งคร้อ จ.ชัยภูมิ หลวงพ่อบุญญิตี อนุตโตโร วัดป่าธรรมดา อ.บัวใหญ่ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอ.บัวลาย) จ.นครราชสีมา และหลวงพ่อเฉลิม ธิติสีโล วัดโนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา เป็นต้น (Seri 1988) ผลงานของพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้ได้กลายเป็นต้นแบบของพระสงฆ์นักพัฒนาในระยะเวลาต่อมา แต่ภายหลังปี 2523 มีองค์กรพัฒนาเอกชนหลายๆองค์กรเข้ามาสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานหลากหลายรูปแบบ ในด้านการถวายเป็นความรู้แก่พระสงฆ์และการแลกเปลี่ยนแนวคิดการพัฒนา มี ศพพ. (2523) เป็นกำลังสำคัญในการจัดประชุมและการสัมมนา ระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนาด้วยกัน และระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนากับนักวิชาการ ในด้านการสนับสนุนโครงการพัฒนาต่างๆ มีหลายองค์กร เช่น มูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก มูลนิธิเด็ก มูลนิธิอาเซีย มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนจากต่างประเทศ เช่น Oxfam และมูลนิธิฟรีดิช เนามัน เป็นต้น

นอกจากองค์กรพัฒนาเอกชนแล้ว ในช่วงระหว่างปี 2524-2533 หน่วยงานของรัฐเริ่มเปลี่ยนกลยุทธ์การพัฒนาหันมาให้ความสำคัญกับบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์มากขึ้น และมีความพยายามดึงพระสงฆ์ที่มีศักยภาพในการที่จะดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆของภาคอีสาน ให้มาร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในงานพัฒนาโครงการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความพยายามที่จะให้สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น (ซึ่งปัจจุบันก็คือมหาวิทยาลัยราชภัฏ) เข้ามาเป็นแกนกลางประสานการทำงานร่วมกับพระสงฆ์ในท้องถิ่น ภายใต้ปรัชญาและแนวทางการทำงานที่เน้น "การเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น" ในช่วงเวลานั้นมีโครงการพัฒนาที่เด่นชัดคือ การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานในปี 2527 โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในปี 2527 อีกโครงการหนึ่งคือโครงการอีสานเขียวในปี 2530 ซึ่งการดึงพระสงฆ์เข้าร่วมในโครงการเหล่านี้เป็นความพยายามแอบแฝง ที่รัฐบาลต้องการจะควบคุมการทำงานพัฒนาสังคมทุกโครงการที่ริเริ่มโดยพระสงฆ์ทั่วประเทศ ให้ดำเนินการภายใต้แนวทางเดียว ด้วยการสนับสนุนให้พระสงฆ์ในท้องถิ่นต่างๆทำกิจกรรมธนาคารข้าว ธนาคารควาย การช่วยเหลือผู้ติดยาเสพติด การผลิตทาง

การเกษตรที่หลากหลาย และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น (รายละเอียดของกิจกรรมการพัฒนาต่างๆจะนำเสนอในบทที่ 6) และเป็นความพยายามที่จะถ่วงดุลบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนอีกทางหนึ่งด้วย

จ. ภายหลังปี 2533

การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาได้ปรับเปลี่ยนไปอีกครั้งภายหลังเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ระหว่างวันที่ 17-20 พฤษภาคม 2535 ซึ่งนับเป็นโศกนาฏกรรมทางการเมืองและเป็นจุดต่างค่าของประวัติศาสตร์การเมืองไทยจุดที่ 3 ต่อจากเหตุการณ์วันมหาวิปโยคเมื่อ 14 ตุลาคม 2516 และการสังหารโหดเมื่อ 6 ตุลาคม 2519 เหตุการณ์พฤษภาทมิฬสะท้อนถึงการเสียดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของไทย บ่งบอกถึงความไม่สามารถปรับตัวของสังคมเข้าสู่ดุลยภาพ ประชาชนไม่ได้รับสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคเท่าที่ควร ดังนั้นภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬผ่านไปแล้วการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ได้ปรับเปลี่ยนไปผลักดันในเรื่องสิทธิมนุษยชนมากขึ้น เงินทุนจากต่างประเทศที่เคยสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาชนบทผ่านองค์กรพัฒนาเอกชนก็น้อยลง เมื่องบประมาณน้อยลงการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนหนึ่งก็ได้รับผลกระทบไปด้วย กิจกรรมสังคมพัฒนาหลายๆกิจกรรมต้องยุติไปหรือค่อยๆลดลง ที่จริงแล้วองค์กรพัฒนาเอกชนไม่ได้ถอนตัวออกไปทันที ค่อยๆถอนตัวออกไปโดยอ้างว่าเพื่อให้ชุมชนค่อยๆปรับเปลี่ยนและดำเนินการพัฒนาบนพื้นฐานการพึ่งตนเองได้ของชุมชน แต่ตลอดช่วงเวลากว่า 10 ปีที่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปกระตุ้นผลักดันกิจกรรมสังคมพัฒนาในภาคอีสาน องค์กรพัฒนาเอกชนส่วนมากไม่ได้วางรากฐานการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชาวบ้านได้ดีพอ ประกอบกับหน่วยงานของรัฐก็พยายามเข้าแทรกแซงการทำงานพัฒนาในพื้นที่ต่างๆ ผ่านกลไกการปกครองท้องถิ่นของกระทรวงมหาดไทยที่มีบุคลากรสำคัญในชุมชนคือผู้ใหญ่บ้านและกำนัน กลไกการทำงานพัฒนาของชาวบ้านอีสานจึงยังผูกพันอยู่กับหน่วยงานของรัฐและงบประมาณโครงการที่จัดสรรให้ การพึ่งตนเองของชาวบ้านยังไม่เกิดขึ้น ดังนั้นเมื่อพระสงฆ์นักพัฒนาบางส่วนที่เคยทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ขาดการสนับสนุนงบประมาณก็ยากที่จะเรียกร้องให้ชาวบ้านมาร่วมทำกิจกรรมสังคมพัฒนาด้วยการเสียดส่ทั้งแรงงานและทุนทรัพย์ ดังเช่นที่เคยเป็นมาแต่ก่อน การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยต้องยุติลงโดยสิ้นเชิง และในขณะเดียวกันพระสงฆ์นักพัฒนาที่เข้าร่วมทำกิจกรรมสังคมพัฒนาใหม่ก็มีไม่มากนัก ซึ่งจากผลการศึกษาวิจัยพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มต้นทำกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงหลังปี 2533 จำนวน 11 รูป หรือร้อยละ 19.6 ซึ่งลักษณะเด่นของกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ในช่วงนี้กลับไปสู่แนวทางสังคมพัฒนาในยุคแรกๆ คือการพัฒนาจิตใจและการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความรู้และวิทยาการต่างๆแก่ชาวบ้าน เด็ก และเยาวชน โครงการพัฒนาที่ต้องใช้งบประมาณมากๆ ไม่สามารถดำเนินการได้

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่มีความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนแนวทางกิจกรรมสังคมพัฒนา คือ การเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศไทย ภายหลังจากประกาศลอยตัวค่าเงินบาทของรัฐบาลเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2540 ได้ส่งผลให้สภาพเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศต้องตกต่ำลงอย่างต่อเนื่อง และวิถีชีวิตของคนไทยทุกระดับชั้นต่างได้รับผลกระทบอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานก็ได้รับผลกระทบตามไปด้วย ทั้งการสนับสนุนโครงการจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนประชาชนต่างก็มีปัญหาเศรษฐกิจและคิดแต่จะพยายามหาทางแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาของตนเองและครอบครัว จึงพักการทำงานของส่วนรวมไว้ก่อน จากการศึกษางานสนามพบว่าในช่วงหลังปี 2540 มีพระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มเข้ามาทำกิจกรรมต่างๆ ในภาคอีสานเพียง 2 รูป หรือร้อยละ 3.6 เท่านั้น คือ พระครูปราโมทย์ธรรมรส วัดท่าซื่อเหล็ก อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา และพระอธิการเสนาะ สุเมธี วัดบ้านโป่ง อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา ซึ่งทั้งสองรูปนี้ถือเป็นพระรุ่นหนุ่มที่มีอายุเพียง 38 ปี และ 33 ปี ตามลำดับ เหตุผลหนึ่งที่พระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสองรูปเข้ามาทำกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงเวลานี้ เป็นเพราะเครือข่ายพระสังฆพัฒนาโคราชที่เข้มแข็ง มีการสนับสนุนและเสริมต่อกิจกรรมสังคมพัฒนาในจังหวัดนครราชสีมาอย่างต่อเนื่อง แม้แต่พระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนาอยู่แต่เดิมนั้นก็ได้รับการสนับสนุนให้ปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การทำงานไปหลากหลายรูปแบบ ที่มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ปัญหาในชนบท ทั้งนี้กิจกรรมสังคมพัฒนาที่เห็นเป็นรูปธรรมค่อนข้างเด่นชัดในภาคอีสานคือการดำเนินโครงการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 4 ธันวาคม 2540 เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศไทยในขณะนั้น โดยทรงให้แนวทางการพัฒนาสังคมให้เข้มแข็งบนพื้นฐานการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งได้มีการงานรับนำแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติกันอย่างกว้างขวาง ทั้งหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน การให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบทในระดับรากหญ้ากลับมาเป็นที่สนใจอีกครั้งหนึ่ง และได้กลายเป็นกระแสการพัฒนาที่บรรดาหน่วยงานภาครัฐกลับมาให้ความสนใจการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนามากขึ้น แต่โครงการที่มีการสนับสนุนจะเป็นลักษณะงานเกษตรผสมผสาน เพื่อสร้างรากฐานเศรษฐกิจพอเพียงในชนบท การพัฒนาเกษตรอินทรีย์เพื่อลดการใช้สารเคมี อันเป็นการลดต้นทุนการผลิตและส่งเสริมการผลิตพืชผลเกษตรปลอดสารพิษเพื่อสุขอนามัยที่ดีของประชาชน นอกจากนี้ก็มีโครงการสนับสนุนการผลิตวัสดุและของเหลือใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค แม้แต่ขยะก็ถูกนำมาแยกเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ใหม่ และขยะที่เน่าสลายง่ายก็นำไปหมักเป็นปุ๋ยชีวภาพเพื่อการเกษตร รวมทั้งยัง

มีโครงการส่งเสริมการผลิตอาหารเสริมจากพืชธรรมชาติและสมุนไพรต่างๆ เพื่อสร้างเสริมสุขภาพที่ดี อย่างเช่นการหมักน้ำลูกยอ เป็นต้น

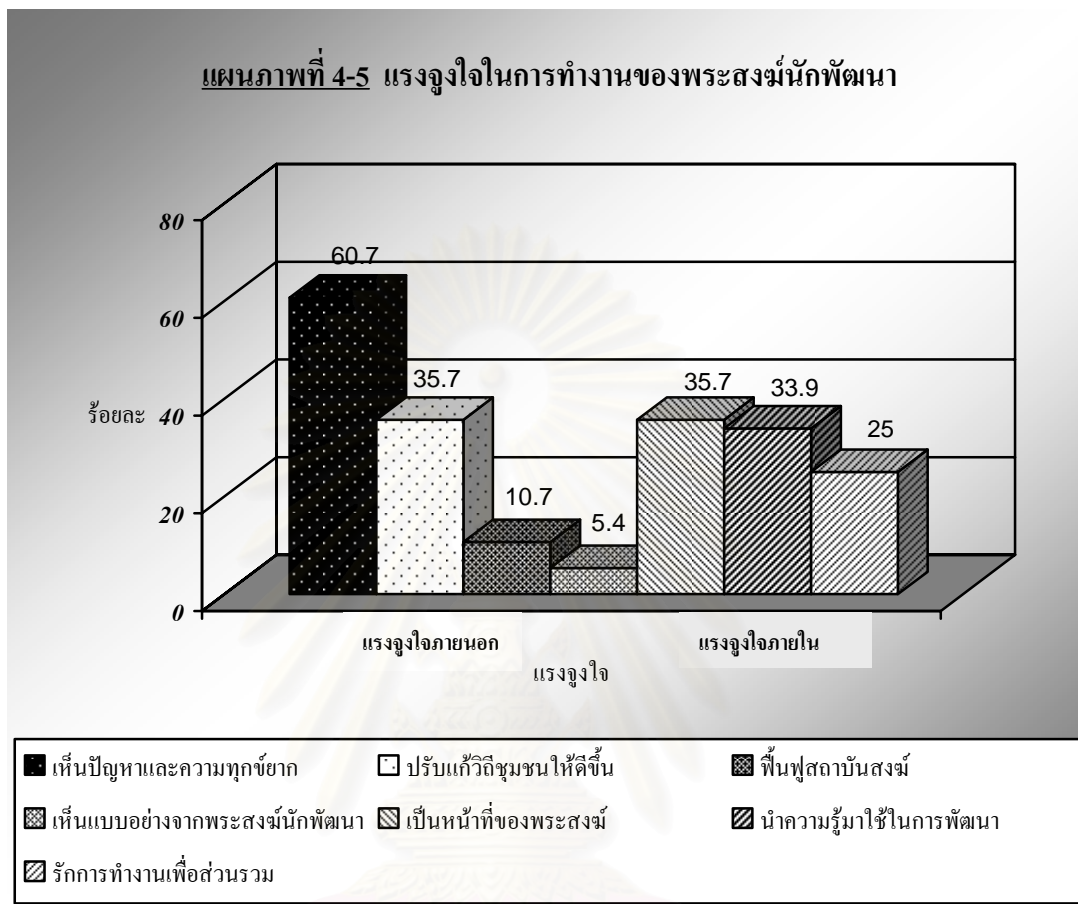
ในช่วงเวลานี้ปรากฏภาพที่เด่นชัดมากขึ้นถึงอิทธิพลของนโยบายภาครัฐ ที่พยายามชักจูงให้พระสงฆ์เข้ามาทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยผ่านกลไกการปกครองคณะสงฆ์ ทั้งระดับเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบล ทำให้พระสังฆาธิการเหล่านี้ต่างต้องมียานมากขึ้นในการปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานในพื้นที่รับผิดชอบ ให้สามารถประสานสอดคล้องกับการทำงานของหน่วยงานภาครัฐได้อย่างเหมาะสม เพื่อนำงบประมาณของภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาสนับสนุนการทำงานพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ จึงเกิดบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ นักพัฒนาที่ทำหน้าที่ในการประสานการทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับท้องถิ่น และโดยส่วนมากพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้มักเป็นพระสังฆาธิการที่จบปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมีความมั่นใจสูงในการประสานงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ส่วนพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีอายุมากๆ หรือมีวุฒิการศึกษาไม่สูง ถ้าไม่ใช่ผู้ที่มีตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับสูง ก็ต้องเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงด้านการพัฒนาสังคมจนเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานภาครัฐ อย่างเช่นหลวงพ่อนาน สุทนต์สิโล จึงจะได้รับความสนใจและประสานการทำงานร่วมกับภาครัฐได้อย่างดี ในขณะที่พระสงฆ์นักพัฒนาที่มีอายุมากและไม่มีตำแหน่งพระสังฆาธิการสูงๆ ก็พยายามทำงานพัฒนาของตนไปตามกำลังและความสามารถที่มีอยู่ ดังนั้นจึงมีพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปแบบ ที่มีอายุสูงหรือมีสุขภาพไม่ดีได้ตัดสินใจยุติบทบาทการทำงานพัฒนาของตนเองไป บางรูปพยายามสร้างทายาทพระสงฆ์นักพัฒนาขึ้นมาเพื่อทำงานแทน แต่ส่วนมากไม่ค่อยประสบผลสำเร็จที่ชัดเจน

กล่าวโดยสรุป ข้อมูลช่วงเวลาที่พระสงฆ์เริ่มทำกิจกรรมการพัฒนาในภาคอีสานมีประเด็นน่าสนใจคือ พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากเริ่มทำกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงระหว่างปี 2524-2535 ซึ่งมีสัดส่วนร้อยละรวมกันถึงร้อยละ 41.1 อันเป็นช่วงที่องค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ เริ่มเข้ามาให้ความสนใจและสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ซึ่งจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มทำกิจกรรมในช่วงเวลานี้ปี พบว่ามีความเห็นที่สอดคล้องกันคือช่วงปีที่กิจกรรมสังคมพัฒนามีการตื่นตัวสูงมากๆ คือระหว่างปี 2524-2525 ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนจัดการสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนาและจัดให้มีการไปศึกษาดูงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีชื่อเสียงบ่อยมาก อันเป็นการกระตุ้นให้พระสงฆ์ที่มีศักยภาพและสนใจการทำงานพัฒนาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เข้ามาร่วมงานสังคมพัฒนาเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และยิ่งมากขึ้นอีกเมื่อหน่วยงานของรัฐก็เข้ามาสนับสนุนงานสังคมพัฒนาผ่าน โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในปี 2527

ทั้งนี้หากพิจารณาถึงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในแต่ละช่วงเวลา อาจสรุปได้ว่า ในช่วงก่อนปี 2524 พระสงฆ์นักพัฒนามีความเป็นอิสระ พระสงฆ์และชาวบ้านร่วมกันคิดและ กำหนดโครงการพัฒนาในชุมชนร่วมกัน แต่ในช่วงระหว่างปี 2524-2535 เป็นช่วงที่พระสงฆ์ นักพัฒนาในภาคอีสานเริ่มได้รับการกระตุ้นและสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนค่อนข้างมาก หน่วยงานของรัฐเข้ามามีอิทธิพลบ้างในบางโครงการแต่ไม่มากเท่ากับองค์กรพัฒนาเอกชน แต่ ภายหลังจากปี 2535 เป็นต้นมา บทบาทของภาครัฐต่องานสังฆพัฒนามีความเด่นชัดมากขึ้นเรื่อย และ เริ่มเด่นชัดมากในช่วงหลังปี 2540 อย่างไรก็ตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และ การเมือง ดังที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น อาจเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้พระสงฆ์ในภาคอีสานเข้า มาทำงานพัฒนาชนบท โดยอาจเป็นเพียงเงื่อนไขและสถานการณ์ที่เอื้อหรือไม่เอื้อต่อการผลักดัน งานพัฒนาของพระสงฆ์ แต่ไม่ได้เป็นตัวกำหนดการมีส่วนร่วมในงานพัฒนา เงื่อนไขที่สำคัญที่สุด ในการเข้ามาทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ จะสามารถศึกษาได้ชัดเจนจากประเด็นเรื่องแรงจูงใจใน การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูป ในบางสถานการณ์พระสงฆ์อาจมีอุปสรรคในการ ทำงานพัฒนา อย่างเช่นช่วงที่ถูกเพ่งเล็งจากภาครัฐว่าเกี่ยวข้องกับลัทธิคอมมิวนิสต์และต่อต้าน รัฐบาล แต่ในช่วงเวลาเดียวกันก็มีอีกหลายชุมชนที่มีเงื่อนไขภายในสนับสนุนและพระสงฆ์เองก็มี แรงจูงใจที่จะทำงานพัฒนา กิจกรรมสังฆพัฒนาก็ยังดำเนินสืบต่อไปได้

แรงจูงใจในการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน

ประเด็นเรื่องแรงจูงใจในการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์นี้ โดยความเป็นจริงแล้ว พระสงฆ์แต่ละรูปอาจไม่ได้มีแรงจูงใจเดียว พระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนามักจะมีแรงจูงใจทั้งภายในและ ภายนอกหลายประการประกอบกัน แต่จะมีแรงจูงใจด้านใดด้านหนึ่งเป็นหลัก และอีกด้านหนึ่งเป็น เงื่อนไขเสริม ในขณะที่เดียวกันแรงจูงใจในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาก็ยังอาจมีการ ปรับเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลาตามสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งนี้ข้อมูลในแผนภาพที่ 4-5 เป็นเพียงความพยายามที่จะรวบรวมและจัดกลุ่มแรงจูงใจของ พระสงฆ์นักพัฒนาให้สามารถเข้าใจความแตกต่างและลำดับความสำคัญที่ชัดเจนได้ โดยพบว่า แรงจูงใจภายนอก(ซึ่งหมายถึงแรงจูงใจจากสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขต่างๆภายนอกต่อพระสงฆ์ นักพัฒนา)มีอิทธิพลต่อการเข้ามาทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานมากกว่าแรงจูงใจภายใน (ซึ่งหมายถึงแรงจูงใจที่เกิดจากเงื่อนไขส่วนบุคคลของพระสงฆ์นักพัฒนา) โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ประเด็นเรื่องการได้พบเห็นความทุกข์ยากของชาวบ้านที่มีสัดส่วนร้อยละสูงถึง 60.7 ทั้งนี้แรงจูงใจ ที่ผลักดันพระสงฆ์เข้าร่วมงานพัฒนาชนบทในภาคอีสาน สามารถจำแนกได้เป็นแรงจูงใจภายนอก 4 ประเด็นและแรงจูงใจภายในอีก 3 ประเด็น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. แรงจูงใจภายนอก

เป็นแรงจูงใจที่เกิดจากปัจจัยภายนอกบางประการที่เข้ามากระทบ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมให้พระสงฆ์นักพัฒนาตัดสินใจเข้ามาผลักดันงานพัฒนาในชุมชน ทั้งนี้การที่พระสงฆ์มีวิถีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมชนบทที่มีปัญหาต่างๆมากมาย ได้พบเห็นชาวบ้านที่เป็นผู้บารุงอุปถัมภ์วัดต้องประสบปัญหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน การใช้ชีวิตที่ไม่เหมาะสมทั้งในทางกายภาพและทางศีลธรรมจริยธรรม นอกจากนี้ปัญหาที่ชาวบ้านและชุมชนประสบอยู่ล้วนมีผลกระทบต่อการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนด้วย เพราะการมุ่งสอนธรรมแก่ประชาชนในขณะที่ประชาชนยังมีปัญหาและความทุกข์อยู่นั้นจะไม่บังเกิดผล ดังเช่นคำกล่าวของพระถาวร ปิธิโรจ (2527: 19) ที่ได้สรุปถึงแรงจูงใจในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานเมื่อกว่า 20 ปีที่ผ่านมาว่า “เมื่อประชาชนอดอยากหิวโหย ธรรมะจะมีประโยชน์อะไรแก่เขา ต่อเมื่อท้องอืดเท่านั้นจึงควรรับรสพระธรรม” อีกทั้งโดยภาพรวมพระสงฆ์มีความใกล้ชิดกับชาวบ้านในทางเครือญาติด้วย จึงยังเป็นแรงกระตุ้นสำคัญให้พระสงฆ์เข้ามาทำงานพัฒนา สำหรับแรงจูงใจภายนอกอื่นๆที่

สำคัญนอกเหนือจากการเห็นสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้านแล้ว มี 3 ประการคือ ความต้องการของชาวบ้านที่จะปรับแก้วิถีชีวิตให้ดีขึ้นหรือเจริญขึ้น ความคาดหวังของพระสงฆ์ที่จะฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์และวัดให้กลับมาเป็นศูนย์กลางของชุมชนเช่นเดิม และได้รับการชักชวนจากพระผู้ใหญ่ให้มาทำงานพัฒนา ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดในแต่ละประเด็น ดังนี้

1. การได้เห็นสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้าน

แรงจูงใจนี้เกิดจากสภาพปัญหาและความทุกข์ที่ชาวบ้านเผชิญในชุมชน ซึ่งนับวันจะรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ และไม่ได้รับการเหลียวแลจากภาครัฐเท่าที่ควร พระสงฆ์เห็นสภาพการถูกทอดทิ้งเช่นนี้ไม่ได้จึงเข้ามาชักชวนชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง ความมุ่งมั่นทำงานของพระสงฆ์ในกลุ่มนี้จึงอิงอยู่กับปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน ไม่ใช่โครงการหรือกิจกรรมที่มีการวางแผนหรือเตรียมการจากภายนอก แต่เป็นการร่วมปรึกษาและทำงานร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้าน นอกจากนี้พระสงฆ์ที่มีแรงจูงใจประการนี้ยังมองความเชื่อมโยงของการเข้าร่วมแก้ไขปัญหามาให้ชุมชนว่า มีส่วนช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนใกล้ชิดกันมากขึ้นทั้งทางโลกและทางธรรมยิ่งขึ้นด้วย เพราะถ้าหากชุมชนยังคงทุกข์ยากขาดแคลนแล้ว วัดจะดำรงอยู่อย่างสงบราบรื่นได้อย่างไร พระสงฆ์ซึ่งต้องอาศัยชาวบ้านย่อมต้องเดือดร้อนไปด้วย และการทะนุบำรุงรักษาวัดก็ทำได้ยาก และยิ่งไปกว่านั้นจะยิ่งทำให้ชาวบ้านห่างวัดออกไปเรื่อยๆ วัดกับชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยกันมาตลอด การพัฒนาจึงต้องทำควบคู่ไปทั้งการพัฒนาวัดและชุมชน พระสงฆ์จะเอาแต่ปฏิบัติธรรมและพัฒนาวัดฝ่ายเดียวโดยไม่สนใจชุมชนไม่ได้ ดังนั้นเมื่อพบเห็นชาวบ้านยังคงทุกข์ยากและประสบปัญหามากมาย พระสงฆ์จึงไม่สามารถอยู่เฉยได้ ต้องเข้าร่วมพัฒนาชุมชนกับชาวบ้านด้วย ซึ่งพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีแรงจูงใจนี้ถึงร้อยละ 60.7

โดยมีพระสงฆ์หลายรูปที่แสดงความคิดเห็นถึงแรงจูงใจที่ท่านเข้ามาทำงานสังคมพัฒนาไว้ อย่างชัดเจน ดังนี้

พระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร) ซึ่งเป็นพระสงฆ์นักพัฒนารูปหนึ่งที่มีบทบาทการพัฒนาโดดเด่นมากในภาคอีสาน ได้กล่าวถึงแรงจูงใจในการทำงานพัฒนาว่ามีเหตุผลสำคัญเนื่องจากได้พบเห็นความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้านและชุมชนซึ่งอยู่รอบๆวัด ดังนี้

“...อาตมาเป็นพระอยู่บ้านนอก ได้เห็นชาวบ้านได้รับความทุกข์ยาก เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านทุกวัน เพราะอาตมาอยู่ในชุมชนจึงมองเห็นว่าชุมชนเป็นอย่างไร อาตมารู้หมดปัญหาของชาวบ้านมีอะไรบ้าง ...ปัญหาเรื่องสุขภาพ โรคภัยไข้เจ็บ ปัญหาอบายมุข ปัญหาหายเสพติด ปัญหาครอบครัว ปัญหาเรื่องปากท้อง เรื่องหนี้สิน หรือเรื่องการครองชีพต่างๆ อีกปัญหาหนึ่งที่อาตมาเห็นคือ ชาวบ้านในชนบทเขาไม่มั่นใจที่จะพัฒนาตนเองแก้ปัญหาของตนเอง มักจะมองตนเองว่ามีจุดอ่อนจุดด้อย ไม่มีความรู้ แต่อยากจะได้ความเจริญอย่างคนเมืองเขา โดยไม่ค่อยแน่ใจนักว่ามันดีหรือไม่ดีอย่างไร... ทั้งหมดนี้ถ้าพระสงฆ์ไม่เข้าไปช่วยแล้วจะทำอย่างไร อาตมาเห็น

ชาวบ้านยังมีความอ่อนแอพึ่งตนเองไม่ได้ หาทางออกไม่ถูก ...อาตมาตระหนักว่าพระสงฆ์เป็น ศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เป็นที่พึ่งทางใจของชุมชน ถ้าพระสงฆ์เข้าไปร่วมพัฒนาแก้ไขปัญหา ก็จะมีส่วนช่วยได้... พระสงฆ์เป็นที่เคารพของชุมชนมานาน...ชุมชนยังเคารพกราบไหว้พระสงฆ์อยู่ ฉะนั้นถ้าพระสงฆ์เข้าไปร่วมพัฒนาชุมชน ก็จะมีส่วนช่วยได้มาก... เราไม่สามารถปล่อยให้ ชาวบ้านเดินไปตามลำพังโดยไม่รู้ว่าทางข้างหน้าจะเป็นอย่างไร วัดกับบ้านต้องไปด้วยกัน พระกับ ชาวบ้านต้องดูแลกันพึ่งพาอาศัยกัน จะให้ฝ่ายเดียวเดินไปข้างหน้า แล้วอีกฝ่ายถูกปล่อยทิ้งไว้ข้าง หลังนั้น ย่อมไม่ถูกต้องอย่างแน่นอน” (พระครูสุภาจารวัฒน์, สัมภาษณ์, 7 ตุลาคม 2546)

พระครูพิพิธประชานาถ หรือหลวงพ่อนาน สุทธิสีโล (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) เป็น อีกรูปหนึ่งที่ได้ทำงานสังคมพัฒนาในบ้านท่าสว่างและชุมชนใกล้เคียงมานานกว่า 40 ปีแล้ว ได้ อธิบายถึงแรงจูงใจที่ท่านเข้ามาทำงานสังคมพัฒนาว่า

“ได้เห็นความลำบากของชาวบ้าน ความเป็นอยู่ไม่ดี มีหนี้สินมาก จึงอยากช่วยแก้ไขปัญหา ก็มาคิด พิจารณาว่าเมื่อได้เทศนาอบรมประชาชนไปแล้ว ประชาชนได้ประโยชน์อะไรบ้าง แต่เท่าที่เห็นก็ คือ เหมือนได้แต่อบรมไปอย่างนั้น เมื่ออบรมเขาเสร็จเขาก็เหมือนเดิม จึงมาคิดว่าจะทำอย่างไรดี จะเริ่มแก้ปัญหากจากตรงไหนดี ก็ได้เห็นว่าชาวบ้านทำมาแล้วก็ยังไม่พอกิน ทั้งยังต้องมีหนี้สิน มากมาย ก็เริ่มคิดที่จะแก้ปัญหากการกินอยู่ของชาวบ้าน แต่ยังไม่รู้ว่าจะเริ่มตรงไหนก่อน การทำงาน ในช่วงแรกๆ จึงค่อยๆทำไปตามความต้องการของชาวบ้าน และเตรียมความพร้อมของคณะใน หมู่บ้าน ด้วยการให้ความรู้และอบรมธรรมควบคู่กันไป” (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2546)

การที่พระสงฆ์นักพัฒนาได้เห็นปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้านในหลายๆด้านนั้น ยังได้นำไปสู่การผลักดันกิจกรรมที่สอดคล้องกับการดำเนินกิจกรรม เพื่อการแก้ไขปัญหาของ ชาวบ้านด้วย ตัวอย่างเช่นพระครูวิมลสังวรคุณ (วัดป่าเมตตาธรรม อ.โพธิ์ชัย จ.ร้อยเอ็ด) ที่ชี้แจง แรงจูงใจในการทำงานของท่าน ดังนี้

“เห็นว่าญาติโยมมีความลำบากในชีวิตความเป็นอยู่ สังคมสับสนวุ่นวาย ไม่มีความสุขอัน เนื่องมาจากอบายมุขและยาเสพติด นอกจากนี้เวลาน้ำฝนมักมีปัญหาน้ำท่วมเดินทางไม่ได้ เด็กๆ เมื่อก่อนไม่ค่อยได้กินอะไรกันเลขน่าสงสารมาก ก็เลยคิดตั้งศูนย์เด็กเล็กขึ้นมา มีขนมอะไรก็แจก ให้เด็กกิน หลังจากนั้นจึงขยายกิจกรรมไปในด้านอื่นๆ รวมทั้งการแก้ปัญหายาเสพติดที่เป็นงาน หลักในขณะนี้” (พระครูวิมลสังวรคุณ, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2546)

ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน พระครูประจักษ์สิทธิธรรม (วัดป่าสันติธรรม อ.เมือง จ.สกลนคร) ได้เล่าให้ฟังว่า

“เพราะเห็นชาวบ้านลำบาก ถูกเอารัดเอาเปรียบจากบรรดานายทุนและผู้มีอิทธิพลทั้งหลาย ชาวบ้านคือผู้อ่อนแอที่ถูกกระทำ ไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ จึงต้องการเข้ามาหาหนทางช่วยเหลือ สนับสนุนเท่าที่จะสามารถทำได้ อย่างเช่นการรวมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เพื่อช่วยบรรเทาปัญหา

ด้านเงินทุนการทำอาชีพต่างๆ ของชาวบ้าน” (พระครูประจักษ์สิทธิธรรม, สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2546)

พระสงฆ์นักพัฒนาอีกรูปหนึ่งที่มีความเด่นชัดในแรงจูงใจประการนี้คือ พระครูอนุกุลสารคุณ (วัดสว่างอรุณ อ.เมยวดี จ.ร้อยเอ็ด) ท่านกล่าวว่า

“อยากให้ประชาชนรู้หน้าที่ของตน คือพัฒนาด้วยตนเอง การที่เข้ามาร่วมทำงานพัฒนาต่างๆ ก็เพราะเห็นความลำบากทุกข์ยากของชาวบ้าน เริ่มจากคิดอยากให้เขาได้เดินทางไปมาสะดวกจึงสนับสนุนการทำถนน จากนั้นคิดตั้งศูนย์เด็กเล็กเพราะอยากให้เด็กได้มีโอกาสเล่าเรียน และได้มีโอกาสเข้าถึงหลักพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มาตั้งศูนย์ยาเสพติดเพราะอยากให้คนเลิกยาเสพติด ทุกอย่างคิดทำเพื่อแก้ไขทุกข์ของชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นฐานสำคัญในการทำงานสังคมพัฒนา” (พระครูอนุกุลสารคุณ, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2546)

2. ความต้องการปรับแก้วิถีชีวิตชุมชนให้ดีขึ้น

ในการศึกษาครั้งนี้พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานร้อยละ 35.7 มีแรงจูงใจที่ต้องการมาทำงานเพื่อปรับแก้วิถีชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้นและชุมชนมีความเจริญมากขึ้น เนื่องจากการพัฒนาในปัจจุบันเน้นความทันสมัยและความเจริญในทางวัตถุ ในขณะที่ชาวบ้านไม่เข้าใจว่าความทันสมัยและความเจริญในระดับไหนจึงจะเหมาะสมกับวิถีชีวิตของชาวชนบท ดังนั้นยังพัฒนาวิถีชีวิตของชาวบ้านก็ยิ่งเสื่อมลงทั้งในด้านคุณภาพชีวิตและด้านศีลธรรมจริยธรรม พระสงฆ์นักพัฒนาจึงพยายามเข้ามาทำงานเพื่อให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้น และชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ดีทั้งในด้านคุณภาพชีวิตและด้านศีลธรรมจริยธรรม รวมทั้งเพื่อให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ความพยายามเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ จึงเน้นการปรับแก้วิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนให้ดีขึ้นบนพื้นฐานการพัฒนาสังคมแนวพุทธ ไม่ใช่การพัฒนาที่เน้นความมั่งคั่งและความเจริญทางวัตถุ พระสงฆ์ในกลุ่มนี้มีความคิดเห็นที่น่าสนใจ ดังนี้

พระครูศีลวราภรณ์ (วัดโนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา) เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาอีกรูปหนึ่งที่มีผลงานพัฒนาโดดเด่นมาตั้งแต่ปี 2520 ท่านมีแรงจูงใจในการทำงานสังคมพัฒนาที่บ้านโนนเมืองดังนี้

“...บ้านโนนเมืองในช่วงก่อนปี 2520 มีสภาพที่ด้อยพัฒนาอยู่มาก มีแต่ความแห้งแล้ง ความยากจน สุขอนามัยไม่ดี การคมนาคมไม่สะดวก แม้แต่วัดบ้านโนนเมืองในอดีตก็ถูกละเลย ชาวบ้านไม่สนใจจะดูแลบูรณะให้เป็นสิ่งเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านหมกมุ่นอยู่ในอบายมุข ทั้งสุราและการพนัน เป็นที่รวมตัวของพวกนักเลงหัวไม้ ไม่ค่อยทำมาหากิน ชาวบ้านแตกความสามัคคี ผู้มีอิทธิพลเข้ามาใช้วัดเป็นวิกในทางมิถุนาชีพ กลายเป็นชุมนุมการพนันและการละเล่นเพื่อหาผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม วัดจึงไม่อยู่ในสภาพที่เป็นวัด บ้านก็ไม่อยู่ในสภาพที่เป็นบ้าน ชาวบ้านเกียจคร้าน ชุมชนสกปรกไม่เป็นระเบียบ ขาดสุขอนามัยที่เหมาะสม ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ยากจนและไม่มีคุณภาพ ชาวบ้านต่างคนต่างอยู่ไม่สนใจกัน พระเณรอยู่กันไป

ตามประเพณี ไม่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย เมื่อได้มาเห็นสภาพที่เป็นอยู่ดังกล่าวนี้ จึงเกิดความคิดที่จะแก้ไขและขจัดปัญหาอบายมุขทั้งในวัดและหมู่บ้าน ต้องการจะปรับปรุงให้วัดเป็นวัดและบ้านเป็นบ้าน ไม่ใช่เป็นบ่อนการพนันและช่องโจร แม้จะต้องทำงานหนักและต่อสู้กับกลุ่มอิทธิพลต่างๆ ก็จะลองทำดู นับเป็นการท้าทายและแรงกระตุ้นให้มาทำงานพัฒนาที่บ้านโนนเมือง เพราะคิดว่าคำสอนของพุทธศาสนาสามารถนำมาปรับแก้การดำเนินชีวิตของคนแต่ละคนได้ ถ้าชาวบ้านสามารถนำธรรมะไปใช้ในชีวิตประจำวันก็จะหลุดพ้นจากอบายมุขและมีความสุขได้...”

(พระครูศีลวราภรณ์, สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2546)

ประเด็นเรื่องต้องการให้ชาวบ้านมีชีวิตที่ดีขึ้นและชุมชนเจริญขึ้นนี้ พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากไม่ได้เน้นที่การพัฒนาด้านวัตถุเป็นหลัก แต่โดยมากท่านจะเน้นถึงภาวะที่ดีขึ้นและเจริญขึ้นในทางจิตใจ ในทางธรรม เพื่อให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ดังที่พระอาจารย์นิคม สิริวิฑฒโน (วัดป่าสมบูรณ อ.หนองบุญนาค จ.นครราชสีมา) และพระครูวิบูลคุณากร (วัดสว่างวาริ อ.จัตุรัส จ.ชัยภูมิ) ได้กล่าวถึงแรงจูงใจของท่านไว้ดังนี้

“ในช่วงที่มาอยู่ในตอนแรกๆนั้นชุมชนมีปัญหาเรื่องอบายมุข คือกินเหล้า เล่นการพนัน จึงคิดว่าจะสร้างจริยธรรมอย่างไร และทำอะไรจึงจะให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ไม่มีอบายมุข เป็นสังคมชนบทที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี” (พระอาจารย์นิคม สิริวิฑฒโน, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2546)

“หลังจากที่มาจำพรรษาที่วัดสว่างวาริเห็นว่า ...หมู่บ้านยังไม่เจริญ ชาวบ้านยังมีปัญหาและความเดือดร้อนอีกมากมายหลายเรื่อง ยังคงมีวิถีชีวิตที่ไม่เหมาะสมในหลายๆด้าน อยากให้ชาวบ้านมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งทางด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ ในฐานะที่เป็นพระซึ่งเป็นพี่ของประชาชน จึงไม่อาจนิ่งดูอยู่ได้ และเริ่มทำงานพัฒนาทางด้านที่เน้นการช่วยเหลือเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น ได้เน้นการพัฒนาจิตใจมากกว่าการพัฒนาด้านวัตถุ เพราะเห็นว่าคนในหมู่บ้านยังขาดศีลธรรมจริยธรรมกันมาก” (พระครูวิบูลคุณากร, สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2546)

ทั้งนี้ชนบทเป็นสังคมขนาดเล็กที่พระสงฆ์และชาวบ้านมีความใกล้ชิดกันมาก พระสงฆ์เองก็คือคนในชุมชน เป็นญาติพี่น้องกับชาวบ้านในชุมชน จึงเห็นว่าการเข้าไปช่วยพัฒนาให้ชุมชนดีขึ้นและเจริญขึ้น ก็เหมือนกับเป็นการเข้าไปช่วยเหลือแก้ไขปัญหาก็ญาติพี่น้องของตนเอง ดังที่พระครูวิโรจน์ธรรมาภิรักษ์ (วัดบ้านสะแกเช่า อ.เมือง จ.บุรีรัมย์) ให้ความเห็นในเชิงสนับสนุนแรงจูงใจนี้อย่างชัดเจนว่า

“ที่อาตมาเข้ามาทำงานพัฒนาชุมชน เพราะอยากจะเห็นชาวบ้านมีชีวิตดีขึ้น อาตมาก็เป็นพระที่เกิดในชุมชน มีความใกล้ชิดกับชุมชน เป็นญาติพี่น้องกับคนในชุมชน เมื่อชาวบ้านประสบปัญหาเดือดร้อนอาตมาจึงไม่สามารถอยู่เฉยๆได้ การช่วยเหลือชาวบ้านก็เหมือนกับการช่วยเหลือญาติพี่น้องของตนเอง เมื่อคิดได้ดังนี้ก็เลยมุ่งมั่นอยากจะช่วยงานกิจกรรมต่างๆของชุมชน เพื่อให้ญาติพี่น้องและผู้ที่อยู่ป้อมก้นพระศาสนามีความเป็นอยู่ดีขึ้นเรื่อยๆ และด้วยความเป็นเครือญาตินี้เองที่ส่งผล

ให้อาตมาได้รับความเชื่อถือศรัทธาจากชาวบ้านมาก ความร่วมมือต่างๆจึงเป็นไปด้วยความเต็มใจ และสมัครใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย” (พระครูวิโรจน์ธรรมาภิรักษ์, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2546)

3. ฟื้นฟูและรักษาสถานะของสถาบันสงฆ์และพุทธศาสนา

การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ไม่เพียงเป็นการช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชน หรือการสนับสนุนกิจกรรมของภาครัฐ ยังเป็นการช่วยพยุงสถานะของพระพุทธศาสนาไม่ให้เสื่อมถอยไปตามกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยมด้วย เพราะเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยดึงญาติโยมให้เข้าวัด และยังตระหนักว่าพระสงฆ์ยังสามารถเป็นที่พึ่งของชุมชนได้ และวัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชน การแสดงบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ จึงถือว่าเป็นอีกก้าวหนึ่งของความพยายามที่จะฟื้นฟูและรักษาสถานะทางสังคมของพระสงฆ์ เพราะถ้าไม่รักษาสถานะนี้ไว้ในอนาคตทั้งพระสงฆ์และวัดก็จะถูกดูดกลืนเข้าไปสู่กระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยมที่รุกคืบอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนี้ศีลธรรมและจริยธรรมของพุทธศาสนิกชนกำลังถูกความเจริญทางวัตถุกัดกร่อน ชาวบ้านห่างวัดมากขึ้น ไม่สนใจที่จะเข้าวัดรักษาศีลปฏิบัติธรรม ถ้าไม่มีความจำเป็นในด้านพิธีกรรมก็มักจะไม่นึกถึงพระและวัด พระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้กำลังปฏิบัติภารกิจที่จะรักษาและฟื้นฟูสถานะของพระสงฆ์และวัดให้กลับมามีความสำคัญต่อชาวบ้านและชุมชนดั้งเดิม ไม่ใช่ปล่อยให้เสื่อมโทรมไปตามกระแสการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมและบริโภคนิยม มีพระสงฆ์ที่เข้ามาทำงานด้วยแรงจูงใจนี้ร้อยละ 10.7

ในความคิดเห็นของพระสงฆ์นักพัฒนา พระสงฆ์มีความสำคัญต่อพุทธศาสนาและชาวบ้านอย่างมาก พุทธศาสนาจะหมดความหมายถ้าหากทำหน้าที่เพียงด้านการประกอบพิธีต่างๆ ทางศาสนา พระสงฆ์ควรจะต้องเป็นตัวอย่างที่ดีในด้านความประพฤติชอบ ซึ่งรวมถึงการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์ของชุมชนด้วย และการทำงานสังฆพัฒน์ก็เป็นแนวทางหนึ่งที่พระสงฆ์จะปฏิบัติตนให้เป็นอย่างแก่ชาวบ้าน ซึ่งนอกจากจะช่วยแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านได้แล้ว ยังสามารถช่วยจรโลงพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่กับสังคมอีสานต่อไปได้ ดังเช่นที่ พระครูบรรพตปัญญาภรณ์ (วัดเวินพระบาทภูกระแต อ.เมือง จ.นครพนม) เสนอความเห็นไว้ว่า

“ที่ผ่านมามีพระเพียงไม่กี่รูปเท่านั้นที่มีใจความสนใจในการพัฒนาชนบท เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระสงฆ์ที่มีอยู่จำนวนมากในภาคอีสาน เพราะส่วนมากยังมีความเห็นว่าหน้าที่พระสงฆ์เป็นผู้นำในการพัฒนาท้องถิ่นไม่เหมาะสมต่อสมณวิสัยและพระธรรมวินัย แต่อาตมากลับเห็นว่าเป็นการแสดงบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ และเป็นความจำเป็นที่พระสงฆ์จะต้องช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชน มิฉะนั้นประชาชนจะเหมาเอาว่าพระสงฆ์เป็นแต่ผู้บริโภคนิยมฝ่ายเดียว หรือเห็นว่าพระสงฆ์ไร้ประโยชน์ เมื่อพระสงฆ์แสดงบทบาทในการพัฒนาสังคมเช่นนี้ ชาวบ้านก็จะร่วมมือและเอาอย่าง จึงเป็นเรื่องที่น่ายินดีที่พระสงฆ์ได้สืบบทบาทดั้งเดิมของท่านกลับมาอีก เป็นการช่วยเพิ่มศรัทธาของประชาชนให้มากขึ้น” (พระครูบรรพตปัญญาภรณ์, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2546)

ทั้งนี้ในขณะที่สังคมไทยกำลังพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว หากพระสงฆ์ไม่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาให้วัดและชุมชนก้าวหน้าไปพร้อมๆกัน วัดก็จะเป็นศูนย์รวมของวิถีชีวิตชาวบ้านอีกต่อไป พระสงฆ์และวัดจะไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน หรืออาจมองว่าพระสงฆ์ไม่มีความรู้ทันต่อโลกและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปและไม่ให้ความเชื่อถือศรัทธา การเข้าร่วมงานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์จึงเป็นการช่วยรักษาสถานะและสถานะความสัมพันธ์อันดีนี้ให้คงอยู่ ดังที่พระครูพิศาลศีลคุณ (วัดมาบตะโกเอน อ.ครบุรี จ.นครราชสีมา) และพระครูถาวรกิจจารักษ์ (วัดใหญ่สูงเนิน อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา) ได้กล่าวถึงแรงจูงใจของท่านไว้ ดังนี้

“ชุมชนในพื้นที่มาบตะโกเอนเป็นคนอพยพมาจากหลายถิ่น ถ้าวัดไม่เป็นศูนย์รวมวิถีชีวิตและความร่วมมือของชาวบ้านก็จะลำบาก เพราะชาวบ้านจะขาดที่พึ่ง และที่สำคัญพระสงฆ์และวัดก็จะหมดความหมายในความคิดของพุทธศาสนิกชน จึงคิดทำงานพัฒนาขึ้นมา ประกอบกับช่วงนั้นมีปัญหาทางสังคมหลายด้านในชุมชน เมื่อก่อนชาวมาบตะโกมีความยากลำบาก เป็นดั่งที่มีการปล้นจี้มวก พอหลวงพ่อก้าวเข้ามาคนมีจิตใจดีขึ้นสงบขึ้น จึงคิดอยากจะสานต่องานพัฒนาจิตวิญญาณ และเริ่มงานพัฒนาด้านอื่นๆ ตั้งแต่นั้นมา เริ่มพาญาติโยมไปดูงานพัฒนาในที่ต่างๆ และเริ่มต้นด้วยการทำธนาคารข้าว” (พระครูพิศาลศีลคุณ, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2546)

“ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้ให้บ้าง ไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับการเป็นผู้ให้จะครองใจพุทธศาสนิกชนได้ ถ้าพระสงฆ์ไม่ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดเพื่อช่วยเหลือชุมชนชาวบ้านก็จะมองว่าพระสงฆ์เราไม่มีความรู้ไม่สามารถช่วยพวกเขาได้ จึงไม่จำเป็นต้องเข้าวัด เพราะทั้งพระสงฆ์และวัดไม่ได้เป็นแหล่งที่จะช่วยเหลือชาวบ้านได้ดั่งเช่นแต่ก่อน จากการที่ได้พบเห็นปัญหาสังคมและสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่ชักนำให้ชาวบ้านไปสู่สิ่งเลวร้าย ทำให้เกิดคำถามว่าเราจะสามารถช่วยเหลือญาติโยมได้อย่างไรบ้าง และเริ่มคิดว่าเราจะเป็นฝ่ายรับในการแก้ไขปัญหาอีกไม่ได้...ต้องพาชาวบ้านทำงานและกิจกรรมต่างๆ” (พระครูถาวรกิจจารักษ์, สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2546)

4. เห็นแบบอย่างจากพระสงฆ์นักพัฒนารูปอื่นๆ

พระสงฆ์นักพัฒนาที่มีแรงจูงใจนี้แม้จะมีจำนวนน้อยเพียงร้อยละ 5.4 แต่ก็มีที่น่าสนใจ โดยพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีแรงจูงใจนี้ท่านได้เริ่มต้นทำงาน เนื่องจากได้เห็นแบบอย่างของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำงานอยู่ที่อื่นๆ โดยเฉพาะพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีชื่อเสียง อย่างเช่นในกรณีของ หลวงพ่อนาน สุทธิโส (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) ซึ่งท่านได้กลายเป็นแรงบันดาลใจและเป็นแบบอย่างให้พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นหลังๆได้เอาอย่างการทำงาน เพราะท่านไม่เคยย่อท้อกับอุปสรรคทั้งหลายแหล่ ไม่เคยหยุดทำงาน แม้ป่วยก็ยังพยายามผลักดันงานให้ก้าวต่อไปได้ พระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปมุ่งมั่นจะทำงานให้ได้อย่างท่าน โดยเฉพาะผู้ที่เคยไปดูงานของหลวงพ่อนานที่วัดสามัคคี อย่างเช่นในกรณีพระครูวิบูลธรรมโฆสิต (วัดประสพสุข อ.เมือง จ.สุรินทร์) ซึ่งกล่าวว่า

“มีเหตุจูงใจจากการที่ได้เห็นหลวงพ่อนานทำงานพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน ต้องการดำเนินรอยตาม ต้องการทำประโยชน์ให้กับชุมชน เพราะเมื่อมาจำพรรษาที่วัดประสพสุข ก็พบว่าทางวัดไม่มีอะไรเลย แห้งแล้งมาก ชาวบ้านก็ยากจน และไม่สนใจในการพัฒนาศีลธรรมของตนเอง ชาวบ้านมีรายได้น้อย และมีการศึกษาน้อย จึงต้องการจะช่วยเหลือชาวบ้านให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ยิ่งไปกว่านั้นชาวบ้านรอบๆวัดยังหลงใหลในอบายมุขและเป็นหนี้สินกันมาก จึงคิดว่าถ้าพระสงฆ์ไม่ช่วยเหลือชาวบ้านแล้วต่อไปชาวบ้านจะอยู่กันได้อย่างไร วิถีชีวิตที่เคยสงบสุขคงต้องเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านจะจัดการอย่างไรกับภาวะหนี้สินที่คิดว่าจะพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ แล้วเด็กและเยาวชนในอนาคตจะอยู่กันอย่างไร ชาวบ้านจะยังคงมีที่ดินเหลือไว้ให้ท่านอีกหรือไม่ เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่น่ากลัวสำหรับสังคมชนบทอีสานที่เคยสงบสุข จึงคิดว่าต้องเข้ามาทำงาน และต้องการจะทำงานให้ได้ผลอย่างติดตามแบบอย่างหลวงพ่อนาน” (พระครูวิบูลธรรมโฆสิต, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2546)

นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปที่พยายามเอาอย่างพระอาจารย์ ที่เคยให้การอบรมสั่งสอนมา เพื่อเป็นแบบอย่างในการทำงานร่วมกับชุมชน อย่างเช่นพระครูบูรพาธรรมบัณฑิต (วัดหนองโฌงบูรพา อ.หนองพอก จ.ร้อยเอ็ด) ซึ่งท่านได้เสนอความเห็นไว้ดังนี้

“ได้เห็นข้อวัตรปฏิบัติของหลวงปู่ (อดีตเจ้าอาวาสวัดหนองโฌงบูรพา) จึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใส เพราะหลวงปู่จะคอยบอกคอยสอนว่า “พระสงฆ์เรากินข้าวโยม ดังนั้นจึงต้องบำเพ็ญเพียรจะมัวแต่จำวัดไม่ได้ การบำเพ็ญเพียรไม่เพียงแต่การศึกษาปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่เป็นการทำงานเพื่อชุมชนด้วย ก็แล้วแต่เราจะทำอะไรได้บ้าง” หลวงปู่ท่านทำงานร่วมกับชุมชนหลายด้าน จึงคิดจะดำเนินรอยตามท่าน” (พระครูบูรพาธรรมบัณฑิต, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2548)

ข. แรงจูงใจภายใน

แรงจูงใจภายในเป็นแรงจูงใจที่เกิดขึ้นจากตัวพระสงฆ์เอง ที่ทำให้ท่านคิดว่าควรเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชนบท โดยแรงจูงใจภายในของพระสงฆ์นักพัฒนานั้นส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการพิจารณาว่าการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์นั้น ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติธรรมและแสดงบทบาทในฐานะศิษย์ของพระตถาคต โดยเฉพาะธรรมที่ถือว่าเป็นพื้นฐานของการชักนำพระสงฆ์เข้าสู่กระบวนการพัฒนาชนบทคือ “เมตตาธรรม” และ “กรุณาธรรม” อันเป็นแรงกระตุ้นและแรงบันดาลใจให้คิดที่จะทำกิจกรรมบางสิ่งบางอย่าง แรงจูงใจภายในที่มีผลอย่างสำคัญต่อการเข้ามาทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานมี 3 ประการหลักคือ ถือเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องเข้ามาช่วยพัฒนาสังคม ต้องการนำความรู้ความสามารถที่เล่าเรียนมาใช้ประโยชน์ในการทำงานเพื่อชุมชน และเป็นผู้รักการทำงานเพื่อส่วนรวม

1. เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องตอบแทนประชาชน

พระสงฆ์นักพัฒนาราวร้อยละ 35.7 คิดว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ที่จะต้องมีความรับผิดชอบและให้ความช่วยเหลือชาวบ้าน ตามพุทธพจน์ที่ทรงแนะนำให้พระภิกษุสงฆ์ทุกรูปมีหน้าที่ที่จะต้องกระทำเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคม และเป็นการอนุเคราะห์แก่ชาวบ้านตามควรแก่คุณธรรมของผู้อยู่ในสมณเพศ ในแง่คุณธรรมพระสงฆ์มีหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ โดยเมตตาธรรมและกรุณาธรรม พระสงฆ์จะต้องสำนึกในความรับผิดชอบที่จะสร้างเสริมประโยชน์สุขให้แกชาวบ้าน ถ้าหากพระสงฆ์ไม่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ก็จะไม่ได้รับความเคารพและศรัทธาเชื่อถือจากชาวบ้าน เนื่องจากโดยวิถีการดำรงชีวิตของพระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัยสี่ที่ชาวบ้านถวาย ถ้าชาวบ้านไม่สามารถสนับสนุนปัจจัยสี่แก่พระสงฆ์ได้ พระสงฆ์ก็ไม่สามารถปฏิบัติธรรมสืบต่อไปได้ ซึ่งแต่เดิมพระสงฆ์จะให้สิ่งตอบแทนแกชาวบ้านด้วยการอบรมสั่งสอนธรรม ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และให้บริการทางสังคมแก่ชุมชนตามที่ชุมชนต้องการ แต่ในปัจจุบันวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคม ชาวบ้านเกิดปัญหาต่างๆมากมาย พระสงฆ์นักพัฒนาจึงคิดว่าการให้บริการสังคมต้องเปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันด้วย จึงจะเป็นการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ที่สมบูรณ์

ผู้เฒ่าวัย 63 ปีท่านหนึ่งที่บ้านหนองหัวแรด อ.หนองบุญนาค จ.นครราชสีมา เล่าว่า “ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา ปัญหาที่ถาโถมเข้าไปชาวบ้านในชุมชนล้วนปรับเปลี่ยนและสลับซับซ้อนมากขึ้น ชาวบ้านพยายามหาแนวทางคลี่คลายปัญหาโดยลำพัง แต่ก็ไม่พบหนทางที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ จนเมื่อหลวงพ่อบ้านได้พยายามเข้ามาช่วยหาทางแก้ไขปัญหา และปรับเปลี่ยนวิถีคิดและการดำเนินชีวิต ชาวบ้านจึงเริ่มลืมตาอ้าปากได้บ้าง” ซึ่งในชุมชนเดียวกันนี้พระครูวิมลสารวิสุทธิ์ เจ้าอาวาสวัดหนองหัวแรด ได้ให้เหตุผลในการเข้าร่วมทำกิจกรรมการพัฒนาว่า “การที่อาตมาเข้าร่วมทำกิจกรรมการพัฒนานั้น เพราะจะคิดว่าในฐานะที่พระสงฆ์เป็นสมาชิกของชุมชน และถูกกำหนดบทบาทให้เป็นผู้บำเพ็ญในหลายๆด้าน จึงมีหน้าที่ต้องมาร่วมคิดร่วมคลี่คลายปัญหาไปพร้อมกับคนในชุมชน ...ทั้งนี้ถ้าหากชุมชนอยู่ไม่ได้พระสงฆ์จะอยู่ได้อย่างไร พระจะมีชีวิตอยู่ได้ก็ต้องพึ่งพาชาวบ้านเพราะชาวบ้านเป็นผู้สนับสนุน จัดหาอาหารและปัจจัยสี่ที่พระสงฆ์ใช้ในชีวิตประจำวัน ทุกอย่างล้วนพึ่งพาจากชุมชน... พระสงฆ์จึงควรจะเข้ามารับหน้าที่ช่วยพัฒนาสังคมด้วย” (พระครูวิมลสารวิสุทธิ์, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2546)

อย่างไรก็ตาม แม้พระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้จะมีแรงจูงใจที่สอดคล้องกันว่าการพัฒนาสังคมเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ หรือเป็นความรับผิดชอบต่อหนึ่งของพระสงฆ์นอกเหนือจากการเผยแผ่พุทธศาสนาด้วยการอบรมศีลธรรมจริยธรรมแก่ชาวบ้าน แต่ความคิดเห็นต่อหน้าที่และความ

รับผิดชอบนี้ยังมีความแตกต่างกันไปตามความเชื่อและประสบการณ์ของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูป ดังนี้

พระอธิการทับทิม อนาวิโล (วัดใหม่ศรีมากทอง อ.เมือง จ.สุรินทร์) มีความเห็นว่า “ที่เข้ามาทำงานพัฒนาก็ด้วยสำนึกในฐานะพุทธบุตร ที่จะต้องทำงานช่วยเหลือผู้เดือดร้อนและผู้ด้อยโอกาส ซึ่งชาวอีสานนั้นเป็นคนที่เสียเปรียบมากที่สุด ทั้งที่เป็นคนทำให้คนอื่นอยู่ได้และมีข้าวปลาอาหารกินอุดมสมบูรณ์ แม้แต่รัฐเองก็มองว่าชาวอีสานไม่มีความรู้ที่จะพัฒนาตนเองได้ ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมารัฐก็ทำให้คนมีความรู้ความสามารถเอาเปรียบชาวอีสานได้ และเป็นการสร้างโอกาสที่ไม่เท่าเทียมกัน คนที่มีอำนาจคือคนที่จะสามารถหาประโยชน์ได้มาก ในขณะที่ชาวบ้านไม่สามารถทำอะไรได้ดีกว่าการยอมตาม และก็ต้องเผชิญกับความยากจนด้วยลำพังตนเอง ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยเหลือชาวบ้านให้พ้นทุกข์และมีวิถีชีวิตดีขึ้น” (พระอธิการทับทิม อนาวิโล, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2546)

พระครูใบฎีกาชฎิล อมรปัญญา (วัดอาสนมรรคทายาท อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา) ชี้แจงว่า “ทำตามหน้าที่ของพระสงฆ์ พระสงฆ์คือผู้ที่ต้องทำหน้าที่ช่วยเหลือสงเคราะห์สังคม ช่วยเหลือสรรพสัตว์ จึงเป็นการทำตามหน้าที่ของพระสงฆ์ และทำเพื่อการยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้น โดยการพัฒนาทั้งตนเองและผู้อื่นด้วยความไม่ประมาท ทำอย่างไรชีวิตจึงจะมีคุณค่า การทำงานไม่เคยหวังให้ใครมายกย่องบูชา คนจะมองข้ามก็ได้ ไม่สนใจ แต่จะไม่ทำให้จิตใจของตนตกต่ำอย่างเด็ดขาด” (พระครูใบฎีกาชฎิล อมรปัญญา, สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2546)

พระมหาสุวิน เขมรตุโธ (วัดโนนสูงวราราม อ.ขุนหาญ จ.ศรีสะเกษ) เน้นการประสานบทบาทหน้าที่ทั้งการพัฒนาและการเผยแผ่ธรรมว่า “ปัญหาในสังคมมีมากมาย พระสงฆ์เราเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ควรจะเป็นที่พึ่งพิงของประชาชนได้ พระต้องทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมะ เพื่อชนหมู่มากจะได้รับประโยชน์สุข สามารถดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม ไม่หลงอยู่ในอบายมุขต่างๆ” (พระมหาสุวิน เขมรตุโธ, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2546)

พระครูพิพิธธรรมรส (วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา) สรุปถึงความคิดที่ท่านเริ่มเข้ามาทำงานพัฒนาตั้งแต่แรกว่า “เริ่มจากได้ไปศึกษาและปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดธารน้ำไหล ทำให้มีโอกาสได้เห็นและเข้าใจถึงภาระงานทางด้านสังคม ที่พระสงฆ์ควรจะเข้ามารับผิดชอบต่อตามความสามารถที่มีอยู่ พระสงฆ์ควรจะร่วมสร้างเสริมให้ชาวบ้านสามารถนำเอาธรรมมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม และรู้จักการประยุกต์หลักธรรมมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน” (พระครูพิพิธธรรมรส, สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2546)

พระครูปัญญาสาร โชติ (วัดสว่างเลิงแสง อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น) ให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้านว่า “เพราะตัวเองเป็นคน

จนเช่นเดียวกับชาวบ้านที่นี่ ไม่เห็นมีใครยื่นมือจะเข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านได้เลย และเห็นว่าที่ผ่าน มาชาวบ้านพึ่งพาพระสงฆ์อยู่แล้ว เขามีอะไรก็มาถามมาปรึกษาพระสงฆ์ ก็เลยคิดว่าเราต้องช่วย ชาวบ้านได้ เป็นหน้าที่ของเราโดยตรงที่จะต้องทำงานช่วยชาวบ้าน คงคิดว่าที่จะไม่ทำอะไรเลย และ ยิ่งมีความรู้สึกกดดันยิ่งขึ้น เมื่อเห็นชาวบ้านผู้ปลูกข้าวเองต้องไปกู้ยืมข้าวจากนายทุนกิน จึงเริ่มทำ โครงการธนาคารข้าวขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจน ทำจนสำเร็จก็รู้สึกภูมิใจ...” (พระครู ปัญญาสาร โชติ, สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2546)

2. ใช้ความรู้ความสามารถเพื่อช่วยเหลือสังคม

ที่จริงแล้วพระสงฆ์ในชนบทอีสานโดยทั่วไป ต่างก็มีความต้องการที่จะช่วยเหลือญาติ โยม และช่วยพัฒนาหมู่บ้านของตนให้เจริญก้าวหน้า แต่มีความแตกต่างกันในศักยภาพการทำงาน พัฒนาร่วมกับชุมชน บางรูปท่านมีความตั้งใจที่จะทำงานพัฒนา แต่ขาดความมั่นใจในความรู้ ความสามารถของตนเอง เพราะท่านคิดว่าท่านเป็นผู้มีการศึกษาทางโลกน้อย จึงไม่มั่นใจที่จะนำ ชาวบ้านทำงานสังคมพัฒนา แต่ในปัจจุบันมีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่มีโอกาสเรียนระดับปริญญา จึงมีความมั่นใจมากขึ้นและต้องการที่จะใช้ความรู้ที่ท่านเล่าเรียนมาเพื่อทำงาน และมีความเต็มใจที่จะทำงานทุกอย่าง เพื่อช่วยปรับปรุงแก้ไขวิถีชุมชนและการดำเนินชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ที่มีอายุน้อยและมีโอกาสเรียนจบปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ท่านมีความคิดและตั้งใจว่าเมื่อท่านเป็นผู้หนึ่งมีโอกาสได้รับการศึกษาสูงกว่าชาวบ้านโดยทั่วไปแล้ว ท่าน ควรจะกลับไปพัฒนาชุมชนของตน และได้พยายามใช้ความรู้ความสามารถของตนเองมาทำงาน พัฒนาในทุกๆด้าน ที่เป็นความต้องการของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมด้านการศึกษา และการเสริมความรู้ให้กับชาวบ้าน เด็ก และเยาวชนในชุมชน พระสงฆ์นักพัฒนาที่มีแรงจูงใจนี้มี ประมาณร้อยละ 33.9

ในปัจจุบันจึงเห็นพระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษาสูงๆ สำเร็จปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้ง สองแห่งมาร่วมกันรับผิดชอบทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนในชนบทภาคอีสานมากขึ้น ซึ่ง พระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปที่จบปริญญา ได้ให้เหตุผลถึงแนวคิดที่เข้ามาช่วยเหลือชุมชนว่าเป็นผล ส่วนหนึ่งมาจากประสบการณ์การออกไปปฏิบัติศาสนกิจในพื้นที่ต่างๆเป็นเวลา 1 ปี ตามเงื่อนไข ก่อนที่จะจบปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ช่วยให้คุณได้เรียนรู้การทำงานด้านต่างๆ และเกิดความ ตระหนักและมุ่งมั่นที่จะนำความรู้ที่เล่าเรียนมากลับมาสร้างประโยชน์ให้แก่บ้านเกิดของตน ทั้งนี้ นับตั้งแต่ปี 2522 มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้สร้างเงื่อนไขให้พระนิสิตผู้ที่จะสำเร็จการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาตรีต้องออกปฏิบัติศาสนกิจ และใช้การออกปฏิบัติศาสนกิจนี้เป็นการฝึกฝน เรียนรู้จากการทำงานและประสบการณ์จริงร่วมกับพระท้องถิ่นและชาวบ้าน เพื่อให้พระนิสิตได้ เรียนรู้และเข้าใจถึงการทำงานบริการสังคมและการพัฒนาสังคม แม้ว่าการออกปฏิบัติศาสนกิจใน

ระยะแรกได้เกิดภาวะตึงเครียดบางประการระหว่างพระท้องถิ่นกับพระนิสิต ที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงความคิดและแนวทางการทำงานของพระสงฆ์ในท้องถิ่น ซึ่งมักเอนเอียงไปในทางอนุรักษ์ประเพณีและสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ภายหลังได้มีความพยายามสร้างความเข้าใจและปรับเปลี่ยนแนวทางการประสานการทำงานร่วมกันให้ราบรื่นขึ้น การดำเนินงานตามโครงการนี้ยังคงดำเนินสืบต่อมาถึงปัจจุบัน และได้รับการยอมรับและประสานงานด้วยดีจากคณะสงฆ์ทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่น ทั้งนี้ในปัจจุบันพระท้องถิ่นให้ความเชื่อถือในพระสงฆ์สำเร็จการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยมากขึ้น และมีพระสงฆ์ให้ความสนใจเข้าไปเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์มากขึ้น ทั้งเพื่อการเรียนรู้การทำงานและเพื่อความก้าวหน้าในตำแหน่งคณะสงฆ์ในอนาคต

พระครูโพธิวิรุณ (วัดโพธิการาม อ.ปทุมรัตน์ จ.ร้อยเอ็ด) เป็นพระสงฆ์นักพัฒนารูปหนึ่ง ที่จบปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งความรู้ที่ท่านได้รับจากการศึกษาเล่าเรียนได้เป็นแรงบันดาลใจส่วนหนึ่งให้ท่านเข้ามาทำงานสังคมพัฒนา ดังความเห็นที่ท่านเสนอว่า

“พระสงฆ์เรามีความพร้อมที่จะช่วยงานพัฒนาของชุมชนอยู่แล้ว เมื่อมีความรู้ที่มีความมั่นใจที่จะทำงานพัฒนาได้ ยิ่งเมื่อเห็นว่าบ้านเรายังลำบากยากจน และคิดว่าในฐานะที่เล่าเรียนมา เรามีศักยภาพในการจะทำงานให้ชุมชนได้มาก จึงคิดจะใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่มาช่วยพัฒนาให้ดีขึ้น อีกประการหนึ่งบุคลากรทางพระมีน้อย พอศึกษาจนสำเร็จ ก็มักจะแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทั้งในทางโลกและทางธรรม ไม่ค่อยกลับมาช่วยพระสงฆ์บางรูปมักลาสิกขาไปทำงานอาชีพ ในฐานะเป็นเจ้าอาวาสจึงคิดว่าน่าจะทำงานให้วัดและชุมชน เพื่อให้ทั้งวัดและชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข” (พระครูโพธิวิรุณ, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2546)

อย่างไรก็ตามความรู้ที่กล่าวถึงนี้มีได้จำกัดเฉพาะความรู้ทางการศึกษาเท่านั้น การที่พระสงฆ์มีความรู้ในทางธรรมอย่างลึกซึ้งก็เป็นแรงบันดาลใจให้ท่านเข้ามาทำงานพัฒนาด้วย อย่างเช่นพระครูถาวรคุณากร (วัดสว่างอารมณ์ อ.เมือง จ.นครราชสีมา) ท่านให้ความเห็นต่อการเข้ามาทำงานสังคมพัฒนาว่า

“คิดว่าเวลาที่เหลืออยู่ อยากให้เป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย แม้จะไม่มีความรู้ทางโลก แต่ก็มีความรู้ทางธรรมและมีประสบการณ์จากที่ได้เห็นหลายสิ่งหลายอย่าง มีข้อมูลและความรู้พอสมควรที่จะนำไปสู่การพิจารณาว่าควรจะทำอะไรและอย่างไรในการพัฒนาชุมชนของตน พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นผู้ปฏิบัติธรรม และเป็นที่พักของชาวบ้านได้ จึงควรจะช่วยเหลือชาวบ้าน ไม่ใช่หนึ่งดูค้ายหรือวางเฉยไม่สนใจทุกข์ยากของประชาชน ดังนั้นเมื่อพิจารณาเห็นแนวทางที่จะช่วยเหลือประชาชนได้ก็เริ่มทำกิจกรรมเรื่อยมา” (พระครูถาวรคุณากร, สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2546)

พระสงฆ์อีกรูปหนึ่งที่พยายามใช้ความรู้จากการศึกษาและปฏิบัติธรรม มาใช้ในงานสังคมพัฒนา คือพระอาจารย์เอนก เตชวโร (วัดโมกขวนาราม อ.เมือง จ.ขอนแก่น) ท่านกล่าวว่า

“เกิดจิตสำนึกที่ได้มาจากการปฏิบัติธรรม มองว่ามนุษย์ต่างแสวงหาความสุขแต่ก็ไม่ว่าความสุขที่แท้คืออะไร ตนเองได้รู้และพบความสุขจากการปฏิบัติ ก็อยากนำความรู้และแนวทางนี้ไปช่วยให้ญาติโยมได้ค้นพบบ้าง จึงได้พยายามพัฒนาด้านจิตใจให้แก่ญาติโยม เพื่อให้เขาได้รับประโยชน์ที่สุขสงบ และพบความสุขที่แท้จริง” (พระอาจารย์เอนก เตชวโร, สัมภาษณ์, 31 สิงหาคม 2546)

นอกจากความรู้จากการศึกษาและความรู้จากการปฏิบัติธรรมแล้ว ความรู้ที่ได้รับจากการไปร่วมฝึกอบรมในที่ต่างๆ ก็เป็นแรงจูงใจที่ช่วยให้พระสงฆ์หลายรูปมาร่วมทำงานพัฒนา อย่างเช่น พระครูพิพัฒนพิบูลย์ (วัดศิริธรรมพัฒนา อ.สุวรรณคูหา จ.หนองบัวลำภู) ท่านให้ความเห็นว่า

“จากประสบการณ์และความรู้ที่เคยได้ไปอบรมที่จิตตภาวันวิทยาลัย ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำงานเพื่อพระศาสนา เพื่อพัฒนาศีลธรรมจริยธรรมให้แก่ประชาชน และแก้ไขความลำหลัง ค้อยพัฒนาและปัญหาต่างๆ ของชุมชน โดยปัญหารากฐานของประชาชนคือ “กิน กาม เกียรติ” ซึ่งก่อให้เกิดความอยากมีอยากได้ จนเกิดความหลง ขาดปัญญาและขาดวิปัสสนา ประชาชนยึดค่านิยมการบริโภคและการใช้ชีวิตอย่างคนเมือง และกลายเป็นปัญหาห่วงวนวายสับสนในวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน” (พระครูพิพัฒนพิบูลย์, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2547)

3. รักษาการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

มีพระสงฆ์นักพัฒนาร้อยละ 25.0 ที่เข้ามาทำงานพัฒนาด้วยความเป็นผู้มีพื้นฐานทางจิตใจที่รักษาการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมและขอบเสียสละ โดยมีความคิดพื้นฐานว่าการทำงานพัฒนาของภาครัฐไม่เคยทั่วถึงและเสมอภาค โดยเฉพาะในชุมชนชนบทที่สถานขาดโอกาสในการพัฒนาด้วยเงื่อนไขต่างๆ การจะรอให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาให้อาจจะไม่ทันการ ปัญหาอาจจะรุนแรงมากขึ้นจนยากจะแก้ไข คนในชุมชนควรจะร่วมกันแก้ไขปัญหาของตนเองก่อนที่จะคิดพึ่งพิงคนอื่น จึงอาสาเข้ามาทำงานพัฒนาให้แก่ชุมชน เพราะมีความรักการทำงานเพื่อส่วนรวม ไม่อาจนิ่งดูคยต่อปัญหาต่างๆ ของชุมชน ประกอบกับยังมีความคิดว่าเป็นฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนคนหนึ่ง พระสงฆ์ต้องร่วมรับผิดชอบทั้งทุกข์และสุขที่เกิดขึ้นกับชุมชน จะหาความสะดวกสบายเพียงลำพังตนเองไม่ได้ ต้องให้ความสำคัญกับส่วนรวม ถ้าส่วนรวมยังทุกข์ยากเดือดร้อน พระสงฆ์ก็ต้องเข้ามาเป็นกำลังสำคัญช่วยแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้าน ถึงแม้แรงจูงใจนี้เป็นแรงจูงใจที่ประกอบรวมไปกับแรงจูงใจอื่นๆ ทั้งในประเด็นเรื่องการทำหน้าที่ของพระสงฆ์และการได้พบเห็นปัญหาและความทุกข์ยากต่างๆ ในชุมชน แต่ความคิดแรกเริ่มของพระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้คือความรู้สึกเสียสละเพื่อส่วนรวม ไม่ได้คาดหวังถึงความสำเร็จหรือชื่อเสียงเกียรติยศ แต่ต้องการเพียงให้ชาวบ้านโดยรวมหลุดพ้นปัญหาและมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แม้จะต้องเสียสละทุกอย่างก็ยินดี อย่างเช่นในกรณีพระครูมหาทวีคุณารักษ์ (วัดป่าศรีสุทธาทิพย์ อ.หนองหาน จ.อุดรธานี) ท่านกล่าวถึงเหตุปัจจัยในการมาทำงานสงเคราะห์พัฒนาของท่านว่า

“งานสงเคราะห์เกิดขึ้นกับใจ อยากช่วยเหลือสังคม มันเกิดขึ้นเอง แต่ก็ได้รับการกระตุ้นจากกลุ่มพระผู้ใหญ่ด้วย เมื่อบวกกับใจอยากทำงานเพื่อส่วนรวม ก็เลยมาทำงานสงเคราะห์ชุมชนในหลายๆเรื่อง ได้แนวคิดจากการเรียนธรรมว่าให้เสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อสังคม และให้เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม จึงคิดช่วยเหลือสังคมทุกทางเท่าที่จะทำได้” (พระครูมหาวาปีคนารักษ์, สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2546)

พระครูพิศาลธรรมภาณี (วัดสันติวนาราม อ.หนองหาน จ.อุดรธานี) เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาอีกรูปหนึ่งที่มีความมุ่งมั่นที่จะทำงานเพื่อส่วนรวม ท่านกล่าวถึงแรงจูงใจของท่านว่า

“หลวงพ่อดังใจอุทิศชีวิตทั้งชีวิตเพื่องานพระศาสนา และเพื่อสังคมส่วนรวม ดังนั้นถ้าหากสามารถจะช่วยเหลือและพัฒนาอันใดให้แก่สังคม ก็ยินดีจะทำอย่างสุดความสามารถ ทำทุกอย่างเพื่อส่วนรวม โดยไม่สนใจคำครหาหรือการต่อต้านใดๆ ใครจะหาว่าเป็นพระคอมมิวนิสต์ก็ไม่ย่อท้อ ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวมเป็นหลัก แม้จะขาดการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ รวมทั้งชาวบ้านก็ไม่ย่อท้อ ยังคงพยายามทำงานต่อไป ทำให้ชาวบ้านเห็น ทำให้ทุกฝ่ายเห็น จนกระทั่งสามารถทำงานให้เห็นผลและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในเวลาต่อมา จนถึงทุกวันนี้ก็ยังทำงานโดยยึดถือคิดว่าเมื่อคนเราเกิดมาแล้ว ควรที่จะทำประโยชน์เพื่อชาติและสังคมส่วนรวมให้มากที่สุดเท่าที่กำลังและสติปัญญาให้ได้มากที่สุด” (พระครูพิศาลธรรมภาณี, สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2546)

พระครูสังวรธรรมวงส์ (วัดคอนสวรรค์ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร) ท่านมีแรงจูงใจทั้งการที่ได้เห็นปัญหาและความต้องการทำงานเพื่อส่วนรวมควบคู่กันไป ท่านกล่าวว่า

“ได้รับฟังปัญหาของชาวบ้านและชุมชน จึงคิดอยากจะทำงานเพื่อส่วนรวมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวของชุมชน อย่างเช่นการบำบัดยาเสพติด ได้ฟังเสียงจากชาวบ้านว่าเขามีปัญหาเสพติด... อีกทั้งเนื่องจากเราใช้ชีวิตอยู่กับชาวบ้านในชนบทมาโดยตลอด เห็นเด็กมีปัญหาต่างๆ เด็กมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม เลียนแบบเพื่อนคิดเพื่อน พ่อแม่พูดเตือนก็ไม่ฟัง คิดว่าเพื่อให้ส่วนรวมสงบก็เลยเอามารวมกัน เด็กและเยาวชนในชนบทมักจะเชื่อฟังพระ จึงพยายามอบรมสั่งสอนให้เขาทำตัวดีขึ้น และที่ตั้งเป็นกลุ่มขึ้นมา” (พระครูสังวรธรรมวงส์, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2546)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การที่พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานส่วนมากเข้ามาทำงานพัฒนาเพราะได้พบเห็นปัญหาและความทุกข์ยากที่ชาวบ้านประสบ ซึ่งโดยนัยแล้วปัญหาและความทุกข์ยากดังกล่าวก็คือผลกระทบของการพัฒนาเศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐบาล ที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ซึ่งการพัฒนาเศรษฐกิจเช่นนี้ได้ทำลายรากฐานวัฒนธรรมชุมชนและวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนอีสาน โดยไม่สนใจรากฐานเศรษฐกิจเดิมของชุมชนอีสาน ที่เป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพและเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงอย่างที่กำลังรณรงค์กันอยู่ในปัจจุบัน การที่รัฐบาลใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบตะวันตกให้เร่งรัดการผลิตเพื่อการส่งออกด้วยการขยายพื้นที่การเพาะปลูก และจากการพัฒนา

เทคโนโลยีการผลิต แม้ชาวบ้านจะมีรายได้สูงขึ้นอย่างไม่เคยได้รับมาก่อนในอดีต แต่ก็เป็นการผลักดันให้ชาวบ้านก้าวเข้าสู่ภพมาฆาของความทันสมัยและวัตถุนิยม โดยไม่สนใจถึงความสุขที่แท้จริง ไม่สนใจว่าการพัฒนาที่จะตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของตนเองและชุมชนคืออะไร จึงกลายเป็นการสร้างปัญหาการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน การพึ่งตนเองของชาวบ้านเลือนหายไป และรากฐานวัฒนธรรมชุมชนถูกทำลาย การอยู่ร่วมกับแบบเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกันเปลี่ยนไป เป็นการแลกเปลี่ยนทุกอย่างด้วยเงินตรา และในที่สุดได้สร้างปัญหาหนี้สิน ความยากจน และปัญหาสังคมในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหายาเสพติด หรือการหลงมัวเมาในอบายมุขต่างๆ สถานะปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชนบทอีสานกลายเป็นแรงกดดันสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์กลุ่มหนึ่ง เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาและจัดทุกข์ให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งมีพื้นฐานความสัมพันธ์กันเชิงเครือญาติเป็นทุนเดิม ประกอบกับพระสงฆ์เองยังมีแรงจูงใจภายในที่ต้องการทำงานพัฒนาสังคม คือคิดว่าเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องทำงานเพื่อแก้ไขทุกข์ให้แก่ชาวบ้าน พระสงฆ์บางส่วนก็เป็นผู้ที่ชอบเสียดสและรักทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และบางส่วนต้องการนำความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมที่ได้ศึกษาเล่าเรียนและฝึกปฏิบัติ มาสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน รวมทั้งพระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งยังเชื่อว่าการทำงานสังคมพัฒนานอกจากจะช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชนแล้ว ยังเป็นบทบาททางสังคมที่จะช่วยฟื้นฟูสถานะของพระสงฆ์และวัดให้ยังคงความเป็นศูนย์กลางในการดำเนินชีวิตและวิถีชีวิตของชาวบ้านสืบต่อไป

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าแรงจูงใจในการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน ไม่ได้เป็นแรงจูงใจประการใดประการหนึ่ง แต่มีแรงจูงใจหลายประการประกอบกันทั้งปัจจัยภายนอกและภายใน ที่มีส่วนผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามาทำงานพัฒนาสังคม การวิเคราะห์ข้อมูลสนามแม้จะสามารถจำแนกแรงจูงใจภายนอกและภายใน พร้อมทั้งจำแนกสัดส่วนร้อยละที่แตกต่างกันได้ แต่ไม่สามารถสรุปความสำคัญของแรงจูงใจใดแรงจูงใจหนึ่งได้เพียงลำพัง เพราะสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวชนบทอีสานในแต่ละชุมชนนั้นไม่มีความแตกต่างกันมากนัก พระสงฆ์ในแต่ละชุมชนย่อมพบเห็นสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้านได้เช่นเดียวกัน แต่ถ้าไม่มีแรงจูงใจภายในประกอบพระสงฆ์เหล่านั้นท่านก็จะไม่สนใจทำงานพัฒนาชุมชนของท่าน การศึกษาและวิเคราะห์แรงจูงใจในการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ จึงจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์ควบคู่กันไปทั้งแรงจูงใจที่เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก จึงจะสามารถเข้าใจถึงแรงจูงใจในการทำงานสังคมพัฒนาในภาคอีสานได้อย่างชัดเจน

บทที่ 5

แนวทาง เป้าหมาย ปัญหาและอุปสรรค ในกิจกรรมสังฆพัฒนาในภาคอีสาน

พระสงฆ์ในภาคอีสานที่กำลังทำงานพัฒนาอยู่ในขณะนี้ แต่ละรูปต่างก็มีพื้นฐานความคิด และแนวทางการทำงานพัฒนาเป็นเฉพาะส่วนตัวของท่านเอง เพราะโดยส่วนใหญ่พระสงฆ์ที่เข้ามาทำงานพัฒนาจะเข้ามาทำงานด้วยความสมัครใจของท่านเอง ไม่ใช่เป็นการทำงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากคณะสงฆ์หรือภาครัฐ ความผูกพันกับคณะสงฆ์และภาครัฐอาจจะมีอิทธิพลต่อการเข้ามาทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาบ้าง โดยเฉพาะกับพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับสูง แต่งานพัฒนาไม่ได้ถูกกำหนดให้เป็นหน้าที่และความรับผิดชอบที่เป็นทางการของพระสงฆ์ การทำงานสังฆพัฒนาเป็นความสมัครใจของพระสงฆ์แต่ละรูป แม้หลายรูปอาจจะมีความตั้งใจว่าการทำงานเป็นหน้าที่ทางสังคมที่พระสงฆ์จะต้องเข้ามารับผิดชอบต่อสังคม แต่หน้าที่และความรับผิดชอบนี้เกิดจากความตระหนักรู้ในบทบาทหน้าที่ของตนเอง ไม่ใช่หน้าที่ที่ผูกพันอยู่กับสถานภาพและตำแหน่งสังฆาธิการ ดังนั้นการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปจึงมักจะมีลักษณะต่างคนต่างความคิด โดยเฉพาะในยุคแรกๆที่ยังไม่มีความพยายามที่จะสร้างเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนา แม้ว่าในระยะหลังนี้จะมีการรวมกลุ่มและเครือข่ายของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน เพื่อการสนับสนุนการทำงานร่วมกัน แต่การรวมกลุ่มและเครือข่ายก็ยังมีลักษณะแบบหลวมๆ คือไม่สามารถกำหนดกรอบหรือเกณฑ์ในการทำงานร่วมกันแบบเป็นกลุ่มหรือเครือข่ายแบบทางการ เพราะรากฐานการทำงานสังฆพัฒนาเป็นงานแบบอาสาสมัคร ด้วยเหตุนี้ความแตกต่างในแนวทาง เป้าหมาย และกิจกรรมการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน จึงยังคงมีความหลากหลาย และเป็นประเด็นที่ควรจะต้องทำความเข้าใจให้ลึกซึ้ง เพื่อที่จะนำไปสู่การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้อย่างชัดเจน ซึ่งผลการวิเคราะห์ในบทนี้จะจำแนกเป็น 3 ส่วนสำคัญคือ แนวทางและเป้าหมายงานสังฆพัฒนา กิจกรรมสังฆพัฒนา และปัญหาอุปสรรคในการทำงานสังฆพัฒนา โดยใช้ข้อมูลจากผลการศึกษาวิจัยครั้งล่าสุด (พ.ศ.2546-2547) เป็นหลัก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวทางและเป้าหมายการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน

งานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานจะมีแนวทางและเป้าหมายอย่างไรนั้น มีปัจจัยที่เป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญคือตัวพระสงฆ์นักพัฒนา ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และสภาพแวดล้อมหรือเงื่อนไขเศรษฐกิจสังคมในชุมชนนั้น เนื่องจากงานสังฆพัฒนาเป็นงานอาสาพัฒนาที่เป็นผลมาจากแรงจูงใจ ความสนใจ และการตื่นตัวของพระสงฆ์เองเป็นพื้นฐาน จึงเป็นกระบวนการทำงานที่เกิดจากตัวบุคคล ไม่มีกลไกการควบคุมของรัฐหรือคณะสงฆ์เข้ามาเป็นเงื่อนไขกำหนดแนวทางการทำงาน แต่อย่างไรก็ตามความพร้อมของชุมชน อันได้แก่ตัวชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ตลอดจนสภาพแวดล้อมและปัญหาชุมชน ล้วนเป็นปัจจัยที่มีส่วนในการกำหนดแนวทางและเป้าหมายการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา เพราะในกระบวนการทำงานทั้งหมดมิใช่จะมีแต่พระสงฆ์เท่านั้นที่มีบทบาทสำคัญ และในการทำงานพัฒนาพระสงฆ์ก็ได้ทำเพื่อตนเอง แต่เป็นการทำเพื่อชาวบ้านและชุมชนเพื่อแก้ไข ปัญหาของชุมชน และปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เหมาะสมตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคมในแต่ละช่วงเวลา

จากผลการศึกษาข้อมูลสนาม สามารถจำแนกแนวทางและเป้าหมายการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานได้เป็น 5 แนวทางหลัก ดังนี้

1. การพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาวัตถุ

การพัฒนาจิตใจเป็นแนวทางการพัฒนาที่พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่เน้นเป็นหลัก เพราะการทำงานของพระสงฆ์ในฐานะเป็นสาวกของพุทธศาสนาคือการเผยแผ่และจรรโลงพระพุทธศาสนา การอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นคนดีละเว้นความชั่วคือหน้าที่เบื้องต้นของพระสงฆ์ แต่การพัฒนาจิตใจของพระสงฆ์นักพัฒนาไม่ใช่เพียงการเทศนาสั่งสอนหรืออบรมธรรม หรือเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน แต่การพัฒนาจิตใจนี้มีเป้าหมายสำคัญที่มุ่งไปสู่การพัฒนาให้ประชาชนเป็นผู้ประพฤติดีและปฏิบัติชอบ ให้อยู่ในกรอบศีลธรรมจริยธรรม ให้อุทิศเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าเพื่อประโยชน์ส่วนตน และเน้นให้เกิดความสามัคคีในการทำงานของส่วนรวม ซึ่งทั้งหมดนี้แม้จะเป็นเป้าหมายการพัฒนาที่เป็นนามธรรมทั้งสิ้น แต่ล้วนมุ่งให้ชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงจากพฤติกรรมที่ไม่ดีไปสู่ความดี มีการแสดงออกทางกาย วาจา และใจที่ถูกต้อง กระทำแต่สิ่งที่ดีงาม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการลดละเลิกในอบายมุข เกิดการพัฒนาสติปัญญา ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และการคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม ซึ่งสภาพสังคมเช่นนี้คือสังคมอุดมคติที่พระสงฆ์นักพัฒนาต้องการจะพัฒนาให้เกิดขึ้น ดังนั้นการพัฒนาจิตใจในความหมายของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงเป็นรากฐานสำคัญ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาการพัฒนาด้านอื่นๆต่อไปได้

การพัฒนาจิตใจของพระสงฆ์นักพัฒนานั้น ให้ความสำคัญกับวิธีเผยแพร่ธรรมเพื่อความเข้าใจของชาวบ้านทั้งทางโลกและทางธรรม ไม่เน้นเรื่องพิธีกรรมและการสวดมนต์ เพราะเห็นว่าในพิธีกรรมและการสวดมนต์นั้นตั้งแต่ต้นจนจบพิธีชาวบ้านส่วนมากไม่เข้าใจ จึงไม่สามารถเข้าใจในธรรมได้อย่างลึกซึ้ง ควรใช้วิธีการพูดอธิบายธรรมด้วยการประยุกต์ให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน เพราะถ้ายังสอนธรรมอยู่อย่างเดิม ไม่สนใจสังคมว่าเป็นอย่างไร ไม่รู้จักการประยุกต์หลักธรรมแล้วจะนำธรรมที่เป็นความจริงไปอธิบายเรื่องของชีวิตคนอย่างไร ชาวบ้านก็จะไม่เข้าใจ นี่คือหลักการเบื้องต้นของการพัฒนาจิตใจ โดยมุ่งเน้นการเทศนาอบรมสั่งสอนให้ชาวบ้านได้รู้และเข้าใจวิถีชีวิตที่เหมาะสม ใช้ชีวิตอย่างมีสติ ไม่หลงมัวเมาในอบายมุข เมื่อชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในการใช้ชีวิตแล้ว เขาก็จะเดินไปตามเส้นทางของการพัฒนาตนเอง ครอบครัวยุค และสังคม โดยไม่จำเป็นต้องมีใครมาคอยชี้แนะการทำงาน เขาจะสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ไม่เดือดร้อนและไม่ต้องการความช่วยเหลือจากใคร การพัฒนาจิตใจจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนในด้านอื่นๆ (พระครูสุวัฒน์วีระธรรม, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2546)

พระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปพยายามกระตุ้นการพัฒนาจิตใจเพื่อการพัฒนาชุมชน ด้วยการรักษาทบพาทกรรมเป็นผู้นำทางศาสนาและสังคมที่ดี โดยเริ่มจากการประพฤติธรรมให้แก่ชาวบ้านเกิดความศรัทธาเคารพรัก จนกลายเป็นแบบอย่างที่ดีของทั้งพระเณรในวัดและชาวบ้านในชุมชน จากนั้นจึงให้ความรู้ด้านการพัฒนาแก่พระเณรและชาวบ้าน เพื่อให้เกิดการประสานร่วมมือกันทำงานพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งยังพยายามชักจูงชาวบ้านผ่านการเทศน์และการพูดอบรมในทุกโอกาสที่มี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของโทษอบายมุข ปัญหาความยากจน ปัญหาของชุมชน และแนวทางในการทำงานร่วมกันเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ตัวอย่างเช่นการเทศน์สั่งสอนชาวบ้านและพระเณรในวัดสว่างเลิงแสง (อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น) ของพระอธิการอำคา ปัญญาวิโร (ปัจจุบันคือพระครูปัญญาสารโชติ) ในช่วงที่ท่านผลักดันกิจกรรมการพัฒนาเมื่อปี 2526 เพื่อแนะนำการทำงานและการปฏิบัติตนของพระสงฆ์และสามเณรที่สนใจการทำงานพัฒนาว่า

“พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้นำที่ท่านให้เป็นแบบอย่างอันดีงามแก่ชาวบ้านและผู้นำชุมชนอื่นๆ ท่านให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมให้สมกับที่ชาวบ้านเกื้อกูลสนับสนุนให้พระเณรสามารถปฏิบัติธรรมสืบต่อไปได้ พระสงฆ์ควรวางตัวเป็นมิตรและชักจูงจิตใจคนด้วยความอดกลั้นเสียสละมีมารยาทดีงาม ท่านเป็นผู้รับฟังความเห็นของชาวบ้านในทุกเรื่องทุกปัญหา โดยไม่ยกตนข่มท่านมีความรู้เหนือกว่า ตลอดจนยกย่องสรรเสริญผู้ทำความดีในชุมชนอยู่เสมอ จะทำให้ท่านสามารถชักนำชาวบ้านพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นจากที่เป็นอยู่เดิมได้โดยไม่ต้องรอการพัฒนาจากภาครัฐ ถ้าพระสงฆ์สามเณรยังคิดว่าตนเองนั้นเหนือกว่าชาวบ้านและชุมชน ไม่เคารพความคิดและการตัดสินใจของชาวบ้าน การทำงานพัฒนาของเราจะไม่ได้รับ

การตอบรับจากชาวบ้านและชุมชน ยกที่จะประสบความสำเร็จ การทำงานพัฒนาจะประสบ
ปัญหาอุปสรรคอย่างมากมาย” (พระอธิการอำคา ปัญญาโร, สัมภาษณ์, 12 กันยายน 2526)

โดยพื้นฐานแล้วกล่าวได้ว่าการพัฒนาจิตใจนั้นเน้นแนวทางการพัฒนาคนก่อน หลังจากนั้นเขาก็จะช่วยขยายแนวคิดออกไป คือต้องพยายามสร้างแนวร่วมในการทำงานพัฒนา ต้องพัฒนา
ด้านจิตใจและคุณธรรมให้เขาเข้าใจแนวคิดที่รู้จักการเสียสละและทำงานเพื่อส่วนรวมก่อน ในการ
ทำงานใดๆก็แล้วแต่เมื่อคนพร้อมที่จะพัฒนาตนเองแล้ว จึงค่อยทำการพัฒนาด้านอื่นๆและพัฒนา
คนอื่นๆได้ต่อไป (พระครูถาวรคุณากร, สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2546)

ถ้าหากพระสงฆ์ใช้แนวคิด “การพัฒนา” ว่าควรจะนำไปสู่การมีชีวิตที่เจริญขึ้นหรือดีขึ้น
แนวทางการพัฒนาจิตใจนี้จะมองคำว่า “เจริญ” หรือ “ดี” นี้หมายถึงเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน ต่อ
ส่วนรวม และต่อสิ่งแวดล้อม และแนวคิดในการพัฒนาจะต้องนำมาใช้ในชีวิตได้จริง ทั้งนี้เพราะใน
สภาพสังคมปัจจุบันนั้นจะเห็นว่า “แนวคิดหรือหลักคิดมีมาก แต่การกระทำมีน้อย” หรือตรงกับที่
พระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปเรียกว่า “ทฤษฎีมีมาก ปฏิบัติมีน้อย” ดังนั้นหลักการสำคัญของการพัฒนา
คือ ต้อง “คิด ทำ สำเร็จ” สิ่งสำคัญคือต้องคิดให้ได้ ทำให้ได้ จึงจะทำสำเร็จได้ “คิดดีได้ ทำดีได้ ทำ
สำเร็จได้ คือการพัฒนา” (พระสิริพัฒนภรณ์, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม 2546) ดังนั้นการคิดและการทำ
ต้องมาด้วยกันจึงจะนำไปสู่ความสำเร็จ

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการพัฒนาในปัจจุบันมีความก้าวหน้าด้านวัตถุจนล้ำหน้าจิตใจ เรา
จึงต้องพัฒนาจิตใจของคนไม่ให้ตกเป็นทาสวัตถุ ทำอย่างไรให้ชีวิตสามารถปรับตัวอยู่ในกระแส
ของสังคมปัจจุบันได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าการพัฒนาเป็นการกระทำที่เจริญขึ้นหรือดีขึ้นด้วย
การพัฒนาทั้งส่วนที่เป็นวัตถุและจิตใจ จึงจะเรียกว่าเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ เพราะชีวิต
ประกอบด้วยส่วนสำคัญทั้งสองส่วนนี้ ฉะนั้นหากชีวิตขาดหรือด้อยในส่วนใดส่วนหนึ่งไป ก็เรียก
ไม่ได้ว่าเป็นชีวิตที่ดีหรือชีวิตที่สมบูรณ์ ในทัศนะของพุทธศาสนการพัฒนาต้องมุ่งลดความโลภ
อยากมีอยากได้ หลีกเลียงความรุนแรง และมุ่งการพัฒนาของจิตวิญญาณมากกว่าของวัตถุ คือยิ่งลด
ความปรารถนาได้มากเท่าไรการพัฒนายิ่งสำเร็จเท่านั้น ไม่ใช่การเพิ่มพูนวัตถุเพื่อบำบัดความอยาก
นี้แหละคือการพัฒนาจิตใจแบบชาวพุทธ ซึ่งจะต้องสร้างความเข้มแข็งภายในขึ้นเป็นอันดับแรก
แล้วความสุขและความรักในเพื่อนมนุษย์ก็จะเป็นไปได้ กล่าวคือเมื่อปัจเจกชนก้าวหน้าขึ้นเขาจะ
ช่วยผู้อื่นมากขึ้น

การพัฒนาจิตใจจะเน้นการให้ความรู้และให้ธรรม ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกัน
ของคนในชุมชน แต่การให้นี้ไม่ใช่การให้โดยไม่มีขอบเขต การให้นั้นจะต้องมีกุศโลบายที่จะ
นำไปสู่ความสำเร็จของการพัฒนาวิถีชีวิตของคนในชุมชนทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งการปลูกจิตสำนึกในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน และการพึ่งตนเองของชุมชน

เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจไปพร้อมๆกัน “ถ้าเราพัฒนาเฉพาะในด้านวัตถุ สังคมก็จะเอียงหนักไปในทางวัตถุด้านเดียว ถ้าเราพัฒนาแต่จิตใจอย่างเดียว สังคมก็จะเอียงไปในด้านกรมีศีลธรรมจริยธรรมแต่ขาดการตอบสนองความต้องการจำเป็นทางวัตถุ ถ้าพัฒนาหนักไปในทางใดทางหนึ่งโดยเฉพาะ สังคมย่อมขาดความสมดุล เมื่อสังคมขาดความสมดุล สังคมก็จะเอียงไปสู่ความล้มเหลวทางการพัฒนา อย่างสังคมปัจจุบันได้รับการพัฒนาหนักไปในด้านวัตถุ คนในสังคมก็ประสบความสำเร็จอื่น ชิงดีชิงเด่นกัน และขาดความเอื้ออาทรกัน เพราะวัตถุนิยมทำให้คนแก่งแย่งเอารัดเอาเปรียบ จนกลายเป็นสังคมเสื่อมทราม เราจึงควรจะหันมาพัฒนาจิตใจมากขึ้น ให้เกิดความสมดุลในการดำเนินชีวิตทั้งด้านวัตถุและจิตใจ เรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตในสังคมอย่างเหมาะสมท่ามกลางความเจริญทางวัตถุ โดยไม่เกิดปัญหาสังคม” (พระครูประจักษ์สิทธิธรรม, สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2546)

การพัฒนาทางวัตถุถือเป็นเครื่องมือให้ความสะดวกสมบูรณ์ทางกาย แต่การพัฒนาทางจิตเจ้านั้นเป็นการพัฒนาด้านศีลธรรม คุณธรรม และสติปัญญา ศีลธรรมและคุณธรรมเป็นเครื่องกำหนดขอบเขตการใช้เครื่องมือและสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านั้นให้ถูกให้ควร ส่วนสติปัญญาจะเป็นเครื่องช่วยพัฒนาเครื่องมือและศีลธรรมคุณธรรมให้ดียิ่งขึ้น จึงต้องมีการพัฒนาทั้งทางวัตถุจิตใจ และสติปัญญา เพราะถ้ามีเครื่องมือทางวัตถุอย่างดี แต่ไม่มีศีลธรรมคุณธรรมกำกับก็อาจจะใช้ในทางทำลายล้างกัน การปฏิบัติรักษาศีลธรรมคุณธรรมโดยขาดสติปัญญา และขาดเครื่องมือที่เหมาะสมก็จะทำประโยชน์อะไรให้แก่สังคมไม่ได้มาก และยิ่งถ้าขาดคุณธรรมศีลธรรมก็อาจจะใช้สติปัญญาไปในทางลบและก่อโทษแก่ส่วนรวมได้ เช่น ทูจิดคอรี่ปั่น

“เมื่อพูดถึงการพัฒนาจิตใจในปัจจุบัน...เรากำลังพูดถึงบทบาทหน้าที่ของสถาบันสงฆ์ในสังคมยุคใหม่ ซึ่งเป็นสังคมที่บ้านเมืองมีการพัฒนาขึ้นมา มาก โดยเฉพาะทางวัตถุที่ส่งผลให้เกิดการแข่งขันกันสูงทางเศรษฐกิจ และยังส่งผลกระทบต่อไปถึงชุมชนและครอบครัว วัฒนธรรมประเพณีหลายอย่างก็ได้รับผลกระทบ เราจะพบปัญหาที่มากที่สุดก็คือ ปัญหาที่คนในสังคมคิดไม่ได้คิดไม่เป็น คนมีความเห็นแก่ตัวกันมากขึ้นเพราะคนคิดไม่เป็น ขาดความรู้ความเข้าใจในชีวิตตนเอง ต้องการธรรมะเข้าไปช่วยเป็นยา ทั้งหมดเหล่านี้ต้องการธรรมะเข้ามาช่วยเหลือ คนเราถ้าขาดธรรมะและขาดสติปัญญา ก็อาจจะทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม อย่างเช่นเห็นลูกวัวคลอดออกมามีขา 5 ขา ก็ไปกราบไหว้ ไปขอหวย ไม่มีใครบอกกว่าอย่างนี้ไม่ถูกต้องกับหลักศาสนา ไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ นี่คือเหตุจำเป็นอย่างหนึ่งที่เราต้องเผยแผ่ธรรมะในเรื่องต่างๆ การกระทำต่างๆ พระสงฆ์ควรมีส่วนสำคัญในการอธิบายเรื่องเหล่านั้น เพื่อนำไปสู่การเกิดปัญญาที่จะนำมาปฏิบัติอย่างเหมาะสม สิ่งใดไม่ถูกต้องก็สอนให้คิดให้ถูกต้อง โดยเฉพาะพระสงฆ์เองยิ่งไม่ควรส่งเสริมให้คนเกิดความมกมายมากขึ้น” (พระสิริพัฒนภรณ์, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม 2546)

ดังนั้นแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมจึงควรจะดำเนินการดังนี้

1) พัฒนาทางวัตถุ คือพัฒนาการทำมาหากิน หรือด้านปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์

2) การพัฒนาจิตใจ โดยสอนธรรมเพื่อให้คนเป็นคนดีและอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข สอนศีลธรรมจริยธรรมให้คนรู้จักประยุกต์เอาศีลธรรมจริยธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม

3) การพัฒนาสติปัญญา เพื่อให้คนมีปัญหารู้เห็นและเข้าใจความเป็นจริง และสามารถพิจารณาตัดสินสิ่งต่างๆ บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงและเหตุผล รู้จักเลือกกระทำในวิธีที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นและส่วนรวม

กล่าวสรุปได้ว่า การส่งเสริมให้คนในชุมชนยึดมั่นในหลักศาสนาธรรม มีการปฏิบัติตามพระธรรมและคำสอน ตลอดจนรักษาวัดนธรรมที่ดั่งงามของชุมชน จึงเป็นแนวทางหลักที่ใช้ในการพัฒนาจิตใจ เพื่อให้ทุกคนมีพฤติกรรมทางคุณธรรมที่พึงประสงค์ อาทิ มีปัญญารู้จักการแก้ปัญหาในทิศทางที่ถูกต้อง มีความขยัน อดทน ประหยัด ซื่อสัตย์ รู้จักเสียสละ เอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้อื่น อ่อนน้อม กตัญญู และอื่นๆ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม เพราะการกระทำดีริเริ่มได้ที่ตัวบุคคล ซึ่งเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคม และสามารถส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในสังคมโดยส่วนรวมได้

การดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาที่เน้นการพัฒนาด้านจิตใจเป็นหลักนี้ เป็นแนวทางการพัฒนาที่พระสงฆ์นักพัฒนาทุกยุคทุกสมัยให้ความสำคัญ แต่กล่าวได้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาในยุคแรกๆก่อนที่องค์กรพัฒนาเอกชนจะเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการผลักดันการทำกิจกรรมสังคมพัฒนาในภาคอีสาน มีแนวทางการพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาวัตถุที่เห็นได้ชัดเจนได้มากกว่าช่วงเวลาอื่นๆ โดยมีแนวทางการพัฒนาจิตใจด้วยการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เพื่อปราบสิ่งที่หลงพอนาน สุทธสิโล (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) เรียกว่า “วัชพืชในจิตใจ” คือ โลก โกรธ หลง ให้ได้ ซึ่งหลงพอนานสรุปการพัฒนาจิตใจว่า “เป็นการเตรียมคนให้พร้อมที่จะเสียสละเพื่อส่วนรวม เมื่อชาวบ้านพร้อมแล้วก็จะเริ่มให้ชาวบ้านได้คิดกันว่าปัญหาของชุมชนคืออะไร และชุมชนมีความต้องการจำเป็นอะไร จากนั้นค่อยคิดไตร่ตรองว่าจะเริ่มแก้ไขปัญหากันอย่างไรดี จึงจะแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ และสามารถจะตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนได้ เพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมได้ ทั้งนี้การพัฒนาจิตใจจะเริ่มจากการรักษาศีลและปฏิบัติธรรมให้คนเป็นคนดี รู้ว่าการทำความดีควรทำอย่างไร เพื่อที่จะนำไปสู่การมีวิถีชีวิตที่ดีและการอยู่ร่วมกันอย่างสุขสงบ” (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2546) โดยนัยนี้การพัฒนาจิตใจก็คือ ถ้าชาวบ้านเข้าใจธรรมและรู้จักที่จะนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ก็จะสามารถนำธรรมไปประยุกต์ใน

ชีวิตประจำวันและการทำงานทุกอย่าง นอกจากจะไม่ทำให้เกิดปัญหาแล้วยังจะเป็นฐานสำคัญในการแก้ไขปัญหาต่างๆให้ลุล่วงไปได้ ดังนั้นการพัฒนาจิตใจที่พระสงฆ์นักพัฒนานำมาใช้ นั้น ไม่ใช่เพียงการสอนให้เป็นคนดี แต่เป็นการดำเนินการเพื่อพัฒนาคนให้มีความพร้อมต่อการพัฒนาตนเอง ด้วยการใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชน โดยเน้นกันมากในเรื่องเมตตาธรรมและการเสียสละ ซึ่งจะเป็กรากฐานให้ชาวบ้านไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนด้วยการเบียดเบียนผู้อื่น และมาร่วมกันทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ การพัฒนาชุมชนก็จะสำเร็จได้ด้วยดี

พระครูศีลวราภรณ์ (วัดโนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา) ซึ่งเริ่มทำกิจกรรมการพัฒนาในปี 2520 ได้กล่าวสรุปถึงแนวทางการทำงานพัฒนาจิตใจของท่านว่า “พัฒนาให้เจริญก้าวหน้า ปรับสภาพของสังคมให้มีชีวิตชีวา นำหมู่ประชาให้หันหน้าเข้าหาวัด ขัดเกลากิเลสลดละและเลิกอบายมุข ใช้หลักพุทธธรรมนำพา มุ่งพัฒนาชีวิตสู่อิสรภาพ” (พระครูศีลวราภรณ์, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2546) ทั้งนี้งานพัฒนาจิตใจที่ท่านดำเนินการจึงมีหลายเป้าหมายประกอบกันไปได้แก่

- 1) พัฒนาคณะทุกเพศทุกวัยให้เข้าใจธรรมะ เพื่อให้เขาสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และการประกอบกิจกรรมต่างๆอย่างเหมาะสม ไม่เบียดเบียนและเอาัดเอาเปรียบกันและกัน
- 2) ยกระดับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ให้สอดคล้องกับการดำรงชีพในเส้นทางที่ถูกต้อง ไม่เกียจคร้าน รู้จักประกอบอาชีพสุจริต ไม่หลงมัวเมาในอบายมุข จนก้าวไปสู่เส้นทางแห่งความเลื่อม
- 3) ยกระดับปัจจัยสี่ให้ชาวบ้านพอกินพอใช้ เน้นความขยัน ประหยัด รู้จักใช้จ่าย รู้จักเพาะปลูกและทำกิน เพื่อให้ครอบครัวมีปัจจัยสี่ที่พร้อม ไม่ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต
- 4) พัฒนาสุขอนามัยของครอบครัว และรักษาสภาพแวดล้อมที่ดีของชุมชน เป็นการยกระดับมาตรฐานชีวิตและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน (พระครูศีลวราภรณ์, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2546)

หลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีบทบาทสำคัญในกระบวนการสังฆพัฒนามากขึ้น การพัฒนาจิตใจเริ่มขยายจากการเน้นที่ตัวบุคคลมาสู่การพัฒนาการทำงานร่วมกันในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนด้วย อย่างเช่นแนวทางการพัฒนาจิตใจของพระครูพิพัฒนพิบูลย์ (วัดศิริธรรมพัฒนา อ.สุวรรณคูหา จ.หนองบัวลำภู) ซึ่งเริ่มทำกิจกรรมเมื่อปี 2524 คือเน้นการทำงานเพื่อให้ประชาชนมีความสามัคคีและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง และเน้นแนวคิดการสร้างคนไม่สร้างวัตถุ เป็นการ “สอนคนให้เป็นคน” ให้ตระหนักรู้แนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมในหลายๆด้านกล่าวคือ

- 1) ชาวบ้านรักถิ่นฐาน 2) ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ 3) ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิด

ประโยชน์ บนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงและอิงอยู่กับธรรมชาติ 4) เกิดกระบวนการทำงานในรูปกลุ่ม และ 5) ไม่วิ่งตามระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม (พระครูพิพัฒนพิบูลย์, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2546)

2. แนวทางการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองเป็นแนวทางการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่า โดยธรรมชาติแล้วอย่างน้อยที่สุดคนทุกคนย่อมมีปัญหาและความสามารถที่จะต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ทั้งที่สาเหตุที่ชาวบ้านบางครอบครัวต้องอยู่ในฐานะยากจนช่วยตนเองไม่ได้ทุกวันนี้ ก็เพราะพวกเขาถูกปิดกั้น โอกาสที่จะพัฒนาตนเองบนพื้นฐานปัจจัยแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชนนั่นเอง การพัฒนาจึงไม่ควรเป็นการหยิบยื่นหรือยึดเหี้ยมจากส่วนกลางหรือคนภายนอกกลุ่มชุมชน การพัฒนาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองนั้น เป็นความพยายามที่จะสร้างเสริมให้ประชาชนได้ใช้ศักยภาพและความสามารถของตนเองในการแก้ไขปัญหาโดยไม่ต้องพึ่งหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชน แต่ถ้าหน่วยงานหรือองค์กรจากภายนอกเหล่านี้จะเข้ามาสนับสนุน อาจจะเข้ามาช่วยเสริมให้ชาวบ้านมีศักยภาพและความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองได้เพิ่มขึ้น การส่งเสริมนี้อาจเป็นการเสริมในด้านความรู้หรือเทคนิคการทำงานพัฒนาต่างๆ โดยยังคงเน้นให้ชาวบ้านสามารถคิดหาวิธีการที่จะแก้ไขปัญหาหรือปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขต่างๆ ให้เหมาะสมกับทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชนนั่นเอง

การพึ่งตนเองนี้เป็นความพยายามที่จะพัฒนาชุมชนบนเงื่อนไขสำคัญ 2 ประการคือ การทำกิจกรรมการพัฒนาบนพื้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น และดำเนินกิจกรรมโดยชาวบ้านในชุมชนเอง ไม่ใช่ให้บุคคลภายนอกเข้ามาเป็นผู้กำหนดการทำงานพัฒนาของชุมชน เพราะชาวบ้านเป็นผู้ที่รู้ข้อมูลและปัญหาของชุมชนดีกว่าคนนอกชุมชน การทำงานพัฒนาชุมชนจึงควรให้ชาวบ้านเป็นหลักในการดำเนินการพัฒนากันเอง ดังเช่นที่หลวงพ่อนาน สุทนต์โต (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) ให้ข้อเสนอแนะว่า “[พระสงฆ์นักพัฒนา] ...จะต้องยอมรับในหลักการพัฒนาหมู่บ้านที่ควรมาจากความต้องการของชาวบ้านเป็นพื้นฐาน บนเงื่อนไขทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น และการร่วมมือด้วยการพึ่งตนเองของชาวบ้าน ไม่ใช่ให้บุคคลภายนอกหรือความปรารถนาดีจากภายนอกมาเป็นตัวกำหนดงานพัฒนา หลวงพ่อจะย้ำอยู่เสมอว่า การพัฒนาหมู่บ้านไม่ใช่แค่การระดมทุน แต่จะต้องสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านด้วย เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้แสดงออกมากที่สุดในการตัดสินใจ และร่วมกันทำงานต่างๆเอง จึงจะตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้ และแก้ปัญหาของชาวบ้านได้ (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2546) การพัฒนาที่ต้องพึ่งพิงคนภายนอก จึงเป็นการพัฒนาที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างยั่งยืน เพราะเมื่อโครงการที่เขานำเข้ามาดำเนินการเสร็จสิ้นพวกเขาก็จะออกไปจากชุมชน และไม่ว่าโครงการนั้นจะสำเร็จหรือ

ล้มเหลวพวกเขาก็จะออกไปจากชุมชน แต่ชาวบ้านยังคงต้องอยู่กันต่อไปไม่ว่าโครงการนั้นจะสำเร็จหรือล้มเหลวก็ตาม การพัฒนาจึงไม่ควรที่จะให้คนภายนอกมาเป็นผู้กำหนดให้คนในชุมชนต้องปฏิบัติตาม แต่ควรส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองมากกว่า

พระสิริพัฒนภรณ์ (วัดเขื่องกลาง อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี) กล่าวถึงแนวทางการพึ่งตนเองว่าเป็นหลักธรรมของพุทธศาสนา ที่สอนให้คนไทยยึดถือปฏิบัติมานาน แต่ปรากฏว่าไม่ได้ได้รับความสนใจนำไปปฏิบัติกันอย่างจริงจัง การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงควรจะใช้หลักธรรมนี้เป็นหลักในการสนับสนุนการพัฒนาชุมชน หลวงพ่อท่านอธิบายว่า “พระพุทธศาสนานั้น เน้นคำสอนให้ทุกคนต้องฝึกฝนตนเองและพัฒนาตนเองเป็นเบื้องต้นเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ ให้ผู้อื่นพึ่งได้ และให้ต่างคนต่างพึ่งพากันและกัน หลักคำสอนของพระพุทธองค์จึงชื่อว่า “สิกขา” คือเป็นระบบการศึกษา ระบบฝึกฝนตนเอง ด้วยความพากเพียรของตนเอง ด้วยสติปัญญาของตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ใดๆมาดลบันดาลในการฝึกฝน ทุกคนต้องพึ่งตนเอง ธรรมเป็นเพียงเครื่องชี้แนะแนวทางให้เดินเท่านั้น ซึ่งว่าทางนี้ดีหรือทางนี้ไม่ดี แต่ผู้ฝึกฝนจะต้องเดินด้วยตนเอง พิสูจน์ผลด้วยตนเอง ทั้งนี้ในการฝึกฝนเองผู้ฝึกต้องรู้จักคิดวินิจฉัย ใช้ปัญญาในการพิจารณาเกี่ยวกับปัญหาและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม ถ้าแต่ละคนคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น ในทางธรรมเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” หรือคิดโดยอุบายอันแยบคาย คือ 1) คิดเป็นระเบียบ (ปถมนสิการ) 2) คิดถูกวิธี (อุบายมนสิการ) 3) คิดเป็นเหตุเป็นผล (การณมนสิการ) และ 4) คิดเร็ว กุศล (อุปปาทกมนสิการ)” (พระสิริพัฒนภรณ์, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม 2546)

พระครูพัฒนกิจจานุยุต (วัดห้วยบง อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา) เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาอีกรูปหนึ่งที่สนับสนุนแนวทางการพึ่งตนเองในการพัฒนา โดยเล่าถึงการทำงานพัฒนาในระยะแรกของท่านว่า “ในตอนแรกที่ทำงานพัฒนานั้น หลวงพ่อก็ใช้เทคนิคต่างๆในการทำงานคือการพसानใจชาวบ้านให้ได้ โดยช่วงแรกๆที่ทำงานพัฒนาจะประชุมชาวบ้านเพื่อขอความเห็นต่อการทำโครงการต่างๆ ว่าเขาเห็นด้วยไหมหรือเป็นที่ต้องการของชาวบ้านหรือไม่ ใครมีทรัพยากรอะไรที่จะเอาไปร่วมด้วยได้ก็ให้เอาไป ไม่มีก็เอาแรงไป ช่วงนั้นคลุกคลีกับชาวบ้านมาก ร่วมกันทำงานในหลายๆกิจกรรม ทำกันเอง ไม่ได้ขอความช่วยเหลือจากใคร และก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายด้านในชุมชน” (พระครูพัฒนกิจจานุยุต, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2546) หลวงพ่อท่านยังอธิบายเพิ่มเติมว่าในตอนแรกท่านก็ทำงานพัฒนาด้วยแนวทางนี้ โดยไม่ได้สนใจว่าเขาจะเรียกว่าเป็นการพึ่งตนเองหรือไม่ แต่ทำไปด้วยความคิดที่ว่าถ้าไม่ทำเช่นนี้ก็จะพัฒนาแก้ไขปัญหากันเองไม่ได้ หน่วยงานของรัฐก็เข้าไปดูแลไม่ทั่วถึง องค์กรเอกชนก็ยังไม่มีการเข้าไปช่วยเหลือ ถ้าพระสงฆ์ไม่พาชาวบ้านพัฒนาตนเอง ชาวบ้านก็ต้องอยู่กับปัญหาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นตลอดไป

นอกจากนี้พระครูพัฒนกิจจานุยุต ยังได้สนับสนุนการพัฒนาตามแนวทางการพึ่งตนเองของชาวบ้านและชุมชนว่า “การพัฒนาต้องเป็นการสร้างเสริมให้ชาวบ้านรู้จักแก้ไขปัญหาและขจัดปัญหาด้วยตนเอง รู้จักจัดหาสิ่งที่ถูกต้องจึงมาทดแทน มาเสริมสร้างประโยชน์สุขให้เกิดขึ้น และปกป้องประโยชน์สุขไม่ให้ถูกริดรอนทำลาย เราจะทำอะไรก็ตามควรให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้ ถ้าเขาร่วมมือพัฒนาตนเองได้แล้ว พระสงฆ์ก็ไม่ต้องเข้าไปช่วย รัฐและองค์กรต่างๆก็ไม่ต้องเข้ามาช่วย เขาจะทำได้ คุณเองได้ นั่นจึงเป็นการพัฒนาที่แท้จริง”

พระอธิการทับทิม อนาวิโล (วัดใหม่ศรีมากทอง อ.เมือง จ.สุรินทร์) ให้แนวคิดเกี่ยวกับการทำงานพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านว่า “...พยายามคิดหาวิธีการและยุทธศาสตร์ที่จะนำไปสู่เป้าหมาย เพื่อการแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน โดยเฉพาะในเรื่องที่ชาวบ้านถูกเอารัดเอาเปรียบในลักษณะเบี้ยหัวแตก เมื่อก่อนชาวบ้านเอื้ออาทรกัน มีการช่วยเหลือกัน พอมีเรื่องเศรษฐกิจเข้ามา ชาวบ้านมีการแข่งขันกันทำมาหากินและใช้เล่ห์เหลี่ยมในการแสวงหาผลประโยชน์ ความเอื้ออาทรก็หายไป ปัญหาที่เกิดขึ้นเด่นชัดในชุมชนก็คือ “รวมตัวกันยาก” และอยู่ร่วมกันแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ระบบอุปถัมภ์ที่เคยมีในอดีตเปลี่ยนมาเป็นเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้นการพัฒนาของหลวงพ่อก็เน้นเพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้บนพื้นฐานการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน” (พระอธิการทับทิม อนาวิโล, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2546)

3. แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ถือเป็นปัญหาพื้นฐานที่ชาวชนบทอีสานประสบอยู่ พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากจึงเน้นการพัฒนาที่มุ่งสร้างเสริมชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน และมุ่งพัฒนาให้เกิดการปรับปรุงการยกระดับมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เพื่อนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยเงื่อนไขสำคัญที่พระสงฆ์นักพัฒนาตามแนวทางนี้ยึดถือร่วมกันคือ แต่ละกิจกรรมการพัฒนาจะต้องไม่มุ่งดำเนินการเพียงเพื่อให้เกิดการเพิ่มรายได้ หรือการสร้างความสำเร็จทางวัตถุ โดยไม่สนใจวิถีชีวิตของประชาชนที่เหมาะสมกับสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น และแต่ละกิจกรรมการพัฒนาควรจะต้องดำเนินงานให้สอดคล้องกันไปกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชนบทอีสาน แต่ประเด็นที่สำคัญคือ พระสงฆ์ท่านมองการมีคุณภาพชีวิตว่าเป็นอย่างไร และท่านจะอย่างไรเพื่อให้ชาวบ้านและชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

แนวทางหนึ่งที่พระสงฆ์พัฒนาในภาคอีสานกลุ่มนี้เน้นมาก คือพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ในทุกๆด้าน ทั้งในด้านการทำมาหากิน โอกาสทางการศึกษา ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน และการยึดถือการมีคุณธรรมในการอยู่ร่วมกัน อย่างเช่น พระครูปริยัติยานุสิฐ (วัดม่วงสามสิบ อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี) กล่าวสรุปถึงแนวทางการทำงานของท่านว่า “สิ่งใดที่ทำให้

เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและมีประโยชน์ต่อหมู่บ้านและต่อสังคมโดยรวม ทำให้สภาพหมู่บ้านและสังคมเปลี่ยนไปในทางที่ดี และสามารถช่วยให้ความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้น ส่วนเป็นงานที่พระสงฆ์ควรจะทำ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางศาสนา การศึกษา สาธารณประโยชน์ ด้านอาชีพ และอื่นๆ” (พระครูปริยัติยานุสิฐ, สัมภาษณ์, 11 กรกฎาคม 2546)

พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนหนึ่งให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตในแง่การเข้าถึงและความพร้อมในด้าน สิ่งจำเป็นพื้นฐานในการอุปโภคบริโภค แม้ว่ากิจกรรมนั้นจะเป็นการสร้างถาวรวัตถุ อย่างเช่นการสร้างประปาหมู่บ้านหรือบ่อน้ำบาดาลเพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำสะอาดใช้ การส่งเสริมการสร้างส้วมเพื่อสุขอนามัยที่ดีของชาวบ้าน การสร้างหรือปรับปรุงถนนหนทางเพื่อให้ชุมชนสะอาดและเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือการสร้างโรงเรียนและอาคารเรียนเพื่อให้เด็กได้มีสถานที่เรียนที่สะอาดและปลอดภัย เป็นต้น อย่างเช่นพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปในแนวทางการพัฒนานี้กล่าวว่า “เน้นการสร้างถนน ขุดสระน้ำ ขุดบ่อน้ำ เพื่อสร้างพละนาามัยที่ดีของชาวบ้าน...” “การสร้างโรงเรียน การสร้างถนนหนทางให้สะดวกสบายขึ้น และสร้างสภาพแวดล้อมของวัดและหมู่บ้านให้สะอาดขึ้นดีขึ้น” แนวทางการพัฒนาเช่นนี้สะท้อนออกมาให้เห็นได้ชัดมากจากกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงระหว่างก่อนปี 2523 แต่เริ่มลดน้อยลงหลังจากปี 2524 ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในการวิเคราะห์ในประเด็นกิจกรรมสังคมพัฒนาที่จะนำเสนอในส่วนตัวไป

อย่างไรก็ตามมีพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปที่มีแนวทางการพัฒนานี้ แต่ไม่ได้นำเสนอความเป็นรูปธรรมของแนวความคิดคุณภาพชีวิตในมุมมองที่ไม่ชัดเจนว่าคุณภาพชีวิตคืออะไร อย่างเช่นพระมหาวิสารท กิตติโสภโณ (วัดทัพปาจิ อ.พยัคฆภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม) ที่มีแนวความคิดในการพัฒนาว่า “พระสงฆ์ควรยึดภาวะเป็นผู้นำทางปัญญาและคุณธรรม โดยความเป็นผู้นำนี้ต้องเป็นการถือกุศลตามพระธรรมวินัยให้เกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมตามหน้าที่ทางสังคมของพระสงฆ์ ซึ่งได้แก่การปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคม โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมที่ตั้ง อะไรที่จะทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ควรทำทั้งสิ้น...” (พระมหาวิสารท กิตติโสภโณ, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2546) ทั้งนี้พระมหาวิสารทท่านมองเรื่องการมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในแง่การตอบสนองความต้องการจำเป็นของคนในชุมชน แต่ไม่ได้ให้ความหมายที่ชัดเจนกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีว่าควรเป็นอย่างไรบ้าง แนวทางการพัฒนาของท่านจึงขึ้นอยู่กับสถานะปัญหาและความต้องการจำเป็นของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา และกิจกรรมการพัฒนาของท่านจึงมีการและเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความเป็นไปของสังคมและเศรษฐกิจภายในชุมชนนั้น เป็นรากฐานสำคัญ

4. แนวทางการพัฒนาแบบบูรณาการและการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในกระบวนการพัฒนาชนบทที่ผ่านมา ประเด็นหนึ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์กันมากคือ ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง การมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นเป็นเพียงการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการปฏิบัติงาน แต่ในขั้นตอนที่สำคัญอื่นๆ โดยเฉพาะขั้นตอนการร่วมคิด กำหนดโครงการ วางแผนปฏิบัติงาน และการติดตามผลโครงการนั้น ชาวบ้านมักจะไม่มีโอกาสได้เข้าร่วมเลย การมีส่วนร่วมของประชาชนถือเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของการพัฒนา การมีส่วนร่วมที่กล่าวถึงนี้หมายถึงชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน คือทั้งร่วมคิด ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกำหนดแผนงาน ปฏิบัติงานร่วมกันทุกระยะ และการติดตามผลการปฏิบัติงาน ไม่ควรเว้นขั้นตอนใดเลย ทั้งนี้เพราะการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สุดนั้น ควรเกิดจากพลังและความสามารถของชาวบ้านที่ได้ผนึกกำลังร่วมกันพัฒนาชุมชนของพวกเขาเอง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิด วางแผน และตัดสินใจเอง จะทำให้สามารถกำหนดโครงการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการจำเป็นของชาวบ้านและปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ในขณะนั้น และที่สำคัญทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งและร่วมเป็นเจ้าของผลผลิตของการพัฒนานั้นด้วย การพัฒนาที่ผ่านมาชาวบ้านมักเป็นเพียงผู้ถูกกำหนดให้ทำ หรือแสดงบทบาทในโครงการพัฒนานั้นตามกรอบที่รัฐหรือองค์กรภายนอกกำหนด บางครั้งประชาชนและผู้นำต้องรู้สึกฝืนใจที่ต้องเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นๆ แต่หลีกเลี่ยงไม่ได้ จำเป็นต้องทำให้เสร็จไป เสร็จแล้วจะได้หมดหน้าที่ บางโครงการหรือกิจกรรมชาวบ้านไม่ได้คาดหวังว่าจะเกิดประโยชน์ใดๆ แก่ชุมชน แต่ก็ต้องทำไปตามที่มีโครงการกำหนดลงมา

พระสงฆ์นักพัฒนาซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน มีความเข้าใจในข้อจำกัดประการนี้เป็นอย่างดี เพราะหลายรูปต้องอยู่ในภาวะกดดันเช่นเดียวกับชาวบ้านและผู้นำชุมชน แม้ในบางพื้นที่ชาวบ้านและผู้นำชุมชนต่างไม่ตระหนักในข้อจำกัดด้านการมีส่วนร่วม แต่พระสงฆ์นักพัฒนาเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญ จึงพยายามผลักดันกิจกรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ซึ่งต้องพยายามสอนและชี้แนะอย่างอดทนเพื่อให้ชาวบ้านเข้าใจถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วม บางหมู่บ้านไม่สนใจเลยเพราะต้องการมุ่งมั่นแต่จะทำงานอาชีพเพื่อให้มีรายได้มากขึ้น ใครจะทำงานพัฒนาอย่างไรและจะทำอะไรก็บอกมาจะไปร่วมด้วยถ้าจำเป็น ดังนั้นปัญหาการมีส่วนร่วมจึงไม่ใช่กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นง่ายๆ ในระยะหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเดือนตุลาคม ปี 2516 แล้ว ซึ่งถือเป็นยุคที่ประชาธิปไตยแบ่งบาน แนวคิดการพัฒนาที่เน้นประชาชนมีส่วนร่วมเริ่มกระจายเข้าสู่ภาคอีสาน พระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปก็ได้รับอิทธิพลของแนวคิดนี้ แม้จะยังไม่กว้างขวางนัก แต่หลายรูปก็พยายามเริ่มใช้แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นฐานในการทำงานพัฒนา แต่ส่วนมากไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะชาวบ้านยังคุ้นเคยกับการรับฟัง

มากกว่าจะมาร่วมคิด การร่วมพูดคุยและร่วมคิดเพื่อให้เกิดข้อสรุปที่เป็นความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริงยังไม่เกิดขึ้น และต่อมาในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเดือนตุลาคม ปี 2519 การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์นักพัฒนาที่พยายามชักจูงและกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านถูกจำกัดมากขึ้นอีก ใครเคลื่อนไหวมากๆ ก็ถูกกล่าวหาว่าเป็น “พระคอมมิวนิสต์” ดังนั้นการทำงานสังฆพัฒนาในช่วงเวลาระหว่างปี 2516-2523 นั้นจึงยังเป็นแนวทางที่มีพระสงฆ์นักพัฒนาหรือผู้นำชุมชนเป็นผู้นำหลักในการพัฒนา การมีส่วนร่วมของชาวบ้านยังไม่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง

ต่อมาหลังจาก ปี 2523 เมื่อมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาสนับสนุนการทำงานพัฒนาในภาคอีสานมากขึ้น มีผลให้กระแสการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วมได้รับการกระตุ้นอีกครั้งหนึ่ง ประกอบกับความตื่นตัวของชาวบ้านมีมากขึ้น แนวทางการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเด่นชัดมากขึ้น แต่โดยภาพรวมแล้วยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปจะตีความการมีส่วนร่วมของประชาชนไปตามความเข้าใจของตนเอง และตามแนวทางที่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาให้การสนับสนุน การมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่จึงเป็นเพียงการร่วมลงมือเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบที่จะดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง มากกว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ และร่วมกันประเมินผลอย่างแท้จริง อย่างเช่นพระสงฆ์นักพัฒนารูปหนึ่งกล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า “เป็นการรวมพลังสามัคคีทั้งแนวความคิด พูด และการกระทำตามแผนงานที่ตั้งไว้จนสำเร็จ...” ซึ่งท่านหมายถึงการคิด พูด และทำในเรื่องเดียวกันตามที่แผนงานกำหนดไว้ แต่ไม่ได้หมายความว่ามีความถึงการร่วมคิด พูดคุยถกเถียงเพื่อกำหนดการแก้ปัญหา ร่วมกัน และร่วมกันทำงานตามที่กิจกรรมที่ร่วมกันกำหนด

นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูป เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในแง่การรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่างๆ ตัวอย่างเช่นความเห็นที่ว่า “...ก็เน้นการทำงานรวมกลุ่มของชาวบ้านทำงานเป็นเรื่องๆ ทั้งในฤดูและนอกฤดูการทำนา เพื่อไม่ให้แรงงานไหลเข้ากรุงเทพฯ...” หรือที่กล่าวว่า “ให้มีการสร้างเสริมการรวมกลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดเวลา” หรือ “เน้นการรวมกลุ่มคนในหมู่บ้าน สร้างกิจกรรมต่างๆเพื่อส่วนรวม เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นความสามัคคีและเสียสละ ไม่หวังผลตอบแทน” หรืออีกตัวอย่างหนึ่งที่ว่า “เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านและผู้นำจะต้องเห็นดีด้วยและมีความร่วมมือให้กับงานนั้น โดยงานพัฒนานั้นจะต้องมุ่งเน้นที่การรวมกลุ่มของชุมชน โดยจัดแยกเป็นกลุ่มเยาวชน กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มคนแก่ แล้วสร้างประธาน รองประธานขึ้นมารับผิดชอบทำกิจกรรมต่างๆ” จะเห็นได้ว่าเป็นแนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมในรูปแบบการรวมกลุ่มแล้วจึงให้กลุ่มนั้นเป็นตัวแทนในการทำงานพัฒนาต่างๆแทนชาวบ้าน ซึ่งเป็นการสร้างผู้นำในรูปแบบใหม่ขึ้นมา จากเดิมที่มีผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านดูแลกิจกรรมต่างๆในหมู่บ้าน ก็เป็นการตั้งกลุ่มต่างๆขึ้นมารับผิดชอบเฉพาะด้าน แต่จะเห็นได้ว่าประธานและรองประธานหรือผู้มี

อำนาจตัดสินใจในกลุ่มต่างๆ ส่วนมากก็คือผู้นำชุมชนและผู้ที่เป็นกรรมการหมู่บ้านหรือแกนนำชุมชนกลุ่มเดิมนั่นเอง แต่มีตำแหน่งหลากหลายมากขึ้น คือสรวมหมวกหลายใบ แต่คนทำงานก็ยังคงเป็นชุดเดิม แนวคิดเดิม และแนวทางเดิม ชาวบ้านยังมีส่วนร่วมไม่มากอย่างที่ควรจะเป็น

ต่อมาในช่วงหลังปี 2527 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ได้เปลี่ยนรูปแบบไปเป็นแนวทางการพัฒนาแบบบูรณาการ เพื่อให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และเกิดแนวทางการทำงานที่เรียกว่า “บวร” เป็นแนวทางการร่วมมือกันระหว่าง 3 ฝ่าย คือบ้าน วัด และโรงเรียน บนพื้นฐานอุดมการณ์ “แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง” ตามกระแสพระราชดำรัสของในหลวง ซึ่งถือว่าเป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นบูรณาการของ 3 ฝ่าย ให้มาร่วมกันบริหารและจัดการกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ โดยไม่ใช่ปล่อยให้ส่วนใดส่วนหนึ่งของชุมชนต้องรับภาระหน้าที่แต่เพียงลำพัง ต้องเป็นการร่วมมือกันทำงานและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งฝ่ายบ้านคือชาวบ้านและผู้นำชุมชน ฝ่ายวัดคือพระสงฆ์ และฝ่ายโรงเรียนคือครู ต้องร่วมมือกันบนพื้นฐานความสามัคคีและคำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก ไม่ใช่ต่างคนต่างทำงานเพื่อผลงานหรือผลประโยชน์ของตนเอง ดังนั้นการพัฒนาชนบทอีสานในช่วงเวลานั้น ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมที่สนับสนุนโดยภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชน จึงจำเป็นต้องกำหนดให้ทั้ง 3 ฝ่ายมาประสาน ร่วมมือกัน และช่วยเหลือสนับสนุนกันและกัน ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่งานสังฆพัฒนากระจายตัวอย่างรวดเร็ว เพราะแนวทางการพัฒนาแบบ “บวร” นี้ เท่ากับเป็นการยืนยันในความสำคัญของบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ ว่าเป็นฝ่ายหนึ่งที่ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้วย ซึ่งหากพิจารณาบทบาทของพระสงฆ์ตามแนวทางนี้ อาจกล่าวได้เป็น 2 นัยคือ นัยหนึ่งในการพัฒนาจะต้องให้พระสงฆ์เข้าร่วม เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมหรือการพัฒนาจิตใจ ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการพัฒนาวัตถุต่างๆ และอีกนัยหนึ่งพระสงฆ์ต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วม กับทั้งทางฝ่ายบ้านและโรงเรียนในการผลักดันกิจกรรมการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์จะอยู่นิ่งเฉยไม่ได้แล้ว ถ้าการเข้ามามีส่วนร่วมของพระสงฆ์เป็นไปตามนัยแรก การทำงานพัฒนาต่างๆน่าจะช่วยให้เกิดสมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุและจิตใจไปควบคู่กัน แต่ผลกลับไม่ได้เป็นเช่นนั้นเพราะมีการตีความไปตามนัยหลังมากกว่า คือให้การพัฒนาทุกโครงการและกิจกรรมต้องมีฝ่ายวัดเข้าร่วมด้วย ดังนั้นพระสังฆาธิการระดับตั้งแต่เจ้าอาวาสขึ้นไปจึงถูกเรียกร้องให้ต้องมีหน้าที่เข้าร่วมในทุกกิจกรรมการพัฒนา โดยที่พระสังฆาธิการจำนวนไม่น้อยเข้าร่วมโดยที่ไม่ทราบว่าจะแสดงบทบาทอย่างไรดี ในช่วงระหว่างปี 2527-2535 จึงมีจำนวนพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานเกิดขึ้นมากมาย แต่ไม่ใช่ทุกรูปที่มีความตระหนักและสำนึกในบทบาทหน้าที่การพัฒนาที่แท้จริง เป็นเพียงการทำงานพัฒนาตามความรับผิดชอบที่ได้รับมอบหมายทั้งจากคณะสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐ

มีพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปที่ทำงานโดยได้รับอิทธิพลจากแนวคิด 3 ประสาน “บวร” นี้ อย่างเช่นพระครูกิตติสารวัฒน์ (วัดศรีบุญเรือง อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ) ท่านกล่าวถึงแนวทางการทำงานของท่านว่า “คิดว่าชาวบ้าน/ชุมชน วัด และ โรงเรียนต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จะต่างคนต่างอยู่ไม่ได้ จึงได้มาร่วมมือกันเริ่มทำงานพัฒนา และยึดหลัก “บวร” ในการพัฒนามาจนกระทั่งปัจจุบัน” (พระครูกิตติสารวัฒน์, สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2546)

ภายหลังปี 2535 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่อง “บวร” ไม่ได้เป็นที่สนใจมากนัก แต่ได้เปลี่ยนแนวคิดไปในทางการให้ความสำคัญของชุมชนเป็นฐานในการพัฒนา แต่เมื่อถามว่าการใช้ชุมชนเป็นฐานในการพัฒนานั้น ฐานของชุมชนที่ว่าเป็นคืออะไร ก็พบว่าส่วนมากอธิบายโดยให้ความสำคัญกับ 3 ประสาน “บวร” แต่พระสงฆ์บางรูปท่านเข้าใจว่า “บวร” ประกอบด้วย ฝ่ายบ้าน ฝ่ายวัด และ ฝ่ายราชการ ซึ่งแสดงว่าแนวคิด “บวร” ยังคงมีการนำไปใช้ในการพัฒนาในภาคอีสานอยู่ แต่มีการตีความไปแตกต่างกันตามความเข้าใจของพระสงฆ์แต่ละรูป ทั้งนี้คงเป็นเพราะหลังจากปี 2535 การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐผ่านพระสงฆ์มีน้อยลง เป็นผลให้การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนมากกลับไปสู่ลักษณะอย่างที่เคยเป็นมาแต่เดิม คือเป็นการทำงานคนเดียวแบบสมัครใจ โดยพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีบทบาทการพัฒนาเป็นที่ยอมรับแล้ว จะได้รับความสนใจและได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายราชการ ดังนั้น “ร” ที่เคยเป็นฝ่ายโรงเรียนก็ถูกมองว่าเป็นฝ่ายราชการแทน

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนหนึ่งยังให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะการบูรณาการ แต่ไม่ได้ยึดติดกับแนวทาง “บวร” โดยให้แนวคิดว่าเป็นการพัฒนาโดยยึดถือชุมชนเป็นฐานในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม แล้วแต่ว่าในชุมชนนั้นจะมีใครบ้างที่มีความพร้อมจะมาร่วมงานกับพระสงฆ์ อย่างเช่นในทัศนะของพระครูพัฒนกิจจานุยุต (วัดห้วยบง อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา) “การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ต้องมีฐานอยู่ที่ชุมชน จึงจะเป็นการแก้ไขปัญหาได้ถูกต้อง โดยพระสงฆ์เราต้องไม่แยกตนออกจากชุมชน ไม่ใช่อยู่แต่เพียงในวัดไม่สนใจชุมชน เพราะวัดและชุมชนต้องอยู่ร่วมกันและต้องเจริญก้าวหน้าไปพร้อมกัน ไม่ใช่เฉพาะเพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง พระสงฆ์จะต้องคิดว่าทำอย่างไร จึงจะร่วมมือกับชุมชนแก้ไขปัญหา และก้าวเดินไปข้างหน้าร่วมกันได้อย่างมั่นคง” (พระครูพัฒนกิจจานุยุต, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2546) ซึ่งหลวงพ่อบอกว่าท่านคิดว่าการพัฒนาต้องมีฐานอยู่ที่ชุมชน และคำว่าชุมชนที่ว่าเป็นได้รวมเอาพระสงฆ์เข้าเป็นฝ่ายหนึ่งด้วย ทั้งนี้หลวงพ่อบอกท่านเชื่อว่าการแก้ไขปัญหาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานดังที่กล่าวถึงนี้ ถ้าหากสามารถทำได้ทุกชุมชนไปพร้อมๆกัน สังคมไทยทั้งสังคมก็จะสามารถขจัดปัญหาต่างๆไปได้อย่างยั่งยืน และท่านเชื่อว่าบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาเป็นทางเลือกหนึ่งตามแนวทางพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคม

พระครูมงคลวรวัฒน์ (วัดเทพมงคล อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ) เป็นอีกรูปหนึ่งที่เน้นการใช้ฐานชุมชนเป็นแนวทางการอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชน ท่านกล่าวว่า “ปัจจุบันพยายามหาแนวร่วมจากหลายๆฝ่าย เพราะแต่ละคนมีศักยภาพไม่เท่ากัน และมีความรู้ความสามารถไม่เท่ากัน ดังนั้นเราจะทำอย่างไรให้ทุกฝ่ายใช้ศักยภาพและจุดเด่นของตนเองออกมาช่วยกันทำงาน มาช่วยกันสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวม อย่างเช่นการดึงเอาข้าราชการบำนาญมาช่วยเหลืองานสังคมพัฒนา เพราะเป็นผู้มีความรู้ เป็นทรัพยากรบุคคลที่เป็นประโยชน์ ให้มาช่วยงานของพระสงฆ์และชุมชน” (พระครูมงคลวรวัฒน์, สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2546) หรือที่พระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร) เสนอว่า “...เน้นการทำงานให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมและจัดการกันเอง เพราะชาวบ้านเป็นฐานที่สำคัญในการทำกิจกรรมทุกอย่าง ชาวบ้านควรจะต้องรู้ข้อมูลทุกอย่างเหมือนกันหมด และควรจะได้รับโอกาสเท่าเทียมกันในการทำกิจกรรมต่างๆ พระสงฆ์ไม่ควรเข้าข้างฝ่ายใดและไม่เอื้อประโยชน์แก่ฝ่ายใดโดยเฉพาะ” (พระครูสุภาจารวัฒน์, สัมภาษณ์, 7 ตุลาคม 2546)

พระสงฆ์นักพัฒนาอีกส่วนหนึ่งเห็นว่าผู้ที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ต้องเป็นผู้ที่รู้ปัญหาของชุมชนดี อย่างเช่นที่พระสมุห์สุรพงษ์ ปันนิจิตโต (วัดโนนตากกลาง อ.เมืองปราสาท จ.สุรินทร์) กล่าวว่า “...คนที่จะมาช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชนต้องมองปัญหาของชุมชนให้เห็น และต้องใช้มติส่วนรวมในการตัดสินใจทำงานพัฒนา พระสงฆ์ไม่ควรคิดเองทำเอง โครงการจะไม่มียั่งยืนอาจจะจบลงในระยะเวลาสั้นๆ การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมาร่วมคิดและตัดสินใจจะทำให้สามารถพัฒนาได้ถูกทาง ตรงตามที่ชาวบ้านมีความต้องการ ไม่ใช่การทำตามใจพระสงฆ์” (พระสมุห์สุรพงษ์ ปันนิจิตโต, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2546) หรือที่ พระครูประดิษฐ์กิตติคุณ (วัดราษฎร์ประดิษฐ์ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร) เสนอว่า “ก่อนอื่นต้องมีคณะทำงาน เพื่อร่วมทำความเข้าใจและตกลงกันว่าควรจะทำอะไรและอย่างไร ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลทุกฝ่าย ทั้งชาวบ้าน ผู้นำ และพระสงฆ์ ในช่วงแรกทำงานร่วมกับผู้นำชุมชน ให้มาร่วมกันคิด ร่วมกันแสดงความคิดเห็น และหาแนวทางที่ดีที่สุดในการพัฒนาร่วมกัน รวมทั้งได้พยายามประสานงานกับหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆในการทำกิจกรรมพัฒนาในทุกๆด้านด้วย” (พระครูประดิษฐ์กิตติคุณ, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2546)

5. แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

ที่จริงแล้วเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนชนบทอีสานมานานมาก เพิ่งจะมาเปลี่ยนแปลงเมื่อรัฐบาลนำเอาแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตกเข้ามาส่งเสริมในราว 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งทำให้วิถีชีวิตของคนอีสานเปลี่ยนแปลงไปสู่เศรษฐกิจแบบเงินตรา ทุกอย่างที่เคยหาอยู่หากินจากธรรมชาติและเคยแบ่งปันกัน ช่วยเหลือกัน ก็เปลี่ยนมาเป็นการแลกเปลี่ยนผ่านระบบเงินตรา ชาวบ้านที่เคยอยู่ร่วมกันทำงานด้วยกันในไร่นา ปัจจุบันลูกหลานต้องระหกระเหินออกไป

ทำงานกันในเมือง เพื่อหาเงินส่งมาใช้ในการซื้อปุ๋ยเคมี ซื้อเครื่องมือทันสมัย และมาใช้จ้างแรงงาน มาช่วยทำงานเกษตรแทน เศรษฐกิจพอเพียงในภาคอีสานหายไปเป็นเวลานานมาแล้ว แต่เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ.2540 คนอีสานที่ไปทำงานในเมืองจำนวนไม่น้อยต้องเดินทางกลับสู่บ้านเกิด กลายเป็นปัญหาที่เพิ่มขึ้นในชนบท เพราะรายได้ที่เคยมีส่งมาใช้จ่ายในการเกษตรและใช้จ่ายในครัวเรือนล้นหายไประยะหนึ่ง แม้ว่าชาวชนบทอีสานจะไม่ถึงขั้นอดอยาก เพราะยังหาอาหารจากธรรมชาติเลี้ยงครอบครัวได้บ้าง และด้วยความเป็นคนที่อยู่ยากินง่าย คนชนบทอีสานจึงยังสามารถอยู่รอดได้ในสภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่แตกในช่วงเวลานั้น แต่ผลจากวิกฤตเศรษฐกิจนั้น ก็ยังไม่ได้ทำให้ชาวชนบทอีสานกลับมาคิดถึงการกลับไปสู่เศรษฐกิจพอเพียง จนกระทั่งเมื่อในหลวงทรงมีพระราชดำรัสในวันที่ 4 ธันวาคม ของปีนั้น ซึ่งทรงกระตุ้นให้คนไทยกลับมาคิดถึงการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง หน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนจึงเข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านอีสานกลับมาพัฒนาตนเองแบบเศรษฐกิจพอเพียง และพระสงฆ์นักพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลของกระแสการพัฒนาตามพระราชดำรัสของในหลวง แม้ว่าการพัฒนาเพื่อให้ชาวบ้านกลับไปสู่การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างในอดีตนั้นจะเป็นไปไม่ได้ แต่การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาคนหนึ่งก็พยายามที่จะส่งเสริมกิจกรรมหลายๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านลดการพึ่งพิงการตลาดให้น้อยลง จึงมีโครงการเกษตรผสมผสานบ้าง เกษตรอินทรีย์หรือเกษตรปลอดสารพิษบ้าง โดยเฉพาะลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการเกษตร ซึ่งนอกจากจะช่วยลดต้นทุนการเกษตรแล้ว ยังช่วยให้เกิดการปรับสภาพดินให้ดีขึ้นตามธรรมชาติได้ รวมทั้งชาวบ้านยังมีพืชผลปลอดสารพิษไว้บริโภคเพื่อสุขภาพของคนในครอบครัวอีกด้วย

อย่างไรก็ตามแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงนี้ ยังไม่ได้รับการตอบรับจากชาวบ้านอีสานมากพอ เพราะชาวบ้านยังยึดติดกับความเชื่อที่ว่า การใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ จะช่วยให้เพิ่มผลผลิตได้มากกว่าการทำเกษตรแบบธรรมชาติ และถ้าไม่ได้ผลผลิตมากพอก็ไม่สามารถที่จะขายเพื่อให้มีรายได้พอเพียงที่จะใช้หนี้สินได้ การทำการเกษตรแบบพึ่งพิงการตลาดจึงยังเป็นแนวทางหลักที่ชาวบ้านอีสานส่วนใหญ่ยึดถือ และลูกหลานอีสานก็ยังคงต้องออกไปหางานทำในเมือง เพื่อส่งเงินกลับมาช่วยทางบ้าน แต่พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนหนึ่งก็ยังพยายามส่งเสริมการพัฒนาบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป ด้วยยังหวังว่าจะสามารถชักจูงให้ชาวบ้านเปลี่ยนแนวทางการผลิต และการใช้ชีวิตบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงได้มากขึ้นเรื่อยๆ แม้จะไม่ใช่ว่าทั้งหมดในทุกกิจกรรมการผลิตและในทุกครัวเรือน ทั้งนี้งานสังคมพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมิให้เห็นมาตั้งแต่ช่วงหลังปี 2540 เป็นต้นมา

พระครูใบฎีกาขุฑิล อมรปัญญาโญ (วัดอาศรมธรรมทายาท อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงว่า "การพัฒนาที่เน้นผลประโยชน์และเงินทองจะเป็น

ตัวเร่งความเสื่อมเสียศีลธรรมและความขัดแย้งในชุมชน เราควรจะปรับทิศทางการพัฒนาไปสู่แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางของในหลวง เศรษฐกิจพอเพียงถือเป็นแนวทางธรรมเนียมที่คำนึงถึง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ พร้อมกันอย่างบูรณาการ เพื่อให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข" (พระครูใบฎีกาชฎิล อมรปัญญา โณ, สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2546) ความเห็นดังกล่าวนี้แสดงจุดยืนทางการพัฒนาให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การพัฒนาบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางที่จะลดการพัฒนาวัตถุ ไปพร้อมๆกับการพัฒนาคนให้คนมี "คุณธรรม" คือมีคุณงามความดี และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข บนพื้นฐานการพัฒนาในหลายๆด้านประกอบกัน ไม่ใช่เน้นที่การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักอย่างที่เคยทำกันมาเป็นเวลานาน

หลวงพ่อนาน สุทนต์โล (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) มีแนวทางการทำงานพัฒนาที่พยายามสร้างเสริมให้คนในชุมชนบ้านท่าสว่างไม่ยึดติดกับระบบบริโภคนิยมและทุนนิยม แต่ใช้ชีวิตอยู่บนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงของคนในชุมชน ท่านเสนอแนะว่า "ถ้าชาวบ้านปลูกข้าว ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา และผลิตอาหารไว้บริโภค และของใช้พื้นฐานจำเป็นได้อย่างพอเพียง คนในชุมชนก็ไม่ต้องกลัวว่าฟองสบู่เศรษฐกิจจะระเบิดเมื่อไหร่ ระเบิดกี่ครั้ง หรือระเบิดรุนแรงเพียงใด เพราะชาวบ้านมีข้าวกิน มีอาหาร และมีของใช้ร่วมกันได้อย่างพอเพียง ถึงไม่มีเงินเลยทุกคนทุกบ้านก็จะไม่เดือดร้อน สามารถพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือกันและกันได้" (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2546)

พระครูวิบูลคุณากร (วัดสว่างวาริ อ.จตุรัส จ.ชัยภูมิ) เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาอีกรูปหนึ่งที่ใช้แนวทางการทำงานเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน ท่านกล่าวว่า "อาตมามีแนวทางการทำงานบนพื้นฐานความคิดว่า ถ้าชาวบ้านอยู่รอด พระสงฆ์ก็ย่อมอยู่รอด ถ้าชาวบ้านป่วย พระสงฆ์ก็ป่วยด้วย เพราะปากท้องต้องอาศัยชาวบ้าน และถ้าหากชาวบ้านอยู่ดีกินดี พระสงฆ์ก็อยู่ดีกินดีด้วย แต่การอยู่ดีกินดีนี้ ไม่ใช่การมีเงินทองมากมาย แต่กินอยู่อย่างพอดี ไม่ฟุ้งเฟ้อ ดังนั้นอะไรที่เป็นประโยชน์และช่วยให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดี ก็จะดำเนินการหมด ไม่ว่าจะเป็โครงการของรัฐหรือของเอกชน ถ้าเห็นว่าดีและมีประโยชน์ก็จะนำมาเป็นแนวทางการทำงานด้วย โดยเฉพาะการช่วยลดการใช้สารเคมีต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ปุ๋ยหรือยา จะได้ช่วยสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น ทั้งการกินอาหารปลอดสารพิษ อาหารไม่ปนเปื้อนสารเคมี และการรักษาด้วยยาสมุนไพรต่างๆ เพื่อให้คนมีสุขภาพดีถ้วนหน้า พร้อมการอยู่รอดได้ในเศรษฐกิจปัจจุบัน" (พระครูวิบูลคุณากร, สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2546)

จากข้อมูลการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ทั้ง 5 แนวทางดังกล่าวแล้ว เมื่อนำมาประมวลเป็นภาพรวมของแนวทางการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน ผู้ศึกษาอยากจะเรียกว่าเป็น "การพัฒนา

แนวพุทธ” ซึ่งไม่ได้ยึดติดกับแนวคิดการพัฒนาแนวใดเป็นหลัก แต่เป็นการพัฒนาในทางสายกลาง คือทำให้เกิดความพอดีหรือสมดุลในการพัฒนาทั้งทางจิตใจและวัตถุ ไม่เอียงไปทางวัตถุหรือจิตใจด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไป ชาวบ้านนั้นมีความต้องการพัฒนาอยู่ 2 ด้าน คือต้องการพัฒนาด้านจิตใจ เพื่อให้มีรากฐานการดำเนินชีวิตอย่างมีศีลธรรมจริยธรรม และการพัฒนาทักษะในการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีพะ พระสงฆ์เราจึงต้องเป็นผู้นำทางสติปัญญาเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านให้มีคุณภาพแห่งชีวิต เสริมสร้างธรรมในจิตใจของชาวชนบทเพื่อไล่ให้ทันกับความเจริญทางวัตถุ เพื่อจรรโลงความดีงามให้เกิดขึ้นในชุมชนชนบท และเพื่อให้สังคมชนบทเกิดความมั่นคงและอยู่รอดตลอดไป โดยเป็นความอยู่รอดในภาวะสังคมที่เอื้อให้บุคคลและกลุ่มสังคมมีชีวิตที่ดีงาม และพร้อมหรือสามารถเข้าถึงความดีงามยิ่งขึ้นไปทั้งด้านวัตถุและจิตใจ ถ้าพระสงฆ์เน้นแต่การสอนธรรมโดยไม่สนใจปัญหาปากท้องของชาวบ้าน การทำงานพัฒนาจะไม่ได้ผล ดังคำตรัสสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า “...คนที่ถูกความหิวครอบงำ มีความทุกข์จากความหิว แม้จะแสดงธรรม เขาก็ไม่สามารถเข้าใจได้” (พระธรรมปิฎก 2542: 5) การทำงานสังคมพัฒนาที่เหมาะสมจึงไม่ควรจะเน้นแต่เพียงการพัฒนาจิตใจ ต้องสนใจปัญหาปากท้องและความเดือดร้อนต่างๆ ของชุมชนด้วย แต่ก็ไม่ใช่พัฒนาให้ชาวบ้านสนใจแต่ปัญหาปากท้องและความสะดวกสบายทางวัตถุ จนกลายเป็นการยึดติดในวิถีชีวิตตามกระแสบริโภคนิยม จะต้องอบรมและสอนธรรมให้ชาวบ้านสามารถกำหนดความเป็นอยู่ของตนด้วยสติปัญญาและหลักธรรม หากทำเช่นนี้ได้ชาวบ้านก็จะเห็นความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ แต่สิ่งที่จะต้องตระหนักในขณะนี้คือ พระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางสังคมจะเตรียมชาวบ้านให้เผชิญกับบริโภคนิยมอย่างไรให้ทันได้อย่างไร ในเมื่อพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยก็ยังไม่สามารถขัดขึ้นกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยมได้

อย่างไรก็ตามในช่วงพุทธทศวรรษ 2520 และ 2530 พระสงฆ์ในภาคอีสานส่วนมากมองว่าประเด็นที่เป็นปัญหาหลักของชาวบ้านคือความยากจน และความยากจนนี่เองที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการปฏิบัติธรรม เมื่อชาวบ้านสามารถแก้ไขปัญหาคความยากจนได้ ก็จะมีเวลาหันมาแสวงหาความสุขทางจิตใจและเข้าหาหลักธรรม แต่ในภาวะสังคมอีสานปัจจุบันแสดงให้เห็นว่า แม้ชาวบ้านที่สามารถแก้ปัญหาคความยากจนได้หรือบรรเทาได้ แต่พวกเขาที่ไม่ได้แสวงหาธรรม เพราะความไม่พอและไม่รู้จักพอของคน เมื่อมีเงินใช้ก็ต้องการสะสมให้มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เพื่อที่จะมีสิ่งอำนวยความสะดวกและสิ่งหรูหรามากขึ้นเรื่อยๆ นิยามของความยากจนและการมีกินมีใช้ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ในอดีตนั้นคนยากจนหมายถึงคนที่ไม่มีข้าวให้ครอบครัวบริโภคได้พอเพียงตลอดทั้งปี ต้องอดข้าวหรือหยิบยืมจากคนอื่น ๆ แต่ในปัจจุบันความยากจนของคนในชุมชนคือคนที่ไม่มีเงินพอใช้จ่าย ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกใช้ในครอบครัว และไม่มีสิ่งของมีค่าที่เป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องแสดงฐานะของคนร่ำรวย เช่น รถยนต์ บ้านหลังใหญ่

เครื่องประดับหุรหุรา เป็นต้น สภาวะปัญหาความยากจนและปัญหาความเป็นอยู่ในชุมชนเปลี่ยนไป แม้ปัญหาความยากจนจะยังคงเป็นปัญหาสำคัญของชาวบ้านแต่รูปแบบและระดับความสำคัญของ ปัญหาความยากจนต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนต่างจากอดีตมาก ปัญหาที่มีผลต่อวิถีชีวิตของ ชาวบ้านอย่างมากในปัจจุบันคือปัญหาศีลธรรมจริยธรรม ที่ทำให้คนในชุมชนเดินหลงทาง ไม่รู้ว่า สิ่งใดดีหรือเหมาะสมในชีวิต จึงเกิดปัญหายาเสพติดและปัญหาสังคมอื่นๆตามมามากมาย การ พัฒนาจิตใจจึงมีความสำคัญ เพราะจะเป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยให้คนในชุมชนเข้าใจถึงสิ่งที่ถูกต้อง และสิ่งที่เหมาะสมต่อการนำไปใช้ในวิถีชีวิตของแต่ละคนและแต่ละครอบครัวได้อย่างแท้จริง หาก ลองคิดว่าถ้าในชุมชนไม่มีบิณฑบาต ไม่เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกันและทำประโยชน์ของส่วนรวม เป็นสำคัญ ชุมชนจะมีความสุขและสงบเพียงไร ความต้องการของชาวบ้านจึงไม่ใช่เพียงด้านวัตถุ แต่ต้องมีการพัฒนาด้านจิตวิญญาณควบคู่ไปด้วย ไม่ใช่เพียงการพัฒนาเพื่อความเจริญและความ ทันสมัยของชุมชน แต่ควรพัฒนาเพื่อความสุขสงบของชุมชนเป็นสำคัญ

ทั้งนี้การพัฒนาสังคมแนวพุทธนั้นมีหลักการพื้นฐานว่า การทำงานของพระสงฆ์ นักพัฒนานั้นยึดถือและเชื่อมั่นในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางดำเนินงานเพียงไร และอย่างไร โดยไม่ใช่การทำงานภายใต้กระแสสังคมที่ถูกครอบงำโดยระบบทุนนิยมและบริโศก นิยม ซึ่งจะทำให้พุทธศาสนิกชนติดกับดักของระบบสังคมและเศรษฐกิจในสองระบบนี้อย่างคั่นไม่ หลุด พระครูใบฎีกาขุฑู อมรปัญญา (วัดอาสมรธรรมทายาท อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา) กล่าวว่า “การจะสู้กับวิกฤตเศรษฐกิจสังคมแบบบริโศกนิยมได้ การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ต้องยึด หลักการของพระพุทธศาสนา และต้องยึดมั่นว่าพุทธศาสนาสามารถแก้ไขระบบปัญหาในปัจจุบันได้ อย่างคิดว่าแก้ไขไม่ได้ เพราะจะทำให้ยิ่งแก้ไขไม่ได้ แต่ถ้าเราคิดว่าแก้ไขได้ เราก็จะสามารถเป็นผู้นำ ทางไปสู่ทางออกของปัญหาได้ กำลังใจและความพยายามก็จะมามากขึ้น ทั้งผู้ร่วมงานและชาวบ้านก็ จะมีความมั่นใจมากขึ้นด้วย” (พระครูใบฎีกาขุฑู อมรปัญญา, สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2546)

การพัฒนาสังคมแนวพุทธจึงไม่ใช่แค่เพียงการโยนเงินล้านเข้าไปในหมู่บ้าน หรือการขึ้น ทะเบียนคนจนเพื่อสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะด้าน เพราะนั่นเป็นเพียงการ ตีค่าความเป็นคนด้วยแวนของทุนนิยม ที่ยังคงเอาตัวเงินเป็นฐานการพัฒนาคนและสังคม จะเห็นได้ จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหลายฉบับที่ผ่านมามุ่งเน้นการพัฒนาทางวัตถุเพียงด้าน เดียว เพิ่งจะเริ่มต้นในแผนฉบับที่ 8 นี้เอง ที่เห็นความสำคัญของการพัฒนาคน ในขณะที่การ พัฒนาสังคมแนวพุทธได้เสนอให้เห็นถึงกระบวนการพัฒนาสังคมว่า การพัฒนาสังคมที่แท้จริงนั้น ควรจะต้องคำนึงถึงวิถีชีวิตของความเป็นมนุษย์ที่ไม่ได้ต้องการเพียงแค่วัตถุ แต่สิ่งที่ต้องให้ ความสำคัญควบคู่กันไปคือความต้องการด้านจิตใจ ที่พระพุทธศาสนาได้เน้นย้ำว่า จิตเป็นหลักใน การพัฒนาคน ถ้าคนมีจิตใจดีก็จะนำไปสู่การพูดดีและการกระทำดี คือปราศจากโลภะ โทสะ และ โมหะได้ในที่สุด จึงกล่าวได้ว่าแนวคิดพุทธศาสนามีสาระและแก่นสารที่สามารถนำมาเป็นแนว

ทางการพัฒนาสังคม ที่สามารถประยุกต์ไปสู่การปฏิบัติจริงได้ในสังคมไทย แต่มีประเด็นคำถามที่สำคัญยิ่งในกระบวนการพัฒนาสังคมไทยปัจจุบันคือ องค์กรสงฆ์และพุทธศาสนาในฐานะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ จะทำอย่างไรให้กระบวนการพัฒนาสังคมแนวพุทธได้เกิดผลในเชิงปฏิบัติ เพื่อจะนำไปสู่การเป็นสังคมแห่งสันติธรรม

ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาคือ พระสงฆ์จะสามารถประยุกต์หลักธรรมของพุทธศาสนาเพื่อเป็นแนวทางพัฒนาของชาวบ้านได้อย่างไร ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมได้สืบต่อไปหรือไม่ ถ้าหากพระสงฆ์สามารถประยุกต์พุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาได้ ก็จะเป็นการชี้ให้เห็นว่าโลกกับธรรมไม่ได้แยกขาดออกจากกัน และธรรมก็ไม่ได้ถูกจำกัดขอบเขตอยู่แค่ในเขตวัดเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วทุกคนสามารถปฏิบัติธรรมได้ท่ามกลางกิจกรรมทางโลก กล่าวคือสามารถใช้กิจกรรมทางโลกมาเป็นสื่อส่งเสริมธรรมและการใช้ธรรมมาเป็นสื่อส่งเสริมกิจกรรมทางโลก

พระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร) ได้กล่าวถึงหลักธรรมเบื้องต้นของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า ควรประกอบด้วยอย่างน้อย 3 ประการคือ

1) วิสุทธิคุณ คือความบริสุทธิ์ พระสงฆ์ต้องดำรงตนให้มีความบริสุทธิ์ ประพฤติชอบ ปฏิบัติชอบ ถ้าพระสงฆ์ไม่มีความบริสุทธิ์แล้วจะช่วยเหลือชุมชนไม่ได้ ชาวบ้านและชุมชนจะหันหลังให้พระสงฆ์และวัด ถ้าพระสงฆ์มีความบริสุทธิ์ถึงไม่มีการพัฒนานอกวัด ชาวบ้านก็ยังนับถือและมาขอคำปรึกษาเมื่อเขาเกิดปัญหาต่างๆ

2) กรุณาคุณ พระสงฆ์ต้องมีความเมตตากรุณาที่จะช่วยเหลือคนให้พ้นทุกข์ หรือสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลชุมชน หากไม่มีเมตตาธรรมพระสงฆ์ก็อาจจะอยู่เฉยๆ เพราะงานสังคมพัฒนานั้นเป็นงานอาสาสมัคร ไม่ใช่งานที่ถูกกำหนดว่าเป็นกิจที่พระสงฆ์ทุกรูปต้องยึดถือปฏิบัติ พระสงฆ์นักพัฒนาใช้เมตตาธรรมเป็นฐานในการทำงานพัฒนา ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำเพื่อประโยชน์ของชุมชนและส่วนรวม

3) ปัญญาคุณ พระสงฆ์ต้องมีสติปัญญารู้เท่าทันสังคม รู้เท่าทันปัญหา และที่สำคัญต้องรู้ว่าควรนำหลักธรรมใดมาสอนชาวบ้านให้รู้เท่าทันปัญหาและพึ่งตนเองได้ สอนให้ชาวบ้านคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีความเสถียรต่อส่วนรวม มีความเมตตารักใคร่ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน (ปริดา เรื่องวิชาธร 2542: 9-10)

ในส่วนของชาวบ้านนั้น หากยึดถือหลักธรรมของพุทธศาสนาที่สอนให้หลีกเลี่ยงการทำ ความชั่ว เน้นการทำความดี และการมีจิตใจเปี่ยมด้วยความเมตตากรุณา ซึ่งล้วนเป็นวิถีปฏิบัติที่พึงประสงค์ของพุทธศาสนิกชน ชาวบ้านก็จะมีความพร้อมเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

ในประเด็นเรื่อง “การทำความคิด” นั้น พุทธศาสนิกชนไทยมักจะนึกถึงการรักษาศีลและ การทำบุญ ดังนั้นจึงมีพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนมากไม่น้อย ที่พยายามดึงเรื่องการทำบุญเข้ามาเป็น แรงจูงใจในการร่วมกิจกรรมการพัฒนาของชาวบ้าน โดยเน้นว่า “การพัฒนาคือการทำบุญ” เพราะ ชาวชนบทอีสานนั้น ตีความหมายข้อประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันของตนโดยถือเอาเรื่องบุญ บาปเป็นเกณฑ์ ดังนั้นการที่พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนหนึ่งพยายามตีความเรื่องการมีส่วนร่วมใน กิจกรรมการพัฒนา ว่าเป็นส่วนหนึ่งในการทำบุญนั้น จึงเป็นทั้งแรงจูงใจและการกระตุ้นชาวบ้าน ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมพัฒนาของพระสงฆ์ด้วยดี แนวความคิดของคนอีสานแต่เดิมให้ ความสำคัญกับการทำบุญด้วยการบวช การเลี้ยงพระ การสร้างและซ่อมแซมบูรณะวัด และ ช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆภายในวัดหรือกิจกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งประการหลังนี้เองที่ถูก พระสงฆ์นักพัฒนานำไปใช้เป็นกลยุทธ์ดึงชาวบ้านมาร่วมกันทำกิจกรรมสังคมพัฒนา และชาวบ้าน ตอบสนองพระสงฆ์เพราะเห็นว่าเป็นการทำบุญ การช่วยเหลือกิจกรรมของพระสงฆ์เพื่อให้ได้บุญ และเป็นการสะสมบุญสำหรับชาติหน้าที่ดีกว่า ไม่ได้คิดว่าเป็นการทำเพื่อสิ่งที่ดีกว่าในชีวิตของตน ปัจจุบัน จนกระทั่งชาวบ้านอีสานส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า การร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาหมู่บ้านของ ตนนั้นก็ถือว่าจะได้บุญเช่นกัน แม้ว่าในความรู้สึกของชาวบ้านจะเป็นบุญที่น้อยกว่าการทำบุญใน รูปแบบอื่นๆที่ให้โดยตรงแก่ทางวัดก็ตาม

อย่างไรก็ตามในเรื่องการทำความคิดนี้ ชาวบ้านมักจะตั้งคำถามกับพระสงฆ์อยู่บ่อยๆว่า “คนที่ทำดีได้ดีไม่ค่อยมีให้เห็นที่ไหน แต่ทำไมคนที่ทำชั่วกลับได้ดีนั้นมีมากมาย” อันเป็นการ เปรียบเปรยเชิงประชดประชันการทำความคิดที่ไม่ส่งผลดีในการดำเนินชีวิตปัจจุบัน พระสงฆ์ นักพัฒนาท่านหนึ่งได้ให้วิสัยทัศน์ว่า “ที่คนทำชั่วกลับได้ดีนั้น เพราะเขาได้ทำดีสะสมไว้แต่ชาติที่ แล้วย ส่วนผลชั่วที่เขาทำไว้ในชาตินี้ เขาอาจจะต้องไปชดใช้กรรมชั่วในชาติหน้า หากคนที่พยายาม ทำความดีแล้วยังไม่ได้ผลดีตอบแทนนั้น ก็เพราะเขายังต้องชดใช้กรรมเก่าอยู่ การที่เขาทำความดีอยู่ ในตอนนี้มันนะถูกต้องแล้ว เพราะถ้าเราไม่ทำความดีเลยผลของกรรมชั่วก็จะยิ่งเสริมทวีมากขึ้น อีก และผลดีที่สร้างสมไว้ก็จะส่งผลต่อชีวิตของเราในอนาคต หรือในชาติหน้า” อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้มีโอกาสถามพระสงฆ์นักพัฒนาท่านนั้นว่า “หลวงพ่อก็คิดว่าชาติหน้าหรือภพหน้ามีจริง หรือ และเป็นความเชื่อที่พุทธศาสนิกชนควรจะยึดถือหรือไม่” ซึ่งพระสงฆ์นักพัฒนารูปนั้นได้ กล่าวอธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า “...การนำเรื่องชาตินี้และชาติหน้ามาอธิบายในเรื่องการทำความคิด ละเว้นความชั่วนั้น ถือเป็นอุบายในการอบรมธรรมรูปแบบหนึ่ง ชาติหน้าหรือภพหน้าจะเป็นความ จริงหรือไม่ ยังยากที่จะให้คำตอบได้ชัดเจน เพราะเป็นเรื่องนามธรรมที่ยากต่อการพิสูจน์ แต่ก็ถือว่าเป็นความเชื่อที่พุทธศาสนิกชนควรจะเชื่อ เพื่อให้เกิดรูปธรรมในการพิจารณาให้เห็นความสำคัญ ของการทำความคิดละเว้นความชั่ว ความเชื่อต่างๆในสังคมไทยมีทั้งความเชื่อที่ส่งผลบวกและส่งผล

ลปในวิถีชีวิตของคนไทย ความเชื่อในเรื่องกรรมดีกรรมชั่วในชาตินี้และชาติหน้าถือเป็นความเชื่อในเชิงบวก ที่จะใช้โน้มนำให้คนทำดีและดำรงความเป็นคนดีไว้สืบไป” (พระครูโพธิวิรุณ, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2546) ประเด็นเรื่องการทำความดีและการทำบุญ จึงยังคงมีผลในทางบวกต่อการโน้มนำให้ชาวบ้านมาร่วมงานพัฒนากับพระสงฆ์ในทุกชุมชน

ในประเด็นเรื่อง “ความเมตตากรุณา” นั้น ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีความสำคัญที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข หลักธรรมเมตตากรุณานั้นสอนให้เราสามารถเอาชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ และเอาชนะความรุนแรงด้วยการไม่ใช้ความรุนแรง การมีความเมตตากรุณาจะทำให้พุทธศาสนิกชนสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นได้ เพราะช่วยให้เกิดความคิดคำนึงถึงผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นกับผู้อื่น และสำนึกว่าเมื่อจะทำอะไร การกระทำนั้นจะมีผลกระทบทั้งต่อตัวเราและผู้อื่นอย่างไรบ้างทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ช่วยให้คุณในชุมชนมีจิตใจเปี่ยมไปด้วยความรักความเอื้ออาทร และเข้าใจว่าสิ่งมีชีวิตทุกประเภทไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ต่างก็มีชะตากรรมร่วมกัน ทุกชีวิตมีความสัมพันธ์กันแนบแน่น ด้วยเหตุนี้ความเมตตากรุณาจึงมีความสำคัญมากในการใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต เป็นหลักธรรมที่มีขอบเขตกว้างขวางเพราะเป็นที่รวมของคุณธรรมที่ครอบคลุมไปถึงทุกสรรพสิ่งที่มีชีวิต และเป็นหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

พระมหาสุเทพ สุวณฺโณ (2546) เสนอแนวทางประยุกต์หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเพื่อใช้ในการพัฒนาสังคม หรือเพื่อใช้เป็นทางเลือกของการพัฒนาที่มุ่งให้เกิดความผาสุกและเกิดสังคมที่อยู่ร่วมกันด้วยความเอื้ออาทรและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ว่าควรมีเป้าหมายการพัฒนาที่ตัวมนุษย์ เพราะถ้าหากมนุษย์มีวิถีชีวิตที่ถูกครอบงำด้วยโลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) ย่อมจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการพัฒนาที่นำไปสู่การพัฒนาแบบมีจิตวิญญู การพัฒนาสังคมแนวพุทธจึงเน้นไปยังการพัฒนาที่ตัวมนุษย์เอง โดยเน้นที่เรื่องจิตของบุคคลเป็นสำคัญ โดยส่งเสริมศีลธรรมให้เกิดในสังคม ใช้หลักธรรมนำการพัฒนานบนพื้นฐานการส่งเสริมความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันระหว่างบุคคล สำหรับแนวทางหรือกลยุทธ์การพัฒนานั้น คือความพยายามสร้างสรรค์ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมผ่านกรอบของหลักพุทธธรรม ให้เป็นตัวนำในการพัฒนาสังคมและพัฒนามนุษย์ให้ครบองค์ ทั้งกาย จิตใจ และสติปัญญา กล่าวคือ มิตีทางกาย พัฒนาด้วยหลักศีล หรือ "ศีลสิกขา" ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือมีอาชีพสุจริต มีสัมมาวาจา ไม่กระทำการที่เบียดเบียนตนเอง คนอื่นหรือก่อความเสียหายแก่สังคม รวมถึงสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างรักษาสมดุล มิตีทางจิตใจ พัฒนาด้วยหลักสมาธิ หรือ "จิตตสิกขา" รูปธรรม คือสุขภาพจิตดี จิตมีคุณธรรม มีสติ สงบ มั่นคงในจริยธรรม มิตีทางปัญญา พัฒนาด้วยหลักปัญญา

หรือ "ปัญญาศึกษา" รูปธรรม คือ เป็นคนมีปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริง พิจารณาตัดสินสิ่งต่างๆ บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงและเหตุผล รู้จักเลือกกระทำในวิถีที่ไม่เบียดเบียน ไม่ตกเป็นทาสกาม หรือบริโศคนิยม การพัฒนาทั้งสามด้านนี้จะต้องอาศัยและเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งจะนำไปสู่การฝึกฝนและพัฒนาให้รู้จักปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องในชีวิตได้อย่างถูกต้อง โดยอาศัยหลักธรรมเพื่อให้เข้าใจถึงวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตที่ดี และนำไปสู่วิถีชีวิตแบบพุทธคือทางพ้นทุกข์ร่วมกัน ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม (สุรพศ ทวีศักดิ์ 2547ค: 7)

โดยในเรื่องการสร้างภูมิปัญญานั้น พระครูพัฒนกิจจานุยุตเห็นว่ามีความสำคัญมาก โดยกล่าวว่า “ปัญญามีใช้หมายถึงความรู้ที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียน มีประกาศนียบัตรหรือใบปริญญา เป็นเครื่องรับรอง แต่หมายถึงความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ความรู้เท่าทันความเป็นจริง จะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดี อย่างเช่นคนเราต้องรู้เท่าทันว่าทุกสรรพสิ่งในโลกมักเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นไปตามความคาดหวังหรือใจปรารถนาของมนุษย์ทั้งหมด เราจะยึดมั่นถือมั่นตามแต่ใจปรารถนาของเราไม่ได้ แต่ต้องปฏิบัติด้วยปัญญาคือความรู้เท่าทันและให้ตรงตามเหตุปัจจัย” (พระครูพัฒนกิจจานุยุต, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2546) ซึ่งหากมองในแง่การดำเนินชีวิต บุคคลที่มีการฝึกฝนตนเองและพัฒนาตนเองให้พร้อมทางสติปัญญา จะสามารถดำเนินชีวิตไปในแนวทางที่เหมาะสมได้ ทั้งสามารถสร้างประโยชน์ตนได้สมบูรณ์และสามารถพึ่งตนเองได้ในทุกๆ ทาง นอกจากตนเองจะดำเนินชีวิตได้ดีแล้ว ยังพร้อมที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นด้วยความเสียสละไม่เห็นแก่ตน ช่วยให้ได้พึ่งตัวเองได้เป็นอย่างดี (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2548: 6)

พระไพศาล วิสาโล (2545ค.) ได้เสนอแนะแนวทางในการสื่อธรรมสู่ประชาชนว่า สิ่งหนึ่งที่ต้องตระหนักก็คือ ธรรมนั้นจะต้องสัมพันธ์กับชีวิตของคนในสังคม การเผยแผ่ธรรมตามใจนึกของผู้สอนนั้นได้ผลน้อยกว่าการเอาปัญหาของฆราวาสเป็นตัวตั้ง ข้อที่ต้องตระหนักคือปัญหาของฆราวาสในปัจจุบันนั้นแตกต่างจากอดีตมาก แม้เรื่องอบายมุข เช่นการพนัน ยาเสพติด ยังเป็นปัญหามาถึงสมัยนี้ แต่ก็มีปัญหาใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมาย รวมทั้งมีปัจจัยใหม่ๆ มาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมมากขึ้น ทำให้ปัญหาต่างๆ มีความซับซ้อนมากขึ้น การที่พุทธศาสนาจะเป็นทางเลือกที่ผู้คนให้ความสนใจท่ามกลางกระแสบริโศคนิยมได้ จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนและมีการปรับตัวในหลายประการ ดังนี้

1) การนำเสนอหลักธรรมอย่างกระจ่างในฐานะเป็นหนทางบำบัดทุกข์ของมนุษย์ เพื่อนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติที่เหมาะสมในวิถีชีวิตปัจจุบัน ไม่ใช่การนำเสนอแต่ในด้านพิธีกรรม หรือการทำบุญในเชิงรูปแบบหรือฟุ้งฟิงไสยศาสตร์และอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของวัดมณฑลทั้งหลาย

2) การนำเสนอโลกทัศน์ที่ให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจมากกว่าความสุขทางวัตถุ อันเป็นความสุขที่เกิดจากปัญญารู้เท่าทันความเป็นจริงบนพื้นฐานความพอเพียงหรือความพอดี หาก

คนในสังคมยังไม่รู้หนทางที่จะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง ก็จะหลงไหลอยู่ในวังวนของความสุขที่ตอบสนองทางวัตถุอย่างไม่รู้จักจบสิ้น

3) การกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมขึ้นอยู่กับความพอดี ไม่ยึดติดกับการเสพวัตถุเพื่อบำบัดทุกข์ แต่เป็นการสร้างความสุขที่นำไปสู่ความสงบทางจิตใจ พุทธศาสนาจึงควรนำเสนอทางเลือกที่ต่างจากบริโภคนิยม โดยแสดงถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงของแนวทางพุทธศาสนากับวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน ที่จะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง แต่ก็อาจเป็นสิ่งที่ยุ่งยากในทางปฏิบัติ เพราะทางเลือกของบริโภคนิยมที่จะนำไปสู่ความสุขจากการเสพวัตถุนั้น มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากกว่า

4) พุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนได้ต้องเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของผู้คน ดังนั้นจึงต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมของยุคสมัย ในอดีตพุทธศาสนามีบทบาทต่อสังคมไทยมาก เพราะสามารถผสมกลมกลืนเข้ากับความเชื่อต่างๆ ที่มีอิทธิพลในท้องถิ่น แต่ปัจจุบันความเชื่อในเรื่องทุนนิยมและบริโภคนิยมกำลังครอบงำวิถีชีวิตของคนไทย อันเป็นวิถีชีวิตที่ยากต่อพุทธศาสนาจะปรับตัวให้ผสมผสานกลมกลืนกันได้โดยที่ยังคงสามารถรักษาหลักการที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาเอาไว้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การพัฒนาแนวพุทธควรเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาเศรษฐกิจควรเป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาคนไม่ควรถือเป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา แต่ควรเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งประกอบด้วย 5 ประการ คือ 1) มีความรู้ดีความสามารถดี 2) มีสุขภาพอนามัยดี 3) มีความคิดดีและถูกต้อง 4) มีการกระทำดี และ 5) มีจิตใจดี การพัฒนาชุมชนควรเน้นที่การพัฒนาให้คนในชุมชนเป็นผู้ที่มีความพร้อมด้วยคุณภาพและคุณธรรม ให้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถควบคู่ไปกับการมีคุณธรรมศีลธรรม รู้ว่าจะประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรให้เป็นคนดี สามารถเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง ครอบครัว และทำงานให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ชุมชน และสังคมได้ แนวทางการพัฒนาของพระสงฆ์ที่เหมาะสม จึงควรตอบสนองความต้องการของคนในสังคมทั้งด้านวัตถุ ด้านจิตใจ และด้านสังคมวัฒนธรรม พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนดังนี้

1) เป็นผู้นำทางจิตใจ ศรัทธา และปัญญา เพื่อเป็นแบบอย่างและโน้มน้าวให้ประชาชนมีคุณธรรมจริยธรรม เพื่อยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น สามารถมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม

2) พัฒนาจิตใจของประชาชน หมายถึง โดยการให้การศึกษอบรมและส่งเสริมให้เกิดสุขภาพจิตที่ดีและมีคุณภาพจิตที่ดี เอื้อต่อการพัฒนาส่วนบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม ให้เกิดความเจริญ และความมั่นคง การพัฒนาจิตใจเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาคน การพัฒนาจิตใจ

เป็นเรื่องเกี่ยวข้องโดยตรงกับศาสนาและพระสงฆ์ การพัฒนาชุมชนจะไม่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน หากประชาชนไม่ได้รับการพัฒนาจิตใจ

3) ส่งเสริมการศึกษาของเยาวชนและประชาชนทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคนให้สามารถนำความรู้ทางโลกไปใช้ในการประกอบอาชีพและทำประโยชน์แก่สังคม เพื่อให้สามารถนำความรู้ทางธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตให้มีชีวิตที่เป็นสุข และเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม พระสงฆ์และวัดอาจมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาของเยาวชนและประชาชนด้วยการจัดตั้งศูนย์เด็กเล็ก โรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา (อย่างเช่น โรงเรียนพุทธเกษตรของหลวงพ่อเฉลิม) รวมทั้งการศึกษาของพระสงฆ์และสามเณรทั้งนักธรรม บาลี และสายสามัญ

4) ส่งเสริมศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม เพื่อการเรียนรู้ให้เท่าทันกับกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยมที่รุกคืบเข้ามาครอบงำวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน และกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคม

5) ให้การสงเคราะห์แก่ผู้ประสบความทุกข์ยากเดือดร้อน เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาการครองชีพ (เช่น สนับสนุนในการประกอบสัมมาชีพของคนในชุมชน) ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ (เช่น ให้การรักษาพยาบาลหรือดูแลผู้ป่วยรุนแรง เช่น โรคนวดส ผู้ติดเชื้อเอชไอวี) ตลอดจนปัญหาครอบครัวในฐานะเป็นผู้ให้คำปรึกษา

6) ช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาศีลธรรม วัฒนธรรม ปัญหาเยาวชน ปัญหาผู้สูงอายุ เป็นต้น พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชนเท่าที่จะสามารถช่วยได้ โดยการแนะนำให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านและผู้เฒ่า และร่วมบรรเทาแก้ไขปัญหากับชาวบ้านและผู้เฒ่าชุมชน

7) ช่วยพัฒนาชุมชนให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โดยเป็นแกนนำให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้ร่วมมือกันพัฒนาชุมชนของตนบนพื้นฐานหลักธรรมของพุทธศาสนา ให้คำแนะนำและช่วยเหลือในการพัฒนาทั้งด้านวัตถุ จิตใจ และสติปัญญา

ในประเด็นเรื่องการพัฒนาแนวพุทธนี้ มีพระสงฆ์นักพัฒนาท่านหนึ่งได้สรุปสั้นๆว่า เป็นแนวทางที่ควรเน้นการนำมรรค 8 มาเป็นแนวทางหลักในการทำงานร่วมกับประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าสามารถช่วยพัฒนาหรือสร้างเสริมให้ชาวบ้านมีสัมมาทิฐิ เมื่อมีสัมมาทิฐิชาวบ้านก็จะสามารถใช้ชีวิตได้อย่างเหมาะสม บนพื้นฐานการมีศีล สมาธิ ปัญญา คือเมื่อมีปัญหาความคิดที่ถูกต้อง มีสติในการดำเนินชีวิต และมีวิถีปฏิบัติที่เหมาะสมแล้ว การพัฒนาหรือการปรับเปลี่ยนทุกอย่างในทางที่ดีก็จะตามมา ไม่ว่าจะอะไรที่ให้โทษหรือที่ให้คุณ เราจะสามารถรู้จักเลือกที่จะปฏิบัติหรือปรับเปลี่ยนไปในทางที่เป็นประโยชน์ได้ (พระครูพิพิธธรรมรส, สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2546)

กิจกรรมสังคมพัฒนาในภาคอีสาน

แม้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนามีความเป็นปัจเจกชนสูงในการทำงาน แต่เงื่อนไขความเป็นปัจเจกชนสูงนี้ไม่ได้ส่งผลให้พระสงฆ์เลือกทำกิจกรรมที่แตกต่างกัน พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปจะเลือกทำกิจกรรมใดนั้น จะขึ้นอยู่กับสภาพปัญหา เงื่อนไขและปัจจัยแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนที่อยู่อาศัย ดังนั้นกิจกรรมที่พระสงฆ์นักพัฒนาดำเนินการในแต่ละชุมชนจึงอาจจะแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมชุมชนและความต้องการของคนในชุมชนประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งอาจจะแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขหรือการกระตุ้นจากปัจจัยภายนอก อย่างเช่น การเข้ามาสนับสนุนการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานของรัฐ หรือข้อกำหนดต่างๆจากองค์กรคณะสงฆ์ ดังนั้นเพื่อให้สามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมสังคมพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงสังคมในแต่ละช่วงเวลาได้ชัดเจน การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้จึงจำแนกเป็น 4 ช่วงเวลา คือ ช่วงก่อนปี 2513 (โดยรวมช่วงก่อนปี 2503 และระหว่างปี 2504-2513 เข้าด้วยกัน เนื่องจากมีลักษณะการทำกิจกรรมสังคมพัฒนาไม่แตกต่างกัน) ช่วงระหว่างปี 2514-2523 ระหว่างปี 2524-2533 และหลัง ปี 2533 ดังรายละเอียดกิจกรรมสังคมพัฒนาในแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

1. ช่วงก่อนปี 2513

จากผลการวิจัยครั้งล่าสุด (พ.ศ.2546-2547) พบว่ามีพระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มทำกิจกรรมในช่วงก่อนปี 2513 เพียง 5 รูป จากผลการศึกษารายละเอียดกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงเวลานี้ พบว่ากิจกรรมการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น นับเป็นกิจกรรมสังคมพัฒนาที่เด่นชัดมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการทำถนนหนทางและแหล่งน้ำกินน้ำใช้ เนื่องจากในช่วงเวลานั้น โครงการพัฒนาของรัฐเข้าไปพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนชนบทอีสานได้ไม่ทั่วถึง ถนนหนทางเป็นความเดือดร้อนที่คนชนบทอีสานประสบอยู่ โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ถนนภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านซึ่งเป็นถนนดิน ไม่สามารถใช้เดินทางติดต่อกันได้สะดวก รวมทั้งบางหมู่บ้านยังไม่มีถนนติดต่อกับหมู่บ้านอื่นด้วย ต้องเดินไปตามคันนาของชาวบ้าน สร้างความเดือดร้อนให้แก่เด็กนักเรียนและพระเณรที่ต้องเดินทางออกไปเรียนนอกชุมชน การทำถนนจึงเป็นกิจกรรมที่พระสงฆ์นักพัฒนาพาชาวบ้านทำกันมากที่สุดในช่วงเวลานี้ รองลงมาเป็นกิจกรรมการจัดการแหล่งน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคบริโภคในชุมชน มีการขุดบ่อน้ำหรือสระน้ำเพื่อการเก็บกักน้ำฝนไว้ใช้

ประเด็นที่น่าสนใจในการทำกิจกรรมพัฒนาของพระสงฆ์ในช่วงเวลานี้คือ ต้องใช้ศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์เป็นฐานหลักในการกระตุ้นให้ชาวบ้านมาร่วมกันพัฒนา แต่ศรัทธาอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ พระสงฆ์ยังต้องลงมือพัฒนากิจกรรมต่างๆอย่างจริงจังให้ชาวบ้านเห็นด้วย ถ้าสั่งการเพียงอย่างเดียวจะไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านมากนัก อย่างเช่นกิจกรรมการทำถนน

ในหมู่บ้าน ถ้าพระสงฆ์ไม่เป็นผู้นำชาวบ้านถนนจะทำเสร็จได้ยาก เพราะนอกจากจะต้องขอแรงงานชาวบ้านมาร่วมกันทำถนนแล้ว ยังต้องขอแบ่งส่วนที่ดินของชาวบ้านที่อยู่ในแนวถนนด้วย ถ้าไม่ใช่พระสงฆ์เป็นผู้ขอที่ดิน การทำถนนนั้นก็ยากจะได้รับความร่วมมือ นอกจากนี้กลยุทธ์ในการทำถนนของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปในช่วงนั้นยังแตกต่างกันอย่างน่าสนใจอีกด้วย อย่างกรณีหลวงพ่อนาน สุธสาลีโด (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) ซึ่งเริ่มทำการพัฒนาถนนในหมู่บ้านระหว่างปี 2506-2510 ท่านใช้วิธีการระดมพระเณรมาเป็นกำลังหลักในการทำถนนอย่างจริงจัง เพื่อให้ชาวบ้านเห็นแบบอย่างว่าพระเณรลงมือทำถนนให้กับชาวบ้านแล้วญาติโยมก็ไม่ควรจะนิ่งดูเฉย แม้ชาวบ้านที่เคยเกี่ยงงอนก็ต้องมาร่วมทำถนนกับพระเณรด้วย ถ้าปล่อยให้พระเณรทำกันแต่เพียงลำพังจะเป็นบาป จึงกลายเป็นการระดมพลังชาวบ้านจำนวนมากมาร่วมกันทำถนนจนเสร็จได้ และทำเช่นนี้อยู่หลายปีจนกระทั่งถนนใช้การได้ดี ส่วนในกรณีพระครูมหาทวีคุณารักษ์ (วัดป่าศรีสุทธาพิสัย อ.หนองหาน จ.อุดรธานี) ท่านเริ่มทำถนนที่บ้านหนองเม็กและบ้านอื่นๆใกล้เคียงในปี 2500 ท่านใช้การประยุกต์เอาศาสนพิธีมาเป็นเครื่องมือให้ชาวบ้านร่วมกันทำถนนคือพิธีบุญจูง ท่านบอกกับชาวบ้านว่าท่านจะหากฐินมาทอดที่หมู่บ้าน แต่ชาวบ้านก็จะต้องเตรียมรับกฐิน ต้องช่วยกันพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นระเบียบเรียบร้อยพร้อมรับกฐิน โดยในการพัฒนานี้ท่านชักจูงให้ชาวบ้านช่วยกันทำในทุกด้าน ทั้งการปรับปรุงวัด ปรับปรุงสภาพชุมชนและถนนหนทาง และทำเช่นนี้หมุนเวียนไปหลายหมู่บ้านทุกปี จนกระทั่งมีถนนเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านที่ใช้การได้ดี

สำหรับกิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำสะอาดนี้มีกรณีของพระครูพิพิธธรรมรส ซึ่งในตอนนั้นคือหลวงพ่อบัญญัติ อนุตตโร (วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา) ในปี 2513 ท่านได้ชักชวนชาวบ้านมาร่วมพัฒนาแหล่งน้ำในวัด เพราะช่วงนั้นพระเณรในวัดและชาวบ้านในบริเวณใกล้วัดเดือดร้อนเรื่องน้ำกินน้ำใช้ ตอนแรกไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน เพราะชาวบ้านและข้าราชการคิดว่าหลวงพ่อบัญญัติเป็นพระคอมมิวนิสต์มาชักชวนชาวบ้านทำนั่นทำนี่ ตอนนั้นทั้งชาวบ้านและข้าราชการคิดว่าการพัฒนาไม่ใช่กิจของสงฆ์ เป็นหน้าที่ของภาครัฐที่จะมานำพาชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ แต่หลวงพ่อบัญญัติยังคงพาพระเณรขุดดินทำแหล่งน้ำกันเองจนชาวบ้านบางส่วนต้องเข้ามาช่วยด้วย จึงสามารถทำท่านบักน้ำไว้ใช้ได้เสร็จโดยไม่มีหน่วยงานใดมาช่วย จากนั้นการทำงานพัฒนาของหลวงพ่อบัญญัติจึงได้รับการยอมรับจากชาวบ้านและข้าราชการ เพราะเห็นถึงความจริงจังในการทำงานของท่าน

นอกจากนี้ก็มีกิจกรรมการปลูกพืชสมุนไพรและผลิตยาสมุนไพร เพื่อใช้รักษาพยาบาลเบื้องต้นให้แก่คนในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากการเดินทางไปสถานีอนามัยประจำตำบลไม่สะดวกและโรงพยาบาลยังมีน้อยให้บริการได้ไม่ทั่วถึง การพัฒนาจิตใจเพื่อลดละเลิกอบายมุขด้วยการอบรมศีลธรรมเพื่อการประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต และอีกกิจกรรมหนึ่งที่มีความเด่นชัด

คือ การส่งเสริมการศึกษาแก่ชุมชน ทั้งการศึกษาของพระเถรและการใช้อาคารและบริเวณวัดเป็นห้องเรียนสำหรับเด็กในโรงเรียนสายสามัญ

2. ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2514-2523

ความแตกต่างของกิจกรรมสังคมพัฒนาเกิดขึ้นในช่วงภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี 2516 ซึ่งเรียกว่าเป็นยุคประชาธิปไตยเบงบานนั้น มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้มีบทบาทในการกระตุ้นให้พระสงฆ์ท้องถิ่นในภาคอีสานมีความตื่นตัวในการพัฒนาชุมชนของตนมากขึ้น โดยศูนย์การศึกษาและพัฒนาของสงฆ์ซึ่งสามารถตั้งขึ้นจนครบทุกจังหวัดของภาคอีสานในปี 2513 นั้น เป็นกลไกสำคัญในการกระจายความรู้ด้านการพัฒนาไปสู่ท้องถิ่น มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้มอบหมายให้บัณฑิตสงฆ์ออกไปช่วยอบรมผู้นำสงฆ์จากชนบท ด้านเทคนิคเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน อย่างเช่นการสร้างบ่อน้ำ ฝายน้ำ ล้อมซึม หลักสุขอนามัยและโภชนาการ และต่อมาได้ขยายการฝึกอบรมไปในด้านการศึกษาวิชาชีพ การศึกษาผู้ใหญ่ และการสร้างห้องสมุดประจำหมู่บ้าน ซึ่งความรู้และเทคนิคการทำงานเหล่านี้ได้เสริมให้พระสงฆ์ท้องถิ่นที่มีความสนใจในการทำงานพัฒนาสังคมได้ขยายกิจกรรมไปหลายด้านมากขึ้น และต่อมาเมื่อกระแสแนวคิดการพัฒนาที่เน้นการเข้ามีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาตนเองกระจายลงสู่ชนบทอีสาน พระสงฆ์นักพัฒนา ก็ได้รับเอาแนวความคิดนี้ไปปฏิบัติในรูปของธนาคารข้าว ธนาคารควาย กลุ่มออมทรัพย์ และการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก อันเป็นผลส่วนหนึ่งให้ขอบข่ายงานสังคมพัฒนาขยายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ยิ่งไปกว่านั้นในช่วงหลังปี 2520 ที่บทบาทการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานหลายๆรูปได้รับความสนใจทำการศึกษาและมีการพิมพ์เผยแพร่ผลงานอย่างกว้างขวางโดยองค์กรพัฒนาเอกชน 2 องค์กรคือมูลนิธิโกมลคีมทองและคณะกรรมการศาสนาเพื่อสังคม (กศส.) ความตื่นตัวของพระสงฆ์ในภาคอีสานที่สนใจเข้ามาทำงานสังคมพัฒนามีมากขึ้นเป็นลำดับ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีความตื่นตัวของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานมากขึ้นแต่กิจกรรมการพัฒนาในช่วงเวลานี้ก็ยังให้ความสำคัญมากกับการปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำถนนและปรับสภาพแวดล้อมของชุมชน ซึ่งยังคงมีเงื่อนไขในการทำงานที่พระสงฆ์นักพัฒนา ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน ทำกันเองตามกำลังความสามารถและทรัพยากรที่มีในชุมชน โดยยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ตัวอย่างเช่นการทำงานของพระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร) ท่านพาชาวบ้านและผู้นำชุมชนช่วยกันพัฒนาถนนหนทางและสร้างสะพานข้ามห้วย เพื่อให้การเดินทางติดต่อทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านในตำบลนาโสีสะดวกสบายขึ้น หรือในกรณีพระครูพัฒนกิจจานุยุต (วัดห้วยบง อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา) เคยพาชาวบ้านน้อยทุ่งสว่างพัฒนาและปรับปรุงซ่อมแซมถนนใน

หมู่บ้าน และถนนเชื่อมต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง โดยใช้แต่แรงงานชาวบ้าน ไม่มีงบประมาณหรือเครื่องมือจากภาครัฐเข้ามาสนับสนุนเลย

อีกกิจกรรมหนึ่งที่พระสงฆ์นักพัฒนายังคงดำเนินการไม่แตกต่างจากช่วงเวลาแรก คือการพัฒนาจิตใจเพื่อให้ชาวบ้านลดละเลิกอบายมุขต่างๆ (ทั้งสุราและการพนัน) เพราะอบายมุขเหล่านี้คือรากฐานปัญหาความยากจนและปัญหาสังคมในชุมชน อย่างเช่นที่พระครูพิพิธธรรมรส (วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา) มีความเห็นว่า “...ชาวบ้านที่ยากจนขึ้นแค้นนั้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะการหลงมัวเมาในอบายมุข ถ้าหากทุกคนหลุดพ้นจากอบายมุข และประกอบสัมมาอาชีพะชีวิตของแต่ละคน ครอบครัว และชุมชนก็จะเป็นสุขและสงบมั่นคงโดยถ้วนหน้า จึงพยายามอบรมสั่งสอนชาวบ้านอยู่นานหลายปี แต่ไม่ได้ผลสำเร็จเท่าที่ควร และยังคงต่อต้านจากคนบางกลุ่มที่สูญเสียประโยชน์ด้วย” หรือในกรณีพระครูศีลวราภรณ์ (วัดโนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา) ซึ่งพยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านละเลิกอบายมุขมาตั้งแต่ปี 2520 โดยพยายามอบรมสั่งสอนและพัฒนาจิตใจในกลุ่มเด็กและเยาวชนก่อน เพื่อสร้างรากฐานการเป็นคนดีสำหรับกลุ่มคนที่ จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต เมื่อลูกหลานเป็นเด็กดี ประพฤติดี มีศีลธรรมจริยธรรม พ่อแม่ก็จะเห็นดีเห็นชอบ และหันมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมลุ่มหลงมัวเมาอบายมุขให้ลดน้อยลง แม้ว่าในขณะนั้นอบายมุขยังไม่หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง แต่กล่าวได้ว่าชาวบ้านได้ลดละเลิกไปมากแล้ว

สำหรับกิจกรรมสังคมพัฒนาที่มีการริเริ่มดำเนินการในช่วงเวลานี้ สามารถจำแนกได้เป็น 5 กลุ่มกิจกรรม คือ

1) การสร้างสาธารณูปโภคให้แก่ชาวบ้านทั้งการจัดการแหล่งน้ำสะอาด โดยเฉพาะการสร้างอ่างเก็บน้ำฝน อย่างเช่นการทำงานของพระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร) ท่านจัดตั้งกองทุนโอง เป็นการจัดเงินทุนหมุนเวียนเพื่อให้ชาวบ้านยืมไปสร้างอ่างเก็บน้ำฝน เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจึงนำเงินมาคืนกองทุนเพื่อให้ครอบครัวอื่นๆนำเงินไปสร้างอ่างเก็บน้ำฝน ต่อไป ทำเช่นนี้เรื่อยไปจนกระทั่งทุกครัวเรือนมีโองไว้เก็บน้ำฝนไว้ใช้ดื่มกินและซักล้างเพียงพอตลอดทั้งปี กิจกรรมการจัดการน้ำสะอาดในช่วงเวลานี้ พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากเน้นการสร้างโองเก็บน้ำฝน เพราะได้ไปรับการอบรมมาจากศูนย์การศึกษาและพัฒนาขององค์กรคณะของสงฆ์ และยังได้รับเงินทุนหมุนเวียนจากบางหน่วยงานของรัฐ จึงทำกันแพร่หลายพอสมควร

2) ด้านสุขอนามัยเช่นส่งเสริมการสร้างส้วมซึม และการรณรงค์ให้ชาวบ้านเลิกกินอาหารสุกๆดิบๆ อย่างเช่นกรณีพระครูพัฒนกิจจานุยุต (วัดห้วยบง อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา) ตั้งแต่ปี 2523 ได้ทำการขุดส้วมให้ชาวบ้านในลักษณะเป็นอาสาสมัคร เนื่องจากได้ไปอบรมมา ท่านเล่าว่า “การไปอบรมต้องเดินไปเป็นระยะทาง 7-8 กิโลเมตร ช่วงนั้นเริ่มทำงานประสานกับชาวบ้านแล้ว

จริงๆการอบรมเขาจัดให้ฆราวาสแต่หลวงพ่อดสนใจก็เลยไปร่วมด้วย อบรมเสร็จก็มาเริ่มทำในหมู่บ้าน ชักชวนชาวบ้านทำอยู่นานหลายเดือนกว่าจะให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมใช้กันทุกครัวเรือน ...ทำไปเพราะอยากให้เขาอยู่อย่างถูกสุขลักษณะ” ซึ่งนับเป็นกรณีตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จสูง ในขณะที่พระสงฆ์นักพัฒนาในหลายๆพื้นที่ต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะดำเนินการได้สำเร็จอย่างทั่วถึงทุกครัวเรือน

3) การส่งเสริมการเกษตรเพื่อการบริโภคในครัวเรือน อย่างเช่นการปลูกพืชสวนครัวรั้วกินได้ ที่เริ่มมีการณรงค์กันอย่างจริงจังในหลายพื้นที่ อย่างเช่นพระครูศีลวราภรณ์ (วัด โนนเมือง อ. ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา) ท่านเริ่มส่งเสริมในปี 2520 โดยเน้นถึงการเพาะปลูกที่สามารถใช้บริโภคในครัวเรือน โดยไม่ต้องเสียเงิน ท่านจึงสอนให้ชาวบ้านปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ การปลูกผักสวนครัวของชาวบ้านแต่เดิมนั้นทำได้ปีละครั้งเฉพาะในพื้นที่ที่ใกล้แหล่งน้ำหรือพื้นที่เล็กๆหลังบ้าน แต่เมื่อทำโครงการนี้สามารถช่วยเหลือให้ชาวบ้านมีผักปลอดสารพิษกินเองตลอดทั้งปี

4) การรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนเริ่มเด่นชัดมากขึ้น มีพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยเริ่มพาชาวบ้านก่อตั้งกลุ่มทำกิจกรรมหลายๆอย่าง แต่ที่มีบทบาทสำคัญคือ ธนาคารข้าวและธนาคารควาย

- ธนาคารข้าว มีพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยทำ แต่มีแนวทางการทำงานแตกต่างกันไป อย่างเช่นพระครูปัญญาสาร โชติ (วัดสว่างเลิงแสง อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น) ท่านเริ่มทำธนาคารข้าวในปี 2518 เพราะชาวบ้านประสบปัญหาภาวะฝนแล้งอย่างรุนแรง ผลผลิตในไร่นาไม่ได้ผล ชาวบ้านขาดแคลนข้าวเพื่อการบริโภค จึงเริ่มทำธนาคารข้าวจากบุญกองข้าว ที่ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมาถวายวัดเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว โดยนำข้าวมากองรวมกันเรียกว่า “บุญกุ่มข้าวใหญ่” เดิมชาวบ้านจะขายข้าวเอาเงินมาบูรณะวัด ท่านจึงเสนอว่าไม่ต้องขายข้าวแต่ให้อามารวมทำเป็นธนาคารข้าว พร้อมกับตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งขึ้นมาดูแล เพื่อให้ชาวบ้านกู้ไปกินในครัวเรือน ปีต่อไปได้ข้าวก็ให้นำมาใช้คืนกับธนาคาร เป็นการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านที่ยากจนได้ดี และในขณะเดียวกันก็เป็นการสอนคนไปด้วย คือให้มีศีลธรรม มีความซื่อสัตย์ เป็นการพัฒนาจิตใจด้วย

- ธนาคารควาย เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ช่วยเหลือชาวบ้านยากจน อย่างเช่นพระครูพิพิธธรรมรส (วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา) ท่านทำธนาคารควายในปี 2523 เนื่องจากเห็นรถสิบล้อมาบรรทุกควาย เกิดความสงสารและกลัวว่าควายจะสูญพันธุ์ จึงได้ประกาศรับซื้อควาย และมีคนบริจาคเงินสามแสนบาทซื้อวัวควายได้ 93 ตัว จึงเอาควายมาให้ชาวบ้านเลี้ยงเป็นการพัฒนาคน โดยคนที่เอาควายจากธนาคารควายไปเลี้ยงครบสี่รุ่นต้องคืนวัด ส่วนลูกที่ได้มานั้นต้องสลับให้วัดกับคนเลี้ยง และมีการขอข้าวต่อปีสำหรับคนที่เอาควายไปทำนาด้วย เพื่อที่จะได้เอาข้าว

ส่วนนี้มาหุงหาอาหารให้เด็กในศูนย์เด็กเล็ก และให้พี่เลี้ยงเด็กปีละหนึ่งเวียนเป็นค่าตอบแทน รวมทั้งเมื่อชาวบ้านไม่มีข้าวก็มาขีมวัดได้ แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องลดละเลิกอบายมุข จึงเป็นลักษณะเสริมการทำธนาคารข้าว ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และการพัฒนาจิตใจไปพร้อมๆกัน อีกกรณีหนึ่งคือพระครูปัญญาสารโชติ (วัดสว่างเลิงแสง อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น) ท่านทำโครงการธนาคารควายในปี 2523 เพราะเห็นว่าชาวบ้านใช้ควายไถนา การมีธนาคารควายไว้ช่วยเหลือชาวบ้านที่ไม่มีควายใช้น่าจะเป็นสิ่งที่ดี เมื่อได้รับบริจาคควายมาจากมูลนิธิเด็กซึ่งซื้อควายมาให้ 2 ตัว ก็ให้ชาวบ้านขีมไปใช้งาน โดยต้องจ่ายค่าแรงงานควายเป็นข้าวเปลือก 15 ถังต่อปีเพื่อนำไปสมทบกับธนาคารข้าว การขีมควายไปเลี้ยงถ้าควายตัวแม่ตก ลูก สมาชิกเอาลูกตัวแรกไป ลูกตัวที่ 2 เป็นของธนาคาร ปัจจุบันยังคงทำโครงการนี้อยู่ โคนกระบือในโครงการมี 70 ตัว แต่เป็นลักษณะการเอาควายไปเลี้ยงเป็นการอนุรักษ์ ไม่ได้ใช้ทำนาแล้ว เพราะชาวบ้านยังทำนาแต่ใช้ควายเหล็ก

5) กิจกรรมส่งเสริมการศึกษา กิจกรรมที่เด่นชัดมากคือการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนเข้าเกณฑ์เรียน เพื่อเตรียมความพร้อมด้านการศึกษาให้เด็ก ให้การศึกษาด้านธรรม และยังเป็นการช่วยเหลือเด็กให้พ่อแม่ที่มีภารกิจต้องออกไปทำงานในไร่นาและกิจกรรมอื่นๆ อย่างเช่นในกรณีพระครูพิพิธธรรมรส (วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา) สร้างศูนย์เด็กเล็กในปี 2522 เพราะเห็นว่า “เด็กในหมู่บ้านส่วนใหญ่ขาดสารอาหาร จึงอยากจะช่วยให้เด็กมีอาหารการกินดี และเพื่อที่จะได้สอนเรื่องคุณธรรมแก่บุตรหลานและพ่อแม่ด้วย เพราะถ้าคนเรายังเดือดร้อนและลำบากยากแค้น ก็จะไม่สนใจธรรม แล้วธรรมจะมีประโยชน์อย่างไรแก่ชาวบ้าน จึงได้สร้างศูนย์เด็กขึ้นมารับเลี้ยงเด็กเล็กให้แก่พ่อแม่ที่ต้องออกไปทำไร่นาหรือทำมาหากินอื่นๆ เพื่อสร้างโอกาสให้ชาวบ้านสามารถเข้าถึงกับธรรมะได้มากขึ้น” แต่กิจกรรมของท่านไม่ราบรื่นเพราะท่านถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐกล่าวหาว่าเป็น “พระคอมมิวนิสต์” เอาเด็กมาล้างสมอง จากนั้นมาเด็กก็หายจากไปศูนย์เด็ก เพราะชาวบ้านกลัวว่าจะถูกขู่หรือร่วมมือกับพระคอมมิวนิสต์

กิจกรรมการพัฒนาในช่วงนี้มีข้อนำสังเกตบางประการ ประการแรกคือ ในการพัฒนาจิตใจนั้นมีพระสงฆ์นักพัฒนาบางส่วนนำเอาโครงการอบรมประชาชนประจำตำบล หรือ อปต. ซึ่งเป็นโครงการที่กำหนดโดยองค์กรคณะสงฆ์จากส่วนกลาง ในปี 2518 มาเป็นสื่อในการทำกิจกรรมสังฆพัฒนา โดยกำหนดให้พระสงฆ์ในท้องถิ่นออกไปอบรมให้ความรู้ในด้านธรรมและด้านชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในหมู่บ้านต่างๆ รวมถึงการพัฒนาด้วย ทำในลักษณะที่คล้ายกับเป็นโครงการพระธรรมทูตเคลื่อนที่ ซึ่งในช่วงแรกนี้เน้นการอบรมธรรมมากกว่าด้านการพัฒนา และไม่ค่อยได้รับความสนใจจากชาวบ้านเท่าไรนัก จึงไม่ค่อยมีผลในด้านการพัฒนา ข้อนำสังเกตอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจคือ การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์มีลักษณะเป็นกิจกรรมแบบบูรณาการมากขึ้น คือมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างโครงการต่างๆ อย่างเช่นการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

ระหว่างธนาคารข้าว ธนาคารควาย และการประยุกต์ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีการพัฒนาจิตใจเป็นทั้งแนวทางและเป้าหมายสำคัญในการพัฒนากิจกรรมต่างๆ

3. ช่วงระหว่างปี 2524-2533

ในช่วงเวลานี้มีความเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการปรับเปลี่ยนกิจกรรมสังคมพัฒนา โดยองค์กรพัฒนาเอกชนได้ขยายงานออกไปให้การสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในหมู่บ้านต่างๆอย่างกว้างขวาง ทั้งในลักษณะการขยายกิจกรรมการพัฒนาที่พระสงฆ์ทำอยู่แล้วในหลายพื้นที่ และการส่งเสริมพระสงฆ์ที่มีความสนใจและมีศักยภาพในการพัฒนาให้ริเริ่มกิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆทั่วภาคอีสาน ในการส่งเสริมและสนับสนุนนั้นมีทั้งการจัดฝึกอบรม การสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนา การสนับสนุนงบประมาณ โครงการ และการให้ความรู้ในแนวทางการพัฒนาใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับปัญหาและสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอีสาน อย่างเช่นการกระตุ้นให้พระสงฆ์นักพัฒนาเข้ามาสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อม และให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อม จนกระทั่งเกิด “พระสงฆ์นักอนุรักษ์” ที่ผลักดันกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ต่างๆทั่วภาคอีสาน ในขณะที่เดียวกันยังมีองค์กรภาครัฐเข้ามาให้การสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานอย่างเป็นทางการในหลายกิจกรรมด้วย โดยเฉพาะโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง (ปี 2527) และโครงการอีสานเขียว (ปี 2530)

การทำกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ในช่วงนี้ เริ่มมีพระสงฆ์ที่อยู่ในเมืองให้ความสนใจมาร่วมกิจกรรมมากขึ้น โดยเฉพาะพระสังฆาธิการระดับสูงที่ถูกดึงเข้ามาร่วมกิจกรรมในโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองและโครงการอีสานเขียว ซึ่งเป็นกิจกรรมที่หน่วยงานของรัฐได้พยายามผลักดันผ่านองค์กรคณะสงฆ์ในระดับเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอ เพื่อให้มีการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐได้คล่องตัว จึงกล่าวได้ว่าช่วงเวลานี้เป็นยุคทองของงานสังคมพัฒนา และบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน แต่เป็นที่น่าเสียดายที่การขยายตัวเช่นนี้เกิดขึ้นเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เพราะปรากฏว่าภายหลังจากปี 2535 เมื่อทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานของรัฐเริ่มลดการสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ โดยเฉพาะด้านเงินทุนทำกิจกรรมต่างๆ มีผลให้การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในหลายพื้นที่ต้องประสบปัญหาหลายประการ และยังคงผลให้พระสงฆ์ที่ไม่ได้มีอุดมการณ์พัฒนามาตั้งแต่แรกได้หยุดบทบาทการพัฒนาไป ยุคทองของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงเริ่มคลาไคลตัวลงหลังจากปี 2535

การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงเวลานี้ มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายด้าน เริ่มจากลดความสำคัญในโครงการทำถนนและปรับปรุงสภาพชุมชนลง เพราะหน่วยงานของรัฐเข้ามา

ช่วยเหลือและพัฒนาให้กับชาวบ้านมากขึ้น โดยมีการจัดทำโครงการที่สนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและเครื่องมือต่างๆ พระสงฆ์จึงไม่ต้องเข้ามาเป็นกำลังหลักในการพาชาวบ้านทำกิจกรรมเหล่านี้อีก แต่พระสงฆ์อาจจะยังคงต้องมึบทบาทในการประสานงานกับทางหน่วยงานราชการ เพราะพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปสามารถใช้ความมีชื่อเสียงหรือการมีผลงานเป็นที่ยอมรับในการดึงโครงการต่างๆเข้ามาในชุมชนได้ดีกว่าผู้นำชุมชน จึงเริ่มมีพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนให้เห็นมากขึ้น อันเป็นบทบาทที่แตกต่างจากที่พระสงฆ์นักพัฒนาเคยทำ คือการเป็นผู้นำชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆด้วยตนเอง สำหรับกิจกรรมการพัฒนาที่พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่ยังคงยึดถือเป็นกิจกรรมหลัก คือการพัฒนาจิตใจเพื่อให้ชาวบ้านลดละเลิกอบายมุขต่างๆ แต่ได้ขยายกิจกรรมไปยังกลุ่มเยาวชนมากขึ้น ทั้งการจัดค่ายยุวพุทธ โรงเรียนสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และอื่นๆ เพื่ออบรมจริยธรรมแก่กลุ่มเด็กและเยาวชน โดยมุ่งพัฒนาให้เด็กและเยาวชนมีจริยธรรม มีความเชื่อมั่น กล้าแสดงออก รักเคารพ ห่วงแทนในภูมิปัญญา และร่วมกันสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเพื่อก้าวสู่การเป็นผู้เป็นที่ดีในอนาคต ซึ่งนอกจากจะเป็นการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้ยึดมั่นในศีลธรรมจริยธรรมแล้วยังเป็นความพยายามที่จะเสริมสร้างศักยภาพการเป็นผู้นำชุมชนที่ดีให้แก่เด็กและเยาวชนด้วย เป็นการเตรียมการพัฒนาภาวะผู้นำไว้ล่วงหน้า

สำหรับกิจกรรมสังฆพัฒนาใหม่ๆที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ และมีส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านได้ดี สามารถจำแนกได้เป็น 7 ประเภท คือ

1) กิจกรรมด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ ในช่วงเวลานี้มีปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการใช้พื้นที่ป่าไม้เกิดขึ้นในภาคอีสานอย่างกว้างขวาง เพราะป่าไม้ถูกทำลายอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้กระแสแนวความคิดการพัฒนายั่งยืนก็เริ่มเป็นที่สนใจกันมากขึ้น โดยมีหลายองค์กรพัฒนาเอกชนพยายามถ่ายทอดความรู้ให้พระสงฆ์นักพัฒนาเข้าใจถึงปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ที่ได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงต่อปัญหาความแห้งแล้งและกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนอีสาน พระสงฆ์นักพัฒนาก็เริ่มให้ความสนใจกิจกรรมการอนุรักษ์ โดยเฉพาะพระสงฆ์และวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่อยู่ใกล้ป่าหรือมีพื้นที่สาธารณะให้สามารถฟื้นฟูป่าไม้ได้ กิจกรรมการอนุรักษ์ป่าและพระสงฆ์นักอนุรักษ์จึงปรากฏให้เห็นในหลายพื้นที่ภาคอีสาน โดยมีกิจกรรมการอนุรักษ์ที่น่าสนใจ ดังนี้

- กิจกรรมอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้านในการรักษาสิ่งแวดล้อม รักษาปลุกต้นไม้ เพื่อให้เห็นความสำคัญของป่าไม้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ

- กิจกรรมปรับปรุงสภาพแวดล้อมทั้งในวัดและในชุมชน อย่างเช่นป่าล้อมโบสถ์ที่อยู่รอบหมู่บ้านและวัด พระสงฆ์นักพัฒนาจะพาชาวบ้านร่วมกันฟื้นฟูสภาพป่า ปลูกต้นไม้เพิ่มเติม

และห้ามไม่ให้เข้าไปตัดไม้ไปทำบ้านหรือเผาถ่าน หรือกิจกรรมอื่นใดที่มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของป่า

- โครงการปลูกป่าในพื้นที่ที่ถูกทำลายแบบสิ้นเชิง โดยมากจะเป็นบริเวณป่าของชุมชนหรือแม้แต่ในบริเวณป่าเขาที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อการสร้างป่าขึ้นมาใหม่ และพยายามจัดการในรูปป่าชุมชน ที่ให้ชาวบ้านมาช่วยกันปลูกป่าและรักษาป่า เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนในอนาคต เมื่อป่าชุมชนมีความสมบูรณ์แล้ว

- การเข้าร่วมโครงการอนุรักษ์กับทางราชการ ที่เน้นการปลูกไม้ผลยืนต้น ปลูกไม้ใช้สอย หรือปลูกป่าเสริมที่มีอยู่แล้ว แต่อาจเป็นลักษณะกิจกรรมที่ไม่ใช่การทำงานในชุมชนที่พื้นที่วัดนั้นตั้งอยู่ เพราะเป็นโครงการที่กำหนดโดยหน่วยงานของรัฐ และมาขอความร่วมมือจากพระสงฆ์ อย่างเช่นโครงการอีสานเขียว ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งในแผนงานโครงการน้ำพระทัยจากในหลวง จึงได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายอย่างกว้างขวาง โครงการนี้ไม่เพียงแต่เป็นการอนุรักษ์ป่าไม้เท่านั้น ยังได้ดำเนินการร่วมไปกับการพัฒนาและสร้างแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร การปรับปรุงวิธีการทำเกษตร การส่งเสริมอาชีพ เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อการยกระดับความเป็นอยู่ของคนในภาคอีสานให้ดีขึ้น

2) การส่งเสริมอาชีพ เป็นที่ทราบกันดีว่าในภาคอีสานนั้นมีปัญหาหลักคือปัญหาความยากจนและปัญหาการประกอบอาชีพทั้งการเกษตรและอาชีพอื่นๆ คนอีสานจึงมีความต้องการให้ทุกฝ่ายเข้ามาส่งเสริมและพัฒนาอาชีพอย่างมาก พระสงฆ์นักพัฒนาหลายท่านจึงพยายามทำกิจกรรมการพัฒนาอาชีพต่างๆ ซึ่งมีหลายรูปแบบพอสรุปได้ดังนี้

- เกษตรผสมผสาน เป็นกิจกรรมที่พระสงฆ์นักพัฒนาให้ความสนใจกันมาก แต่ทำได้ยาก เพราะต้องโน้มน้าวให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต จากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวตามที่ต้องการ มาเป็นการทำหลายกิจกรรมในพื้นที่เกษตร ทั้งการทำนา ปลูกพืชยืนต้น ปลูกพืชสวนครัว เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา เพื่อการกินอยู่ในครอบครัวมากกว่าเพื่อการตลาด ตัวอย่างเช่นกรณีพระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร) พยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านในตำบลนาโใส่ทำเกษตรผสมผสานในปี 2531 โดยได้เอาแนวคิดไปเผยแพร่ให้ชาวบ้านฟัง ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วย แต่ก็ยังเกิดความลังเลยังไม่กล้าลงมือทำ หลวงพ่อจึงได้ขอร้องให้โยมที่เป็นญาติกับท่านเริ่มทำก่อน แต่ปรากฏว่าแนวคิดนี้ไม่ได้รับการตอบรับจากชาวบ้านในหมู่บ้านนัก

- เกษตรธรรมชาติ เป็นการส่งเสริมการทำเกษตรในวิถีธรรมชาติ โดยไม่พึ่งพาสารเคมี โดยมีหลักการของเกษตรธรรมชาติ 4 ประการคือ ไม้ไถพรวน ไม้ใช้ปุ๋ย ไม้กำจัดวัชพืช และไม้ใช้สารเคมี ซึ่งมีเป้าหมายทั้งเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ การลดต้นทุนการผลิต และการผลิตพืชปลอดสารพิษเพื่อมีสุขภาพดี อย่างเช่นในกรณีพระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.

ยโสธร) ที่ริเริ่มผลักดันในปี 2533 โดยหลวงพ่อได้พยายามให้ความรู้และแลกเปลี่ยนความคิดกับชาวบ้านและผู้ที่มีสนใจอยู่ตลอดเวลา ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านเข้าใจปรัชญาของการทำเกษตรธรรมชาติมากขึ้น แต่ก็ไม่มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างจริงจัง

- การพัฒนาอาชีพเสริม เพื่อสร้างโอกาสให้ชาวบ้านมีโอกาสหารายได้เสริม นอกจากงานเกษตรกรรม และยังเป็นการดึงเยาวชนให้อยู่ในชุมชน ไม่ออกไปหางานทำในเมือง ซึ่งอาชีพที่พระสงฆ์นักพัฒนาส่งเสริมในช่วงเวลานี้ได้แก่ การตัดเย็บเสื้อผ้า การทอผ้าด้วยกี่กระตุก ทำหมอนขิด งานจักสาน เจียรนัยพลอย ช่างไฟฟ้า และช่างซ่อมเครื่องยนต์ โดยมีศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน อบรมการพัฒนาชุมชน และหลายองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาให้การสนับสนุน โดยพระสงฆ์เป็นผู้ประสานงาน จัดการเรื่องสถานที่ฝึกอบรม และพระสงฆ์บางรูปที่มีความรู้ความสามารถในด้านนั้นๆ ก็ร่วมสอนด้วย

3) โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง เริ่มดำเนินการในปี 2527 เป็นแนวทางที่เป็นรูปธรรมของการพัฒนาบนพื้นฐานความร่วมมือระหว่างรัฐกับองค์กรคณะสงฆ์ ทั้งนี้ “แผ่นดินธรรม” หมายถึงแผ่นดินที่ประชาชนเป็นผู้ปฏิบัติธรรม และมีวัฒนธรรมอันดีงาม ส่วนคำว่า “แผ่นดินทอง” หมายถึงแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรและเจริญรุ่งเรืองด้วยเศรษฐกิจ เมื่อรวมกันแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองหมายถึงผืนแผ่นดินไทยเป็นแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์มั่งคั่งพร้อมทั้งพร้อมตามนัยดังกล่าว ทั้งด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ (สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย 2528) ดังนั้นเป้าหมายของอุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง คือการพัฒนาหมู่บ้านชุมชน และสังคม เพื่อให้เกิดความสมดุลทั้ง 3 ด้าน คือ การพัฒนาจิตใจ การพัฒนาสังคม และการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีแนวทางการพัฒนาแบบบูรณาการที่เรียกว่า “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) โดยมีเป้าหมายที่เป็นรูปธรรมในระดับปัจเจกบุคคลคือการพัฒนาคนให้มีคุณภาพและคุณธรรม ส่วนเป้าหมายในระดับชุมชนแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองจะเป็นชุมชนที่ชาวบ้านกระตือรือร้นในการร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง ชาวบ้านส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่บนพื้นฐานศีลธรรมและคุณธรรม ชุมชนมีความสงบเรียบร้อย สะอาดเป็นระเบียบ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม ผู้นำชุมชนรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้าน และให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการบริหารและพัฒนาตนเองตามวิถีทางประชาธิปไตย

4) การรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาตนเองและแก้ไขปัญหาของตนเอง ซึ่งเป็นกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่องมาจากการทำงานในช่วงก่อน คือกิจกรรมการทำธนาคารข้าวและธนาคารควาย ซึ่งยังคงดำเนินการสืบต่อมา แต่ในช่วงเวลานี้มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมในรูปกองทุนต่างๆ ที่มีความหลากหลายมากขึ้น ได้แก่

- สหกรณ์ฯ เพื่อจัดหาอาสาสมัครประจำบ้านมาไว้บริการชาวบ้านในยามเจ็บป่วย เป็นการดูแลรักษาเบื้องต้นด้วยตนเองในชุมชน หากเจ็บป่วยมากรักษาเองไม่ได้จึงจะส่งตัวไปที่สถานีนอนามัยหรือโรงพยาบาล หรือถ้ามีการขายยาที่ขายในราคาถูกกว่าร้านค้าทั่วไป

- สหกรณ์ร้านค้าหรือศูนย์สาธิตการตลาด เป็นการรวบรวมหุ้นของชาวบ้านเพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในชีวิตประจำวันมาขายในหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านได้ซื้อสินค้าที่มีคุณภาพและราคาถูก รวมทั้งยังจะได้รับเงินปันผลจากการร่วมถือหุ้นด้วย แต่ที่สำคัญคือรู้จักการทำงานร่วมกันและแก้ปัญหาของตนเอง

- กลุ่มออมทรัพย์หรือกองทุนหมุนเวียนหมู่บ้าน เป็นกิจกรรมที่พยายามกระตุ้นชาวบ้านให้รู้จักการออมทรัพย์ เพื่อนำเงินออมมาตั้งกองทุนขึ้นมาเพื่อพัฒนาตนเอง คือการใช้เงินทุนที่ได้จากการออมทรัพย์ของสมาชิก ไปให้สมาชิกที่ขาดแคลนเงินทุนได้นำไปใช้ในการประกอบอาชีพ หรือใช้จ่ายเมื่อเกิดความจำเป็นเร่งด่วนในชีวิตประจำวัน

- การจัดตั้งกลุ่มต่างๆภายในหมู่บ้านเพื่อส่งเสริมงานพัฒนาต่างๆ เช่น กลุ่มสมุนไพรมูล์มทอผ้า กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้อาวุโส และกลุ่มผู้สันทนาศรรรม เป็นต้น ซึ่งนับเป็นช่วงที่มีการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรต่างๆภายในชุมชนมากมาย โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาตนเอง

5) การศึกษาของเด็กและเยาวชน ทั้งเด็กเล็กและเด็กที่กำลังเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยเน้นการสอนธรรมเพื่อป้องกันไม่ให้เด็กและเยาวชนลุ่มหลงในอบายมุข ซึ่งนอกจากกิจกรรมที่ทำกันทั่วไปในลักษณะการนำเด็กนักเรียนมาอบรมศีลธรรมในวันเสาร์อาทิตย์ และการฝึกอบรมและสอนธรรมให้แก่นักศึกษาในสถานศึกษาต่างๆแล้ว ยังมีกิจกรรมที่ทำกันมากในช่วงเวลานี้ คือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก อย่างเช่นที่วัด โนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา โดยพระครูศีลวราภรณ์ ซึ่งเริ่มตั้งเมื่อปี 2524 เพื่อช่วยเหลือพ่อแม่ที่ยากจนต้องออกทำงานในไร่นาหรือที่อื่นๆ และไม่มีเวลาดูแลลูกเล็ก หลวงพ่อท่านได้จัดการรับเด็กเล็กก่อนวัยเรียนมาดูแลให้ในช่วงเวลากลางวัน เพื่อพ่อแม่ได้ทำงานเต็มที่ ส่วนเด็กๆได้กินอาหารที่มีประโยชน์และถูกหลักอนามัย และยังเป็นโอกาสให้สามารถปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เด็ก โดยมีผู้ดูแลเด็ก 2 คน ซึ่งได้ผ่านการอบรมวิธีการเลี้ยงดูเด็กมาแล้ว ในช่วงแรกนั้นทั้งสองคนทำงานด้วยความเสียสละ ไม่มีเงินเดือน มีแต่ค่าขนมเป็นกำลังใจนิดหน่อยเท่านั้น โครงการนี้ยังคงดำเนินการอยู่ภายในวัด แต่ได้มอบหมายให้กรรมการหมู่บ้านดำเนินงานแล้ว แต่ยังคงตั้งศูนย์อยู่ในที่วัด

6) ศูนย์บำบัดยาเสพติด เป็นกิจกรรมที่ดำเนินการเพื่อช่วยแก้ไขปัญหายาเสพติดที่กำลังเป็นปัญหาสังคมที่สำคัญมากทั้งในเมืองและชนบทของภาคอีสาน เพื่อให้คนอีสานมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีคุณธรรม และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข กิจกรรมนี้เริ่มเด่นชัดในช่วงหลังปี 2530 โดยส่วนมาก

เป็นการช่วยบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดทุกชนิด ทั้งยาเสพติดให้โทษ สุรา และบุหรี่ โดยมีวิธีการบำบัดรักษาทั้งด้านศาสนาคือการให้ตั้งสัจจะต่อหน้าพระพุทธรูปว่าจะเลิกสิ่งเสพติด และรักษาด้วยยาสมุนไพรชนิดต่างๆ ทั้งนี้ศูนย์บำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดที่มีผู้นิยมไปบำบัดรักษาจำนวนมากๆ มีหลายแห่ง เช่น วัดสว่างอรุณ อ.เมยวดี จ.ร้อยเอ็ด และวัดสว่างวาริ อ.จตุรัส จ.ชัยภูมิ

7) เครือข่ายการทำงานสังฆพัฒนา เนื่องจากตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนามักจะมีลักษณะต่างคนต่างทำ การสนับสนุนช่วยเหลือระหว่างกันจึงไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง มีการสนับสนุนช่วยเหลือกันบ้างระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนาที่สนิทสนมคุ้นเคยกัน จึงมีความพยายามที่จะสร้างเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาขึ้นมาในช่วงเวลานี้ ซึ่งมีการรวมตัวกันหลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่มีการจัดองค์กรชัดเจนและยังสามารถดำเนินกิจกรรมสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้มี 4 กลุ่มคือ

- กลุ่มสังฆพัฒนาโคราช (จังหวัดนครราชสีมา) เป็นการรวมกลุ่มพระสงฆ์นักที่ทำงานอยู่ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ตั้งแต่ปี 2529 โดยมีเป้าหมายที่จะส่งเสริมพระสงฆ์ให้ทำงานพัฒนาทั้งทางโลกและทางธรรม ขยายบทบาทองค์กรพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำพัฒนาชุมชน ช่วยเสริมกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนให้ทำงานเข้มแข็งยิ่งขึ้น โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ทำงานอย่างใกล้ชิดกับชุมชน การประสานงานในเชิงเครือข่ายเพื่อช่วยเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ รวมทั้งการประสานงานและช่วยเหลือกันในการทำงานพัฒนาชุมชน เพื่อให้สามารถดำเนินกิจกรรมให้เกิดประโยชน์สูงสุดและกว้างขวางแก่ประชาชน โดยเน้นกลยุทธ์การพัฒนาจิตใจควบคู่ไปกับงานพัฒนามนุษย์ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน โดยในปัจจุบันมีพระเทพสิมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมาเป็นผู้นำ และสำนักงานกลางอยู่ที่วัดอาศรมธรรมทายาท อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา

- กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา (จังหวัดสุรินทร์) ตั้งในปี 2530 ได้แนวคิดมาจากการทำงานของหลวงพ่อนาน หรือพระครูพิพิธประชานาถ (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) ซึ่งท่านจัดประชุมทั้งพระสงฆ์ในจังหวัดสุรินทร์ที่ทำงานพัฒนาอยู่และที่สนใจทำงานพัฒนา เมื่อได้พูดคุยกันแล้วมีความเห็นพ้องต้องกันว่า จะร่วมกันจัดเป็นกลุ่ม “สหธรรมเพื่อการพัฒนา” ปรัชญาของกลุ่มคือ “พัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และจิตใจ นำไปสู่การพึ่งตนเอง” ช่วงเวลานั้นได้เชิญพระสงฆ์ที่ทำกิจกรรมอยู่แล้วมาพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิด ต่อมาเริ่มทำกิจกรรมกลุ่มเยาวชนสัมพันธ์ เนื่องจากช่วงนั้นมีเยาวชนอพยพออกไปหางานทำในเมืองสูง การดำเนินกิจกรรมจะพาเยาวชนและแกนนำชาวบ้านมาเข้าค่ายร่วมกัน โดยเนื้อหาการอบรมจะเน้นในเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ เนื่องจากชาวบ้านมีความต้องการด้านเศรษฐกิจ ด้วยการรวมกลุ่มจัดตั้งร้านค้าชุมชนและกลุ่มออม

ทรัพย์สิน รวมทั้งสนับสนุนการทำธนาคารข้าว ปัจจุบันกิจกรรมต่างๆยังดำเนินการอยู่ แต่มีการปรับเปลี่ยนบ้างในบางพื้นที่ และมีการขยายกิจกรรมอื่นๆตามความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่

- องค์กรพระผู้นำแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง (จังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ) ตั้งขึ้นในปี 2531 โดยการประสานความร่วมมือกันระหว่างวิทยาลัยครูอุบลราชธานีและพระสงฆ์ในจังหวัดอุบลราชธานี (ในขณะนั้นจังหวัดอำนาจเจริญยังรวมอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี) ที่เข้าร่วมในกิจกรรมโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง เพื่อเป็นการรวมตัวกันของพระสงฆ์และฆราวาสที่มีแนวคิดและอุดมการณ์สอดคล้องกัน มีความศรัทธาต่อโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง และพร้อมที่จะเสียสละทำงานพัฒนา โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นสื่อในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ครอบคลุม ทั้งด้านจิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ ปัจจุบันมีสำนักงานตั้งอยู่ที่วัดเทพมงคล ต.บึง อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ

- กลุ่มสังฆอาสาพัฒนา (จังหวัดยโสธร) เกิดจากการพบปะพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาในจังหวัดยโสธร และได้เข้ามาสู่การจัดตั้งกลุ่มในปี 2532 โดยมีพระสมาชิกรประมาณ 20 รูป ส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ในเขตอำเภอกุศุม โดยพระครูสุภาจารวัฒน์ (วัดท่าลาด อ.กุศุม จ.ยโสธร) เป็นที่ปรึกษาของกลุ่ม อุดมคติของการจัดตั้งกลุ่มนั้น เพื่อให้พระสงฆ์เป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาของชาวบ้านไปสู่การพึ่งตนเองในอนาคต นอกจากนี้ทางกลุ่มยังส่งเสริมกิจกรรมที่เน้นคุณค่าชีวิตชาวบ้านในแง่ศีลธรรมและการอนุรักษ์ประเพณีพื้นบ้านอีสานอีกด้วย ช่วงแรกการทำงานของกลุ่มเน้นการอบรมธรรมะเพื่อให้ชาวบ้านสามารถเชื่อมโยงปัญหาที่กระทบวนการแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักพุทธธรรม

4. ช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ (นับจากปี 2540)

ทั้งนี้กล่าวได้ว่ากิจกรรมสังฆพัฒนาในช่วงระหว่างปี 2534-2539 ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากช่วงระหว่างปี 2524-2533 มากนัก เพียงแต่พระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มลดกิจกรรมลงเนื่องจากการลดการสนับสนุนโครงการและกิจกรรมสังฆพัฒนาโดยองค์กรพัฒนาเอกชน จึงมีกิจกรรมใหม่ๆเกิดขึ้นไม่มากนัก พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากพยายามขยายกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่หรือพยายามเสริมงานที่กำลังทำอย่าให้มันคงขึ้น อย่างเช่นในกรณีที่พระครูศีลวราภรณ์ (วัดโนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา) ที่ได้ริเริ่มโครงการโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตรที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2535 เพื่อส่งเสริมให้เด็กที่เรียนดีแต่ยากจนได้มีโอกาสเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น เป็นการดำเนินงานลักษณะการศึกษาสงเคราะห์ ไม่เก็บค่าเล่าเรียนและค่าใช้จ่ายใดๆ รัฐบาลสมทบช่วยครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งทางวัดรับผิดชอบเองประมาณเดือนละ 50,000-60,000 บาท ในปีแรกรับเฉพาะเด็กมัธยมศึกษา มีเด็กนักเรียน 52 คน แต่ต่อมาได้ขยายระดับการศึกษามารับตั้งแต่ประถมศึกษาด้วย ซึ่งปัจจุบันมีเด็กมาเรียนตั้งแต่ ป.1 ถึง ม.3 รวบรวม 375 คน มีครู 20 คน เด็กที่มาเรียนส่วนมากเป็นเด็กที่มีปัญหา

ครอบครัวอย่างน้อย 4 กลุ่ม คือ เด็กที่พ่อแม่หย่าร้างกัน เด็กกำพร้า เด็กยากจนไม่มีคนส่งเรียน และเด็กที่หลงคิดยาเสพติดแต่ยังไม่เสียบสมอง รูปแบบการเรียนเน้นการศึกษาและปฏิบัติด้านการเกษตร โดยแบ่งเป็น 6 กลุ่มงาน คือกลุ่มเลี้ยงวัวนม กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่มเลี้ยงเป็ด กลุ่มเลี้ยงไก่ กลุ่มทำขนม และกลุ่มพืชผักสวนครัว ควบคู่ไปกับการศึกษาธรรมเน้นให้เด็กสามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีหลักการ มีหลักธรรม มีความมั่นใจ และสามารถพึ่งตนเองได้

ภายหลังเดือนกรกฎาคม 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดความเปลี่ยนแปลงในประเทศไทยครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง อันเนื่องมาจากการลอยตัวค่าเงินบาท ได้ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจไทยทั่วประเทศ หน่วยธุรกิจทั้งสถาบันการเงินและโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากเกิดปัญหาล้มละลาย จนต้องเลิกกิจการหรือหยุดการประกอบธุรกิจชั่วคราว อันเป็นผลให้พนักงานและคนงานต้องถูกไล่อพยพให้ออกจากงานเป็นจำนวนมาก ส่วนกิจการที่ยังคงประกอบธุรกิจต่อไปก็ต้องลดค่าจ้างแรงงานลงในสัดส่วนที่สูงมาก (Pasuk and Baker 1998) ดังนั้นจึงส่งผลกระทบต่อสิ่งถึงพนักงานและคนงานในสถานประกอบการต่างๆด้วย โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือแรงงานไร้ฝีมือ ซึ่งในจำนวนนี้มีแรงงานจากภาคอีสานรวมอยู่ด้วย และอาจกล่าวได้ว่าแรงงานที่ถูกไล่อพยพนี้เป็นแรงงานจากภาคอีสานสูงกว่าภาคอื่นๆ แรงงานเหล่านี้ไม่สามารถอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯและเมืองใหญ่ต่อไปได้ เพราะไม่สามารถรับภาระค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นโดยไม่มีงานทำหรือมีรายได้ต่ำกว่าเดิมมาก จึงต้องอพยพกลับคืนท้องถิ่น (Pinit 2001) ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบตามมาในชนบทอีสานอย่างกว้างขวาง ทั้งความกดดันในด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และปัญหาสังคมต่างๆ เช่นปัญหายาเสพติดและอบายมุข เนื่องจากแรงงานที่อพยพกลับสู่บ้านเกิดส่วนมากเป็นเยาวชนชายที่เคยชินกับการใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยในเมือง และยังมีส่วนหนึ่งที่คิดยาเสพติดประเภท “ยาบ้า” ปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาสังคมเหล่านี้กลายเป็นโจทย์ปัญหาใหม่ ที่พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานต้องนำมาขบคิดหาคำตอบ เพื่อแก้ไขปัญหาให้แก่ชาวบ้านในชนบทอีสาน

จากการศึกษาข้อมูลสนามในช่วงระหว่างปี 2546-2547 แม้จะพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มเข้ามาทำงานในช่วงหลังปี 2540 เพียง 2 รูปเท่านั้น แต่การแก้ปัญหาเหล่านี้ถือเป็นภาระของพระสงฆ์นักพัฒนาทุกรูปที่ต้องช่วยกันคิดหากลยุทธ์ที่จะดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนา ให้สอดคล้องกับภาวะความกดดันทางเศรษฐกิจและสังคมระลอกใหม่ ที่เป็นคลื่นกระทบตามมาภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศ ดังจะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การพัฒนาจิตใจ ซึ่งเป็นกิจกรรมสังคมพัฒนาหลัก โดยไม่สามารถจะดำเนินการเพียงการอบรมศีลธรรมจริยธรรมให้เป็นคนดี แต่จะต้องประยุกต์การพัฒนาหลักธรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาอย่างเฉพาะเจาะจง เช่นสอนให้ชาวบ้านประหยัดมัธยัสถ์ และใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ชาวบ้านสามารถอยู่ได้โดยไม่ได้รับผลกระทบที่รุนแรงจากภาวะ

เศรษฐกิจที่ดังกล่าว พระสงฆ์นักพัฒนายังเป็นผู้ให้คำปรึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นในครอบครัว และดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหามาเฉพาะด้านมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับปัญหายาเสพติด ดังจะเห็นได้จากกรต้องปรับเปลี่ยนเบญจศีลในข้อที่ 5 จากเดิม “ห้ามดื่มเครื่องดองของเมา” ที่เคยเน้นสอนให้พุทธศาสนิกชนเลิกดื่มสุราและของมีเมา มาเป็นศีลข้อ 5 ใหม่ที่ว่า “ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติดให้โทษ” เพื่อเน้นให้เด่นชัดว่าไม่ใช่เฉพาะสุรา แต่รวมถึงยาเสพติดให้โทษทุกชนิดทั้ง ยาบ้า กัญชา ผีนเสโรอิน และอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ช่วงหลังเดือนกุมภาพันธ์ 2546 ซึ่งรัฐบาลได้ประกาศสงครามยาเสพติดอย่างเข้มข้น องค์กรคณะสงฆ์ซึ่งรวมถึงพระสงฆ์นักพัฒนาด้วยได้ถูกดึงเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหายาเสพติดทั่วประเทศ การทำงานสังฆพัฒนาที่เด่นชัดมากในช่วงเวลานี้ จึงมีทั้งการประยุกต์การสอนธรรมและอบรมพัฒนาจิตใจที่เน้นเกี่ยวกับปัญหายาเสพติด และการใช้วัดเป็นศูนย์บำบัดยาเสพติดให้แก่ผู้เสพหรือผู้ติดที่ต้องการเลิกยาเสพติด

ตัวอย่างเช่นการเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาจิตใจของพระครูธรรมรัชชธาดา (วัดการเวก ต.รังกาใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา) โดยใช้โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ในการอบรมสั่งสอนให้เยาวชนไม่ไปข้องเกี่ยวกับยาเสพติด โดยเน้นมากเกี่ยวกับการสอนให้รู้ถึงโทษของยาเสพติด เพื่อที่เยาวชนจะได้นำเอาความรู้ที่ได้รับไปบอกต่อกับญาติพี่น้องและครอบครัว เดิมเยาวชนในตำบลรังกาใหญ่มีจำนวนไม่น้อยที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด แต่ภายหลังก็ลดลงและหมดไป หรือในกรณีพระครูกิตติโกศล (วัดพระศรีเจริญ อ.หัวตะพาน จ.อำนาจเจริญ) โดยเน้นให้การอบรมศีลธรรมและพัฒนาจิตใจเรื่องปัญหายาเสพติด เน้นการแนะนำให้เห็นโทษของยาเสพติด ปลุกความรักความอบอุ่นในครอบครัวระหว่างลูก-พ่อ-แม่ เป็นโครงการที่เริ่มทำมาตั้งแต่ปี 2545 แต่ทำค่อนข้างถี่มากในปี 2546 เพราะผลส่วนหนึ่งมาจากการประกาศสงครามยาเสพติดของรัฐบาล

ในส่วนการเข้าร่วมกิจกรรมแก้ไขปัญหายาเสพติดโดยตรงนั้นก็มีหลายรูปแบบ ทั้งที่ใช้วัดเป็นศูนย์บำบัดยาเสพติดโดยตรง อย่างเช่นการทำงานของพระราชธีราจารย์ ซึ่งปัจจุบันเป็นเจ้าคณะจังหวัดนครพนม (วัดมรุกขนคร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม) ท่านเริ่มใช้วัดมรุกขนครเป็นศูนย์บำบัดยาเสพติดมาตั้งแต่ปี 2545 โดยเริ่มจากการอบรมธรรมเพื่อการบำบัดรักษาผู้เสพและผู้ติดยาเสพติดทุกชนิด ซึ่งกลุ่มที่เป็นเป้าหมายมีทั้งครู นักเรียน และผู้ติดยาเสพติด การอบรมเน้นการพัฒนาจิตใจและต่อเนื่องไปถึงเรื่องยาเสพติด คนที่มาก็จะเปิดเผยว่าตนเคยใช้ยาเสพติดอะไร และให้ปฏิญาณว่าจะเลิกยาเสพติด สำหรับผู้ที่ติดไม่มากหรือติดเพราะจิตใจอ่อนแอ ก็ให้ปฏิบัติตามกรรมฐานไหว้พระสวดมนต์ เติบจงกรม เพื่อชี้แนวทางแห่งชีวิตให้รู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี แล้วเขาก็ลดละเลิกได้ แต่ในรายที่ติดมากจะแยกออกต่างหาก และใช้ยาสมุนไพรรักษาไปพร้อมๆกับการปฏิบัติธรรม ต้องคอยสอนและให้กำลังใจพวกเขาให้สามารถต่อสู้กับพิษภัยของยาเสพติด จนกระทั่งสามารถเลิกยาเสพติดได้

อีกรูปแบบหนึ่งเป็นการเข้าไปร่วมทำงานกับหน่วยงานของรัฐโดยตรง อย่างเช่นพระครูพิพัฒน์พิบูลย์ (วัดศิริธรรมพัฒนา อ.สุวรรณคูหา อ.หนองบัวลำภู) ที่ได้ทำงานในลักษณะการประสานงานระดับอำเภออย่างเข้มข้น ท่านเข้ามาทำงานแก้ไขปัญหายาเสพติดอย่างจริงจัง เพราะเห็นว่ามียาเสพติดระบาดมากในหมู่บ้าน ครอบครัวทะเลาะเบาะแว้ง ชุมชนไม่สงบสุข เกิดปัญหาทั้งในหมู่บ้านและโรงเรียน จึงได้คิดทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาเสพติดโดยเน้นการสร้างชุมชนเข้มแข็ง บนพื้นฐานการทำงานแบบพหุภาคี ร่วมมือกันอย่างจริงจังระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน และราชการ เป็นการทำงานแบบบูรณาการให้สามารถแก้ไขปัญหาเสพติดได้อย่างยั่งยืน แต่ยังคงเน้นการอบรมศีลธรรมจริยธรรมเป็นหลัก ด้วยการประยุกต์คำสอนของพระพุทธศาสนามาร่วมกับการทำงานในรูปแบบประชามหมู่บ้าน และติดตามผลบนพื้นฐานการกระจายการทำงานในรูปคุ้มบ้าน ท่านไม่ได้ทำงานในหมู่บ้านเดียว แต่ได้ขยายกิจกรรมออกไปยังหมู่บ้านอื่นๆ รวมจำนวนถึง 64 หมู่บ้านในอำเภอสุวรรณคูหา หรือในกรณีพระครูสังวรธรรมวงศ์ (วัดคอนสวรรค์ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร) ซึ่งไปร่วมอบรมบำบัดยาเสพติดกับโรงพยาบาลและนายอำเภอวาริชภูมิ ซึ่งนำผู้ที่ติดยาเสพติดมาเข้าค่ายบำบัดตามโครงการพลังแผ่นดิน เน้นการบำบัดด้วยความสมัครใจ และอีกส่วนหนึ่งเป็นรายชื่อที่มาจากเวทีชาวบ้าน ประชาคมหมู่บ้านคัดเลือกมา อบรมเป็นเวลา 10 วัน เพื่อให้ผู้ติดยาเสพติดสามารถนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางดำเนินชีวิตใหม่ และมีกำลังใจเข้มแข็งที่จะเอาชนะปัญหาเสพติดได้ จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสองรูปนี้ดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหายาเสพติดร่วมกับภาครัฐอย่างใกล้ชิด โดยเสริมการอบรมสั่งสอนศีลธรรมและปฏิบัติธรรมให้ผู้ติดยาเสพติดเข้าใจถึงแนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม เพื่อให้ห่างไกลจากยาเสพติดอย่างยั่งยืน

นอกจากกิจกรรมการพัฒนาจิตใจที่เน้นการแก้ไขปัญหายาเสพติด การใช้วัดเป็นศูนย์บำบัดยาเสพติด และการร่วมมือกับภาครัฐในกิจกรรมชุมชนเข้มแข็งปลอดยาเสพติดหรือการเข้าค่ายบำบัดยาเสพติดแล้ว การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนายังมีอีกหลายรูปแบบกิจกรรมที่น่าสนใจคือ

1) กิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียง เป็นความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชนให้หลุดพ้นจากความฟุ้งเฟ้อและมั่งคั่งในบริโภคนิยม ด้วยการส่งเสริมให้ชาวบ้านหันมาสนใจการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนมากกว่าเพื่อการตลาด โดยเฉพาะการทำเกษตรผสมผสาน แต่ชาวบ้านไม่สนใจทำกิจกรรมจริงๆ จังๆ จึงลดขนาดกิจกรรมลงมาเป็นกิจกรรมการเกษตรแบบธรรมชาติเพื่อลดการใช้สารเคมีต่างๆ พร้อมทั้งนำเอาหลักธรรมมาประยุกต์เข้ากับการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปอาจจะเรียกชื่อกิจกรรมแตกต่างกันไป แต่ก็มีแนวทางการทำงานที่จะนำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน อย่างเช่น พระอธิการเสนาะ สุเมธี (วัดบ้านโป่ง อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา) ที่ได้ทำโครงการพุทธเกษตร ในปี 2544

โดยนำเอาเศษอาหารมาหมักเป็นปุ๋ยจุลินทรีย์เพื่อให้ชาวบ้านนำไปใช้ในการเพาะปลูกพืชผลต่างๆ ทั้งเพื่อการลดต้นทุนการผลิตแล้วยังเป็นการปลูกพืชปลอดสารพิษไว้บริโภคในครัวเรือน ท่านเริ่มทำจากกลุ่มคนใกล้ชิดก่อนเพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่ชาวบ้านที่เหลือ ช่วงแรกๆทำที่วัดก่อน เมื่อมีคนสนใจมากขึ้นก็ได้ขยายผล โดยให้เขาไปทำเองที่บ้าน และในกรณีพระครูสังฆรักษ์สำเนียง ฐานิสสโร (วัดโพธิ์ชัย อ.เมือง จ.อุดรธานี) ท่านทำโครงการปุ๋ยชีวภาพในปี 2540 โดยทางวัดรวบรวมขยะเปียกและเศษอาหารทั้งจากในวัดและรับมาจากร้านอาหารต่างๆ เพื่อนำมาหมักให้เป็นปุ๋ยชีวภาพ หมักไว้ประมาณ 1 เดือน ถึงที่หมักมีก๊อกปิดเปิดไว้สำหรับกรอกใส่ขวด เพื่อแจกจ่ายและจำหน่ายให้แก่ประชาชน ในราคาถูกขวดละ 20 บาท ในแต่ละวันจะสามารถกรอกปุ๋ยน้ำไว้ขายได้ราว 20-25 ขวดน้ำพลาสติก ซึ่งหัวเชื้อปุ๋ยชีวภาพนี้จะถูกนำไปใช้ทำปุ๋ยหมักเพื่อการเกษตรก็ได้ หรือนำไปผสมน้ำรดต้นไม้ก็ได้ มีอัตราส่วนผสม 1 ช้อนโต๊ะต่อน้ำ 1 บัวรดน้ำ ที่จริงแล้วทางวัดไม่ค่อยได้ขาย ส่วนมากแจกจ่ายและให้เป็นของฝากแก่ผู้ที่มาดูงานที่วัด

2) โครงการชุมชนนำอยู่ เป็นความพยายามของพระสงฆ์นักพัฒนาที่จะพาชาวบ้านพัฒนาที่อยู่อาศัยและชุมชนเพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น เป็นโครงการที่ทำทั้งในชุมชนเมืองและชนบท มักจะเป็การทำกิจกรรมในเชิงต่อเนื่องกับโครงการปุ๋ยจุลินทรีย์หรือปุ๋ยชีวภาพ เพื่อเน้นในเรื่องการกำจัดขยะ โดยขยะเปียกรวบรวมนำมาหมักเป็นปุ๋ยชีวภาพ ส่วนขยะแห้งอย่างเช่นหนังสือเก่า ขวด ลังกระดาษ ถุงพลาสติก และกระป๋องน้ำอัดลม ก็นำไปขายหรือนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าในกิจกรรม “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ตัวอย่างเช่นการทำงานของพระครูสังฆรักษ์สำเนียง ฐานิสสโร (วัดโพธิ์ชัย อ.เมือง จ.อุดรธานี) ท่านเริ่มทำกิจกรรมนี้ในปี 2540 เรียกว่าโครงการ “ธนาคารขยะ” เป้าหมายของกิจกรรมคือการรวบรวมขยะจากชุมชนรอบๆวัด 4-5 ชุมชน มีการตั้งเป็นคณะกรรมการมารับผิดชอบซื้อ-ขายทั้งในลักษณะเป็นเงินสดหรือลงบัญชีไว้ก่อน ซึ่งชาวบ้านเองก็จะมีรายได้ส่วนหนึ่งจากการขายขยะเพื่อช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในครอบครัว จากนั้นจะทำการแยกขยะ ขยะแห้งส่วนหนึ่งจะขาย เมื่อธนาคารใกล้จะเต็มก็จะติดต่อให้พ่อค้ามารับซื้อที่วัด รายได้จากธนาคารขยะเก็บไว้เป็นกองทุนของชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ สำหรับขยะแห้งอีกส่วนหนึ่งจะถูกนำมาทำสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เช่น ดอกไม้ หมวก ตะกร้าหรือกระเช้าใส่ของ เพื่อขายเป็นรายได้ของกลุ่มด้วย

3) กิจกรรมส่งเสริมอาชีพ เป็นกิจกรรมส่งเสริมพัฒนาที่ต้องการสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้าน โดยเฉพาะกับคนที่ตกงานจากปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ กิจกรรมส่งเสริมอาชีพนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในโครงการลงทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่ากองทุน SIF ซึ่งเป็นกองทุนที่เข้ามาให้การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ โดยมุ่งสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถทำโครงการเพื่อสร้างเสริมการ

พัฒนาตนเองได้ และกิจกรรมหนึ่งคือการส่งเสริมอาชีพเพื่อเป็นรายได้เสริมให้แก่ประชาชนในชุมชน ตัวอย่างเช่นการทำงานของพระครูปัญญาสารโชติ (วัดสว่างเลิงแสง อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น) ในปี 2540 ท่านได้ร่วมเป็นกรรมการกองทุน SIF ระดับจังหวัด เพื่อร่วมพิจารณาโครงการที่สมาชิกเสนอเข้ามา สำหรับกิจกรรมส่งเสริมอาชีพที่หลวงพ่อบุญได้รับการสนับสนุนจากกองทุน SIF มีกลุ่มทอผ้า กลุ่มจักสาน กลุ่มหมอนไหม ซึ่งมีหลายกลุ่มที่สำเร็จ แต่โดยภาพรวมแล้วยังทำได้ไม่ครบวงจร ส่วนมากประสบปัญหาเรื่องการตลาดโดยเฉพาะกลุ่มทอผ้า แต่ยังคงทำกิจกรรมไปเรื่อยๆ โครงการนี้ถ้าทำได้ดีชาวบ้านจะมีรายได้เพิ่มเพราะทรัพยากรในหมู่บ้านมีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามหลวงพ่อบุญได้ประเมินว่าการเข้ามาของ SIF เข้ามาโดยที่คนไม่ได้เตรียมตัว กองทุน SIF จึงล้มเหลวในหลายพื้นที่ เป็นการเทงบทิ้งลงน้ำและก่อให้เกิดปัญหาตามมา เพราะเอาเงินมาให้แล้วชาวบ้านไม่ส่งคืนคิดว่าเป็นการให้เปล่า จึงไม่ได้ช่วยพัฒนาถึงความสำคัญในการพัฒนาตนเอง แต่ยังหวังความช่วยเหลือจากภายนอก

4) กิจกรรมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เป็นกิจกรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่กองทุน SIF ให้การสนับสนุน เพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ในการพัฒนา ตัวอย่างเช่นการทำงานของพระสิริพัฒนาภรณ์ (วัดเขื่องกลาง อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี) ซึ่งเริ่มต้นในปี 2541 เริ่มจากกองทุน SIF ให้เงินมาช่วยเหลือคนยากจน ช่วยผู้ป่วยโรคเอดส์ และให้ผู้ด้อยโอกาสกู้ยืมไปเป็นทุนส่งเสริมอาชีพ โดยไม่มีดอกเบี้ย และต่อมาในปี 2542 จึงขยายกิจกรรมไปตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เงินจากกองทุนสัจจะนี้ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกสามารถกู้ยืมได้ และดอกเบี้ยก็นำมาใช้หมุนเวียนเป็นสวัสดิการในชุมชน เป็นกิจกรรมทั้งการพัฒนาและการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนแน่นแฟ้นขึ้น ใช้แนวทางสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อการพัฒนาจิตใจ และเป็นงานสาธารณะสงเคราะห์ ซึ่งสามารถนำชาวบ้านให้เข้ามาร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ เป็นการเชิญชวนญาติโยมเข้าวัดปฏิบัติธรรมและสะสมเงินกับกองทุนไปด้วย ซึ่งจะเป็นการเรียนรู้เรื่องสัจจะและการเอื้ออาทร โดยมาพบกันเดือนละครั้ง ทุกเสาร์แรกของเดือน ต้องมาส่งเงินอย่างน้อย 20 บาท อย่างมากไม่เกิน 100 บาท ทำมาตั้งแต่ปี 2542 ขณะนี้มีกองทุน 5 แสนกว่าบาท

5) ธนาคารข้าวโดยภาพรวมอาจกล่าวได้ว่าโครงการธนาคารข้าวเป็นกิจกรรมที่แทบจะหมดความสำคัญไปแล้ว เพราะในภาวะเศรษฐกิจปัจจุบันชาวบ้านให้คุณค่าข้าวน้อยกว่าเงิน การทำงานของชาวบ้านแตกต่างจากในอดีตที่มุ่งปลูกข้าวให้พอเพียงกับการบริโภคในครัวเรือนได้ตลอดทั้งปี แต่ในปัจจุบันแต่ละครอบครัวคิดถึงแต่การมีรายได้ให้เพียงพอใช้จ่ายตลอดเดือนโดยไม่ขัดสน เพราะคิดว่าถึงไม่มีข้าวในยุ้งแต่มีเงินในกระเป๋าก็สามารถหาซื้อข้าวกินได้ ธนาคารข้าวจึงหมดหน้าที่สำคัญอย่างที่เคยเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านในชนบทอีสานมานานหลายทศวรรษ แต่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงนี้กลับมีพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปริเริ่มโครงการธนาคารข้าวขึ้นมา

เพื่อแก้ไขปัญหาให้แก่ชาวบ้านยากจนที่ประสบปัญหาจากวิกฤตเศรษฐกิจ อย่างเช่นกรณีพระครูปราโมทย์ธรรมรส (วัดท่าซื่อเหล็ก อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา) ท่านเล่าถึงการรื้อฟื้นโครงการธนาคารข้าวว่า “ในปี 2543 จัดตั้งธนาคารข้าว เพราะมีชาวบ้านมาขอข้าวพระกิน ตอนนั้นคิดว่า “ถ้าไม่ถึงที่สุด ชาวบ้านจะไม่มาพึ่งพระ” จึงคิดจัดตั้งธนาคารข้าว โดยนำเอาข้าวเปลือกที่ชาวบ้านมาบริจาคให้วัดทุกๆปี ซึ่งปกติจะเอาข้าวไปขาย เพื่อนำเงินมาเป็นเงินทุนสำหรับพัฒนาวัดและการศึกษาของพระเณร ก็เปลี่ยนมาเก็บไว้ในธนาคารข้าว เพื่อให้ชาวบ้านยืมไปกินในครอบครัว ถือว่าเมื่อชาวบ้านเดือดร้อน พระสงฆ์ก็ต้องเกื้อกูลชาวบ้านบ้าง การบริหารจัดการธนาคารข้าวก็ให้ชาวบ้านมาร่วมเป็นกรรมการดำเนินการ”

ทั้งนี้กล่าวโดยสรุปได้ว่า กิจกรรมพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ที่ได้กล่าวมานี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระสงฆ์ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆของภาคอีสาน ซึ่งโดยความเป็นจริงยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาอีกมากที่ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาอย่างเจียมๆในชุมชนของตน มาตั้งแต่ก่อนที่รัฐบาลไทยจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี 2504 และก่อนที่องค์กรพัฒนาเอกชนจะเข้าไปสนับสนุนการพัฒนาชนบทภายหลังปี 2523 การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในระยะแรกๆนั้น เน้นการแก้ไขปัญหาและความจำเป็นพื้นฐานที่ชาวบ้านในชนบทประสบอยู่ในขณะนั้น ดังนั้นกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์จึงมีลักษณะเป็นงานสาธารณสงเคราะห์ อย่างเช่นการสร้างโรงเรียน สร้างแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ สร้างถนน สร้างสะพาน และการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสหรือขาดแคลน เช่นกิจกรรมธนาคารข้าวและธนาคารควาย เป็นต้น แต่กิจกรรมหลักที่พระสงฆ์นักพัฒนาทำมาโดยตลอดคือการพัฒนาจิตใจ ด้วยการอบรมสอนชาวบ้านให้สามารถประยุกต์หลักธรรมทางศาสนาไปผนวกให้เข้ากับวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน และช่วยให้ชาวบ้านสามารถนำหลักธรรมไปปรับใช้ในวิถีชีวิตและวิธีการทำมาหากินได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะมุ่งหวังให้กลุ่มเด็กรุ่นใหม่มีเกราะอันแข็งแกร่งต่อการดูแลชุมชนของตัวเอง และรู้เท่าทันวัฒนธรรมภายนอกที่กำลังคืบคลานเข้าไป

แต่ในภายหลังเมื่อมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาให้การสนับสนุน พระสงฆ์จึงเริ่มเปลี่ยนไปทำงานพัฒนาที่หลากหลายมากขึ้น และตามความรู้ใหม่ๆที่ผ่านเข้าไปทางองค์กรพัฒนาเอกชน จึงเริ่มมีกิจกรรมการพัฒนาที่เน้นการพึ่งตนเองของชาวบ้านและชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน หรือการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ในส่วนของการพัฒนาจิตใจก็เน้นให้การศึกษาและความรู้ด้านต่างๆแก่ชาวบ้านทั้งทางธรรมและทางโลก ทั้งในกลุ่มเด็กเล็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ในชุมชน เพื่อสร้างรากฐานการใช้ชีวิตอย่างมีคุณภาพและคุณธรรม เพื่อช่วยให้ชาวบ้านทราบถึงปัญหาพื้นฐานของชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจ

สังคม และวัฒนธรรม เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาของชุมชนและเงื่อนไขของสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ก็มีอีกหลายกิจกรรมที่เน้นในการแก้ไขปัญหาปากท้องของคนในชนบทอีสาน โดยเฉพาะกิจกรรมด้านอาชีพ อย่างเช่นมีการตั้งศูนย์ฝึกอาชีพในหลายๆชุมชน เพื่อการช่วยเหลือชาวบ้านให้มีรายได้เสริมมากขึ้นและช่วยแก้ปัญหาความยากจน และอีกหลายๆกิจกรรมที่มุ่งส่งเสริมให้ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตสูงขึ้น และรู้จักการทำงานเป็นกลุ่มเพื่อเรียนรู้การพัฒนาตนเองเพื่อประโยชน์ของชุมชนส่วนรวม ในช่วงเวลานี้ภาครัฐก็พยายามดึงพระสงฆ์ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา ในรูปแบบการประสานการทำงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองและโครงการอีสานเขียว โดยมุ่งหวังจะควบคุมการทำงานพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ทุกโครงการ ให้ดำเนินการภายใต้แนวทางเดียวกัน ด้วยการสนับสนุนให้พระสงฆ์ในท้องถิ่นทำกิจกรรมธนาคารข้าว ธนาคารควาย การผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2547: 6)

ในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจการประสานงานระหว่างรัฐกับพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ยิ่งมีความเด่นชัดมากขึ้น เมื่อรัฐบาลนำโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์และโครงการกองทุนหมู่บ้านให้เป็นกิจกรรมหลักในการพัฒนาชนบท พระสงฆ์ก็ถูกชักจูงให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ด้วย และต่อมาก็พยายามดึงพระสงฆ์นักพัฒนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในโครงการบำบัดฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติด ซึ่งเป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากนโยบายทำสงครามยาเสพติดของรัฐบาล ที่จริงแล้วบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในการแก้ไขปัญหาเสพติด โดยใช้วัดเพื่อการบำบัดรักษาผู้เกี่ยวข้องกับยาเสพติดดำเนินการมาตั้งแต่หลังปี 2530 แล้ว แต่ในระยะแรกท่านทำกันเองโดยไม่ได้ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ การทำกิจกรรมมีรูปแบบที่ใช้การปฏิบัติธรรมและการตั้งสังฆะปฏิญาณว่าจะเลิกยาเสพติด ควบคู่ไปกับการรักษาด้วยสมุนไพร เน้นการดำเนินกิจกรรมเพื่อให้เขามีที่พึ่งทางใจ มีกำลังใจในการที่จะเปลี่ยนแปลงตัวเองและหันมาดำเนินชีวิตอย่างปกติ จนกระทั่งในปี 2546 ที่รัฐบาลได้ประกาศสงครามยาเสพติดอย่างจริงจัง การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาด้านการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดจึงเปลี่ยนไป มีการทำงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐ และยอมรับวิธีการของรัฐมาปฏิบัติ อย่างเช่นการสร้างชุมชนเข้มแข็งปลอดยาเสพติด และการไปร่วมเป็นวิทยากรในค่ายบำบัดและฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น

สำหรับกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ยังคงเน้นการพัฒนาจิตใจ ส่วนกิจกรรมอื่นๆนอกจากกิจกรรมบำบัดรักษาเสพติดดังกล่าวแล้วนั้น จะมุ่งให้ความสำคัญกับแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของในหลวง และความพยายามแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนในเรื่องการกินอยู่ของชาวบ้านอย่างประหยัด การลดต้นทุนการผลิตทางการเกษตร และ

การสนับสนุนให้ชาวบ้านมีรายได้เสริม โดยแนวทางที่เด่นชัดในการทำงานของพระสงฆ์ในช่วงเวลานี้คือความพยายามทำกิจกรรมต่างๆในเชิงบูรณาการมากขึ้น คือผสมผสานการทำงานหลายกิจกรรมให้มีความต่อเนื่องในเชิงกิจกรรมและมีผลเสริมซึ่งกันและกันในแต่ละกิจกรรม อย่างเช่น กิจกรรมหมุขนนำอยู่และธนาคารขยะ ถือเป็นแนวความคิดแก้ไขปัญหของชุมชน ที่มุ่งส่งเสริมทั้งการพัฒนาสุขอนามัยและสิ่งแวดล้อมที่ดีของชุมชน และเมื่อพยายามดึงเอากิจกรรมธนาคารขยะมาเป็นกิจกรรมให้กลุ่มเยาวชนได้ปฏิบัติเพื่อสนับสนุนการทำงานร่วมกัน นอกจากหวังลดจำนวนขยะในชุมชนแล้วยังเป็นการเสริมให้เยาวชนรู้จักใช้เวลาให้ว่างให้เป็นประโยชน์ และช่วยสร้างศักยภาพการเป็นผู้นำชุมชนที่ดีของเด็กและเยาวชนในอนาคต อันเป็นรากฐานที่ดีต่อการสร้างเสริมแนวทางการสร้างครอบครัวอบอุ่นและชุมชนเข้มแข็ง เพื่อให้เยาวชนห่างไกลจากยาเสพติด ได้อีกด้วย

ปัญหาและอุปสรรคในงานสังคมพัฒนา

ถึงแม้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาจะมีบทบาทเป็นที่รู้จักและยอมรับในชนบทอีสานมานานกว่า 5 ทศวรรษแล้ว แต่จากเงื่อนงำที่พระสงฆ์นักพัฒนาเป็นเพียงคณะสงฆ์กลุ่มน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนพระสงฆ์ทั้งภาคอีสาน การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงเกิดเงื่อนงำและปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดในการดำเนินกิจกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ปัญหาพระสงฆ์ขาดความรู้และเทคโนโลยีที่ทันสมัย แม้ว่าพระสงฆ์จะได้ผ่านกระบวนการทำงานสังคมพัฒนามาเป็นเวลานานหลายทศวรรษ แต่เนื่องจากสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากมีอายุมาก การเรียนรู้ในสิ่งใหม่ๆทำได้ช้ากว่าพระหนุ่มๆ จึงยังขาดความเข้าใจในเรื่องความรู้สมัยใหม่ และความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยยังคงไม่มีความมั่นใจว่าควรจะต้องปรับประยุกต์การทำงานสังคมพัฒนาในทิศทางใด จึงจะทันและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหากพระสงฆ์เหล่านี้มีโอกาสดำเนินการถวายความรู้มากขึ้น หรือได้รับการเติมเต็มข้อมูลที่ขาดไปได้พอเพียง การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ก็จะเป็นผลในเชิงบวกมากขึ้น

2) ปัญหาการกำหนดบทบาทให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัย งานสังคมพัฒนายังคงถูกเพ่งเล็งจากทั้งชาวบ้านและคณะสงฆ์ ว่ามีการดำเนินกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมตามครรลองแห่งบรรพชิตหรือไม่ ก็ต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับกิจการทางโลกมากเกินไปในลักษณะที่ไม่เหมาะสมกับสมณเพศ แม้ว่าการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาจะได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์และหน่วยงานของรัฐมากขึ้นแล้ว แต่ยังคงเป็นชนกลุ่มน้อยที่ทำกิจกรรมแตกต่างจากคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ พระสงฆ์นักพัฒนาจึงถูกจับตามองและอยู่ในภาวะกดดันตลอดเวลา โดยเฉพาะพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ๆ

ซึ่งจะต้องระมัดระวังตัวไม่ให้ทำอะไรผิดพลาด ที่จะกลายเป็นการถูกกล่าวหาหรือโจมตีในเรื่องผิดพระธรรมวินัย แม้แต่ในประเด็นที่กล่าวว่าพระสงฆ์อาจจะละเมิดวินัยถ้าหากร่วมขุดดินขายหญ้า เพราะอาจผิดศีลข้อปาณาติปาตาแก่สัตว์ที่อยู่ในดินโดยไม่ตั้งใจ ยังคงถูกยกมาเป็นเรื่องถกเถียงถึงความเหมาะสมในการเข้าร่วมบางกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ พระสงฆ์บางรูปอาจจะกล่าวอ้างว่าบางครั้งการทำงานต่างๆในทางโลก อาจทำให้พระสงฆ์จำเป็นต้องผิดวินัยโดยความจำเป็นบ้าง แต่พระสงฆ์ทำด้วยความบริสุทธิ์เพื่อบุญกุศลและหวังประโยชน์แก่สาธารณชน ซึ่งยังคงเป็นคำตอบที่ถูกมองว่าเหมือนเป็นข้อแก้ตัว พระสงฆ์นักพัฒนาจึงต้องทำงานด้วยความระมัดระวังตัวอยู่ตลอดเวลา

3) ปัญหาความไม่เข้าใจกันระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านในบางชุมชน โดยเฉพาะผู้ที่สูญเสียผลประโยชน์บางอย่าง ถึงกับกล่าวหาว่าพระสงฆ์เข้ามาวุ่นวายกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน การพัฒนาไม่ใช่กิจของสงฆ์ควรปล่อยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเขาทำกันไป พระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปใช้เวลานานพอสมควร จึงจะสามารถสร้างความเข้าใจร่วมกับชาวบ้านได้ ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ที่ชัดเจนมาก คือปัญหาความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์ที่ทำงานด้านบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจยาเสพติด เช่นในกรณีพระครูพิพัฒนพิบูลย์ (วัดศิริธรรมพัฒนา อ.สุวรรณคูหา จ.หนองบัวลำภู) ซึ่งท่านเคยถูกกลุ่มผู้ที่มีผลประโยชน์ในกระบวนการค้ายาขี้ดต่อว่า “... รุระไม่ใช่ ทำไมต้องมาเกี่ยวข้องกับ ชีวิตใครชีวิตมัน” ท่านก็แย้งว่า “ถ้าท่านยังไม่มา ท่านก็รออยู่ตรงนั้น ถ้าท่านคิดได้ จะตามมาเราก็ยังรออยู่นะ” ท่านยังคงทำงานต่อไปเรื่อยๆ ภายหลังก็มีผู้เห็นด้วยและมาเข้าร่วมทำงานมากขึ้น จนกระทั่งได้รับความสำเร็จเป็นอย่างดี

4) ปัญหาไม่เข้าใจวัตถุประสงค์และแนวทางการพัฒนา โดยเฉพาะในกรณีที่กิจกรรมสังฆพัฒนานั้นเป็นการคิดและดำเนินการโดยขาดการพูดคุยปรึกษากับชาวบ้านอย่างเพียงพอ จึงทำให้ชาวบ้านบางส่วนไม่เข้าใจและขัดขวางไม่ให้สมาชิกในครอบครัวมาร่วมกิจกรรมด้วย อย่างเช่นในกรณีพระครูศรีวิจิตรกร (วัดธาตุประสิทธิ์ อ.นาหว้า จ.นครพนม) ได้เล่าให้ฟังถึงปัญหาการผลักดันกิจกรรมส่งเสริมอาชีพว่า “...การดำเนินกิจกรรมในช่วงแรกนั้น มีปัญหาความไม่เข้าใจกันค่อนข้างเยอะ จึงได้จัดประชุมชี้แจงชาวบ้านให้เข้าใจถึงประเด็นพื้นฐานที่ว่า นับแต่อดีตกาลวัดเป็นศูนย์รวมการศึกษาทุกด้านทั้งศาสนาและอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นจักสาน ติ่มดพร้าว และศิลปวัฒนธรรมทั้งหลาย ในช่วงแรกชาวบ้านไม่ยอมรับที่พระเอาศาลาวัดมาทำเป็นที่ทอผ้า ชาวบ้านมักต่อว่า “วัดอื่นเขาต้องการความสงบ ทำไมวัดนี้เอาคนมาทอผ้าวุ่นวาย” จึงได้อธิบายว่า “คนที่มาทอผ้าก็เหมือนมาปฏิบัติธรรมด้วย เรียนรู้ปฏิบัติธรรม ให้เอาหูทอผ้าเป็นแนวสอนชีวิต และสอนธรรมให้รู้จักการพัฒนาจิตใจ ให้รู้จักชีวิต ...ให้พิจารณาว่าการทอผ้ามันสั้นลงเรื่อยๆ และในที่สุดก็จบเหมือนกับชีวิตของคนนะแหละ ยิ่งนานวันก็หดสั้นลงเรื่อยๆ” ในช่วงแรกชาวบ้านก็ยังไม่ค่อยเข้าใจ

และให้การยอมรับการทำงานของพระสงฆ์ จนกระทั่งกิจกรรมนี้เริ่มสร้างรายได้เพิ่มให้กับชาวบ้าน ที่มาร่วมกิจกรรม การยอมรับของชาวบ้านจึงเกิดขึ้น ในเรื่องนี้เห็นได้ชัดว่าถ้าเป็นกิจกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับอาชีพที่มีรายได้ชัดเจนชาวบ้านมักจะละเลยไม่สนใจ หรือถ้างานพัฒนานั้นใช้วิธีการจ้างแรงงานชาวบ้านจะมาร่วมทำสูงมาก ชาวบ้านยังมองเรื่องเศรษฐกิจมากกว่าการเสียสละทำงานเพื่อส่วนรวม พระสงฆ์จึงต้องพยายามสร้างความรู้ความเข้าใจในหมู่ชาวบ้านให้มากขึ้น พร้อมๆกับการทำงานสังฆพัฒนาให้บรรลุผลเป็นรูปธรรม จึงจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านและผู้นำชุมชน

5) ปัญหาชาวบ้านขาดความสำนึกต่อประโยชน์ส่วนรวม มีหลายปรากฏการณ์ในชนบทอีสานได้แสดงให้เห็นถึงความแตกแยกทางความคิดของชาวบ้าน ที่มักจะให้ความสำคัญกับประโยชน์ของตนเองและครอบครัวมากกว่าส่วนรวม เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชนชาวบ้านจึงมักจะมองว่านั่นไม่ใช่ปัญหาของตน และไม่จำเป็นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ ปล่อยให้บุคคลหรือกลุ่มสังคมที่เผชิญปัญหานั้นแก้ไขปัญหากันเอาเอง หรืออาจจะโยนเรื่องเหล่านี้ไว้ให้เป็นภาระรับผิดชอบที่รัฐบาลหรือผู้มีอำนาจในท้องถิ่นเข้าไปแก้ไขเอาเอง ทั้งๆที่หลายปัญหาถ้าหากผู้พบเห็นได้พยายามช่วยกันแก้ไขปัญหาในเบื้องต้น ปัญหานั้นก็อาจจะไม่ลุกลามจนกลายเป็นปัญหาใหญ่ สาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านสูญเสียความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมมีหลายประการ แต่รากฐานปัญหาที่สำคัญคือ อิทธิพลของกระบวนการพัฒนาสังคมสมัยใหม่ ซึ่งทำให้เกิดสภาวะการแข่งขันกันในการแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ วัตถุประสงค์ที่เน้นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันกัน อย่างในอดีตค่อยๆเลือนหายไปจากสังคมอีสาน ความเห็นแก่ตัวและพวกพ้อง ความไม่ใส่ใจต่อประโยชน์ส่วนรวมหรือต่อการดูแลรักษาทรัพยากรของส่วนรวม เข้ามาแทนที่

6) ปัญหาขาดงบประมาณหรือเงินทุนและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทถิ่นทุรกันดาร ส่วนมากพระสงฆ์ต้องจัดหาเงินสนับสนุนเริ่มต้นเอง จนกระทั่งงานเริ่มเป็นรูปเป็นร่างดีแล้ว ทางส่วนราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนจึงมักจะเข้ามาให้การสนับสนุน ในภายหลัง พระสงฆ์แก้ไขอุปสรรคนี้โดยค่อยๆทำงานไปตามกำลังความสามารถที่มี และตามกำลังศรัทธาของชาวบ้าน โดยงานสังฆพัฒนาแต่ละกิจกรรมไม่ควรกำหนดว่าจะต้องมีผู้เข้าร่วมกี่คนหรือต้องเสร็จเมื่อไหร่ เงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จคือการเข้าหาชุมชน เรียนรู้ว่าคุณสมบัติความพร้อมและมีความศรัทธาก็จะลงไปทำงาน ต้องปลูกศรัทธาและสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านเสียก่อน จึงจะไม่เกิดปัญหาในการทำงาน

7) ขาดการสืบต่อการทำงานพัฒนาต่างๆ ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ชัดเจนในกรณีพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีอายุสูงวัย บางรูปทั้งสุขภาพและสุขภาพไม่ดี แต่ไม่สามารถหยุดทำกิจกรรมได้ เพราะขาดพระสงฆ์ที่จะเป็นทายาทสานต่อหรือขยายการทำงานต่อไป พระสงฆ์หลายรูปที่สุขภาพไม่เอื้ออำนวยหรือมรณภาพไป กิจกรรมที่ท่านเคยทำมาเป็นเวลานานนับทศวรรษก็เสื่อมถอยหรือสูญ

สลายไปตามสังขารของท่านด้วย ทั้งพระสงฆ์ในวัดและผู้นำชุมชนหรือชาวบ้านที่จะเข้ามาสานต่อ งานสังฆพัฒนานั้นหาได้ยากมาก อย่างเช่นพระครูพิพิธประชานาถ (วัดสามัคคี อ.เมือง จ.สุรินทร์) ปรารภว่า “...ถ้าไม่มีเราแล้ว และไม่มีคนอื่นสืบทอดก็จะทำให้งานต่างๆทำต่อไปไม่ได้ พอขาดการ สืบทอดและเราไม่มีเวลาทำ ก็จะเป็นปัญหาให้งานต่างๆต้องหยุดชะงักไป... ชาวบ้านเองก็ขาดศรัทธา ไม่ค่อยยอมร่วมกิจกรรมด้วย ทั้งๆที่เป็นประโยชน์แก่เขาเอง ...และไม่ยอมเข้าใจว่าพระสงฆ์เป็น เพียงผู้แนะแนวทางและจุดประกายเริ่มต้นให้ ชาวบ้านไม่ยอมช่วยเหลือตนเอง ไม่ยอมสานต่อ งาน ต่างๆ จะรอรับอย่างเดียว ก็คงต้องจบแค่นั้น”

กล่าวสรุปได้ว่าปัญหาอุปสรรคในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่เด่นชัดคือ ข้อจำกัดในด้าน ศักยภาพและความสามารถของพระสงฆ์ การไม่เห็นความสำคัญของงานสังฆพัฒนาจากองค์กร คณะสงฆ์และหน่วยงานของรัฐ ความไม่เข้าใจหรือขาดจิตสำนึกของชาวบ้านในการพัฒนา รวมไปถึง การขาดงบประมาณ ล้วนเป็นปัญหาที่พระสงฆ์นักพัฒนาได้เผชิญมาเป็นเวลานาน แต่มีปัญห หนึ่งที่เริ่มเด่นชัดมากในขณะนี้คือปัญหาทลายทในการพัฒนา ปัญหาและอุปสรรคเหล่านี้สามารถ มองเห็นได้ชัดเจนในกรณีของกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีวัยสูงๆ ซึ่งส่วนมากมักจะมีข้อจำกัดใน ด้านสุขภาพร่างกายและความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้เงื่อนไขปัญหาและความรู้ใหม่ๆ ท่านยังคงมี แนวคิดและการทำงานในแนวทางเดิม อันเป็นข้อจำกัดในกิจกรรมสังฆพัฒนาที่ชาวบ้านมองว่า ไม่ สามารถตอบสนองความต้องการของเขาได้ และอาจจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เขาประสบใน ชีวิตประจำวันได้ ความร่วมมือในการทำงานจึงน้อยลง ซึ่งพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าที่มีอายุมากและ ทำงานพัฒนามานานหลายทศวรรษ อย่างเช่นพระครูพิพิธประชานาถหรือหลวงพ่อนาน ยังต้อง ค่อยๆลดบทบาทการพัฒนาลง ถึงแม้ว่าท่านจะเคยทำงานอย่างแข็งขัน พาชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆ มามากมาย แต่ปัจจุบันปัญหาสุขภาพไม่เอื้อให้ท่านทำงานได้เหมือนเดิม ต้องชะลอการทำงานลง จะ คิดหรือทำอะไรก็คิดขัดไปหมด เพราะไม่มีพระสงฆ์ที่จะมาช่วยคิดช่วยทำงาน ชาวบ้านก็สนใจมา เข้าร่วมน้อยลง เพราะคิดว่างานพัฒนาของหลวงพ่อก็ไม่ช่วยให้เขามีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน ดังเช่น ที่ชาวบ้านท่านหนึ่งในบ้านท่าสว่างเล่าว่า “...กิจกรรมของหลวงพ่อยังเป็นแบบเดิมๆ ไม่สอดคล้อง กับการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน ชาวบ้านจะคัดค้านเปลี่ยนแปลงแนว ทางการทำงานของหลวงพ่อก็ทำได้ยาก ชาวบ้านจึงไม่ค่อยเข้าไปร่วมทำงานด้วย...” ดังนั้นปัญหา และอุปสรรคที่ขาดทลายทพระสงฆ์นักพัฒนาที่จะมาสานต่อการทำงานกิจกรรม จึงกลายเป็นปัญหา หนึ่งที่พระสงฆ์นักพัฒนากล่าวถึงกันมาก เพราะแม้ว่าจะยังคงมีพระสงฆ์นักพัฒนาที่เข้ามาทำงาน ใหม่อยู่ตลอด แต่น่าเสียดายว่างานสังฆพัฒนาที่เคยช่วยเหลือชาวบ้านอีสานมานานหลายทศวรรษ จะต้องหดหายไปพร้อมกับสังขารและมรณาของพระสงฆ์นักพัฒนาหลายๆรูป

บทที่ 6

กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา: การเปลี่ยนแปลงบทบาทและกิจกรรม การพัฒนา

ในอดีตนั้นชัดเจนว่าวัดในภาคอีสานเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นแหล่งการศึกษา และเป็นที่รวมของกิจกรรมชุมชน พระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้นำชุมชน เป็นผู้ให้ความรู้ เป็นที่พึ่งทางจิตใจ และเป็นที่พึ่งพาอาศัยแก่ชาวบ้านในการดำเนินชีวิตหลายๆด้าน ดังนั้นความเลื่อมและความเจริญของวัดไม่ได้อยู่ที่อาคารสิ่งก่อสร้างในวัด แต่อยู่ที่บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์และวัดที่มีต่อชุมชน ถึงวัดจะสวยงามใหญ่โตแต่ถ้าไม่เป็นแหล่งเจริญธรรมเจริญปัญญา ไม่พาชุมชนให้ดำเนินไปสู่การทำความดีและมีวิถีชีวิตที่ดี ความหรรษาใหญ่โตของวัดอาจกลายเป็นอนุสาวรีย์ทางวัตถุหรือสุสานแห่งความเลื่อมโทรมของพุทธศาสนา ซึ่งไม่ต่างจากคนที่แต่งกายหรรหามีเครื่องประดับมากมายแต่ขาดสติปัญญา ไม่มีความรู้ความสามารถ แต่งตัวสวยงามโดยไม่ได้ทำประโยชน์อะไรแก่สังคม (พระธรรมปิฎก 2545: 95) ดังนั้นการจะพัฒนาชนบทอีสาน จึงต้องพัฒนาทั้งบ้านและวัดไปพร้อมกัน ให้มีการประสานร่วมมือกัน ช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกัน

การนำเสนอข้อมูลในบทนี้จะแยกเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกจะนำเสนอกรณีศึกษาของพระสงฆ์นักพัฒนา 3 กรณี ที่เริ่มต้นทำกิจกรรมการพัฒนาในช่วงเวลาที่ต่างกัน คือพระครูพิพิธประชานาถ วัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์ ในฐานะพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าซึ่งเริ่มต้นทำงานในปี 2506 พระครูศีลวราภรณ์ วัดโนนเมือง บ้านโนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นกลางเริ่มทำงานในปี 2520 (ซึ่งเป็นปีที่องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มให้ความสนใจกับกิจกรรมสังคมพัฒนา)¹ และพระครูโพธิวิรุณ วัดโพธิการาม บ้านโพธิ์น้อย-โพธิ์ศรีสวัสดิ์ อ.ปทุมรัตน์ จ.ร้อยเอ็ด พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ที่เริ่มต้นทำงานพัฒนาในปี 2539 ข้อมูลในส่วนแรกนี้จะ

¹ บทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มได้รับความสนใจจากองค์กรพัฒนาเอกชนตั้งแต่ปี 2520 แต่ในช่วงแรกนั้นเป็นการเผยแพร่งานพัฒนาของพระสงฆ์ที่ประสบความสำเร็จในการทำงานร่วมกับชุมชน เอกสารชิ้นแรกที่พบคือ มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2520. พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง ซึ่งเป็นบันทึกงานพัฒนาของพระครูสาครสังวรกิจ วัดยกกระบัตร ต.ยกกระบัตร อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร

เป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลการสัมภาษณ์ชาวบ้านใน 3 หมู่บ้านดังกล่าว ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทและกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนา ซึ่งจะนำเสนอผลวิเคราะห์ในส่วนที่สองและสาม ตามลำดับ

กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

1. พระครูพิพิธประชานาถ

(วัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์)

ประวัติชีวิต การศึกษา และประสบการณ์

พระครูพิพิธประชานาถ หรือที่รู้จักกันดีในนามหลวงพ่อดอน สุธรรโธ เกิดเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2472 ในครอบครัวเชื้อสายชาวไทย-เขมร ที่บ้านท่าสว่าง มีชื่อเดิมว่า นายนาน สิมพูน เป็นบุตรคนโตในจำนวนพี่น้อง 8 คน ชีวิตในวัยเด็กนั้น มีชีวิตเหมือนเด็กชนบททั่วไป ช่วยพ่อแม่เลี้ยงวัวควายและทำไร่นา เมื่อเรียนจบ ป.4 แล้ว พ่อแม่ได้ปล่อยให้เป็นผู้นำพี่น้องทำนาตามลำพัง เพราะเป็นบุตรชายคนโต ต่อมาในปี 2487 พ่อและแม่ได้เปิดร้านค้าในหมู่บ้าน เมื่อต้องเข้าไปซื้อของในตลาดก็ได้ชวนเข้าไปด้วย ทำให้ได้มีโอกาส

เรียนรู้เรื่องการค้าขายจนสามารถติดต่อซื้อขายได้ด้วยตนเอง ช่วยพ่อแม่ทำการเกษตรและการค้าขายเรื่อยมา จนถึงปี 2492 เมื่ออายุครบ 20 ปี พ่อแม่ให้อุปสมบทตามประเพณีที่วัดท่าสว่าง เพราะเชื่อว่าถ้าใครได้บวชลูกหลานแล้วจะได้รับผลบุญช่วยให้ไม่ตกนรก ผลบุญจะช่วยให้ขึ้นสวรรค์ เมื่อบวชแล้วได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยด้วยตนเอง เพราะช่วงนั้นทางวัดไม่มีครูสอนปริยัติธรรม ผู้ที่บวชแล้วพอสอบได้นักธรรมตรีก็มักจะสึกออกไป ไม่มีพระที่จบนักธรรมโทหรือเอกที่จะมาเป็นครูสอนให้ จึงต้องศึกษาด้วยตนเองจนกระทั่งสอบได้นักธรรมเอกในปี 2497 ยิ่งได้ศึกษาธรรมมากขึ้นก็รู้สึกชอบชีวิตในสมณเพศ จึงได้บวชเรื่อยมา

หลวงพ่อนานเคยออกไปจำพรรษาที่วัดโคกสูง ต.ห้วยราช อ.เมือง จ.บุรีรัมย์ ราว 2 พรรษาในช่วงระหว่างปี 2499-2501 เพื่อรักษาอาการจิตฟุ้งซ่านเนื่องจากการเคร่งครัดฝึกวิปัสสนากรรมฐานมากเกินไปจนกระทั่งหายดี ต่อมาเนื่องจากเจ้าอาวาสที่วัดสามัคคีศึกษาและเกิดปัญหาความขัดแย้งของพระภายในวัดเพราะแย่งกันเป็นเจ้าอาวาส ชาวบ้านท่าสว่างจึงมานิมนต์หลวงพ่อนานให้กลับไปรักษาการเจ้าอาวาสที่วัดสามัคคีในปี 2501 และต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม 2502 จากนั้นก็อยู่ที่วัดสามัคคีตลอดมา หลวงพ่อนานได้รับพัฒนเป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นโท เมื่อ 5 ธันวาคม 2524 ได้รับนามว่า “พระครูพิพิธประชานาถ” ซึ่งแปลว่าพระซึ่งเป็นที่พึ่งของประชาชน ได้รับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (การพัฒนาชุมชน) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในปี 2535 และต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะตำบลท่าสว่างในปี 2542

บทบาทและกิจกรรมการพัฒนา

1. แรงจูงใจในการทำงานพัฒนา

หลวงพ่อนานเริ่มต้นทำกิจกรรมการพัฒนาที่บ้านท่าสว่างในปี 2506 เพราะเห็นความลำบากของชาวบ้าน ยังมีความเป็นอยู่ไม่ดี และมีหนี้สินมาก จึงอยากช่วยแก้ไขปัญหา เริ่มจากพิจารณาว่าเมื่อได้เทศนาอบรมประชาชนไปแล้ว ประชาชนได้ประโยชน์อะไรบ้าง แต่เท่าที่เห็นก็คือ เหมือนได้แต่อบรมไปอย่างนั้น เมื่ออบรมเสร็จเขาก็เหมือนเดิม ชาวบ้านส่วนหนึ่งยังคงดื่มเหล้าและเล่นการพนัน จึงมาคิดว่าจะทำอย่างไรดีที่จะให้ชาวบ้านเข้าถึงธรรม ท่านเริ่มมองเห็นปัญหาที่ชาวบ้านทำนาไม่พอกิน และต้องมีหนี้สินมากมาย จนกลายเป็นความกดดันที่ต้องหาทางออกในทางที่ผิด และได้ข้อสรุปว่าถ้าชาวบ้านยังอดอยากและยากจน ศีลธรรมก็จะไม่มีประโยชน์อันใดแก่ชาวบ้าน จึงเริ่มคิดต่อว่าจะแก้ปัญหาจากตรงไหนดี ก็เริ่มคิดที่จะแก้ปัญหาการกินอยู่ของชาวบ้านก่อน แต่การแก้ปัญหาในช่วงแรกๆยังไม่เป็นรูปธรรม ท่านเริ่มจากทำไปตามความต้องการของชาวบ้าน และเตรียมความพร้อมของคนในหมู่บ้าน ด้วยการให้ความรู้และอบรมธรรมควบคู่กันไป ยิ่งทำงานไปหลวงพ่อนานยิ่งเห็นว่าความทุกข์ยากของชาวบ้านอยู่ในวังวนของปัญหาเศรษฐกิจหนี้สิน และความยากจน อันเนื่องมาจากผลการพัฒนาที่เน้นความเจริญทางวัตถุเป็นหลัก ท่านสรุปปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมาที่ท่านจะพาชาวบ้านพัฒนาว่า

“สภาพที่ปรากฏทั่วไป คือความเจริญของเอกชนหรือบุคคลใดคนหนึ่ง ขณะที่ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ ศีลธรรมเสื่อม และความทุกข์ยากมีมากมาย ยิ่งพัฒนาความสามารถและความร่ำรวยของเอกชนสูงขึ้น ปัญหาสังคมกลับยิ่งเพิ่มติดตามเป็นเงา ยิ่งพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ามากขึ้นเท่าใด ดูเสมือนว่าประชาชนในชนบทกลับยิ่งเป็นหนี้สินมากขึ้น หลายครอบครัวหลังการเกี่ยวข้าวแล้วไม่มีข้าวกิน เพราะต้องรีบขายชดใช้หนี้สิน ชีวิตชาวบ้านมีหนี้สินทำนาไม่พอกิน อัดคัดขัดสนเงินทอง ในแต่ละปีจะเห็นหลายครอบครัวมีข้าวไม่พอกิน การถูก

พ่อค้าเอารัดเอาเปรียบสารพัดอย่าง ความอดอยาก ขากจน เจ็บป่วยและความกลัวหลังของชาวบ้านนี้เองที่เป็นสาเหตุแห่งการละทิ้งศีลธรรม ในอดีตแม้ชาวบ้านประสบภัยแล้งหรือน้ำท่วม จะยากจนเพียงใดชาวบ้านยังมีจิตใจทำบุญ เจียดข้าวเหนียว ปลายี่งอ ใสบาตรพระสงฆ์เพื่อให้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป ทุกวันนี้ชาวบ้านต้องคิดถึงปากท้องของตนเองและครอบครัวด้วย เพราะทุกอย่างต้องซื้อต้องหาหมด”

การเริ่มต้น โครงการพัฒนาในหมู่บ้านท่าสว่างของหลวงพ่อนานมาจากความคิดที่ว่า "พระเป็นหนี้ชาวบ้าน" ในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์บ้านนี้ไม่ต้องเช่า ข้าวก็ไม่ต้องซื้อ สามารถอยู่ได้และไม่มีภาระอะไรที่ต้องแบก มีหน้าที่ถือศีล ปฏิบัติธรรม และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี ท่านเกิดความตระหนักว่า “เราจะสบายคนเดียวเท่านั้นหรือ ชาวบ้านพยายามทำงาน เขามีครอบครัวมีบุตรธิดาที่ต้องดูแล ก็ยังสนับสนุนชีวิตความเป็นอยู่ของพระ อันนี้แหละพระเป็นหนี้ชาวบ้าน” หลวงพ่อจึงมีปณิธานที่จะดับทุกข์ชาวบ้าน ท่านเทศน์ให้กับการชดใช้หนี้สินที่ติดค้างชาวบ้านที่ ทำบุญตักบาตรให้ยังชีวิตและประเพณีธรรมมาหลายพรรษา ท่านคิดว่าพระสงฆ์ต้องช่วยเหลือชาวบ้านให้หมดสิ้นจากหนี้สินและความอดอยากจึงจะถือว่าเป็นการบำเพ็ญบุญและปฏิบัติในฐานะ พุทธบุตรที่สมบูรณ์ นี่คือนิเวศน์สำคัญที่ผลักดันให้ท่านทุ่มเททุกสิ่งทุกอย่างเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน เพื่อตอบสนองอาหารและปัจจัยที่ชาวบ้านถวายให้สามารถปฏิบัติธรรมอยู่ได้

เมื่อพระสงฆ์เป็นหนี้ชาวบ้านเช่นนี้ พระสงฆ์จะต้องปรับเปลี่ยนแนวคิดและวิธีการใหม่ ไม่ใช่เอาแต่ศึกษาปฏิบัติธรรม พระสงฆ์จะต้องช่วยชี้ให้ชาวบ้านเห็นถึงทุกข์ที่ตัวเองเป็นผู้ก่อ ซึ่งสามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง อย่างเช่นสิ่งที่ใกล้ตัวของแต่ละคนแต่ละครอบครัวคือการละเลิกอบายมุข เพียงให้ละเลิกอบายมุขได้ในที่สุดจะเกิดปัญญาว่าควรประพฤติปฏิบัติอย่างไร ไม่สูญเสียชีวิตภัยสินไปอย่างเปล่าประโยชน์ จะมีเงินเหลือเก็บมากขึ้น ปัญหาหนี้สินและยากจนก็จะลดลง และจะสามารถจัดไปได้ในที่สุด แต่หลวงพ่อนานตระหนักว่าการลดละอบายมุขเพียงอย่างเดียวยังไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาของชาวบ้านในปัจจุบัน ที่มีความซับซ้อนมากขึ้นกว่าแต่ก่อนได้ พระสงฆ์ต้องพาชาวบ้านทำกิจกรรมอื่นๆด้วยจึงจะพ้นทุกข์ทางโลกได้ แล้วต่อมาชาวบ้านก็จะเดินเข้าสู่ทางธรรมมากขึ้น

ในส่วนของปัญหาสำคัญของหมู่บ้านนั้น หลวงพ่อนานมองว่ามีหลายประการที่จะต้องแก้ไข นั่นคือหนี้สินที่สะสมและการขาดแคลนข้าวบริโภค อันเป็นปัญหาแบบงูกินหางจากหนี้สินกับพ่อค้าปู้ยและสารเคมี ไปสู่การผลิตข้าวแล้วต้องขายในราคาต่ำ หรือเกี่ยวข้าวได้ต้องรีบขายเพื่อชำระหนี้ ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ในแต่ละปีจึงอาจจะเหลือไม่มากนัก จากนั้นข้าวสำหรับบริโภคไม่เพียงพอชาวบ้านต้องกู้ยืมและเป็นหนี้สินต่อไปอีก ท่านมองเห็นว่าลักษณะแบบนี้เกิดขึ้นในชนบทอีสานทั่วไป เพื่อให้ชีวิตครอบครัวอยู่รอดชาวบ้านจำใจต้องไปกู้เงินเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง หรือบางครั้งกู้ข้าว 2 ถัง ดอกเบี้ย 1 ถังต่อปี หรือในบางกรณีชาวบ้านที่อับจนเงินทุน เพียงต้องการปู้ย

กระสอบหนึ่งก็ต้องไปซื้อเชื้อพ่อค้าด้วยราคาสูง หรือยินยอมทำสัญญาคืนด้วยข้าวเปลือก 8-10 ถัง หลังเก็บเกี่ยวแล้ว ปัญหาเหล่านี้นำไปสู่ภาวะการขาดแคลนข้าวบริโภคและมีหนี้สินพอกพูนขึ้น ทุกๆปี

2. แนวทางและกลยุทธ์การทำงานสังฆพัฒนา

การพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหของชาวชนบทอีสาน เบื้องแรกต้องพัฒนาจิตใจก่อน ก็คือต้องทำศีล สมาธิ ปัญญาให้พร้อม โดยต้องปราบวัชพืชในจิตใจ คือโลภ โกรธ หลง ให้ได้ เมื่อตรงนี้พร้อมก็เท่ากับเตรียมชุมชนได้ ต่อจากนั้นก็จะเริ่มพูดคุยถึงปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา การเริ่มต้นทำโครงการต่างๆ หลวงพ่อจะทำการศึกษาวบ้านและชุมชนก่อนว่าเขาต้องการอะไร เขายังมีอะไรที่ทำให้การดำเนินชีวิตมีความยากลำบาก อะไรเป็นปัญหาของเขา จากนั้นค่อยคิดไตร่ตรองดูว่าควรจะเริ่มแก้ไขปัญหอย่างไร การทำงานจะยอมรับในหลักการพัฒนาหมู่บ้าน ที่มาจากความต้องการของชาวบ้านเป็นพื้นฐาน บนเงื่อนไขทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น และการร่วมมือด้วยการพึ่งตนเองของชาวบ้าน ไม่ใช่ให้บุคคลภายนอกหรือความปรารถนาดีจากภายนอกมาเป็นตัวกำหนดงานพัฒนา หลวงพ่อจะย้ำอยู่เสมอว่า “การพัฒนาหมู่บ้านไม่ใช่แค่การระดมทุน แต่จะต้องสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านด้วย เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้แสดงออกมากที่สุดในการตัดสินใจ และร่วมกันทำงานต่างๆเอง จึงจะตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้ และแก้ปัญหของชาวบ้านได้”

การทำงานพัฒนาของหลวงพ่อนาน ท่านเริ่มต้นจากความเชื่อความศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อศาสนา และใช้ศีลธรรมจริยธรรมที่ชาวบ้านเคยปฏิบัติกันมาจนเป็นวิถีชีวิต ท่านเชื่อว่าพุทธธรรมนั้นให้สติปัญญาและทักษะในการมองโลกอันดีงามแก่ชาวบ้าน และชาวบ้านทำสว่างมีสิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตอยู่แล้ว เพียงแต่ช่วยพัฒนาจิตใจและช่วยชี้แนะให้เขาเห็นปัญหาชาวบ้านก็จะสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหได้ จึงพยายามเน้นการพัฒนาจิตใจก่อน เพื่อการพัฒนาคนให้ชาวบ้านมีความพร้อมต่อการพัฒนาตนเอง หลวงพ่อนานท่านเชื่อว่า “...ถ้าพัฒนาจิตใจไม่ได้ก็อย่าไปทำอย่างอื่นเลย สร้างขึ้นมาแล้วจะถูกทำลายหมด อาตมาจึงพยายามฝึกอบรมทางด้านจิตใจของเขาให้สะอาด มองเห็นโทษของตนเองและผู้อื่น มองเห็นความยุ่งเหยิงของโลกโดยวิธีสมถกรรมฐานเป็นพื้นฐาน...”

นอกจากนี้ท่านยังได้ประยุกต์ใช้ประเพณีท้องถิ่นและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งในอดีตชาวบ้านพร้อมเพียงสามัคคีช่วยเหลือกันมีอะไรก็นำมาแบ่งปันหาสู่กันกิน แต่ปัจจุบันได้ถูกรอบงำด้วยเศรษฐกิจสมัยใหม่ จึงต้องฟื้นฟูให้กลับมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตหลักของชาวบ้านอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งการลงแขกหรือเอาแรงในอดีตที่พลัดเปลี่ยนกันไปทำงานช่วยเหลือกัน ทั้งด้านการเกษตรและการก่อสร้างบ้านเรือน ที่ปัจจุบันได้ถูกแทนที่ด้วยการว่าจ้างเป็นเงินตรา ก็มี

ความสำคัญ และควรจรรี้อฟื้นให้กลับมาเป็นวิถีหลักในการพัฒนาและการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน หลวงพ่อแนนได้สรุปแนวทางการทำงานสังฆพัฒนาของท่านว่า

“...ในการแก้ปัญหาของชนบทนั้นถ้าเอาเงินหรือเอาของไปให้โดยไม่พัฒนาคน ถึงจะให้มากเท่าไรก็แก้ปัญหาไม่ได้ แต่ถ้าคนพัฒนาแล้ว ถึงไม่มีเงินเลยก็แก้ปัญหาได้ดีขึ้น ยิ่งถ้าพัฒนาคนด้วย มีเงินด้วย ก็แก้ปัญหาได้ดีขึ้น เมื่อพัฒนาคนได้ชาวบ้านจะรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรของตนเองผ่านกระบวนการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา หาทางเลือก และตัดสินใจเลือกทางเลือกได้ด้วยตนเอง เมื่อชาวบ้านแต่ละคนเอาปัญหามาร่วมพูดคุยกัน เขาก็จะเห็นทั้งปัญหาของตัวเองและปัญหาของหมู่บ้าน และสามารถช่วยกันคิดหาทางแก้ไขได้ เพราะที่จริงแล้วปัญหาทั้งหมดก็เป็นชาวบ้านเองที่เป็นคนก่อกันขึ้นมา”

หลวงพ่อนานให้ความสำคัญกับหลักการพัฒนาหมู่บ้านที่กำหนดขึ้นจากความต้องการของชาวบ้าน เพราะกำหนดขึ้นมาจากสภาพความเป็นจริงของหมู่บ้าน และจากพื้นฐานทรัพยากรของท้องถิ่น อันจะนำไปสู่การร่วมมือกันพึ่งตนเองของชาวบ้าน ไม่ใช่ให้หน่วยงานหรือองค์กรจากภายนอกมากำหนดงานพัฒนา จึงจำเป็นต้องสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้าน เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงออกมากที่สุดในการคิดการตัดสินใจ รวมทั้งการสร้างเสริมความรู้และจิตสำนึกให้ชาวบ้านเมื่อเขาเข้าถึงตรงนี้ เขาก็ยอมรับ เมื่อยอมรับแล้วก็จะร่วมมือกันทำโครงการต่างๆ ตลอดช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาหลวงพ่อนานพยายามคิดหาทางพึ่งตนเองในชุมชน ก่อนที่จะคิดขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน อย่างเช่นใช้วิธีการระดมทุนหลากหลายรูปแบบ มีทั้งค่อยๆสะสมทุนสะสมช้าๆ ชักนำชาวบ้านให้ร่วมแรงร่วมใจกันทำนาเพื่อส่วนรวม นำประเพณีวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อการสะสมทุน แต่ทุกครั้งที่จะจัดหาทุนพัฒนาหมู่บ้านสิ่งที่แฝงในวิธีการของหลวงพ่อนานคือ การนำพลังแห่งความร่วมมือของชาวบ้านมาใช้ประโยชน์เพื่อหมู่บ้าน ด้วยการสอนให้ตระหนักถึงความเมตตาเอื้ออาทรกันระหว่างคนภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการทำกิจกรรมต่างๆ และท่านยังสอนให้ชาวบ้านมีความเพียรตามหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ว่า “วิริเยนะ ทุกขมเจติ” หรือคนจะล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร ทุกคนจะสามารถบรรเทาทุกข์ลงได้เพราะความเพียรพยายาม โดยตระหนักถึงพลังการช่วยตนเองและการรวมพลังระหว่างหมู่บ้าน เพื่อเปลื้องทุกข์ให้สังคมที่มีขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ

อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือหลวงพ่อนานพยายามทำกิจกรรมต่างๆด้วยความโปร่งใส และทุ่มเททุกอย่างเพื่อกิจกรรมของชุมชน เงินปัจจัยจากการเทศน์ของหลวงพ่อบุติศให้การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านทั้งหมด เมื่อชาวบ้านเห็นเช่นนี้ ชาวบ้านที่มีกำลังทรัพย์จะให้ความร่วมมือบริจาคมากยิ่งขึ้นด้วยความสมัครใจ เพราะรู้กันดีว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่หลวงพ่อนานนำไปสร้างงานพัฒนา ที่เอื้อประโยชน์และเป็นผลประโยชน์ของทุกคนในหมู่บ้าน เพราะหลังจากร่วมงานพัฒนาไปประยะหนึ่งชาวบ้านได้มองเห็นแล้วว่า สิ่งที่ทำไปนั้นมันสะท้อนถึงเขาจริงๆ

รวมทั้งถึงเพื่อนบ้านในหมู่บ้านเดียวกันและหมู่บ้านข้างเคียงด้วย หลวงพ่อนานมักจะเน้นย้ำกับชาวบ้านอยู่เสมอว่า “การทำงานของเรา การทำทุกสิ่งทุกอย่างต้องคิดถึงผลประโยชน์ของคนอื่นเป็นหลักสำคัญ เมื่อเราเสียสละมากๆ ก็จะได้บุญมาก ถ้าเราเสียสละน้อยก็จะได้น้อย” และหลวงพ่อนานยังแสดงให้เห็นในปณิธานที่เด็ดเดี่ยวในการทำงาน "...อาตมายึดถือว่าสิ่งไหนที่ทำไปแล้ว สิ่งนั้นเกิดประโยชน์ สิ่งนั้นเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อชาวบ้านจริงๆ และไม่ผิดศีลธรรมทางศาสนาแล้ว อาตมาจะหัวขาดก็ช่างเถอะ แต่ไม่ยอมถอยจนก้าวเดียว" ท่านมีความเชื่อมั่นว่าถ้าหากส่งเสริมให้ชาวบ้านมีฐานะอยู่ดีกินดีก่อนแล้วและเมื่อชาวบ้านเหลือกินเหลือใช้ วัดไม่ต้องห่วงเรื่องการสร้างถาวรวัตถุและการบำรุงบวรพระพุทธศาสนา

3. กิจกรรมสังคมพัฒนา

การดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาของหลวงพ่อนาน สามารถจำแนกตามช่วงเวลาการทำงาน และประเภทของกิจกรรมการพัฒนา ได้ดังนี้

การก่อสร้างถนนด้วยพลังพระณรรและชาวบ้าน

ปี 2506-2510 ได้เริ่มทำการพัฒนาถนนในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ควบคู่ไปกับการพัฒนาจิตใจ โดยระดมพระณรรภายในวัดไปร่วมสร้างถนนอย่างเอาจริงเอาจังให้ชาวบ้านเห็น เมื่อชาวบ้านเอาไปพูดกันปากต่อปาก เกิดเป็นพลังชาวบ้านมาร่วมกันจำนวนมาก เมื่อชาวบ้านมาร่วมทำถนน หลวงพ่อนานก็สอนศีลธรรมและพัฒนาจิตใจไปด้วย เพื่อให้ชาวบ้านมองเห็นปัญหาและการจะร่วมมือกันแก้ไขปัญหาต่างๆ บนพื้นฐานการพัฒนาทั้งวัตถุและจิตใจของชาวบ้านโดยเน้นความเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

กองทุนปุ๋ยและพัฒนาการเกษตร

ปี 2517-2518 ได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนจากประเทศญี่ปุ่น OISCA (Organization for Industrial, Spiritual, and Cultural Advancement) ในการก่อตั้งหน่วยฝึกอบรมด้านการเกษตรในที่ดินของวัดสามัคคี ให้เป็นศูนย์ปฏิบัติการทดลองปลูกพืชพันธุ์ใหม่ๆ ของญี่ปุ่น แต่เนื่องจากไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในขณะนั้น ทำให้กิจกรรมไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

ปี 2521 หลวงพ่อนานเห็นว่า ชาวบ้านมีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูกมาก ซึ่งเป็นผลให้ต้นทุนการผลิตสูง ชาวบ้านต้องไปกู้ยืมเงินมาซื้อปุ๋ย และเมื่อปลูกข้าวเสร็จเก็บเกี่ยวแล้วก็ต้องรีบขายข้าวเพื่อเอาเงินไปใช้หนี้ ทำให้ราคาข้าวไม่ค่อยดีเพราะต่างคนต่างอยากขาย ส่งผลให้รายได้ที่เหลือไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในรอบปี และไม่เพียงพอที่จะใช้ลงทุนในปีต่อไป จึงได้ร่วมกับชาวบ้านทำสว่างรวบรวมทุน โดยประสานงานกับสมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์ซื้อปุ๋ย อดท. ได้ใน

ราคาถูก แต่ก็ยังไม่เป็นการแก้ไขปัญหานี้สินได้มากนัก ชาวบ้านยังพึ่งตนเองไม่ได้ ปัจจุบันกองทุนปฎิบัติกิจกรรมแล้ว

สหบาลข้าว

ปี 2523 หลวงพ่อนานเข้าร่วมการอบรมเรื่องปัญหาชุมชนและพุทธศาสนา ซึ่งจัดโดยคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา (ศพพ.) จังหวัดสุรินทร์ จากการอบรมดังกล่าวหลวงพ่อนานได้นำความรู้มาเผยแพร่ให้กับชาวบ้านท่าสว่างได้รับทราบตลอด และในปี 2524 ท่านได้ประยุกต์หลักการของสหกรณ์เครดิตยูเนียนเข้ากับหลักพุทธธรรม จัดตั้งเป็น “สหบาลข้าว” ซึ่งแปลว่า การร่วมรักษาข้าวของตนเองให้เพิ่มพูนงอกงาม โดย ศพพ. ให้ยืมเงินมาสร้างยุ้งฉางเก็บข้าวโดยไม่มีดอกเบี้ย และชาวบ้านก็มาร่วมแรงร่วมใจสร้างฉางจนเสร็จ ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านต่างรู้สึกร่วมกันว่าทุกคนเป็นเจ้าของสหบาลข้าวและต้องร่วมมือกันรักษา ชาวบ้านเป็นผู้สร้างและรักษา

สหบาลข้าว มีเป้าหมายหลักเพื่อประกันความอดอยากขาดแคลนของชาวบ้าน หลวงพ่อนานเห็นว่าการแก้ไขปัญหาวบ้านจุดสำคัญอยู่ที่การทำลายวงจรหนี้สิน ต้องหาทางตัดวงจรหนี้และค่อยๆ ลดหนี้สินชาวบ้านให้หมดไปในที่สุด สหบาลข้าวบ้านท่าสว่าง จัดตั้งในรูปแบบ "คณะกรรมการ" ทำหน้าที่ควบคุมดูแลและบริหารงานให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ดำเนินงานโดยให้ชาวบ้านถือหุ้นคนละไม่เกิน 3 หุ้น กำหนดข้าว 5 ถังเป็น 1 หุ้น สำหรับการกู้ยืมข้าวเปลือกคณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกกู้ยืมได้ตามความต้องการในแต่ละปี โดยมีเงื่อนไขจะได้มากได้น้อยนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนหุ้น และจำนวนเฉลี่ยของข้าวต่อจำนวนผู้กู้ยืมแต่ละปี ชาวบ้านที่ขาดแคลนสามารถขอกู้ยืมข้าวไปเลี้ยงครอบครัวได้ แต่ต้องเสียดอกเบี้ย 1 ถังต่อข้าวกู้ยืม 5 ถังในหนึ่งฤดูกาลผลิต ส่วนคนมีฐานะดีต้องเสียดอกเบี้ยในขั้นต้น โดยไม่กู้ข้าวเอง เพื่อถือว่าเป็นการทำบุญให้แก่เพื่อนบ้านที่ยากจน เริ่มต้นชาวบ้านเข้าเป็นสมาชิก 80 ครอบครัว จำนวน 128 หุ้น สะสมข้าวได้ 640 ถัง 3 ปีต่อมาสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น 150 ครอบครัว มีข้าวเปลือกในยุ้งฉาง 2,190 ถัง ชาวบ้านต่างได้ประโยชน์จากการตั้งสหบาลข้าว หนี้สินของชาวบ้านท่าสว่างลดลง จนกระทั่งปี 2528 ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นในจังหวัดสุรินทร์ได้เอาแนวทางนี้ไปใช้ในหมู่บ้านของตน และหลายหมู่บ้านยังคงดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่สหบาลข้าวที่บ้านท่าสว่างได้ยุติลงในวันที่ 2535 เพราะความขัดแย้งบางประการในเรื่องผลประโยชน์

การระดมทุนของสหบาลข้าวใช้หลายแนวทางประกอบกันไปคือ 1) การสมทบค่าหุ้นของสมาชิกในรูปแบบหุ้นๆละ 5 ถัง 2) การจ่ายดอกเบี้ยในอัตรากู้ยืมข้าวเปลือก 5 ถัง ต่อดอกเบี้ยข้าวเปลือก 1 ถัง 3) การก่อเจดีย์ข้าวเปลือกในงานบุญพระเวศหรือการเทศน์มหาชาติ 4) การบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาเนื่องในงานบุญและความสมัครใจในโอกาสต่างๆ คนที่มีฐานะดีในชุมชนมาร่วมทำบุญด้วยเพราะเห็นว่าจะสามารถช่วยเพื่อนบ้านยากจนที่ขาดแคลน 5) การประยุกต์ประเพณี

พื้นบ้าน อย่างเช่นการทอดผ้าป่าข้าว นำเอาไปสมทบกับสหบาลข้าว เพื่อเพิ่มปริมาณการกูดให้เพิ่มมากขึ้น ปัจจุบันการทอดผ้าป่าข้าวยังคงทำอยู่ เพื่อนำข้าวไปสนับสนุนสหบาลข้าวในชุมชนที่ขาดแคลน

ถ้ามองกันแค่รูปแบบ บางคนอาจจะเข้าใจว่า สหบาลข้าวนี้ดำเนินงานเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่ม แต่ความจริงแล้วสหบาลข้าวไม่ได้เป็นกิจกรรมที่ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ หากแต่ตั้งอยู่บนหลักศาสนธรรม เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนตนเองและชุมชนอื่น รวมทั้งการใช้หลักพุทธธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินกิจกรรม หลวงพ่อananชี้แจงในประเด็นนี้ว่า “อาศัยหลักธรรมแห่งความเมตตาช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน คือการทำบุญที่ประเสริฐมองเห็นตัวบุญได้ทันตา เพราะถ้าหากชาวบ้านนำข้าวมารวมกันแล้วให้ผู้ที่ทุกข์ยากกว่านำไปกินยามขาดแคลน ช่วยผ่อนคลายความเดือดร้อนของเพื่อนบ้าน ได้มีกินไม่ต้องดิ้นรนกู้เงินดอกเบี้ยแพงๆ จากพ่อค้า คือบุญที่ชาวบ้านรู้และเห็นกันทุกปี” เป็นการผลักดันกิจกรรมสหบาลข้าวโดยใช้หลักธรรมแห่งความเมตตากรุณาต่อกันและกัน และหลักการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

ทำนากระชับมิตร

ปี 2525 หลวงพ่อananได้ประยุกต์ประเพณี "ลงแขก" ซึ่งนับวันจะถูกลบด้วยระบบการจ้างงาน มาใช้เป็นพลังแห่งการปลดเปลื้องทุกข์ของชาวบ้าน หลวงพ่อananนำแบบอย่างการลงแขกไปปรับปรุงใหม่ เป็นการทำนากระชับมิตรทั้งนาปรังและนาปี ด้วยการนำชาวบ้านไปช่วยกันดำนาในที่ว่างเปล่า โครงการนี้เริ่มเกิดขึ้นเนื่องจากเมื่อหลวงพ่อนานเห็นสมาชิกสหบาลข้าวถอนกล้าและดำนาเสร็จเรียบร้อย แปลงต้นกล้าจะว่างเปล่า ก็เลยปรึกษากับชาวบ้านเรื่องการดำนาปีในแปลงเพาะกล้า พาชาวบ้านช่วยกันไถหว่านดำเพื่อผลิตข้าวมาใส่ไว้เป็นสมบัติของส่วนกลาง เพื่อเพิ่มการสะสมข้าวในสหบาลข้าวให้ได้จำนวนเพียงพอสำหรับการกูด การทำนากระชับมิตรก็ได้รับความสนใจจากชาวบ้านมาก เพราะนอกจากเป็นการร่วมทำบุญกับทางวัดแล้ว ยังช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีของชาวบ้าน และมีการฟื้นฟูศิลปการร้องรำตามประเพณีไทยอีสานเพื่อการบันเทิงหลังเสร็จงาน การดำนาปรังและนาปีกระชับมิตร นอกจากจะทำที่บ้านทำสว่างแล้ว ยังได้ชักชวนชาวบ้านทำสว่างไปช่วยดำนาในชุมชนเครือข่ายที่อยู่ใกล้เคียง อย่างเช่นในจังหวัดบุรีรัมย์ และศรีสะเกษ ภายหลังการทำนากระชับมิตรได้แพร่หลายออกไปในหลายๆ หมู่บ้าน แต่ปัจจุบันเริ่มลดความสำคัญลง เนื่องจากชาวบ้านมีภารกิจทางสังคมและเศรษฐกิจที่หลากหลายและมากขึ้น

กลุ่มออมทรัพย์และสหกรณ์ร้านค้า

ปี 2525 ได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อให้เยาวชนและชาวบ้านมีเงินออมเพื่อใช้ในครอบครัวและหมู่บ้าน ต่อมาสหกรณ์ของอำเภอเมืองได้เข้าร่วมการดำเนินการก่อตั้งร้านค้าสหกรณ์ด้วย แต่ในครั้งแรกไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะความไม่ซื่อสัตย์ของผู้จัดการร้านค้าสหกรณ์

อำเภอ และชาวบ้านไม่สนับสนุน จนในที่สุดต้องหยุดกิจกรรม อย่างไรก็ตามในปีเดียวกันนี้หลวง พ่อได้ประชุมชาวบ้านอีกหลายครั้ง จนกระทั่งได้ก่อตั้งสหกรณ์ร้านค้าขึ้นใหม่ ครั้งแรกใช้เงินบริจาคของญาติโยมที่ให้แก่วัด เพื่อการสนับสนุนกิจกรรมของสหกรณ์ ปรากฏว่าได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านอย่างมาก โดยชาวบ้านได้เข้าร่วมหุ้น ราคาหุ้นละ 100 บาทแต่ไม่เกิน 5 หุ้น มีการนำดอกผลไปให้ชาวบ้านกู้ยืมโดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือน ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์ และสหกรณ์ร้านค้าชุมชนยังมีกิจกรรมอยู่อย่างต่อเนื่อง

กลุ่มปลูกข้าวปลอดสารพิษ

ปี 2533-2534 ได้เริ่มโครงการปลูกข้าวปลอดสารพิษ เพื่อเป็นการตัดวงจรการเป็นหนี้ของชาวบ้าน จากการซื้อปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช ซึ่งนอกจากจะเพิ่มต้นทุนการผลิตแล้ว ยังส่งผลทั้งต่อคนสัตว์และสิ่งแวดล้อม มีองค์กรพัฒนาเอกชนมาช่วยสนับสนุนการตั้งกลุ่มขึ้นเพื่อส่งข้าวปลอดสารพิษขายให้กับประเทศในแถบยุโรปและประเทศอื่นๆ โดยมีกลุ่มข้าวปลอดสารพิษเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมและมีหลวงพ่อนานเป็นที่ปรึกษาโครงการ ปัจจุบันมีสมาชิก 500 กว่าราย ทั้งในจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดใกล้เคียง กลุ่มรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวบ้านที่เป็นสมาชิกได้ในราคาที่สูงกว่าท้องตลาด ในปี 2542 กลุ่มมีปริมาณการส่งออกข้าวประเภทข้าวกล้องมะลิประเภทต่างๆจำนวน 180 ตัน ซึ่งความต้องการรับซื้อจากประเทศต่างๆมีมากขึ้น และมีผู้ประสงค์จะเข้าร่วมเป็นสมาชิกมากขึ้น แต่ปัจจุบันโครงการประสบปัญหาการขาดแคลนคนทำงานและผู้ประสานงาน เพราะกลุ่มจะต้องมีการควบคุมคุณภาพข้าวอย่างใกล้ชิด

การสร้างเครือข่ายนักพัฒนา: สหธรรมเพื่อการพัฒนา

ปี 2530 ได้ร่วมกับสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดประชุมพระสงฆ์ในจังหวัดสุรินทร์ที่สนใจการพัฒนาจำนวน 20 รูป ซึ่งส่งผลให้มีการจัดตั้งกลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา เพื่อส่งเสริมการพัฒนาในชุมชนต่างๆ ซึ่งมีหลักการสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านเน้นที่การรวมพลังชาวบ้าน หรือที่หลวงพ่อนานเรียกว่า “สหบาลคน” คือการรวมคนที่กำลังสำคัญในการพัฒนา ทั้งผู้ใหญ่บ้าน ครู พระสงฆ์ หรือผู้ที่ชาวบ้านนับถือ ให้มาร่วมกันคิดและช่วยกันพัฒนาชุมชน การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มสหธรรมฯ เริ่มจากกลุ่มเยาวชนเป็นอันดับแรก เพื่ออบรมและให้แนวทางการปฏิบัติ ให้เด็กและเยาวชนมองเห็นความสำคัญของการพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตนเอง ให้มาร่วมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยคัดเลือกเยาวชนหมู่บ้านละ 5 คน มาร่วมการฝึกอบรมในค่ายสหธรรมฯ กลุ่มสหธรรมฯยังคงมีการจัดประชุมกลุ่มและอบรมธรรมแก่เยาวชนทุกปี และมีสมาชิกพระสงฆ์ที่เป็นแกนนำหลักในการขยายแนวคิดการพัฒนาชุมชนจนถึงปัจจุบัน

หลังจากปี 2535 งานพัฒนาของหลวงพ่อนานชะลอตัวลง ไม่ขยายกิจกรรมเพิ่ม เพียงแต่พยายามที่จะทำโครงการต่างๆที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด อย่างเช่นทำเกษตรครบวงจรโดยการใช้ปุ๋ยมอินทรีย์ ไม่ใช้สารเคมี รวมทั้งการทำปุ๋ยหมัก และใช้วิธีการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของชาวนาให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แม้ว่าจะยังมีหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงาน และองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในและต่างประเทศมาให้การสนับสนุนกิจกรรมสังคมพัฒนาของท่านบ้าง รวมทั้งยังได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านและเครือข่ายพระสงฆ์กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา แต่หลวงพ่อนานก็ไม่ได้ขยายกิจกรรมใดๆอีก ปัจจุบันหลวงพ่อชรภาพามากแล้วและมีปัญหาสุขภาพบ่อยๆ รวมทั้งเงื่อนไขที่สำคัญคือไม่มีใครที่จะมาเป็นทายาทเข้ามาสานต่อกิจกรรมสังคมพัฒนาที่ท่านเริ่มต้นทำมานานกว่า 4 ทศวรรษ

4. ผลกระทบของกิจกรรมสังคมพัฒนาต่อวิถีชีวิตในชุมชน

กิจกรรมสังคมพัฒนาที่หลวงพ่อนานดำเนินงานนั้น ท่านประเมินว่าประสบผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ สามารถช่วยให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้มากขึ้น มีรายได้ดีขึ้น โดยเฉพาะการทำเกษตรอินทรีย์ทำให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น ชาวบ้านมีอาหารปลอดภัยสารพิษบริโภค ชาวบ้านขายข้าวปลอดภัยได้ราคาดี ชาวบ้านส่วนหนึ่งสามารถปลดหนี้ได้และมีความเป็นอยู่ดีขึ้น รวมทั้งรู้จักการทำงานเป็นกลุ่มเป็นหมู่คณะ มีความขยัน มีความเอื้อเฟื้อ รู้จักละทิ้งความโลภโกรธหลง รู้จักเอาใจใส่สังคมและชุมชน แม้ยังไม่สามารถทำให้เกิดผลดีได้กับทุกคนและทุกครัวเรือน แต่ชาวบ้านส่วนมากก็สามารถปรับปรุงและพัฒนาตนเองตามแนวทางที่หลวงพ่อสอนได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อทำงานก็ย่อมมีปัญหาหรืออุปสรรคฉันใด การทำงานพัฒนาของหลวงพ่อนานก็ย่อมมีอุปสรรคบ้างเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่นช่วงที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 ชาวบ้านไม่มีเงินใช้กินให้กลุ่มออมทรัพย์ จำเป็นต้องให้กรรมการเข้าไปติดตามเร่งรัดเพราะพระสงฆ์ไม่สามารถไปติดตามหรือบังคับได้ ได้แต่อบรมชี้แจงให้ชาวบ้านที่เอาเงินไปเอามาใช้กิน เพื่อให้มีการหมุนเวียนนำเงินไปสร้างประโยชน์ให้เกิดแก่สมาชิกทุกคน นอกจากนี้ในความพยายามที่จะเตรียมคน ก็มีข้อจำกัดคือหลวงพ่อก็ไม่สามารถตรวจสอบจิตใจคนได้ว่าเขามีความสุข มีความทุกข์ หรือว่าจิตยังคิดแต่จะพึ่งคนอื่น โดยเฉพาะกลุ่มคนที่คิดอบายมุข เมื่อเขามาอบรมกับหลวงพ่อก็เปลี่ยนพฤติกรรมได้ระยะหนึ่งแต่พอห่างการปฏิบัติก็กลับไปยึดติดกับวัตถุนิยมและอบายมุขอีก เป็นผลให้การพัฒนายังไม่ต่อเนื่องและยั่งยืน

ทรงสนะต่อบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา

พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสม และจะต้องอบรมชาวบ้านให้ได้ หลวงพ่อก็ทำงานมาหลายสิบปีแล้วก็ยังพยายามปรับปรุงการทำงานไปเรื่อยๆ เพราะงานที่ทำไม่ใช่จะเห็นผลในเวลาสั้นๆ ส่วนมากต้องอาศัยเวลา อย่างเช่นการทำเกษตรอินทรีย์ต้องใช้เวลา ถึง 2-3 ปี จึงจะเห็นผลและ

สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการทำเกษตรแบบเดิมที่ใช้สารเคมีได้ ดังนั้นการทำงาน ต้องมีความอดทน มีความมั่นคง และมีความจริงใจต่อสิ่งที่ทำอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานพัฒนาชนบท เพราะคนชนบทอีสานส่วนมากๆไม่พร้อมต่องานสังคมพัฒนา บางแห่งเมื่อพระสงฆ์เริ่มทำอะไรชาวบ้านก็จะโง่ดี บางพื้นที่มีโอกาสที่จะทำงานได้แต่พระสงฆ์ไม่พร้อม บางครั้งการทำงานของพระสงฆ์ก็ถูกพระด้วยกันโง่ดีกันเอง หรือถูกทางราชการโง่ดี ดังนั้นการที่พระสงฆ์จะทำงานก็ต้องดูด้วยว่าคำเนิการในลักษณะที่เหมาะสมกับการเป็นสมณะ ค่อยๆทำงาน โดยพยายามหาแรงสนับสนุนจากคนภายในชุมชนที่มีความพร้อมทางด้านศีล สมาธิ ปัญญาให้ได้ก่อน อย่าคาดหวังว่าจะได้รับความร่วมมือในเวลาสั้นๆ หรือคิดว่าจะมีหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกมาสนับสนุน ต่อเมื่อได้ทำงานจนปรากฏผลสำเร็จแล้วนั้นแหละ การสนับสนุนต่างๆจะหลั่งไหลเข้ามาเอง พระสงฆ์นักพัฒนาจึงต้องมีความมุ่งมั่นและอดทนในการทำงาน

สำหรับแนวทางสังคมพัฒนาที่ควรจะดำเนินการนั้น พระสงฆ์ต้องสอนให้ชาวบ้านรู้จักละทิ้งไม่ยึดติดวัตถุ ทั้งการพัฒนาจิตใจ พัฒนาสังคม และพัฒนาคน เป็นสิ่งที่ต้องทำควบคู่กันไป ก่อนอื่นต้องเตรียมชาวบ้านให้พร้อม ต้องเรียนรู้พฤติกรรมของคนที่มาพร้อมทำงานทั้งหมด เพื่อบูรณาการแนวคิดให้สอดคล้องกัน จัดวางคนให้ถูกกับงาน รู้จักยืดหยุ่นในการทำงาน และต้องทำงานให้สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านอย่างสมเหตุสมผล โดยพระสงฆ์ต้องเรียนรู้ปัญหาและความต้องการจากชาวบ้านเพื่อป้องกันข้อผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้น หรือถ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ให้เกิดปัญหาและมีผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนน้อยที่สุด

หลวงพ่อดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาในลักษณะเป็นการร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันวิชาการต่างๆ ที่จริงแล้วหลวงพ่อนานไม่ยากให้ใครช่วยสนับสนุนอะไร มีองค์กรต่างๆอยากเข้ามาช่วยเยอะ แต่หลวงพ่อก็ไม่ยากทำกิจกรรมใดๆถ้าส่วนสำคัญที่สุดคือชาวบ้านไม่กระตือรือร้นที่จะทำงาน ถึงมีคนมาร่วมมากมายก็ไม่มีประโยชน์ ถ้าชาวบ้านพร้อมใครจะมาทำงานกับหลวงพ่อก็ได้ทั้งนั้น แต่จากประสบการณ์ที่ผ่านมาเรามีข้าราชการและกลุ่มผู้นำบางส่วนที่มาร่วมงาน มาแล้วมาโกงชาวบ้านหลวงพ่อก็ไม่ให้เข้าร่วมอีก ส่วนมากจึงเป็นการทำงานร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม ชาวบ้าน และพระสงฆ์ ใครอยากทำงานหลวงพ่อก็ให้ทำแต่ต้องไม่โกง ปัจจุบันมีคนภายนอกมาทำงานด้วยน้อยเพราะส่วนมากเข้ามาด้วยหวังแต่ผลประโยชน์ หรือผลงาน หรือความช่วยเหลือจากหลวงพ่อนานจึงเข้าร่วมกิจกรรม

ในกรณีคณะบุคคลหรือองค์กรที่เหมาะสม หรือควรที่จะเข้าร่วมทำงานหรือสนับสนุนกิจกรรมสังคมนั้น หลวงพ่อนานคิดว่าใครก็ได้ แต่ต้องมีความซื่อสัตย์ สุจริต ใ้วางใจได้ เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ต้องเป็นผู้ทำงานไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว มองประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก แม้แต่พระสงฆ์ที่จะเข้าร่วมงานพัฒนากับชุมชนก็ต้องมีความพร้อมด้วยศีล สมาธิ

และปัญญา พระสงฆ์ต้องรู้จักตนเองก่อน โดยทำการศึกษาธรรมและปฏิบัติตนให้พ้นจากอบายมุข
ต่างๆ พระสงฆ์ต้องคิดอย่างมีธรรม ทำอย่างมีธรรม พูดอย่างมีธรรม สร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นก่อน

2. พระครูศีลวราภรณ์

(วัดโนนเมือง บ้านโนนเมือง ต.โนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา)

ประวัติชีวิต การศึกษา และประสบการณ์

พระครูศีลวราภรณ์ หรือที่รู้จักกันดีในนาม หลวงพ่อเฉลิม (จักริน) ฐิตีสีโล เกิดในปี 2491 ที่ บ้านเลขที่ 84 หมู่ 6 บ้านโนนพุทรา ต.ด่านจาก อ.โนนไทย จ.นครราชสีมา เป็นบุตรคนที่ 2 จาก ทั้งหมด 12 คน พ่อแม่มีอาชีพทำนาและฐานะ ยากจนมาก มีนาทั้งหมดเพียง 5 ไร่ ต้องปลูก กระจับปี่อยู่ เมื่อเรียนจบชั้นป.4 ก็ออกมาช่วย พ่อแม่ทำนา เลี้ยงสัตว์ และดูแลน้องๆ ตลอดมา

จนถึงช่วงที่ท่านอายุ 16 ปี ก็เกิดภาวะฝนแล้ง ไม่สามารถทำนาได้ ท่านจึงลาพ่อแม่ไปทำงานที่ตัว จังหวัด หลังจากนั้นจึงเข้ากรุงเทพฯ ไปทำงานหลายแห่ง แต่ก็หาความมั่นคงในการทำงานและรายได้ ไม่ได้ เมื่ออายุ 22 ปี ท่านคิดจะมีครอบครัว จึงให้พ่อแม่ไปสู้ออกสาวเพื่อแต่งงาน มีการตกลงวันเวลา แต่งไว้เรียบร้อย ขณะเดียวกันท่านคิดว่าก่อนแต่งงานควรบวชให้พ่อแม่เป็นการทดแทนคุณเสียก่อน จึงตัดสินใจบวชเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2513 ที่บ้านโนนพุทรา มีท่านพระครูพิพัฒนสมณคุณเป็น พระอุปัชฌาย์ ตั้งใจว่าจะบวชเพียง 7 วัน แต่ในขณะที่บวช พระอุปัชฌาย์ก็อบรมธรรมทุกวันจนเกิด ความเข้าใจและซาบซึ้งในรสพระธรรม จึงคิดอยากจะศึกษาและลองปฏิบัติดู จึงตัดสินใจไม่ลา สิกขาและอยู่ศึกษาธรรม เรียนจนกระทั่งจบนักธรรมชั้นเอกที่วัดช่องอู๋ ต.จอหอ อ.เมือง จ. นครราชสีมา จึงย้ายไปเรียนอภิธรรมพร้อมทั้งวิปัสสนากรรมฐานที่วัดเกาะจันทร์ อ.พนัสนิคม จ. ชลบุรี จนมีความมั่นใจและเข้าใจการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านเรียนรู้ทั้งทางธรรมและทาง สาสสามัญ และสามารถสอบได้วุฒิในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3

ในปี 2520 เจ้าคณะอำเภอขามสะแกแสงได้ปรารภกับท่านว่า “บ้านโนนเมืองมีปัญหา มากแก้ไขไม่ได้ แม้ว่าจะอยู่มาแล้วหลายสมภาร” เมื่อท่านได้ฟังก็เกิดความคิดว่าทุกที่ย่อมมีปัญหา การ หนีปัญหาไม่ใช่หนทางที่ถูกต้อง ท่านจึงรับอาสาอยู่ที่วัดโนนเมืองเมื่อวันที่ 22 เมษายน 2520 เมื่อ

ท่านมาอยู่เป็นเจ้าอาวาสที่วัดโนนเมือง ก็ได้พยายามแก้ไขปัญหาต่างๆทั้งในวัดและในชุมชน โดยเริ่มจากการปรับสภาพของวัดเสียใหม่ ขยายพื้นที่วัดซึ่งจากเดิมมีอยู่ 11 ไร่ 2 งาน ปัจจุบันมีพื้นที่ 17 ไร่ 2 งาน สร้างโบสถ์ ศาลาการเปรียญ และกุฏิ รวมทั้งสร้างห้องสมุดประชาชนขึ้นในวัด ในขณะที่ท่านพัฒนาวัดท่านก็พยายามพัฒนาจิตใจของชาวบ้านไปด้วย เพราะชาวบ้านโนนเมืองมีปัญหาในเรื่องอบายมุขสูงมาก ทั้งเล่นการพนัน คี๋มสุรา และเป็นนักเลงหัวไม้ ซึ่งในช่วงที่ท่านพยายามทั้งพัฒนาวัดและพัฒนาจิตใจชาวบ้านนั้น ก็มีชาวบ้านบางกลุ่มที่สูญเสียผลประโยชน์จากการใช้พื้นที่วัดในการจัดกิจกรรมเพื่อหาเงิน เข้าม่าก่อนและใช้ไปปลิวโจมตีต่างๆนานา แต่ท่านก็พยายามทำงานต่อไปด้วยความอดทน และแก้ไข้ปัญหาต่างๆแบบค่อยเป็นค่อยไป ในที่สุดท่านก็ประสบผลสำเร็จและได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากชาวบ้านในการแก้ไข้ปัญหาชุมชน และการพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆด้วย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าหลวงพ่อเฉลิมท่านได้ริเริ่มทำงานพัฒนาหมู่บ้านอย่างจริงจังมาตั้งแต่ปี 2520 นับจากที่เริ่มต้นเข้ามาจำพรรษาที่วัดโนนเมือง

บทบาทและกิจกรรมการพัฒนา

1. แรงจูงใจในการทำงานพัฒนา

การทำงานพัฒนาของหลวงพ่อเฉลิมเริ่มจากอุดมการณ์ทางพุทธศาสนา กล่าวคือก่อนที่ท่านจะมาอยู่ที่วัดโนนเมืองได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมมาถึงจุดหนึ่ง ก็รู้สึกซาบซึ้งในหลักธรรมคำสอนและเข้าใจว่าคำสอนทุกอย่างในพุทธศาสนาก็คือเรื่องราวของวิถีชีวิตคนและหลักการดำเนินชีวิตประจำวัน ถ้าหากพุทธศาสนิกชนสามารถประยุกต์หลักธรรมคำสอนมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ทุกคนในสังคมก็จะมีความสุข และอยู่ร่วมกันอย่างสงบราบรื่น ดังนั้นท่านจึงคิดจะพยายามสั่งสอนอบรมและพัฒนาจิตใจให้ชาวบ้านนำเอาธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันให้ได้อย่างเหมาะสม จนกระทั่งเมื่อได้มาอยู่ที่วัดโนนเมืองและเห็นปัญหาของชาวบ้าน ก็ยิ่งเป็นแรงกระตุ้นให้ต้องการทำงานเพื่อช่วยเหลือปลดทุกข์ให้แก่ชาวบ้านโนนเมือง โดยเฉพาะปัญหาความยากจนและปัญหาสังคมอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับปัญหาอบายมุขที่ดูจะรุนแรงมากกว่าปัญหาอื่นๆ

บ้านโนนเมืองในช่วงก่อนปี 2520 มีสภาพที่ด้อยพัฒนาอยู่มาก มีแต่ความแห้งแล้ง ความยากจน สุขอนามัยไม่ดี การคมนาคมไม่สะดวก แม้แต่บ้านโนนเมืองในอดีตก็ถูกทะเลาะ ชาวบ้านไม่สนใจดูแลบูรณะให้เป็นสังฆาวาสที่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านหมกมุ่นอยู่ในอบายมุข ทั้งสุราและการพนัน เป็นที่รวมตัวของพวกนักเลงหัวไม้ ไม่ค่อยทำมาหากิน ชาวบ้านแตกความสามัคคี ผู้มีอิทธิพลได้เข้ามาใช้วัดเป็นวิกในทางมิถิฉาชีพ กลายเป็นชุมนุมการพนันและการละเล่นเพื่อหาผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม วัดจึงไม่อยู่ในสภาพที่เป็นวัด บ้านก็ไม่อยู่ในสภาพที่เป็นบ้าน ชาวบ้านเกียจคร้าน ชุมชนสกปรกไม่เป็นระเบียบ ขาดสุขอนามัยที่เหมาะสม ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ยากจนและไม่มีคุณภาพ ชาวบ้านต่างคนต่างอยู่ไม่สนใจกัน พระเณรอยู่กันไปตามประเพณี ไม่

เครื่องครัดในพระธรรมวินัย ประกอบกับในช่วงก่อนที่หลวงพ่อเฉลิมจะมาอยู่ที่วัดโนนเมือง ชาวบ้านทำนาไม่ค่อยได้ผลมาเป็นเวลาหลายปีเพราะปัญหาฝนแล้ง ความยากจนจึงเห็นได้ชัดเจน อีกทั้งในช่วงหน้าแล้งชาวบ้านก็ขาดน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคบริโภค มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไม่ถูกสุขอนามัย เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ไม่ได้เข้ามาสนใจแก้ไขปัญหา

เมื่อได้มาเห็นสภาพที่เป็นอยู่ดังกล่าวนี้ จึงเกิดความคิดที่จะแก้ไขปัญหาและขจัดอบายมุขทั้งในวัดและหมู่บ้าน ต้องการจะปรับปรุงให้วัดเป็นวัดและบ้านเป็นบ้าน ไม่ใช่เป็นบ่อนการพนัน แหล่งดื่มเหล้าเถื่อน และช่องโจร แม้จะต้องทำงานหนักและต่อสู้กับกลุ่มอิทธิพลต่างๆ ท่านก็คิดจะลงมือทำ นับเป็นการท้าทายและแรงกระตุ้นให้มาทำงานพัฒนาที่บ้านโนนเมือง เพราะคิดว่าคำสอนของพุทธศาสนาสามารถนำมาปรับแก้การดำเนินชีวิตของคนแต่ละคนได้ ถ้าชาวบ้านสามารถนำธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันก็จะหลุดพ้นจากอบายมุขและมีความสุขได้ การแก้ไขปัญหาความยากจนและปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน ก็สามารถปรับประยุกต์เอาพุทธธรรมมาใช้ได้ แต่ต้องเริ่มต้นที่การพัฒนาจิตวิญญาณของคน ก่อนที่จะเริ่มทำการพัฒนาชุมชนในด้านอื่นๆ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้นำชุมชนต้องเป็นคนมีคุณธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน จึงจะช่วยกันพัฒนาบ้านโนนเมืองไปได้

หลังจากที่หลวงพ่อเฉลิมพยายามทำงานพัฒนาด้วยความอดทนอยู่หลายปี ก็สามารถชักจูงและเอาชนะใจชาวบ้านและผู้นำชุมชนให้มาร่วมกันทำงานพัฒนาได้ ภายในระยะเวลา 5-6 ปี ปัญหาต่างๆในบ้านโนนเมืองค่อยๆลดลง โดยเฉพาะปัญหาอบายมุขมีการละเลิกไปอย่างเห็นได้ชัด ชาวบ้านมีความสามัคคีและยึดถือคุณธรรมศีลธรรม แม้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของชาวบ้านจะยังไม่ปลอดหนี้สินและมีฐานะร่ำรวยขึ้น แต่ชาวบ้านก็สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมากขึ้น ซึ่งหลวงพ่อเฉลิมก็ไม่ได้หยุดการทำงานของท่าน ยังคงพาชาวบ้านทำงานพัฒนาด้านต่างๆเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน รวมแล้วเป็นเวลาเกือบ 3 ทศวรรษแล้ว

2. แนวทางและกลยุทธ์การทำงานสังคมพัฒนา

หลวงพ่อเฉลิมมีแนวคิดพื้นฐานในการทำงานร่วมกับชุมชนว่า ต้องทำงานด้วยความจริงใจและจริงจัง แม้ว่าการทำงานอาจจะเกิดความขัดแย้งใดๆ ต้องพยายามไม่ตอบโต้และไม่ขัดแย้งด้วย เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นพระสงฆ์ต้องพิจารณาตัวเราเองก่อน เพื่อค้นหาความจริงและหาทางแก้ไขปัญหา การจะทำงานพัฒนาเราต้องยอมรับความจริงว่า พระสงฆ์เราจะต้องไม่พัฒนาให้เกินฐานจิตของตนเอง เพราะหากปล่อยให้เกินไปแล้วมันจะกลายเป็นอุมมการณ์ เมื่อกลายเป็นอุมมการณ์แล้วหากขาดการสนับสนุน งานนั้นมันจะสำเร็จได้ยาก กล่าวคือพระสงฆ์ต้องรู้จักปล่อยวางอารมณ์ตัวเอง ต้องรู้จักธรรมดาคงของโลก ไม่ยึดมั่นถือมั่นในความสำเร็จหรือความล้มเหลวที่อาจจะเกิดขึ้นจากการพัฒนาต่างๆ และควรทำงานพัฒนาบนพื้นฐานความเป็นไปได้ของกิจกรรม

ต่างๆ ภายใต้กำลังความสามารถของพระสงฆ์และชุมชน เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมและผลดีต่อส่วนรวม

ในด้านการพัฒนาชนบทนั้น จะต้องมีการพัฒนาโดยใช้ศาสนธรรมเป็นฐานแล้วจึงต่อยอดด้วยกิจกรรมอื่นๆ ตามความต้องการของชาวบ้านและความเหมาะสมกับทรัพยากรในชุมชน จึงต้องเริ่มที่การพัฒนาจิตใจก่อน เพื่อให้ชาวบ้านและผู้มีคุณธรรม จากนั้นกิจกรรมอื่นๆ ก็จะทำให้ง่ายขึ้น ทั้งนี้หลักธรรมที่หลวงพ่อบุญเลิศมีความสำคัญมากต่อการสร้างเสริมการพัฒนาชนบทได้ดี ก็คือ **ทฤษฎีฆัมมิกัตถสังวัตตนิคกรรม 4** ได้แก่

อุฏฐานสัมปทา คือ พร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจเรื่องเลื่องชีวิต ขยันในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ขยันในการศึกษาเล่าเรียน

อารักขสัมปทา คือ พร้อมด้วยการรักษา รู้จักรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ไม่ให้เสียหาย รู้จักหน้าที่การงานไม่ให้เสื่อมเสีย

กัลยาณมิตตตา คือ คบแต่คนดี ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร ไม่คบคนพาล

สมชีวิตา คือ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการจ่ายทรัพย์บริโภค ไม่ให้สุรุ่ยสุร่ายเกินไป ไม่ฟืดเคือง หรือตระหนี่เกินไป

นอกจากนี้ก็ยังมียกหลายหลักธรรมที่ควรนำมาใช้ ได้แก่ **สังคหวัตถุ 4** คือ (1) ทาน การให้ด้วยความมีน้ำใจ (2) ปิยวาจา การพูดจาสุภาพน่าฟัง (3) อัตถจริยา การประพฤติแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ (4) สมานัตตตา การกระทำตนดีสม่ำเสมอรู้จักสูงรู้จักต่ำ **อบายมุข 6** คือ (1) งดเว้นการดื่มน้ำเมา (2) ต้องไม่เที่ยวกลางคืน (3) ต้องไม่เที่ยวดูการละเล่น (4) ต้องไม่หลงติดการพนัน (5) ต้องไม่หลงคบคนชั่วเป็นมิตร และ (6) ต้องไม่เกียจคร้านทำงาน **สาราณียธรรม 6** ช่วยในเรื่องการอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี คือ (1) จะทำอะไรด้วยกาย ก็ต้องประกอบด้วยจิตเมตตา (2) จะพูดอะไรด้วยวาจา ก็ต้องประกอบด้วยจิตเมตตา (3) จะคิดอะไรด้วยใจ ก็ต้องประกอบด้วยจิตเมตตา (4) มีปัจจัย 4 ก็แบ่งกันอยู่กันใช้ไม่ตระหนี่ (5) มีความรักชาติให้เหมาะสมกับการอยู่ร่วมกันในสังคม และ (6) มีความคิดเห็นแตกต่างกัน แต่ไม่ก่อความทะเลาะวิวาทกันไม่จองเวรจองกรรมกัน

หลวงพ่อบุญเลิศมีแนวคิดในการพัฒนาว่า “พัฒนาให้เจริญก้าวหน้า ปรับสภาพของสังคมให้มีชีวิตชีวา นำหมู่ประชาให้หันหน้าเข้าหาวัด ขัดเกลากิเลส ลดละและเลิกอบายมุข ใช้หลักพุทธธรรมนำพา มุ่งพัฒนาชีวิตสู่อิสรภาพ” และเนื่องจากบ้านโนนเมืองในระยะแรกๆ มีปัญหาต่างๆ มากมาย งานพัฒนาที่ดำเนินการจึงมีหลายเป้าหมายประกอบกันไป ได้แก่

(1) เน้นการพัฒนาดิน เพื่อให้ชาวบ้านทุกเพศทุกวัยรู้และเข้าใจธรรม เพื่อให้เขาสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และการประกอบกิจกรรมต่างๆ อย่างเหมาะสม ไม่เบียดเบียนและเอาไรด์เอาเปรียบกันและกัน

(2) เน้นการพัฒนาเพื่อยกระดับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ให้สอดคล้องกับการดำรงชีพในเส้นทางที่ถูกต้อง ไม่เกียจคร้าน รู้จักประกอบอาชีพสุจริต ไม่หลงมัวเมาในอบายมุข จนก้าวไปสู่เส้นทางแห่งความเสื่อม

(3) เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิต เริ่มจากการยกระดับปัจจัยสี่ให้ชาวบ้านพอกินพอใช้ เน้นความขยัน ประหยัด รู้จักใช้จ่าย รู้จักเพาะปลูกและทำกิน เพื่อให้ครอบครัวมีปัจจัยสี่ที่พร้อม ไม่ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ซึ่งรวมถึงการพัฒนาสุขอนามัยของครอบครัว และการรักษาสภาพแวดล้อมที่ดีของชุมชน เป็นการยกระดับมาตรฐานชีวิตและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในบ้าน โนนเมือง

การพัฒนาของหลวงพ่อบุญธรรม ในระยะแรกมีลักษณะเป็นการพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีลักษณะการทำงานที่เน้นการพัฒนาจิตใจเป็นรากฐานสำคัญ แต่ก็ไม่ละทิ้งการพัฒนาเศรษฐกิจของชาวบ้าน งานหลักคือการอบรมสั่งสอนเพื่อพัฒนาจิตใจให้ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในธรรม และประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมจริยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอบรมเด็กและเยาวชน ซึ่งส่วนมากก็สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กไปในทางที่ดีขึ้น ขยันเรียน ขยันทำงาน เคารพเชื่อฟังพ่อแม่ และกลายเป็นจุดเชื่อมโยงให้พ่อแม่เริ่มสนใจและศรัทธาหันมาเข้าวัดมากขึ้น จนกระทั่งมีหลายๆครอบครัวสามารถลดละเลิกอบายมุข และขยันทำมาหากินกันมากขึ้น และที่สำคัญมากคือเด็กและเยาวชนได้กลายเป็นกำลังสำคัญในการทำงานพัฒนาของหลวงพ่อบุญธรรมในระยะเวลาต่อมา ทั้งนี้การทำงานพัฒนาของหลวงพ่อบุญธรรมในช่วงหลังปี 2530 เริ่มทำกิจกรรมเด่นชัดในแนวทาง 3 ประสาน คือ “บวร” หรือบ้าน วัด และโรงเรียน โดยให้ความสำคัญที่ฐานสำคัญคือตัวชาวบ้าน เพราะชาวบ้านคือผู้ที่เป็นส่วนหนึ่งของเหตุแห่งปัญหา ร่วมแก้ไขปัญหา และร่วมรับผลของการพัฒนาต่างๆ

3. กิจกรรมสังฆพัฒนา

การพัฒนาจิตใจ

ตั้งแต่ปี 2520 เริ่มดำเนินกิจกรรมการพัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่อง ทั้งในกลุ่มเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ โดยมีกิจกรรมที่เด่นชัดได้แก่

(1) กิจกรรมส่งเสริมให้คนละเลิกอบายมุข (ปี 2520) อันเป็นปัญหาหลักของชาวบ้าน โนนเมืองที่ชัดเจนในช่วงเวลานั้น โดยเริ่มจากการทำวัดให้ปลอดอบายมุขก่อน จากนั้นจึงค่อยๆ ส่งเสริมให้ชาวบ้านลดละเลิก โดยอาศัยเทคนิคหรือกลยุทธ์ที่สำคัญคือ เน้นการอบรมสั่งสอนและพัฒนาจิตใจในกลุ่มเด็กและเยาวชนก่อน เพื่อสร้างรากฐานการเป็นคนดีสำหรับกลุ่มคนที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต เมื่อลูกหลานเป็นเด็กดี ประพฤติดี มีศีลธรรมจริยธรรม พ่อแม่ก็จะเห็นดี

เห็นชอบ และหันมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกลุ่มหลงมัวเมาอบายมุขให้ลดน้อยลง จนปัจจุบันแม้ว่าอบายมุขยังไม่หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง แต่กล่าวได้ว่าชาวบ้านได้ลดละเลิกไปมากแล้ว

(2) โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน มีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อให้เด็กที่กำลังศึกษาและจบชั้นประถมแล้วได้เรียนรู้ธรรม เป็นการป้องกันไม่ให้เยาวชนกลุ่มหลงในอบายมุข ถ้าสามเณรอยากจะเรียนต่อทั้งในทางธรรมและทางโลก หลวงพ่อก็ส่งให้เรียน จนมีผู้ที่ศึกษาจบปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหลายรูป โครงการนี้ทำทุกปี

(3) โครงการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เริ่มตั้งเมื่อปี 2524 เพื่อช่วยเหลือพ่อแม่ที่ยากจนต้องออกทำงานในไร่ในนาหรือที่อื่นๆ และไม่มีเวลาดูแลลูกเล็ก หลวงพ่อท่านได้จัดการรับเด็กเล็กก่อนวัยเรียนมาดูแลให้ในช่วงเวลากลางวัน เพื่อพ่อแม่ได้ทำงานเต็มที่ ส่วนเด็กๆ ได้กินอาหารที่มีประโยชน์และถูกหลักอนามัย และยังเป็นโอกาสให้สามารถปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เด็ก โดยมีผู้ดูแลเด็ก 2 คน ซึ่งได้ผ่านการอบรมวิธีการเลี้ยงดูเด็กมาแล้ว ในช่วงแรกนั้นทั้งสองคนทำงานด้วยความเสียสละ ไม่มีเงินเดือน มีแต่ค่าขนมเป็นกำลังใจนิดหน่อยเท่านั้น โครงการนี้ยังคงดำเนินการอยู่ภายในวัด แต่ได้มอบหมายให้กรรมการหมู่บ้านดำเนินงานแล้วแต่ยังคงตั้งศูนย์อยู่ในที่วัด

การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสาธารณสุขมูลฐาน

(1) โครงการพัฒนาและจัดระเบียบหมู่บ้าน (ปี 2523) โดยการปรับสภาพถนนภายในหมู่บ้านให้ใช้งานได้ดี หลังจากนั้นก็นำส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลความสะอาด เช่น การทำลายขยะ จนถึงวิธีการทำปุ๋ยหมักจากเศษขยะ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านได้ยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องมา

(2) โครงการณรงค์ให้เลิกใช้ผงชูรสปรุงอาหารและเลิกดื่มน้ำอัดลม (ปี 2523) โดยการให้ข้อมูลเกี่ยวกับอันตรายของผงชูรสและน้ำอัดลม เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าใจและเลิกบริโภคเพื่อสุขภาพอนามัยและการประหยัด

(3) โครงการสาม (ปี 2527) โดยขั้นแรกท่านส่งคนไปฝึกหัดวิธีทำโถส้วมกับศูนย์สุขภาพ จนสามารถทำได้เอง แล้วกลับมาทำขายให้ชาวบ้านในราคาต้นทุน จนทำให้ชาวบ้านมีส้วมใช้กันทุกครัวเรือน

(4) โครงการคุณพระช่วย (ปี 2527) เนื่องจากท่านต้องการให้ชาวบ้านเก็บน้ำฝนไว้ใช้ดื่มในฤดูแล้ง จึงชี้แจงให้ชาวบ้านเข้าใจและเห็นคุณค่าของน้ำฝนและวิธีการเก็บไว้ใช้ โดยทางวัดออกเงินซื้อโถเก็บน้ำฝนให้ก่อนแล้วให้ชาวบ้านจ่ายคืนวัดเดือนละ 20 บาท ในที่สุดชาวบ้านมีโถเก็บน้ำไว้ดื่มกินทุกครัวเรือน เพราะทางวัดออกเงินซื้อให้ก่อนจึงใช้ชื่อว่าโครงการคุณพระช่วย

(5) กองทุนยาและเวชภัณฑ์ (ปี 2528) โดยการให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้ยา ให้บริการยารวมทั้งการส่งเสริมการใช้ยาสมุนไพร ทั้งการปลูกและทำยาสมุนไพร ไว้แจกจ่ายหรือขายในราคาถูกลง การพัฒนาเศรษฐกิจและการพึ่งตนเอง

มีหลายกิจกรรมเพื่อส่งเสริมในเรื่องการสร้างรายได้เสริมให้แก่ชาวบ้าน และกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ดังนี้

(1) โครงการส่งเสริมการเกษตร (ปี 2520) โดยเน้นถึงการเพาะปลูกพืชผักผลไม้ที่สามารถใช้บริโภคในครัวเรือน โดยไม่ต้องเสียเงินซื้อหา ซึ่งก่อนหน้านั้นการปลูกผักสวนครัวสามารถทำได้เพียงปีละครั้ง แต่เมื่อมีการพัฒนาแหล่งน้ำดีแล้วก็สามารถปลูกผักได้ตลอดปี เป็นการช่วยเหลือให้ชาวบ้านมีผักและผลไม้กินเองตลอดทั้งปี จนกระทั่งปัจจุบันได้เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นกิจกรรมไร่นาสวนผสม ซึ่งได้มอบหมายให้คณะกรรมการหมู่บ้านรับไปดำเนินการสืบต่อ

(2) โครงการส่งเสริมเกษตรชุมชน (ปี 2524) เป็นโครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้แก่ชาวบ้าน ปัจจุบันได้ยุบไปรวมกับกิจกรรมไร่นาสวนผสม

(3) โครงการตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อการผลิต (ปี 2524) เป็นการช่วยสนับสนุนให้มีการออมทรัพย์เพื่อให้ผู้ที่ขาดแคลนเงินทุนได้มีเงินทุนในการทำเกษตร มอบให้คณะกรรมการหมู่บ้านบริหารต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

(4) โครงการส่งเสริมวิชาชีพ (ปี 2525) เพื่อให้หนุ่มสาวมีงานทำและมีรายได้ ท่านจึงติดต่อหาเศษผ้าจากโรงงานในกรุงเทพฯ ไปให้คนหนุ่มสาวทำสิ่งใช้สอยเล็กๆ น้อยๆ โดยได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะและเงื่อนไขความพร้อมและความต้องการของหนุ่มสาว

(5) โครงการส่งเสริมการเลี้ยงผึ้ง (ปี 2529) หลวงพ่อได้นำชาวบ้านไปดูงานการเลี้ยงผึ้ง แล้วกลับมาลงทุนทำในหมู่บ้าน แต่ทำอยู่ได้ไม่นานเพราะชาวบ้านไม่นิยม

(6) โครงการธนาคารโคกระบือ (ปี 2530) เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ยากจนและขาดแคลนโคกระบือในการทำเกษตร ปัจจุบันยุติโครงการแล้ว

(7) โครงการโรงบุญเอื้อน้ำใจ (ปี 2530) เป็นรูปแบบร้านค้าสหกรณ์ เพื่อขายสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ ของที่ขายนั้นมีราคาถูก แต่ไม่มีการปันผล โดยจะใช้บุญเป็นกำไรร่วมกัน ผู้ที่จะเป็นสมาชิกนั้นจะต้องเลิกเสพสิ่งเสพติดและอบายมุขต่างๆ

(8) โครงการพุทธเกษตร (ปี 2535) ทางวัดโนนเมืองได้ทำการเพาะเห็ดไว้ในบริเวณวัด เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ชาวบ้าน และแนะนำให้ผู้รู้จักวิธีทำ ซึ่งมีเห็ดหลายชนิด เช่น เห็ดหูหนู เห็ดฟาง เห็ดนางฟ้า เป็นต้น เหตุที่ทำให้ชื่อว่าพุทธเกษตร เพราะผู้เข้าร่วมโครงการต้องตั้งสัจจะว่าจะไม่ฆ่าสัตว์ ตัดชีวิตด้วยความสมักรใจ

กิจกรรมการสื่อสารประชาสัมพันธ์

(1) สร้างหอกระจายข่าวและเสียงตามสายในหมู่บ้าน (ปี 2526) ใช้เพื่อการกระจายข่าวสาร และเป็นสื่อในการอบรมสั่งสอนธรรมะ

(2) ที่อ่านหนังสือพิมพ์และห้องสมุดประชาชน (ปี 2534) สร้างขึ้นเพื่อบริการด้านข่าวสารความรู้แก่ชาวบ้าน ยังทำอยู่ในปัจจุบัน

การพัฒนาการศึกษา

(1) ส่งเสริมการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน (ปี 2520) โดยการให้ทุนการศึกษาบ้าง ไปสอนนักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาบ้าง นำเด็กมาอบรมศีลธรรมในวันเสาร์และอาทิตย์บ้าง และโดยฝึกอบรมและสอนธรรมให้แก่นักศึกษาในวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยต่างๆ เป็นประจำ (หลักสูตร 3 วัน 5 วันหรือ 7 วัน)

(2) เปิดโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตร ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2535 มีหลักการพื้นฐานคือการยกระดับการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตแบบคนชนบท รวมทั้งยังเปิดโอกาสและส่งเสริมให้เด็กที่เรียนดีแต่ยากจนได้มีโอกาสเรียนต่อ เป็นการดำเนินงานลักษณะการศึกษาสงเคราะห์ ไม่เก็บค่าเล่าเรียนและค่าใช้จ่ายใดๆ รัฐบาลสมทบช่วยค่าใช้จ่ายครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งทางวัดรับผิดชอบเอง โดยประมาณเดือนละ 50,000-60,000 บาท ในปีแรกรับเฉพาะเด็กมัธยมศึกษา มีเด็กนักเรียน 52 คน แต่ต่อมาได้ขยายระดับการศึกษามารับตั้งแต่ประถมศึกษาด้วย ซึ่งมีเด็กมาเรียนตั้งแต่ ป.1 ถึง ม.3 รวม 375 คน มีครู 20 คน ขณะนี้มีเด็กจบไป 6 รุ่นแล้ว โดยมีเด็กที่ไปเรียนต่อและจบปริญญาตรีไปแล้ว 36 คน และมี 3 คนที่กลับมาเป็นครูฝึกงานอยู่ในโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตรด้วย นับว่าได้ผลเกินคาดหมาย มีเด็กที่เรียนจบไปแล้วและสามารถรับผิดชอบตนเองได้ดี ไม่มีใครประพฤติตนเป็นปัญหาของสังคม การกินอยู่ของเด็กๆ ในโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตรส่วนหนึ่งได้มาจากการสนับสนุนจากมูลนิธิและชมรมทั่วไป และการบริจาคสิ่งของต่างๆ โดยทางวัดไม่ขอรับบริจาคเงิน

แนวคิดของโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตรนี้ ได้แบบอย่างมาจากโรงเรียนเด็กกำพร้าใน ไต้หวันและค่ายเยาวชนที่ประเทศเกาหลีใต้ จึงได้มาประยุกต์เป็นแนวทางที่ทำอยู่ โดยเริ่มจากการ มองปัญหาครอบครัว ซึ่งในสังคมปัจจุบันมีเด็กที่ขาดความอบอุ่นอย่างน้อย 4 กลุ่ม คือ เด็กที่พ่อแม่ หย่าร้างกัน เด็กกำพร้า เด็กยากจน ไม่มีคนส่งเรียน และเด็กที่หลงติดยาเสพติดแต่ยังไม่เสียมอง

รูปแบบการเรียนเน้นการศึกษาและปฏิบัติควบคู่กันไป เช่นเมื่อเรียนเรื่องการเกษตร สอนทฤษฎีเสร็จก็ให้เด็กออกปฏิบัติงาน โดยใช้ไร่นาของชาวบ้านเป็นสถานที่ปฏิบัติการ มีชาวบ้าน เจ้าของไร่นาเป็นผู้สอนและให้คำแนะนำ โดยมีครูเป็นผู้คอยควบคุม การเรียนในโรงเรียนจะ แบ่งเป็น 6 กลุ่มงาน คือกลุ่มเลี้ยงวัวนม กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่มเลี้ยงเป็ด กลุ่มเลี้ยงไก่ กลุ่มทำขนม และ กลุ่มพืชผักสวนครัว เมื่อแต่ละกลุ่มได้ผลผลิตมากก็จะนำไปขายที่สหกรณ์โรงเรียน แต่ส่วนมากจะนำ ผลผลิตเข้ามาใช้ในโครงการอาหารโรงเรียน การเรียนเน้นให้เด็กสามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมี หลักการ มีหลักธรรม มีความหวัง มีความมั่นใจ และสามารถพึ่งตนเองได้

โครงการยาสมุนไพร

เริ่มทำมาตั้งแต่ปี 2540 จากการที่ได้ไปร่วมอบรมเรื่องสมุนไพรในโครงการพระราชดำริ และเข้าอบรมเรื่องการดูแลสุขภาพและชีวิตที่จัดโดยองค์การอนามัยโลก (WHO) จึงได้กลับมาปลูก พืชสมุนไพร และมีการจัดตั้งกลุ่มยาสมุนไพรไทยที่วัด โดยมีสมาชิก 15 คน ทำการผลิตแล้วส่งไป ขาย เป้าหมายการทำกิจกรรมนี้เพื่อเป็นศูนย์เรียนรู้ให้มีคนมาเรียนรู้แล้วกลับไปทำเอง สำหรับยา สมุนไพรที่กลุ่มผลิตเมื่อขายได้ เงินส่วนหนึ่งจะนำกลับมาใช้ในโครงการยาสมุนไพร อีกส่วนหนึ่ง นำไปใช้ช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ ซึ่งเงินที่หักเข้ากองทุนเพื่อกิจการเหล่านี้จะหักไว้เพียง 5% ของกำไรหลังจากหักต้นทุนแล้ว ส่วนที่เหลือ 95% นั้นจะเป็นของสมาชิก 15 คน

โครงการปฎิชีวาภาพ

เริ่มทำในปี 2540 โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อให้ชาวบ้านลดการใช้สารเคมีในการทำเกษตร และเพื่อให้ผู้บริโภคได้รับประทานพืชผักปลอดสารพิษ มีสมาชิกที่มาร่วมทำปุ๋ยชีวภาพ 15 คน การทำปุ๋ยชีวภาพมีจำแนกเป็น 3 ชนิด

- ปุ๋ยน้ำ นำเอาเศษอาหารมาหมักกับสูตรผสม เป็นเวลานาน 3 เดือน จากนั้นก็สามารถนำน้ำจากการหมักไปใช้รดพืชผักได้ผลดี

- ปุ๋ยแห้ง นำเอากากปุ๋ยจากที่หมักเศษอาหารมาผสมกับเศษใบไม้ แกลบ จี๊ว แล้วนำไปใส่โร้ร่นาบำรุงดิน

- ปุ๋ยแห้งอัดเม็ด นำเอาปุ๋ยมาปั้นให้ละเอียด แล้วอัดให้เป็นเม็ด (เลียนแบบปุ๋ยเคมี) เพื่อใช้หว่านลงในแปลงพืชผล

ปุ๋ยแต่ละชนิดได้ผลดีเหมือนกันหมด แต่อาจจะเหมาะสมและสะดวกต่อการเพาะปลูกพืชต่างชนิดกัน เช่น ปุ๋ยแห้งเหมาะกับพืชไร่และพืชสวน ปุ๋ยอัดเม็ดเหมาะสมกับนาข้าว ส่วนปุ๋ยน้ำเหมาะกับการปลูกพืชผัก

สำหรับแผนการทำกิจกรรมการพัฒนาในอนาคตของหลวงพ่อเฉลิม ได้แก่

(1) ต้องการส่งเสริมเรื่องโร้ร่นาสวนผสมให้ชาวบ้านดำเนินการกันอย่างจริงจัง เพราะเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับการทำเกษตรในชนบทอีสาน

(2) ต้องการดำเนินกิจการโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตรสืบไป และให้มีประสิทธิภาพในการเรียนการสอนมากขึ้น เพราะคิดว่าเป็นหนทางหนึ่งที่จะสามารถผลิตคนดีออกสู่สังคม ทั้งในด้านการประกอบอาชีพและการเป็นคนดีมีศีลธรรมจริยธรรมในสังคม

(3) การสร้างโรงพยาบาลการกุศล เป็นโครงการที่มีความคาดหวังอยากให้เกิดขึ้นในอนาคต โดยบุคลากรที่มาทำงานและแพทย์พยาบาลทั้งหมด จะเป็นการทำงานในรูปแบบอาสาสมัครช่วยเหลือสังคม โดยอาสาสมัครมาทำงานตามกำลังศรัทธาที่จะสละเวลาได้ และตามความถนัดของแต่ละบุคคล ในโรงพยาบาลจะมีการรักษาทั้งแผนปัจจุบัน แผนโบราณ และการรักษาด้วยสมุนไพร ซึ่งจะแยกไปคนละส่วน ค่ารักษาพยาบาลจะคิดตามฐานะของคนไข้ ตามความสามารถที่คนไข้แต่ละคนจะสามารถสละทรัพย์เพื่อสนับสนุนโรงพยาบาลได้ นอกจากนี้ทางโรงพยาบาลจะมีโรงทานสำหรับคนยากจนด้วย โครงการในลักษณะเช่นนี้มีเกิดขึ้นในโลกรวมทั้งสิ้น 8 แห่ง หลวงพ่อมมีความสนใจโครงการนี้จากที่เคยไปศึกษาดูงานที่โรงพยาบาลการกุศลของภิกษุณีเงินเหนียนที่ได้เห็น จึงคิดว่าโครงการในลักษณะเดียวกันนี้น่าจะมีขึ้นในประเทศไทยด้วย

4. ผลกระทบของกิจกรรมสังคมพัฒนาต่อวิถีชีวิตในชุมชน

ในด้านผลสำเร็จของกิจกรรมสังคมพัฒนาต่างๆ หลวงพ่อเฉลิมคิดว่างานสังคมพัฒนาที่ได้ดำเนินการมาแล้วได้รับผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ ทั้งในส่วนของการพัฒนาจิตใจเพื่อให้คนในชุมชน

ลดละเลิกอบายมุข การอบรมศีลธรรมจริยธรรมในหมู่เด็กและเยาวชน โครงการคุณภาพชีวิตและสาธารณสุขมูลฐาน และในระยะหลังนี้ที่เห็นเด่นชัดก็เป็นโครงการโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตร ที่ผลิตนักเรียนที่มีคุณภาพมีความรู้หลายคนไปเรียนต่อจนกระทั่งจบปริญญาตรี คนที่ไม่ได้เรียนต่อก็กลับไปอยู่ในชุมชน เป็นคนดีและประกอบสัมมาชีพ ส่วนโครงการยาสมุนไพรก็สามารถผลิตยาสมุนไพรออกขายและแจกจ่ายได้ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ส่วนโครงการปฎิชีวภาพก็ได้ผลในระดับหนึ่ง แต่ยังมีเกษตรกรเพียงส่วนน้อยที่นำไปผลิตและใช้ในการเพาะปลูก สำหรับโครงการที่ไม่ค่อยประสบความสำเร็จมากนักคือโครงการพัฒนาอาชีพและการพัฒนาการเกษตร เพราะผู้กับกระแสนิยมที่แพร่เข้าสู่บ้านโนนเมืองไม่ไหว ชาวบ้านไม่สนใจทำเกษตรพอเพียงหรือไร่นาสวนผสม

อย่างไรก็ตาม สามารถกล่าวโดยภาพรวมได้ว่างานสังคมพัฒนาในบ้านโนนเมือง ช่วยให้ชาวบ้านสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตได้มาก โดยเฉพาะสามารถเรียนรู้การใช้ชีวิตที่เหมาะสมได้ แม้ว่าจะยังไม่สามารถหลุดพ้นจากอบายมุขได้โดยสิ้นเชิงแต่ก็ลดลงไปมาก ทั้งยังเรียนรู้การเพาะปลูกพืชผลอื่นเพื่อการบริโภคในครอบครัว ไม่ใช่ทำอย่างเดียวหรือการปลูกพืชไร่เพื่อรายได้เพียงอย่างเดียว แต่ผลในด้านเศรษฐกิจยังไม่ชัดเจนนัก แม้ว่าจะมีโครงการปฎิชีวภาพและโครงการไร่นาสวนผสม ชาวบ้านโนนเมืองยังคงเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจตามกลไกตลาด ทั้งยังกู้หนี้ยืมสินมาลงทุนทำการเกษตร จนกลายเป็นเรื่องเคยชิน และกลายเป็นหนี้สินผูกพันที่เป็นวงจรรยาจะสลับให้ฟื้นได้ง่าย

แม้หลวงพ่อเฉลิมจะดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาอย่างต่อเนื่องมานานกว่า 28 ปีแล้ว แต่ยังคงดูเหมือนว่าความคิดของชาวบ้านยังคงตามไม่ทันกับการพัฒนาแนวพุทธ ยังคงมองการพัฒนาในเชิงแคบ มองการดำเนินกิจกรรมโดยหวังผลเพียงระยะสั้น หลายกิจกรรมสังคมพัฒนาถูกชาวบ้านมองว่าเป็นไปไม่ได้หรือเป็นไปได้ยาก จึงไม่สนใจเข้าร่วมและไม่สนับสนุน โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาหลังจากปี 2535 เป็นต้นมา ความร่วมมือของชาวบ้านน้อยลงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับความร่วมมือทำกิจกรรมสังคมพัฒนาในช่วงทศวรรษแรกๆ โดยชาวบ้านหันไปให้ความสนใจโครงการพัฒนาของรัฐที่มักจะมาในรูปกองทุนต่างๆ และยินดีจะฟังเงินทุนดังกล่าวมากกว่าที่จะคิดช่วยเหลือตนเอง

ทรรศนะต่อบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา

การพัฒนาโดยรัฐที่มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาวัตถุและเศรษฐกิจมากเกินไป ทำให้เกิดข้อเปรียบเทียบและเกิดผลกระทบต่องานสังคมพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจเป็นพื้นฐาน ซึ่งหวังผลในระยะยาว แต่มักมีความยั่งยืนกว่าเพราะการพัฒนาจิตใจช่วยขัดเกลาจิตใจของคนในชุมชน ให้เป็นผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม อันจะนำไปสู่วิถีชีวิตในชุมชนแบบเอื้ออาทร

ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ พระสงฆ์จึงควรมุ่งสร้างเสริมการพัฒนาจิตใจให้ชาวบ้านในชุมชน

การทำงานพัฒนาของรัฐมักเน้นที่การสนับสนุนงบประมาณ แต่งานสังฆพัฒนาเน้นที่การพัฒนาคนเป็นเบื้องต้นแรก ความช่วยเหลือจากภายนอกมีความจำเป็นน้อยกว่าการนำหลักธรรมไปใช้ในการพัฒนาคนให้มีความพร้อม มีความเสียสละ แต่ในการทำงานพัฒนานั้น ถ้าหากมีหน่วยงานใดที่จะเข้าร่วมกันพัฒนาในชุมชน โดยมีแนวทางการทำงานที่ไม่ขัดกัน คือเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านเพื่อการพัฒนาตนเอง พระสงฆ์ก็ยินดีเข้าร่วมงานด้วยเสมอ แต่ถ้าการพัฒนานั้นส่งเสริมให้เกิดบ้ายมุขและขัดต่อหลักการพึ่งตนเองของชาวบ้าน พระสงฆ์ก็ไม่ควรจะรับการสนับสนุนโครงการพัฒนาในลักษณะเช่นนี้

งานสังฆพัฒนาควรจะเน้นการทำงานพัฒนาขนาดเล็ก เพื่อการเรียนรู้ปัญหาอุปสรรคและนำมาปรับแก้ไปตามเงื่อนไขที่เหมาะสม การทำงานพัฒนาในชุมชนถ้าหากเริ่มทำแบบใหญ่โตอาจจะสะดุด หรือประสบความสำเร็จได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าไม่อยู่บนพื้นฐานการพึ่งตนเองของชุมชน การพัฒนาในชุมชนควรจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด และในการร่วมตัดสินใจด้วย รวมทั้งควรจะนำเอาหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นฐานในกิจกรรมสังฆพัฒนา ทั้งนี้หลักธรรมของพุทธศาสนามีหลายหมวดที่มีความเหมาะสมกับการพัฒนาสังคมในทุกระดับ ใช้ได้กับทุกกิจกรรมของสังคม พระสงฆ์จึงควรนำเอาธรรมเข้าไปช่วยเหลือและพัฒนาสังคม เข้าไปร่วมทำกิจกรรมต่างๆกับชุมชน

ในการทำงานสังฆพัฒนานั้นพระสงฆ์ต้องมีความอดทน ถ้าหากดำเนินการแล้วชาวบ้านไม่เข้าใจหรือตามไม่ทัน ต้องพูดต้องสอนให้เขาเข้าใจ แต่ไม่ควรสอนด้วยการพูดหรือการอบรมเทศนาเพียงอย่างเดียว พระสงฆ์ควรจะปฏิบัติและทำงานให้เป็นแบบอย่างเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็น ทำทุกสิ่งทุกอย่างให้อยู่ในเงื่อนไขที่ง่ายต่อความเข้าใจของชาวบ้าน ที่ผ่านมาจากกล่าวได้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำงานอย่างจริงจังและต่อเนื่องมีจำนวนไม่มากนัก บางรูปทำงานสักพักหนึ่งแล้วก็หยุดกิจกรรมไปหรือลาสิกขาไป การทำงานสังฆพัฒนาต้องทำอย่างต่อเนื่อง และคาดหวังผลในระยะยาว เพื่อความยั่งยืน ทั้งนี้พระสงฆ์นักพัฒนาควรยึด ปธาน 4 ด้าน (ปธาน คือ ความเพียร) ในการทำงาน คือ

- (1) สัจวรปธาน คือเพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิด ป้องกันไม่ให้สิ่งไม่ดีเกิดขึ้นในตนเอง ครอบครวั หมู่บ้าน เป็นต้น
- (2) ปหานปธาน คือเพียรละความชั่วที่มีอยู่แล้ว ขจัดความชั่วร้ายและสิ่งไม่ดีในตนเอง ครอบครวั และชุมชนออกไป

(3) ภาวนาปธาน คือเพียรเจริญกุศล ทำความดีให้เจริญยิ่งขึ้นแสวงหาสิ่งที่ดีมีประโยชน์ มาสู่ตนเอง ครอบครัว และชุมชน

(4) อนุรักษนาปธาน คือเพียรรักษาสິงที่คือยู่แล้วไม่ให้มันเสื่อม เป็นการพยายามรักษา ให้สืบเนื่องต่อไปอย่างยั่งยืน

3. พระครูโพธิวิรุณ

(วัดโพธิการาม บ้านโพธิ์น้อย-โพธิ์ศรีสวัสดิ์ ต.โพนสูง อ.ปทุมรัตต์ จ.ร้อยเอ็ด)

ประวัติชีวิต การศึกษา และประสบการณ์

พระครูโพธิวิรุณ มีนามเดิมว่านายสมศรี เรียก สิริ เกิดเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2512 ที่บ้านโพธิ์ศรีสวัสดิ์ ในครอบครัวชวานามีฐานะปานกลาง เป็นลูกคนที่ 6 ในจำนวนพี่น้องทั้งหมด 8 คน ตั้งแต่เป็นเด็กมักจะมาวัดพร้อมโยมแม่ และได้มีโอกาสร่วมในงานบุญต่างๆที่จัดขึ้นที่วัด ต่อมา ภายหลังกู้ได้มาบวชที่วัดโพธิการาม แต่ไม่มีคน กออยู่ปฎฐาก จึงได้มาเป็นเด็กวัดตั้งแต่เรียนอยู่ ชั้นป.4 และได้เริ่มซึมซับหลักธรรมทางพุทธ ศาสนา ดังนั้นชีวิตส่วนใหญ่จึงเกี่ยวข้องกับวัด

มาตลอด และมีความมุ่งหวังที่จะได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งทางธรรมและทางโลก หลังจากที่ยบ ป.6 จาก โรงเรียนบ้านโพธิ์น้อยในปี 2525 จึงได้บวชเณรมาอยู่วัดเพื่อเรียนหนังสือและอยู่ปรนนิบัติหลวงปู่ และได้เข้าเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ จนกระทั่งเรียนจบ ม.6 ที่จังหวัดมหาสารคามในปี 2530 จึงได้ ออกไปเรียนที่กรุงเทพมหานคร จนนักธรรมเอกที่สำนักเรียนวัดดาวดึงษารามในปี 2531 และได้ อุปสมบทที่วัดอมรศิริ แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด กรุงเทพฯ ในปี 2532 มีนามว่าสมศรี คุณวิโร จากนั้นอยู่เรียนต่อจนกระทั่งเรียนจบปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ 39 จากมหาวิทาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทาลัยในปี 2537 เมื่อเรียนจบแล้วจึงตัดสินใจนำความรู้กลับสู่ภูมิลำเนาเดิม เพื่อ พัฒนาชุมชนและให้การศึกษแก่คนในชุมชนทั้งทางธรรมและทางโลก เมื่อกลับมาจำพรรษาที่วัด โพธิการามในปี 2537 ในปีนั้นได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส จึงได้เริ่มดำเนินงานพัฒนาในชุมชนบ้าน

โพธิ์น้อยและบ้านโพธิ์ศรีสวัสดิ์อย่างจริงจังนับแต่นั้นมา ต่อมาได้รับหมายหน้าที่ให้เป็นเลขานุการ เจ้าคณะอำเภอปทุมรัตต์ในปี 2539 และเป็นรองเจ้าคณะอำเภอปทุมรัตต์ในปี 2545

ในช่วงเรียนหนังสืออยู่ที่กรุงเทพฯ ได้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้าน กับชาวบ้านที่ไปทำงานอยู่กรุงเทพฯ โดยการทำความเข้าใจว่า “โพธิ์ศรีม่วง”² เพื่อแจ้งบอกกล่าว ข่าวสารให้ชาวบ้านที่อยู่ในกรุงเทพฯ รู้ว่าชาวบ้านในหมู่บ้านทำอะไร มีกิจกรรมอะไรกันบ้าง รวมทั้งการผลักดันการทำกิจกรรมต่างๆ ให้แก่ชุมชน เช่น จัดทอดผ้าป่า พัฒนาวัด จัดทำห้องสมุด ให้กับโรงเรียนบ้านโพธิ์น้อย เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นประสบการณ์ที่ดีที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำงานพัฒนา ร่วมกับชาวบ้านในชุมชนในเวลาต่อมา

บทบาทและกิจกรรมการพัฒนา

1. แรงจูงใจในการทำงานพัฒนา

ความผูกพันที่มีต่อพุทธศาสนา มาตั้งแต่เด็ก มีส่วนเสริมสร้างความผูกพันที่ลึกซึ้งกับการ อยู่ในสมณเพศ เพราะได้เห็นถึงความสำคัญของหลักพุทธธรรมและความเกี่ยวเนื่องของคนใน ชุมชนต่อพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะความกลมกลืนของหลักธรรมคำสอนที่สามารถจะนำมา ประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน ทั้งทางด้านการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และ สังคม ด้วยเหตุนี้แม้ว่าจะออกไปตระเวนศึกษาเล่าเรียนนอกหมู่บ้านอยู่นานหลายปี แต่ก็ยังมีความ ตั้งใจมาโดยตลอดว่าเมื่อบวชเรียนจบตามที่ตั้งใจไว้แล้ว ก็ต้องกลับมาอยู่บ้านเดิมมาพัฒนาชุมชน ของตน ไม่คิดอย่างพระสงฆ์อื่นๆ ที่พอศึกษาจนสำเร็จแล้ว ก็มักจะแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทั้งในทาง โลกและทางธรรม ไม่ค่อยกลับมาชนบท หรือพระสงฆ์บางรูปก็ลาสิกขาออกไปทำงานอาชีพ

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อมั่นว่า พระสงฆ์เรามีความพร้อมที่จะช่วยงานพัฒนาของชุมชน อยู่แล้ว และคิดว่าตนเองในฐานะที่เล่าเรียนมาเมื่อเรียนจบกลับมา ก็ควรจะทำงานให้ส่วนรวม พัฒนาให้ทั้งวัดและชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข โดยเฉพาะเมื่อเป็นเจ้าอาวาสก็ยิ่งคิดว่า มีหน้าที่ที่ควรจะช่วยเสริมทำงานให้วัดและชุมชนมากยิ่งขึ้นด้วย รวมทั้งในฐานะเป็นเจ้าอาวาสก็มี ศักยภาพในการจะทำงานให้ชุมชนได้มาก จึงคิดจะใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่มาช่วยพัฒนาให้ดีขึ้น และเมื่อกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านก็เห็นว่าชาวบ้านยังลำบากยากจนอยู่ โดยปัญหาที่เด่นชัดของ ชาวบ้านในชุมชน ได้แก่ 1) ปัญหารายได้ไม่พอค่าใช้จ่าย เพราะการทำนาปัจจุบันต้องลงทุนเพิ่มขึ้น เช่นต้องซื้อปุ๋ย ต้องจ้างแรงงาน ผลผลิตมักไม่คุ้มกับการลงทุนทำนา 2) เยาวชนและชาวบ้านรับเอา กระแสบริโภคนิยม/ทุนนิยมมาใช้ในชีวิตประจำวันค่อนข้างมาก 3) ปัญหาอบายมุขและยาเสพติด 4)

² โพธิ์ศรีม่วง” เป็นชื่อของ 3 หมู่บ้านที่อยู่ใกล้กัน และชาวบ้านมีความใกล้ชิดทางเครือญาติ คือบ้านโพธิ์น้อย บ้านโพธิ์ศรีสวัสดิ์ และบ้านม่วง

โอกาสการศึกษาไม่เท่าเทียมกัน และ 5) ชุมชนไม่มีงานรองรับคนต้องออกไปทำงานข้างนอก ปัญหาเหล่านี้ของชาวบ้านควรจะได้รับ การแก้ไขและสร้างเสริมโอกาสที่ดีขึ้นให้แก่วบ้าน

2. แนวทางและกลยุทธ์การทำงานสังคมพัฒนา

พระครูโพธิ์วิรุณทำงานพัฒนาโดยยึดถือแนวทางที่สำคัญ 5 ประการ คือ

1) ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยใช้เทคนิคให้ความสำคัญกับชาวบ้านทุกคนเท่าๆกัน ใครที่มีความพร้อมในเรื่องไหนหรือเก่งอะไรก็ขอให้ช่วยตามความถนัดของแต่ละคน โดยพยายามที่จะให้ชาวบ้านมาร่วมกันทำงานในแต่ละกิจกรรมให้มากที่สุด

2) การทำงานต้องไม่ใช่ทำเพื่อหวังผลแก่ตนเอง แต่ต้องทำเพื่อประโยชน์ของชุมชน และได้พยายามให้ทุกคนที่เข้ามาร่วมกันทำงานยึดถือหลักการเดียวกัน โดยต้องเริ่มต้นจากตัวพระสงฆ์ก่อน ต้องทำให้ชาวบ้านเห็นเป็นแบบอย่าง เพราะถ้าทำงานเพื่อหวังในตำแหน่งหรือลาภยศต่างๆ ชาวบ้านเขาก็จะไม่ร่วมมือด้วย และงานพัฒนาก็จะไม่ยั่งยืน

3) การทำงานอย่าตั้งความหวังสูงเกินไป ถึงแม้จะทำให้ผลดีในระดับหนึ่งก็เพียงพอ แต่ผลในเบื้องต้นอย่างน้อยชาวบ้านก็ได้เข้าวัด มาร่วมกันทำความดี และร่วมกันทำงานเพื่อชุมชนของเราเอง จากนั้นก็ค่อยคิดต่อยอดการทำงานต่อไป

4) การทำงานพัฒนาต้องเน้นความสมัครใจ และเสียสละเพื่อส่วนรวม มาทำงานด้วยใจ ไม่มีการบังคับและไม่มีค่าตอบแทน ใครไม่สะดวกก็ยังไม่ต้องเข้ามา เมื่อพร้อมแล้วจึงเข้าร่วมกิจกรรมในภายหลังได้ ใครที่พร้อมแล้วก็มาช่วยกันทำงานด้วยความสมัครใจ

5) ทำงานให้คนเห็นผลของงาน และให้เห็นประโยชน์ของงานต่อชุมชน การทำงานต้องให้ชาวบ้านรับรู้และเห็นผลงาน เพราะเขาจะได้เกิดความตระหนักรู้ว่างานที่พระสงฆ์ทำร่วมกับชาวบ้านนั้นมีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างไรต่อชุมชน

การทำงานตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา ท่านได้ยึดถือหลักธรรมสำคัญในการทำงานคือ “ททมาโน ปิโย โหติ” แปลว่า “ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก” เป็นแนวทางและหลักธรรมที่ช่วยให้เกิดความมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมและสนับสนุนการทำงานเพื่อประโยชน์สุขของคนในชุมชน ส่วนหลักธรรมที่ได้นำมาใช้ในการทำงานกับชาวบ้านคือความสามัคคี เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการทำงานแบบเกื้อกูลกัน (ฉันช่วยเธอ เธอช่วยฉัน) เน้นหลักการการประหยัดและการพึ่งตนเองในการทำงานคือพัฒนากันไปตามทรัพยากรที่มีอยู่ไม่ฟุ้งเฟ้อเกินไป และในขณะที่ทำงานก็พยายามจะสอดแทรกการสั่งสอนธรรมและปฏิบัติธรรมไปพร้อมๆกัน

สำหรับเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมนั้น เน้นการศึกษาและพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านได้มีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถพึ่งตนเองได้ และมีการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นรูปแบบการทำงานพัฒนาจึงมีลักษณะสำคัญคือ

1) งานบริการชุมชน ทำกิจกรรมง่าย ๆ ไม่ใช้งบประมาณมาก เน้นทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน

2) งานประสาน เน้นการประสานชักนำให้ทั้งชาวบ้าน โรงเรียน หน่วยราชการ เข้าวัดทำกิจกรรมร่วมกัน สร้างความใกล้ชิดระหว่างกลุ่มคนต่างๆขึ้นมา เพื่อการพัฒนาในระยะยาว

3) งานด้านการสอน เน้นทั้งการสอนสาระการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา และส่งเสริมการอบรมวิชาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสอนพิมพ์ดีดภาษาไทย คอมพิวเตอร์ และการออกแบบก่อสร้าง

3. กิจกรรมสังคมพัฒนา

ปี 2537 ปีแรกที่จำพรรษาที่วัด เริ่มสร้างโบสถ์ เพราะมุ่งหวังให้เป็นสิ่งที่จะดึงชาวบ้านให้เข้าวัด ฟื้นฟูทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม เพื่อให้ชาวบ้านเรียนรู้การมีส่วนร่วมและสามัคคีช่วยกันทำงานระหว่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และวัด พร้อมทั้งสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้กับนักเรียน (ม.1-ม.6) เพื่อการพัฒนาจิตใจของเด็กและเยาวชน

ปี 2539 เปิดศูนย์การเรียนชุมชนเฉลิมพระเกียรติวัดโพธิ์การาม เพื่อสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ทั้งในการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) การฝึกอาชีพ (โดยเปิดสอนพิมพ์ดีด คอมพิวเตอร์ ตัดเย็บเสื้อผ้า ดอกไม้ประดิษฐ์) และมีเป้าหมายให้เป็นแหล่งข้อมูลชุมชนที่ชาวบ้านสามารถเรียนรู้ได้ตามอัธยาศัย (คือมาเรียนรู้และใช้บริการตามที่ต้องการ) เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้คนในชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเอง ปัจจุบันศูนย์นี้ให้บริการด้านการเรียนรู้คอมพิวเตอร์เป็นหลัก มีชาวบ้านที่มาเรียนประจำ 3 คน แต่มีนักเรียนและเยาวชนมาใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ทุกวัน ไม่น้อยกว่าวันละ 5 คน การดำเนินงานใช้เงินของวัด เงินบริจาคจากชาวบ้านที่มีจิตศรัทธาอยากทำบุญ และได้รับการสนับสนุนบางส่วนจาก กศน. ด้านอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ กระดาษ และหมึกพิมพ์ เป็นต้น

ปี 2542 สร้างศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนา มีผู้บริหารศูนย์และคณะกรรมการเป็นผู้รับผิดชอบ ปัจจุบันตามรายงานมีเด็กจำนวน 85 คน ครูที่เป็นพี่เลี้ยงเด็กจำนวน 4 คน แต่มาเรียนจริงในแต่ละวันระหว่าง 45-55 คน เด็กที่มาเรียนมีอายุระหว่าง 3-5 ปี โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ ทางวัดเป็นผู้สนับสนุนในส่วนที่ขาดเหลือจากงบประมาณที่ได้รับ มีเป้าหมายเพื่อแบ่งเบาภาระของพ่อแม่เด็ก และให้คนได้มีโอกาสเข้าวัดมากขึ้น

ปี 2545 สนับสนุนให้ให้มีการรวมกลุ่มเป็นชมรมต่างๆ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน และอำนวยความสะดวกให้ใช้พื้นที่ในวัดเป็นศูนย์ หรือที่ทำการในการพัฒนาและบริการต่างๆ ของชุมชน เช่น ที่ทำการกองทุนหมู่บ้าน ที่ทำการสำนักงานธนาคารชุมชน ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน และศูนย์ปฏิบัติธรรมของกรมควบคุมประพฤติ จังหวัดร้อยเอ็ด

ปี 2546 โครงการอบรมพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร หลักสูตรเรียกว่า “สังฆกรรมชีวิต” เป็นโครงการที่ ธกส. (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร) มาจัดหลักสูตรและสนับสนุนการอบรมให้แก่ทั้งชาวบ้านและผู้นำชุมชน มี กศน. เข้ามาเสริมในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น เน้นรูปแบบการใช้วิถีชีวิตให้คนมาช่วยกันทำงานจากหน่วยงานต่างๆ ใครว่างก็มาช่วยกัน เมื่อเสร็จงานก็จะสรุปให้ชาวบ้านฟังว่าทำอะไรบ้าง ได้อะไรบ้าง สุดท้ายสิ่งที่ทุกคนได้คือ อิมมูนูและปิติ

สำหรับการพัฒนาในอนาคต ท่านไม่ได้มีการเตรียมการไว้ เพราะไม่อยากให้เป็นภาระของคนอื่น ต้องการให้กิจกรรมที่ทำอยู่ชาวบ้านสามารถทำต่อเองได้ ต้องคิดในกรณีว่าหากพระสงฆ์ไม่อยู่เป็นแกนนำในกิจกรรมต่างๆ งานพัฒนาควรจะอยู่บนพื้นฐานความยั่งยืนได้หรือไม่ ดังนั้นกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ จึงไม่จำเป็นต้องรีบเร่ง ควรดำเนินการบนพื้นฐานความต้องการและความจำเป็นของชุมชน จึงไม่ควรจะกำหนดแผนงานต่างๆ ไว้อย่างชัดเจนล่วงหน้า

4. ผลกระทบของกิจกรรมสังฆพัฒนาต่อวิถีชีวิตในชุมชน

พระครูโพธิ์วิรุณคุณคิดว่างานสังฆพัฒนาที่ท่านทำมีผลกระทบต่อชุมชนทางอ้อม อย่างเช่น โครงการอบรมต่างๆ ที่วัดเอื้อเพื่อสถานที่ให้ นั้น วัดพยายามให้ทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อเสริมให้ชาวบ้านมีความรู้ มีอาชีพเสริม และที่สำคัญที่สุดคือให้ชาวบ้านมีความสำนึกในการมีส่วนร่วมกัน ทำกิจกรรมต่างๆ เดิมคนในชุมชนไม่ค่อยมีความสามัคคี มีความขัดแย้งไม่ลงรอยกัน จึงจำเป็นต้องสร้างจุดร่วมและความสามัคคีในหมู่บ้านให้เกิดขึ้นก่อน โดยใช้วิธีค่อยๆ ค่อยๆ หาวิธีสร้างเสริมไปบนพื้นฐานการพัฒนาจิตใจ จากการเริ่มต้นสร้างโบสถ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องการนั้น ก็เน้นส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักการใช้จ่ายอย่างประหยัด ใช้เท่าที่มีอย่าฟุ้งเฟ้อ ไม่ต้องสร้างใหญ่โตหรูหรา อันเป็นฐานให้งานพัฒนาในเวลาต่อมาจึงไม่เหน็ดเหนื่อย มีโอกาสที่ทำ ไม่มีที่ชะลอไว้ก่อน ไม่ได้ทำครั้งเดียวเสร็จหมด ค่อยๆ ทำไปตามศักยภาพของชุมชนที่จะดำเนินการร่วมกันได้ ทั้งนี้หลังจากทำงานไประยะเวลาหนึ่งแล้วชาวบ้านในชุมชนเริ่มมีความพร้อมและยินดีมาร่วม

ทำงานกับทางวัดมากขึ้น เพราะชาวบ้านรู้และเข้าใจว่าวัดทำอะไร มีการประชุมกันตลอดเพื่อพูดคุยปรึกษากันว่าชาวบ้านต้องการอะไร ชาวบ้านมีโอกาสเข้าร่วมอยู่ตลอด และเมื่อจัดกิจกรรมเสร็จแล้วก็จะสรุปให้ชาวบ้านได้ทราบรายละเอียดการใช้จ่ายและแหล่งที่มาของทรัพยากรต่างๆ อย่างชัดเจนทุกครั้ง จึงทำให้ชาวบ้านเชื่อใจและไว้วางใจ กิจกรรมที่ทำเป็นกิจกรรมเน้นส่งเสริมความสามัคคี และเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าเราต้องพึ่งตนเอง ต้องช่วยกันทำ/สร้างกันเอง ซื่อใ้สั้น้อยชาวบ้านค่อยๆ เรียนรู้สิ่งเหล่านี้ และมีความสามัคคีเพิ่มขึ้น มีการพึ่งตนเองมากขึ้น

ที่ผ่านมามีลักษณะงานสังฆพัฒนาที่ทำกันนั้น พระสังฆาธิการผู้ใหญ่มักไม่เห็นด้วย เพราะเวลาเสนอขอสมณศักดิ์พัสดุต่างๆ จะเอาไปอ้างไม่ค่อยได้ เพราะฉะนั้นงานพัฒนาชุมชนจึงไม่ค่อยได้รับการสนับสนุนจากพระสังฆาธิการผู้ใหญ่เท่ากับการศึกษาปริยัติธรรม การทำงานที่ยังทำอยู่ได้เพราะจะเอาชุมชนเป็นหลัก แต่ก็ต้องสร้างความเห็นชอบจากพระลูกวัดด้วย บางเรื่องก็ต้องเอาหูไปนาเอาตาไปไร่บ้าง อย่าเอาเรื่องน้อยมาเป็นอุปสรรคต่อการทำงานในเรื่องใหญ่ อย่างเช่น ตอนนี้พระลูกวัดอยากทำอะไรที่ปล่อยได้ก็ปล่อยให้ทำไป บางครั้งสูบบุหรี่ก็ไม่ห้ามโดยตรง แต่จะใช้วิธีอบรมให้เห็นว่าพระที่ชาวบ้านจะเคารพกราบไหว้โดยไม่ละอายใจนั้นเป็นอย่างไร ถ้าใช้ไม้แข็งเขาก็อาจจะทำในทางตรงข้าม และไม่ให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ จึงต้องพยายามค่อยๆ สอนค่อยๆ อบรมกันไป

ตรรสนะต่อบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา

โดยวิถีพุทธแต่เดิมพระต้องพึ่งชุมชนและชุมชนต้องพึ่งพระ พระสงฆ์จึงต้องมาช่วยเหลือทำงานเพื่อชุมชน โดยต้องเป็นผู้นำทางความคิด การศึกษา เป็นเพื่อน เป็นที่ปรึกษา เป็นที่พึ่งทางใจ และสร้างโอกาสให้ชุมชนได้เรียนรู้ที่จะเสียสละเพื่อชุมชน ในการทำงานพัฒนาพระสงฆ์ไม่ควรจะตั้งความหวังไว้สูงมาก สิ่งที่ต้องทำหรือต้องแก้ปัญหาอันนั้นมีมากมาย แต่คงทำไม่ได้ทั้งหมด ต้องพิจารณาตามความเหมาะสมกับความต้องการของชาวบ้านและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การทำงานพัฒนาต้องพึ่งเสียงประชาชน เพราะถ้ากำหนดแผนเอาไว้แล้วนำไปให้ชาวบ้านดำเนินการ อาจไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ซึ่งอาจจะต้องล้มเลิกไปเมื่องบประมาณหมด หรือเมื่อชาวบ้านเห็นว่าไม่ได้สร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน การทำงานสังฆพัฒนาจึงต้องเน้นการทำงานอย่างมีความต่อเนื่อง ชาวบ้านมีความสามัคคี ทั้งวัด โรงเรียน และชุมชนต้องประสานการทำงานกัน ไม่ใช่ให้วัดเป็นฝ่ายนำแล้วชาวบ้านตาม ต้องร่วมมือกันทุกฝ่ายตามแนวทาง “บวร”

การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ อาจจะมีลักษณะต่างคนต่างทำ แต่ก็มีเป้าหมายร่วมกันคือ การทำเพื่อสังคม ไม่ใช่ทำเพื่อผลงานหรือรางวัลต่างๆ ที่สำคัญคือพระสงฆ์ควรให้ความสำคัญกับชาวบ้าน ทำงานเพื่อชาวบ้าน นำชาวบ้านรักษาและประยุกต์ประเพณี นำความรู้มาถ่ายทอดให้ชาวบ้าน เป็นตัวอย่างที่ดีให้กับชาวบ้าน นอกจากนี้การทำงานให้ชุมชนของพระสงฆ์ควรพยายามทำ

ในลักษณะเครือข่าย แม้ว่าอาจจะทำได้ยาก เพราะการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีความหลากหลายไปตามเงื่อนไข โอกาส และศักยภาพของแต่ละชุมชน

แนวทางสังฆพัฒนาไม่ควรจะกำหนดเป้าหมายหรือผลสำเร็จไว้ตายตัว เพราะอาจจะไม่เป็นจริงหรือไม่ได้รับการเห็นด้วยจากชาวบ้าน พระสงฆ์ควรทำงานในลักษณะที่แจกจ่ายงาน ไม่ยึดถือตนเองเป็นที่ตั้ง และที่สำคัญคือพระสงฆ์ต้องมีใจในการทำงานเพื่อชุมชน ต้องไม่สะสมปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เพื่อเป็นตัวอย่างที่ดี ต้องทำงานเพื่อชุมชน เป็นผู้นำทางความคิด ที่ฟังทราวจองชุมชน สร้างโอกาสให้ชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งต่างๆร่วมกับพระสงฆ์ การทำงานสังฆพัฒนาอย่านำเอาปัญหาบางประมาณมาเป็นเรื่องใหญ่ คือถ้าไม่มีก็ยังไม่ทำ หรือค่อยๆทำกันไป ไม่จำเป็นต้องเร่งรีบเร่งรัด รวมทั้งไม่ควรจะไปขอรับบริจาคหรือสร้างภาระให้แก่ชาวบ้าน พระสงฆ์ต้องให้ความสนใจกับสิ่งที่ชาวบ้านเสนอและสนใจในสิ่งที่ชาวบ้านต้องการจะดำเนินกิจกรรม ถ้าสามารถประสานและแนะนำในแนวทางที่เหมาะสม เขาจะเข้ามาช่วยมาร่วมกันพัฒนาเอง

ในชนบทอีสานนั้นแกนนำที่จะเป็นผู้นำการพัฒนาที่ดี คือผู้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ เป็นผู้เสียสละให้ชุมชน พระสงฆ์จึงอยู่ในสถานะที่สามารถเป็นแกนนำในลักษณะดังกล่าวนี้ได้ดี เพราะชาวบ้านนับถือพระสงฆ์ เคารพพระสงฆ์ และศรัทธาพระสงฆ์เป็นเบื้องต้นอยู่แล้ว แต่พระสงฆ์จะเป็นผู้นำเพียงฝ่ายเดียวไม่ได้ การทำงานพัฒนาจะไม่สำเร็จ ต้องร่วมมือกับผู้นำอื่นๆทั้งครู ผู้นำชุมชน และร่วมมือกับชาวบ้านทุกคนด้วย เพื่อให้มีคนที่สามารถสานต่อการทำงานต่อไปได้ตลอดเวลา ในการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ ไม่ควรที่จะเริ่มจากความคาดหวังว่าจะต้องมีการสนับสนุนจากภายนอกจึงจะทำ ควรเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านเป็นหลัก แต่ถ้าสามารถประสานงานกับเจ้าหน้าที่และองค์กรภายนอกได้ การสนับสนุนด้านต่างๆก็อาจจะมีเข้ามาและเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนโดยรวมมากยิ่งขึ้น

การเปรียบเทียบบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา

จากการวิเคราะห์ภาพรวมของกรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนาทั้ง 3 รูปกล่าวได้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนามีบทบาทและกิจกรรมที่สามารถเป็นที่พึ่งอีกทางหนึ่งของชาวอีสานได้ เมื่อชาวบ้านมีปัญหาอะไร ก็จะมาปรึกษาขอคำแนะนำจากเจ้าอาวาส และจะมาร่วมกันคิดหาทางร่วมกันแก้ไขปัญหา โชคดีที่ในชุมชนทั้งสามมีพระสงฆ์ที่มีความกระตือรือร้นจะช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้แก่ชาวบ้าน พยายามผลักดันกิจกรรมต่างๆ และแสดงบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาอย่างเป็นธรรมชาติ คือทำไปตามศักยภาพที่ชุมชนของตนจะสามารถร่วมกันทำและแก้ไขปัญหาต่างๆด้วยตนเองได้ แม้ในระยะหลังเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรต่างๆเข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านมากขึ้น แต่ชาวบ้านเองก็ยังคงหวังพึ่งพระสงฆ์ในเรื่องต่างๆ มาขอคำปรึกษาหารือทั้งในเรื่องส่วนตัว ครอบครัว และชุมชน

ชาวบ้านยังต้องพึ่งพาอาศัยพระสงฆ์ในหลายๆด้าน พระสงฆ์บางส่วนจึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของชุมชนและการพัฒนา ทั้งร่วมทำโดยตรงและให้คำปรึกษา เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกันแก้ปัญหาของตนเองและชุมชน ยิ่งเมื่อชาวบ้านเห็นพระสงฆ์เข้าร่วมงานด้วยก็จะยินดีมีใจทำงานกันเต็มที่ เพราะถือว่าเป็นการทำบุญ แนวคิดเรื่องการทำบุญจึงได้กลายเป็นแกนกลางในการประกอบกิจกรรมสังคมพัฒนา และพระสงฆ์นักพัฒนาทั้ง 3 ท่านล้วนสนับสนุนการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อชุมชนว่าเป็นการทำบุญรูปแบบหนึ่ง

การวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนนี้ จะเป็นการเปรียบเทียบแรงจูงใจ แนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ทั้ง 3 รูป บนพื้นฐานประสบการณ์การทำงานพัฒนาที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและสภาวะการเปลี่ยนแปลงสังคมของแต่ละชุมชน เพราะเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในแต่ละชุมชนในแต่ละช่วงเวลา ก็มีผลสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปทำงานในทิศทางและรูปแบบที่แตกต่างกัน โดยคาดหวังว่าการทำงานพัฒนาของทั้งสามรูปที่เป็นตัวแทนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในแต่ละยุคสมัย จะช่วยให้เห็นความแตกต่างกันในประเด็นดังกล่าวได้ชัดเจน

การเปรียบเทียบแรงจูงใจ

ประเด็นแรกที่จะวิเคราะห์เปรียบเทียบคือแรงจูงใจในการเข้ามาทำงานพัฒนา กล่าวได้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสามรูปมีแรงจูงใจร่วมกันประการหนึ่งคือ การเห็นปัญหาของชุมชน ความยากจน และความลำบากในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งรวมถึงปัญหาหนี้สินและการถูกเอารัดเอาเปรียบจากบรรดาพ่อค้านายทุนในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่มีปัญหาเด่นชัดมากคือบ้านท่าสว่างที่ชาวบ้านมีหนี้สินผูกพันมานานหลายปี จนกระทั่งหลายครัวเรือนพอเกือบเกี่ยวข้าวแล้วต้องนำข้าวไปใช้หนี้ หรือขายเพื่อนำเงินไปใช้หนี้ และไม่มีข้าวเหลือพอบริโภคในครัวเรือนได้ตลอดปี นอกจากนี้อีกปัญหาหนึ่งที่พระสงฆ์ทั้งสามรูปเห็นร่วมกันว่าเป็นปัญหาพื้นฐานที่ต้องแก้ไขคือ ปัญหาอบายมุขในชุมชน โดยเฉพาะในกรณีที่บ้านโนนเมืองนั้นปัญหาอบายมุขมีความรุนแรงมาก ทั้งดื่มเหล้า เปิดบ่อนการพนัน แหล่งซ่องสุมนักเลงหัวไม้และพวกลักเล็กขโมยน้อย หลวงพ่อเฉลิมท่านจึงเริ่มแก้ปัญหาอบายมุขก่อนเป็นอันดับแรก ในขณะที่ปัญหาอบายมุขที่บ้านทุ่งสว่างและบ้านโพธิ์น้อย-โพธิ์ศรีสวัสดิ์มีปัญหาอบายมุขในภาพรวมที่ไม่แตกต่างจากชุมชนชนบทอีสานทั่วไปคือปัญหาดื่มเหล้า สูบบุหรี่ และเล่นการพนันบ้าง แต่ไม่รุนแรงเท่าที่บ้านโนนเมือง

ความแตกต่างในแง่แรงจูงใจของพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปคือ กรณีหลวงพ่อนานท่านตระหนักว่า “พระสงฆ์เป็นหนี้ชาวบ้าน” ชาวบ้านเป็นผู้ใส่บาตรและสนับสนุนปัจจัยสี่ต่างๆ ให้พระสงฆ์สามารถใช้ชีวิตในการศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ ถ้าไม่ได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านพระสงฆ์จะไม่มีโอกาสที่จะศึกษาและปฏิบัติธรรมได้อย่างสงบ พระสงฆ์จึงเป็นหนี้ชาวบ้านใน

ส่วนนี้ ดังนั้นเมื่อชาวบ้านมีความทุกข์ยาก พระสงฆ์ในฐานะผู้มีปัญญาและมองเห็นเหตุแห่งทุกข์ที่ชาวบ้านเผชิญอยู่จึงไม่ควรอยู่นิ่งเฉย ควรจะพาชาวบ้านพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ให้ชาวบ้านถึงพร้อมทั้งความสมบูรณ์ในทางธรรมและทางโลก ส่วนของหลวงพ่อเฉลิมนั้นแรงจูงใจเบื้องต้นที่ผลักดันให้ท่านเข้ามาทำงานพัฒนา เป็นเพราะท่านตระหนักชัดว่าหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนานั้นก็คือหลักการดำเนินชีวิตของทุกคนในสังคม เพียงแต่คนทั่วไปยังเข้าไม่ถึงแก่นแท้ในหลักธรรมของพุทธศาสนา ท่านจึงคิดที่จะช่วยให้พุทธศาสนิกชนสามารถเรียนรู้ และเข้าใจที่จะประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม สามารถแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนได้ ในขณะที่พระครูโพธิวิรุณหรือหลวงพ่อสมศรีท่านมีแรงจูงใจเบื้องต้นที่มุ่งมั่นจะนำเอาความรู้ต่างๆ ทั้งทางธรรมและทางโลกที่ท่านได้มีโอกาสไปศึกษาเล่าเรียนมา จนกระทั่งได้รับปริญญาตรี มาใช้เพื่อการแก้ปัญหาให้แก่คนในชุมชน เพราะท่านเชื่อว่าหลักธรรมของพุทธศาสนามีความกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตทางโลก ถ้ารู้จักนำเอาหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมร่วมกับความรู้ในทางโลก ปัญหาของชาวบ้านและชุมชนก็สามารถแก้ไขได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้แก้ไขปัญหาคือความยากจนไปตามสภาพเงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน ท่านจึงมุ่งมั่นที่จะเสริมและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีโอกาสทางการศึกษาสูงขึ้น และได้เรียนรู้วิทยาการใหม่ๆ ควบคู่ไปกับการศึกษาและปฏิบัติธรรม

อีกประเด็นที่น่าสนใจจากเงื่อนไขความแตกต่างในแรงจูงใจการทำงานสังคมพัฒนาของพระสงฆ์แต่ละรูปคือ ในกรณีของหลวงพ่อนานซึ่งเป็นตัวแทนของพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่า ท่านให้ความสำคัญในเรื่องบทบาทหน้าที่ทางสังคมของพระสงฆ์ บนพื้นฐานระบบความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน พระสงฆ์ควรช่วยเหลือชาวบ้านและพัฒนาสังคมเพราะชาวบ้านเป็นผู้สนับสนุนพระสงฆ์และวัด พระสงฆ์เป็นหนี้ชาวบ้านจึงควรเข้ามาทำหน้าที่สังคมพัฒนา ในขณะที่หลวงพ่อเฉลิมและหลวงพ่อสมศรีนั้นให้ความสำคัญกับคุณค่าของพุทธธรรม ที่สามารถจะนำมาปรับประยุกต์เป็นเครื่องชี้นำการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมของชาวบ้านได้ อย่างเช่นการแก้ไขปัญหาอบายมุขในชุมชน แต่หลวงพ่อสมศรีมีความต้องการที่จะนำความรู้สมัยใหม่เข้าไปปรับใช้เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาชุมชนด้วย เพราะเห็นว่าการศึกษาและความรู้สมัยใหม่ล้วนมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในปัจจุบันและในอนาคต การสอนและประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอกับการปรับแก้ปัญหาละเอียดของชาวบ้านในสังคมปัจจุบันได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแรงจูงใจของพระสงฆ์นักพัฒนาจะมีความเหมือนและแตกต่างกันบ้างในแต่ละบุคคล แต่สิ่งที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้ทั้ง 3 รูปเข้ามาทำงานพัฒนา ก็คือความเชื่อมั่นในศักยภาพของพระสงฆ์ที่จะสามารถเป็นผู้นำในการพัฒนาได้ดี เพราะมีพื้นฐานได้รับความ

ศรัทธาจากชาวบ้านสูงและพระสงฆ์ยังคงเป็นผู้นำทางปัญญาที่สำคัญในชุมชนชนบท สามารถนำเอาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมมาให้คำปรึกษาและแนะนำการแก้ไขปัญหาให้แก่ชาวบ้านได้ เพราะทุกๆ ปัญหาสามารถนำเอาหลักพุทธธรรมไปใช้แก้ไขปัญหาได้ เพียงแต่ชาวบ้านไม่เข้าใจและไม่สนใจจะนำไปประยุกต์ใช้ จึงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจและรู้อย่างไรนำไปใช้ได้ อย่างไร บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ทั้งสามรูปจึงเน้นการพัฒนาจิตใจ ก่อนที่จะพัฒนาอาชีพและแก้ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เพื่อเป็นการเตรียมคนให้พร้อมต่อการพัฒนาตนเองในด้านอื่นๆ ถ้าสามารถพัฒนาจิตใจได้แล้ว ชาวบ้านจะสามารถเรียนรู้และเข้าใจปัญหาของตนเอง เมื่อรู้ปัญหา (ทุกข์) ก็สามารถคิดถึงเหตุแห่งปัญหา (สมุทัย) เมื่อสามารถเข้าใจว่าปัญหานั้นมีเหตุที่สามารถแก้ไขได้ (นิโรธ) ก็สามารถร่วมกันคิดเพื่อหาหนทางแก้ไขปัญหานั้นด้วยตนเอง (มรรค) การแก้ปัญหาจากพื้นฐานการพัฒนาจิตใจนี้ พระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสามรูปเชื่อว่าเป็นคือรากฐานของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะเมื่อทุกคนมีความพร้อมก็จะเข้ามาร่วมกันคิดและหาแนวทางแก้ไขปัญหา และเมื่อทุกคนยึดมั่นในศีลธรรมจริยธรรมก็จะไม่เบียดเบียนกัน มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือกัน มีความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นประโยชน์ส่วนตัว การพัฒนาทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชนก็จะเกิดขึ้น ดังนั้นก่อนจะทำกิจกรรมต่างๆ พระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสามจะทำความเข้าใจกับชาวบ้านอย่างชัดเจน พยายามให้ข้อมูลข่าวสารทุกอย่างแก่ชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดหรือแนวทางการทำงานที่เป็นของส่วนรวม แม้ว่าในทางปฏิบัติพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปอาจจะสร้างเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่แตกต่างกัน รวมทั้งอาจจะทำงานในลักษณะเสนอความคิดและโครงการให้ชาวบ้าน แต่ในขณะเดียวกันก็รับฟังเสียงสะท้อนจากชาวบ้านด้วยการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ให้เหมาะสมกับที่ชาวบ้านต้องการ ประเด็นนี้มีส่วนช่วยให้พระสงฆ์ทั้งสามสามารถยึดมวลชนให้มาร่วมทำงานกับท่านได้ แม้ว่าในระยะหลังความร่วมมือของชาวบ้านท่าสว่างและบ้านโนนเมืองจะลดน้อยลงจากเดิมมากด้วยเหตุผลหลายประการก็ตาม

การเปรียบเทียบแนวทางและกลยุทธ์การพัฒนา

ในช่วงพุทธทศวรรษ 2510 และ 2520 บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานมักจะทำงานในลักษณะเป็นผู้นำชาวบ้านแก้ไขปัญหาต่างๆ เป็นผู้นำทั้งแนวความคิดและการปฏิบัติ ไม่ใช่แค่เพียงให้คำปรึกษาแต่เป็นผู้นำชาวบ้านลงมือปฏิบัติด้วย โดยไม่รอคอยงบประมาณหรือการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรภายนอกชุมชน ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากการทำงานของหลวงพ่อนานในช่วงก่อนปี 2523 ที่การทำงานของท่านยึดเอาปัญหาและความต้องการของชุมชนเป็นหลัก โดยในช่วงแรกๆ ท่านพาชาวบ้านทำถนนอยู่หลายปี เพราะชาวบ้านเดือดร้อนในเรื่องการเดินทางติดต่อและการขนส่งผลผลิตจากไร่นา แม้ต่อมาจะมีองค์กรพัฒนาเอกชนจากญี่ปุ่นมา

ผลักดันให้ชาวบ้านพัฒนาการเกษตรในบ้านท่าสว่างในช่วง 2517-2518 แต่เมื่อท่านเห็นว่ากิจกรรมเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในขณะนั้น ท่านก็ให้เลิกกิจกรรมและมีการปรับเปลี่ยนไปทำงานด้านอื่น หรือในกรณีหลวงพ่อเฉลิมก็เช่นกัน ในช่วงแรกท่านมีแนวทางการทำงานที่เน้นแก้ปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาอบายมุข ปัญหาถนนในหมู่บ้าน หรือปัญหาด้านสุขอนามัยในชุมชน จนกระทั่งหลังปี 2523 งานพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสองท่านเริ่มได้รับเอาแนวความคิดจากองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานของรัฐมาผสมผสานใช้เป็นแนวทางและกลยุทธ์ในการพัฒนาด้วย

นับตั้งแต่ปี 2520 เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างมูลนิธิโกมลคีมทอง และกลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม (กศส.) ได้ศึกษาและเผยแพร่ผลงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานหลายรูป จนเป็นที่ยอมรับในศักยภาพการพัฒนาของพระสงฆ์ องค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กรได้เริ่มเข้ามาให้การสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์ในหลายๆพื้นที่ของภาคอีสาน อย่างเช่นคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา (ศพพ.) ได้พยายามโน้มน้าวให้พระสงฆ์ในจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดใกล้เคียงเข้ามาประสานการทำงานร่วมกันตั้งแต่ปี 2523 ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสำคัญให้งานสังคมพัฒนาของหลวงพ่อนานเปลี่ยนแปลงไป แนวคิดการพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มพุ่งพรวดเข้าไปผสมกับแนวคิดเดิมของหลวงพ่อนาน การพัฒนาในรูปแบบการรวมกลุ่มช่วยเหลือตนเองจึงปรากฏขึ้น เช่น กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ร้านค้า กลุ่มข้าวปลอดสารพิษ และแนวทางการพัฒนาเช่นนี้ก็ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะที่บ้านท่าสว่าง แต่ที่บ้านโนนเมืองและอีกเกือบทุกหมู่บ้านที่พระสงฆ์นักพัฒนาทำงานก็มีแนวทางการพัฒนาเช่นนี้เกิดขึ้น จึงสามารถพบเห็นธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือ กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ร้านค้า เกิดขึ้นมากมายในภาคอีสาน ประกอบกับในช่วงเวลาเดียวกันนี้ หน่วยงานราชการก็เริ่มยอมรับบทบาทและการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนามากขึ้น โดยเข้ามาขอร่วมงานกับพระสงฆ์นักพัฒนา และนำเอารูปแบบการทำงานในเชิงกลุ่มเข้ามาเสริมกลไกการพัฒนาด้วย ดังนั้นจึงเริ่มมีการรวมกลุ่มในรูปแบบกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มเยาวชนของกรมการพัฒนาชุมชน กลุ่มยุวเกษตรกรและกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรของกรมส่งเสริมการเกษตร หรือศูนย์บริการสาธารณสุขมูลฐานหรือกองทุนยาเวชภัณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุข กลุ่มเหล่านี้พยายามเข้ามาร่วมทำงานใกล้ชิดกับพระสงฆ์ ทั้งในรูปแบบที่ให้พระสงฆ์เป็นที่ปรึกษาของกลุ่ม และการขอใช้วัดเป็นที่ตั้งกลุ่มหรือเป็นที่จัดประชุมกลุ่ม เพื่อให้พระสงฆ์เป็นฐานในการสร้างความร่วมมือจากชาวบ้าน จนเกิดประโยชน์ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐในช่วงระหว่างปี 2526-2527 มักพูดว่า “ทำงานกับพระได้ทั้งงาน ความร่วมมือ และประหยัดงบ” (สัมภาษณ์พัฒนกร อ.เมือง จ.สุรินทร์, 18 กันยายน 2526)

แม้พระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสองท่านยังคงทำงานโดยพึ่งเสียงของชาวบ้าน มากกว่าหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน แต่การสนับสนุนจากหน่วยงานและองค์กรเหล่านี้ ก็ สามารถช่วยให้กิจกรรมที่ท่านต้องการจะดำเนินการในชุมชนสำเร็จผลได้มากขึ้นและเร็วขึ้น รวมทั้งยังมีโอกาสได้เรียนรู้เทคนิคและวิชาการสมัยใหม่มากขึ้น การทำงานพัฒนาของท่านก็ยัง สามารถขยายและปรับเปลี่ยนรูปแบบเพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชนในทิศทางที่เหมาะสมและ ชัดเจนขึ้นด้วย สถานะเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับเฉพาะพระสงฆ์นักพัฒนาสองท่านเท่านั้น แต่ได้เกิดขึ้น ทั่วไปในภูมิภาคนี้ ในระหว่างปี 2523-2535 งานสังคมพัฒนาในภาคอีสาน จึงผสมผสานกับแนวทาง ของหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเห็นได้ชัด จนกระทั่งช่วงหลังปี 2535 เมื่อ องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มถอนการสนับสนุนออกไป บทบาทของภาครัฐในงานสังคมพัฒนาจึงมีความ โดดเด่นมากขึ้น ทั้งจากหน่วยราชการส่วนท้องถิ่นและส่วนกลาง ดังเช่นที่เห็นในการทำงานร่วมกัน ระหว่างหลวงพ่อสมศรีกับหน่วยงานต่างๆในอำเภอปทุมรัตน์ ธกส. กรมการศาสนา และการศึกษา นอกโรงเรียน ซึ่งเป็นรูปแบบและแนวทางการทำงานที่แตกต่างจากหลวงพ่อนานและหลวงพ่อ เฉลิม

ที่จริงแล้วงานพัฒนาของหลวงพ่อนานและหลวงพ่อเฉลิมในระยะหลังก็มีหน่วยงานของ รัฐเข้ามาให้การสนับสนุน แต่เนื่องจากการทำงานพัฒนาของท่านทำงานด้วยตนเองมานาน และที่ ผ่านมาก็สามารถดำเนินงานได้ประสพผลดี การให้ความร่วมมือกับภาครัฐของท่านจึงตั้งอยู่บน เงื่อนไขว่ากิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่หน่วยงานของรัฐเข้ามาเสนอให้ชาวบ้าน จะต้องไม่ขัดแย้ง กับแนวทางการทำงานเดิมของพระสงฆ์และชาวบ้าน โดยเฉพาะพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน และการพัฒนาด้วยศักยภาพของชุมชนเอง เพื่อให้การพัฒนาของชุมชนมีความต่อเนื่อง สามารถ จัดการและดำเนินงานภายในชุมชนได้เอง และเกิดการร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน หลายๆหน่วยงานจึงถอนตัวจากการทำงานร่วมกับหลวงพ่อนานและ หลวงพ่อเฉลิม เพราะจะเห็นผลงานซ้ำไม่สามารถนำไปอ้างอิงเพื่อความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ ได้ ในขณะที่พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่มีแนวทางการประสานงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐ และ การประสานงานร่วมกับผู้นำชุมชนทั้งผู้ใหญ่บ้านและ อบต. ได้สอดคล้องกัน และราบรื่นมากกว่า พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าและรุ่นกลาง เพราะมีการปรับฐานการทำงานร่วมกันตั้งแต่เริ่มแรก ในขณะที่พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าและรุ่นกลางท่านกำหนดเงื่อนไขการร่วมมือกับหน่วยงานของ รัฐไว้มากมาย อย่างเช่นหลวงพ่อนานท่านเคยร่วมงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐแล้วพบว่าเจ้าหน้าที่มา โกงชาวบ้าน ท่านจึงกำหนดเงื่อนไขให้เจ้าหน้าที่ของรัฐที่จะมาร่วมงานกับท่านต้องเข้าร่วมกิจกรรม “พาไปตาย” ด้วยการไปฝึกลีลาปีศาจบนภูเขาน้ำร้อนเป็นเวลา 7 วัน เพื่อการขจัดกิเลสและ

ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้มีศีลธรรมจริยธรรมเสียก่อน ซึ่งเจ้าหน้าที่ส่วนมากปฏิเสธที่จะทำเช่นนี้ การร่วมงานจึงไม่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่า (รวมทั้งหลวงพ่อนาน) ต่างก็ยอมรับว่าบทบาทการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงแรกๆที่มีลักษณะต่างคนต่างปฏิบัติกัน ก็มีจุดอ่อนในการทำงาน เพราะขาดการประสานการทำงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนา การทำงานพัฒนาจึงไม่มีลักษณะเป็นเอกภาพ และไม่ได้ผลเท่าที่ควร เพราะขาดการสนับสนุนและเสริมกิจกรรมซึ่งกันและกัน โดยปัญหาที่เกิดขึ้นมากในช่วงพุทธทศวรรษ 2500 และ 2510 คือพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปทำงานในลักษณะเป็นผู้นำเบ็ดเสร็จ มีความเชื่อมั่นในตนเองสูงและยึดตนเองเป็นหลักในการทำงานพัฒนา จนละเลยไม่ให้ความสำคัญกับผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ดังที่หลวงพ่อนานได้สะท้อนให้เห็นปัญหาการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในยุคแรกๆว่า

“พระสงฆ์นักพัฒนาไม่ควรจะเกิดภาวะยึดติดกับตนเอง อย่าคิดว่าทำงานแบบฉันเท่านั้นจึงจะแก้ไขปัญหาได้ จึงจะช่วยชาวบ้านให้พ้นทุกข์ได้ เพราะจะยิ่งทำให้หลงทาง การทำงานจะไม่สอดคล้องกับปัญหาหรือความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชน ไม่สามารถแก้ปัญหาคือความทุกข์ที่เกิดขึ้นได้...ที่จริงแล้วพระสงฆ์ในภาคอีสานส่วนมากเป็นพระที่เกิดหรือเติบโตในชุมชนนั่นเอง พระสงฆ์กับชาวบ้านมีความใกล้ชิดกันเป็นพื้นฐาน แต่พระสงฆ์เองมักไม่ค่อยสอบถามชาวบ้านว่าเขาอยากให้เราทำอะไร อยากให้เราสงฆ์ทำอะไร แต่มักจะบอกกับชาวบ้านว่าพระสงฆ์อยากทำอะไร แล้วจึงมาเรียกร้องให้ญาติโยมสนับสนุนกิจกรรมที่ต้องการจะทำ ชาวบ้านบางส่วนจึงมองพระสงฆ์แยกจากชุมชน ไม่ได้มีจุดหมายร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านเองก็มีจำนวนไม่น้อยที่มักจะไม่บอกให้พระสงฆ์ทำอะไร โดยไม่ได้คิดให้อยู่ในกรอบที่เหมาะสม อย่างเช่นต้องการให้พระสงฆ์เสกน้ำมนต์พ่นน้ำหมาก หรือประกอบพิธีกรรมเพื่อหวังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาล ไม่คิดจะช่วยเหลือตนเอง ...หรือชาวบ้านเรียกร้องให้พระสงฆ์สร้างวัดวาอารามให้ใหญ่โต เพื่อจะได้เป็นหน้าเป็นตาของชุมชน ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นการนำพาพุทธศาสนาไปสู่วิถีวัตถุนิยม ไม่ใช่วิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนที่ดี ถ้าวัดวาอารามใหญ่โตแต่ชาวบ้านที่อยู่รอบๆยังคงยากจนและลำบากยากแค้น ชุมชนจะนำอยู่ได้อย่างไร ...ทั้งชาวบ้านและพระสงฆ์จึงควรจะเข้ามาร่วมกันคิดและร่วมกันทำงาน จึงจะช่วยให้งานพัฒนาเป็นไปในรูปแบบที่แก้ปัญหาของชุมชนได้” (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2526)

หลวงพ่อนานเองก็ประสบปัญหาในเรื่องฐานมวลชนในการทำงานระยะหลังๆ ซึ่งจะเริ่มเห็นปัญหานี้ได้จากในช่วงหลังปี 2530 หลังจากที่หลวงพ่อนานร่วมกับพระสงฆ์ในจังหวัดสุรินทร์ ก่อตั้งกลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนาภายใต้การสนับสนุนของ ศพพ. การทำงานของหลวงพ่อนานก็ได้ขยายขอบเขตออกไปจากบ้านท่าสว่างมากขึ้น ท่านจึงมีภารกิจที่ต้องออกไปช่วยพระสงฆ์และชาวบ้านในหลายพื้นที่ทั้งในจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ เพื่อผลักดันการตั้งสหบาลข้าว

ทำนากระชับมิตร ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และสหกรณ์ร้านค้า รวมทั้งยังมีองค์กรพัฒนาเอกชนนิมนต์ให้ท่านไปเป็นวิทยากรในที่ต่างๆ ไปศึกษาดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือเวลาที่ท่านเคยมีให้กับชาวบ้านทำสว่างเต็มที่ได้ออกแบ่งไป เพราะท่านเห็นว่ากิจกรรมที่ชาวบ้านทำสว่างสามารถเดินหน้าไปได้พอสมควรแล้ว แต่ในชุมชนอื่นๆยังมีปัญหาอีกมาก ทั้งความพร้อมในเรื่องแนวคิด บุคลากร และเงินทุน ท่านจึงได้ทุ่มเททั้งเวลาและเงินทุนไปกับกิจกรรมในชุมชนอื่นๆ มากกว่าการขยายงานที่ชาวบ้านทำสว่าง และจากการเป็นผู้นำที่เด็ดเดี่ยวและมีความมุ่งมั่นในการทำงานสูง บ่อยครั้งที่หลวงพ่อนานตัดสินใจทำในสิ่งที่ขัดแย้งกับความคิดและความต้องการของชาวบ้านทำสว่าง

อย่างเช่นการนำเงินของวัดทำสว่างไปใช้ก่อสร้างยุ้งข้าวเพื่อจัดตั้งสหบาลข้าวในที่อื่นๆ รวมทั้งนำข้าวจากสหบาลข้าวบ้านทำสว่างไปสนับสนุนสหบาลข้าวในชุมชนอื่นที่ยังขาดแคลนไม่เพียงพอ ช่วยแก้ปัญหาให้กับคนยากจน เป็นผลให้ชาวบ้านทำสว่างบางส่วนเริ่มไม่พอใจ และกล่าวหาหลวงพ่อนานำเงินวัดและขายข้าวจากสหบาลข้าวไปใช้ส่วนตัว อย่างเช่นพ่อเต่าท่านหนึ่งเล่าว่า “...หลวงพ่อบุญแต่ทำนา [นากระชับมิตร] ขายข้าวได้เงินมากมาย ทำไมไม่เอามาสร้างโบสถ์สร้างเมรุให้ดูสวยงาม... ทั้งข้าวในสหบาลข้าวก็มีเยอะแยะไม่รู้หายไปไหนหมด” แต่หลวงพ่อนานก็ไม่สนใจและไม่ได้อพยายามชี้แจงให้ชาวบ้านทุกคนเข้าใจ มีเพียงชาวบ้านที่ทำงานใกล้ชิดกับท่านที่ทราบข้อมูลดี หลวงพ่อนานเพียงแต่ยืนยันว่า “ทองแท้ย่อมไม่กลัวไฟ” เมื่อท่านทำงานด้วยความบริสุทธิ์ใจก็เปรียบได้กับทองแท้ที่ไม่กลัวไฟแห่งการนิทานว่าร้าย แต่ผลเสียที่เกิดขึ้นจากความระแวงแคลงใจของชาวบ้านทำสว่าง เริ่มทำให้ชาวบ้านหลายส่วนไม่ร่วมมือในงานพัฒนาของท่าน คนบริจาคช่วยสหบาลข้าวลดลง คนไปร่วมทำนากระชับมิตรลดลง จนกระทั่งทั้งสองโครงการต้องยุติไปโดยปริยาย แต่ในขณะเดียวกันทั้งโครงการสหบาลข้าว นากระชับมิตร และอีกหลายโครงการที่หลวงพ่อนานริเริ่มทำที่บ้านทำสว่าง แต่ไปเจริญก้าวหน้าและส่งผลดีในชุมชนอื่นๆ จนกลายเป็นวลีที่อธิบายความร่วมมือในงานสังฆพัฒนาของชาวบ้านทำสว่างว่ามีลักษณะ “ใกล้เกลือกินด่าง” มีพระสงฆ์นักพัฒนาที่ดีและมีความสามารถอยู่ในชุมชน แต่กลับไม่ได้ประโยชน์จากท่าน กลับเป็นชาวบ้านที่อื่นที่ได้รับอานิสงส์จากการทำงานของหลวงพ่อนาน

ปัญหานี้ได้ส่งผลสืบต่อมาถึงกิจกรรมในภายหลังของหลวงพ่อนานที่บ้านทำสว่าง

กล่าวคือโครงการปลูกข้าวปลอดสารพิษโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพ ซึ่งมีสมาชิกมาร่วมกลุ่มด้วยทั้งหมดมากกว่า 500 รายในสามจังหวัด แต่ในบ้านทำสว่างมีชาวบ้านที่ร่วมโครงการอย่างจริงจังเพียง 3 ครอบครัว จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทำสว่าง (ระหว่างวันที่ 12-17 มีนาคม 2547) พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยว่าเป็นแนวทางที่ดี เป็นการสำนึกในบุญคุณของน้ำและแผ่นดิน การไม่ใช้สารเคมีจะช่วยรักษาสภาพน้ำและดินให้ดีขึ้น แต่ชาวบ้านบอกว่าไม่สามารถนำไปปฏิบัติ

ได้อย่างจริงจัง เพราะการใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพต้องใช้เวลาจนถึง 3 ปี จึงจะได้ผลผลิตดี (ตามที่หลวงพ่อนานแนะนำ) ชาวบ้านไม่สามารถรอนานเช่นนี้ได้ เพราะต้องผลิตข้าวให้ได้มากพอที่จะขายเพื่อใช้หนี้สินและเป็นค่าใช้จ่ายในการเกษตรและใช้จ่ายในครัวเรือน จึงยังคงใช้ปุ๋ยเคมีอยู่ แต่ก็มีบางรายที่ประนีประนอมใช้ทั้งปุ๋ยเคมีและปุ๋ยอินทรีย์ผสมกันในอัตรา 2:1 สำหรับการทำนา แต่การปลูกพืชผักสวนครัวจะใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพทั้งหมด

จะเห็นได้ว่าแนวทางการพัฒนาของหลวงพ่อขัดแย้งกับแนวทางของชาวบ้านที่ชัดเจน คือในระยะหลังหลวงพ่อยุบายเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์และไร่นาสวนผสม แต่ชาวบ้านทำสว่างยังยึดติดกับการเกษตรเพื่อการตลาด โครงการของหลวงพ่อถึงแม้ชาวบ้านจะยอมรับว่าดี แต่เมื่อไม่มีการนำไปปฏิบัติก็ไม่เกิดประโยชน์แก่ชาวบ้านและชุมชน เมื่อสอบถามชาวบ้านทำสว่างท่านหนึ่งว่าทำไมไม่ทำตามที่หลวงพ่อนำ ก็ได้รับคำตอบว่า “...หลวงพ่อกำลังทำงานจริงจังเกินไป แต่ชาวบ้านทำไปเรื่อยๆ เพราะมีเรื่องปากท้องที่ต้องคิดถึง อะไรที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ หรือมีรายได้ช้า ชาวบ้านก็ไม่เอาด้วย แม้จะคิดว่าดีและไม่อยากขัดหลวงพ่อ แต่ก็ไม่ทำกันจริงๆจ้จจ... ชาวบ้านอยากได้ประโยชน์เร็ว ไม่ค่อยอดทน”

นอกจากนี้อีกเหตุผลหนึ่ง ที่มีส่วนทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยให้ความสำคัญร่วมมือในงานพัฒนาของหลวงพ่อนาน เพราะปัจจุบันชาวบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนหนุ่มสาวออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านมีโอกาสนในการทำมาหากินในงานนอกเกษตรมากขึ้น และยังเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่ช่วยสนับสนุนค่าใช้จ่ายของชาวบ้านทั้งในการเกษตรและในชีวิตประจำวัน เมื่อคนหนุ่มสาวที่เป็นกำลังแรงงานของครอบครัวออกไปทำงานนอกชุมชนกันมาก งานในไร่นาจึงเป็นหน้าที่ของสมาชิกครอบครัวที่อยู่ในหมู่บ้าน อันเป็นผลให้คนเฒ่าคนแก่บางส่วนต้องออกรไ้ออกนาหรือต้องคอยดูแลหลานให้กับลูกๆที่ไปทำงานในเมือง ไม่ค่อยมีเวลาเข้าวัดปฏิบัติธรรมดังเช่นแต่ก่อน ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและหลวงพ่อนานจึงไม่แนบแน่นเหมือนดังแต่ก่อน อันเป็นผลให้ความร่วมมือในงานสังคมพัฒนาน้อยลง รวมทั้งภาวะปัญหาของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชาวบ้านเคยยากจนไม่มีข้าวพอกับครอบครัวบริโภคได้ตลอดปี ปัจจุบันเมื่อข้าวหมดอยู่ก็ให้ลูกส่งเงินมาซื้อข้าวไว้บริโภคได้ สหบาลข้าวจึงไม่มีความหมายต่อชาวบ้านดังเดิม หรือในกรณีการทำไร่นาสวนผสมหรือการทำนาและปลูกพืชปลอดสารพิษ ชาวบ้านก็เห็นว่าลูกหลานที่ไปทำงานในกรุงเทพฯหรือในเมืองสามารถส่งเงินมาช่วยซื้อปุ๋ยเคมีและจ้างแรงงานได้ จึงไม่เห็นความสำคัญของปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพ

อีกประการหนึ่ง ในปัจจุบันนี้บทบาทของผู้นำชุมชนในการพัฒนามีความเด่นชัดและเป็นรูปธรรมมากขึ้น มีทั้งผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล หรือ อบต. ที่ทำหน้าที่หลักในการเป็นสื่อการพัฒนา ที่สามารถดึงงบประมาณและทรัพยากรต่างๆจากภาครัฐเข้ามาพัฒนา

หมู่บ้านได้ อีกทั้งงานพัฒนาของผู้ใหญ่บ้านและสมาชิก อบต. ไม่มีเงื่อนไขในการปฏิบัติหรือเข้าร่วมโครงการมากมายอย่างเช่นงานสังฆพัฒนา ชาวบ้านบางส่วนจึงเริ่มมีความเห็นว่าการพัฒนาไม่ใช่กิจของสงฆ์ และไม่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาของหลวงพ่อนานที่ให้ผลในเชิงรูปธรรมไม่ชัดเจนเท่ากับงานของผู้นำชุมชน แต่เมื่อหลวงพ่อนานออกปากให้ร่วมกันทำกิจกรรมใดชาวบ้านก็ยังให้ความร่วมมือ แม้จะไม่มากและไม่เข้มข้นดังเช่นแต่ก่อนก็ตาม ซึ่งชาวบ้านท่านหนึ่งให้ความเห็นในการทำงานร่วมกันระหว่างหลวงพ่อนานกับผู้นำชุมชนว่า “งานพัฒนาที่บ้านท่าสว่างมีพื้นฐานมาจากการทำงานของหลวงพ่อ วัดเป็นศูนย์กลางของทุกอย่างมานานแล้ว แต่ตอนนี้มี อบต. เข้ามาทำงานพัฒนาอย่างจริงจัง ชัดเจน และเห็นผลเร็วกว่างานของหลวงพ่อ ชาวบ้านก็เห็นว่าดี ... พวกผู้ใหญ่บ้านและ อบต. ก็ไม่ทำงานประสานกับหลวงพ่อ เหมือนแยกกันทำงาน ไม่สนใจกัน...”

หลวงพ่อนานได้กล่าวสรุปแนวทางการพัฒนาของท่านตลอดช่วงเวลานานกว่า 4 ทศวรรษ ว่า “ไม่ได้หวังผลอะไรกับการพัฒนามากนักแล้ว ทำไปเรื่อยๆ เพื่อให้สังคมดีขึ้นบ้าง ทำให้เขาเห็น ทำให้เป็นแบบอย่าง ให้ชาวบ้านรู้ว่าลักษณะการพึ่งตนเองเป็นอย่างไร ... ส่วนมากก็เริ่มทำงานที่ชุมชนนี้ก่อน แล้วค่อยขยายไปเรื่อยๆ ถ้าเขาเห็นประโยชน์ก็รับไป ถ้าไม่เห็นประโยชน์ก็แล้วแต่เขา บังคับกันไม่ได้... ตอนนี้เริ่มเหนื่อยแล้ว จะหากคนมาช่วยงานอย่างจริงจังก็ยาก หากคนที่เสียสละมาทำงานสืบทอดยังไม่ได้ ตอนนี้ก็ทำไปตามกำลังความสามารถที่มีอยู่ ทำงานโดยไม่ต้องมารับเงินช่วยเหลือจากใคร เพราะรับเงินเขามา เขาก็จะบีบเราให้ทำตามความต้องการของพวกเขา เราไม่ทำงานโดยเอาเงินเป็นตัวตั้ง... ยังคงเน้นการพัฒนาจิตใจเหมือนเดิม สอนกันไปอบรมกันไป เหน็ดเหนื่อยไปปฏิบัติก็ดี ไม่เอาไปทำก็ว่าอะไรเขาไม่ได้...” (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2547)

สำหรับในกรณีหลวงพ่อเฉลิม แนวทางการทำงานของท่านไม่แตกต่างมากนักจากแนวทางของหลวงพ่อนาน ท่านเป็นผู้นำการพัฒนาที่มีความมุ่งมั่นและตั้งใจในการพัฒนามาก ท่านทำงานโดยหวังผลระยะยาว และค่อยๆ ดำเนินงานในแต่ละด้านแต่ละส่วนไปพร้อมๆ กัน เพื่อนำไปสู่ผลทางปฏิบัติในอนาคต อย่างเช่นการแก้ไขขอบายมุขในบ้านโนนเมือง ท่านเริ่มพัฒนาจิตใจเพื่อสร้างกรอบศีลธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นกับกลุ่มบุคคลที่ใกล้ชิดวัด เข้าวัดฟังธรรมอยู่เสมอเพื่อสร้างแนวร่วม จากนั้นก็อบรมศีลธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนเพื่อสร้างเกราะป้องกัน และเป็นตัวกลางที่จะนำคำสอนต่างๆ ไปสู่พ่อแม่ พร้อมทั้งเชิญบุคคลสำคัญมาเป็นสื่อในการสอนชาวบ้าน อย่างเช่นเชิญนายอำเภอมาร่วมประชุมกับชาวบ้าน จากนั้นก็ตั้งคำถามนายอำเภอว่า “ในวัดควรดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันหรือไม่” นายอำเภอก็ต้องตอบว่า “ไม่” แล้วจึงถามต่อว่า “ถ้ามีพฤติกรรมดังกล่าวเกิดขึ้น ควรจะอย่างไร” คำตอบก็คือ “ให้ละเลิกเสีย” หลวงพ่อจะนำคำพูดของนายอำเภอมาเป็นเงื่อนไขสอนให้ชาวบ้านปฏิบัติตาม นอกจากนี้ยังใช้กลยุทธ์ยกย่องคนทำดี คือ

นำเอาบุคคลที่สามารถละเอียดลออบายมุขได้มาประกาศและชื่นชมให้สาธารณชนได้รับรู้ ผู้ที่ละเอียดได้ก็จะรู้สึกรักภูมิใจและละอายที่จะกลับไปหาอบายมุขอีก ส่วนคนที่ยังทำไม่ได้ก็จะพยายามเอาเป็นแบบอย่าง ทุกแนวทางดังกล่าวเมื่อประกอบกันงานพัฒนาเพื่อจัดอบายมุขในบ้าน โนนเมืองจึงประสบผลสำเร็จได้ เพราะการมองปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาในภาพรวม ไม่ได้มองแบบแยกส่วนด้านใดด้านหนึ่ง หรือมุมใดมุมหนึ่ง

การทำงานของหลวงพ่อดีลิมในช่วงแรกประสบผลสำเร็จอย่างดี เพราะท่านยึดถือหลัก “เป็นผู้นำ ทำให้ชาวบ้านเห็น” ท่านจะลงมือทำทุกอย่างด้วยตนเองอย่างทุ่มเท เมื่อชาวบ้านเห็นหลวงพ่อก็ไม่มีใครกล้ามองดูเฉยๆ เข้ามาร่วมทำด้วยทั้งพระเณรในวัด ชาวบ้าน และผู้นำชุมชน จึงกลายเป็นการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานต่างๆ ในลักษณะบูรณาการแบบธรรมชาติ แต่การทำงานของหลวงพ่อก็เริ่มเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังปี 2527 เมื่อมีหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงานทั้งสาธารณสุข พัฒนาชุมชน และส่งเสริมการเกษตร เข้ามาระสานและสนับสนุนกิจกรรมของท่าน ทั้งในด้านความรู้ เทคนิควิชาการและเงินทุนหมุนเวียน งานพัฒนาของท่านจึงมีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น และส่งผลดีในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน อย่างเช่นชาวบ้านมีอ่างเก็บน้ำฝนและมีสวนที่ถูกสุขอนามัยใช้ทุกครัวเรือน รวมทั้งอีกหลายๆ โครงการ

หลังจากปี 2530 แนวทางการพัฒนาของหลวงพ่อดีลิมยึดหลัก “บวร” ตามแนวทางบูรณาการของ 3 ฝ่ายคือ บ้าน วัด และโรงเรียน รวมทั้งยังรับเอาแนวคิดการพัฒนาแบบชุมชนพึ่งตนเองเข้ามาใช้ ดังนั้นในระยะหลังเมื่อหลวงพ่อดีลิมเห็นว่าโครงการใดที่มีความเข้มแข็งพอสมควรแล้ว ท่านจะปล่อยให้ชาวบ้านไปบริหารจัดการกิจกรรมกันต่อไปเอง แต่ภายหลังหลายโครงการก็ต้องล้มเลิกไป อย่างเช่นกลุ่มออมทรัพย์และธนาคาร โคกระบือ ชาวบ้านไม่สามารถพัฒนาตนเองได้ เพราะขาดความเสถียร และคิดถึงประโยชน์ของตนเองมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวม ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นนี้หลวงพ่อดีลิมมองว่าเนื่องจากผู้นำชุมชนขาดคุณธรรมและมีความรู้ความสามารถไม่เพียงพอ จึงนำชาวบ้านไม่ได้ อีกทั้งชาวบ้านขาดความตระหนักในศักยภาพและพลังของตนเอง ยังคงคิดหวังพึ่งพางบประมาณและโครงการของรัฐมากกว่าการพัฒนาตนเอง

ในขณะที่ชาวบ้านมองว่าหลวงพ่อดีลิมเริ่มไม่สนใจการพัฒนาหมู่บ้านนับตั้งแต่ท่านเริ่มทำโครงการโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตร ชาวบ้านท่านหนึ่งเล่าว่า “พอทำโรงเรียน หลวงพ่อดีลิมก็ไม่มีเวลามาดูแลชุมชนเหมือนก่อน กลายเป็นความห่างเหิน ...ชาวบ้านก็เริ่มกลับไปเหมือนเดิม หันมากินเหล้าสูบบุหรี่มากขึ้น ชาวบ้านไม่ค่อยสามัคคีกัน ไม่มีใครมานำชาวบ้านก็ทำอะไรไม่ถูก” ยิ่งในภายหลังปี 2540 เมื่อมีการเลือกตั้งสมาชิก อบต. เข้ามาร่วมทำงานพัฒนาร่วมกับภาครัฐ ชาวบ้านก็ยังให้ความสนใจการทำงานพัฒนาของหลวงพ่อดีลิมน้อยลงอีก ชาวบ้านเชื่อ อบต. เพราะมีงบประมาณและโครงการที่เป็นรูปธรรม เห็นผลได้เร็วและชัดเจน ในขณะที่งานพัฒนาของหลวงพ่อดีลิม

งบประมาณและเห็นผลช้า ทั้งยังต้องเสียสละทั้งเงินทองและแรงงาน ดังนั้นโครงการยาสมุนไพรรองหลวงพ่อก็ไม่ค่อยมีใครเข้าร่วมทำอย่างจริงจัง การปลูกและผลิตยาสมุนไพรรองได้เงินเข้าและรายได้ไม่แน่นอน ผู้ทำงานรับจ้างไม่ได้มีรายได้ชัดเจนและรวดเร็วแบบวันต่อวัน แม้ชาวบ้านจะชื่นชมงานสังคมพัฒนาของหลวงพ่อแต่ก็ไม่ค่อยเข้าร่วม ในขณะที่หลวงพ่อเองก็มีความคิดว่า “เน้นการทำสิ่งที่ถูกต้อง แต่ไม่จำเป็นต้องถูกใจใคร” ดังนั้นจึงเหมือนช่องว่างระหว่างหลวงพ่อกับชาวบ้านจะห่างออกไปเรื่อยๆ ความคิดและแนวทางการพัฒนาของหลวงพ่อชาวบ้านก็เริ่มสวนทางกัน ไม่ราบรื่นไปในแนวทางเดียวกันอย่างเช่นแต่ก่อน

ในกรณีของหลวงพ่อสมศรีกลับมีแนวทางและกลยุทธ์การพัฒนาที่แตกต่างไปจากหลวงพ่อนานและหลวงพ่อเฉลิม ท่านสามารถประสานการทำงานร่วมกับผู้นำชุมชนทั้งผู้ใหญ่บ้านและอบต. และเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งฝ่ายปกครอง พัฒนาชุมชน ครู กศน. และ ชกส. ในการทำกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมและราบรื่น และที่สำคัญชาวบ้านในชุมชนทั้งบ้านโพธิ์น้อยและโพธิ์ศรีสวัสดิ์ก็ให้ความร่วมมือเต็มที่ เพราะมีความศรัทธาในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาสที่มีภูมิรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นพระที่จบปริญญาตรี ซึ่งความรู้ในระดับปริญญาตรีก็พื้นฐานสำคัญให้ได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐในหน่วยงานต่างๆ ด้วย อีกประการหนึ่งโครงการต่างๆ ที่หลวงพ่อสมศรีนำชาวบ้านทำนั้น ล้วนเป็นโครงการที่สามารถเสริมด้านเศรษฐกิจและอาชีพของชาวบ้านด้วย ไม่ว่าจะเป็นการฝึกฝนอาชีพในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและงานส่งเสริมการเกษตร ที่มีทั้งกรมการศึกษานอกโรงเรียนและ ชกส. เข้ามาให้การสนับสนุนในด้านวิชาการและเงินทุน

การทำงานของหลวงพ่อสมศรีในปัจจุบันยังไม่ประสบปัญหาอะไรที่ชัดเจน เพราะท่านทำงานในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ไม่เร่งรีบ และไม่กำหนดกรอบที่เข้มงวดเกินไป อย่างเช่นการพัฒนาจิตใจ เมื่อท่านเห็นว่าชาวบ้านอยากให้อายุยืนยาวก่อน ท่านก็ทำโดยใช้เป็นเครื่องมือสอนให้ชาวบ้านเกิดความเสียสละและเรียนรู้ที่จะทำงานร่วมกันด้วยความสามัคคี คือใช้วัตถุเป็นเครื่องมือในการสอนควบคู่ไปกับหลักธรรม ในการแก้ไขปัญหอบายมุขท่านก็ไม่สร้างเงื่อนไขบีบบังคับให้ชาวบ้านเลิกดื่มเหล้าและสูบบุหรี่ แต่พยายามเทศนาสอนให้เห็นโทษของอบายมุขทั้งต่อทางโลกและทางธรรม เน้นสอนคนเฒ่าคนแก่และเด็กเยาวชนก่อน ในวันสำคัญทางศาสนาก็พยายามสอดแทรกให้ชาวบ้านเห็นโทษของอบายมุขต่างๆ อยู่ตลอด การทำงานของท่านนอกจากยึดถือชาวบ้านเป็นฐานสำคัญแล้ว การบูรณาการแบบ “บวร” คือแนวทางที่ท่านพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นในทุกโครงการและกิจกรรม โดยพยายามให้วัดเป็นศูนย์กลางในทุกกิจกรรม ท่านกล่าวถึงแนวทางการพัฒนาของท่านว่า “วัด บ้าน โรงเรียน เป็นแนวทางพัฒนาชุมชนแบบพี่น้อง ทุกฝ่ายอยู่ร่วมกันในชุมชน เมื่อทำงานร่วมกันได้ ประโยชน์ก็จะตกแก่ชุมชน ... พระเองก็เป็นลูกชาวบ้าน เป็นเครือญาติกันกับโยม หมู่บ้านมีลักษณะเป็นสังคมปฐมภูมิ ง่ายต่อการทำความเข้าใจและทำงาน

ร่วมกัน ยึดอุดมการณ์รักท้องถิ่นรักชุมชน ก็ทำให้ประสานใจกันได้ดี ชุมชนมีความอบอุ่น วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนได้โดยไม่มีกำแพงหรือขอบเขตทั้งบ้านโพธิ์น้อยและบ้านโพธิ์ศรีสวัสดิ์³ (พระครูโพธิ์วิรุณ, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2547)

อีกแนวทางหนึ่งที่หลวงพ่อดมศรีท่านยึดถือเป็นหลัก คือการให้ความสำคัญกับชาวบ้านเป็นฐานหลักในการพัฒนา ท่านอธิบายว่า “พระทำงานพัฒนา ถ้าโยมเขาไม่รับรู้ไม่ร่วมด้วย ก็เปล่าประโยชน์ จะเดินคนละเส้นทาง เมื่อพระช่วยเหลือโยม โยมต้องคอยช่วยเหลือพระในการทำงาน และที่ว่ากล่าวพระได้ถ้าทำอะไรไม่ถูกไม่ควร อย่าเกียจกันไปมา เพราะกลุ่มเป้าหมายของงานสังคมพัฒนาก็คือคนในชุมชน ไม่ใช่พัฒนาพระ ไม่ใช่พัฒนาวัด ...การทำงานทุกอย่างต้องพยายามเอาชาวบ้านมาร่วม แต่ไม่กำหนดกรอบบังคับ ใครพร้อมก็มาร่วม ใครยังไม่พร้อมก็ค่อยเข้ามาทีหลังได้ ที่สำคัญคือต้องให้เกิดประโยชน์แก่ชาวบ้านและสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ...จะไม่ทำงานในลักษณะพระนำแล้วชาวบ้านตาม แต่ต้องร่วมกันทำไปพร้อมๆ กัน ไม่ใช่พระมาทำเอง ทุกฝ่ายต้องเข้าร่วมรับผิดชอบ ให้โอกาสกับทุกคนเท่าเทียมกัน จะได้ร่วมกันทั้งรับชอบและรับผิดชอบ ...ที่สำคัญพระต้องทำด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ให้ชุมชนร่วมรับรู้ในทุกเรื่อง ทุกขั้นตอน นั่นคือเกราะป้องกันที่ดีที่สุด” (พระครูโพธิ์วิรุณ, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2547)

การเปรียบเทียบกิจกรรมการพัฒนา

กิจกรรมพัฒนาที่พระสงฆ์ในภาคอีสานดำเนินการนั้น ส่วนมากเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นแก้ไขปัญหาของชาวบ้านอีสานในแต่ละพื้นที่ แต่หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว กล่าวได้ว่าปัญหาสำคัญในชนบทอีสาน คือปัญหาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและปัญหาหนี้สิน ปัญหาความแห้งแล้งขาดน้ำนี้ยากที่พระสงฆ์จะเข้าไปช่วยเหลือได้ ส่วนปัญหาหนี้สินนั้นยังมีแนวทางที่จะทำได้ คือการอบรมสั่งสอนให้รู้และเข้าใจแนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม เช่น รู้จักการประหยัด หรือการร่วมทำปุ๋ยชีวภาพเพื่อลดต้นทุนการเกษตร หรือความพยายามที่จะรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา อย่างเช่น กลุ่มออมทรัพย์ หรือร้านค้าสหกรณ์ เป็นต้น แต่ที่สำคัญคนในชุมชนควรจะร่วมกันผลักดันกิจกรรม โดยไม่รอคอยความช่วยเหลือจากรัฐที่คาดหวังได้ยาก พระสงฆ์อาจจะเข้าไปช่วยได้ในแง่การกระตุ้นให้ชาวบ้านทำงาน แต่ชาวบ้านคือหลักที่จะเป็นผู้ทำให้กิจกรรมดำเนินไปเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ ทั้งผู้นำชุมชนและชาวบ้านต้องมาร่วมกัน พระสงฆ์ควรเป็นฝ่ายสนับสนุนหรือให้คำแนะนำปรึกษา การทำงานควรมาจากชุมชนเป็นรากฐานสำคัญ สิ่งใดที่ทำกันเองไม่ได้แล้วจึงค่อยคิดหาความช่วยเหลือจากภายนอก แต่ชาวบ้านในชนบทอีสานยังพึ่งตนเองไม่ได้ เคยชินกับการรอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐหรือจากกองทุนต่างๆ จึงเห็นได้ว่าที่ผ่านมามงานสังคมพัฒนาหลายๆ

³ วัดโพธิ์การาม ตั้งอยู่ตรงกลางเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างบ้านโพธิ์น้อยและบ้านโพธิ์ศรีสวัสดิ์ เป็นเสมือนเส้นแบ่งเขตทางการปกครองของหมู่บ้าน และเป็นเสมือนสื่อเชื่อมต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้าน

โครงการ พอเป็นรูปเป็นร่างและปล่อยให้ผู้นำหรือชาวบ้านมาร่วมกันทำเองบ้าง ไม่นานกิจกรรมเหล่านั้นก็ล้ม งานสังคมพัฒนาจึงไม่สามารถสำเร็จอย่างยั่งยืนได้ การพัฒนาเพื่อสร้างความพร้อมของชาวบ้านและชุมชนจึงมีความสำคัญ หากพิจารณาในแง่ปัจจัยชาวบ้านและชุมชน กล่าวได้ว่าในอดีตชาวบ้านมีความพร้อมในการร่วมกิจกรรมสังคมพัฒนามากกว่าในปัจจุบัน ปัจจุบันความเสี่ยสละของชาวบ้านน้อยลง มองประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม กิจกรรมการพัฒนาจิตใจเพื่อการพัฒนาคนให้พร้อมที่จะพัฒนาตนเองจึงยังคงมีความสำคัญเฉกเช่นในอดีต

พระสงฆ์นักพัฒนาทั้งสามรูปยังคงเห็นว่ากิจกรรมการพัฒนาจิตใจมีความสำคัญมาก เป็นฐานการพัฒนาเพื่อให้ชาวบ้านรู้และเข้าใจถึงแนวทางการใช้ชีวิตที่เหมาะสม และเป็นการเตรียมคนให้พร้อมต่อการพัฒนาที่ต้องเน้นการร่วมมือกันแก้ไขปัญหของตนเอง ถ้าชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างพร้อมเพรียงแล้ว ปัญหาใหญ่อย่างภาวะความแห้งแล้งขาดน้ำก็อาจจะแก้ไขกันได้ ไม่ใช่โยนให้เป็นความรับผิดชอบของผู้ใหญ่บ้านกำนัน หรือ อบต. ถ้าคิดกันเช่นนี้จะทำอะไรก็ยาก การพัฒนาจึงต้องเน้นที่การพัฒนาจิตใจก่อน แต่ก็ไม่สามารถทิ้งการพัฒนาทางวัตถุหรือการพัฒนาอาชีพได้ ต้องทำไปควบคู่กัน อย่างเช่นที่หลวงพ่อนานให้ความเห็นว่า “ถ้าเราพัฒนาเฉพาะในด้านวัตถุ สังคมก็จะเอียงหนักไปในทางวัตถุด้านเดียว ถ้าเราพัฒนาแต่จิตใจอย่างเดียว สังคมก็จะเอียงไปในด้านความเพื่อฝันมากขึ้น คือถ้าพัฒนาหนักไปในทางใดทางหนึ่งโดยเฉพาะ สังคมย่อฆาตความสมดุล เมื่อสังฆฆาตความสมดุล สังคมก็จะเอียงไปสู่ความล้มเหลวทางการพัฒนา อย่างสังฆฆาตปัจจุบันได้รับการพัฒนาหนักไปในด้านวัตถุ สังคมก็ประสบความเดือดร้อน เพราะวัตถุนั้นทำให้คนแก่งแย่งเอาไร้เอาเปรียบ จนกลายเป็นสังฆฆาตเสื่อมทราม เราจึงควรจะหันมาพัฒนาจิตใจมากขึ้น ให้เกิดความสมดุลทั้งด้านวัตถุและจิตใจ เรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตในสังฆฆาตอย่างเหมาะสมท่ามกลางความเจริญทางวัตถุโดยไม่เกิดปัญหาสังฆฆาต” (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2547)

จึงกล่าวได้ว่ากิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ที่ทําเป็นหลักในทุกยุคทุกสมัยคือ การพัฒนาจิตใจเป็นฐาน เพื่อการพัฒนาคนให้พร้อมต่อการพัฒนาตนเอง โดยมีการพัฒนาทางวัตถุควบคู่ไปด้วย อย่างเช่นที่หลวงพ่อนานพาชาวบ้านทำถนนหรือที่หลวงพ่สมศรีพาชาวบ้านปรับปรุงวัด ก็เป็นเพียงการใช้การพัฒนาวัตถุนั้นเป็นสื่อรูปธรรม ที่จะสอนชาวบ้านให้เรียนรู้ที่จะทำงานร่วมกันด้วยความสามัคคี เสี่ยสละ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งนี้การพัฒนาทางวัตถุหรือการพัฒนาอาชีพที่พระสงฆ์นักพัฒนาดำเนินงานนั้น มักจะปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังฆฆาตของแต่ละชุมชน การที่ต้องพัฒนาทางจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาทางวัตถุเพราะถ้าไม่สนใจการพัฒนาทางวัตถุเลย การพัฒนานั้นอาจจะไม่สามารถก้าวเดินอย่างต่อเนื่องได้ ชาวบ้านจะถอยห่างจากวัด ชาวบ้านมักจะสนใจแต่ปัญหาปากท้องและเรื่องอาชีพมากกว่าศีลธรรมจริยธรรม ถ้างานสังคมพัฒนามีแต่การพัฒนาจิตใจอบรมศีลธรรม ไม่ช่วยแก้ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่

ให้เขาด้วย เขาก็จะไม่เห็นความสำคัญ จะกลับไปวุ่นวายอยู่กับเรื่องการทำมาหากินและปัญหาในชีวิตประจำวัน ดังนั้นพระสงฆ์นักพัฒนาต้องเปิดประตูใจให้กว้างสำหรับกิจกรรมทั้งทางโลกและทางธรรม ดังเช่นที่หลวงพ่อดมศรีหรือบุญตให้ชาวบ้านและหน่วยงานของรัฐ เข้ามาใช้สถานที่วัดตั้งสำนักงานกองทุนหรือศูนย์การพัฒนาต่างๆ เมื่อวัดเป็นทั้งที่ศึกษาปฏิบัติธรรมและเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านสามารถได้รับประโยชน์ในการดำเนินชีวิตด้วย เขาก็จะเข้าวัดมากขึ้น เมื่อเข้าวัดมากขึ้นก็มีโอกาสใกล้ชิดธรรมมากขึ้น และเมื่อชาวบ้านเห็นว่าพระสงฆ์มีกิจกรรมที่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาก็ได้ ความศรัทธาต่อพระสงฆ์ก็มีมากขึ้นด้วย การเข้ามาร่วมเสวนาหรือปรึกษาหารือกับพระสงฆ์ก็มากขึ้น จึงเป็นโอกาสที่พระสงฆ์สามารถให้คำแนะนำสั่งสอน การวางกรอบพฤติกรรมของคนในชุมชนให้อยู่ในศีลธรรมจริยธรรมก็มีความเป็นไปได้มากขึ้น

การช่วยให้วิถีชีวิตของคนในสังคมดำเนินไปอย่างเหมาะสมในเชิงจริยธรรมนั้นพระสงฆ์ต้องรู้จักประยุกต์หลักธรรมของพุทธศาสนามาสอนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้ชาวบ้านเข้าใจว่าการดำรงชีวิตและการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเขานั้น จะสามารถนำหลักธรรมทางศาสนาไปปฏิบัติได้อย่างไร อย่างเช่นในปัจจุบัน ศีล 5 อาจจะไม่เพียงพอที่จะเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคม มีความจำเป็นที่จะต้องตีความศีล 5 ให้ครอบคลุมถึงปัญหาสังคมอื่นๆด้วย อย่างเช่นปัญหายาเสพติด หรือปัญหาเรื่องพฤติกรรมทางเพศของเยาวชน เป็นต้น รวมทั้งควรครอบคลุมลักษณะที่ศีล 5 ไม่ได้กล่าวถึงไว้โดยตรง อย่างเช่น การค้าขายสิ่งซึ่งเป็นอันตรายต่อชีวิตมนุษย์ เช่น เหล้า บุหรี่ หรือยาเสพติด ดังนั้นเพียงแต่การยึดถือและปฏิบัติศีล 5 ตามความหมายและขอบเขตเดิมที่เข้าใจกันอยู่ ก็ยังมีใช้หลักประกันว่าสังคมจะสงบสุข พุดอย่างเป็นรูปธรรมก็คือ ธรรมใดก็ตามจะมีความหมายต่อชีวิตของคนในสังคม ก็ต่อเมื่อช่วยให้คนมีพฤติกรรมที่ถูกต้อง หรือสามารถจัดการกับประเด็นปัญหาต่างๆด้วยดี การพัฒนาจิตใจที่พระสงฆ์นักพัฒนาทำในปัจจุบัน จึงมีลักษณะที่ประยุกต์และปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมมากขึ้น

หลวงพ่อนานกล่าวถึงกิจกรรมการพัฒนาจิตใจว่า “...เป็นการเตรียมใจของคนให้พร้อมต่อการพัฒนา เราต้องเตรียมคนด้วยการใดโดยใช้ศีลธรรม ถ้าคนมีศีลพร้อมแล้วก็ต้องคราดคือฝึกสมาธิให้รู้จักตนเอง จากนั้นก็ปราบวัชพืชที่มีอยู่ในตัวเอง คือการกำจัดกิเลสและอบายมุขในตัวเอง ทำให้เกิดปัญญาที่จะพัฒนาตนเอง และพัฒนาสังคมต่อไป แต่ที่ผ่านมามีคนได้ถึงขั้นเกิดปัญญาได้ยาก ดังนั้นจึงหากคนมาทำงานพัฒนาด้วยความเต็มใจได้ยาก ถ้าไม่เต็มใจมันก็ไม่เกิดประโยชน์ เพราะทำได้ไม่นาน ก็เลิกรากันไป...” (พระครูพิพิธประชานาถ, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2547) การพัฒนาจิตใจของหลวงพ่อนานเน้นการเทศนาและอบรมสั่งสอนในวันพระและวันสำคัญทางศาสนา อยู่เป็นประจำ แต่การเทศนานั้นไม่ได้เน้นการเทศน์ด้วยหลักธรรมเสมอไป ส่วนมากเป็นการสอน

และให้ความรู้ด้านต่างๆแก่ญาติโยม อย่างเช่นการเทศน์เรื่องความกตัญญูต่อแผ่นดินว่า “...เราเป็นเกษตรกร เราทำนาทำไร่ได้ผลดีเพราะมีน้ำและดิน เราจึงมีข้าวไว้กินอยู่ มีข้าวไว้ขายเป็นรายได้ ... เราจึงควรมีความกตัญญูด้วยการเพาะปลูกโดยไม่ใช้สารพิษ การใช้สารพิษจะทำลายดิน ทำลายน้ำ ...เราควรจะเปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยอินทรีย์ ใช้สิ่งที่เป็นธรรมชาติ ไม่ทำลายดิน ไม่ทำลายน้ำ เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของแผ่นดินและน้ำ ...หากเรามีความกตัญญู ใช้สิ่งที่เป็นธรรมชาติ จะทำให้เรามีพืชผลการเกษตรที่ดีในระยะยาว ลดค่าใช้จ่ายได้ รายได้ก็จะดีขึ้นด้วย...” (พระครูพิพิธประษานน, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2547) แต่การเทศนาสั่งสอนแก่ชาวบ้านเช่นนี้ ก็ไม่ใช่จะเกิดผลในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านเสมอไป ชาวบ้านแม้จะยอมรับและเข้าใจในสิ่งที่หลวงพ่อบอก แต่ไม่นำไปปฏิบัติ เพราะเห็นประโยชน์เฉพาะหน้ามากกว่า การพัฒนาจิตใจจึงไม่สามารถที่จะหวังผลในทางปฏิบัติและการพัฒนาได้เสมอไป จึงต้องมีความพยายามทำกิจกรรมการพัฒนาอาชีพหรือการพัฒนาวัตถุ ที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านและปัญหาที่พวกเขา กำลังประสบอยู่ด้วย ชาวบ้านจึงจะรับเอาการพัฒนาจิตใจนั้น ไปสู่การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

ในด้านการปรับเปลี่ยนกิจกรรมการพัฒนาอาชีพและชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านนั้น งาน สังคมพัฒนามีการเปลี่ยนแปลงไปหลายด้านตามเงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละชุมชน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดและแนวทางการพัฒนาของพระสงฆ์ด้วย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ที่พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปได้มีโอกาสเรียนรู้จากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอก ในกรณีของหลวงพ่อบานนั้นกิจกรรมที่ท่านทำในช่วงก่อนปี 2523 ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่มุ่งแก้ปัญหาอุปสรรคที่ชาวบ้านประสบอยู่ในช่วงเวลานั้น คือพาพระเณรและชาวบ้านทำถนนก็เพื่อให้ชาวบ้านสามารถเดินทางไปมาสะดวกขึ้น หรือการร่วมมือกับสมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์ร่วมทุนของวัดและชาวบ้านไปซื้อปุ๋ยราคาถูกลงจาก อตก. (องค์การตลาดเพื่อเกษตรกร) ก็เพื่อลดต้นทุนการเกษตรและลดภาระหนี้สินที่ชาวบ้านจะต้องไปกู้ยืมจากพ่อค้า แต่ก็ยังเป็นเพียงการช่วยลดปัญหาให้ชาวบ้านได้เพียงบางส่วนเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมสังคมพัฒนาของท่าน เริ่มขึ้นภายหลังจากที่เข้าร่วมกิจกรรมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ท่านรับเอาแนวคิดการพัฒนาในรูปแบบการร่วมกลุ่มเพื่อการพึ่งตนเองมาทำงานร่วมกับชาวบ้าน ดังนั้นจึงเกิดกลุ่มสหบาลข้าว นากระชับมิตร กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ร้านค้า และกลุ่มปลูกข้าวปลอดสารพิษ ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนที่เป็นกระแสการพัฒนาที่องค์กรพัฒนาเอกชนพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นในขณะนั้นด้วย ภายหลังจากเมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนลดบทบาทสนับสนุนการพัฒนาในภาคอีสานลง งานพัฒนาของหลวงพ่อบานก็ลดลงด้วย เพราะท่านไม่สามารถทำงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐได้อย่างราบรื่น เนื่องจากท่านเคยเห็นประสบการณ์ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาทำงานร่วมกับชาวบ้านแล้วโกงชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่ของรัฐมักจะขอเข้าร่วมงานกับท่าน โดยหวังเอาผลงานไปอ้างเพื่อความก้าวหน้าใน

ตำแหน่งหน้าที่ มากกว่าที่จะเข้ามาร่วมพัฒนาชาวบ้านอย่างจริงจัง ท่านจึงวางเงื่อนไขหลายประการ กับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ต้องการจะมาร่วมทำงานกับท่าน กิจกรรมสังฆพัฒนาของท่านจึงลดลง เพราะชาวบ้านทำสว่างสนใจเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาที่ภาครัฐมากกว่า โดยมีผู้ใหญ่บ้านและสมาชิก อบต. เป็นแกนนำในการทำงานร่วมกับภาครัฐ

ในลักษณะที่คล้ายกัน หลวงพ่อเฉลิมเริ่มทำกิจกรรมสังฆพัฒนาในปี 2520 โดยเริ่มต้นจากการแก้ปัญหาอบายมุขในบ้านโนนเมืองก่อน เพราะเป็นปัญหาที่เด่นชัดและรุนแรงที่ชาวบ้านประสบอยู่ในขณะนั้น หลังจากนั้นก็พาชาวบ้านทำถนน ปลูกผักสวนครัว และแก้ปัญหาสุขอนามัย ในชุมชน กิจกรรมการพัฒนาของท่านเริ่มเปลี่ยนแปลงในปี 2524 โดยได้รับแนวคิดการพัฒนาในรูปแบบการรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อการพัฒนาตนเองขององค์กรพัฒนาเอกชน ผ่านทางการร่วมประชุมและสัมมนาพระสงฆ์นักพัฒนาที่องค์กรพัฒนาเอกชนจัดขึ้น เช่นเดียวกับที่พระสงฆ์ นักพัฒนาอีกหลายรูปในภาคอีสานเคยได้รับ ท่านจึงเริ่มทำกิจกรรมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มหนุ่มสาว ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ธนาคาร โคกระบือ และร้านค้าสหกรณ์หรือที่ท่านเรียกว่า “โรงบุญเอื้อน้ำใจ” เป็นต้น กิจกรรมของหลวงพ่อกำลังเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในช่วงหลังปี 2535 เมื่อท่านเริ่มโครงการโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตร ซึ่งท่านได้ทุ่มเทในการทำงานมากทั้งด้านงบประมาณและการจัดการ ทำให้มีเวลาให้กับการพัฒนาในบ้านโนนเมืองน้อยลง ประกอบกับท่านมีความเห็นว่าท่านริเริ่มงานให้ชาวบ้านพอสมควรที่ชาวบ้านจะสามารถผลักดันกิจกรรมด้วยตนเองไปได้ ท่านจึงค่อยๆถอนตัวออกมา แต่ก็ปรากฏว่าชาวบ้านไม่สามารถพัฒนาตนเองได้จนหลายกิจกรรมต้องล้มเลิกไป และกลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านลดความสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมสังฆพัฒนาในระยะหลัง เมื่อหลวงพ่อกำลังผลักดันกิจกรรมโครงการยาสมุนไพรและปฎิชีวะภาพในปี 2540 นอกจากชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่ร่วมมืออย่างจริงจังแล้ว หลวงพ่อเองก็ไม่มีเวลามากกระตุ้นผลักดันกิจกรรมดังเช่นแต่ก่อน เพราะท่านยังคงมีภาระต้องจัดการดูแลโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตรเป็นหลัก ซึ่งโรงเรียนมัธยมพุทธเกษตรนี้เด็กที่มาเรียนส่วนมากเป็นเด็กจากที่อื่นๆ ไม่ใช่เด็กในชุมชน ชาวบ้านบางส่วนจึงเริ่มมองกิจกรรมสังฆพัฒนาของท่านแปลกแยกจากชุมชน ในขณะที่ภายหลังปี 2540 บทบาทการพัฒนาของสมาชิก อบต. มีความเด่นชัดมากขึ้น ทำงานใกล้ชิดชาวบ้านและมีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมมากกว่า หลวงพ่อเฉลิม ชาวบ้านจึงเริ่มห่างจากหลวงพ่อและวัดมากขึ้นเรื่อยๆ

ส่วนหลวงพ่อสุมศรีเริ่มทำกิจกรรมสังฆพัฒนาอย่างจริงจังในปี 2539 โดยในช่วงระหว่างปี 2537-2538 ท่านเน้นการพัฒนาจิตใจเพื่อให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและเรียนรู้การเสียสละและสามัคคีในการทำงานเพื่อชุมชน กิจกรรมพัฒนาที่ท่านทำในช่วงแรกเน้นการเรียนรู้ของชาวบ้านทั้งทางโลก ทางธรรม ทางการศึกษา และการฝึกฝนอาชีพ และยังเป็นการเรียนรู้ของคนในทุกระดับและทุกวัย ตั้งแต่เด็กเล็กก่อนเกณฑ์เรียน เยาวชนในโรงเรียน ชาวบ้านในวัยทำงาน และคน

แต่ก่อนแต่ แต่ภายหลังปี 2545 กิจกรรมที่ท่านทำเริ่มประสานกับหน่วยงานของรัฐมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหน่วยงานที่รับเอานโยบายของรัฐในการนำเงินกองทุนในรูปแบบต่างๆมาเสริมการพัฒนาในชุมชนชนบท จึงมีการทำงานในรูปแบบกลุ่มและกองทุนเกิดขึ้น ทั้งกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ธนาคารชุมชน กองทุนหมู่บ้าน และอื่นๆ โดยกิจกรรมที่ท่านทำเน้นการร่วมมือกับผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิก อบต.) และเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกฝ่าย โดยเฉพาะฝ่ายปกครอง กศน. และ ธกส. กิจกรรมของท่านได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านมาก เพราะท่านสามารถประสานให้หน่วยงานต่างๆเข้ามาให้บริการและสนับสนุนชาวบ้านในด้านต่างๆ ตามที่ผู้นำชุมชนและชาวบ้านเห็นร่วมกันว่าดีและเป็นที่ต้องการของชุมชน

กล่าวโดยภาพรวมถึงการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมสังคมพัฒนาในชุมชนทั้งสามได้ว่า ในช่วงแรกจะเน้นการแก้ปัญหาอุปสรรคที่ชาวบ้านประสบอยู่ อย่างเช่นปัญหาไม่มีถนนหรือถนนไม่อยู่ในสภาพที่จะเดินทางติดต่อได้สะดวก ปัญหาสุขอนามัย ปัญหาหนี้สิน หรือปัญหาขาดข้าวบริโภคในครัวเรือน พระสงฆ์นักพัฒนาจึงผลักดันกิจกรรมต่างๆเพื่อการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น ต่อมาเมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มเข้ามาให้ความรู้ด้านการพัฒนา และสนับสนุนเงินทุนในกิจกรรมพัฒนาหลากหลายรูปแบบตั้งแต่ปี 2523 พระสงฆ์นักพัฒนา ก็เริ่มทำกิจกรรมในเชิงการรวมกลุ่มชาวบ้าน แก้ไขปัญหาของตนเอง เพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมและการพึ่งตนเอง กลุ่มต่างๆจึงเกิดขึ้นมากมาย ในขณะเดียวกันหน่วยงานภาครัฐก็พยายามเกาะกระแสการพัฒนาด้วยการเข้ามาสนับสนุนการรวมกลุ่มในชุมชนด้วยเช่นกัน จึงกลายเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นซ้อนกันมากมายในชุมชน ตัวอย่างเช่น มีทั้งกลุ่มคนหนุ่มสาวหรือกลุ่มเยาวชน กลุ่มยุวเกษตร และกลุ่มยุวพุทธ ซึ่งล้วนเป็นกลุ่มเยาวชนเช่นเดียวกัน รวมทั้งสมาชิกในกลุ่มก็เป็นคนกลุ่มเดียวกันด้วย แต่ต้องแยกชื่อกันเพราะเพื่อการอ้างผลงานของเจ้าหน้าที่แต่ละฝ่าย ต่อมาภายหลังปี 2535 เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มลดการสนับสนุนการพัฒนาชนบทในภาคอีสาน หน่วยงานของรัฐก็เพิ่มบทบาทในการพัฒนาชนบทมากขึ้น รวมทั้งการเข้ามามีบทบาทร่วมกับพระสงฆ์นักพัฒนาชัดเจนขึ้น แต่การเข้ามาของหน่วยงานภาครัฐได้ก่อให้เกิดผลลบต่อพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าและรุ่นกลางไม่น้อย เพราะหน่วยงานเหล่านี้ส่วนมากสนใจการพัฒนาทางวัตถุหรือกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม ไม่สนใจการพัฒนาคน อันเป็นแนวทางการพัฒนาที่ขัดกับงานสังคมพัฒนา ทั้งหลวงพ่อนานและหลวงพ่อดีจึงไม่สนใจร่วมงานด้วย ปล่อยให้ผู้นำชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐทำงานกันไป อันเป็นผลให้ชาวบ้านสนใจงานสังคมพัฒนาลดลงอีก เพราะงานพัฒนาของรัฐเห็นผลในเชิงรูปธรรมที่รวดเร็วและมีงบประมาณมาให้ ชาวบ้านไม่ต้องเสียสละแรงงานและทุนทรัพย์อย่างที่มาร่วมงานสังคมพัฒนา แต่กิจกรรมสังคมพัฒนาของหลวงพ่อดีสมศรีสามารถทำร่วมกับหน่วยงานของรัฐได้อย่างราบรื่น เพราะท่านเน้นกิจกรรมการเรียนรู้และประสานให้ทุกฝ่ายเข้ามาบริการและทำประโยชน์ให้ชาวบ้าน เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายสามารถเข้ามา

ใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่างๆ ได้ เพราะเมื่อชาวบ้านเข้ามาทำกิจกรรมในวัด ท่านก็มีโอกาสที่จะสอนธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและคอยให้คำแนะนำปรึกษาในกิจกรรมการพัฒนาทั้งหลายได้ ซึ่งเน้นการค่อยๆ พัฒนาทั้งทางโลกและทางธรรมไปพร้อมๆ กัน และเป็นการประสานการพัฒนา ร่วมกันของทุกฝ่ายทั้งบ้าน วัด โรงเรียน และราชการ

การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

การวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนนี้ เป็นการเสนอภาพรวมการเปลี่ยนแปลงบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน ซึ่งสามารถกล่าวในภาพรวมได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มปรากฏในชนบทอีสานตั้งแต่ก่อนที่รัฐจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2510) แต่เริ่มเด่นชัดมากขึ้นภายหลังปี 2506 เพราะในขณะนั้นแม้จะเริ่มมีการตื่นตัวในการพัฒนา แต่ชนบทอีสานได้รับความสนใจทั้งในด้านการปกครองและการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐน้อยมาก เมื่อเทียบกับชนบทในภูมิภาคอื่นๆ ประกอบกับชาวบ้านยังไม่พร้อมจะช่วยตนเองในการพัฒนา และยังขาดผู้นำชุมชนที่มีความรู้และบทบาทเข้มแข็งในการพัฒนา พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ผู้นำในท้องถิ่นอยู่แต่เดิมแล้ว เมื่อท่านมีความพร้อมและชุมชนเปิดโอกาสให้ ท่านก็เข้ามาเป็นผู้ปิดช่องว่างที่มีอยู่ในการพัฒนา การเข้ามาทำงานพัฒนาของพระสงฆ์เหล่านี้จึงเกิดจากแรงจูงใจภายในตัวพระสงฆ์ คือเนื่องจากพระสงฆ์เห็นปัญหาความทุกข์ยากของชาวบ้านในชุมชน และเห็นว่าพุทธธรรมคือแนวทางที่จะใช้ปรับปรุงวิถีชีวิตของชาวบ้านได้ดี จึงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชน โดยในระยะแรกบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสาน มักจะทำงานเพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการของชาวบ้าน เช่นการสร้างหรือปรับปรุงถนนเพราะชาวบ้านเดินทางติดต่อกันไม่สะดวก เนื่องจากไม่มีถนนหรือเป็นถนนดินไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ในช่วงฤดูฝน หรือการขุดบ่อน้ำเพื่อแก้ปัญหาน้ำกินน้ำใช้และน้ำเพื่อการเพาะปลูก เป็นต้น แต่บทบาทหลักที่พระสงฆ์นักพัฒนาเน้นมากคือการพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาวัตถุหรือการพัฒนาอาชีพ ซึ่งสามารถสรุปบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าได้ดังนี้

1) การพัฒนาจิตใจ เพื่อเตรียมความพร้อมในการพัฒนาตนเองของชาวบ้าน ให้คำแนะนำและเป็นທີ່ปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาชีวิตต่างๆ แก่ญาติโยม ที่สำคัญคือให้เรียนรู้การใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมตามหลักพุทธธรรม มีความเสียสละ และรักษาประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

2) การพัฒนาตนเองของพระสงฆ์ ด้วยการประพฤติตนให้เหมาะสมและอยู่ในพระธรรมวินัย เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้ชาวบ้านปฏิบัติตาม

3) การให้คำแนะนำปรึกษาและให้ความรู้ด้านอื่นๆเท่าที่ทำได้ เช่น การแพทย์แผนโบราณ การอาชีพ และศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

4) การเป็นผู้นำการพัฒนาท้องถิ่น ด้วยการกระตุ้นให้ชาวบ้านมาร่วมกันคิดริเริ่มว่าในชุมชนมีอะไรที่ควรจะทำให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น และพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมชักชวนชาวบ้านมาร่วมมือกันทำงานพัฒนาที่ได้ผ่านการคิดร่วมกันมาแล้ว

5) การประยุกต์ประเพณีพื้นบ้านและกิจกรรมทางศาสนา เพื่อการระดมทรัพยากรและแรงงานมาสนับสนุนการพัฒนาของชุมชน โดยใช้ “บุญ” เป็นฐานและเป็นเครื่องมือในการสร้างความร่วมมือในการทำกิจกรรมสังคมพัฒนาต่างๆ

หลังจากปี 2520 ที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้เริ่มเข้ามาสนใจศึกษาเรียนรู้บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา และต่อมาได้มีส่วนสนับสนุนการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์เพราะเห็นว่าพระสงฆ์สามารถเป็นสื่อการพัฒนาที่ดีที่สุดในชนบทอีสาน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวทางการทำงานของพระสงฆ์ในภาคอีสาน โดยองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาถ่ายทอดแนวความคิดการพัฒนามตามทฤษฎีตะวันตกให้แก่พระสงฆ์ด้วย อย่างเช่นแนวคิดทางเลือกการพัฒนา การพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดองค์กรชุมชนเพื่อช่วยเหลือตนเอง เป็นต้น การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในช่วงนี้จึงดูเหมือนมีแบบแผนที่คล้ายคลึงกัน คือมีการส่งเสริมการพัฒนาในรูปกลุ่มและองค์กรชุมชนเพื่อช่วยตนเองในกิจกรรมต่างๆ นอกจากการกระตุ้นส่งเสริมในด้านแนวความคิดการพัฒนาแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนยังให้การสนับสนุนและความช่วยเหลือด้านเงินทุนในโครงการพัฒนาต่างๆด้วย ซึ่งเป็นการสนับสนุนทั้งพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำงานอยู่แล้ว และพระสงฆ์ที่มีความสนใจการพัฒนา หรือที่มีศักยภาพที่จะร่วมพัฒนาชุมชนของตนได้ ในช่วงเวลานี้จึงเกิดการขยายตัวของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานอย่างเห็นได้ชัดเจน คำว่า “พระนักพัฒนา” หรือ “พระสงฆ์นักพัฒนา” กลายเป็นคำที่รู้จักและใช้กันอย่างกว้างขวางในวงการคณะสงฆ์ นักพัฒนา ข้าราชการ และในหมู่ชาวบ้านชนบทอีสาน แม้ว่าความเข้าใจต่อนิยามของคำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” ของแต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทอีสานอาจจะแตกต่างกันไปบ้างก็ตาม

นอกจากนี้ในช่วงตั้งแต่ปี 2530 องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทสำคัญมากต่อการส่งเสริมให้พระสงฆ์นักพัฒนาร่วมกันทำงานในรูปแบบเครือข่ายการพัฒนา อย่างเช่นการตั้งกลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนาของหลวงพ่อนาน หรือกลุ่มพระสังฆพัฒนาโคราชที่หลวงพ่อเฉลิมเป็นสมาชิกด้วยคนหนึ่ง แต่กล่าวได้ว่ายังคงเป็นเพียงพระสงฆ์นักพัฒนาบางส่วนเท่านั้น ที่เข้ามารวมกลุ่มกันทำงานในรูปแบบเครือข่าย เพื่อเป็นช่องทางได้มาร่วมพบปะแลกเปลี่ยนเพื่อหาแนวทางการร่วมมือระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนา เจตนาในช่วงแรกต้องการหาแนวร่วมเพื่อจะเข้าไปหนุนเสริมการทำงานสังคมพัฒนา และเพื่อให้มีเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะในเรื่องของการทำโครงการ

พัฒนาต่างๆ รวมถึงการหาทุนหรือวิทยาการใหม่ๆ เพื่อให้การทำงานพัฒนาคล่องตัวมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาในการวิจัยครั้งแรก (ปี 2525-2526) พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปขาดความเข้าใจในเรื่องทางโลก และความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของสังคม (พินิจ 2528) แต่จากการวิจัยครั้งที่สอง (ปี 2532-2535) พบว่าเมื่อมีการตั้งกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาได้เปิดโอกาสให้พระสงฆ์นักพัฒนาได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลและระหว่างกัน ช่วยให้พระสงฆ์เข้าใจเรื่องทางโลกและแนวทางการพัฒนามากขึ้น ซึ่งเป็นการเพิ่มศักยภาพในการวิเคราะห์สังคมเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมกับปัญหาและความเป็นจริงของสังคม เมื่อได้รับการเสริมกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาท้องถิ่นเข้าไป พระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านั้นก็สามารถนำเอาความรู้ไปช่วยแก้ปัญหาให้ชาวบ้านได้เป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้น (พินิจ ลาภานานนท์, 2535) แต่จุดอ่อนก็คือการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงระหว่างปี 2524-2535 ได้รับอิทธิพลจากองค์กรพัฒนาเอกชนมากจนเกินไป จนกระทั่งพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปทั้งรุ่นเก่าและรุ่นกลางละเลยความต้องการจำเป็นพื้นฐานของชุมชน ในหลายพื้นที่ต้องทำงานตามเงื่อนไขและข้อกำหนดขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยขาดการสร้างเสริมการพัฒนาตนเอง ดังนั้นเมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มถอนตัวออกไป พระสงฆ์นักพัฒนาในหลายพื้นที่ไม่สามารถทำงานพัฒนาต่อไปได้ และในหลายชุมชนชาวบ้านเริ่มไม่ให้ความสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ เพราะไม่มีเงินทุนหรืองบประมาณที่จะทำกิจกรรมที่จะก่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนได้ พระสงฆ์ที่ไม่มีอุดมการณ์การพัฒนาที่มั่นคงและมีประสบการณ์การพัฒนาน้อยก็เลิกรากันไป เหลือแต่พระสงฆ์นักพัฒนาที่เคยทำงานมานานหลายปีและได้รับการยอมรับและศรัทธาจากชาวบ้านสูง แต่พระสงฆ์ที่ยังคงทำงานพัฒนาอยู่ที่ประสบปัญหาความร่วมมือของชาวบ้านน้อยลง เพราะยังไม่สามารถพัฒนาคนในชุมชนเพื่อเตรียมความพร้อมต่อการพัฒนาตนเองได้อย่างแท้จริง หรือแม้แต่พระสงฆ์ที่เคยเตรียมความพร้อมของคนในชุมชนมาก่อน แต่ได้ห่างเหินกับชุมชนไปช่วงเวลาหนึ่ง อย่างเช่นในกรณีของหลวงพ่อนานที่ได้ขยายงานพัฒนาไปยังชุมชนอื่นๆและจังหวัดอื่นๆตามแนวทางขององค์กรพัฒนาเอกชน จนขาดความใกล้ชิดกับชุมชน ก็ไม่สามารถต่อยอดการพัฒนาโดยชุมชนเองได้ เพราะชาวบ้านเกิดคำถามในหลายส่วนที่เกี่ยวกับการทำงานของหลวงพ่อก โดยเฉพาะในเรื่องเงินทุนในการพัฒนา ที่หลวงพ่อนำไปพัฒนาในชุมชนอื่นๆด้วย แต่ชาวบ้านสงสัยว่าเงินส่วนนั้นหายไปไหนทำไมไม่ทำงานพัฒนาในหมู่บ้าน กลายเป็นความขัดแย้งที่ทำให้การทำงานของหลวงพ่อนานที่บ้านทำสว่างในระยะหลังๆ ไม่ก้าวหน้า และชาวบ้านไม่สนใจให้ความร่วมมือดังเช่นแต่ก่อน

นับจากปี 2535 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานจำนวนไม่น้อยเริ่มมีแนวความคิดพื้นฐานในการทำงานว่า ชาวบ้านทุกคนไม่สามารถอยู่ได้โดยขาดปัจจัยสี่ในการดำรงชีพ ซึ่งการจะให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องใช้เงิน การจะได้เงินมาใช้ก็ต้อง

อาชีพการทำงาน และการทำงานอาชีพก็ต้องอาศัยความรู้ที่ได้จากการศึกษา ดังนั้นจึงหันมาสนใจ การฝึกฝนอาชีพเสริมให้แก่ชาวบ้าน หรือการสร้างศูนย์การเรียนรู้เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลและช่วยสอน ให้ชาวบ้านมีความรู้สมัยใหม่ที่จะสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีเป้าหมายที่ กลุ่มเยาวชน ซึ่งพระสงฆ์นักพัฒนาเชื่อว่าถ้าสามารถให้การศึกษาและอบรมเยาวชนอย่างดี ใน อนาคตเขาก็จะมีงานดีๆทำและเป็นคนดีของสังคม โดยไม่ได้คิดหรือสนใจมากนักว่า กิจกรรมเช่นนี้ จะเป็นส่วนหนึ่งของการผลักดันให้เยาวชนออกไปทำงานนอกชุมชนกันมากขึ้น เพียงแต่คิดว่าใน อนาคตอาจจะช่วยให้เยาวชนได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีความสามารถในการทำงาน และจะมีส่วนช่วย ประกอบกิจกรรมเพื่อสังคม ชุมชนและสังคมจะมั่นคงและก้าวหน้าด้วยดี ผลจากความคิดใน ลักษณะเช่นนี้ ได้ก่อให้เกิดการตั้งศูนย์การเรียนรู้และฝึกอาชีพให้แก่เยาวชนและชาวบ้านในชุมชน ต่างๆมากมาย โดยมีกรมการศึกษานอกโรงเรียนและอีกหลายหน่วยงานของรัฐได้เข้ามาให้การ สนับสนุน และกลายเป็นโครงการประเภทหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมอย่างมากในภาคอีสานตลอด ช่วงปลายพุทธศตวรรษ 2530

ในช่วงเวลานี้ บทบาทของภาครัฐต่อการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานจึงชัดเจนมาก ขึ้น โดยเฉพาะในหลายๆกิจกรรมที่พระสงฆ์นักพัฒนาต้องทำงานตามนโยบายของรัฐบาล ที่สั่งผ่าน มาทางคณะสงฆ์จากส่วนกลางและพระสังฆาธิการในแต่ละจังหวัด รวมทั้งการสั่งผ่านมาจาก หน่วยงานและข้าราชการให้มาประสานการทำงานร่วมกับพระสังฆาธิการในระดับท้องถิ่น ในช่วง เวลานี้จึงมีพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการ พัฒนากันมาก โดยในรูปแบบหนึ่งพระสังฆาธิการเหล่านี้เข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหรือ ผู้บริหาร โครงการพัฒนาที่มีงบประมาณและการสนับสนุนจากภาครัฐ เช่น โครงการศูนย์บำบัดและ ฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น อีกรูปแบบหนึ่งคือการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีตำแหน่งทาง สังฆาธิการสูงขึ้น เป็นเจ้าคณะตำบลหรือเจ้าคณะอำเภอหรือเจ้าคณะจังหวัด ซึ่งทำให้ความ รับผิดชอบในกิจกรรมบริหารคณะสงฆ์มากขึ้น การทำงานพัฒนาแบบเดิมที่ทำงานเป็นผู้นำการ พัฒนาในชุมชนเดียว จึงต้องเปลี่ยนไปทำงานในขอบเขตที่กว้างขึ้นด้วยการเป็นผู้ประสานงานหรือ บริหาร โครงการพัฒนา การทำงานพัฒนาของพระสงฆ์จึงไม่เข้มข้นในเชิงลึก แต่เป็นไปในแบบ แนวกว้างตามขอบเขตความรับผิดชอบในตำแหน่งพระสังฆาธิการ การทำงานร่วมกันกับภาครัฐ ในขณะนี้เด่นชัดมาก และกลายเป็นอีกช่วงเวลาหนึ่งที่พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนมาก ได้ถูก วิพากษ์วิจารณ์ว่าทำงานพัฒนาในลักษณะที่เป็นเครื่องมือของภาครัฐ

ทั้งนี้กล่าวได้ว่า บทบาทพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในระยะแรกเป็นการแสดงบทบาท ทางสังคมที่ตนกำหนดเองและที่ชาวบ้านหรือชุมชนต้องการ แต่ภายหลังเมื่อมีองค์กรจากภายนอก ทั่วองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคราชการเข้ามาให้การสนับสนุนในบางพื้นที่และบางช่วงเวลา

บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานก็เปลี่ยนแปลงไปทั้งในทางบวกและทางลบ ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามสภาวะการเปลี่ยนแปลงสังคมและปัญหาของชาวบ้านในชุมชน ประเด็นคำถามที่สำคัญจึงอยู่ที่ว่า พระสงฆ์นักพัฒนาได้เรียนรู้อะไรจากประสบการณ์การทำงานพัฒนาในอดีตบ้าง และในปัจจุบันมีเงื่อนไขอะไรที่จะให้พระสงฆ์นักพัฒนาคิดถือว่าควรจะแสดงบทบาทในขอบเขต เช่นไร จึงจะสามารถตอบสนองความคาดหวังของสังคมและความต้องการของชาวบ้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม แม้อาจจะกล่าวโดยภาพรวมได้ว่าควรจะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของชุมชน ความต้องการของชาวบ้าน และความพร้อมของทุกฝ่ายในชุมชน ตลอดจนอุดมการณ์ของพระสงฆ์ในการแสดงบทบาทการพัฒนา แต่ก็ยังยากที่จะสรุปเป็นบทเรียนและเงื่อนไขที่ชัดเจนให้พระสงฆ์รุ่นใหม่ที่สนใจงานสังคมพัฒนา ได้ถือเป็นแบบอย่างหรือแนวทางที่จะนำไปประยุกต์เพื่อการพัฒนาในชุมชนของตนเองได้⁴ อย่างไรก็ตามในเรื่องบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ที่ควรพิจารณาคำเนินการต่อไปอย่างไรนั้น พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานส่วนมากมีความเห็นในลักษณะที่สอดคล้องกันว่า งานที่พระสงฆ์ควรจะทำได้โดยตรงก็คือการพัฒนาจิตใจเป็นหลัก ส่วนการพัฒนาทางวัตถุหรือการส่งเสริมอาชีพก็ต้องทำควบคู่กันไป แต่จะไม่ละทิ้งการพัฒนาจิตใจ เพราะการพัฒนาวัตถุหรือส่งเสริมอาชีพเพียงอย่างเดียว จะไม่สามารถแก้ไขปัญหาปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวบ้านอย่างมั่นคงและยั่งยืนได้ และการพัฒนาวัตถุหรือส่งเสริมอาชีพเหล่านั้นจะต้องเกิดจากพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในทุกกิจกรรม และบนพื้นฐานให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างกว้างขวาง และพระสงฆ์ควรจะเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำหรือสนับสนุน ส่วนกิจกรรมควรจะมีอะไรบ้างและดำเนินการอย่างไรนั้น แล้วแต่ความเหมาะสมกับชุมชนและความต้องการของชาวบ้านเป็นหลักสำคัญ

ในกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ส่วนใหญ่มีความเห็นว่า จำเป็นที่พระสงฆ์นักพัฒนาควรปรับแนวทางการทำงาน จากเป็นผู้นำการพัฒนาเป็นการประสานงานอย่างใกล้ชิดกับผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิก อบต.) และเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพราะถ้าบริหารและจัดการงานสังคมพัฒนาอย่างอิสระดังเช่นแต่ก่อน โครงการพัฒนาจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านน้อย ไม่ประสบผลสำเร็จ และยิ่งอาจเกิดความขัดแย้งกับชาวบ้านและผู้นำชุมชน ดังนั้นควรจะมีการประสานการทำงานร่วมกับทุกฝ่ายอย่างเหมาะสม แต่ในประเด็นความเหมาะสมดังกล่าวนี้ พระสงฆ์นักพัฒนายังมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน อย่างเช่นที่พระครูโพธิวิริคุณเสนอความเห็นในเรื่องนี้ว่า “ปัจจุบันเราควรพิจารณาว่าจะประสานการทำงานกันอย่างไรดี จึงจะเหมาะสมกับ

⁴ ข้อสรุปนี้ได้จากผลการสัมมนา “บทบาทพระสงฆ์นักพัฒนากับสภาพสังคมไทย” ร่วมจัดโดย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันสังคมพัฒนาโคราช จังหวัดนครราชสีมา และองค์กรพระผู้นำแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 2-4 กุมภาพันธ์ 2548 ณ วัดป่าธรรมคา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา

เงื่อนไขปัญหาและความต้องการของชุมชน จากนั้นจึงค่อยกำหนดขอบเขตการทำงานของแต่ละฝ่ายว่าน่าจะทำและสนับสนุนอย่างไร จะให้ภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาสนับสนุนในขอบเขตแค่ไหน การยอมให้หน่วยงานภายนอกเข้ามาให้การสนับสนุนมากๆ อาจทำให้พระและชาวบ้านพึ่งตนเองไม่ได้ คงต้องวางกรอบการทำงานระหว่างพระสงฆ์ด้วยกัน พระสงฆ์กับชาวบ้าน พระสงฆ์กับเจ้าหน้าที่รัฐ และพระสงฆ์กับนักพัฒนาเอกชน พระเราจะได้ไม่เป็นเครื่องมือของใคร ในอดีตมีพระที่ประสบปัญหาในเรื่องต่างๆ จากปัญหาเรื่องการเงิน ความเชื่อถือจากชาวบ้าน เพราะมีเงินจากภายนอกเข้ามามากๆ ชาวบ้านเกิดระแวงว่าพระจะหาประโยชน์ส่วนตัว...” (พระครูโพธิวิรุณ, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2547)

ในขณะที่พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าอย่างหลวงพ่อนานและรุ่นกลางอย่างหลวงพ่อเฉลิม มีความเห็นในลักษณะที่แตกต่างกันว่า “...เราไม่ใช่ นักพัฒนามืออาชีพ ...เราเป็นเพียงผู้ที่อยากจะช่วยชาวบ้านและสังคมบ้าง ตามกำลังและสติปัญญาเท่าที่จะพึงมี ...ที่ผ่านมาดูเหมือนว่าความหวังที่จะพัฒนาด้วยกำลังตนเองของชาวบ้านเพียงลำพังจะเลือนราง ...เราจึงช่วยชาวบ้านอีกแรงหนึ่งพยายามทำกันไปตามกำลังของชุมชน มิใครมาช่วยเราก็คงยั้งยั้ง ไม่มีใครมาช่วยเราก็คงทำกันไป เพราะชีวิตเป็นของเราเอง ...ชนบทอีสานจะอยู่รอดได้ด้วยการรวมพลังกันพัฒนาตนเองของคนในชุมชนร่วมมือร่วมใจกันพัฒนา ไม่ใช่รอความหวังจากคนอื่น ...ใครจะมาร่วมทำงานกับพวกเรา เขาควรจะมาด้วยความจริงใจ ไม่ทำลายรากฐานสังคมวัฒนธรรมอีสาน ที่เน้นความร่วมมือและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน” (พระครูศีลวราภรณ์, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2547)

ดังนั้นประเด็นสำคัญที่พระสงฆ์นักพัฒนาในปัจจุบันควรให้ความสนใจคือ ควรจะพิจารณาให้ชัดเจนในแนวทางและขอบเขตการทำงานร่วมกับชาวบ้านและองค์กรอื่นๆ ในส่วนของชาวบ้านนั้นพระสงฆ์นักพัฒนาควรใช้เวลาและพบปะใกล้ชิดกับชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ เพื่อรักษาศรัทธาและความร่วมมือของชาวบ้านในการทำงานเพื่อชุมชนอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้ต้องการให้ชาวบ้านร่วมกันพัฒนาด้วยตนเองได้ ก็มีได้หมายความว่าพระสงฆ์ควรจะปล่อยให้ชาวบ้านและผู้นำชุมชนทำงานกันเพียงลำพัง พระสงฆ์ควรจะยังคงทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหรือที่ปรึกษาให้กับชาวบ้านและผู้นำชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพราะหากปล่อยให้ทั้งหมดอาจเกิดปัญหาอย่างที่บ้านโนนเมือง ในกรณีที่มีหน่วยงานหรือองค์กรจากภายนอกเข้ามาร่วมทำงาน ควรจะให้ความสำคัญกับการประสานงานแบบบูรณาการกับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยไม่ยึดติดกับการสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงเพื่อให้การทำงานเป็นไปในรูปแบบที่พระสงฆ์เห็นชอบเท่านั้น แต่ควรจะกำหนดเงื่อนไขในการบูรณาการไว้ให้ชัดเจน เพราะจากประสบการณ์การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปในอดีต สะท้อนให้เห็นว่าระบบสนับสนุน โครงการและกิจกรรมจากภายนอกทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน สามารถกลายเป็นกลไกหนึ่งที่ทำลายธรรมชาติการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา

เพราะพระสงฆ์อาจจะถูกเรียกร้องให้ทำกิจกรรมตามที่แหล่งทุนกำหนด เช่น ต้องตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ในขณะที่ชาวบ้านอาจไม่เห็นว่าคุณค่าหรือต้องการ หรือให้พระสงฆ์ที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนของตนขยายกิจกรรมออกไปยังที่อื่นๆ ซึ่งในชุมชนอื่นนั้นพระสงฆ์อาจจะขาดความศรัทธาจากชาวบ้าน และการไม่ใช่พระท้องถิ่นอาจทำให้ความตระหนักรู้ในปัญหามีน้อย ไม่เข้าใจสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา ทำให้ไม่สามารถกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมกับเงื่อนไขของชุมชนนั้น ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การเข้ามาของภาครัฐในอดีตมักจะเป็นในลักษณะการเข้าหาพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียง เป็นที่ยอมรับและศรัทธาของชาวบ้าน เพื่อนำโครงการของภาครัฐเข้าไปดำเนินการได้อย่างหวังผล ทุกกิจกรรมมีการกำหนดเป็นแผนงานทุกขั้นตอนและมีงบประมาณลงไปให้ ชาวบ้านเป็นเพียงผู้เข้าร่วมกิจกรรมตามที่เจ้าหน้าที่ร้องขอ ส่วนพระสงฆ์ก็เป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในการทำกิจกรรมต่างๆ พระสงฆ์นักพัฒนาจึงควรกำหนดบทบาทและแนวทางการประสานงานให้เหมาะสม ก่อนที่จะนำโครงการหรือกิจกรรมทั้งของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปดำเนินงานในชุมชน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 7

สรุปบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

การวิเคราะห์ข้อมูลในบทนี้ ต้องการสรุปภาพรวมบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานตลอดช่วงเวลาเกือบ 5 ทศวรรษที่ผ่านมา นับจากปี 2500 ซึ่งเป็นปีเริ่มแรกการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาจากข้อมูลการวิจัยครั้งล่าสุด (พ.ศ.2546-2547) เพื่อที่จะนำไปสู่การพิจารณาบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตได้ชัดเจน การนำเสนอข้อมูลในบทนี้จึงจำแนกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนแรกต้องการตอบประเด็นคำถามว่าทำไมพระสงฆ์ในภาคอีสานจึงสามารถมีบทบาทเด่นในการพัฒนาชุมชน มีความสัมพันธ์หรือไม่และอย่างไรกับวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนาและเงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคมในท้องถิ่น ส่วนที่สองต้องการวิเคราะห์วิถีการปรับเปลี่ยนบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาไปตามกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างไร ส่วนที่สามเป็นการนำเสนอแนวทางและกลยุทธ์งานสังคมพัฒนาในอนาคตทั้งจากความเห็นของพระสงฆ์นักพัฒนาและคนท้องถิ่น และส่วนสุดท้ายเป็นข้อสรุปและเสนอแนะการศึกษาวิจัยในอนาคตเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา

งานสังคมพัฒนา: กระบวนการพัฒนาแนวพุทธ

ที่จริงแล้วศาสนาและการพัฒนาล้วนเป็นกระบวนการทางสังคมที่มีเป้าหมายไม่แตกต่างกัน คือ เป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อสร้างเงื่อนไขชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีและช่วยแก้ไขปัญหาของคนในสังคม เพียงแต่เป็นกระบวนการที่สร้างเงื่อนไขการดำเนินกิจกรรมและมีผลต่อวิถีชีวิตของคนแตกต่างกัน ศาสนาเน้นการสร้างเสริมให้คนในสังคมมีแบบแผนความประพฤติที่ดีอยู่ในกรอบศีลธรรมจริยธรรม เมื่อประพฤติปฏิบัติดี คนก็เป็นคนดี และสังคมก็จะสงบสุข แต่การพัฒนาเน้นเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขวิถีชีวิตของคน โดยเน้นการสร้างเสริมสร้างวิถีชีวิตที่สะดวกสบายและทันสมัย บนพื้นฐานความพยายามเอาชนะธรรมชาติดีเพื่อแก้ปัญหาที่สร้างความขัดข้องในชีวิต เพราะคนสมัยก่อนคิดว่าข้อจำกัดในการดำเนินชีวิตหรือเงื่อนไขที่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ คือต้องดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ขอบเขตที่ธรรมชาติกำหนด หรือถูกบีบคั้นด้วยภัยธรรมชาติและ

โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ จึงพยายามพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อที่จะควบคุมธรรมชาติได้ และเพื่อนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ตามที่ต้องการ โดยคิดว่านั้นคือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสุขและความสะดวกสบายต่างๆ แต่ในความเป็นจริงนั้นเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นก็นำความทุกข์รูปแบบใหม่มาสู่สังคม อย่างเช่นการมีรถยนต์ใช้เพื่อการเดินทางได้รวดเร็ว ก็เป็นหนทางหนึ่งของการคร่าชีวิตคนที่ไม่ใช้ประโยชน์รถยนต์อย่างเหมาะสม บางครั้งทำให้เกิดอุบัติเหตุเสียชีวิตจำนวนมากมาย หรือในการเรียนรู้เพื่อผลิตสารเคมีมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ เช่นการผลิตยารักษาโรคหรือยาปราบศัตรูพืช หรือปุ๋ยเพิ่มผลผลิต แต่ตัวสารเคมีเหล่านี้ก็มีผู้นำไปผลิตผลิตยาเสพติดขึ้นมาทำลายชีวิตและความสงบสุขของผู้คนในสังคม กระบวนการพัฒนาในลักษณะเช่นนี้เป็นแนวทางที่ตรงข้ามกับศาสนา ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่มุ่งสร้างเสริมเงื่อนไขวิถีชีวิตของคนให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม และอยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียนและทำร้ายกัน ศาสนาจึงต้องเข้ามามีบทบาทในการเสนอทางออกให้สังคมได้เข้าใจถึงสุขที่แท้จริง และเสนอหนทางที่จะช่วยให้คนในสังคมรู้จักใช้เทคโนโลยีหรือวัตถุต่างๆอย่างเหมาะสม ทั้งไม่ทำลายตนเอง ไม่ทำลายสังคม และไม่ทำลายธรรมชาติ สำหรับในสังคมชาวพุทธผู้ที่เหมาะสมจะเป็นสื่อในการนำเอาศาสนธรรมมาช่วยแก้ไขปัญหากับคนส่วนใหญ่ได้ ก็คือพระสงฆ์ และกิจกรรมต่างๆที่พระสงฆ์ดำเนินเพื่อช่วยแก้ไขปัญหากับแก่คนในสังคมก็คือกิจกรรมที่เรียกว่า “งานสังฆพัฒนา”

ประเด็นความสำคัญของพุทธศาสนาต่อกระบวนการพัฒนาสังคมนั้นมีความชัดเจนมากในภาคอีสาน ตลอดช่วงระยะเวลากว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมา แม้จะกล่าวได้ว่าการพัฒนาได้สร้างความเจริญก้าวหน้าอย่างมาก มีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนอีสานทั้งในเมืองและชนบทในทางที่มีความสะดวกมากขึ้น และมีความเป็นอยู่ดีขึ้นในทางวัตถุและเศรษฐกิจ แต่การพัฒนาที่เกิดขึ้นนั้น ล้วนเป็นรูปแบบการพัฒนาและความเจริญตามแบบอย่างตะวันตกที่เน้นความทันสมัยและการเติบโตทางเศรษฐกิจ และเป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมาก รวมทั้งได้นำชาวอีสานก้าวไปสู่การยึดติดกับวัตถุนิยมและบริโภคนิยม เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน ในลักษณะที่ทำลายความมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีพุทธศาสนาเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตมาแต่เดิม ผู้คนมีจิตใจคับแคบ และต่างแก่งแย่งเบียดเบียนกันเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน ไม่สนใจประโยชน์ของส่วนรวม ยิ่งเมื่อพยายามแก้ไขปัญหาลำนี้ด้วยแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตก ปัญหาต่างๆก็ยิ่งสะสมมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะขาดการพัฒนาคน ซึ่งวัฒนธรรมพุทธนั้นถือว่าการพัฒนาคนเป็นหัวใจสำคัญ พระสงฆ์นักพัฒนาจึงเข้าร่วมพัฒนาสังคมเพื่อการรื้อฟื้นวัฒนธรรมพุทธเดิม หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือพยายามดึงเอาพุทธศาสนามาเป็นแนวทางพัฒนาและแก้ปัญหาสังคม เพื่อไม่ให้คนในสังคมยึดติดกับการพัฒนาแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม จนก่อให้เกิดผลเสียต่อตนเองและสังคม การทำงาน

ของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงมักจะถูกมองจากองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการบางกลุ่ม ว่าเป็น “ทางเลือกการพัฒนา” ซึ่งมุ่งเผชิญหน้ากับการพัฒนากระแสหลักตามแนวคิดตะวันตก ที่เน้นความทันสมัยและการเติบโตทางเศรษฐกิจ (Darlington 2000) แต่การอธิบายว่าการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาเป็นทางเลือกพัฒนานั้น ก็ยังเป็นการสรุปตามแนวคิดตะวันตก การศึกษานี้ไม่ได้มองการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาตามแนวคิด “ทางเลือกการพัฒนา” แม้ว่างานสังคมพัฒนาจะมีแนวทางการพัฒนาที่ดูเหมือนว่าเป็นการต้านกระแสการพัฒนาแบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยมก็ตาม แต่เนื่องจากพระสงฆ์นักพัฒนาทำงานพัฒนา เพื่อมุ่งหวังการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น และเพื่อให้พื้นฐานวัฒนธรรมพุทธอย่างที่เคยเป็นอยู่เดิมได้กลับมาเป็นแนวทางหลักในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม การศึกษานี้จึงเรียกแนวทางการพัฒนาของพระสงฆ์ว่า “การพัฒนาแนวพุทธ”

การพัฒนาแนวพุทธไม่ได้เน้นที่จะต่อต้านกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมหรือบริโภคนิยม แต่เป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้คนในสังคมมีความประพฤติปฏิบัติชอบ อยู่ในศีลธรรม บนพื้นฐานสภาวะทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ดังนั้นจากสภาวะที่สังคมปัจจุบันให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมและบริโภคนิยมสูง และกลายเป็นเงื่อนไขให้เกิดการเบียดเบียนกัน การพัฒนาแนวพุทธจึงมุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจ เพื่อให้คนในสังคมสามารถรักษาสมาคมของวิถีชีวิตที่ไม่หลงยึดติดกับวัตถุนิยมและบริโภคนิยม จนกระทั่งสูญเสียศีลธรรมและจริยธรรมในการดำเนินชีวิต และปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นๆในสังคม โดยไม่ได้มุ่งเน้นการต่อต้านหรือทำลายการพัฒนาแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม แต่ต้องการให้สังคมมีพัฒนาการที่เกิดสมดุลทางสังคม รู้แนวทางการบริโภควัตถุและใช้บริการเทคโนโลยีต่างๆอย่างเหมาะสมบนพื้นฐานศีลธรรมจริยธรรมที่ดีของสังคมไทย

การพัฒนาแนวพุทธมีความคิดพื้นฐานสำคัญคือ เป้าหมายการพัฒนาชุมชนจะต้องทำให้ชุมชนมีวิถีชีวิตเจริญงอกงามตามนัยแห่งพุทธธรรม ไม่เน้นการพัฒนาวัตถุหรือการพัฒนาเศรษฐกิจมากเกินไป จนกลายเป็นการสร้างปัญหาสังคม กล่าวคือการพัฒนาชุมชนควรจะเน้นการส่งเสริมให้คนในชุมชนประกอบสัมมาชีพ สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ มีจิตใจเสียสละ เกื้อกูลต่อสังคม และสิ่งแวดล้อม และใช้ชีวิตร่วมกันบนพื้นฐานศีลธรรมจริยธรรม รวมทั้งให้ความสำคัญหรือเชิดชูยกย่องคนดีมากกว่าคนมั่งมีที่ไร้ศีลธรรม ไม่วัดผลการพัฒนาจากร่ำรวยหรือการครอบครองวัตถุนิยมทรัพย์ แต่พิจารณาจากความเป็นคนดีและมีการประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมจริยธรรม ดังเช่นที่พระครูสุภาจารวัฒน์ วัดท่าลาด อ.กุดชุม จ.ยโสธร กล่าวถึงการพัฒนาแนวพุทธว่า “การทำงานพัฒนาแนวพุทธ คือยึดเอาหลักพุทธธรรมเข้าไปพัฒนา ใช้ธรรมสร้างคน คนสร้างงาน จึงแนะนำให้เขาพึ่งตนเอง ทำเป็นคิดเป็น แก้ปัญหาเป็น มีความเสียสละ เป็นการประยุกต์เอาธรรมะมาใช้กับชุมชน ทำให้เกิดประโยชน์แก่สังคม” หรือที่พระครูพิพัฒนพิบูลย์ วัดศิริธรรมพัฒนา อ.สุวรรณคูหา

จ.หนองบัวลำภู กล่าวไว้ว่า “...เป็นกระบวนการพัฒนาที่เน้น “คุณธรรมนำชีวิต” ด้วยการเสริมสร้างให้คนในชุมชนและสังคมมีคุณธรรมมีศีลธรรม ด้วยการอบรมชาวบ้านให้มีพุทธธรรมในจิตใจและเป็นหลักการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน สังคมที่มีคุณธรรมจึงจะเป็นสังคมที่เจริญหูเจริญตาอย่างแท้จริง ไม่ใช่มีเพียงความเจริญทางวัตถุ แต่งานสังคมพัฒนาไม่ได้เน้นด้านการพัฒนาจิตใจหรือการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเพียงอย่างเดียว ยังได้ผนวกเรื่องการพัฒนาสัมมาชีพให้แก่ชาวบ้านด้วย เพราะถ้าท้องที่ยังหิวหวัชระก็อาจจะไม่มีประโยชน์อันใดแก่ชาวบ้าน จึงควรจะต้องพัฒนาควบคู่กันไปทั้งสองทาง”

“งานสังคมพัฒนา” จึงเป็นแนวทางการทำงานของพระสงฆ์ที่ใช้หลักธรรมของพุทธศาสนา เป็นเข็มทิศนำการพัฒนา ไม่เน้นการพัฒนาวัตถุแต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธการพัฒนาวัตถุ เพียงแต่เน้นให้คนในสังคมรู้จักการใช้ประโยชน์วัตถุ ไม่ใช่หลงมกมายในวัตถุจนกลายเป็นเงื่อนไขของการเบียดเบียนกัน จนกระทั่งกลายเป็นทุกข์ใหม่หรือปัญหาสังคมที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันโดยปราศจากสุขที่แท้จริง จะเห็นได้ว่าตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมางานสังคมพัฒนาในภาคอีสานเน้นการพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาวัตถุ และการพัฒนาวัตถุที่กล่าวถึงนี้ เป็นการพัฒนาวัตถุเพื่อจุดมุ่งหมายหลักในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในชุมชน ตัวอย่างเช่น การสร้างถนนเพื่อให้ชาวบ้านเดินทางได้สะดวกและปลอดภัย การสร้างโอ่งน้ำหรือประปาหมู่บ้านก็เพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำสะอาดบริโภค และยังรวมไปถึงกิจกรรมการพัฒนาอาชีพและสร้างรายได้ เพื่อไม่ให้ชาวบ้านต้องอดอยากขาดแคลนปัจจัยสี่ในการดำเนินชีวิต และพยายามลดเงื่อนไขการออกไปทำงานนอกชุมชนของกลุ่มเด็กและเยาวชน เพื่อให้อยู่ร่วมกันพร้อมหน้าพร้อมตาเป็นการเสริมสร้างให้ครอบครัวอบอุ่น

การพัฒนาเศรษฐกิจแนวพุทธนี้ หากพิจารณาโดยเน้นที่ประเด็นการพัฒนาเศรษฐกิจก็อาจจะใช้ในอีกนิยามหนึ่งว่าเป็น “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ” (พระธรรมปิฎก, 2538; Schumacher, 1974) ซึ่งหมายถึงกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัธยมาปฏิปทา คือเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพหรือมีความพอดี โดยความพอดีนี้หมายถึง “จุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน” (พระธรรมปิฎก, 2538: 36) เป็นการใช้ชีวิตด้วยความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการจำเป็นในชีวิตอย่างพอประมาณและมีคุณภาพชีวิต ซึ่งต่างจากทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการบริโภคสินค้าและบริการเพื่อความพึงพอใจสูงสุด ที่มักจะไม่สามารถหาจุดสุดท้ายของความพึงพอใจสูงสุดได้ ในขณะที่เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น เน้นการบริโภคสินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการจำเป็น เพื่อให้ได้รับความพึงพอใจโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น คือบริโภคสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในการสร้างเสริมคุณภาพชีวิต ไม่ใช่การบริโภคเพื่อสนองความพึงพอใจที่ได้บริโภคในสิ่งนั้น เพราะความพึงพอใจจากการบริโภคโดยไม่สนใจคุณภาพชีวิตอาจนำมาซึ่งโทษภัยต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม อย่างเช่นการเสพ

ยาเสพติด เพราะติดในรสและผลของยาเสพติดที่ทำให้เกิดความพึงพอใจหรือความสุขในขณะที่เสพ แต่กลายเป็นสิ่งที่เป็นโทษภัย การเสพยาเสพติดไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นในชีวิตและไม่สร้างเสริมการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคม นอกจากนี้การมีคุณภาพชีวิตที่ดีคือรากฐานสำคัญที่จะทำให้คนในชุมชนมีศักยภาพในการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข และมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองต่อไปเพื่อชีวิตที่ดีงามในอนาคต

นอกจากนี้การบริโภคนพื้นฐานเศรษฐศาสตร์แนวพุทธคือ การบริโภคเพื่อความอยู่รอดหรือกำจัดทุกข์เวทนาเก่า เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดทุกข์เวทนาใหม่ เพื่อการดำเนินชีวิตด้วยดี และเพื่อความสงบสุขของสังคม (พระธรรมปิฎก, 2538: 38) กล่าวคือเป็นการจัดหาและบริโภคเพื่อเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาตนเองของคนในสังคมเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น อย่างเช่นกิจกรรมการส่งเสริมอาชีพให้แก่ชาวบ้าน ต้องเป็นการพัฒนาที่สอนให้ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะจัดหาสิ่งที่เขาต้องการจะบริโภคได้ด้วยตนเอง อย่างเช่นสอนให้ชาวบ้านปลูกข้าวเป็น ไม่ใช่ นำข้าวมามอบให้ชาวบ้านบริโภค เพราะการให้ข้าวไว้บริโภคปัญหาความอดอยากจะไม่หมดไป แต่เมื่อชาวบ้านปลูกข้าวเป็นเขาจะสามารถจัดหาข้าวมาบริโภคได้ด้วยตนเองตลอดไป นั่นคือการสอนให้คิดเป็นทำเป็น ไม่ใช่รอรับการช่วยเหลือ

อีกนัยหนึ่งของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ คือเกิดความพอดีในการดำเนินชีวิตโดยไม่ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่เบียดเบียนตนและเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญอันหนึ่งในพุทธศาสนา เป็นหลักตัดสินพฤติกรรมมนุษย์ในพุทธศาสนา การไม่เบียดเบียนตนก็คือการไม่ทำลายตนเอง อย่างเช่นไม่เสพยาเสพติดหรือไม่ดื่มสุราเพราะจะทำลายสุขภาพ สำหรับการไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น หมายถึงการไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งหมายรวมถึงการไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งมวลในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย (พระธรรมปิฎก, 2538: 40-41) อย่างเช่นกิจกรรมส่งเสริมพัฒนาที่ส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ หรือปุ๋ยชีวภาพ ก็เพื่อผลิตพืชผลปลอดสารพิษ ที่นอกจากจะไม่ทำลายสุขภาพของผู้บริโภคแล้วยังไม่ทำลายดินและน้ำด้วย ซึ่งก็คือกิจกรรมการพัฒนาที่มุ่งเน้นการไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั่นเอง และยังเป็นการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ผู้บริโภคและคุณภาพที่ดีขึ้นของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ หรือในกรณีการไม่เสพยาเสพติดนั้นนอกจากจะไม่เบียดเบียนตนเองแล้ว ยังไม่เบียดเบียนครอบครัวและไม่ทำลายคุณภาพชีวิตที่ดีของสังคมด้วย

ดังนั้นในภาพรวมกล่าวได้ว่า การพัฒนาแนวพุทธของพระสงฆ์นักพัฒนามีเป้าหมายหลักเพื่อการสร้างเสริมให้คนในสังคมเป็นคนดีและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ควบคู่ไปกับการช่วยแก้ไขปัญหาก็แก่ชาวบ้าน ซึ่งปัญหาหลักของชาวนบพทอีสานที่พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากพยายามแก้ไขตลอดช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาคือปัญหาความยากจน ทั้งนี้พระสงฆ์นักพัฒนาในภาค

อีสานส่วนมากเชื่อว่าถ้าแก้ปัญหาความยากจนได้ ชาวบ้านก็จะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เมื่อมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น ไม่อยากหรือลำบากยากเข็ญ ชาวบ้านก็จะหันหน้าเข้าวัดศึกษาและปฏิบัติธรรม อันจะนำไปสู่การดำเนินชีวิตร่วมกันภายใต้กรอบของศีลธรรมจริยธรรม แต่การทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนนี้จะแตกต่างกันไปตามลักษณะปัญหาเฉพาะในแต่ละพื้นที่ และตามสภาพแวดล้อมหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ซึ่งมักจะมีการปรับเปลี่ยนไปตลอดเวลา โดยในอดีตราว 4 ทศวรรษก่อน ความยากจนในชนบทอีสานนั้นหมายถึงการขาดแคลนปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ทั้งขาดอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค งานสังคมพัฒนาในช่วงเวลานั้นจึงเน้นการแก้ปัญหาความขาดแคลนปัจจัยสี่ ควบคู่ไปกับการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชาวบ้าน อย่างเช่นการผลักดันธนาคารข้าวเพื่อแก้ปัญหาคาดแคลนข้าวบริโภคของครอบครัวที่ยากจน หรือการจัดหาแหล่งน้ำสะอาด และสร้างส้วมที่ถูกสุขลักษณะ เป็นต้น แต่ต่อมากำนิยามนี้ไม่สามารถนำมาอธิบายสถานะปัญหาความยากจนของชาวบ้านอีสานได้ เพราะความยากจนเปลี่ยนไปเป็นการไม่มีเงินใช้จ่ายเพียงพอและนำไปสู่การกู้ยืมและก่อหนี้สิน หรือในบางรายนำไปสู่การกระทำผิดศีลธรรมและผิดกฎหมาย ไปจับปล้น คดโกง ค้าสิ่งผิดกฎหมาย เพียงเพื่อให้ได้เงินมา ดังนั้นพระสงฆ์นักพัฒนาจึงต้องปรับเปลี่ยนกิจกรรมสังคมพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนใหม่ หันมาเน้นการพัฒนาอาชีพเพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านมีรายได้เสริม มาถึงปัจจุบันเรื่องปัญหารายได้ไม่พอเพียงและหนี้สินได้ทวีมากขึ้น จนกระทั่งพระสงฆ์ไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาก็แก่ชาวบ้านได้โดยตรง ต้องพึ่งพาการสนับสนุนจากองค์กรและหน่วยงานภายนอกชุมชน พระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยจึงเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ประสานงาน เพื่อให้องค์กรและหน่วยงานที่มีศักยภาพสามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้เข้าร่วมกันพัฒนาชุมชน โดยพระสงฆ์ยังคงเน้นการพัฒนาจิตใจเพื่อให้คนในชุมชนอยู่ในกรอบศีลธรรมจริยธรรม โดยการอบรมสั่งสอนและเผยแพร่ธรรมให้ทุกคนเป็นคนดี

ในปัจจุบันคนชนบทอีสานมีปัญหาในเรื่องศีลธรรมจริยธรรมมากกว่าแต่ก่อน เมื่อคนชนบทมีรายได้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน มีฐานะทางการเงินดีขึ้น ก็ใช้จ่ายเงินไปในทางที่ไม่เหมาะสมมากขึ้นด้วย ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยกลับมาใช้ชีวิตที่ยุ่งเกี่ยวสัมพันธ์กับอบายมุขต่างๆ ทั้งเหล้า ยาเสพติด และการพนัน การพัฒนาของพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงให้ความสนใจกับประเด็นนี้มาก เพื่อช่วยพลิกผันวิถีชีวิตของคนอีสานให้ดีขึ้น ให้สามารถหลุดพ้นจากอบายมุข การพัฒนาจิตใจจึงเป็นงานพัฒนาที่ทั้งช่วยให้ชาวบ้านสามารถอุดรูรั่วของปัญหาการใช้จ่ายในครอบครัว และหลุดพ้นจากการดำเนินชีวิตที่นำไปสู่ความเสื่อมคุณภาพชีวิต ดังเช่นที่พระครูมงคลวรวัฒน์ วัดเทพมงคล อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า “...ควรจะเน้นการพัฒนาจิตใจและการพัฒนาสังคมให้คนเข้าถึงธรรม มีศีลจะ สามารถบังคับตนเองได้ ไม่หลงมัวเมาในอบายมุข ไม่ตก

เป็นทาสของบริโภคนิยม เมื่อพระสงฆ์สามารถพัฒนาจิตใจให้คนอยู่เหนืออบายมุขได้ ชีวิตและเศรษฐกิจของชาวบ้านและชุมชนก็จะดีขึ้นมีความเข้มแข็งขึ้น ฟังพาทอภัยกันได้ ไม่เอาโรคเอาเปรียบกัน สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข...” ดังนั้นพระสงฆ์ต้องสร้างเสริมคุณธรรม เพื่อให้ชาวบ้านสามารถกำหนดเส้นทางเดินของชีวิตได้อย่างเหมาะสม รู้จักการใช้ชีวิตอย่างพอดี มีความรักต่อกัน และมีความสามัคคีกัน ไม่ทะเลาะเบาะแว้งหรือเอาโรคเอาเปรียบกันและกัน ชุมชนและสังคมก็จะอยู่กันอย่างสุขสงบ โดยมีพระสงฆ์และพุทธศาสนาเป็นหลักยึดของสังคม

หากพิจารณาในเชิงเปรียบเทียบแล้วการดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน เหมือนกับเกวียนที่ต้องเทียมด้วยโคสองตัว โคตัวหนึ่งคือความเจริญทางด้านวัตถุ ส่วนอีกตัวหนึ่งคือความเจริญทางด้านจิตใจ ถ้ามีโคทั้งสองตัวไม่ว่าบุคคลหรือสังคมจะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สมดุล แต่ในสังคมปัจจุบันชีวิตคนส่วนมากเทียมด้วยโคตัวเดียวคือความเจริญทางด้านวัตถุ ทำให้วิถีชีวิตขาดสมดุลและเกิดโทษ กิจกรรมสังฆพัฒนาจึงเหมือนกับการพยายามสร้างความสมดุลให้ชีวิตของแต่ละคน ครอบครัว และสังคม (พระครูพิศาลธรรมภาณี, สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2546) การทำงานสังฆพัฒนาจึงไม่ได้เน้นเฉพาะการพัฒนาจิตใจเท่านั้น แต่ดำเนินการร่วมไปกับการพัฒนาวัตถุในส่วนที่ไม่ขัดกับศีลธรรม พระสงฆ์ทำงานพัฒนาในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านอาชีพ ความเป็นอยู่ และด้านจิตใจ เพียงแต่เน้นการส่งเสริมเรื่องธรรมนำการพัฒนาด้านอื่นๆ เพื่อให้คนมีคุณภาพและมีคุณธรรม เพื่อให้คนสามารถต่อสู้กับปัญหาหรือเผชิญปัญหาได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์เศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นจริง ด้วยการนำเอาหลักธรรมต่างๆ อย่างเช่น สามัคคีธรรม เมตตาธรรม หรือกรุณาธรรม ไปประยุกต์ใช้ร่วมกับอุดมการณ์การพัฒนาอื่นๆ อย่างเช่น อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการแก้ไขปัญหาต่างๆ (พระครูอุดมโพธิกิจ, สัมภาษณ์, 7 ตุลาคม 2546)

อย่างไรก็ตามการทำงานสังฆพัฒนานี้ ไม่ใช่พระสงฆ์ทุกรูปจะสามารถดำเนินการได้ พระสงฆ์ที่สนใจการทำงานพัฒนาบนพื้นฐานกระบวนการพัฒนาแนวพุทธ ต้องเริ่มจากการพัฒนาตนเองก่อน โดยที่สำคัญที่สุดคือพระสงฆ์ต้องเน้นทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติควบคู่กัน เพราะถ้าหากขาดปริยัติชาวบ้านก็จะไม่ศรัทธาเลื่อมใส แต่ถ้าขาดการปฏิบัติก็จะขาดความหนักแน่น ขาดความเสถียร และเกิดความเห็นแก่ตัว หรือหลงเข้าไปอยู่ในวังวนของวัตถุนิยมและบริโภคนิยมเสียเอง พระสงฆ์เป็นหลักยึดของคนในชนบทอีสานมาเป็นเวลานาน ถ้าหากพระสงฆ์มีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ชาวบ้านจะมีความศรัทธาและเชื่อมั่นในตัวพระสงฆ์ ยอมรับการชี้แนะในด้านต่างๆ พระสงฆ์จึงควรตระหนักในการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชาวบ้าน คนในภาคอีสานมีรากฐานที่เชื่อและศรัทธาในพระสงฆ์อยู่แล้ว เมื่อพระสงฆ์พูดหรือแนะนำอย่างไรชาวบ้านก็มักจะทำตามด้วยดี ให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆด้วยความเต็มใจ ถ้าพระสงฆ์ที่ชาวบ้านศรัทธา

เข้าหาชุมชน อบรมสั่งสอนหรือชี้แนะการทำงานพัฒนาชุมชน ชาวบ้านส่วนมากยินดีร่วมโดยไม่คิดว่าพระสงฆ์จะมีผลประโยชน์แอบแฝงใดๆ ซึ่งต่างจากผู้นำทางการและข้าราชการบางคนที่ชาวบ้านอาจสงสัยในความบริสุทธิ์ใจ พระสงฆ์ในภาคอีสานจึงสามารถใช้ความได้เปรียบในจุดนี้ นำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อนำการพัฒนาให้แก่ชาวบ้านและชุมชนได้ (พระครูประจักษ์สิทธิธรรม, สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2546) จุดเด่นของงานสังฆพัฒนาจึงอยู่ที่ว่าการพัฒนาโดยพระสงฆ์นั้นใช้ความศรัทธาและความร่วมมือสามัคคีจากชาวบ้านมาเป็นทุนหลักในการพัฒนา

กล่าวโดยรวมได้ว่า พระสงฆ์นักพัฒนาต้องมีความพร้อมทั้งทางโลกและทางธรรมที่จะนำการพัฒนาในชุมชน ก็ต้องมีความรู้เท่าทันสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน เพื่อให้พร้อมต่อการเป็นที่พึ่งของประชาชน รวมทั้งยังต้องพยายามพัฒนาคุณธรรมให้วัดเป็นศูนย์รวมของชุมชน สร้างศรัทธาให้ชาวบ้านเข้าวัด พัฒนาจิตใจและศึกษาปฏิบัติธรรมให้กับญาติโยม ตลอดจนดูแลให้พระสงฆ์และสามเณรในวัดมีความประพฤติปฏิบัติชอบ สามารถเป็นแบบอย่างและสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในหมู่ญาติโยม เมื่อทำได้พร้อมเช่นนี้ก็จะสามารถนำพาชาวบ้านทำกิจกรรมต่างๆได้ตามแนวทางที่เหมาะสม (พระครูประดิษฐ์กิตติคุณ, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2546) พระสงฆ์จึงต้องเป็นธรรมทายาทที่มีคุณภาพและมีความพร้อมคือเป็นผู้ถ่ายทอดและสืบทอดพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรม ในขณะเดียวกันพระสงฆ์ต้องมีความตื่นตัว ทำงานจริงจัง และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน สามารถที่จะดึงประชาชนให้เข้ามาร่วมกันทำงานของชุมชน (พระครูวิมลสารวิสุทธิ, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2546) อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระสงฆ์จะมีศักยภาพและความสามารถพัฒนาทั้งด้านจิตใจและเศรษฐกิจ แต่ยังคงต้องรู้ว่าควรจะทำเลือกพัฒนาส่วนใดก่อนหรือพัฒนาใครก่อนตามสภาวะปัญหาและความจำเป็นในชุมชน เพราะการทำงานพัฒนาไม่สามารถทำทุกด้านและทุกเรื่องได้ในขณะเดียวกัน ไม่ใช่เห็นส่วนไหนยังไม่ดีก็เริ่มทำส่วนนั้นก่อน แต่จะต้องรู้ว่าอะไรคือสาเหตุจึงจะสามารถพัฒนาได้สอดคล้องกับรากฐานของปัญหานั้น นอกจากนี้พระสงฆ์นักพัฒนายังต้องพยายามเรียนรู้ให้ทันต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในสังคม เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงสภาวะการเปลี่ยนแปลงของปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา จึงจะสามารถสนับสนุนการพัฒนาได้อย่างเหมาะสมกับเงื่อนไขของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

บทบาทพระสงฆ์นักพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงสังคม

ที่จริงแล้วการแสดงบทบาทผู้นำทางสังคมของพระสงฆ์ในชุมชนอีสานนั้น ถือว่าไม่ใช่ของแปลกใหม่ เพราะแต่เดิมมาพระสงฆ์ก็ดำรงตนในสถานะเช่นนี้มานาน การแสดงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา ก็เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะรักษาบทบาทผู้นำทางสังคมให้ต่อเนื่องในอดีตเมื่อบริการและการพัฒนาจากรัฐยังไม่ทั่วถึง พระสงฆ์ก็ต้องรับภาระในกิจการแทบทุกด้าน

ในชุมชน ทั้งในการสอนหนังสือ การสอนวิชาความรู้ในด้านศิลปวัฒนธรรม การประกอบอาชีพ เฉพาะด้าน การรักษาโรค ตลอดจนการให้คำแนะนำในปัญหาต่างๆ ซึ่งทำให้พระสงฆ์และชาวบ้าน มีความใกล้ชิดและร่วมมือกันในกิจการต่างๆ อย่างไรก็ตามเมื่อการพัฒนาของรัฐเข้าไปถึงพระสงฆ์ ก็เริ่มลดบทบาทในกิจกรรมทางสังคม เพราะงานต่างๆที่พระสงฆ์เคยทำให้กับสังคมได้ถูก หน่วยงานและองค์กรต่างๆรับไปดำเนินการแทน จนพระสงฆ์แทบจะมิบทบาทเฉพาะในด้าน พิธีกรรม และความใกล้ชิดของวัดกับชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนาสังคม พระสงฆ์ บางกลุ่มก็ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทไปสร้างวัดอุ้มกุลหรือหมอดู เพื่อเหตุผลหลักคือแสวงหาเงิน ทองและลาภยศ การแสดงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาเป็นความพยายามของพระสงฆ์ส่วนน้อย ที่ใช้ความสามารถ ศักยภาพ และบารมี เข้าไปช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการอนุรักษ์ป่า ปัญหายาเสพติด และปัญหาอื่นๆ โดย ความพยายามแก้ไขปัญหาของพระสงฆ์นักพัฒนา ได้ยึดถือการพัฒนาแนวพุทธควบคู่ไปกับ กิจกรรมตอบสนองความต้องการจำเป็นของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขสังคม วัฒนธรรม และทรัพยากร ที่มีอยู่ในชุมชน อีกทั้งแนวทางการแก้ไขปัญหาต่างๆของพระสงฆ์ยังได้ปรับเปลี่ยนไปตาม สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงสังคม

นักวิชาการหลายท่านมองการเริ่มต้นการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ว่าเป็นผลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับนโยบายด้านความมั่นคงของรัฐ ที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา โดยในช่วงเวลานั้นคณะสงฆ์ได้ถูกกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐในลักษณะที่เป็นฝ่ายตาม และ กลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ตามนโยบายความมั่นคงของชาติผ่าน โครงการพระธรรมทูตในปี 2508 ซึ่งเป็นโครงการที่ให้ความสำคัญกับการเผยแผ่พุทธศาสนาใน ชนบทห่างไกลบนพื้นฐานแนวความคิดที่ว่า เมื่อประชาชนยึดมั่นในธรรมก็จะจงรักภักดีต่อ ประเทศชาติ ต่อพระมหากษัตริย์ และต่อรัฐบาล อันจะเป็นเงื่อนไขให้ประชาชนเข้าร่วมต่อต้านการ ขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ (สมบุญ สุธาสาราญและพลศักดิ์ จิระไกรศิริ, 2526; พระไพศาลวิสาโล , 2546) แต่จากการวิจัยภาคสนามครั้งแรกในระหว่างปี 2526-2527 พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาในภาค อีสานที่เริ่มต้นทำงานสังคมพัฒนาในยุคแรกที่สุดคือในปี 2496 และเป็นการทำงานโดยไม่เกี่ยวข้องกับ ทั้งองค์กรคณะสงฆ์และโครงการของรัฐ นอกจากนี้การศึกษานานครั้งนี้ยังพบว่า มี พระสงฆ์ที่เริ่มเข้ามาทำงานสังคมพัฒนา ก่อนปี 2516 ร้อยละ 44.7 และระหว่างปี 2516-2525 ร้อยละ 55.3 เมื่อศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดเกี่ยวกับปีที่เริ่มเข้ามาทำงานสังคมพัฒนาของพระสงฆ์กลุ่มหลังนี้ พบว่าส่วนมากเริ่มมีบทบาทการพัฒนาในช่วงปี 2522-2525 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการตื่นตัวขององค์กร พัฒนาเอกชนที่เข้ามาสนับสนุนงานสังคมพัฒนาในภาคอีสาน ได้แก่ คณะกรรมการศาสนาเพื่อการ พัฒนา (ศพพ.) กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม (กศส.) และมูลนิธิเด็ก (พินิจ ลาภธนานนท์,

2528: 110-111) ซึ่งกล่าวได้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นความตื่นตัวของพระสงฆ์นักพัฒนานับตั้งแต่หลังปี 2522 เป็นต้นมา

จากการศึกษางานสนามครั้งแรก ได้พบว่าโครงการพระธรรมทูตมีอิทธิพลต่อการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานในระดับที่น้อย มีเพียงพระสงฆ์นักพัฒนา 5 รูป ที่เริ่มต้นเข้ามาทำงานสังฆพัฒนาในลักษณะที่มีความเกี่ยวเนื่องบางส่วนจากโครงการพระธรรมทูต โดยพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากริเริ่มทำงานสังฆพัฒนาด้วยตัวท่านเอง และเข้ามามีบทบาทเป็นผู้นำการพัฒนาชุมชนเนื่องจากได้พบเห็นความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้านและชุมชนซึ่งอยู่รอบๆวัด และเนื่องจากพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากเป็นคนที่เกิดในหมู่บ้านนั้น หรือไม่ก็บวชและอยู่ในชุมชนนั้นมาเป็นเวลานาน จนเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างลึกซึ้ง จึงถือว่าเป็นหน้าที่และความผูกพันที่ท่านต้องช่วยเหลือและแบ่งเบาปัญหาของชาวบ้าน โดยเฉพาะปัญหาในด้านการอาชีพ การพัฒนาสาธารณูปโภค (เช่น บ่อน้ำ สะพาน ถนน สุขศาลา เป็นต้น) การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคและเพื่อการเกษตร การพัฒนาและแก้ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในช่วงเวลานั้น มีลักษณะสอดคล้องกลมกลืนไปกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน และเป็นการประสานสอดคล้องกับวิถีชีวิตและการร่วมมือของชาวบ้านอย่างดี

การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในยุคแรกๆ (ช่วงก่อนปี 2514) จึงไม่มีลักษณะเป็นทางการ เป็นการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์กลุ่มเล็กๆ บนพื้นฐานการทำงานร่วมกับประชาชน ยังไม่มีองค์กรใดที่เข้ามาให้การสนับสนุน และยังไม่มีการขยายการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ชัดเจนด้วย การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในตอนนั้น ส่วนมากอยู่บนพื้นฐานความร่วมมือของทุกฝ่ายในชุมชน มีการอธิบายเหตุผลของการทำโครงการและกิจกรรมรวมทั้งผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น พร้อมทั้งรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของชาวบ้านก่อนที่จะลงมือทำ ในขณะที่เดียวกันก็ให้คำแนะนำในการแก้ไขปัญหาและให้ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจ ตลอดจนให้มีส่วนร่วมและรับผิดชอบในงานนั้นเองด้วย ชาวบ้านจึงให้การยอมรับพระสงฆ์นักพัฒนามากกว่าข้าราชการ เพราะเน้นการทำงานใกล้ชิดกับชุมชนและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน รวมทั้งชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมยังให้ความไว้วางใจและไม่คิดว่าพระสงฆ์นักพัฒนามีจุดมุ่งหมายอื่นเคลือบแฝง เนื่องจากพระสงฆ์ไม่ต้องการผลงานพัฒนาไปใช้ขอเลื่อนสมณศักดิ์หรือตำแหน่งให้สูงขึ้นอย่างเช่นที่ข้าราชการต้องการ แต่ก็มีชาวบ้านและผู้นำชุมชนที่สูญเสียผลประโยชน์ ได้มีปฏิกิริยาต่อต้านการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา อย่างเช่นกรณีนายทุนในหมู่บ้านซึ่งต่อต้านการทำงานของพระสงฆ์นักที่สนับสนุนการทำธนาคารข้าวในชุมชน เพราะสูญเสียผลประโยชน์จากชาวบ้านยากจน ที่เคยมากู้ข้าวไปบริโภคและขายข้าวเปลือกได้ในราคาถูกในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว กลุ่มผู้ต่อต้านเหล่านี้รวมทั้งข้าราชการที่สูญเสียการยอมรับจากชาวบ้าน ได้กล่าวหาพระสงฆ์นักพัฒนาใน

หลายพื้นที่ของภาคอีสานว่าเป็น “พระคอมมิวนิสต์” ซึ่งเป็นข้อหาที่ทำให้ชาวบ้านลดการสนับสนุนและร่วมมือในกิจกรรมสังคมพัฒนา เพราะกลัวว่าจะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้สนับสนุนคอมมิวนิสต์ อันเป็นข้อหาที่ร้ายแรงมากในขณะนั้น

จุดเด่นของการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานในช่วงระหว่างปี 2514-2523 คือมีความความเป็นอิสระจากการครอบงำของภาครัฐ ที่มักจะเน้นการวางแผนและสั่งการจากส่วนกลาง มากกว่าจะเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน พระสงฆ์นักพัฒนาทำงานโดยใช้ความศรัทธาและยอมรับจากชาวบ้านในฐานะผู้นำทางศาสนาและผู้นำทางปัญญา และให้ความสำคัญกับการร่วมมือของคนในชุมชนเป็นฐานสำคัญในการทำงาน ในช่วงเวลานั้นการร่วมมือกันระหว่างพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านมักจะราบรื่นและเป็นธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเด่นชัดมากในชุมชนชนบทที่อยู่ห่างไกล ซึ่งบริการของรัฐเข้าไปไม่ถึง พระสงฆ์นักพัฒนาได้นำหลักธรรมคำสอนต่างๆมาประยุกต์ในการพัฒนา และได้โน้มน้าวชาวบ้านให้เข้าใจว่า การร่วมมือในกิจกรรมสังคมพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของการทำความดีและการทำบุญ เพื่อเป็นสิ่งจูงใจให้ชาวบ้านร่วมมือในการทำงาน ดังนั้นเมื่อมีพระสงฆ์นักพัฒนาชักชวนให้ทำกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ชาวบ้านก็จะร่วมมือด้วยดี เพราะถือเป็นการทำความดีและการทำบุญในทางพระพุทธศาสนาด้วย พระสงฆ์นักพัฒนาในยุคนี้ตีความเรื่องการทำบุญมาประยุกต์ใช้ในการแสดงบทบาทการพัฒนาว่า “การเข้าร่วมงานพัฒนาต่างๆของพระสงฆ์มิใช่การไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องของทางโลก แต่เป็นการทำหน้าที่ของธรรมทายาท เพื่อการบุญการกุศล ซึ่งมีได้เป็นประโยชน์ต่อพระสงฆ์เองแต่เป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้านโดยตรง ถ้าชาวบ้านมาร่วมทำงานกับพระสงฆ์ก็คือการร่วมทำบุญกุศลด้วยกัน ได้ทั้งงานได้ทั้งกุศล ...การทำบุญไม่จำเป็นต้องทำโดยการสร้างวัดหรือสนับสนุนพระ การทำเพื่อคนยากจน คนที่เดือดร้อน และเพื่อสาธารณประโยชน์ ก็ถือเป็นการทำบุญที่ได้รับผลบุญไม่แตกต่างจากการทำบุญกับวัดและพระสงฆ์...” (พระอำคา ปัญญาวิโร, สัมภาษณ์, 20 สิงหาคม 2526)

พระสงฆ์นักพัฒนาในยุคต่อมา คือช่วงระหว่างปี 2524-2535 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานของรัฐเห็นศักยภาพของพระสงฆ์นักพัฒนา และเข้ามาให้การสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานอย่างกว้างขวาง การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงเวลานี้เริ่มไม่เป็นอิสระอย่างเช่นแต่ก่อน เพราะเมื่อรับการสนับสนุนเงินทุนหรืองบประมาณในการทำโครงการพัฒนาแล้ว ก็ต้องรับเอาทั้งแนวคิดและรูปแบบการทำงานพัฒนาจากองค์กรหรือหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุนด้วย ความร่วมมือในโครงการและกิจกรรมต่างๆระหว่างชาวบ้านกับพระสงฆ์นักพัฒนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านเริ่มรู้จักนักพัฒนาเอกชนและยอมรับเจ้าหน้าที่ของรัฐมากขึ้น รวมทั้งเริ่มคิดว่าคนภายนอกเหล่านั้น มีความรู้สูงและมีความสามารถที่จะสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาที่ได้ผลชัดเจนกว่าการทำงานของพระสงฆ์ ซึ่ง

ส่วนมากไม่มีเงินทุนและเทคโนโลยีสมัยใหม่สนับสนุน ชาวบ้านต้องเสียสละทั้งแรงงานและเงินทุนในการร่วมงานสังฆพัฒนา ความโน้มเอียงของชาวบ้านที่จะยอมรับบทบาทของคนภายนอกเริ่มมีมากกว่าการยอมรับพระสงฆ์นักพัฒนาในชุมชน

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้กล่าวได้ว่า พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานมีบทบาทโดดเด่นมาก เพราะงานสังฆพัฒนาได้รับการเผยแพร่ไปสู่สังคมในวงกว้าง ชาวบ้านอีสานเริ่มคุ้นกับคำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” และรับรู้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาทำอะไร ดังนั้นจึงเกิดความคาดหวังและเรียกร้องให้พระสงฆ์ในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา จนกลายเป็นภาวะกดดันให้พระสงฆ์ท้องถิ่นที่แต่เดิมไม่ได้สนใจการทำงานสังฆพัฒนา ต้องปรับเปลี่ยนแนวคิดและมองหาช่องทางที่จะร่วมแสดงบทบาทนี้มากขึ้น จึงกลายเป็นแรงเสริมให้การร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานของรัฐเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง การขยายตัวของกระบวนการสังฆพัฒนาเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วแบบไม่มีใครคาดคิด ดังเช่นที่พระครูศีลวราภรณ์ (อายุ 58 ปี) วัดโนนเมือง อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา เล่าว่า “...[ในช่วงเวลานั้น]งานพัฒนาของพระสงฆ์เราเฟื่องฟูมาก ใครๆก็อยากมาร่วมมือกับพระ เพราะไม่ต้องจ้างพระ ไม่ต้องจ้างชาวบ้าน จะทำอะไรก็ง่าย ทั้งพวกเอ็นจีโอและเจ้าหน้าที่เข้ามาอยู่เป็นประจำ เดียวมาชวนพระชวนชาวบ้านทำอัน โน้นอันนี่อยู่เรื่อย งานสังฆพัฒนาไม่เหนียวเหมือนแต่ก่อน ไม่ต้องคิดมากเหมือนแต่ก่อน บางครั้งเพียงแค่พูดเกริ่นออกไปเท่านั้น ไม่นานก็มีโครงการมาให้ มีงบมาให้ เหมือนเป็นยุคทองของพระสงฆ์นักพัฒนา ใครๆก็อยากมาทำงานร่วมกับพระ” (พระครูศีลวราภรณ์, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2534)

การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในช่วงเวลานั้น เน้นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้นในทุกๆด้าน เน้นทั้งการพัฒนาจิตใจและเศรษฐกิจควบคู่กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมการพัฒนาที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชาวบ้าน ทั้งการจัดตั้งศูนย์เด็กในวัด การอบรมเยาวชน และต่อมาก็ได้ขยายไปสู่การช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ เช่นทำโครงการฝึกอาชีพ ธนาคารข้าว ธนาคารควาย สหกรณ์ร้านค้า บ้างก็ส่งเสริมชาวบ้านด้านสุขภาพอนามัย ขณะที่หลายท่านส่งเสริมชาวบ้านเรื่องเกษตรผสมผสาน หรือเกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง นอกจากนี้ก็มีพระสงฆ์อีกจำนวนมากที่ทำงานรณรงค์ให้หมู่บ้านปลอดจากอบายมุขและสิ่งเสพติด จากความเคลื่อนไหวของพระสงฆ์กลุ่มนี้ทำให้คำว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” เป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคม ซึ่งในภายหลังได้เกิดพระสงฆ์นักพัฒนาอีกกลุ่มหนึ่งคือ “พระสงฆ์นักอนุรักษ์” ซึ่งทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้ความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนากับผู้นำชุมชนเริ่มเห็นได้ชัดเจนขึ้น ผู้นำชุมชนเข้ามามีบทบาทร่วมกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น เพราะมีความสะดวกในการบริหารและจัดการในเรื่องการเงินได้ดีกว่าพระสงฆ์ ประกอบกับ

การเป็นผู้นำทางการที่ใกล้ชิดกับทางราชการ และเป็นตัวแทนของชาวบ้านในการติดต่อกับราชการ ในกิจกรรมต่างๆ การยอมรับบทบาทของผู้นำทางการทั้งผู้ใหญ่บ้านและกำนันจึงมีสูงมาก จึงเริ่มพบว่าในหลายๆพื้นที่ที่ความคิดเห็นของผู้นำชุมชนกับพระสงฆ์นักพัฒนาในกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ มีลักษณะที่ไม่ลงรอยกันมากขึ้น เนื่องจากกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปแม้จะมีเป้าหมายเพื่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนในทางที่ดีในระยะยาว แต่ผู้นำชุมชนและชาวบ้านอาจจะมองเพียงผลการพัฒนาในระยะสั้น อาจจะเห็นแก่ประโยชน์เฉพาะหน้า หรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและกลุ่มพวกมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม การทำกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงอาจจะไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านในชุมชน และในบางกรณีพระสงฆ์นักพัฒนาถูกโคตเด็ยจากชุมชน

พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานในปัจจุบัน โดยทั่วไปกล่าวได้ว่ายังคงมีบทบาทสำคัญยิ่งในชุมชนชนบท และสร้างเสริมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ได้อย่างสม่ำเสมอ แต่ได้พยายามปรับบทบาทของตนเพื่อให้เกิดสมดุลต่อสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ด้วยการแสวงหาความรู้ทั้งทางธรรมและทางโลกมากขึ้นเพื่อให้สามารถเข้าใจปัญหาทุกด้าน สามารถช่วยชาวบ้านแก้ไขปัญหาในปัจจุบันได้ และบทบาทที่เด่นชัดอีกด้านหนึ่งของพระสงฆ์นักพัฒนาในปัจจุบันคือ การทำงานในรูปแบบของการเป็นผู้ประสานงานโครงการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประสานงานกับผู้นำชุมชน และกับหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เข้ามาสนับสนุนการพัฒนาของพระสงฆ์ การเป็นผู้ให้การพัฒนาที่เด่นชัดอย่างเช่นที่เคยเป็นมาในอดีตทำได้ยากขึ้น เพราะชาวบ้านมองว่าบทบาทของผู้นำชุมชน ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิก อบต. ล้วนมีโอกาสที่จะดึงเงินทุนและทรัพยากรต่างๆ เข้ามาพัฒนาชุมชนได้ดีกว่าพระสงฆ์ ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญและร่วมมือกับผู้นำทางการมากกว่าพระสงฆ์นักพัฒนา ดังนั้นพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่จำนวนไม่น้อยจึงได้เข้ามาแสดงบทบาทเป็นผู้ประสานงาน เพื่อให้การทำงานพัฒนาโครงการต่างๆ ในชุมชนดำเนินไปเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน มากกว่าที่จะเอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้นำชุมชนและพวกพ้อง อันเป็นการทำงานในลักษณะเพื่อการสร้างสมดุลในกระบวนการพัฒนา ทั้งการพัฒนาทางวัตถุและจิตใจ โดยพยายามสอดแทรกแนวทางการพัฒนาเชิงพุทธเข้าไปในกระบวนการพัฒนาปัจจุบัน เพื่อให้สามารถดำเนินการพัฒนาให้เกิดธรรมาภิบาลและสร้างเสริมประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนอย่างแท้จริง

บทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในอนาคต

ในประเด็นความคาดหวังในการแสดงบทบาทและการดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาในอนาคตพระสงฆ์ นักพัฒนาส่วนมากมีความเห็นในลักษณะที่สอดคล้องกันว่า ไม่ได้คิดถึงกิจกรรมใหม่ไว้ชัดเจน ในอนาคตจะพยายามทำในสิ่งที่กำลังดำเนินการอยู่ให้ดีที่สุด ให้สามารถสร้างเสริม

กิจกรรมเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชาวบ้านและชุมชน โดยกิจกรรมเดิมที่กล่าวถึงมากที่สุดว่าจะต้องดำเนินการต่อเนื่องคือ จะเน้นด้านการพัฒนาจิตใจและการพัฒนาสังคม โดยเน้นการอบรมศีลธรรมจริยธรรม เพื่อให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับแนวทางที่เหมาะสมในการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมปัจจุบัน แนวทางที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาต่างๆของชุมชน และพยายามสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์ สามเณร และชาวบ้านในชุมชนที่จะมาร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆสืบไป ถ้าทุกฝ่ายมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองเพียงพอแล้ว กิจกรรมการพัฒนาต่างๆก็จะเกิดขึ้นจากคนในชุมชนเอง ซึ่งถ้าสามารถผลักดันไปถึงจุดนั้นได้ในอนาคตพระสงฆ์ก็ไม่จำเป็นต้องชี้แนะการพัฒนาอีกต่อไป เพราะพวกเขาสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ในการพัฒนา และจะช่วยเหลือกันเองในการทำงานพัฒนาโดยไม่พึ่งรบบประมาณหรือการช่วยเหลือจากภายนอก ถ้าชาวบ้านและชุมชนสามารถร่วมมือกันทำงานได้อย่างจริงจัง กิจกรรมการพัฒนาต่างๆก็จะสำเร็จได้อย่างยั่งยืน ยิ่งไปกว่านั้นการรบบประมาณจะทำให้ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมได้ทันกับปัญหา ที่นับวันจะมีมากขึ้นและขยายตัวอย่างรวดเร็ว การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงต้องเริ่มจากชุมชน ไม่ใช่เริ่มจากเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือคนนอกชุมชน ซึ่งชาวบ้านและชุมชนจะมาถึงจุดนี้ได้ พระสงฆ์นักพัฒนาเชื่อว่าต้องผ่านกระบวนการพัฒนาจิตใจอย่างเข้มข้น

สำหรับกิจกรรมอื่นๆ ที่พระสงฆ์นักพัฒนากล่าวถึงกันมากกว่าจะดำเนินการอย่างต่อเนื่องหรือจะขยายกิจกรรมเหล่านั้นออกไปทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ได้แก่ การส่งเสริมกิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น บนพื้นฐานวิถีชีวิตแบบ “เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” เพื่อรื้อฟื้นการดำเนินชีวิตแบบพึ่งตนเอง โดยพยายามกระตุ้นหรือส่งเสริมให้ทุกคนในครอบครัวและชุมชนรู้จักวิธีการใช้ชีวิตที่เหมาะสมในการอยู่ร่วมกันอย่างมีศีลธรรมจริยธรรม ตลอดจนเพื่อให้ชาวบ้านมีความสามารถที่จะลดการพึ่งพาดูด ด้วยการทำเกษตรชีวภาพและพยายามสอนให้ชาวบ้านลดการใช้ปุ๋ยเคมี เปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยชีวภาพแทนเพราะช่วยลดต้นทุนการผลิต และยังเป็นผลดีต่อสุขภาพอนามัยด้วยการบริโภคอาหารปลอดสารพิษ รวมทั้งจะผลักดันให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริมในด้านต่างๆ เพื่อเป็นรายได้เสริมนอกจากรายได้เกษตรกรรม นอกจากนี้พระสงฆ์นักพัฒนาอีกส่วนหนึ่งยังต้องการขยายกิจกรรมในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างเช่น การส่งเสริมการปลูกพืชสมุนไพร และทำยาสมุนไพรเพื่อการรักษาสุขภาพอนามัยของคนในครอบครัวและในชุมชน และกิจกรรมในการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านต่างๆ เป็นต้น

พระสงฆ์นักพัฒนาอีกส่วนหนึ่งยืนยันว่า การทำงานสังฆพัฒนาไม่สามารถกำหนดไว้ล่วงหน้าได้ เพราะงานสังฆพัฒนาไม่ใช่งานของพระสงฆ์ แต่เป็นการทำงานพัฒนาร่วมกันของทุกฝ่ายในชุมชน ทุกกิจกรรมควรมาจากการร่วมกันคิดร่วมกันทำระหว่างชาวบ้านและผู้นำกลุ่มต่างๆในชุมชน บนพื้นฐานการแก้ไขปัญหาและการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน ซึ่งจะมีการ

ปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมในแต่ละช่วงเวลา จึงไม่สามารถคิดหรือกำหนดไว้ล่วงหน้าได้ ตัวอย่างเช่นที่พระครูธรรมรัชชธาดา (อายุ 63 ปี) วัดการเวก อ.พิมาย จ.นครราชสีมา เสนอว่า “...คงไม่สามารถกำหนดไว้ล่วงหน้าได้ว่าจะทำโครงการอะไร เพราะการทำงานพัฒนาเป็นลักษณะการร่วมกันแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปตามที่ชาวบ้านต้องการ หรือที่ชาวบ้านอยากจะทำการพัฒนา ถ้าพระสงฆ์หรือผู้นำชุมชนคิดให้ชาวบ้านทั้งหมด ชาวบ้านจะไม่สามารถพัฒนาตนเองได้เลย ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต” (พระครูธรรมรัชชธาดา, สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2546) หรือที่พระสงฆ์นักพัฒนาอีกรูปหนึ่ง คือพระครูใบฎีกาชฎิล อมรปัญญา (อายุ 54 ปี) วัดอาศรมธรรมทายาท อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา กล่าวว่า “แผนงานในอนาคตไม่มี มีแต่แผนงานปัจจุบันที่เดิมจากอดีตมาเป็นปัจจุบัน และเอาผลปัจจุบันพัฒนาต่อยอดในอนาคต จะไม่มีการคาดหวังในอนาคต แต่จะสรุปบทเรียนปัจจุบัน แล้วจึงดูว่าจะก้าวเดินทางไหน ไม่ได้คาดหวังไว้ล่วงหน้า แต่จะขึ้นอยู่กับทุนทางสังคมของแต่ละชุมชนเอง การทำงานของหลวงตา...ไม่ได้คิดว่างานจะสำเร็จได้เพราะตนเองแต่ยังจะต้องมีการวางแผนทางให้ลูกหลานเหลนโหล่นได้เดินต่อไป เป็นลักษณะการปูทาง สร้างเรือขายเอาไว้ ...พยายามปลูกต้นไม้ ต้นศรัทธา ต้นปัญญาไว้... จะเป็นลักษณะของการพัฒนาภูมิปัญญาของชาวบ้านเพื่อเป็นสะพานต่อไปในอนาคต” (พระครูใบฎีกาชฎิล อมรปัญญา, สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2546)

ประเด็นแผนการทำงานในอนาคตอีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือความพยายามที่จะสร้างเสริมให้เกิดเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาในระดับภูมิภาค ที่ผ่านมามีพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานมีการร่วมกันทำงานเป็นเครือข่ายพระสงฆ์พัฒนา แต่ยังคงเป็นเครือข่ายในกลุ่มเฉพาะพื้นที่และเป็นการรวมกลุ่มของพระสงฆ์นักพัฒนาเพียงบางส่วนในพื้นที่นั้น โดยมีหลายกลุ่มที่มีบทบาทเด่นๆ ในภาคอีสาน ตัวอย่างเช่น กลุ่มพระสงฆ์พัฒนาโคราช กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา องค์การพระผู้นำพัฒนาตามอุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง กลุ่มสังฆอาสาพัฒนา กลุ่มพระสงฆ์เผยแพร่ชีวิตประเสริฐ (ผชป.) กลุ่มพระสงฆ์ส่งเสริมสมุนไพรเพื่อการพัฒนา เป็นต้น การขาดเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาในวงกว้างและเข้มแข็งมีผลโดยตรงให้การทำงานของพระสงฆ์มีแนวโน้มจะลดลงเรื่อยๆ เพราะแม้ว่าพระสงฆ์จะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับชุมชนและสังคมเด่นชัดมากขึ้น แต่ดูเหมือนจะขาดความต่อเนื่องระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่ากับรุ่นใหม่ เพราะขาดเครือข่ายสนับสนุน ดังนั้นแม้ว่าหน่วยงานต่างๆ จะให้ความสำคัญกับพระสงฆ์นักพัฒนามากขึ้น มีการสนับสนุนกิจกรรมและการทำงานของพระสงฆ์ในหลายรูปแบบ แต่พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ต้องเข้าไปทำงานภายใต้เงื่อนไขและกฎเกณฑ์ต่างๆ มากขึ้น จึงเริ่มขาดอิสระในการทำงาน และกลายเป็นการทำงานที่คล้อยตามหน่วยงานราชการมากกว่าที่จะตอบสนองความต้องการของ

ท้องถิ่น ซึ่งในประเด็นปัญหานี้ถ้าหากพระสงฆ์นักพัฒนามีเครือข่ายการทำงานที่เข้มแข็ง ก็จะช่วยสนับสนุนในการกำหนดเงื่อนไขหรือแก้ไขปัญหาการทำงานพัฒนาให้ได้ผลยิ่งขึ้นได้

โดยภาพรวมแล้วการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากยังมีลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่มีโครงสร้างองค์กรรองรับ และไม่มีเครือข่ายร่วมทำงาน เป็นการทำงานเฉพาะรูปเฉพาะชุมชนขาดการประสานงานเชิงเครือข่ายแม้ว่าจะทำงานกันมาตลอดเวลากว่า 5 ทศวรรษแล้ว ดังนั้นเมื่อมีพระสงฆ์นักพัฒนามรณภาพ หรือสุขภาพไม่ดี กิจกรรมต่างๆก็จะลดทอนหรือขาดหายไป เพราะไม่มีองค์กรหรือเครือข่ายมาสนับสนุนให้กิจกรรมมีความต่อเนื่อง แม้แต่องค์กรสงฆ์ในท้องถิ่นก็ไม่ค่อยให้การสนับสนุน มักจะทำงานเน้นเฉพาะเชิงการปกครองตามชั้นตอน ไม่ได้มีส่วนส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ พระสงฆ์นักพัฒนาจึงควรหันมากำหนดวิถีการทำงานของตนเองด้วยการให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกันในรูปแบบเครือข่าย มีการเสริมการทำงานร่วมกันตามความถนัด พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปไม่สามารถทำงานทุกอย่างได้ เพราะบางเรื่องพระสงฆ์รูปหนึ่งรู้แต่อีกรูปหนึ่งไม่รู้ การช่วยเสริมซึ่งกันและกันจะทำให้งานสังฆพัฒนาได้ผลดีขึ้น ในส่วนพระสงฆ์ที่เก่งงานพัฒนาแล้วก็ควรถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่พระสงฆ์รุ่นหลังด้วย โดยอาจจะมีการพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน และเป็นกำลังใจให้กันและกัน รวมทั้งการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่พระสงฆ์รุ่นใหม่ที่ต้องการจะเข้ามาร่วมงานพัฒนา หรือเพื่อกระตุ้นให้อยากทำงานพัฒนากันมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การจะดำเนินงานเพื่อผลักดันการทำงานในรูปแบบเครือข่ายทั้งภาคอีสาน มีข้อจำกัดประการแรกที่เด่นชัด คือจะอย่างไรให้พระสงฆ์นักพัฒนาได้มีโอกาสมาร่วมพูดคุยกัน ซึ่งยังขาดเวทีการพูดคุยและการประชุมในระดับเครือข่ายภาคอีสาน ถ้าหากสามารถจัดการส่วนนี้ได้ คงจะช่วยเสริมความรู้และความเข้าใจให้กับพระสงฆ์รุ่นหนุ่มหันมาสนใจงานพัฒนามากขึ้น เพราะในปัจจุบันการจะส่งเสริมหรือฝึกฝนพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่นั้น ทำได้ยากยิ่งขึ้น เนื่องจากพระสงฆ์ที่มีพรภยาน้อยส่วนมากจะคอยเป็นผู้ตาม ขาดภาวะผู้นำและไม่กล้าที่จะคิดและทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเอง นอกจากนี้บรรดาพระใหม่ทั้งหลายมักจะบวชไม่นานก็ลาสิกขาออกไป จึงยิ่งกลายเป็นอุปสรรคต่อการอบรมถ่ายทอดแนวทางสังฆพัฒนาให้กว้างออกไปได้ พระสงฆ์ที่เข้ามาบวชเมื่อสูงวัยแล้วก็มักจะหมดไฟที่จะมาร่วมทำกิจกรรมต่างๆ พระสงฆ์นักพัฒนาที่ต่างทำงานของตนเอง จึงยากที่จะฝึกฝนทายาทพระสงฆ์นักพัฒนาที่จะมาสืบทอดการทำงานพัฒนาต่อไปในอนาคต งานสังฆพัฒนาในหลายชุมชนต้องสูญหายไปตามสังขารและสุขภาพของพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่า ที่ทำงานมานานนับสิบปี

การทำงานสังฆพัฒนาควรจะขยายตัวในรูปแบบเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนา เพราะถ้าสามารถรวมกลุ่มพระสงฆ์ที่มีพื้นฐานการทำงานในแนวทางอุดมการณ์เดียวกันได้ ก็จะเป็น

ประโยชน์มากในการถ่ายทอดการทำงานไปสู่พระสงฆ์รุ่นใหม่ การสร้างเครือข่ายจะช่วยให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ร่วมกันสนับสนุนและขยายกิจกรรมสังคมพัฒนา และจะเป็นรากฐานในการเสริมสร้างทายาทการพัฒนาสืบต่อไป แต่ในขณะนี้การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากยังคงเป็นลักษณะต่างคนต่างทำ หรือเป็นเครือข่ายย่อยที่ยังไม่มีกิจกรรมต่อเนื่อง อาจจะมีการร่วมมือกันบ้างเป็นครั้งคราว ถ้าพระสงฆ์สามารถรวมตัวกันเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งได้ ไม่ว่าจะเป็นงานเผยแผ่ งานพัฒนาสังคม งานพัฒนาจิตใจ หรืองานพัฒนาเศรษฐกิจ ก็น่าจะดีกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ การทำงานเป็นองค์กรเป็นเครือข่ายจึงน่าจะช่วยเสริมงานสังคมพัฒนาซึ่งกันและกันได้ดี และอาจเป็นแกนกลางที่จะช่วยเสริมสร้างหรือเพิ่มศักยภาพของพระสงฆ์ในการพัฒนาได้มากขึ้น

พระครูพิพิธธรรมรส (อายุ 68 ปี) วัดป่าธรรมดา อ.บัวลาย จ.นครราชสีมา ได้ให้ความเห็นที่สะท้อนถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานไว้อย่างน่าสนใจ ท่านเสนอความคิดว่า “อนาคตของกิจกรรมสังคมพัฒนาควรจะมีอยู่ในมือของพระสงฆ์นักพัฒนาเอง เราควรสร้างเสริมให้เกิดการประสานงานและการสนับสนุนการทำงานซึ่งกันและกันผ่านเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งภูมิภาค เราไม่ควรจะรอคอยหรือมุ่งหวังงบประมาณจากภาครัฐ หรือการช่วยเหลือสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน เราควรพึ่งตนเองในการพัฒนาผลักดันและส่งเสริมการพัฒนาด้วยตัวของเราเอง ถ้าทำเช่นนี้ไม่ได้ ในอนาคตการทำงานสังคมพัฒนาก็จะติดขัด ไม่ราบรื่นอย่างที่เรเคยประสบปัญหานั้นมาแล้ว” (พระครูพิพิธธรรมรส, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2547) และด้วยเหตุผลและแรงกระตุ้นดังกล่าวนี้ พระครูพิพิธธรรมรสหรือที่รู้จักกันดีในนาม “หลวงพ่อบัญญัติ” จึงได้ร่วมมือกับนักศึกษาในการจัดประชุมปฏิบัติการพระสงฆ์นักพัฒนาขึ้นในวันที่ 2-4 กุมภาพันธ์ 2548 ที่วัดป่าธรรมดา เพื่อเปิดโอกาสให้พระสงฆ์นักพัฒนาและพระสงฆ์ที่มีความสนใจในงานสังคมพัฒนาจากทั่วทั้งภาคอีสาน ได้เข้าร่วมประชุมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันเป็นเวลา 2 วัน 2 คืน โดยนอกจากจะมีจุดมุ่งหมายที่จะให้เกิดความรู้และเป็นแรงกระตุ้นการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานแล้ว ยังมีความคาดหวังว่าจะเป็นจุดเริ่มต้นผลักดันให้เกิดการก่อตั้งเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน และในที่สุดท้ายของการประชุมเชิงปฏิบัติการ ซึ่งมีพระสงฆ์มาร่วมในการประชุมสัมมนา รวม 48 รูป ได้ร่วมกันก่อตั้ง “เครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน” ขึ้นมา โดยมีหลวงพ่อบัญญัติเป็นประธานชั่วคราว เพื่อการผลักดันกิจกรรมต่างๆที่จะนำไปสู่การตั้งเครือข่ายที่ถาวรต่อไปในอนาคต ในขณะนี้ยังอยู่ในกระบวนการก่อตั้งตัวของเครือข่ายที่ถาวร ซึ่งคงต้องใช้เวลาในการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันอีกระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะจัดตั้งเครือข่ายในรูปแบบใด

เพื่อให้เกิดเครือข่ายของพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งภาคอีสานได้อย่างแท้จริง ไม่ใช่เครือข่ายเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะพื้นที่ที่ไม่ได้รับการยอมรับจากพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่ในภาคอีสาน

ดังนั้นข้อเสนอแนะการทำงานสังฆพัฒนาในอนาคตที่เป็นรูปธรรมในขณะนี้คือ การกระตุ้นหรือสนับสนุนให้พระสงฆ์นักพัฒนามารวมตัวกันประสานการทำงานร่วมกันมากขึ้น เพื่อการแลกเปลี่ยนแนวความคิดและประสบการณ์ เพื่อการช่วยเหลือและทำงานร่วมกัน และเพื่อที่จะได้สร้างประโยชน์ให้สังคมได้อย่างกว้างขวางขึ้น ที่ผ่านมาพระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปท่านทำงานอยู่ในพื้นที่หรือชุมชนของท่านในลักษณะต่างคนต่างทำ พระสงฆ์ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่จะเป็นสื่อกลางในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แม้จะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่บ้าง แต่เป็นเฉพาะพระสงฆ์กลุ่มเล็กๆ จึงควรมีการสร้างเครือข่ายพระสงฆ์พัฒนาเพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนและสนับสนุนการทำงานสังฆพัฒนาร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำอย่างในอดีตที่พระสงฆ์นักพัฒนาต้องทำงานไปเรียนรู้ไป ผิดบ้างถูกบ้างต่างเรียนรู้กันเอาเอง ซึ่งในที่สุดผู้ที่เสียประโยชน์คือชาวบ้านและชุมชน พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากเริ่มเห็นคล้ายคลึงกันว่า การสร้างเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานไม่เพียงแต่จะเป็นองค์กรหรือเครือข่าย แต่จะเป็นรากฐานในการขยายกิจกรรมสังฆพัฒนา ทั้งในแง่บุคลากร การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ และแนวทางการทำงานให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและการเปลี่ยนแปลงสังคมในแต่ละช่วงเวลา หากมีเครือข่ายที่เข้มแข็ง การคิดถึงโครงการและกิจกรรมสังฆพัฒนาในอนาคตจะมีทั้ง 2 มิติ คือมิติที่เป็นท้องถิ่นและมิติที่เป็นภูมิภาค อันจะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชนอีสานมากขึ้น

สรุปบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคมในภาคอีสาน

ศาสนาพุทธในฐานะที่เป็นสถาบันสังคมหนึ่ง ก็อยู่ในสถานะที่ไม่แตกต่างจากทุกระบบความเชื่อทางศาสนา คือถ้าไม่สามารถรักษาทบพาทหน้าที่ต่อสังคม หรือไม่พยายามจะปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ต่อสังคมให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้น พุทธศาสนาหรือระบบความเชื่อนั้นก็จะค่อยๆสูญหายไปจากสังคม พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือ จึงควรมีบทบาทสำคัญในการสร้างเสริมวิถีชีวิตของคนไทย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าการเจริญขึ้นหรือเสื่อมลงของสังคมไทยนั้น ขึ้นอยู่กับบทบาทหน้าที่ที่พุทธศาสนามีต่อสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทหน้าที่ของคณะสงฆ์ แต่จากเงื่อนไขที่พระสงฆ์ส่วนใหญ่สนใจแต่การศึกษาและการให้บริการด้านพิธีกรรม ในขณะที่สังคมประสบปัญหาต่างๆมากมาย บทบาทของ “พระสงฆ์นักพัฒนา” จึงเป็นเสมือนเมล็ดพันธุ์แห่งความหวังที่จะช่วยเหลือสังคมได้ส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาแนวพุทธออกไปสู่สังคมไทยโดยรวม เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในทิศทางที่เหมาะสม และมีความสมดุลทั้งทางวัตถุ

และศีลธรรมจริยธรรม ไม่ใช่หลงมัวเมาในวัตถุนิยมและบริโภคนิยม จนกลายเป็นเงื่อนไขให้เกิดปัญหาสังคมตามมามากมาย และทำให้สังคมไม่สงบสุข อย่างเช่นการเกิดปัญหาค้ายาเสพติดหรือการประกอบอาชญากรรมต่างๆ เพียงเพื่อให้ได้เงินมาซื้อหาวัตถุและความสุขจากระบบบริโภคนิยม

หากพิจารณาโดยภาพรวมกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในปัจจุบันนี้บทบาทของพระสงฆ์ในภาคอีสานสามารถจำแนกได้เป็น 3 แบบหลัก คือ

1) เป็นผู้นำทางประเพณี ทำหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมทางพุทธศาสนาให้ลึกซึ้ง เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นผู้ร่วมในพิธีกรรมตามประเพณีท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นพระสงฆ์นั้น เมื่อผ่านพิธีอุปสมบทแล้วก็ถือเป็นการก้าวเดินเข้าสู่วิถีแห่งสิกขาและต้องเจริญสิกขาคือศึกษาเรื่อยไปจนกว่าจะสึก จึงเรียกการสละความเป็นภิกษุสามเณรกลับไปเป็นคฤหัสถ์ว่าการ “ลาสิกขา” แต่ถ้ายังเป็นพระสงฆ์หรือสามเณรอยู่ก็ต้องมีชีวิตแห่งสิกขาตลอดไป จนกว่าจะจบสิกขาคือเป็นพระอรหันต์ เหล่านี้คือสภาวะความเป็นพระสงฆ์และสามเณรในพระพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก 2543: 45) พระสงฆ์ส่วนใหญ่จึงได้ถือเอาการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นภารกิจหลัก แต่ในขณะที่เดียวกันพระสงฆ์ต้องทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการทางศาสนพิธีต่างๆ ซึ่งรวมถึงประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย เพราะกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีเหล่านี้ เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน และเป็นข้อเรียกร้องหรือความต้องการพื้นฐานของชาวบ้านอีสานด้วย ทรเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในชุมชนจึงเป็นอีกบทบาทหนึ่งของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางประเพณีในสังคมอีสาน

2) เป็นผู้นำด้านพัฒนาศีลธรรมจริยธรรม เพื่ออบรมสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนได้เรียนรู้ปฏิบัติธรรมจนสามารถเข้าใจในแก่นแท้ของพุทธธรรม ทั้งที่เป็นโลกุตรธรรมและโลกิยธรรม โดยพระสงฆ์จะเน้นการเผยแผ่ธรรมในลักษณะการอบรมสั่งสอนประชาชนให้อยู่ในศีลธรรม ให้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ภารกิจนี้ถือว่ามีความสำคัญมากต่อสังคมไทย เพราะนอกจากจะช่วยเหลือให้แต่ละคนเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตนเองให้พ้นทุกข์หรือปัญหาต่างๆ และพบความสุขที่แท้จริงได้แล้ว พุทธศาสนายังช่วยให้คนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ถ้าหากไม่มีกระบวนการพัฒนาศีลธรรมจริยธรรมเช่นนี้ จิตใจของคนในสังคมคงจะแข็งกระด้าง ก้าวร้าว และสังคมคงจะสับสนวุ่นวาย ไม่มีความสุขสงบสุข ไม่มีความเสียสละและการให้อภัย เพราะแต่ละคนจะดำเนินชีวิตไปตามสัญชาตญาณของการเอาตัวรอดเท่านั้น คนอ่อนแอจะอยู่ร่วมกับคนอื่นๆ ในสังคมได้ยาก อันนี้ถือเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญของทุกศาสนา

3) เป็นผู้นำด้านการพัฒนาสังคมในรูปแบบต่างๆ สนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาสังคมร่วมกับชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน กิจกรรมที่ดำเนินการมีทั้งการพัฒนาอาชีพเพื่อการเสริมสร้างรายได้ให้แก่ประชาชน การพัฒนาจิตใจเพื่อสร้างเงื่อนไขสังคมที่

ส่งเสริมให้คนเป็นคนดีและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และกิจกรรมการพัฒนาที่จะช่วยเสริมสร้างหรือปรับปรุงคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน โดยพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากเป็นเจ้าอาวาสหรือพระที่มีพรรษามากๆ จนเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้าน พระสงฆ์ที่มีอายุพรรษาน้อยๆจะเป็นผู้นำการพัฒนาได้ยาก แต่ก็สามารถทำได้ถ้ามีคุณสมบัติพิเศษอื่นๆที่ชาวบ้านยอมรับ เช่น เป็นพระที่มีวิถีปฏิบัตินำศรัทธาเลื่อมใส เป็นพระที่สามารถเทศน์และสอนได้เก่ง เป็นผู้ที่มีความสามารถด้านยาสมุนไพรหรือการรักษาโรคตามแบบประเพณีพื้นบ้าน เป็นต้น เพราะความศรัทธาและเคารพนับถือที่ชาวบ้านมีต่อพระสงฆ์ จะเป็นเงื่อนไขให้สามารถชักจูงชาวบ้านมาร่วมทำกิจกรรมการพัฒนาได้ง่าย ไม่ว่าจะเป็นการขอความร่วมมือด้านกำลังกายหรือกำลังทรัพย์ในการพัฒนา ก็มักจะได้รับความร่วมมืออย่างดีจากชาวบ้าน (พินิจ ลาภานานนท์, 2528; 2535)

อย่างไรก็ตามการจำแนกบทบาทของพระสงฆ์ทั้ง 3 แบบนี้ มิได้หมายความว่าพระสงฆ์แต่ละรูปจะแสดงเพียงบทบาทใดบทบาทหนึ่งเท่านั้น บทบาทแรกและบทบาทที่สองถือเป็นบทบาทหลักของพระสงฆ์ทุกรูป มีเพียงบทบาทด้านการพัฒนาสังคมเท่านั้นที่มีพระสงฆ์ส่วนน้อยแสดงบทบาท หรือกล่าวได้ว่าพระสงฆ์ส่วนมากไม่สนใจแสดงบทบาทนี้ ในขณะที่พระสงฆ์นักพัฒนาจะแสดงบทบาททั้งสามไปพร้อมๆกัน บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงมีความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนจากพระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ทำงานสังคมพัฒนา ประเด็นนี้ได้รับการยืนยันผลการศึกษจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาในการวิจัยครั้งล่าสุด (พ.ศ.2546-2547) ซึ่งพบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากมีความเห็นว่าพระสงฆ์ในปัจจุบันยังเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนเพียงส่วนน้อย เนื่องจากส่วนมากไม่คิดว่าเป็นภารกิจหลักที่พระสงฆ์ควรดำเนินการ ประกอบกับการทำงานพัฒนาพระสงฆ์ต้องทุ่มเทและเสียสละอย่างมาก พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากยังคาดหวังอยากเห็นพระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมพาชาวบ้านร่วมกันพัฒนามากขึ้นกว่านี้ เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ที่ได้รับศรัทธาและการยอมรับจากชาวบ้านในภาคอีสานมาก จนกลายเป็นวิถีชีวิตและรูปแบบความสัมพันธ์ในสังคมและวัฒนธรรมอีสาน พระสงฆ์ควรจะอาศัยความได้เปรียบตรงนี้เข้ามาแสดงบทบาทสำคัญในการพัฒนา พระสงฆ์ควรให้ความสำคัญกับปัญหาชาวบ้าน ควรให้การสนับสนุนกิจกรรมของชาวบ้านและชุมชน

รายงานผลการวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายหลัก ต้องการนำเสนอให้เห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ที่เริ่มต้นดำเนินกิจกรรมมานานกว่า 5 ทศวรรษแล้ว นั้น ว่าตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมามีกระบวนการปรับเปลี่ยนบทบาทการพัฒนาไปอย่างไร และมีการปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นในภาคอีสานเพียงไร โดยเฉพาะตามกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในระดับมหภาคประการหนึ่ง และตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงในเรื่องปัญหาและความจำเป็นพื้นฐานของคนอีสานในระดับท้องถิ่นอีกประการหนึ่ง

จากผลการวิจัยสามารถกล่าวได้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาไม่ได้ทำงานอย่างอิสระบนแนวคิดหรือทิศทางการพัฒนาที่แต่ละท่านเป็นผู้กำหนดเอง หรือถูกกำหนดจากองค์กรหรือหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนา แต่โดยความเป็นจริงแล้วกิจกรรมสังคมพัฒนาจะเป็นการกำหนดร่วมกันระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนากับชาวบ้านและผู้ผู้นำในชุมชน แม้ว่าพระสงฆ์ในชุมชนอาจจะนำเสนอกิจกรรมที่ดีมีประโยชน์ อีกทั้งยังมีเงินทุนสนับสนุนอย่างพร้อมเพียง แต่ถ้าชาวบ้านไม่เห็นว่ามีประโยชน์ ความสนใจที่จะเข้าร่วมอย่างเต็มใจและจริงจังก็ไม่เกิดขึ้น กิจกรรมสังฆพัฒนานั้นถึงแม้ว่าจะดำเนินการไปได้แต่ก็จะไม่ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านอาจจะเข้าร่วมแบบเสียไม่ได้ จึงไม่สามารถสร้างผลลัพธ์ให้เกิดขึ้นได้ กิจกรรมสังฆพัฒนาจึงไม่ใช่เป็นเพียงกิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ แต่เป็นกิจกรรมการพัฒนาาร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และชุมชน (ทั้งชาวบ้านและผู้ผู้นำชุมชน)

งานสังฆพัฒนาในความหมายสมบูรณ์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้ จึงควรเป็นกิจกรรมการพัฒนาที่ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และพระสงฆ์ ร่วมกันคิด ตัดสินใจ และดำเนินการ ไม่ใช่กิจกรรมที่พระสงฆ์เป็นผู้กำหนดเพียงฝ่ายเดียว หรือไม่ใช่เป็นกิจกรรมที่หน่วยงานของรัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนกำหนดหรือเสนอมาให้ทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านดำเนินการ นอกจากนี้กิจกรรมสังฆพัฒนาควรเป็นกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ที่ช่วยแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของทุกฝ่ายในชุมชน ไม่ใช่เพื่อการตอบสนองการสั่งการจากภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน หรือแม้แต่พระสังฆาธิการในระดับต่างๆ ในอดีตนั้นก่อนที่พระสงฆ์จะเริ่มดำเนินงานพัฒนา ท่านมักจะสำรวจตนเองก่อนว่ามีความเข้าใจปัญหาของชุมชนเพียงไร มีความเสียสละมากน้อยเพียงไร ที่สำคัญต้องมีใจรักในการพัฒนาเพื่อส่วนรวม ไม่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว จึงจะทำงานพัฒนาได้ผลดี ซึ่งนับเป็นงานยากสำหรับพระสงฆ์ที่ไม่มีอุดมการณ์แรงกล้าในการทำงานพัฒนาเพื่อชุมชนและสังคม

ทั้งนี้ในความเห็นของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน คุณสมบัติของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ดีมีอย่างน้อย 4 ประการคือ

- 1) ดำรงตนให้มีความบริสุทธิ์ ประพฤติดีปฏิบัติชอบ จึงจะสร้างศรัทธาจากชาวบ้านได้ และเป็นแบบอย่างที่ดีของชาวบ้าน
- 2) พระสงฆ์ต้องมีความเมตตาธรรมกรุณาธรรม คือมีจิตใจช่วยเหลือชาวบ้านให้พ้นทุกข์ และไม่ดำเนินกิจกรรมใดๆ เพื่อประโยชน์ส่วนตน หรือเพื่อลาภยศสรรเสริญ
- 3) เป็นผู้ที่มีปัญญาคุณ คือรู้เท่าทันสังคมและปัญหาที่เกิดขึ้นว่าเป็นอย่างไร สังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ชาวบ้านมีวิถีความเป็นอยู่ที่เหมาะสมหรือไม่และอย่างไร
- 4) การร่วมทำกิจกรรมพัฒนากับชาวบ้าน ต้องมีความเหมาะสมกับพระธรรมวินัย

จะเห็นได้ว่านอกจากพระสงฆ์นักพัฒนาจะต้องมีเมตตากรุณาและเสียสละ ที่จะทุ่มเทการทำงานเพื่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านและชุมชนแล้ว พระสงฆ์นักพัฒนายังต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถที่จะนำชาวบ้านพัฒนาได้ แต่แค่นี้ยังไม่เพียงพอ พระสงฆ์นักพัฒนายังต้องประพฤติปฏิบัติชอบ และยังคงอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด จึงจะสามารถสร้างศรัทธาและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายในชุมชนที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมสังคมพัฒนา โดยทั่วไป แม้ว่าสังคมไทยจะยกย่องพระสงฆ์เป็นสัญลักษณ์ทางสังคมที่ควรให้ความเคารพนับถือ แต่ส่วนมากคนไทยจะพอใจแต่พระสงฆ์ที่สำรวม มีมารยาทดี มีภาพพจน์ดี โดยไม่สนใจกิจกรรมทางสังคมของพระสงฆ์ พระสงฆ์จะทำอะไรก็ได้ แต่ควรมีสำนึกกริยาเรียบร้อย ไม่ทำอะไรก้าวร้าวหรือทำอะไรที่เสียภาพพจน์ พระสงฆ์จะมีความรู้มากน้อยเพียงไร หรือมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมอย่างไร ไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่คนไทยส่วนใหญ่สนใจมากนัก ดังนั้นพระสงฆ์นักพัฒนาที่ต้องการทำงานร่วมกับชุมชนจึงเกิดภาวะความกดดัน และต้องระวังตัวมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งพระสงฆ์ส่วนหนึ่งไม่กล้าทำอะไรที่อาจจะไม่สำรวมในสายตาชาวบ้านแม้ว่าการกระทำหรือกิจกรรมนั้นๆ จะไม่ผิดพระธรรมวินัยแต่อย่างใด อันมีส่วนอย่างสำคัญให้พระสงฆ์ไม่สามารถแสดงศักยภาพในการเป็นผู้นำการพัฒนาชุมชนได้อย่างเต็มที่

ที่ผ่านมามีการทำงานสังคมพัฒนาในภาคอีสาน จะอยู่บนพื้นฐานการร่วมมือที่ดีระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านและผู้นำชุมชน เพราะต่างมีความใกล้ชิดและความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน แต่พระสงฆ์นักพัฒนาแต่ละรูปท่านมีแนวทางการทำงานแตกต่างกันออกไป ทั้งตามความถนัดและความเหมาะสมกับเงื่อนไขเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น โดยเอาชุมชนและสังคมเป็นตัวตั้ง ดังเช่นที่พระครูสิริภัทรภรณ์ (อายุ 56 ปี) วัดป่าหลักร้อย อ.โนนไทย จ.นครราชสีมา กล่าวว่า "...พระสงฆ์ต้องคิดว่าทำไปแล้วสังคมจะได้อะไร ไม่ใช่ทำไปแล้วตัวเราจะได้อะไรบ้าง และการทำงานพัฒนาในแต่ละวัดก็ย่อมจะมีเงื่อนไขที่ไม่เหมือนกัน จะให้วัดนั้นทำเหมือนวัดนี้คงจะไม่ได้ การเอาอย่างกันไม่ได้หมายความว่าเหมาะสมไปเสียทั้งหมด สิ่งสำคัญคือการเรียนรู้ที่จะเลือกใช้แนวทางใดเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ตามเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงในแต่ละชุมชน" (พระครูสิริภัทรภรณ์, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2546)

จากการวิเคราะห์แรงจูงใจและบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาโดยภาพรวมแล้ว กล่าวได้ว่าเหตุผลที่พระสงฆ์ในภาคอีสานเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนนั้น มีเงื่อนไขสำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก คือความล้มเหลวของรัฐในการพัฒนายุคใหม่ ที่ไม่สามารถจะสร้างความผาสุกให้แก่ประชาชน โดยเฉพาะในระดับรากหญ้าได้ นับตั้งแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี 2504 รัฐได้สร้างความคาดหวังในหมู่ประชาชนว่าการพัฒนาจะสามารถนำ

ประชาชนไปสู่ความมั่งมีศรีสุข แต่ปรากฏว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาดูเหมือนว่ายิ่งพัฒนาคนส่วนใหญ่ก็ยิ่งยากจนลง และประสบปัญหาในการดำเนินชีวิตต่างๆมากมาย ในขณะที่คนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาของรัฐ นอกจากนี้กลไกการพัฒนาต่างๆล้วนอยู่ภายใต้การควบคุมจากส่วนกลางลงสู่ท้องถิ่น ต้องดำเนินการผ่านผู้นำชุมชนที่เป็นแขนขาของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิก อบต. ดังนั้นในชุมชนที่กลไกของรัฐเหล่านี้ไม่ทำหน้าที่ด้านการพัฒนาเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริง ชาวบ้านในชุมชนจะเป็นผู้ที่เสียประโยชน์โดยตรงท่ามกลางสถานะเช่นนี้สถาบันสังคมที่จะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านจึงมีเพียงพระสงฆ์ ที่มีพลังและศักยภาพเพียงพอที่จะเชื่อมร้อยให้ผู้คนเป็นหนึ่งเดียวกัน และต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของตนได้ ครูก็เป็นบุคลากรของรัฐที่ไม่อาจคาดหวังได้ เพราะภายใต้สถานะการเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐก็ไม่ได้มีบทบาทและความรับผิดชอบโดยตรงในด้านการพัฒนาชุมชน และในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนก็อาจทำได้เพียงเป็นที่ปรึกษาและอาสาสมัครร่วมโครงการพัฒนา ตามการร้องขอจากผู้นำชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นครูที่ไม่ได้เป็นลูกหลานคนในท้องถิ่น (ซึ่งส่วนมากไม่ใช่) ก็จะไม่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาได้ยากยิ่งขึ้น ในทางตรงกันข้ามพระสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของคนในชุมชน อีกทั้งเป็นผู้ที่ไม่มีผลประโยชน์โดยตรงในการพัฒนา ไม่มีเงินเดือนหรือไม่ได้คาดหวังการอ้างอิงผลงานเพื่อความก้าวหน้าในตำแหน่งทางสงฆ์ และที่สำคัญเป็นกลุ่มบุคคลที่ชาวบ้านให้ความศรัทธาเชื่อถือ การเข้ามามีส่วนร่วมในการชักนำชาวบ้านร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ จึงมักจะได้รับการยอมรับและให้ความร่วมมือในระดับที่สูง การเข้ามามีบทบาทด้านการพัฒนาของพระสงฆ์ในสภาพการณ์เช่นนี้ ไม่ได้อยู่ในลักษณะที่ประชาชนเข้าหาพระสงฆ์อย่างเดียว แต่พระสงฆ์ต้องเข้าหาประชาชนด้วย เพราะถ้าประชาชนเข้ามาหาพระสงฆ์ขอคำแนะนำปรึกษา แต่พระสงฆ์ไม่กระตือรือร้นที่จะตอบสนอง งานสังคมพัฒนา ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ในขณะเดียวกันถ้าพระสงฆ์เป็นฝ่ายเสนอตัวเข้าไปช่วยเหลือชาวบ้าน แต่ชาวบ้านไม่สนใจเข้าร่วมด้วย พระสงฆ์เพียงลำพังก็ไม่สามารถที่จะทำกิจกรรมการพัฒนาต่างๆได้ ทั้งสองฝ่ายจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วยกัน ยิ่งถ้าหากในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาได้รับการสนับสนุนจากผู้นำชุมชน ครูท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วย ก็จะยิ่งทำให้งานสังคมพัฒนาประสบผลสำเร็จในการแก้ไขปัญหา และตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้อย่างประสบผลมากขึ้น

ประการที่สอง การพัฒนาประเทศตลอดช่วงเวลากว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้นำสังคมไทยเข้าสู่วัฒนธรรมบริโภคนิยมและทุนนิยม ที่สร้างเสริมให้คนละโมภ มีความต้องการที่ไม่สิ้นสุด แสวงหาเงินทองและทรัพย์สินเพื่อสนองความสะกดสบายและการบริโภคอย่างไม่รู้จักเพียงพอ การพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมได้นำบริโภคนิยมเข้ามาเป็นวิถีชีวิตของผู้คนตั้งแต่เด็กไป ถึงคนชรา เงินกลายเป็นสรณะใหม่ที่มีอิทธิพลให้ผู้คนต่างมุ่งถือเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่ และ

ก่อให้เกิดผลตามมามากมาย ไม่ว่าจะเป็นการเอาใจเปรียบซึ่งกันและกัน การทำลายสิ่งแวดล้อม ครอบครัวยุคความอบอุ่น พ่อแม่เอาแต่ทำงานหาเงินโดยไม่สนใจให้ความรักความอบอุ่นแก่ ลูกหลาน หลายชุมชนเกิดความแตกแยกเพราะต่างคิดแต่เอาประโยชน์ส่วนตน ขาดความเอื้ออาทร และไม่สนใจประโยชน์ส่วนรวม แย่งผลประโยชน์กัน ทะเลาะเบาะแว้งกันเอง ชุมชนจึงขาด ความมั่นคง นอกจากนี้ในส่วนของปัจเจกบุคคลวัฒนธรรมบริโภคนิยมทำให้ปัญหาความยากจน เพิ่มขึ้น เกิดปัญหาหนี้สินพอกพูนเพื่อนำเงินมาจัดหาวัตถุเพื่อบริโภคตามกระแสความนิยมของ สังคม และนำไปสู่ปัญหาสังคมอื่นๆตามมา อย่างเช่นการลักลอบขายยาเสพติดเพราะสามารถหา รายได้จำนวนมากในเวลาที่รวดเร็ว โดยไม่สนใจว่ายาเสพติดเหล่านั้นก่อให้เกิดผลเสียอย่างไรแก่ ลูกหลานและญาติพี่น้องในชุมชน มักจะคิดแต่เพียงว่ายิ่งสามารถหาเงินได้มาก ก็จะสามารถ ตอบสนองความต้องการบริโภคได้มากขึ้นและจะช่วยให้ยิ่งมีความสุขมากขึ้น ความสุขเช่นนี้ล้วน แต่เป็นความสุขไม่ยั่งยืนและไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง เพราะเมื่อได้ในสิ่งที่คาดหวังหรือต้องการ มาแล้ว ความละโมภก็จะชักนำให้เกิดความต้องการได้วัตถุใหม่ๆมาเสพมาบริโภคเพิ่มมากขึ้น เพราะคิดว่าจะทำให้มีความสุขมากขึ้น หน้าที่ของพระสงฆ์คือต้องเข้ามาพัฒนาจิตใจ เพื่อให้คนใน ชุมชนเข้าใจและเข้าถึงศาสนธรรมที่จะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง การเข้าถึงศาสนธรรมหมายถึงการ ตระหนักเห็นคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ไม่หลงมกมายไปกับวัตถุและการบริโภคโดยไม่สนใจความ ถูกต้อง จนกลายเป็นความไร้ศีลธรรมจริยธรรม เมื่อสามารถเข้าถึงศาสนธรรมจิตใจจะมีเมตตา กรุณา ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เบียดเบียนกันและกัน มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน อันจะนำไปสู่สังคมที่สงบ สุขอย่างแท้จริง และนี่คือการพัฒนาแนวพุทธนั่นเอง

ประเด็นเรื่องการเข้ามาบิณฑบาตพัฒนาของพระสงฆ์ ข้อมูลจากการศึกษานี้พบว่า พระสงฆ์นักพัฒนาที่เริ่มต้นเข้ามาบิณฑบาตในยุคแรกๆนั้น เป็นผู้ทีริเริ่มทำกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ จากแรงกระตุ้นที่มาจากภายในชุมชนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่ได้พบเห็นสภาพปัญหาต่างๆ ที่ชาวบ้านในชุมชนประสบอยู่ พระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้จึงเกิดความสำนึกอยากช่วยเหลือแก้ไข ปัญหาให้แก่ชาวบ้านในชุมชน เพราะคิดว่าพระสงฆ์ต้องพึ่งพาชาวบ้านและชุมชนในเรื่องปัจจัยสี่ เมื่อชาวบ้านและชุมชนยังมีปัญหาในการดำเนินชีวิตหลายด้าน ทั้งพระสงฆ์และวัดก็ไม่สามารถจะ อยู่อย่างสุขสบายได้เช่นเดียวกัน การช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชนจึงเหมือนกับการสนับสนุนและ ช่วยเหลือตนเองให้มีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นด้วย พระสงฆ์ไม่สามารถอยู่เพียงลำพังหรือตัดขาดออกจาก ชุมชนได้ การพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือกันระหว่างพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน คือสภาวะที่พบ เห็นอย่างเป็นปกติในทุกภูมิภาคของสังคมไทยปัจจุบัน แต่เนื่องจากภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ยากจน และประสบปัญหาต่างๆมากที่สุด พระสงฆ์ในภาคอีสานจึงพบเห็นปัญหาได้ชัดเจน และกลายเป็น แรงกระตุ้นให้เข้ามาบิณฑบาตช่วยพัฒนาชุมชนและสังคม นี่จึงเป็นเหตุผลที่ว่าที่จริงแล้วพระสงฆ์

นักพัฒนามีทั่วทุกภาคของประเทศ แต่การทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนามีความเด่นชัดมากในภาคอีสาน และมีจำนวนมากว่าที่พบในภาคอื่นๆ เพราะปัญหาต่างๆมากมายที่คนอีสานประสบอยู่ ได้มีส่วนผลักดันให้พระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานเข้ามาทำงานพัฒนา และทำงานอย่างต่อเนื่องมานานกว่า 5 ทศวรรษแล้ว

อย่างไรก็ตามพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานบางส่วน ก็เข้ามาแสดงบทบาทด้วยเงื่อนไขการสนับสนุนและผลักดันจากปัจจัยภายนอก ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลที่พยายามผลักดันกิจกรรมการพัฒนาผ่านโครงการพระธรรมทูตในช่วงพุทธทศวรรษ 2500 หรือการเข้ามาสนับสนุนทั้งงบประมาณและแนวคิดการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศและจากต่างประเทศในช่วงพุทธทศวรรษ 2520 และในระยะหลังมานี้ยังมีพระสงฆ์นักพัฒนาบางส่วนที่เข้ามาทำงานเพราะได้รับอิทธิพลจากการที่มีโอกาสได้รับการศึกษาสูงขึ้น ทั้งในมหาวิทยาลัยสงฆ์และมหาวิทยาลัยฆราวาส รวมทั้งความรู้จากการเข้าร่วมในการประชุมและสัมมนาต่างๆที่องค์กรพัฒนาเอกชนจัดขึ้น พระสงฆ์กลุ่มหลังนี้ต้องการนำเอาความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับถ่ายทอด มาร่วมสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นในชุมชนที่อาศัยอยู่ ซึ่งส่วนมากก็คือชุมชนที่เป็นบ้านเกิดของตน พระสงฆ์นักพัฒนากลุ่มนี้พบเห็นได้มากในช่วงทศวรรษ 2530 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า “พระสงฆ์นักพัฒนา” ไม่ได้เกิดจากนโยบายของรัฐหรือองค์กรคณะสงฆ์อย่างที่นักวิชาการหลายท่านเคยนำเสนอไว้ โครงการพระธรรมทูตไม่ได้มีผลที่เด่นชัดให้เกิดพระสงฆ์นักพัฒนา และพระสงฆ์นักพัฒนาที่ไม่ได้เป็นผลผลิตจากการสนับสนุนหรือการดำเนินกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชนดังที่นักวิชาการอีกหลายท่านกล่าวอ้าง งานศึกษาวิจัยนี้พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานทำงานร่วมกับชาวบ้านและชุมชนมาตั้งแต่ปี 2496 ก่อนที่โครงการพระธรรมทูตจะเริ่มดำเนินงานกว่าหนึ่งทศวรรษ และนานกว่าที่องค์กรพัฒนาเอกชนจะเข้ามาสนับสนุนการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์ในภาคอีสานเกือบๆ 3 ทศวรรษ พระสงฆ์นักพัฒนาเป็นผลผลิตของกระบวนการทางสังคม ที่มีรากฐานมาจากกระบวนการความสัมพันธ์ท้องถิ่นระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน ทั้งความสัมพันธ์ในเชิงการพึ่งพาอาศัยกันและความสัมพันธ์เชิงเครือญาติล้วนเป็นแรงกระตุ้นให้พระสงฆ์นักพัฒนาเข้ามาทำงานช่วยเหลือชาวบ้านและชุมชน ทั้งโครงการพระธรรมทูตและองค์กรพัฒนาเอกชน จึงเป็นเพียงส่วนเสริมและสนับสนุนกระบวนการสังคมพัฒนาในช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ปัจจุบันโครงการพระธรรมทูตไม่ได้เกี่ยวข้องกับงานสังคมพัฒนา และองค์กรพัฒนาเอกชนเพียงส่วนน้อยที่ยังให้ความสนใจและสนับสนุนการทำงานพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน

ในปัจจุบันนี้พระธรรมทูตที่ออกไปทำงานร่วมกับชุมชนยังมีอยู่ แต่โดยส่วนใหญ่จะเลือกจากพระท้องถิ่นเพราะมีความเหมาะสมในการใช้ภาษาท้องถิ่น รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี ความ

เป็นอยู่ และความต้องการของชาวบ้าน ตลอดจนมีความคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นเป็นอย่างดี สำหรับพระธรรมทูตที่เป็นพระสงฆ์จากส่วนกลางมักจะเป็นพระนักศึกษามาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อร่วมปฏิบัติงานและนำความรู้และวิธีการด้านการพัฒนาชุมชนไปให้แก่พระท้องถิ่น ซึ่งมักจะถูกมองว่าเป็นผู้ขาดวิชาการที่จะอบรมและสั่งสอนชาวบ้านในด้านศาสนาและการพัฒนา ทั้งนี้วิธีการทำงานของพระธรรมทูตนั้น จะใช้การเทศนาสั่งสอนและสนทนาธรรมตามที่ต่างๆ รวมทั้งการออกเยี่ยมเยียนให้คำแนะนำแก่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ตามความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งในปัจจุบันมักจะทำควบคู่กันไปในรูปแบบ อปต. (การอบรมประชาชนประจำตำบล) นอกจากนี้ในบางโอกาสยังมีการทำงานร่วมกับหน่วยงานในระดับจังหวัดหรืออำเภอ ที่มีหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ของทางราชการ พระธรรมทูตก็จะประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ และร่วมไปกับหน่วยเคลื่อนที่นั้นเพื่อชักชวนชาวบ้านให้เข้ารับการพัฒนาในกิจกรรมต่างๆ นอกจากนี้พระธรรมทูตที่อยู่ในแต่ละชุมชนยังคอยรับฟังการปรับทุกข์และปัญหาต่างๆจากประชาชน และสอดส่องดูแลความเป็นไปในชุมชนและจัดทำรายงานเสนอต่อคณะสงฆ์ต่อไป

ตามนโยบายพระธรรมทูตที่ต้องอาศัยพระท้องถิ่นเป็นหลักนั้น เป็นผลให้งานพระธรรมทูตในท้องถิ่นต้องพึ่งพาพระสังฆาธิการ ทั้งในระดับเจ้าอาวาสและเจ้าคณะตำบลที่มีภาระในการปกครองและมีกิจที่ต้องรับนิมนต์มาก จนไม่ค่อยมีเวลาออกไปร่วมปฏิบัติงานพระธรรมทูต ส่วนพระธรรมทูตที่เป็นอาสาสมัครจากท้องถิ่นจริงๆ ก็มักจะขาดคุณสมบัติในการเป็นพระธรรมทูตที่ดี อย่างเช่น ขาดความรู้ความสามารถที่จะออกไปแนะนำอบรมประชาชน เมื่อพระสงฆ์ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมหาได้ยาก จึงต้องเลือกไปตามที่มี จึงกลายเป็นผลเสียต่อการดำเนินงานและทำให้ประชาชนไม่สนใจหรือรับรู้การมีอยู่ของพระธรรมทูต นอกจากนี้การดำเนินงานของพระธรรมทูตยังถูกพระสงฆ์บางส่วนวิจารณ์ว่าเป็นการร่วมปฏิบัติงานโดยมีจุดมุ่งหมายแอบแฝง เพราะมีการนำไปเรียกร้องให้ทางผู้บริหารคณะสงฆ์พิจารณาความดีความชอบแก่พระผู้ปฏิบัติงานธรรมทูตเป็นกรณีพิเศษ เพื่อใช้เป็นบันไดในการเลื่อนสมณศักดิ์ หรือหวังสิ่งตอบแทนมากกว่าที่จะเป็นการทำงานด้วยความสมัครใจและเสียสละอย่างแท้จริง ก็ยิ่งทำให้ประชาชนที่ทราบเรื่องขาดความเชื่อถือไว้วางใจ และเป็นผลเสียหายต่อภาพพจน์ของพระธรรมทูตโดยรวม การสนับสนุนกิจกรรมของชาวบ้านต่อโครงการหรือกิจกรรมต่างๆจึงลดน้อยลงไปด้วย

จากการศึกษาข้อมูลสนามพบว่ามีปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการสังฆพัฒนา ที่เป็นประเด็นเกี่ยวตัวพระสงฆ์นักพัฒนาโดยตรงอยู่ 4 ประการ ได้แก่

- 1) พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนมากคิดว่า งานสังฆพัฒนาเป็นการทำงานที่เหมือนกับการปิดทองหลังพระ เพราะพระสงฆ์ที่มีตำแหน่งสังฆาธิการระดับสูงส่วนมากไม่สนใจ และไม่สนับสนุนงานสังฆพัฒนา ผู้บริหารขององค์กรคณะสงฆ์ซึ่งส่วนมากอยู่อาศัยในเมือง ไม่ได้มองเห็นว่างาน

ในสังคมพัฒนาที่มีความสำคัญ และไม่ใช้ภารกิจหลักของพระสงฆ์ พระสงฆ์ต้องเน้นการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งนี้ที่จริงแล้วสังคมเมืองกับชนบทมีโครงสร้างสังคมที่แตกต่างกัน ผู้บริหารเหล่านี้จึงมองไม่เห็นถึงความสำคัญของงานสังคมพัฒนา ซึ่งส่วนมากดำเนินการอยู่ในชนบท เนื่องจากในชุมชนชนบทพระสงฆ์และวัดต้องอยู่ร่วมกับชาวบ้านอย่างใกล้ชิด และต้องพึ่งพาชาวบ้านในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรม พระสงฆ์จึงไม่สามารถอยู่ลำพังโดยไม่สนใจทุกข์สุขของชาวบ้านได้ ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากวิถีชีวิตของพระสงฆ์ที่อยู่ในเมือง การแสดงบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาจึงเป็นอีกบทบาทที่สำคัญสำหรับพระสงฆ์ในชนบท นอกเหนือจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ข้อจำกัดจากผู้บริหารองค์กรคณะสงฆ์นี้เด่นชัดมากขึ้น เมื่อพระสงฆ์นักพัฒนามีตำแหน่งในคณะสงฆ์สูงขึ้น เป็นเจ้าคณะตำบลหรือเจ้าคณะอำเภอ ซึ่งทำให้มีภาระหน้าที่และความรับผิดชอบสูงขึ้น และกลายเป็นเงื่อนไขการทำงานที่ซ้อนทับกันระหว่างงานสังคมพัฒนากับงานในสายการปกครองคณะสงฆ์ ถึงแม้ว่าการมีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะตำบลหรือเจ้าคณะอำเภอ ส่วนหนึ่งจะเป็นการเพิ่มศักยภาพที่จะดึงเอาทรัพยากรและบุคลากรต่าง ๆ มาร่วมทำงานสังคมพัฒนา และมีความชอบธรรมที่จะสามารถขยายกิจกรรมสังคมพัฒนาให้กว้างขวางออกไปได้ แต่โดยส่วนมากจะเป็นอุปสรรคในการทำงานสังคมพัฒนามากกว่า เพราะต้องมีหน้าที่และความรับผิดชอบในด้านการบริหารและการปกครองมากขึ้นและในขอบเขตที่กว้างขึ้นด้วย นอกจากนี้จะทำให้มีเวลาในการทำงานสังคมพัฒนาน้อยลงแล้ว ถ้าพระสงฆ์ฆราวาสในระดับที่สูงกว่าไม่เห็นด้วยกับงานสังคมพัฒนา ก็จะทำให้พระสงฆ์นักพัฒนาทำงานได้ลำบากขึ้นด้วย และจะถูกกำหนดรูปแบบการทำงานในหลายๆ ด้าน ขาดความอิสระในการทำงานอย่างเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต

2) พระสงฆ์ส่วนมากยังไม่ค่อยสนใจจะเข้าร่วมในการพัฒนาสังคม มีเพียงส่วนน้อยที่ให้ความสนใจในการทำงานร่วมกับชุมชน สาเหตุเพราะคุณภาพของคนที่มาบวช โดยเฉพาะในปัจจุบันเริ่มมีการมองว่าคนที่เสื่อมคุณภาพมักมาบวช (คือใช้ชีวิตทางโลกไม่ได้แล้ว ก็ค่อยมาเข้าวัด) อย่างเช่นเกษียณจากการทำงานแล้วจึงมาบวช ทำให้พระสงฆ์ที่จะเข้ามาเป็นกำลังหลักสำคัญในพุทธศาสนามีน้อย ซึ่งในประเด็นนี้เริ่มเห็นได้ชัดเจนขึ้นในชนบทอีสาน ที่เริ่มเห็นพระสงฆ์ที่เป็นพระหลวงตามาบวชตอนแก่มากขึ้น พระสงฆ์เหล่านี้ไม่ได้พยายามศึกษาเรียนรู้ธรรมอย่างลึกซึ้ง เพียงแต่ต้องการใช้ชีวิตบั้นปลายอย่างสงบในวัด ไม่สามารถช่วยงานด้านการเผยแผ่และพัฒนาจิตใจได้ ไม่มีแรงจูงใจ และไม่จริงจัง เพราะขาดความรู้ความสามารถในเรื่องทางโลกและทางธรรม พระหนุ่มที่ประสบความสำเร็จในการศึกษาและมีความกระตือรือร้นในการทำงานมักจะเลือกอยู่ในเมืองหรือกรุงเทพฯ ผู้ที่กลับมาอยู่บ้านเกิดส่วนมากก็ไม่ได้ผลักดันกิจกรรมอะไรจริงจัง อาจเป็นเพราะยังไม่มั่นใจตนเองในการทำงาน จึงไม่สนใจทำงานพัฒนาอะไรหรือที่ทำงานก็ยังไม่เป็นกระบวนการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพระสงฆ์หลายรูปที่คิดว่าไม่รู้จะทำงานพัฒนาไปทำไม ไม่ใช่หน้าที่ของสงฆ์

แต่ก็มีพระหนุ่มส่วนหนึ่งที่ตื่นตัวในการทำงานพัฒนา เพราะคิดว่าปัจจุบันเป็นยุคตื่นตัวของ การพัฒนา พระสงฆ์ต้องเรียนรู้ ต้องไปดูงาน และเมื่อผ่านการเรียนรู้และอบรมมาแล้วก็ควรเอามาปรับ ใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน

3) พระสงฆ์นักพัฒนาบางส่วนประสบปัญหาในการทำงานร่วมกับชุมชน โดยเฉพาะใน กลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาที่เคยประสบความสำเร็จในงานพัฒนามาก่อน มักจะมีความมั่นใจสูงและ ตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆด้วยตนเอง ไม่ค่อยปรึกษาชาวบ้านดังเช่นแต่ก่อน ทำให้กระบวนการ ทำงานแบบชุมชนมีส่วนร่วมเสียไป แม้ว่าพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านั้นยังใช้ศรัทธาของชาวบ้านเป็น ฐานในการชักจูงชาวบ้านมาร่วมทำงานพัฒนา แต่ก็มีชาวบ้านน้อยลงจากเดิมที่เคยมาร่วมงานพัฒนา รวมทั้งอีกเงื่อนไขหนึ่งที่เป็นข้อจำกัดของพระสงฆ์นักพัฒนารุ่นเก่าที่สูงวัย ก็ขาดความรู้ในด้าน วิทยาการสมัยใหม่ ที่เพียงพอจะเป็นผู้นำการพัฒนาให้แก่ชุมชน พระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปท่านถูก ตั้งข้อสงสัยถึงความสามารถที่จะนำชาวบ้านพัฒนาชุมชน เพราะทั้งชาวบ้านและผู้นำชุมชนมักจะ คิดว่าพระสงฆ์เรียนรู้ธรรมเป็นหลัก ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาในวิทยาการสมัยใหม่ จึงอาจจะไม่สามารถ นำชาวบ้านพัฒนาชุมชนได้ การทำงานสังฆพัฒนาในปัจจุบันไม่ง่ายดังเช่นแต่ก่อน ถ้าพระสงฆ์ นักพัฒนาไม่มีความรู้สมัยใหม่เพียงพอที่จะโน้มน้าวให้ชาวบ้านเห็นว่า งานสังฆพัฒนาของท่านจะ สามารถสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนอย่างชัดเจนได้อย่างไร ชาวบ้านก็จะไม่ยอมรับและสนใจเข้า ร่วมกันน้อย ซึ่งนับเป็นข้อจำกัดให้พระสงฆ์ส่วนหนึ่งเกิดความไม่มั่นใจในการแสดงบทบาทเป็นผู้นำ การพัฒนา และกลายเป็นภาวะกดดันต่อพระสงฆ์รุ่นใหม่ที่ต้องการจะเข้ามาร่วมทำงานพัฒนา จึง เริ่มเห็นพระสงฆ์ในภาคอีสานไปเรียนเพื่อให้อับปริญญาตรีจากทั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์และฆราวาส เพื่อให้เกิดการยอมรับจากทุกฝ่ายในชุมชน พระสงฆ์นักพัฒนาต้องสร้างการยอมรับจากชาวบ้าน และผู้นำชุมชน ถ้าหากประสบความสำเร็จในการสร้างการยอมรับในบทบาทการพัฒนาจนพบที่ได้ เมื่อประกอบกับความศรัทธาเชื่อถือที่มีอยู่เป็นพื้นฐาน พระสงฆ์ก็จะสามารถชักจูงชาวบ้านให้เข้า ร่วมงานพัฒนาได้ด้วยความเต็มใจ ไม่ใช่เข้าร่วมเพราะความเกรงใจหรือถูกบีบบังคับ ซึ่งจะทำให้ การร่วมกันทำงานพัฒนาไม่ยั่งยืน

4) การทำงานสังฆพัฒนาในปัจจุบัน มีพระสงฆ์นักพัฒนาบางส่วนได้รับอิทธิพลจาก การกำหนดกรอบแนวคิดและการทำงานโดยองค์กรคณะสงฆ์และฝ่ายราชการ ทำให้พระสงฆ์ เหล่านี้รู้สึกอึดอัดใจ และบางส่วนต้องกลายเป็นเครื่องมือของข้าราชการที่มักจะเน้นแต่เรื่อง ผลงานของตนและราชการมากกว่าประโยชน์ของชุมชน แม้จะกล่าวได้ว่าในขณะนั้นงานสังฆพัฒนา ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานราชการมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่มีพระสงฆ์กลุ่ม หนึ่งในจังหวัดอำนาจเจริญและอุบลราชธานี สามารถร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐใน โครงการ แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองและโครงการอีสานเขียวอย่างต่อเนื่อง และได้ขยายกิจกรรมเรื่อยมาจนถึง

ปัจจุบัน อันมีผลให้หลายหน่วยงานของภาครัฐเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีต่อการทำงานพัฒนาร่วมกับ พระสงฆ์ ให้การยอมรับแนวคิดและการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนามากขึ้น ไม่มองพระสงฆ์ใน ลักษณะเป็นเพียงเครื่องมือที่สนับสนุนให้โครงการพัฒนาในชุมชนราบรื่นขึ้น ดังนั้นการทำงาน ร่วมกันระหว่างพระสงฆ์กับภาครัฐ จึงอยู่ในลักษณะการร่วมคิดร่วมทำงานกันมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ในหลายๆพื้นที่ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐยังไม่เข้าใจบทบาทและการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาดีพอ พยายามที่จะควบคุมและครอบงำการทำงานของพระสงฆ์ อย่างเช่นที่ทำกับผู้นำทางการ อันเป็นผล ให้พระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนาอยู่ในชุมชนรู้สึกอึดอัดใจ ไม่ให้ความร่วมมือก็ไม่ได้ เพราะชาวบ้านมี ความคาดหวังต่อโครงการพัฒนาของรัฐสูงมาก และอีกประการหนึ่งการมีพระสงฆ์เข้าร่วมด้วย ทุก ฝ่ายจะให้ความเกรงใจ และไม่กล้าที่จะใช้งบประมาณหรือดำเนิน โครงการไปในลักษณะที่ผิด ครรลอง พระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปท่านจึงพยายามเข้าร่วมกิจกรรมของรัฐในฐานะผู้ประสานงาน หรือที่ปรึกษาโครงการ แม้ว่าจะมีความอึดอัดใจบ้างก็ตาม

แม้ว่าพระสงฆ์ส่วนหนึ่งจะตั้งใจทำงานและทุ่มเททำงานอย่างจริงจัง แต่ด้วยข้อจำกัด ต่างๆดังกล่าวข้างต้น มีผลให้งานสังฆพัฒนายังไม่เห็นผลสำเร็จเด่นชัดมากนัก และถูกมองว่างาน ด้านการพัฒนาเป็นงานอดิเรก ไม่ใช่งานหลักของพระสงฆ์ ดังนั้นถ้าผู้บริหารคณะสงฆ์ให้การ สนับสนุนงานสังฆพัฒนามากขึ้น โดยเฉพาะถ้าช่วยส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันเป็นองค์กรหรือ เครือข่ายได้ จะยิ่งช่วยให้งานสังฆพัฒนามีศักยภาพสูงขึ้น เพราะงานสังฆพัฒนาบางกิจกรรม ต้องการคนที่มีความถนัดทางด้านต่างๆที่จะมาช่วยเสริมการทำงาน แต่ที่ผ่านมามีการทำงานสังฆ พัฒนามีลักษณะต่างคนต่างทำงาน รวมทั้งพระสงฆ์ยังไม่สามารถทำงานพัฒนาแบบเต็มตัวได้ เนื่องจากยังมีระเบียบของสงฆ์และพระธรรมวินัยควบคุมอยู่

อย่างไรก็ตามจากปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาอยากนำเสนอประเด็น สุดท้ายไว้สำหรับพิจารณาการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า งานสังฆพัฒนาเป็นกระบวนการ ทำงานในระยะยาวไม่ใช่กิจกรรมที่จะเห็นผลระยะสั้นๆ ดังนั้นชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่ ของรัฐที่ไม่เข้าใจเงื่อนไขประการนี้ อาจจะผิดหวังและตำหนิพระสงฆ์นักพัฒนาว่าไร้ความสามารถ หรือไร้ประสิทธิภาพ และคิดว่ากิจกรรมสังฆพัฒนาไม่ส่งเสริมการสร้างรายได้ หรือเป็นกิจกรรมที่ ไม่ได้ช่วยให้วิถีชีวิตดีขึ้น แต่ถ้าหากเข้าใจว่างานสังฆพัฒนาเป็นทั้งกระบวนการสอนและเรียนรู้ ร่วมกันระหว่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และพระสงฆ์ การทำงานร่วมกันเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนบน พื้นฐาน “การพัฒนาแนวพุทธ” ก็จะเกิดขึ้นได้ ในส่วนของพระสงฆ์นักพัฒนาเองนั้นเมื่อเข้ามา ทำงานพัฒนาก็ไม่ควรจะยึดติดกับผลสำเร็จหรือล้มเหลวมากเกินไป เพราะพระสงฆ์ไม่ใช่ผู้ที่จะ ควบคุมเงื่อนไขการพัฒนาต่างๆได้ทั้งหมด กิจกรรมการพัฒนาล้วนขึ้นอยู่กับความพร้อมและความ ร่วมมือของชาวบ้านในชุมชนเป็นสำคัญ พระสงฆ์นักพัฒนาจึงไม่สามารถกำหนดหรือคาดหวังผล

การพัฒนาในทิศทางใดทิศทางหนึ่งได้อย่างชัดเจน ซึ่งอาจจะทำให้รู้สึกผิดหวังหรือสูญเสียความมั่นใจในการทำงานพัฒนาสืบต่อไป รวมทั้งการมีความคาดหวังผลการพัฒนาไว้สูงเกินไป อาจจะทำให้พระสงฆ์ทุ่มเทกับงานพัฒนามากเกินไปจนลืมเงื่อนไขข้อวัตรปฏิบัติที่เหมาะสมของพระสงฆ์ และอาจจะกลายเป็นเงื่อนไขให้ชาวบ้านเสื่อมศรัทธาและไม่ยอมรับบทบาทการทำงานของพระสงฆ์ได้

ในลักษณะแนวคิดที่สอดคล้องกัน พระครูบูรพาธรรมบัณฑิต (อายุ 43 ปี) วัดหนองโหมงบูรพาธรรม อ.หนองพอก จ.ร้อยเอ็ด ได้นำเสนอแนวคิดของการพิจารณาตนเองของพระสงฆ์นักพัฒนาว่า “...การที่พระสงฆ์ไปช่วยพัฒนาชาวบ้าน ถ้าหากไม่ประสบผลสำเร็จหรือไม่สามารถช่วยให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ดีขึ้นได้ ก็ไม่ควรตำหนิตนเองหรือคิดว่าเป็นความล้มเหลว พระสงฆ์ต้องเข้าใจว่าไม่สามารถช่วยได้ทุกคน หน้าที่ของเราคือช่วยเขา แต่เขาจะรับและดำเนินการต่อไปอย่างไรหรือไม่เป็นเรื่องของเขาเราอย่าไปเรียกร้องในสิ่งเหล่านั้น ดังนั้นพระสงฆ์ควรกำหนดขอบเขตการทำงานให้อยู่ในจุดที่พอดี พระสงฆ์ควรทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แนะทางการพัฒนา งานบางอย่างทำให้เขาดูแล้วให้เขาทำเอง พระสงฆ์ไม่ควรลงมือทำเองทั้งหมด เพราะบางอย่างอาจจะไม่เหมาะสมกับสมณะ ควรนำหลักพุทธธรรมมาใช้และเอาข้อวัตรของพระพุทธศาสนามาปฏิบัติ พระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนาจะต้องไม่ละทิ้งข้อวัตร การละทิ้งข้อวัตรจะทำให้ความเป็นสงฆ์น้อยลง ต้องรักษาศรัทธาและเคารพในพระธรรมวินัยยิ่งกว่าชีวิต” (พระครูบูรพาธรรมบัณฑิต, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2548)

ข้อเสนอแนะการวิจัยบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในอนาคต

ตลอดระยะเวลาการทำงานวิจัยบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานมานานกว่า 20 ปี นั้นพบว่าประเด็นหนึ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการวิจัย คือพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนไม่น้อยท่านตั้งใจแต่จะทำงานของท่าน โดยไม่สนใจว่าใครจะเรียกท่านว่าเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาหรือไม่ ในขณะที่พระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งที่เคยทำกิจกรรมสังคมพัฒนามาก่อนแต่ได้หยุด หรือปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานพัฒนาไปแล้ว ยังหลงติดอยู่กับนาม “พระสงฆ์นักพัฒนา” ความสับสนในการศึกษาข้อมูลจึงเกิดขึ้น และต้องมีการตรวจสอบความถูกต้องเพิ่มเติมอีกหลายขั้นตอน ดังนั้นประเด็นหนึ่งที่สามารถสรุปผลจากการศึกษาครั้งนี้คือ “พระสงฆ์นักพัฒนา” ไม่ใช่คำที่แสดงสถานภาพที่ติดตัวพระสงฆ์ตลอดไป เป็นเพียงคำที่เรียกขานพระสงฆ์ที่มีบทบาทสนับสนุนการพัฒนาชุมชนและสังคมในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง และเป็นการบ่งบอกถึงแนวทางการทำงานและการมีปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านและชุมชนของพระสงฆ์แต่ละรูป ทั้งนี้แนวทางการทำงานของพระสงฆ์แต่ละรูป คือสิ่งสำคัญที่จะต้องนำมาใช้เป็นข้อมูลในการจำแนกบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา

ยิ่งไปกว่านั้นยังมีความสับสนเกิดขึ้น ในกรณีพระสงฆ์ที่เน้นการพัฒนาวัดเพื่อการให้ได้ชื่อว่า “วัดพัฒนาตัวอย่าง” ที่มีมานานแล้วตามแนวทางของกรมการศาสนา ทั้งนี้เพื่อเป็นโครงการรูปธรรมในการเสนอขอผลงานและสมณศักดิ์ (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2542: 288) จนทำให้เกิดความสับสนกับแนวทางการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนา และเกิดความเข้าใจผิดว่าการพัฒนาวัดก็เป็นกิจกรรมของพระสงฆ์นักพัฒนาเช่นเดียวกัน ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วไม่ใช่กิจกรรมสังฆพัฒนา เพราะไม่ได้เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการทำงานเพื่อการแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านและชุมชน หรือเน้นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น

ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนา โดยไม่กำหนดนิยามและการจำแนกบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาที่ชัดเจน จะทำให้เกิดความสับสนและศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาได้ไม่ถูกต้องตามเงื่อนไขและสภาวะการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในแต่ละยุคสมัย ซึ่งมักจะมีการปรับเปลี่ยนบทบาทและการทำงานไปตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชาวบ้านและชุมชน ถ้าหากทำงานวิจัยโดยไม่กำหนดนิยามและการจำแนกบทบาทของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ชัดเจน ความสับสนของข้อมูลจะเกิดขึ้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูลจึงเกิดความสับสนและไม่สามารถนำเสนอภาพที่ชัดเจนของพระสงฆ์นักพัฒนาได้

งานศึกษาวิจัยนี้มีความพยายามจะนำเสนอภาพรวมของบทบาทพระสงฆ์ในภาคอีสาน ซึ่งต้องใช้เวลาจนถึง 20 ปีจึงจะมองเห็นภาพที่ชัดเจนของบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานได้ แต่เมื่อศึกษามาถึงจุดนี้ผู้ศึกษายังคิดว่างานวิจัยนี้ยังไม่สมบูรณ์ เพราะส่วนที่ยังขาดอยู่คือมิติการศึกษาวิจัยเชิงลึก เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยในแนวทางสังคมวิทยาที่ความต้องการศึกษาภาพรวมของพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งภาคอีสาน ทำให้ต้องศึกษารวบรวมข้อมูลจากพระสงฆ์นักพัฒนาจำนวนมาก แม้จะสัมภาษณ์พระสงฆ์นักพัฒนาทั้งในเชิงลึกและมีการตรวจสอบข้อมูลอย่างเข้มข้น โดยพระสงฆ์นักพัฒนาบางรูปถูกสัมภาษณ์มากกว่า 5 ครั้ง เพื่อความถูกต้องและสมบูรณ์ของข้อมูล แต่ข้อมูลในส่วนที่ยังเป็นจุดอ่อนของการศึกษาวิจัยคือข้อมูลเชิงลึกของชุมชน ถึงแม้ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชนที่พระสงฆ์ทำงานพัฒนาด้วย แต่มีข้อจำกัดในเชิงงบประมาณและเวลา ทำให้สามารถศึกษาข้อมูลของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่ลึกซึ้งเพียงพอ ซึ่งกลายเป็นข้อจำกัดให้เห็นภาพความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกันระหว่างพระสงฆ์นักพัฒนา ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนได้เฉพาะในช่วงระยะเวลาที่สัมภาษณ์ แต่อาจจะไม่ชัดเจนพอ ที่จะใช้วิเคราะห์ข้อมูลให้เห็นภาพสอดคล้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้ การศึกษาเฉพาะกรณีและทำการศึกษาเชิงลึกและเข้มข้นตามแนวทางมานุษยวิทยา ทั้งในส่วนพระสงฆ์นักพัฒนา ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนจะช่วยเสริมภาพในอีกมิติหนึ่งให้เข้าใจถึงบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- โกมลคีมทอง, มุลนิธิ. 2520. *พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: มุลนิธิโกมลคีมทอง.
- ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์, จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และ พระมหาจรรุญ กวิวิโส. (บรรณาธิการ). 2545. *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม* ผลจากการเสวนาสหสาขาวิชาการระหว่างสถาบันแห่งชาติ ครั้งที่ 1, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ฟ้าอภัย จำกัด
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2542. "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักร สมัยต้นอยุธยา (พ.ศ.1893-1991/ค.ศ.1351-1448)" ใน *อยุธยา ประวัติศาสตร์และการเมือง*. หน้า 171-188. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นรเศรษฐ์ พิสิฐพันธ์ และศักดิ์ ประสานดี. (บรรณาธิการ). 2534. *ทำเนียบพระสงฆ์นักพัฒนาภาคอีสาน*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- นิคม พุทธา, 2536. "ความเป็นมาของการจัดสัมมนาเรื่อง 'พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ'" ใน พระมหาเจิม สุวโจ ประยงค์ อัฒจักร และนิคม พุทธา (บรรณาธิการ) *พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ*. หน้า 1-6. กรุงเทพมหานคร: มุลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536. "อนาคตขององค์กรสงฆ์" ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ และคณะ, *มองอนาคต*. หน้า 114-151. กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิปัญญา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2542. *การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543ก. *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543ข. *พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มุลนิธิโกมลคีมทอง.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2537. "การพัฒนาแนวพุทธ ความเสมอภาค และความยุติธรรม" ใน จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร (บรรณาธิการ) *วิธีวิทยาศาสตร์สังคมไทย : วิธีใหม่แห่งการพัฒนา*. หน้า 253-264. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย.

- ปริศนา เรื่องวิชาธร. 2535. *พลิกฟื้นคืนชีวิต: ชีวิตและงานของพระครูสุภาจาจารย์วัฒน์*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา (ศพพ.)
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2536. *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนา มนุษย์)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2538. *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2539ก. *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2539ข. *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2539ค. *สถานการณ์พระพุทธศาสนากระแสไฮยศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2545. *ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระประชา ปันนชัยโม, 2526, *คำของพระกับชะตากรรมของชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณี*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา.
- พระไพศาล วิสาโล, 2533, *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง
- พระไพศาล วิสาโล. 2542. *พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.
- พระไพศาล วิสาโล. 2543. *แนวโน้มของพระพุทธศาสนาไทยในพุทธศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.
- พระไพศาล วิสาโล. 2546. *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พระมหาบุญมี อธิปญฺโญ (วราณวิเศษ), 2544, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีพระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน)” วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พระมหาสุเทพ สุวณฺโณ. 2546. *แนวความคิดพัฒนาสังคมแนวพุทธ*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย ในพระราชูปถัมภ์.

- พระสังฆพัฒนาโคโรราช, สถาบัน. 2545. รายงานสรุปผลการดำเนินงาน โครงการ “สถาบัน พระสังฆพัฒนาโคโรราช จ.นครราชสีมา” ประจำปี พ.ศ.2545-2549. นครราชสีมา: คณะทำงาน “สังฆพัฒนาโคโรราช” สำนักงานกลางวัดอาศรมธรรมทายาท.
- พินิจ ลาภานานนท์. 2528. พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสาน กับการพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเอง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พินิจ ลาภานานนท์. 2529. บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พินิจ ลาภานานนท์. 2535. บทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสาน. รายงานการวิจัย เสนอต่อคณะกรรมการประสานงานศาสนาเพื่อสังคม (กศส.)
- พิทยา ว่องกุล. 2531. หลวงพ่อananสงบหนึ่งเพื่อสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- มณีมัย ทองอยู่ 2546. การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2544. พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์. ศึกษาธิการ, กระทรวง, กรมการศาสนา. 2514. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. เล่มที่ 7, 11 . กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา
- ศึกษาธิการ, กระทรวง, กรมการศาสนา, กองแผนงาน. 2545. ข้อมูลพื้นฐานด้านการศาสนา ประจำปี 2545. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. 2542. วิภคตพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.
- สมาคมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น), โรงเรียน. 2541. กระจกส่องญี่ปุ่น. กรุงเทพมหานคร: Toshiba International Foundation.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. 2527, พุทธศาสนา พระสงฆ์ กับวิถีชีวิตสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
- สมบูรณ์ สุขสำราญ และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ. บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม จัดโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 10-11 พฤศจิกายน 2526. (อัดสำเนา)
- สายชล สัตยานุรักษ์. 2546. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352) กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- สุภาพร วนารุวัช. 2516 . แรงจูงใจที่ทำให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรร่วมในการพัฒนาชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- สุภาพรรณ ฌ บางช้าง. 2526. *พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท*. เอกสารประกอบการอภิปรายเรื่อง พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท. ฌ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล, 27 มกราคม 2526. (อัดสำเนา)
- สุวิทย์ วีระศาสตร์. 2546. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน 2488-2544*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- เสวลักษณ์ จำนิล. 2518. *บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในหมู่บ้านวังไผ่และหมู่บ้านอุ้ตะเภจังหวัดชัยนาท*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร.
- อนันต์ วิริยะพินิจ. 2525. *บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน*. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง สอศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : ไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อมรา พงศาพิชญ์. 2541. *วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอี่ยม ทองดี. 2547. *ควาย ข้าว พระ ผี พิธีกรรม ในกระบวนการพัฒนาชนบทไทย*. ใน พระมหาชูศักดิ์ น้อยสันเทียะ และณัฐพงษ์ บุญธรรม (บรรณาธิการ) นครปฐม: อาศรมชาวพัฒนาชนบท สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Chatsumarn Kabilsingh. 1986. 'Buddhism and National Development: A Case Study of Buddhist Universities' in B. Matthews and J. Nagata (eds.) *Religion, Values and Development in Southeast Asia*. pp.62-81. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Chatsumarn Kabilsingh. 1998. *Buddhism and Nature Conservation*. Bangkok: Thammasat University Press.
- Conze, Edward. 1957. *Buddhism: Its Essence and Development*. The 3rd Edition. Oxford: Bruno Cassirer.
- Darlington, Susan. M. 1990. *Buddhism, Morality and Change: The Local Response to Development in Northern Thailand*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology), the University of Michigan.

- De Young, John E. 1955. *Village Life in Modern Thailand*. Berkeley: University of California Press.
- Ferguson, John P. and Shalardchai Ramitanondh. 2004. 'Monks and Hierarchy in Northern Thailand' in Chris Baker (ed). *The Society of Siam: Selected Articles on the Siam Society's Centenary*. pp.175-505. Bangkok: The Siam Society.
- Goldsworthy, D. 1977. *Analyzing Theories of Development*. Working Paper No.12, Center for Southeast Asian Studies, Monash University, Melbourne, Australia.
- Gustfield, J.R. 1975. *Community: A Critical Response*. [Key Concepts in the Social Sciences]. Oxford: Basil Blackwell.
- Hayashi, Yukio. 2003. *Practical Buddhism among the Thai-Lao: Religion in the Making of a Region*. Kyoto: Kyoto University Press.
- Hayashi, Yukio. 1993. 'Notes on the Process of Emigration in Search of Land (*Ha Na Di*) to MN Village, Udon Thani Province' Appendix 3 in Hayao Fukui *Food and Population in a Northeast Thai Village*. pp.352-369. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Heinze, Ruth-Inge. 1977. *The Role of the Sangha in Modern Thailand*. in Asian Folklore and Social Life Monographs Volume 93, Lou Tsu-k'uang, ed. Taipei, Formosa, China: The Chinese Association for Folklore.
- Hirsch, Philip. 1996. "Environment and Environmentalism in Thailand: Material and Ideological Bases." In Philip Hirsch, ed. *Seeing Forests for Trees: Environment and Environmentalism in Thailand*. pp. 15–36. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Ishii, Yoneo. 1986. *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*. Translated by Peter Hawkes, Monograph of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University. Honolulu: The University of Hawaii Press.
- Izumi Osamu. 2003. 'Development Monks in Northeastern Thailand and the Problems on the Formation of Civil Society: Differentiation of "Development Monks" and their Ties to Rural Communities' in Sakurai Yoshihide (Ed.) *Regional Development in Northeast Thailand and the Formation of Civil Society*. pp.263-275. Khon Kaen: Khon Kaen University Press.
- Jackson, Peter A. 1988. *Buddhadasa : a Buddhist Thinker for the Modern World*. Bangkok: The Siam Society.

- Jackson, Peter A. 1989. *Buddhism, Legitimation and Conflict : The Political Function of Urban Thai Buddhism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Jane Bunnag. 1973. *Buddhist Monk, Buddhist Layman: A Study of Urban Monastic Organization in Central Thailand*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaewjinda, Sompop (1992) *The Impact of Rural Industrialisation on Migration in Northeast Thailand*. Dissertation for the Degree of Master of Arts, The University of Hull.
- Kaufman, Howard K. 1977. *Bangkhuaed : a Community Study in Thailand*. Rutland, Vermont & Tokyo: Charles E. Tuttle Company, Reprint of the 1960 ed.
- Kemp, Jeremy 1988. *Seductive Mirage: The Search for the Village Community in Southeast Asia*. Dordrecht, Holland: Foris Publication.
- Kirsch, Thomas A. 1978. 'Modernising Implications of Nineteenth Century Reforms in the Thai Sangha' in Bardwell L. Smith (ed.) *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos and Burma*. Chambersberg PA: Anima Books.
- Klausner, William J. 1974. *Reflections in a Log Pond*. Bangkok: Suksit Siam.
- Klausner, William J. 1993. *Reflections on Thai Culture*. 4th Edition. Bangkok: The Siam Society Under Royal Patronage.
- Klausner, William J. 1998. *Thai Culture in Transition*. 2nd Edition. Bangkok: The Siam Society.
- Leach Edmund R. 1968. 'Introduction' in Edmund R. Leach (ed.) *Dialectic in Practical Religion*. pp.1-6. Cambridge Papers in Social Anthropology #5, Cambridge: Cambridge University Press.
- Masayo, Urasaki 2003. 'Civil Society and Spirituality: A Case Study of Key persons of a Forest Temple, Wat Pa Sukato, in Northeast Thailand. in Sakurai Yoshihide and Somsak Srisontisuk (eds.) *Regional Development in Northeast Thailand and the Formation of Thai Civil Society*. pp.277-305. Khon Kaen: Khon Kaen University Press.
- Mizuno, Kogen. 2003. *Essentials of Buddhism: The Basic Terminology and Concepts of Buddhist Philosophy and Practice*. 2nd Edition. Tokyo, Japan: Kosei Publishing Co.
- Moerman, Michael 1966. "Ban Ping's Temple: The Center of a 'Loosely structure'" in Manning Nash et al. (eds.) *Anthropological Studies in Theravada Buddhism*. pp.137-174. New York : Yale University Press.

- Mole, Robert. L. 1968. *The Role of Buddhism in Contemporary Development of Thailand*.
Comnavsupport, Saigon: Navy Personal Response.
- Morgan, E.B. 1973. "Vocation of Monk and Layman: Signs of Change in Thai Buddhist Ethics" in Bardwell L. Smith, (ed.), *Tradition and Change in Theravada Buddhism: Essays on Ceylon and Thailand in the 19th and 20th Centuries*. pp.68-77. Leiden, The Netherlands: E.J.Brill, Contributions to Asian Studies. Volume 4.
- Mulder, Niels. J.A. 1969. *Monks, Merit and Motivation: An Exploratory Study of the Social Functions of Buddhism in Thailand in Process of Guided Social Change*.
DeKalb, Illinois: Center for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University,
- Obeyeskere, Gananath 1968. 'Theodicy, Sin and Salvation in a Sociology of Buddhism' in Edmund R. Leach (ed.) *Dialectic in Practical Religion*. pp.7-40. Cambridge Papers in Social Anthropology #5, Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Conner, Richard, A. 1978. "Urbanism and Religions : Community, Hierarchy and Sanctity in Urban Thai Buddhist Temples". A dissertation for the degree of PhD.
Cornell University.
- Osamu, Izumi. 2003. "'Development Monks' in Northeastern Thailand and the Problems on the Formation of Civil Society: Differentiation of 'Development Monks' and Their Ties of Rural Communities' in Sakurai Yoshihide and Somsak Srisontisuk (eds.) *Regional Development in Northeast Thailand and the Formation of Thai Civil Society*. pp.263-275. Khon Kaen: Khon Kaen University Press.
- Overing, Joanna 1985. *Reason and Morality*. ASA Monographs 24. London: Tavistock Publications.
- Palanee Dhitiwatana. 1984. 'Buddhism and Thai Education' in B.J. Terweil (ed.) *Buddhism and Society in Thailand*. pp.75-86. Gaya, Bihar, India: Centre for South East Asian Studies.
- Parnwell, M.J.G. and D.A. Arghiros. 1996. 'Introduction: Uneven Development in Thailand' in M.J.G. Parnwell, (ed.), *Uneven Development in Thailand*. pp.1-27.
Aldershot: Avebury.

- Parnwell, M.J.G. and J. Rigg. 1996. 'The People of Isan, Thailand: Missing out on the Economic Boom' in Denis Dwyer and David Drakakis-Smith, (eds.), *Ethnicity and Development: Geographical Perspectives*. pp.215-248. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd,
- Pasuk Phongpaichit and C. Baker. 1998. *Thailand's Boom and Bust*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Phra Dhammavisuthikavi (Pichitr Thitavanno). 2001. *A Buddhist way of Mental Training*. Bangkok: Chuan Printing Press.
- Piker, Steven. 1973. "Buddhism and Modernization in Contemporary Thailand" in Bardwell L. Smith, (ed.), *Tradition and Change in Theravada Buddhism: Essays on Ceylon and Thailand in the 19th and 20th Centuries*. pp.51-67. Leiden, The Netherlands: E.J.Brill, Contributions to Asian Studies. Volume 4.
- Prasetyo, Teddy 1993. 'Buddhism and the Evolution of Society' in Sulak Sivaraksa (ed.) *Buddhist Perception for Desirable Society in the Future: Papers Prepared for the United Nations University*. pp.132-147. Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development and Sathiarakoses-Nagapradipa Foundation.
- Rajavaramuni, Phra 1983. *Social Dimension of Buddhism in Contemporary Thailand*. Paper No.15, Bangkok: Thai Khadi Research Institute, Thammasat University.
- Reynolds, Craig. J. 1972. 'The Buddhist Monkhood in Nineteenth Century Thailand' Ph.D. Thesis, Cornell University.
- Reynold Frank F. 2004. 'Buddhism as Universal Religion and as Civic Religion : Some Observations on a Tour of Buddhist Centers in Central Thailand' in Chris Baker (ed). *The Society of Society of Siam: Selected Articles on the Siam Society's Centenary*. pp,164-174. Bangkok: The Siam Society.
- Rigg, Jonathan. 1995. "Counting the Costs: Economic Growth and Environmental Change in Thailand." In Jonathan Rigg, ed. *Counting the Costs: Economic Growth and Environmental Change in Thailand*. pp. 3–24. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

- Sakurai, Yoshihide. 2003. 'The Task of NGOs in Rural Development in Northeast Thailand: the Debate on the Foundation of Civil Society' in Sakurai Yoshihide (Ed.) *Regional Development in Northeast Thailand and the Formation of Civil Society*. pp.53-91. Khon Kaen: Khon Kaen University Press.
- Sakurai, Yoshihide. 2005. 'Socially Engaged Buddhism: Development Monks in Northeast Thailand' A paper presented in "The Ninth Conference on Thai Studies", Northern Illinois University. April 3-6, 2005.
- Saneh Chamarik. 2000. *Buddhism and Human Rights*. Bangkok: Kobfai Publishing Project.
- Schumacher, E.F. 1974. *Small is Beautiful*. Glasgow: William Collinson & Co Ltd.
- Seri Phongphit. 1988. *Religion in a Changing Society: Buddhism, Reform and the Role of Monks in Community Development in Thailand*. Hong Kong: Arena Press.
- Somboon Suksamran. 1977. *Political Buddhism in Southeast Asia: The Role of the Sangha in Modernization of Thailand*. London: C.Hurst & Co.
- Somboon Suksamran. 1981. *Political Patronage and Control Over the Sangha*. Research Notes and Discussions Papers No. 28. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Somboon Suksamran. 1982. *Buddhism and Politics in Thailand*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Somboon Suksamran. 1988. "A Buddhist Approach to Development: The Case of "Development Monks" in Thailand" in Lim Teck Ghee (ed.). *Reflection on Development in Southeast Asia*. Singapore: ASEAN Economic Research Unit, Institute of Southeast Asian Studies.
- Somboon Suksamran. 1994. *A Buddhist Approach to Development: The Case of "Development Monks" in Thailand*. A paper presented in the International Conference on Buddhist Societies in Stability and Crisis. Jointly Organized by The International Center for Ethnic Studies, Sri Lanka; The Royal Institute, Thailand; Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University, Thailand; Friedrich Ebert Stiftung, Sri Lanka; Bank of Ceylon, Sri Lanka. 28-30 July, 1994, Hotel Topaz, Kandy.
- Sunthorn Na-rangsi. 1984. "The Significance of Buddhism for Thai Studies" in B.J. Terweil (ed.) *Buddhism and Society in Thailand*. pp.1-10. Gaya, Bihar, India: Centre for South East Asian Studies.

- Sulak. Sivaraksa 1988. *A Socially Engaged Buddhism*. Thai Inter-Religious Commission for Development, Bangkok.
- Sulak. Sivaraksa 2005. *Conflict, Culture, Change : Engaged Buddhism in a Globalizing World*. Boston: Wisdom Publication.
- Swearer, Donald. K. 1973. "The Buddhism: Two Response of Modernity" in Bardwell L. Smith, (ed.), *Tradition and Change in Theravada Buddhism: Essays on Ceylon and Thailand in the 19th and 20th Centuries*. pp.78-93. Leiden, The Netherlands: E.J.Brill, Contributions to Asian Studies. Volume 4.
- Tambiah, Stanley. J., 1968. "The Ideology of merit and the Social Correlates of Buddhism in a Thai Village" in Edmund R. Leach (ed.) *Dialectic in Practical Religion*. . pp.41-121. Cambridge Papers in Social Anthropology #5, Cambridge: Cambridge University Press
- Tambiah, Stanley. J., 1970. *Buddhism and the Spirit Cilts in North-East Thailand*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tambiah, Stanley, J. 1976. *World Conqueror and World Renouncer : a Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Tambiah, Stanley J. 1978. "Sangha and Polity in Modern Thailand: An Overview." In Bardwell L. Smith (ed.). *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma*. pp.111–133. Chambersburg, PA: AMINA Books.
- Tambiah, Stanley J. 1984. *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, J.L. 1993. *Forest Monks and the Nation-State: An Anthropological and Historical Study in Northeast Thailand*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Taylor, Jim. 1996. "'Thamma-chat': Activist Monks and Competing Discourses of Nature and Nation in Northeastern Thailand." In Philip Hirsch, ed. *Seeing Forests for Trees: Environment and Environmentalism in Thailand*. pp.37–52. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Terwiel, B.J. 1984. 'Buddhism, the Villagers' Perspective' in B.J. Terwiel (ed.) *Buddhism and Society in Thailand*. pp.87-96. Gaya, Bihar, India: Centre for South East Asian Studies.

- The Chinese Buddhist Order of Sangha in Thailand. 1976. *A Dictionary of Buddhism: Chinese-Sanskrit-English-Thai*. Bangkok: The Chinese Buddhist Order of Sangha in Thailand.
- Thepwati, Phra. 1989. *Dictionary of Buddhism*. Bangkok: Maha Chulalongkorn University Press.
- Urasaki Masaya. 2003. 'Civil Society and Spirituality: A Case Study of Key Persons of a Forest Temple, Wat Pa Sukato, in Northeast Thailand' in Sakurai Yoshihide (Ed.) *Regional Development in Northeast Thailand and the Formation of Civil Society*. pp.277-305. Khon Kaen: Khon Kaen University Press.
- Ven. Nyanatiloka. 1980. *Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist terms and Doctrines*. Kandy, Sri Lanka: Buddhist Publication Society, Fourth Edition.
- Wells, Kenneth. E. 1960. *Thai Buddhism: Its Rites and Activities*. Bangkok: The Christian Bookstore.
- Wenk, Klaus. 1968. *The restoration of Thailand under Rama I, 1782-1809*. Translated from the German by Greeley Stahl. Tucson: Published for the Association for Asian Studies by the University of Arizona Press.

บทความวิชาการ

- เคลาส์เนออร์, วิลเลียม, เจ. 2521. "สงฆ์ไทยกับการพัฒนาชาติ" แปลโดย เกริกชัย สมิ้งชัยโรจน์ *ปาจารย์สาร*. 16, (พฤษภาคม-มิถุนายน 2521): 10-18.
- ชาญณรงค์ บุษุนัน. 2543. "การสังคายนาในมุมมองใหม่ หนทางสู่การแก้ปัญหาหาคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน". *วารสารพุทธศาสนศึกษา*. 7 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2543): 5-29.
- ศรีสุพร ช่วงสกุล. 2537. "แนวความคิดของธรรมยุติกนิกาย : เหตุผลนิยมและมนุษย์นิยม". *วารสารพุทธศาสนศึกษา*. 1 (พฤษภาคม-สิงหาคม): 54-83.
- อภิญาญา เฟื่องฟูสกุล. (2541). "ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย". *วารสารพุทธศาสนศึกษา*. 5 (มกราคม-เมษายน): 4-88.
- Anderson, Benedict. 1977. 'Withdrawal Symptoms : Social and Cultural Aspects of the October 6 Coup'. *Bulletin of Concerned Asian Scholars*. July – September, 1977
- Evers, H.D. 1968. "The Buddhist Sangha in Ceylon and Thailand: A Comparative Study of Formal Organizations in Two Non-Industrial Societies" *Sociologus*. XVIII,1: 20-35.
- Hanks, Lucian M. 1962. "Merit and Power in This Social Order" *American Anthropologist*. 64: 1247-1261.

- Keyes, Charles. F. 1971. "Buddhism and National Integration in Thailand" *The Journal of Asian Studies*. 30,3 (May 1971): 551—567.
- Keyes, Charles. F. 1983. "Economic Action and Buddhist Morality in a Thai Village" *The Journal of Asian Studies*. 42,4 (August 1983): 851-868.
- Mulder, Niels. J.A. 1966. 'An Evaluation of the Potential of the Buddhist Monkhood in Thailand in Process of Guided Social Change' *Journal of Social Science*, (May 1966): 105-116.
- Pfanner, David E. and Ingersoll, Jasper. 1962. 'Theravada Buddhism and Village Economic Behavior: A Burmese and Thai Comparison' *Journal of Asian Studies*. 21,3.
- Sakurai, Yoshihide. 1999. 'The role of Buddhist Monks in Rural Development and Their Social Function in Civil Society' *Tai Culture*. 4, 2. (December 1999): 108-124.
- Sakurai, Yoshihide. 2000. 'The role of Buddhist Monks in Rural Development and Their Social Function in Civil Society: Development Monks in Northeast Thailand' *Religion and Society*. 6: 27-46.

หนังสือพิมพ์

- เกษม ศิริสัมพันธ์. 2546. "ภิกษุ - อลัชชี" คอลัมน์ "แลไปข้างหน้า" *เนชั่นสุดสัปดาห์*. 12, 579 (7-13 กรกฎาคม 2546).
- ดวงศักดิ์ ชื่นสินธุ. 2547. "พระธรรมทูตเฉพาะกิจ บุคได้ปลอบขวัญ"ภิกษุสาม-เณร" *มติชน*. (27 พฤษภาคม 2547): 33.
- ดวงศักดิ์ ชื่นสินธุ และชมพูนุท น้าภา. 2547. "กราบ 'พระป่า' แสงธรรมของคนรากหญ้า" *มติชน*. (18 กุมภาพันธ์ 2547): 17.
- ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2547. "สำนักพุทธศาสนาของไทย : มุมมองทางสังคมวัฒนธรรม" คอลัมน์หน้าต่างความจริง *มติชน*. (4 กรกฎาคม 2547): 6.
- นงนุช สิงหเดชะ. 2546. "คิดตาม พระราชดำรัส" *มติชน*. (16 ธันวาคม 2546): 7.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2547. "ลูกค้าใหม่ของวัด" *มติชนสุดสัปดาห์*. 24, 1224 (30 มกราคม 2547)
- บุญเดือน ศรีวราพจน์. 2547. "พุทธพาณิชย์" *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*. 51, 8 (16-22 กรกฎาคม 2547): 56-57.
- ประเวศ วะสี. 2546ก. "โลกต้องปฏิวัติ "จิตสำนึก" ใหม่". *มติชน*. (5 ตุลาคม 2546): 6.
- ประเวศ วะสี. 2547. "สร้างเครือข่ายแห่งความดีให้เต็มประเทศ" *มติชน*. (22 มิถุนายน 2547): 6.

- พระธรรมปิฎก. 2546. “ร้อยใจไว้สำนึกแบบ “ผู้ตาม” มติชน. (12 ตุลาคม 2546): 6.
- พระมนัสชนนุติธมฺโม. 2546. “ผู้นำชุมชนเข้มแข็งจันทบุรี” ข่าวสด. (23 กุมภาพันธ์ 2546).
- พระมหาสมชัย จินตโฆสโก. 2547. “เสียงจาก“พระ” อนาคตเด็กไทย ในยุคอบายมุขของทักษิณ”
มติชน. (4 มิถุนายน 2547): 6.
- พระไพศาล วิสาโล. 2546ข. “เศรษฐกิจเอื้ออาทรที่ไม่ควรมองข้าม” มติชน. (4 ตุลาคม 2546): 14.
- ภาวิณีเย์ เจริญยิ่ง. 2547. “วัดอุโมงค์ เปิดประตูธรรมชาติ “ค้นหาสังฆธรรมชีวิต” มติชน.
(10 มิถุนายน 2547): 31.
- มติชน. 2547. “พระครูพิทักษ์นันทคุณ” คอลัมน์ ปราชญ์ชาวบ้าน มติชน. (5 กันยายน 2547): 9.
- มนสิกุล โอวาทเภสัชช์ “บริหารจัดการศาสนสมบัติด้วยการแปลง 'สินวัด' ให้เป็นทุน” รายงาน
พิเศษ เนชั่นสุดสัปดาห์. 12, 579 (7-13 กรกฎาคม 2546)
- รอยตะวัน, นามแฝง. 2546. “อนาคตพุทธศาสนาในไทย” มติชน. (28 กันยายน 2546): 6.
- วรากรณ์ สามโกเศศ. “เหตุใดคนจึงบริจาคน” มติชน. (16 กันยายน 2547): 7.
- วิณา โดมพนานดร. 2546. “พุทธ” ฮาว ทู สู่อำนาจสำเร็จ เหนือกาลเวลา” มติชนสุดสัปดาห์.
23, 1201 (22 สิงหาคม 2546): 42
- สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์. 2545. “คลื่นคณะสงฆ์ในอุปถัมภ์ของรัฐ” คอลัมน์ คลื่นแห่งสังคม,
เนชั่นสุดสัปดาห์. 11, 539 (30 กันยายน-6 ตุลาคม 2545).
- สมเกียรติ มีธรรม. 2547. “เหตุเกิดที่หมู่บ้าน อันเนื่องมาจากการกระตุ้นเศรษฐกิจ” มติชน.
(23 มกราคม 2547): 6.
- สุภาวดี หาญเมธี. 2547. “ความแตกต่าง ไปสู่ความหลากหลาย หรือ ความรุนแรง..???”
มติชน. (3 พฤษภาคม 2547): 7
- สุรพศ ทวีศักดิ์. 2547ก. “จิตวิวัฒน์ในสังคมอบายมุข” มติชน. (27 มีนาคม 2547): 9.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. 2547ข. “ศีลธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ” มติชน. (21 พฤษภาคม 2547): 6.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. 2547ค. “วิสาขบูชา” ในสถานการณ์ “พิชโลกาภิวัตน์” มติชน. (1 มิถุนายน 2547):
7.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. 2547ง. “สังฆธรรม” กับ “จริยธรรม” ทำไมต้องแยกส่วน” มติชน. (7 พฤศจิกายน
2547): 5.
- อรนุช วานิชทวีวัฒน์ (2547) “ปลุกกรากแก้วศาสนทายาท โครงการเพื่อการสืบทอดพระศาสนา”
เดลินิวส์. (14 เมษายน 2547): 13.

เอกสารในสื่ออิเล็กทรอนิกส์

กนกศักดิ์ แก้วเทพ และปราณี ขัติยศ. 2542. *โครงการความปลอดภัยทางสังคมของภาคเอกชนและเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาการจัดการสวัสดิการทางสังคม*, หน้า 175-233.

http://hpptthai.org/database/7Kanoksak_socialsafetynetwoek.pdf [15 พฤศจิกายน 2542]

กองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน. สำนักงานภาคเหนือ (2547) “หลักแห่งพุทธและการ

ปลูกฝังจริยธรรมแก่เยาวชนชาวเขา” <http://www.agri.cmu.ac.th/trfn/Announce/reportdetails.asp?ID=59> [16 กันยายน 2547]

กองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน. สำนักงานภาคเหนือ. 2546ก. “โพธิชาลย์...พุทธธรรมกับ

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” <http://www.agri.cmu.ac.th/trfn/Announce/reportdetails.asp?ID=65> [16 กันยายน 2547]

กองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน. สำนักงานภาค (สกว.ภาค). 2546ข. “หลักแห่งพุทธและการ

ปลูกฝังจริยธรรมแก่เยาวชนชาวเขา” <http://www.agri.cmu.ac.th/trfn/Announce/reportdetails.asp?ID=59> [16 กันยายน 2547]

ชาญณรงค์ บุญหนุน. 2544. “พุทธศาสนากับสังคมไทย : ข้อพิจารณาว่าด้วยการปฏิรูป

พระพุทธศาสนาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน” รวมบทความและรายงานพิเศษ ศาสนาและปรัชญา. *เอกสารประกอบการบรรยายพิเศษแก่นักศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์*. 27 กรกฎาคม 2544.

<http://www.duangden.com/BuddhistandThaiSociety.html> [28 เมษายน 2548]

ปรีดา เรื่องวิชาธร. 2546. “วิสัยทัศน์ชาวพุทธเพื่อชีวิตในสังคมสมัยใหม่” <http://www.budnet.info/budVision/budV71.php>, [9 กุมภาพันธ์ 2546]

พระกิตติศักดิ์ กิตติโสภโณ. 2546. *ภาพสะท้อน...* <http://www.budnet.info/budVision/budV2.php> [13 กันยายน 2546]

พระไพศาล วิสาโล. 2544ก. *พิธีกรรมเล็กเสียทีดีไหม?* <http://www.budnet.info/budVision/budV93.php> [12 พฤษภาคม 2544]

พระไพศาล วิสาโล. 2544ข. “โลก” กับ “ธรรม” แยกจากกันไม่ได้ <http://www.budnet.info/budVision/budV37.php>, [8 กันยายน 2544]

พระไพศาล วิสาโล. 2545. “ตั้งนะเพื่อสังคม”. <http://www.budnet.info/budVision/budV49.php> [26 มกราคม 2545]

พระไพศาล วิสาโล. 2545ข. “พุทธศาสนาในร่มเงาของบริโภคนิยม” *ธรรมานุกรณ์*.

<http://www.budnet.info/budVision/budV92.php> [30 มกราคม 2545]

- พระไพศาล วิสาโล. 2545ค. “ธรรมะที่คนสมัยใหม่ต้องการ” <http://www.budnet.info/budVision/budV62.php>, [3 พฤศจิกายน 2545]
- พระไพศาล วิสาโล. 2546ค. “ธรรมและวินัยสำหรับชาวพุทธยุคบริโภคนิยม” มติชน <http://www.budnet.info/budVision/budV93.php> [16 ตุลาคม 2546]
- มหาดไทย, กระทรวง, กรมการปกครอง. 2548. *ประกาศสำนักทะเบียนกลาง กรมการปกครอง เรื่องจำนวนราษฎรทั่วราชอาณาจักร แยกเป็นกรุงเทพมหานครและจังหวัดต่าง ๆ ตามหลักฐานการทะเบียนราษฎร ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2547.* <http://www.dopa.go.th/news/pk20041231.htm> [30 กันยายน 2548]
- สมเกียรติ มีธรรม. 2544ข. *บุญเพื่อสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง.* . <http://www.budnet.info/budVision/budV20.php> [31 มีนาคม 2544]
- สมเกียรติ มีธรรม. 2544. “สังฆะเพื่อประชาชน” <http://www.budnet.info/budVision/budV34.php> [4 สิงหาคม 2544]
- สมเกียรติ มีธรรม. 2545. *พุทธศาสนาเพื่อการจัดระเบียบสังคม* <http://www.budnet.info/budVision/budV48.php>, [12 มกราคม 2545]
- สมเกียรติ มีธรรม. 2546ก. “กระตุ้นกิจอันประเสริฐ ดีกว่าเพิ่มจีดีพี” <http://www.budnet.info/budVision/budV6.php>, [25 ตุลาคม 2546]
- สมเกียรติ มีธรรม. 2546ข. “ทุนวัฒนธรรมกับอัตลักษณ์เทียม” <http://www.budnet.info/budVision/budV3.php>, [20 กันยายน 2546]
- สันติสุข โสภณศิริ. 2544. *ผ่าทางตันวิกฤตไทยด้วยวิสัยทัศน์แบบพุทธ.* <http://www.budnet.info/budVision/budV23.php> [5 พฤษภาคม 2544]
- Darlington, Susan. M. 2000. “Rethinking Buddhism and Development: The Emergence of Environmentalist Monks in Thailand.” *Journal of Buddhist Ethics*. Vol. 7. 13 pages. <http://jbe.gold.ac.uk/7/darlington001.html> [January 16, 2005]
- Natee Vichitsorasatra. 2000. ‘Monkhood Gearing Up for the Technology Era’. *The Nation*. <http://www.nationmultimedia.com/new/hd1403.shtml>. [April 13, 2000]

ภาคผนวก ก. แบบสอบถามปลายเปิด

หมายเลขแบบสอบถาม.....

นาม วัด.....

หมู่บ้าน ตำบล.....

อำเภอ..... จังหวัด.....

วันที่สัมภาษณ์..... เดือน พ.ศ.....

ก. ข้อมูลส่วนบุคคล

สมณศักดิ์

ตำแหน่งในวัด

ตำแหน่งทางคณะสงฆ์

ตำแหน่งพิเศษ

วุฒิการศึกษา ทางโลก ทางธรรม

ภูมิลำเนาเดิม ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....

อายุปี

ปีที่บรรพชา พ.ศ..... ปีที่อุปสมบท พ.ศ.....

ปีที่เริ่มกิจกรรมสังฆพัฒนา พ.ศ..... ปีที่เข้ามาจำพรรษาที่วัดนี้ พ.ศ.....

ชีวิตปฐมวัย

.....
.....
.....
.....

การศึกษาและประสบการณ์ (หลังบวช)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ข. เกี่ยวกับกิจกรรมการพัฒนา

1. เหตุปัจจัยในการทำงานพัฒนา

.....

.....

.....

.....

.....

2. แนวคิดและวิธีการทำงานพัฒนาที่ท่านยึดถือปฏิบัติ

.....

.....

.....

.....

.....

3. หลักพุทธธรรมและพิธีกรรมที่ใช้เป็นแนวทางการพัฒนา

.....

.....

.....

.....

.....

4. ความถนัดในงานพัฒนา

.....

.....

.....

.....

.....

5. กิจกรรมสังคมพัฒนา (ที่ผ่านมา)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. กลุ่มคนและองค์กรที่มาร่วมกิจกรรมสังคมพัฒนา

.....

.....

.....

.....

7. ท่านคิดว่า กิจกรรมสังคมพัฒนาที่ท่าน เป็นกำลังสำคัญหรือเป็นผู้นำในการดำเนินงานนั้น
ประสบความสำเร็จเพียงใด

- ก. ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี
- ข. เป็นที่น่าพอใจ
- ค. ยังไม่ปรากฏผลแน่ชัด
- ง. ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร
- จ. ไม่ประสบความสำเร็จเลย

8. (ถ้าตอบข้อ ก. หรือ ข.) กิจกรรมการพัฒนาของท่าน ช่วยแก้ไขปัญหของชุมชนในด้าน
ใดบ้าง

.....

.....

.....

9. (ถ้าตอบข้อ ค. ง. หรือ จ.) ปัญหาอุปสรรค และแนวทางแก้ไข ได้แก่

.....

.....

.....

.....

โปรดแสดงเหตุผลประกอบ

.....
.....
.....

14. (โดยภาพรวม) ท่านคิดว่าพระสงฆ์ควรเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสังคมอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

15. ความคิดเห็นด้านอื่นๆ ต่อกิจกรรมสังคมพัฒนาและโครงการต่าง ๆ ของท่าน

.....
.....
.....

ค. ทัศนคติและข้อเสนอแนะต่อกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน

1. ท่านคิดว่าปัญหาที่สำคัญที่สุดในชุมชน/สังคมคืออะไร.....

.....
.....

งานสังคมพัฒนาจะสามารถช่วยแก้ไขปัญหาล่าช้านี้ได้หรือไม่

.....
.....
.....

2. ท่านคิดว่าหมู่บ้านหรือชุมชนนี้มีความต้องการ โครงการพัฒนาลักษณะใด

.....
.....

งานสังคมพัฒนาจะสามารถตอบสนองความต้องการเหล่านี้ได้หรือไม่

.....
.....
.....

3. ท่านคิดว่าในชุมชนนี้ใครคือผู้ที่ควรจะเป็นกำลังสำคัญที่สุดในการพัฒนาชุมชน

.....

.....

พระสังฆพัฒนาจะสามารถมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนอย่างเหมาะสมได้อย่างไร

.....

.....

4. ท่านคิดว่ากิจกรรมที่พระสังฆพัฒนาได้ทำมาแล้วและที่กำลังดำเนินการอยู่นั้น จะช่วยให้ชาวบ้านสามารถช่วยเหลือตัวเองหรือพึ่งตนเองได้อย่างไร

.....

.....

5. ท่านคิดว่าชาวบ้านในชุมชนมีความพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมสังฆพัฒนาเพียงไร

.....

.....

พระสังฆพัฒนาจะช่วยให้ชาวบ้านมีความพร้อม/ศักยภาพสูงขึ้นได้อย่างไร

.....

.....

6. ท่านคิดว่างานสังฆพัฒนาต้องการความช่วยเหลือสนับสนุนจากภายนอกในด้านใดบ้าง เพื่อให้สามารถนำการพัฒนาชุมชนให้บรรลุผลตามที่ท่านคาดหวังไว้

.....

.....

7. ความคิดเห็นด้านอื่น ๆ ต่อกระบวนการสังฆพัฒนาในภาคอีสาน

.....

.....

ขอณัติการขอบคุณทุกท่านที่ได้กรุณาตอบแบบสอบถามทั้งหมดนี้

ภาคผนวก ข.

รายนามพระสงฆ์นักพัฒนาที่สัมภาษณ์ ระหว่างปี 2546-2547

พระสงฆ์นักพัฒนา	วัด	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ
ภาคการปกครองที่ 8				
<u>จังหวัดสกลนคร</u>				
พระครูประจักษ์สิทธิธรรม.	ป่าสันติธรรม	ธาตุนาเวง	ธาตุเชิงชุม	เมือง
พระครูสังวรธรรมวงศา	คอนสวรรค์	ค้อเขียว	ค้อเขียว	วาริชภูมิ
พระครูประดิษฐ์กิตติคุณ	ราษฎร์ประดิษฐ์	จำปา	หนองลาด	วาริชภูมิ
<u>จังหวัดอุดรธานี</u>				
พระครูสังฆรักษ์	โพธิ์ชัย	บ้านเคื่อ	หนองบัว	เมือง
พระครูมหาวิปัสณาภิรักษ์	ป่าศรีสุทธาทิพย์	หนองเม็ก	หนองเม็ก	หนองหาน
พระครูพิศาลธรรมภาณี	ป่าดงไร่	บ้านยา	บ้านเชียง	หนองหาน
<u>จังหวัดหนองบัวลำภู</u>				
พระครูพิพัฒน์พิบูลย์	ศิริธรรมพัฒนา	โชคชัย	ดงมะไฟ	สุวรรณคูหา
ภาคการปกครองที่ 9				
<u>จังหวัดขอนแก่น</u>				
พระอาจารย์อ่อนเนก เตชวโร	โมกขวนาราม	สุกัถรา	บ้านเป็ด	เมือง
พระครูปัญญาสารโชติ	สว่างเลิงแสง	สว่างเลิงแสง	กุดขอนแก่น	ภูเวียง
<u>จังหวัดมหาสารคาม</u>				
พระมหาวิสารท กิตติโสภโณ	ทัพป่าจิก	ทัพป่าจิก	ราษฎร์เจริญ	พยัคฆภูมิพิสัย
พระครูเกษมรัตนสุนทร	สระแก้วบุปผาราม	โนนค้อ	โคกพระ	กันทรวิชัย
<u>จังหวัดร้อยเอ็ด</u>				
พระครูอนุกุลสารคุณ	สว่างอรุณ	หนองเคี่ยน	ชุมพร	เมยวดี
พระครูสุวรรณโพธิ์ภิบาล	โพธิ์ร้อยต้น	โพธิ์ร้อยต้น	โพธิ์ทอง	โพธิ์ทอง
พระครูวิมลสังวรคุณ	ป่าเมตตาธรรม	หนองอึ่ง	เชียงใหม่	โพธิ์ชัย
พระครูโพธิ์วิรุณ	โพธิ์การาม	โพธิ์น้อย	โนนสูง	ปทุมรัตน์
พระครูสุวัฒน์วีรธรรม	ไทรทอง	ไทรทอง	กำแพง	เกษตรวิสัย
พระครูบูรพาธรรมบัณฑิต	ป่าหนองโหมงบูรพา	อ่างทอง	รอบเมือง	หนองพอก

พระสงฆ์นักพัฒนา	วัด	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ
ภาคการปกครองที่ 10				
จังหวัดยโสธร				
พระครูสุภาจารวัฒน์	ท่าลาด	ท่าลาด	นาโสี	กุฉินท
จังหวัดศรีสะเกษ				
พระมหาสุวิน เขมรัตน์โต	โนนสูงวราราม	โนนสูง	โนนสูง	ขุนหาญ
จังหวัดอุบลราชธานี				
พระมหาพยนต์ สันตจิตโต	บูรพาปะอาวเหนือ	ปะอาว	ปะอาว	เมือง
พระครูปริยัติยานุสิฐ	ม่วงสามสิบ	ม่วงสามสิบ	ม่วงสามสิบ	ม่วงสามสิบ
พระสิริพัฒน์ภรณ์	เขื่องกลาง	เขื่องกลาง	เขื่องใน	เขื่องใน
จังหวัดอำนาจเจริญ				
พระครูมงคลาววัฒน์	เทพมงคล	บุ่ง	บุ่ง	เมือง
พระอาจารย์ถวิล สุนทรชาติ	ลาดคำวนาราม	ชุมชนไชยมงคล	บุ่ง	เมือง
พระครูกิตติสารวัฒน์	ศรีบุญเรือง		น้ำปลีก	เมือง
พระครูอุดมโพธิกิจ	โพธิ์ศิลา	เปือย	เปือย	ลืออำนาจ
พระครูกิตติโกศล	พระศรีเจริญ	หัวตะพาน	หัวตะพาน	หัวตะพาน
จังหวัดนครพนม				
พระครูบรรพตปัญญาภรณ์	เวินพระพุทธรบาททุกะแต่	นาราชควาย	นาราชควาย	เมือง
พระราชธีรจารย์	มรุกขนคร	ดอนนางหงส์	ดอนนางหงส์	ธาตุพนม
พระครูสุวิมลพัฒนกุล	เทพไพรวัลย์	บ้านสุขเกษม	พิมาน	นาแก
พระครูศรีวิจิตร	ธาตุประสิทธิ์	ธาตุประสิทธิ์	นาหว้า	นาหว้า
ภาคการปกครองที่ 11				
จังหวัดสุรินทร์				
พระครูพิพิธประชานาถ	สามัคคี	ท่าสว่าง	ท่าสว่าง	เมือง
พระครูวิบูลย์ธรรมโฆสิต	ประสพสุข	บ้านฝ้าง	บุญยี่	เมือง
พรอธิการทับทิม อนาวินโด	ใหม่ศรีมากทอง	โคกปลัด	นอกเมือง	เมือง
พระครูโสภณบุญกิจ	อมรินทร์าราม	ตาเดียว	ตาเบา	ปราสาท
พระอาจารย์คำหาญ ปัญญาโร	สำนักสงฆ์ป่าอาเจียง	ตากกลาง	กระโพ	ท่าตูม
จังหวัดบุรีรัมย์				
พระศรีวิโรจน์ธรรมภิกษย์	บ้านสะแกง	สะแกง	สะแกง	เมือง
จังหวัดนครราชสีมา				
พระครูถาวรคุณากร	สว่างอารมณ์	ระงม	โคกสูง	เมือง
พระครูพิพิธธรรมรส	ป่าธรรมชาติ	กิมมะรุ	หนองหว้า	บัวลาย
พระครูพัฒนกิจจานุยุต	ห้วยบง	ห้วยบง	หินดาด	ด่านขุนทด

พระสงฆ์นักพัฒนา	วัด	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ
พระครูปราโมทย์ธรรมรส	ท่าจีเหล็ก	ท่าจีเหล็ก	ท่าจีเหล็ก	ด่านขุนทด
พระครูศิริภัทราภรณ์	ป่าหลักร้อย	หลักร้อย	โนนไทย	โนนไทย
พระครูศีลวราภรณ์	โนนเมือง	โนนเมือง	โนนเมือง	ขามสะแกแสง
พระครูวิมลสารวิสุทธิ	หนองหัวแรต	หนองหัวแรต	แหลมทอง	หนองบุญนา
พระอาจารย์นิคม สิริวัฑฒโน	ป่าสมบุรณ์	บ้านใหม่ไทยเจริญ	บ้านใหม่	หนองบุญนา
พระครูธรรมรัชชชดา	การเวก	รังกาใหญ่	รังกาใหญ่	พิมาย
พระครูวิสุทธิประยุต	ประชาคมาราม		ห้วยแถลง	ห้วยแถลง
พระครูพิศาลศีลคุณ	มาบตะโกเอน	มาบตะโกเอน	มาบตะโกเอน	ครบุรี
พระมหาจันทร์ คุณวุฑฒโต	บึงพระ	บึงพระ	ท่าลาดขาว	โชคชัย
พระอธิการจิรวัดน์ อีสสโร	โคกศรีสะเกษ	โคกศรีสะเกษ	นกออก	ปักธงชัย
พระครูถาวรกิจจารักษ์	ใหญ่สูงเนิน		สูงเนิน	สูงเนิน
พระอธิการเสนาะ สุเมธี	บ้านโป่ง	บ้านโป่ง	เสมา	สูงเนิน
พระสมุห์สุรพงษ์ ปสนันจิตโต	โนนดากลาง	โนนดากลาง	เมืองปราสาท	โนนสูง
พระครูใบฎีกาชฎิล อมรปัญญา	อาศรมธรรมทายาท	มอจะบก	มิตรภาพ	สีคิ้ว
จังหวัดชัยภูมิ				
พระครูวิบูลย์คุณากร	สว่างวารี	หนองโคน	หนองโคน	จัตุรัส
พระพุทธานันท์ภิกขุ	ป่าชัยมงคล		บ้านแท่น	บ้านแท่น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย